

MINOR WORKS OF KṢEMENDRA

General Editor.

Dr. Āryendra Sharma

Head of the Department of Sanskrit
Osmania University, Hyderabad.

Edited by

Vidyāratna E. V. V. Rāghavāchārya, M.A.

&

D. G. Padhye, B. A.

Kāvya-tīrth, Sāhityā-lankāra,
Editors, Sanskrit Academy.

The Sanskrit Academy
Osmania University,
Hyderabad-7.

ABBREVIATIONS

अ.न.	अमरशतवम्	(P. O. B. A. 1959)
उ.रा.	उत्तररामचरितम्	of Bhavabhūti (Kane's edition 1915)
क.पू.	कर्पूरमंजरी	of Rājāśekhara (N.S.P. 1949)
काद.प्र.	कादम्बरी प्रस्तावना	(Bana's kādambarī. P. O. B. A. 1935)
का.म.—	काव्यमाला गुच्छाः	१. २. ५. ६. ७. (N. S. P.)
कि.	किरातार्जुनीयम्	of Bhāravi (N.S.P. 1954)
कु.सं.	कुमारसंभवम्	of Kālidās (N.S.P. 1955)
च.व.	चतुर्वर्गसंग्रहः	of Ksmendra (Present edition)
जा.ह.	जानकीहरणम्	of Kumāradāsa (Nandaragikar's edition)
दू.	दूतागदम्	N. S. P. K. M. No. 28.
ध्वन्या.	ध्वन्यालोक	of Ānanda Vardhana (N.S.P.)
प्र.पा.	प्रचण्डपाण्डवम्	of Rājāśekhara (N.S.P. 1949)
वा.रा.	वालरामायणम्	of Rājāśekhara
अ.रा.	मल्लटशतवम्	(Kāvyamālā Gutcha IV. N.S.P. 1937)
म.मा.	महाभारतम्	(Vavilla edition 1932)
मा.पा.	मालतीमाधवम्	of Bhavabhūti (N.S.P. 1936)
मेघ.	मेघदूतम्	of Kālidāsa (De's edition 1955)
र.	रघुवशम्	of Kālidāsa (N.S.P. 1929)
रत्ना.	रत्नावली	of Shri Harsha (N.S.P. 1938)
वि.उ.	विजयमोर्वशीयम्	of Kālidāsa (N.S.P.)
वि.सा.	विद्वन्मालमञ्जरी	of Rājāśekhara (Arte's edition 1886)
वे.स.	वेणीमहारम्	of Bhaṭṭa Nārayaṇa (N.S.P.)
मु.स.	मुमाविनमधह	edited by Kosambi (1948)
मू.रा.	मूर्धन्यवम्—	of Mayūra (N.S.P. 1940)
मे.व.	मेघदूतम्	of Pravarasena (N.S.P. 1935)

अनुक्रमणिका

Introduction.	१-३२
१. स्तुतयः	१-८
(१) दशावतारस्तुतिः	५
(२) वाल्मीकिभ्रंशसा	७
(३) व्यासाष्टवस्तोत्रम्	८
२. साहित्यम्—	९-११६
(१) औचित्यविचारचर्चा	११
(२) कविकण्ठाभरणम्	६३
(३) सुवृत्ततिलकम्	८५
३. नीतय —	११७-२१६
(१) चतुर्वर्गसाद्व्यहः	११९
(२) चारुचर्चा	१३५
(३) दर्पदलनम्	१४५
(४) शैव्यसेवनीपदेसः	२०७
४. उपहासा —	२१७-३४६
(१) बलाविलासः	२१९
(२) देशोपदेसः	२७३
(३) मर्ममाला	३०७
५. गृह्यारः—	३४७-४१६
(१) शमनमातृका —	३४९

६ आत्मवृत्तम्—

४१८-४२२

(१) दशावतारचरितोपसंहारस्थम्	४१९
(२) बृहत्कथामञ्जरीस्थम्	४२०
(३) भारतमञ्जरीस्थम्	४२१
(४) रामायणमञ्जरीस्थम्	४२२

७ परिशिष्टानि—

४२३-५९५

(१) श्लोकसूची	४२५
(२) क्षेमेन्द्रनिर्दिष्टा ग्रन्थकारा ग्रन्थाश्च	४८७
(३) क्षेमेन्द्रोदाहृता स्वग्रन्था श्लोकाश्च	४९७
(४) क्षेमेन्द्रस्य अनिरिष्टग्रन्थश्लोक सूची	५०१
(५) शब्दराजग्रह	५०३
(६) क्षुद्धिपत्रकम्	५९३

Introduction

1. Date of Kṣemendra

The tenth and the eleventh centuries of the Christian Era are marked by almost unprecedented activity in the field of Sanskrit literary criticism. Some of the most eminent scholars and authors flourished during this period, especially in Kashmir and Malva; Abhinavagupta, Mammata, Kuntaka, Mahimabhaṭṭa, Dhanañjaya, Dhanika, Halāyudha, Bhoja and others.

Kṣemendra belongs to this period. He was a protege of King Ananta of Kashmir (reign 1028-'63)¹ and of his son and successor King Kalaśa (1063-1089)². He completed his *Bṛhatkathāmanjarī* in 1037³, *Samayamātrkā* in 1050⁴, *Baudhāvadānakalpalatā* in 1052⁵ in 1061⁶ and *Daśavatāracarita* in 1066⁷. He states in the *Br. K.M.*, that he studied poetics at the feet of Abhinavaguptapāda⁸, whose literary activity falls between 990 and 1020⁹. Kṣemendra may, therefore, be assigned roughly to the first quarter of the 11th century and his literary career to the 2nd and 3rd quarters of the 11th century¹⁰.

-
1. Last verse (5) of *A.V.C.*, last verse of *K.K.A.* and *V.* 40 in *S.V.T.* (Ch. III).
 2. Vide *V.* 5 (p. 164) at the end of *Daśavatāra C.*
 3. Dr. Suryakānta's *Kṣemendra Studies*, pp. 11.
 4. Vide *V.* 2 in the Appendix to *S.M.* (p. 415) and 23 at *B.O.R.I.*, Poona 1936.
 5. Verse 16 of *Somendra's* Introduction to *B.A.K.L.*
 6. Vide Colophon to the *A.V.C.* (p. 40 of Vol. XII of D.C. of the Govt. MSS).
 7. Vide verse 5 in the concluding portion of *Daśavatāra c.* (p. 164).
 8. Vide verse 37 in the concluding portion of *Br. K. M.*, (p. 620).
 9. Kane, *History of Poetics*, p. LXXI.
 10. Kane, *Intro.*, p. XCIX.

2. Kṣemendra's Ancestry etc.

Kṣemendra was the son of Prakāśendra¹ who was a staunch Śaivite, very wealthy and a liberal patron of the Brahmanas: he is said to have spent three crores on Devas, Bhūdevas and Maṭhas. Kṣemendra was thus born with a silver spoon in his mouth. He studied under Gangakopādhyāya, Abhinavagupta and Somācārya. He says that he was a pupil of सर्वमनीषि This has been variously interpreted: as a proper name, as an epithet of Gaṅgakopādhyāya and as a reference to all the eminent scholars under whom Kṣemendra has studied.

Like his teacher Abhinavagupta, who had studied under 20 different scholars, Kṣemendra too might have studied under a number of reputed scholars of his time. Abhinavagupta had as many as 1200 pupils of which Kṣemendra was one². Kṣemendra himself was a teacher to kings and princes³. At the suggestion of Sajjanānda³, Kṣemendra had, with the help of Vīryabhadra (an authority on Buddhism), composed 107 chapters of *Baudha* A. K. Latā Chapter 108 was later added by his son, Somendra. Sūryaśrī was a scribe under Kṣemendra. Rāmayaśas⁴ was a friend of Kṣemendra, at whose request he had composed several works

- 1 Prakāśendra's greatness, lavish liberality etc are described in V. 2 at the end (p 164) of Daśāvatāra c, and in VV 3-5 at the end of Bhāratamañjarī (pp 849-850).
- 2 E.g. Rājaputra (Lakṣmanāditya one of whose VV was cited by Kṣemendra in the K K A. (p 83).
- 3 'Kṣemendra Studies', p 17.
- 4 Vide V. 39 of the Appendix to Br. K M., (p. 620).

Kṣemendra was a great admirer of Vyāsa. He summarised the Mahābhārata in his Bhāratamañjarī, and acquired the title Vyāsadāsa. He inherited devotion for Śiva from his father, a Paramamāheshwar and also from Abhinavagupta (who has written a number of works on Saivism). Late in life he came under the influence of Somapāda¹, and eminent Vaisnava scholar, and adhered to Vaisnavism for life. His Daśāvatāra C. appears to have been written in the spirit of a true Vaisnava.

3. Name-sakes of Ksemendra

1. Ksemendra, the author of Hastijanaprakāśa, and the son of Yaduśarmā of Gujerat.

2. Ksemerāja of Kashmir, a pupil of Abhinavagupta and a fellow student of our Ksemendra. Ksemarāja was a profound scholar in Kashmir. Saivism with a good number of works, like commentary on Śivasūtras and on Abhinavagupta's Paramārthasāra, to his credit. Dr. Peterson and after him Sir A. Stein, at first thought that Kṣemerāja and our Ksemendra were identical. Subsequently Dr. Peterson corrected his view.

It is to be noted that Ksemendra in almost all his works uses 'Vyāsadāsa' as his alias, while Ksemerāja always gives his simple as 'Ksemerāja.' Ksemarāja was the grand-son (Pautra) of Varāhagupta, while Ksemendra was the grand-son of Nīmnāśaya. (See Dr. K. C. Pandey's *Abhinavagupta: a Historical & Philosophical Study*, Banaras, 1935, pp. 153-56).

1. Vide V. 39 of the Appendix to *Br. K.M.* p. 620

3. Ksemendra, the author of *Ekasṅga* (printed in 1901 at Leipzig, edited by H. Francke). This author also is perhaps different from our Ksemendra, but the question is still open.

4. Ksemendra, the author of *Spandasandoha*.

5. Ksemendra, the author of *Sāmbāpancāśikā*.

6. (Arya) Ksemīśwara, the author of the well-known play, *Caṇḍa-Kauśika*.

4. Kṣemendra's Popularity in the Literary world.

Kṣemendra was a well-known figure in the literary circle of his time. He was the Guru of princes and kings. Beginning with Jalhana (13th century) down to the present day he has been popular with Sanskrit anthologists. No important Sanskrit anthology has ignored the works of Ksemendra. At least thirteen anthologies, three of which are in MSS. have cited numerous vv. of Ksemendra.

During the last quarter of the 19th century, the Nirnayasāgara Press, Bombay, published..... minor works of Ksemendra in their *K.M. Gucchakas* and five works in the *Kāvya-mālā* Series, thus giving a wide publicity to his writings. The *B.I.* of Calcutta published Kṣemendra's *Baudhāvadāna-Kalpalatā* with a Tibetan version in two volumes-between 1888-1918. Ksemendra's fame also reached Europe in the Eighties of the last century. His *Kavikaṇṭhābharana* was translated into German by Prof. Schonberg and published in 1884, even before the 1st Ed. of the original was published by the N. S. Press, in 1887. At least nine works of Ksemendra have been translated into six Indian Languages and two European languages. This is an index to the popularity of Ksemendra, not only in his own country, but in the West as well,

5. Ksemendra as a scholar and literary critic.

Kṣemendra was a polymath and a prolific writer. Besides a number of descriptive, narrative, didactic and satiric poems, he also wrote several works on Poetics, Metrics, Poetic discipline and Erotics and versified abstracts of the Rāmāyana, the Mahābhārata. Guṇādhyā's Brhatkathā, the Buddhist Avadānas, Bana's Kādambarī and Vātsyayāna's Kāmasūtra. He was a versatile genius, an accomplished savant, a methodical writer and an impartial critic. He practised all that he preached to the prospective poet and writer and achieved an enviable poetic flavour and literary skill.

He thus occupies a unique place in Sanskrit Literature on account of his varied writings and his vast literary output. In this respect he has no compeers in the wide range of Sanskrit Literature except, perhaps king Bhoja and Hemacandra.

6. Ksemendra as a humourist and a witty writer.

Ksemendra was an adept in gladdening the hearts of his readers by his delightful humour and pungent wit. Humour is the rose and wit is the thorn. A humorous remark is enjoyed even by a person against whom it was passed, while a wit pricks the person at whom it was intended.

In Kalāvilāsa (IX 9), Kṣemendra says that the vendor of medicines with his head bald as a copper vessel guarantees that the medicine in his hand is an infallible cure for baldness and finds purchasers, though no one questions his own baldness.

The poor and ignorant astrologer with the help of his paraphernalia is able to calculate the exact time when the star Viśākhā approaches the Moon, though blissfully unaware of his lady indulging in the company of a variety of lovers, behind his back (Kalāvilāsa-IX. 6).

A bad or inefficient doctor administers his quack medicines to his credulous patients and thus experimenting kills a thousand patients and in the end is declared great success. (Kalā V. XI. 14).

The old man marries a youthful damsel and to rejuvenate himself partakes of highly efficacious medicines. Thanks to one of her admirers, by chance his young wife brings forth a child which is suspected by all to be natural. All near and dear and the neighbouring ladies are invited for the festivity at child-birth. All the ladies present admire the unusual strength of the dotard husband with sarcastic smiles. They sing a song about this wonder:—

“Withered and leafless tree doth yield
unexpected fruit in the field.”

(Deśopadeśa VII. 25).

A palmist examines the palm of a young lady from a high family and says that the line of prosperity in her palm is very thick and long, indicating her excessive prosperity, while her husband is fickle-minded. He thus satisfied himself by squeezing her palm, delicate as a lotus. (Kalā v. IX. 16).

7. Kṣemendra as a Satirist.

Satire is a composition, in which is employed sarcasm, or irony, ridicule in denouncing, exposing

or deriding vice, folly, foibles, or evils of any kind; it is a lampoon on individuals for the ostensible purpose of exposing and discouraging vice or folly. Satire has been deftly utilised by three well-known writers, Daṇḍin, Somadeva & Kṣemendra in Sanskrit with the pious motive of reforming the administrative machinery and the degenerating anti-social elements in the country.

Kṣemendra used political and social satire effectively. Of his works *Kalāvilāsa*, *Darpadalana*, *Deśopadeśa*, *Narmamālā* and *Samayamāṭṛkā* are replete with poignant satire.

The motive of the poet in composing these works is edification rather than entertainment. He states more than once that 'his satire is not merely for the sake of satire, but for the sake of social reform and cultural regeneration.' At the commencement and conclusion of *Deśopadeśa*, Kṣemendra begs to be pardoned for using uncivil or impolite language on his part or because of his fault-finding nature, but because of his earnest anxiety to see that the people disentangle themselves from unlawful occupations, ignoble manners and anti-social customs. He was quite aware of the utility of humour, rather than the satirical or sarcastic language in imparting discipline in morals to raw youths with hot blood. Kṣemendra saw around him in Kashmir the depraved condition of society and he was urged with a keen desire to reclaim it according to his lights. With this end in view he utilised sarcastic ridicule or satire of men, manners, customs and occupations. Endowed with an eagle-eye he could easily detect the malady under(with) which the society was ailing. He was not a misanthrope and his criticism or satire was not altogether destructive. He detected hypocrisy, sham and loopholes in society. He brings them out prominently and ridicules them.

Ksemendra's : Cārucaryā, : Caturvargasaṅgrāha, Canto X of the Kalāvīlāsa and Sevyasevakopadeśa may be perused for the remedies prescribed by Ksemendra, to purge the society of its evils or ailments.

Some of the works of Ksemendra are replete with graphic caricatures of an extensive cross-section of the society around him. He was endowed with a rare and comprehensive social out-look(vision) which discloses his intimate contact with the people all and sundry. Hence his vivid 'depiction of the multifarious facts' of the contemporary society in Kashmir is both precise and effective *e.g.* "The unscrupulous bunglings of the Kāyastha bureaucracy, the sad plight of the common folk, the clever pranks of a grabbing money-lender; the unrelenting malevolence of a close-fisted hoarder; the peevish arrogance of an upstart scholar, the voluptuous ventures of a misguided student, the reckless preoccupations of a vain comptuary; the ludicrous hankering of a senile husband; the ostentatious piety of an orthodox brahman; the facile credulity of a victim of medical, literary and musical quacks and others like the hookwinking astrologer.. The Kāyastha, in various forms, held the Kashmir of his day in the grip and vitiated the social life into a sordid existence. The merciless exploitation to which the common people were subjected by this all-devouring tyrant must have been appalling, indeed, and Ksemendra effectively voiced the injured feelings of his age in his spirited verse.

Ksemendra's Works.

Ksemendra wrote some forty works. Of these eighteen are available and already published. Seventeen works are yet to be recovered. They are known mainly from references and citations in his works

available to us. The present collection contains the following eleven works —

(1) Auchityavichāra-carcā, (2) Kavikanthā bharana, (3) Suvṛtta Tilak dealing with Sāhitya (Rhetoric), (4) Çaturvarga Sāṅgraha, (5) Cārucaryā, (6) Darpadālana, (7) Sevyasevakopadeśa Describe Niti (8) Kāvya-lāsa (9) Deśapadeśa, (10) Narmamālā and (11) Samayamatrkā deal with ridicule and satire

These are described in detail in section (c) below

The seven major works of Ksemendra available and already published are as follows —

1 The Brūdhāvadana Kalpalatā published in two volumes in the B I Series, Calcutta between 1888-1918. This work is also known as Bodhisattvāvadana-kalpalatā. This is again printed in 1958 in the Mithila Series.

B K L is a collection of Jataka stories or legends of Bodhisattva or Gautamabuddha or Śākyasimha. It consists of 108 chapters called Pallavas as appropriate to the name Kalpalatā, 107 chapters are written by Ksemendra, the last chapter being added by his son in order to make the number auspicious. This work was completed in 1052 A D.

2 The Bhāratamañjarī published in the Kāvya-mālā Series as No. 18. This is the only printed edition, though three pūrvas with notes and translations were published for the University students. The complete work is in 19 pūrvas with Harivamsā as a supplement. It has a total of 10692 verses.

3. *Brhatkathāmañjarī* published in the K. M. Series as No. 83. It has 18 lambakas with an upasamhāra and a pariśiṣṭa. The whole work contains 7639 verses. This is one of the three epitomes of Guṇādhyā's prākṛit work *Brhatkathā*; the other two being the *Kathāsaritsāgara* of Śomadeva-a contemporary of Ksemendra, and *Brhatkathā śloka Saṅgraha* of Buddhaswāmin (c. 900 A.D.).

4. *Daśāvatāracaritam* published in the K. M. Series as No. 26. It has ten chapters with 1764 verses.

5. *Nītikalapataru* (No. 1 of "P. G. & Research Department Series of the B.O.R.I. Poona. Critically edited for the first time by Dr. V. P. Mahajan, 1956). This is a work on Rājanīti in 138 chapters called *Kusumas*.

6. *Rāmāyanamañjarī* (Kavyamālā Series No. 83); a summary of Vālmiki's *Rāmāyaṇa*. It is in 7 Kāṇḍas and contains 6186 verses.

7. *Lokaprakāśa* published in Shetha Devachanda Labhai Jain Pustakodhāra Series Vol. 65. Bombay, 1926. This is a Lexicon. Dr. Buhler states it to be a genuine work of Ksemendra. It contains a vast amount of miscellaneous information on the daily life of the Hindus; forms of hundees and letters of exchange bonds; Titles of most Kashmirian officials and a list of paraganas into which Kashmir was partitioned.

B. Works yet to be published.

The following seventeen works are known mainly from Ksemendra's own citations:—

1. *Amṛtataraṅga*— a minor poem or Laghukavya dealing with the churning of the milky ocean by Devas and Pūrvadevas.

2. Avatārasāra—probably a minor poem describing some great king, perhaps his own patron king Ananta.

3. Citrabhārata—A play based on the Mahābhārata.

4. Kanakajānakī—Most probably a play based on the story of Rama after his return from the exile.

5. Kavikarnikā—a work on poetics and is mentioned in the 2nd Introductory verse of Ksemendra's Aucitya-Vicāra Caraṇa (See Kane p. XCVIII).

6. Ksemendra-Prakāśa—The nature of this work is not known.

7. Lalītaratnamālā—a play based on the love story of Vatsarāya and Ratnavati (cf. Harśa Ratnāvali.)

8. Lāvanyavatī Kavya—a poem depicting the story of a courtesan Vāsantikā trying to seduce a Vedic scholar Atrivasu. Lāvanyavatī is probably the heroine of the poem, after whom, it was named.

9. Muktvāli—a poem depicting the life of an ascetic.

10. Munimatamīmāṃsā—a Kavya depicting the essence of the teachings of the great Sage Vyāsa, worshipped by Kṣemendra.

11. Nīti Kalpalatā—a didactic poem imparting moral instructions with anecdotes from the Rāmāyaṇa.

12. Nṛpavatī (Rājāvatī)—a historical poem about the Dynasties of the Kashmir Kings. Known only through the remark in the Rājatarāṅginī.

13. *Padya-Kādambārī*—a *Kavya* epitomising Bāna's famous *Kādambārī* in verses.

14. *Pavana-pancāśikā*—a minor poem in 50 verses describing wind.

15. *Śaśivamśa*—probably a *Mahā-Kavya* depicting the stories of the rulers of the lunar dynasty.

16. *Vātsyāyana-Sūtra-Sāra*—an abstract of *Vātsyāyana's Kāmasūtra*.

17. *Vinayavatī*—probably a poem based on some story from the *Mahabharata*.

C. Ksemendra's Works in the Present Text.

1. *Aucitya-Vicāra-Carcā*—This is perhaps the best known work of Ksemendra. It consists of 38 *Karikas*. 5 concluding verses and 107 illustrative stanzas dealing with *Auchitya* (appropriateness in literary composition). Of the illustrative stanzas thirty six or about one-third are from Ksemendra's own works. As a judicious and impartial critic Ksemendra cites his own verses both of *Auchitya* and *Anauchitya*. He does not hesitate to point out defects in the verses of even reputed authors like *Amaruka*, *Kālidāsa*, *Bhavabūti*, *Bāna*, *Kumaradāsa*, *Māgha* and *Rājaśekhara*. He has not even spared *Bhaṭṭendurāja* the Guru of his own Guru *Abhinavagupta*.

In *A. V. C.* Ksemendra propounds the theory that appropriateness is verily the soul of poetry and in its comprehensive scope are merged the other important elements such as ध्वनि, रस, गुण, रीति, अलंकार, वक्रोक्ति.

The work is not divided into chapters. The first ten *Karikas* and their *Vyākhyas* explain what is meant by *Auchitya* and what is its importance in poetry.

This is followed by a detailed discussion of Auchitya with reference to 27 topics such as word, sentence verb, adjective etc. Discussion regarding each of these begins with a Kārikā followed by explanation and one or two illustrative verses of earlier or contemporary poets with comments thereon. Frequently counter example is also quoted and commented upon.

Topics discussed are as follows: पद, वाक्य, प्रबन्ध, गुण, अलंकार, रस, क्रियापद, कारक, लिंग, वचन, विशेषण, उपसर्ग, निपात, काल, देश, कुल, व्रत, तत्त्व, सत्त्व, अग्निप्राय, स्वभाव, सारसंग्रह, प्रतिभा, अवस्था, विचार, नाम, आशीर्वाद.

In the counter examples cited Ksemendra occasionally suggests amendments which may remove the flaw.

2. Kavi-kanṭhabhāraṇa—This work has 5 chapters—Sandhis and Kārikās. This is an excellent guide in literary training to the prospective poet. Chapter I has 24 Kārikās and 3 illustrative verses dealing with the acquisition of skill in the poetic art. Chapter II consists of 22 Kārikās and 9 illustrative verses. It deals with the instructions to one who has achieved mastery over speech. Chapter III deals with exposition of Poetic charm and contains only 3 Kārikās and 10 illustrations. Chapter IV deals with classification of merits and demerits. This classification is based on clarity of words, sense and aesthetic emotion. Chapter V deals with acquisition of culture. It has one introductory and three concluding verses with 28 illustrations.

3. Suvṛttatilaka—This is an interesting work on metrics dealing with some important aspects of prosody untouched in any other work till that time. How a particular metre is embellished

or spoiled, which metre is to be used in a particular context or in evolving or evoking a particular Rasa etc.

The work is divided into three chapters called Vinyasas. The first is called Vṛttavachana (choice of metres.). It contains 38 Kārikās with 26 illustrations; the second is known as गुणदोषवर्णन (exposition of merits and demerits) and contains 46 Kārikās with 47 illustrations. The Third known as वृत्तविनियोग (proper use of the various metres) contains 40 Kārikās and 16 illustrations. In this small work, he deals with 27 metres. He does not spare his own verses if they contain any blemish or flaw. The work though not comprehensive, is strikingly original, exhibiting fine critical acumen and wide experience of the author. He has tried to point out the excellences and flaws in each Chandas and to fix the usage of several metres as to how and when a particular metre is to be used.

The 27 metres are as follows:— अनुष्टुप्, मुगगशिमुत्त, दोषक, द्रुतविलम्बित, हरिणी, इद्रवज्या, कुमारललित, मन्दाक्रान्ता, मालिनी, नर्तुटव, प्रहर्षिणी, प्रमाणी, पृथ्वी, रथोद्धता, घालिनी, शार्दूलविक्रीडित, शिखरिणी, श्लोक, स्रग्धरा, स्वागता, तनुमध्या, तौटक, उपजाति, उपेन्द्रवज्या, विद्यमाला, वराह्य, वसन्ततिलक.

He states that भगिनन्द was adept in handling अनुष्टुप् पाणिनि in उपजाति; भारवि in वराह्य; रत्नाकर in वसन्ततिलक, कालिदास in मन्दाक्रान्ता, and राजशेखर in शार्दूलविक्रीडित.

सुवृत्ततिलक occupies an unique place among works on metres. In this work he has discussed for the first time the merits, flaws and proper usages of several metres. This difficult task has been very well accomplished by him. He was a pioneer in this type of work without any followers till today.

4. *Caturvarga-Saṅgrah*—This is didactic poem in four cantoes consisting of 106 verses and describing the four *पुरुषार्थः* धर्म, अर्थ, काम and मोक्ष. The chapter on काम (love) is perfectly depicted.

5. *Cārucaryā*—This small poem contains 101 verses in अनुष्टुप् metre. It is didactic in nature. Its main purpose being instruction in law and polity and depicting as to how a house-holder should follow the daily routine in the most pleasant and attractive manner. The first half of each verse enunciates a moral maxim and the second half illustrates the truth thereof by means of some story found in one of the following classics—रामायण, महाभारत, हरिवंश, बृहत्कथा, कथा-सरित्सागर.

6. *Darpadalana*—This is a didactical and satirical poem consisting of 596 verses divided into 7 chapters called विचार. It is a denunciation of different types of human frailty. The human pride or arrogance is stated to be of seven varieties. These seven chapters are as follows:—

1. Noble descent of Birth, 2. Health, 3. Learning,
4. Beauty, 5. Valour, 6. Charity and 7. Austerities.

Each of these chapters deals with some appropriate general remarks about the genesis of the particular kind of pride and ends with a pertinent illustrative story wherein the proud hero of the chapter has a clear fall.

Though the didactic element is dominant and prominent, the irrepressible satirical element in the poet peeps out often and often.

7. *Sevyasevakopadeśa*—This work is a homely with shrewed reflections on the duties and responsibilities of the master and the servant. Planned with the pious motive of improving their mutual relations.

8. *Kalāvilāsa*—This work containing 557 verses divided into 10 chapters, and is the master-piece of Ksemendra. In this the poet wields his weapon of satire with lesser coarseness but with greater sense of the comical element. This work describes at full length the treachery, the various deceptive arts of cheats, a quack doctor, harlots, traders, goldsmiths, singers, beggars and pretenders. He has illustrated each item by amusing tales and interesting anecdotes. The first chapter called the *Dambhākhyāna* gives a general survey of the several forms of deception and exponents. In the 2nd known as *लोमवर्णन* describes the origin of greed residing generally in various trades. The third chapter called the *वेत्यावर्णन* exposes the seductive nature of harlots; the fourth is *कामवर्णन*; the fifth chapter called the *कामस्यचरित* is a satire exposing the unscrupulous *कामस्य* adept in crooked writing and proves the target of Ksemendra's special invective. The sixth named *मदवर्णन* denounces vanity (*मद*) or conceits. In this chapter the poet does not feel any compunction. In the 7th chapter the poet directs his pointed satire against the nomadic tribes of bards, singers, dancers and actors. The 8th chapter called *सुवर्णकारवर्णन* is also a satire against the goldsmiths who are thieves and deft swindlers. The 9th chapter known as *नानाभूतवर्णन* depicts the various varieties of roguery practised by the quack of a doctor, an astrologer and vendor of patent medicines, merchants etc. The tenth chapter called *सहस्रलक्षणवर्णन* winds up the discourses and offers constructive advice as to the nature of the various arts, the pitfalls from which inexperienced youngsters should carefully guard themselves.

9. Deśopadeśa—This work is in 8 chapters called Upadesha (lectures or instruction with 300 verses. In this work Ksemendra describes in detail the results of his eagle eyed observation of the unlawful occupation, ignoble customs and manners of his time and clime. The first chapter deals with the unscrupulous and dishonest villain. In the second are described the avaricious and tight fisted miser and his miserable, dirty and desolate habits. The third chapter describes the unprincipled and deceitful courtesan and her chief and deceptive tricks. The fourth chapter depicts a ruthless and crooked bawd collecting money by cheating innocent and credulous people. The fifth chapter describes a viṭa or an ostentacious voluptuary frequenting the houses of various prostitutes. The sixth chapter describes the evil manners and vulgar behaviour of the students of Gauda, studying at the Vidyapithas in Kashmir. In the seventh chapter the author condemns mercilessly the accused marriage of an old hag with a young damsel. In the eighth chapter the daily life of all and sundry in Kashmir of those times is depicted. A poeticule, struggling with his shabby verses, a bragging alchemist, the quack. The Nirguta with a bag of rice under his armpit and the scribe with his hand and face besmeared with drops of ink.

10. The Narmamālā:—This work has three chapters called the Parihasas or jokes. This work is akin to Deśopadeśa in plan, method and theme. The style is fluent and forcible, simple and humourous. Replete with jokes and sharp satires it is intended to be a source of recreation to the Good and learned. In this work, the author mercilessly condemns the villainous administration of the former Kāyastha Cabinet and gives a sound warning to his contemporaries who were in power under King Ananta not to tread in

their course of life and administration. It contains satirical pen-pictures, composed as they are in the best literary manner. The Kāyastha whose pen was his sword, monopolised all the key-positions in the State. All top officers were Kāyasthas. The first chapter deals with the mythological origin of the Kāyastha the public activities of the Kāyastha officers, their parasites and their enormities. The rest of the work describes in outlines the graphic picture of the depraved private life of a typical Kāyastha, his lissivous wife, the quack doctor, ignorant astrologer, budhist nun acting as a procuress, the barber surgeon and Saivaguru. The concluding verses of the work depict the miserable end of the Kāyastha who was a hypocrite without any virtue, throughout his life.

11. The Samayamātrkā--This work has 639 verses divided into 8 chapters. This work is one of the finest of among the compositions of Ksemendra. It is didactic in character. In this work the author describes the varied snares and traps of harlots. It describes the social life at the time of Prime Minister of Mahārāja Jayāpīda. The first chapter describes how Kalāvati, a prospective prostitute was introduced to an old bawd Kañkati, by a barber. In the 2nd chapter the barber relates amusing and humorous account of the rambles of Kankālī in Kashmir. Kañkālī marries several persons one after another, and becomes a widow of all of them. She follows many professions and at last becomes a procuress again. In the 3rd an elegant description of the incidents happening at the prostitutes in the evening is given. In the 4th chapter, Kañkālī meets Kalāvati and imparts to her detailed instructions. The 5th chapter gives 8 classes of lovers and 23 tricks to get rid of penniless lovers. The 6th chapter gives a beautiful description at the prostitute in the morning. The 7th and the 8th chapters describe how Kalāvati

ensnares a young boy son of a merchant and cheats his parents.

Besides these the present volume contains 3 Stutis known as the दशावतारस्तुति, वाल्मीकिप्रशंसा and व्यासस्तुति culled out from his दशावतारचरित; रामायणमञ्जरी and भारतमञ्जरी in the beginning. In the end are added four autobiographical sketches from these three and the बृहत्कथामञ्जरी.

Historical Notes on the writers cited by Ksemendra.

1. *Abhinand*:—Was the son of Bhatta Jayanta and the author of Yogavāsisthasāra and the Kādambarī Kathāsāra, a poetical epitome in 8 cantos of Bana's Kādambarī. His skill excels in handling Anu-stubh. He belonged to 900-950 A D

2. *Amaruka*:—He was the famous poet of Amarusaṭaka. He has been quoted by many writers on poetics. He is supposed to be the reverend Śaṅkarācārya. He is supposed to belong to the 7th century.

3. *Ānandavardhana*:—He was a poet at the Court of Avantivarman of Kashmir (855-884 A.D.) along with Muṭṭākana, Śivaswāmī and Ratnākara. He was in fact the originator of Aṅkītya theory which was later elaborated and systematised by Ksemendra.

4. *Āryabhaṭṭa*:—He was a reputed astronomer and was born in 576 A D. He was the author of Āryasiddhānta, Daśagṛhyasūtra and Āryaśaṭaka. Though a writer on scientific works he was like Bhāskarachārya and Loliṃbaraya a fine poet as well.

5. Bāṇa:—the famous author of Kadambari and Harshacharita, seems to have composed the Kādambari in verse as well, which work might have been lost even by the time of Ksemendra. He belonged to the 7th century.

6. Bhallaṭa was a poet of the Court of King Śaṅkarvarman of Kashmir (884-902 A.D.). He was obliged to lead a despicable life on account of the King's aversion to poets and scholars. He was the author of a didactic śataka containing anāypadeśas which are very nice. The Bhallaṭa śataka is printed in the Kāvya-māla Series No. IV.

7. Bhaṭṭhari:—He was a famous poet and a grammarian. His Vākyapadīya is a well known work on Philosophy of Grammar. His subhāsitatṛiṣaṭi is known to every Hindu either in the original or in translation. He is stated to have died in 651 A.D. by Itsing the Buddhist pilgrim.

8. Bhaṭṭamenṭha was a neglected poet. He was patronised by king Mātṛgupta of Kashmir. He was the author of Hayagrīvavadha. He is also known as Hastipaka. He was an adept in the use of Vakrokti.

9. Bhaṭṭanārāyaṇa was a famous play wright. His drama Venīsamhāra was often quoted in the works on poetics. The author is known as Niśānārāyaṇa. He belongs to the first half of the 7th century.

10. Bhaṭṭa Tanta was the Guru of Abhinavagupta. He was the author of Kāvya-kautuka available in fragments of quotations, seems to be mostly in verse. He belonged to the 10th century.

11. Bhattacendurāja was the son of Bhūtirāja and grandson of Sanetika. He was the pupil of Mukula-bhaṭṭa the poet at the Court of King Anantivarman of Kashmir. He belonged to the 9th century. Many of his verses are quoted in the anthologies.

12. Bhaṭṭi—was the author of Bhāṭṭikāvya also known as Rāvanavadha. He deliberately composed this Mahākāvya to illustrate the rules of grammar and rhetorics. He is supposed to have lived between 500-600 A.D.

13. Bhattodaya Simla—was one of the pupils of Kṣemendra. He might have been a Mahārāja. He was the author of two Mahākāvyas—Lalita Mahākāvya and Bhaktibhāvamahākāvya. He belongs to the 11th century.

14. Bhavabhūti—was the reputed author of the three dramas, the Mālātī-Madhāva, Uttarakāśmī-cha-rita and the Mahāvīracharita. He was a protege of the Royal Poet Yashovarman. Bhavabhūti is described to have a special liking for the Śikharinī metre. He belonged to the 8th century.

15. Bhaumala—was the author of the Mahākāvya Rāvaṇarjunīya which illustrates the whole of Pānini's Aṣṭhādhyāyī. He was famous in Kashmir and belongs to the 7th century A.D.

16. Bhāravi—was the reputed author of the Mahākāvya, the Kirātārjunīya which was one of the fine mahākāvyas to be studied by Sanskrit students. His poetry is well known for sublimity of thought. He was fond of Vamśastha metre. He belongs to the 6th century.

17. *Cakrapāla* or *Chalkra* or *Chakra*—is stated to be the brother to *Muktākāṇa*, and patronised by King *Avantivarman*. He belonged to the 9th century.

18. *Chandraka* or *Chandaka*—was a poet at the Court of third *Tunjīna* of *Kāshmir* (319 A.D.). He was quoted by *Abhinavagupta* and *Dhanika*. He was mentioned as a *Mahākavi* in the *Rājatarāṅgiṇī* and an incarnation of the great sage *Kṛṣṇadwaipāyāna*. He belonged to the 4th century.

19. *Damodaragupta*—was the minister and constant companion of *Mahārāja Jayāpīḍa* of *Kashmir* (779-813 A.D.). His treatise, the *Kuṭṭanīmata* is an interesting work on pornography. He is extensively quoted in anthologies and by poeticians. *Ksemendra* was inspired by this work, and exclusively modelled his satires on the lines of *Kuṭṭanīmata*.

20. *Dharmakīrti*—was a famous and neglected writer. He was a reputed Buddhist philosophical writer. He was the author of some 18 works on Buddhism. *Dhadanta* was a title of *Dharmakīrti*. He belonged to the 7th century.

21. *Dīpaka*—is the most neglected poet. He was the author of a novel called *Vinayawatī* and is quoted in the anthologies.

22. *Gandinaka*—was a forgotten poet. Only one verse of his has been preserved by *Ksemendra*.

23. *Gangaka*—was one of the Teachers of *Kṣemendra*. He belongs to the 11th century.

24. *Gauḍakumbhakāra*—is identical with *Abhinanda* the author of *Rāmacharita*. The poet seems to be a potter by Caste.

25. Harsadeva—was the well known emperor who ruled North India (604-647 A.D.). He was a great scholar and a poet. Bāna, Mayūra, Mātāṅgadiivākara and a host of other learned scholars adorned his Court. He was the author of three plays the Nāgananda, The Ratnāvalī and Priyadarśikā.

26. Iudrabhānu (Rissu) was described as the Sandhivigrahika of King Bhimasāhi of Udabhandapura in Gāndhara (Vide Rajat. VI. 178).

27. KalaśaMahārāja—was the son of Mahārāja Ananta and father of the royal Poet Harsha of Kashmir. Ksemendra was patronised by Kalaśa. Kalasha's valour and scholarship and liberality to the men of letters were very much praised. Vide Bilhaṇa (V. D. C. XIII. 56) and Kalhaṇa (TR. VII. 259). He belonged to the 11th century.

28. Kālidāsa—the well known poet and dramatist was highly praised by Ksemendra for wielding the Mandākrāntā metre.

29. Karpaṭika—is a forgotten poet of the 11th century.

30. Kumaradāsa—is stated to have been born blind (Vide p. 12 Kāvya-mīmamsā). He is supposed to be a king of Ceylon. His Mahākāvya, the Jānki-harana in 20 cantos imitated Kalidasa in style and subject. Only 10 cantos of this kāvya have seen the light of the day till now.

31. Rājaputra Laxmanāditya—was a pupil of Ksemendra.

32. Bhaṭṭa Laṭṭana—is an unknown poet. He might be a Kashmirian as can be surmised from his name.

33. Lāta Dīndīra—is also a forgotten poet to the world of scholars. The prefix Lāta to his name indicates that he belonged to Lāta or Gujerat.

34. Mayūra—was the father-in-law of Bāna and was at the Court of the Emperor Harsavardhana. He lives in Sanskrit Literature just in virtue of his Sūryasataka alone. He belonged to the 7th century.

35. Māgha—was the son of Dattakasavāśraya and grand-son of Suprabhadeva. He wrote only one mahākāvya, the Śūpālavadha. He is assigned to 725-775 A. D.

36. Mālava Kuvalaya—was a forgotten poet. He must have lived earlier than 800 A.D. being quoted by Vamana in his Kāvyaṅkārā Sūtra Vṛtti 2-5

37. Mālava Rudra—is a neglected poet. The prefix Mālava to his name indicates that he hailed from the country of Mālava. He belonged to the 9th century.

38. Mātṛgupta—was a great but forgotten poet and a writer on Nāṭya and Saṅgīta. He was the Court poet of Harsa Vikramāditya who deputed him to ascend the throne of Kashmir after Hiranya. After the death of his patron he abdicated the throne and took ascetic orders. He patronised the eminent poet Bhaṭṭamētha. He is very much quoted in anthologies.

39. Mukṭāḷana—was the elder brother of Rāma-kanṭha and Chakrapāla. He adorned the Court of the King Avantivarman. He belonged to the 9th century.

10. Mukṭāpīda—was a prince of the Kākoṭaka

Dynasty of Kashmir. He was the son of Pratāpāditya and Narendraprabha. He was not only a scholar and a poet but also a patron of poets and scholars. He was a great devotee of Vishnu for whose glorification, he built 9 temples.

41. Bhaṭṭa Mukṭikalaśa—was the great grand father of Bilhana. He was a devout sacrificer and a poet.

42. Pāṇini—the reputed author of the *Aṣṭādhyāyī* was the greatest grammarian in Sanskrit. He is also supposed to be a poet and to have written a *kāvya* called as *Jāmbavatīvijāya* or *Pātālavijaya*. This work is quoted in works on poetics and anthologies.

43. *Parimāla* (Padmagupta) was known as *Parimāla Kālidāsa*. He was a poet of the Court of King Munja of the *Paramāra* dynasty. He wrote the *Mahākāvya*, the *Navasāhasankacharita* in 18 cantos glorifying Munja and the *Paramāra* dynasty. He belonged to the 11th century-first half.

44. *Parivrājaka*—is familiar to the world in virtue of just one verse in A.V.C. v. 95.

45. *Prabhākarabhaṭṭa*—No information of this poet is available. Only one verse has been quoted in A. V. C. v. 60.

46. *Pravarsena*—was the famous author of the Prakrit *kāvya* 'Setubandha or Rāvanavadha' in 15 cantos. Some of his verses are quoted in anthologies. According to Cunningham he is assigned to C. 432 A.D.

47. *Ratanākara*—was known as *Vākyapati* or *Vāji-shwara*. He was a protege of King *Chapaṭṭa Jayāpīda*

of Kashmir (832-844 A.D.). He wrote the Mahākāvya Haravijaya in 50 cantos. He was praised as a poet of vast learning and imagery. He was at the Court of Avantivarman of Kashmir. Ksemendra says that he was fond of the Vasantatilaka metre.

48. Rajaśekhara—was the son of Durduka and Śilavatī. He hailed from Mahārāstra from a highly respected family of scholars and poets. He has stated that he was an incarnation of Vālmīki, Maṇṭha and Bhavabhūti. He wrote about 8 works. Ksemendra says that Rājaśekhara excels in making the śārdūla metre dance. His date is 875-925 A.D.

49. Sāhila—is a forgotten poet. Only one verse of his is quoted by Ksemendra.

50. Śivaswāmin—was a Kashmirian poet. He was during the reign of King Avantivarman of Kashmir (855-884 A.D.) and was probably a junior contemporary of Ratnākara. He wrote his poem Kāphīnābhyudaya in 20 cantos at the instance of his Buddhist preceptor Candramitra. This work is based on the story of Buddhist Avadana of Kāphīna. He however dedicates the poem to śiva which shows that he was not a Buddhist by religious profession. He is quoted in the Kāvyaaprakāśa. This work was published in the Punjab University Oriental Publications No. 26, Lahore in 1937. He is said to have composed 7 Mahākāvyas and several dramas and eleven lacs of hymns in praise of śiva. He is very much quoted in anthologies.

51. Bhaṭṭa Shyāmala—was the Guru of Mahimabhāṭṭa who flourished between 1020-1050 A.D. He is the author of Bhanapadatādhitaka (published in 1922).

52 Tunjuna (Rāmāditya)—was a king of Kashmir. There were three kings of Kashmir bearing the name Tunjuna. Out of these Tunjuna III, whose original name was Rāmāditya was a poet. He was the brother of Narendra II and was the son of Yudhisthira and Padmāvatī. His reign is depicted by Kalhana in the *Raj Tar* 3 386 473

53 Utpalajāja—was the same as Muñja of Dhāra, who ruled between 974-997 A D. He was otherwise known as Vākapatirāja I, Śrīvallabha, Prthvivallabha and Amoghavarṣa. He was the paternal uncle of the famous Bhoja. He was vanquished and beheaded by King Tulapa II, of the Chalukya dynasty of Kalyāṇ. He was a great poet and patron of poets and men of letters. He is quoted in anthologies and works on poetics.

54 Varāhamihira—was a famous astrologer, astronomer and Mathematician of Ancient India. He was a voluminous writer and an expert versifier. He was the author of *Brhatsamhitā*, *Brhat* and *Laghujātaka*, *Brhat* and *Swalpanvāhīpatala* and *Yogāvatāra*. He belonged to the 2nd half of the 6th century.

55 Vachaspati Bhatta—was a poet earlier than Dharmika, the commentator on *Daśarūpakā*. He was different from Vāchispati Miśra the Philosopher. He was quoted in anthologies.

56 Vāgbhata—was a poet and also the writer of the poetical work, the *Aṣṭāṅghrdaya*, on medicine. He belonged to the 11th century.

57 Vidyānanda—No details of this poet are available. He is remembered only because of one verse in Kṣemendra's work. He is supposed to be a grammarian by Dr. Aufrecht in c c Vol I.

58. Viradeva—No information of this poet is available. Ksemendra quotes a couple of verses of this poet which seem to be culled from the Mahisāsura-mardini stotra.

59. Vyāsa Bhagwān—He was the son of Parāśara who was the great-great grandson of Vasiṣṭha. He was the author of the Mahābhārata and a number of Puranas. Ksemendra was a staunch devotee of this Vyāsa, about whom he has composed an astaka which is printed on p. 8 of the present volume. Ksemendra summarised the Mahābhārata in the Bhāratamañjarī and got ■ title of Vyāsadāsa.

60. Yaśovarman—was a royal poet. He was the king of Kanoja and a patron of poets like Vākapatirāja and Bhavabhūti etc. He was defeated and killed by Muktāpāda Lalitāditya of Kashmir in about 750 A.D. He belonged to the 8th century. He is quoted in anthologies and works on poetics.

· BIBLIOGRAPHY

The present edition of the Minor Works of Kṣemendra published for the first time in a single volume is based upon the following printed editions. They are shown here in the same order as they are given in the work itself.—

1. THE DAŚĀVATĀRA STUTI taken from the Daśāvatara-charita printed and published by the Nirṇaya Sāgara Press, Bombay, in the Kāvya-mālā Series No. 26 in 1930.
2. THE VĀLMĪKI PRAŚAMSĀ taken from the Rāmāyanamanjari printed and published by the Nirṇaya Sāgara Press, Bombay in the Kavyamala Series No. 83 in 1931.
3. THE VYĀSASTUTI taken from the Bhārata-mañjarī, printed and published by the Nirṇaya Sāgara Press, Bombay in the Kavyamala Series No. 65 in 1931.
4. THE AUCHITYA VICHĀRACHARCHA printed and published by the Nirṇaya Sāgara Press, Bombay in the Kāvya-mālā Guṇcha No. 1 in 1886.
5. THE KAVIKANṬHĀBHARANA printed and published by the Nirṇaya Sāgara Press, Bombay in the Kāvya-mala Guṇcha No. 4
6. THE SUVRTTA TILAKA printed and published by Nirṇaya Sāgara Press, Bombay in the Kāvya-mālā Guṇcha No. 2 in 1932.
7. THE CHATURVARGASAMGRAHA printed and published by the Nirṇaya Sāgara Press, Bombay in the Kāvya-mālā Guṇchā No. 5 in 1937.

8. THE CHĀRUCHARYĀ printed and published by the Nirṇaya Sāgara Press, Bombay in the Kavyamālā Gucca No. 2 in 1932.
9. THE DARPADALANA printed and published by the Nirṇaya Sāgara Press, Bombay in the Kāvyaṃālā Gucca No. 6 in 1930.
10. THE SEVYASEVAKOPEŚA printed and published by the Nirṇaya Sāgara Press, Bombay in the Kāvyaṃālā Gucca No. 2 in 1932
11. THE KALĀVILĀSA printed and published by the Nirṇaya Sāgara Press, Bombay in the Kāvyaṃālā Gucca No. 1 in 1886.
12. THE DEŚOPEŚA and NARMAMĀLĀ printed and published by Punjab University.
13. THE SAMAYAMĀTRKĀ printed and published by the Nirṇaya Sāgara Press, Bombay in the Kavyamālā Series.
14. KṢEMENDRA'S BIOGRAPHICAL SKETCH culled from his works the Daśavatāra Charita, The Rāmāyanamānjari, the Bhāratamānjari and the Bṛhat-kathāmanjari, all printed and published by the Nirṇaya Sāgara Press, Bombay.
15. THE AUCHITYA-VICHARA-CHARCHA, KAVI-KANTHABHARANA and SUVRTTA TILAKA printed and published by the Chowkhamba Series

Appendix ■ gives a list of words and compounds with their tentative meanings in English not recorded by any of the lexicons of Monier Williams, Apte and Schmidt so far. The verses quoted as illustrations are traced to the original sources, as far as possible and noted in the proper places. Suitable headings are given to

the different topics dealt with in the above works. The Kārikas and illustrations are shown in different types.

Shri A G Deval helped the editors in arranging the verse Index, for which they are thankful to him.

A SHARMA
E V V Raghavacharya
D G Padhye

क्षेमेन्द्रलघुकाव्यसंग्रहः

Minor Works of Kṣemendra

१. स्तुतयः

(१) दशावतारस्तुतिः

अशेषविश्ववैचित्र्यरचनारुचये नम ।

मायागहनगूढाय नानारूपाय विष्णवे ॥१॥

देव पायादपायात् त्रिभुवनभवनस्तम्भभूत स युष्मा-

नायुष्मान् यस्य भक्त्या प्रभवति पुरुष स्वर्गमार्गोऽपवर्ग ।

मत्स्य कूर्मो वराह पुरुषहरिवपुर्वामनो जामदग्न्य

काकुत्स्थ वसहन्ता च सुगतमुनि कर्किनामा च विष्णु

॥ २ ॥

आदिमत्स्य स जयताद् य इवासोच्छ्वासितैर्जलैः ।

गगने विदधेऽम्भोधिं गगनं च महोदधौ ॥३॥

त नमस्कुर्महे कूर्म य क्वाटमसकटम् ।

अतीतमर्व्वब्रह्माण्डमवशेषमिवावहत् ॥४॥

घराह नीमि सानन्ता येनात्सिप्ता क्षिति परम् ।

अधोधृताधच्छत्रेव तलस्थार्कातपासहा ॥५॥

जयाय नृहरिवोऽस्तु दैत्योर शोणिताणवे ।

हारमीविनवगर्भास्ताश्चेत्यग्रसशुक्लय ॥६॥

त्रिविक्रमोऽस्तु भूत्यं व प्राग् लघ्वी मध्यमा तत ।

यस्य पञ्चादनन्ताभूत् मत्तगनिरिवावृति ॥७॥

अभग्न जामदग्न्यो वः प्रयच्छतु जयोदयम् ।
यत्कुठारकठोराग्नौ भूपालं शलभायितम् ॥८॥

नोमि रामं रिपोश्चक्रे यः काञ्चननिभैः शरैः ।
होमानलशिखारूढमिव वक्त्रवन पुनः ॥९॥

शौरिर्जयति कसस्य जीवितप्रथमातिथिः ।
यश्चक्रे चक्रदानेन वाणबाहुप्रतिग्रहम् ॥१०॥

यस्य राभ्रभ्रमाकम्पा माररामाः ससैनिकाः ।
चक्रुर्न राग न द्वेप स शान्त्यै सुगतोऽस्तु वः ॥११॥

स्वच्छन्दप्रोच्छलन्म्लेच्छतिमिरोद्भूदसच्छविः ।
कर्कविष्णुः प्रकाशाय प्रभानार्कं इवास्तु वः ॥१२॥

अवतारकथायुक्त्या भक्त्या भगवतो हरेः ।
श्रीव्यासदास. क्षेमेन्द्र. कुरुते सरमां स्तुतिम् ॥१३॥

इति महाकविश्रीक्षेमेन्द्रविरचिते दशावतारचरिते दशावतारस्तुतिः समाप्ता ॥
(१. १-१३)

(२) वाल्मीकिप्रशंसा

उद्येष्टो जयति वाल्मीकिः सर्गवन्द्ये प्रजापति ।

य. सर्वहृदयालीन काव्यं रामायण व्यधात् ॥१॥

स्वच्छप्रवाहसुमगा मुनिमण्डलसेविता ।

यस्मात् स्वर्गादिवोत्पन्ना पुण्या प्राची सरस्वती ॥२॥

नृमः सर्वोपजीव्यं त ष्वीना चमवर्तिनम् ।

यस्येन्दुधवलः श्लोकैर्भूषिता भुवनत्रयी ॥३॥

स वः पुनातु वाल्मीकेः सूक्तामृतमहोदधिः ।

ओकार इव वर्णाना कवीना प्रथमो मुनि ॥४॥

इति शंखेन्द्रधिरचिताया रामायणमञ्जरी वाल्मीकिप्रशंसा समाप्ता ॥

(पृ. १ द्रो २-४, पृ ५०९, द्रो. २)

(३) व्यासाष्टकस्तोत्रम्

नमो ज्ञानानलशिखापुञ्जपिङ्गजटाभृते ।
कृष्णायावृष्णमहसे वृष्णद्वंपायनाय ते ॥ १ ॥

नमस्तेजोमयश्मश्रुप्रभाशबलितस्त्रिपे ।
वक्त्रवागीश्वरीपद्मरजमेवोदितश्रिये ॥ २ ॥

नम सन्ध्यासमाधाननिष्पीतरवितेजसे ।
त्रैलोक्यतिमिराच्छेददीपप्रतिमचक्षुषे ॥ ३ ॥

नम सहस्रशाखाय धर्मोपवनशाखिने ।
सत्त्वप्रतिष्ठापुष्पाय निर्वाणफलशालिने ॥ ४ ॥

नम कृष्णाजिनजुषे बोधनन्दनवासिने ।
व्याप्तायेवालजिज्जलेन पुण्यसौरभलिप्सया ॥ ५ ॥

नम ज्ञाशिकलावारत्रह्यमूत्राशुशोभिने ॥
धिताय ह्रमकास्त्येव सम्पर्कार्कमलीकस ॥ ६ ॥

नमो विद्यानदीपूर्णशास्त्राब्धिसकलेन्दवे ।
पीयूषरममाराय कविव्यापारवेधसे ॥ ७ ॥

नम मत्यनिवासाय स्वविकाशविलासिने ।
व्यामाय धाम्ने तपमा समारायामहारिणे ॥ ८ ॥

ममाप्तमिदं भारतमञ्जरीस्थं व्यासाष्टकस्तोत्रम् कवेर्य्यामदामापरनाम्न
प्रधानेन्द्रमुनो धेमन्द्रस्य ॥ (पृष्ठ ८५०, पङ्क्ति १३-२०)

२. साहित्यम्

(१) औचित्यविचारचर्चा

कृतारिवञ्चने दृष्टिर्येनाञ्जनमलीमसा ।

अच्युताय नमस्तस्मै परमौचित्यकारिणे ॥ १ ॥

कृत्वापि काव्यालकारा क्षेमेन्द्र कविकर्णिकाम् ।

तत्फलङ्क विवेक च विधाय विबुधप्रियम् ॥ २ ॥

औचित्यस्य चमत्कारकारिणश्चाद्यवर्णे ।

रसजीवितभूतस्य विचार कुस्तेऽधुना ॥ ३ ॥ (पुष्पम्)

काव्यस्यालमलकारै किं मिथ्यागणितैर्गुणैः ।

यस्य जीवितमौचित्य विचिन्त्यापि न वृश्यते ॥ ४ ॥

अलकारास्त्वलकारा गुणा एव गुणा सदा ।

औचित्य रससिद्धस्य स्थिर काव्यस्य जीवितम् ॥ ५ ॥

परस्पररोपकारकरुचिरशब्दार्थरूपस्य काव्यस्य उपमोत्प्रेक्षादयो ये प्रचुरालकारास्ते वटवकुण्डलवेयूरहारादिवद् अलकारा एव, बाह्यगोभाहेतुत्वात् । येषुपि काव्यगुणा केचन तल्लक्षणविक्षणं समाम्नाता, तेषुपि श्रुतमत्यशीलादिवद् गुणा एव, आहार्यत्वात् । औचित्य त्वग्रे वक्ष्यमाणलक्षण स्थिरमविनद्वर जीवित काव्यस्य, तेन विनाऽप्य गुणादरारयुक्तस्यापि निर्जीवत्वात् । रमेन शृङ्गारादिना मिदम्य प्रमिदम्य काव्यस्य धातुवादरम-मिदम्येव तज्जीविन स्थिरमिग्यर्थः ।

उक्तार्थस्यैव विशेषमाह —

उचितस्थानविन्यासादलंकृतिरलंकृतिः ।

औचित्यादच्युता नित्य भवन्त्येव गुणा गुणाः ॥ ६ ॥

अलंकृतिरुचितस्थानविन्यासादलंकृतिरुच्यते क्षमा भवति, अन्यथा त्वलंकृति-
व्यपदेशमेव न लभते । तद्वद् औचित्यादपरिच्युता गुणा गुणतामासादयन्ति,
अन्यथा पुनरगुणा एव ।

यदाह —

१ कण्ठे मेखलया नितम्बफलके तारेण हारेण वा
पाणौ नूपुरबन्धनेन चरणे केयूरपाशेन वा ।
शौर्येण प्रणते रिपौ कद्वया नायान्ति के हास्यताम्
औचित्येन विना क्वचि प्रतनुते नालंकृतिर्नो गुणा ॥

किं तदौचित्यमित्याह —

औचित्यम्

उचित प्राहुराचार्याः सदृश किल यस्य यत् ।

उचितस्य च यो भावस्तदौचित्यं प्रचक्षते ॥ ७ ॥

यत्किल यस्यानुरूपं तदुचितमुच्यते, तस्य भावमौचित्यं कथयन्ति ।

औचि यत्रकारा

अथुना सवलबान्वयशरीरजीवितभूतस्य औचित्यस्य प्राधान्येनोपलभ्या
स्थितिं दर्शयितुमाह—

^१पदे ^२यावये ^३प्रबन्धार्थे ^४गुणेऽलकरणे ^५रसे ।

^६त्रिपाया ^७कारके ^८लिङ्गे ^९वचने ^{१०}च ^{११}विशेषणे ॥ ८ ॥

उपसर्गे निपाते च काले देशे कुले वते ।

तत्त्वे सत्त्वेऽप्यभिप्राये स्वभावे सारसंग्रहे ॥ ९ ॥

प्रतिभाषामवस्थायां विचारे नाम्न्वयाश्लेषि ।

काव्यास्याङ्गेषु च प्रादुरीचित्यं ध्यापि जीवितम् ॥ १० ॥

एतेषु पदप्रभृतिषु स्थानेषु भर्मन्विव काव्यस्य सकलगरीरव्यापि
जीवितमौचित्यं स्फुटत्वेन स्फुरदवभासते ।

१ पदौचित्यम्

तैपूदाहरणानि क्रमेण दर्शयितुमाह—

तिलकं बिभ्रती सूचितर्भात्येकमुचितं पदम् ।

चन्द्राननेव कस्तूरीकृतं श्यामेव चान्दनम् ॥ ११ ॥

एकमेवोचित पदं तिलकायमानं बिभ्राणा सूक्तिः समुचितपरभाष-
णोभातिशयेन हाचरतामावहति ।

यथा परिमलस्य—

२. मानानि द्विपता कुलानि समरे त्वत्सङ्गधाराकुले

नायास्मिन्निति बन्दिवाचि बहुगो देव धृताया पुरा ।

मुग्धा गुर्जरभूमिपालमहिषी प्रत्याशया पायस

कान्तारे चकिता विमुञ्चति मृदुः पत्युः कृपाणे दृशी ॥”

अत्र मुग्धापदेन अर्थौचित्यचमत्कारकारिणा सूक्तिः शरदिन्दुवदनेव
ध्यामतिलकेन, श्यामेव गृध्रविशेषवेण विभूषिता सबलविवृल्ललाटममृता
विच्छित्तिमातनोनि ।

न तु यथा धर्मकीर्त्ते —

३. लावण्यद्वविणव्ययो न गणित. क्लेशो महान् स्वीकृत
स्वच्छन्दस्य सुख जनस्य वसतश्चिन्ताज्वरो निर्मितः ।
एषापि स्वयमेव तुल्यरमणाभावाद् वराकी हता
कोऽयंश्चेतसि वेधसा विनिहतस्तन्व्यास्तनु तन्वता ॥

अत्र 'तन्व्या' इति पद केवलशब्दानुप्रासव्यसनितया निबद्ध न
काचिदर्थोचित्यन्तत्कारकणिकामाविष्करोति । 'सुन्दर्या' इत्यत्र पदमनुरूप
स्यात् । अन्यानि वा निरतिजयरूपलावण्यव्यञ्जकानि । तन्वीपद तु विरह-
विधुररमणीजने प्रयुक्तमर्थोचित्यशोभा जनयति ।

यथा श्रोहर्षस्य —

४ परिम्लान पीनस्तनजघनसङ्गादुभयत-
स्तनोर्मध्यस्यान्त परिमलनमप्राप्य हरितम् ।
इद व्यस्तन्यास इलधभुजलताक्षोपबलनं
कृशाङ्गघा सन्ताप वदति बिसिनीपत्रशयनम् ॥
रत्ना २. १३

अत्र सागरिकाया विरहावस्थामुच्यम् 'कृशाङ्गघा' इति पद परम-
मोचित्य पुष्पाति ।

२ वाक्शोचित्यम्

वाक्यगतमोचित्य दर्शयितुमाह—

ओचित्यरचितं वाक्यं सतत संमतं सताम् ।
त्यागोदयमिवैश्यं शीलोऽज्ज्वलमिव श्रुतम् ॥ १२ ॥

ओचिन्यरचिन वाक्य वाक्यविवेकविषयानामभिमततमम् ।

यथा मम विनयवल्क्याम्—

५. देवो दयावान् विजयो जितात्मा यमो मन सययमाननीयो ।
इति ब्रुवाण स्वभुज प्रमाष्टि यः कीचकाकालिनकालदण्डम् ॥

६. धीर स निर्मीरजटामुरारि कुवेरशौर्यप्रथमोपदेष्टा ।
दृष्टो हिडिम्बादयित कुरुणा पर्यन्तरेखागणनाकृतान्तः ॥

(पुष्पम्)

अथ भीमस्य भीमचरितोचितकीचकाकालिककालदण्डहिडिम्बादयिता-
दिभिः पदैरग्निद्विरोद्धरसस्वरूपानुरूपो वाक्यार्थः सजीव इवावभासते ।

यथा वा राजशेखरस्य—

७ सम्बन्धी पुरुभूभुजा मनसिजघ्नापाशदीक्षागुरु-
गौराङ्गीवदनोपमापरिचितस्तारावधूवल्लभ ।
सद्योमार्जितदाक्षिणात्यसत्तणीदन्तावदातशुति
चन्द्र मुन्दरि दृश्यतामयमितम्बन्धीसचूडामणि ॥

वा रा १०, ४१

अत्रापि चन्द्रमस गृङ्गारान्तरङ्गरनङ्गोद्दीपनं पदैर्निर्वर्तितो वाक्यार्थः
मदर्थोचित्यमामर्थ्येनात्यर्थमर्थनीयता प्राप्तः ।

न तु यथास्यैव —

८ नाले शीर्यमहोत्पन्नस्य विपुले सेतौ समिद्धारिषेः
क्षयत्ताङ्गभुजचन्दनतरी त्रीदोषघाने धियः ।
आलान जगकुञ्जरस्य सुदृशा बन्दर्पद्वये पर
धौतुर्मोघनदोष्णि विग्रमपरे न्येन जगप्रन्दतु ॥

प्र पा २ ११

अत्रानिश्चयपरकवर्णनमोन्वर्णमुमटभुजमग्न्यस्यमुचिनेन कुयन्त्यनाल-
सुशोभितोत्पन्नं वाक्यार्थः मोहामनस्येव निबद्ध परिभाषने ।

३ प्रबन्धार्थोचित्यम्

प्रबन्धार्थोचित्यं दर्शयितुमाह—

उचितार्थविशेषेण प्रबन्धार्थः प्रकाशयते ।

गुणप्रभावभाव्येन विभवेनेव सज्जनः ॥ १३ ॥

अम्लानप्रतिभाप्रकर्षोत्प्रेक्षितेन सकलप्रबन्धार्थाप्यायिपीयूषवर्षेण समु-
चितार्थविशेषेण महाकाव्य स्फुरदिव चमत्कारकारितामापद्यते ।

यथा कालिदासस्य—

९ जातं यशे भुवनविदिते पुष्करावतंकानां

जानामि त्वा प्रकृतिगुरुरूपं कामरूपं मघोन ।

तेनाधित्वं त्वयि विधिवशाद् दूरवन्धुर्गतोऽहं

याञ्ज्या मोघा वरमविगुणे नाधमे लब्धवानाम् ॥

मेघदूतम्-६

अत्र अचेतनस्य चेतनाध्यारोपेण मेघस्य दीप्त्ययोग्यताधानाय
प्रथितपुष्करावतंकपञ्चगव्यवश्यत्वम् अमात्यप्रकृतिपुरुषत्वं च यदुपन्यस्तं तेन
समस्तप्रबन्धस्य अभिधानतोत्प्रेक्षितेतिवृत्तरुचिरतरस्य निरतिक्षयमौचित्यम्
उद्घोषितम् ।

यथा वा भवभूते —

(नपथ्ये)

१०. योज्यमश्व पतावेयमथवा वीरघोषणा ।

सप्तलोकेकवीरस्य दशकण्ठजुलद्विष ॥

उ. रा. ४ २७

लव — (मगर्वमिव) अहो सन्तापनान्यक्षराणि । ओ ओ , किमक्षत्रिया
पृथिवी यदेवमुद्घुष्यते । (विह्वल्य) आ , किं नाम स्फुरन्ति क्षत्राणि
(घनुरारोपयन्)

११. ज्याजिह्वा बलयितोत्कटकोटिदंष्ट्र-
मुद्गारिघोरघनघर्घरघोषमेतत् ।

प्रासप्रसक्तहसदन्तकवकनयन-

जृम्भाविडम्बि खिक्वो दरमस्तु चापम् ॥

च. रा. ४. २९

अत्रार्थे रामायणकथातिक्रमेण नूतनोत्प्रेक्षिता रामतनयस्य सहजविद्र-
मानुसारिणी शौर्योत्कर्षभूमि. परप्रतापस्पर्शसहिष्णुता प्रबन्धस्य रसबन्धुरा-
मौचित्यच्छाया प्रयच्छति ।

न तु यथा राजशेखरस्य -

रावण :-

१२. यत्पार्वतीहठकचग्रहणप्रवीणे
पाणौ स्थितं पुरभिद. शरदां महन्मम् ।

गीर्वाणमारकणनिर्मितगानमत्र

तन्मैथिलीक्रयधनं धनुराविरस्तु ॥

बा. रा. १. १९.

जनक :- आविरस्तु मममगर्भसम्भवया सीतया ।

अत्र ' आविरस्तु सम सीतया ' इति जनकराजेन यदुच्यते, तेनास्य
पिशिताशनाय तनयाप्रतिपादनमभिमतमिवोपलक्ष्यते । न चैतद्विधः कथं
भक्ष्यभूता कुमुदकोमलाङ्गी पुरुषादाय प्रतिपाद्यते । इत्यनौचित्येन प्रसिद्धेन
वृत्तवैपरीत्यं परं हृदयविसबादमादधाति ।

यथा वा कालिदासस्य -

१३. ऊर्मूलनममार्गपट्वितभिस्तत्क्षणं हृतविलोचनो हम् ।

वामम-प्रणिधिलस्य मयमं वृवंती प्रियनमामवारयन् ॥

इ. घ. ८. ८७

अत्राभिवकासम्भोगवर्णने पामरनारीसमुचितनिलंजसज्जनखराजि-
विराजितोरुमूलहृतविलोचनत्व त्रिलोचनस्य भगवतस्त्रिजगद्गुरोर्षुदुक्त
तेनानौचित्यमेव पर प्रबन्धार्थं पुष्पाति ।

४ गुणोचित्यम्

गुणोचित्यं दर्शयितुमाह —

प्रस्तुतार्थोचित काव्ये भव्य सौभाग्यवान् गुण ।

स्यन्वतीन्दुरिवानन्द सम्भोगावसरोदित ॥ १४ ॥

प्रस्तुतस्यार्थस्यौचित्येनौज प्रसादमाधुर्यसौकुमार्यादिलक्षणो गुण काव्ये
भव्य सौभाग्यवत्तामवाप्त सहृदयानन्दसन्दोहमिन्दुरिव स्यन्वति ।

यथा भट्टनारायणस्य —

१४ महाप्रलयमारुतक्षुभितपुंकरावर्तक—

प्रचण्डघनगर्जितप्रतिरवानुकारी मुहु ।

रव श्रवणभैरव स्थगितरोदसीकन्दर

कुतोऽद्य नमरोदधेरयमभूतपूर्वं पुर ॥

वे म ३ ४

अत्रीजस्विन भट्टमुकुटमणेरश्वत्थाम्न स्फूर्जद्भूजितप्रतापानुरूप वाक्य-
भोजसा काव्यगुणेन उदग्रतामवाप्त सहस्रगुणमिव विप्रमौचित्यगौरवमावहति ।

यथा वा भट्टबाणस्य—

१५ हारो जलाद्रवसन नलिनीदलानि

प्रालेयशीकरमुचस्तुहिनाशुभाम ।

यम्येन्धनानि मरसानि च चन्दनानि

निर्वाणमेप्यति वथ स मरोभवाम्नि ॥

अत्र विप्रलम्भभरभयैर्याया. कादम्बर्या विरहव्यथावर्णना माधुर्य-
सौकुमार्यादिगुणयोगेन पूर्णेन्दुवदनेव प्रियवदत्वेन हृदयानन्ददायिनी दयित-
तमतामातनोति ।

न तु यथा चन्द्रकस्य-

१६. युद्धेषु भाग्यचपलेषु न मे प्रतिज्ञा
दैवं नियच्छति जय च पराजय च ।
एषैव मे रणगतस्य मदा प्रतिज्ञा
पश्यन्ति यत्र रिपवो जघनं ह्यानाम् ॥

अत्र क्षत्रवृत्तिरिवौजमा काव्यगुणेनास्पृष्टा मुभटोक्तिरुचितार्थापि तेजो-
जीवितविरहिता दुर्गतगृहदीपशिखेव मन्दायमाना न विद्योतते ।

यथा वा राजशेखरस्य-

१७. एतस्याः स्मरसंज्वर. करनलस्पर्शैः परीक्ष्यो न यः
स्निग्धेनापि जनेन दाहभवतः प्रम्यंपचः पापसाम् ।
निर्वीर्योद्धतचन्दनोपधविबो तस्मिन्तडत्कारिणो
आजम्फोटममो स्फुटन्ति मणय सर्वेऽपि हारम्बजाम् ॥
वा. रा ५. ११

अत्र विरहविधुररमणीमनोभवावस्थानुरूप माधुर्यमुत्सृज्यतडत्कारिणो
आजम्फोट स्फुटन्तीत्योज.स्फूर्जितोजनम्बमावाधिवामिता सूक्ष्मनिर्वाण्य-
पेगलननुललितललेनेव परमभाषिणी झटित्यनौचित्य चेनमि मंचारयति ।

५ अलसगौचित्यम्

अलसगौचित्यं दर्शयितुमाह-

अर्धौचित्यवता सुखितरलंकारेण शोभते ।

पोनस्तनस्यतेनेव हारेण हरिणेभजा ॥ १५ ॥

प्रस्तुतायंस्पोचित्येन उपमोत्प्रेक्षारूपकादिनालङ्कारेण मूकितश्चकास्ति
कामिनीवोच्चकुचचुम्बिना रुचिरमुक्तावलापेन ।

यथा श्रीहर्षस्य -

-१

१८ विश्रान्तविग्रहकथो रतिमान् जनस्य
चित्ते वसन् प्रियवसन्तक एव साक्षात् ।
पर्युत्सुको निजमहोत्सवदर्शनाय
वत्सेश्वर कुमुमचाप इवाभ्युपैति ॥

रस्ता १ ८

अत्र वत्सेश्वरस्य कुसुमचापेन उपमा शृङ्गारावसरसरसचारतरता-
मौचित्येन कामपि चेतश्चमत्वाग्निमीमाषिष्यरोति ।

न तु यथा चन्द्रकस्य -

१९ खगोत्क्षिप्तैरनैस्तकगिरसि दोलेव रञ्जिता
शिवा तृप्ताहारा स्वपिति रतिस्त्रिभेव वनिता ।
तृपातो गोमायु सरुधिरमसि लेढि बहुशो
विलम्बेपी मर्षो हतगजकराग्र प्रविशति ॥

अग्रानुचितस्थानस्थिताया पुष्टपिणिततृप्तसुप्ताया शिवाया मुरत-
केलिवलान्तकान्तया विच्छायेवोपमा पर वैपरीत्य प्रकाशयति ।

यथा वा मालवशूद्रस्य -

२० अभिनववधूरोपस्वाद वरीपतनूनपा-
दसरलजनाद्रेपश्रूस्तुपाग्नमीरण ।
गलितविभवम्याजेवाद्य द्युतिमंगणा रवे-
विगृह्वनितावकश्रीपस्य विभर्ति निधाम्बर ॥

अत्र रोमश्वामिनीकोपेन वरीपवृत्तानो मादृश्य शीतममयस्वादुनया
हृदयमवादमुन्द्रगमप्यनुचितत्वेन महर्मेव चैनम मद्भुचमिवादध्याति ।

यथा वा राजशेखरस्य -

२१. चिताचक्रं चन्द्रः कुमुमधनुषो दग्धवपुषः

कलङ्कुस्तत्रत्यः स्पृशति मलिनाङ्गारकलनाम् ।

यदेतत् मज्ज्योतिर्दरदलितकपूरघवलं

महद्भिर्भस्मैतत् प्रसरति विकीर्णं दिशि दिशि ॥

अत्राप्यानन्दिमुधावस्यन्दमुन्दरस्य इन्दोऽत्रिताचक्रत्वमनुचिततया कर्ण-
वटुकमातङ्कमिवातनोति । योज्यंस्तु हृदयसंवादी स यद्यनौचित्यस्पर्शलेश-
रहितस्तदधिकतरामलङ्कारशोभां पुष्पानि ।

यथा कार्पटिकस्य -

२२. शीतेनोद्धृपितस्य मापशिमिव च्चिन्नार्णवे मज्जतः

शान्ताग्नि स्फुटिताघरस्य धमतः क्षुत्क्षामकण्ठस्य मे ।

निद्रा यथापि विमानितैव दधिना मंत्यज्य दूरं गता

मत्पात्रप्रतिपादितैव वमुधा न क्षीयते शर्वरी ॥

अत्रानौचित्यमप्यनपेक्षितेन केवलं हृदयसंवादसौन्दर्यमेव स्यादुत्तमा-
दधानि ।

यथा श्रीहर्षस्य—

२३ उद्दामोत्कलिका विषाण्डुररुच प्रारब्धजृम्भा क्षणा-
दायास श्वसनोद्गमैरविरलैरातन्वतीमात्मन ।
अग्नोद्यानलतामिमाममदना नारीमिवान्या ध्रुव
पश्यन् कोपविपाटलद्युति मुक्त देव्या करिष्याम्यहम् ॥

रत्ना २ ४

अत्रेर्ष्याविप्रलम्भरूपस्य शृङ्गाग्रसम्य बागवदत्तायामवेक्ष्यमाणस्य
नवमालिकालताया ललितवनिनातुल्यतया विरहावस्थारोपणेन नितरा-
मौचित्यरुचिश्चमत्कारिणी दीप्तिरूपपादिता ।

यथा वा कालिदासस्य —

२४ बालेन्दुवनाण्याधिक्यामभावाद् वभु पलाशान्यतिलोहितानि ।
सद्यो वसन्तेन समागताना नखक्षतानीव वनस्थलीनाम् ॥

कु स ३ २९

अत्र पार्वत्या परमेश्वरस्याभिलाषशृङ्गारे वक्ष्यमाणे प्रथममुद्दीपन-
विभावभूतस्य वसन्तस्य वर्णनाया वामुवाध्यारोपेण वनस्थलीललनाना
वृटिललोहितपलाशवलिवाभिर्नवसगमयोग्यनखक्षतानि उत्प्रेक्षितानि परमौ-
चित्यचान्ता प्रतिपादयन्ति ।

न तु यथाश्रिय—

२५ वर्णप्रवर्षे मति वर्णिवार दुनोति निर्गन्धतया मम चेत् ।
प्राप्तेण सामग्र्यविधौ गुणाना पराट्मुखी विश्वमृज प्रवृत्ति ॥

कु स ३ २८

अत्र नेयस्त्वर्णितारुमुमवर्णनामात्रेण विधान्वाच्यतागर्भेणैव प्रस्तुत-
शृङ्गागनुपयोगिना नमुद्दीपनविभावोचित न निनिदभित्तिम् ।

हास्यरसे यथा मम लावण्यवतीनान्नि काव्ये-

२६ सीधुस्पर्शमयान् न चुम्बसि मुख किं नासिका गूहते
रे रे श्रोत्रियता तनोपि विपमा मन्दोर्जसि वेश्या विना ।
इत्युक्त्वा मदधूर्णमाननयना वासन्तिका मालती
लीनस्यात्रिवसो करोति बकुलस्येवासवामेचनम् ॥

अत्र श्रोत्रियस्यात्रिवसोरपवित्रसीधुस्पर्शशङ्कासङ्कोचनिलीनस्य शुष्क-
बकुलवृक्षस्येव सरसतापादनाय वेशविलासिन्या यदासवासेचन तदङ्गभूत-
शृङ्गाररसाभासस्पर्शेन हास्यरसस्य वरासवस्येव महत्काररसवर्धनेन सचमत्कार-
मौचित्यमाचिनोति ।

यथा वा मम लावण्याद्यत्यामेव-

२७ मार्गे वेतपसूचिभिन्नचङ्गा सीत्वारिणी केरली
रम्य रम्यमहो पुन कुरु बिटेनेत्यर्षिता मस्मिता ।
वान्ता दन्तचतुष्पविम्बितशशिज्योस्नापटेन क्षण
धूर्तालापनलज्जितेव तनुते मन्ये मुग्धाच्छादनम् ॥

अत्रापि हास्यरसस्य कुटिलविटनमौकिनवचनौचित्येन शृङ्गाररसाभा-
साधिवासितस्य गचमत्कार पर परिपोष समुन्मियति ।

न तु यथा श्यामलस्य-

२८ चुम्बनमनन मोऽस्या दशन च्युतमूर्मात्मनो वदनान् ।
त्रिह्वामूर्त्तप्राप्त ग्राहिति श्रुत्वा निगच्छीवन् ॥

अत्र हास्यरसस्य बोधन्मग्नाधिवासितस्य लज्जनलज्जस्येव मुग्धम-
नेगरम्यातिजुगुप्सितवादनौप्पितस्य परमानौचित्येन चमत्कारगमिरोहित ।
वृद्धापरिपुम्बने त्रिह्वामूर्त्तप्राप्तस्य च्युतदशनस्य वच्छग्रेठिन छीवनेन
बोधमम्येव प्राधान्यम् न तु हास्यरसस्य ।

करणे यथा मम मुनिमतमीमासायाम्—

२९ प्रत्यग्रोपनताभिमन्युनिधने हा वत्स हा पुनके—

त्यश्मद्रावि सुभद्रया प्रलपित पार्थस्य यत्तत्पुर ।

येनोद्वाप्पविमुक्तशप्पकवलं सेनातुङ्गैरपि

न्यञ्चन्पाश्वर्गगतैककर्णकुहरैर्नि स्पन्दमन्द स्थितम् ॥

अत्र प्रत्यग्रोपनतप्रियतरनयवियोगोपजनितशोकारयस्थायिभावोचित
दृषदामपि हृदयद्रावण सुभद्रया यत्प्रलपित तदर्जुनचेतसि प्रतिफलित न
केवलमुद्दीप्ततामुपगत यावत्तिरश्चा तुरङ्गमाणामप्यन्त सक्रान्तमुद्वाप्पविमुक्त-
शप्पकवलनि स्पन्दम्यितादिभिरनुभावं उदीर्णतरुणवर्णरसप्रतिपत्ति किम-
प्यादधाति ।

न तु यथा परिमलस्य—

३० हा शृङ्गारनरङ्गिणीकुलगिरे हा राजचूडामणे

हा सौजन्यसुधानिधान हहहा वैदग्ध्यदुग्धोदधे ।

हा देवोज्जयिनीभुजङ्ग युवतिप्रत्यक्षवन्दर्प हा

हा सद्गन्धव हा कलामृतकर वयामि प्रतीक्षस्व न ॥

अत्र हाहेति हतमहीपतिविरहे तद्गुणामन्त्रणपदयन्तृवक्त्रगत एव
शोष केवलमुपलक्ष्यते । न तु विभावानुभावव्यभिचारिमयोगेन शोषा-
त्यस्य स्थायिभावस्य उचित रमीकरण विचित्रिण्यत्रम् ।

रोद्रे यथा भट्टनारायणस्य—

३१ यो य शम्भु विभर्ति स्वभुजगुम्भद पाण्डवीना चमूना

यो य पान्चाग्योये निशुरत्रिव्रया गर्भशय्या गतो वा ।

यो यमनन्ममादी चरति मयि रणे यश्च यश्च प्रतीप

शायान्मम्य तस्य स्वयमपि जगतामन्त्रम्यान्ममोद्भम् ॥

अत्र रुररोवस्यापिभावात्मकस्य उन्निद्ररसगौद्रस्य उचिता शिगुम्यविर-
गर्भगतविगसननिस्त्रिगवर्माध्यवसायाधिरोहणसवादिनी द्रोणवधविधुरामर्प-
विपविपमव्यथाकदमलजिथिलमश्रुत्याम्न स्थेमान प्रतिज्ञापयति ।

न तु यथा श्रीप्रवरसेनस्य -

३२ दण्डेन्दरहिरलग्ने जस्त फुरन्ते णहृप्पहाविच्छट्टे ।

गुप्पन्ती विवलाआ गल्लिअ एव थणसुए महामुरलच्छी ॥

(दनुजेन्द्ररधिरलग्ने यस्य स्फुरति नखप्रभाविच्छट्टे ।

व्याकुला विपलायिता गल्लित इव स्तनाशुके महामुरलधमी ॥)

स २ १ ०

अत्र त्रोधव्यञ्जवपदविगहिततया 'दनुजेन्द्ररधिरलग्ने यस्य नखप्रभमूहे स्फुरति नखप्रभाममूहे व्याकुलीभवन्ती विपलायिता गल्लितस्तनाशुका महा-
मुरलधमी' इति वर्णनया रधिरलग्न इति वीभत्सरससस्पर्श व्याकुलीभवन्ती
दैत्यथी पलायिता इति भयानकरममकरेण प्रकृतोचितप्रधानभूतस्य रौद्ररस-
म्य क्वचिद् मुख्यमपि न दृश्यते ।

वीरे यथा मम नीतिलतामाम् -

३३ गीर्षीराधितगर्भभागंमुने दम्भग्रहोन्मार्गिण

मशोपेण निवार्य मक्षयमयी क्षत्रोचिता तीक्ष्णताम् ।

आवर्णायनकृष्टचापगुटिलभ्रूभङ्गममर्गिणा -

येनान्यायनिषेधिना शममयी ब्राह्मी प्रदिष्टा म्रियति ॥

यथा वा राजशेखरस्य-

३४ स्त्रीणां मध्ये सलील भ्रमितगुरुगदाघातनिर्नेष्टसज्ञ
सद्यो वध्योऽभवस्त्य पशुरिव विवशस्तेन राजार्जुनन ।
तस्य च्छेत्तापि योऽसौ सकलनृपरिपुर्जामदग्न्यो भुजाना
जित्वोच्चं सोऽपि येन द्विज इति न हतस्तापसस्त्वेव राम ॥
दूताङ्गद ३ ७८

अथ रावणकातंवीयजामदग्न्योत्कर्षोत्कर्षंतरसोपानपरम्पराधिरोहण-
श्रमेण प्रधाननायकस्य प्रताप परा काटिमारोपित ।

न तु यथा भवभूते -

३५ वृद्धास्ते न विचारणीयचरितास्तिष्ठन्तु हु वर्तता
युद्ध स्त्रीदमनऽप्यखण्डयशसा लोके महान्तो हि ते ।
यानि श्रीणि कुतोमूखान्यपि पदान्यासन् खरामोधने
यद्वा कौशलमिन्द्रसूनुदमने तत्राप्यभिज्ञो जन ॥
उ रा ५ ३४

अत्राप्रधानस्य राममूनो कुमारलवस्य परप्रतापोत्कर्षासहिष्णोर्वीर-
रसोद्दीपनाय सखलप्रबन्धजीवितसर्वस्वभूतस्य प्रधाननायकगतस्य वीररसस्य
साडकादमनसररणापसरणान्यरणमसक्तवाल्गव्यापादनाविजनविहितापवाद-
प्रतिपादनेन स्ववचसा कविना विनाश वृत इत्यनुचितमेतत् ।

भयानके यथा शोहर्षस्य-

३६ वण्टे वृत्तावगोप मनकमयमथ शृङ्खलादाम नपेन्
शान्त्वा द्वाराणि द्वेगचलचरणरणविद्विणीचत्रया ॥
दत्तातप्तोऽङ्गनानामनुमृत्तमरणि गन्धमादश्वपात्रं
प्रध्वजोऽयं ध्वजं प्रविशति नृपतेमन्दिर मन्दुगया ॥
राना २ २

अपि च—

३७ नष्ट वर्षवरैर्मनुष्यगणनाभावादकृत्वा त्रपा—

मन्त कञ्चुकिकञ्चुकस्य विशति त्रासादय वामन ।

पर्यन्ताश्रयिभिर्निजस्य सद्यः नाम्न किरातं कृत

कुलजा नीचतयैव यान्ति अनकरात्मक्षणाशङ्किन ॥

रत्ना २ ३

अत्र अङ्गनाना निशितदशननखशिखोल्लेखातद्भुदानेन प्रचुरतरवानरा-
भिरारणभयसभ्रान्तान्त पुरिववृद्धवामनकिरातकुलजादीना पुरुषगणनादिहीम-
तया धैर्यविरहकृतराणामुचितचेष्टानुभाववर्णनया भयानकरससवादिरचि-
रोचित्यमाचक्रास्ति ।

न तु यथा राजपुत्रमुक्तापीडस्य—

३८ नीरारप्रसराग्रमुष्टिकवलैर्यो वर्धित शैशवे

पीत येन सरोजपत्रपुटके होमावगप पय ।

त दृष्ट्वा भदमन्यरालिवलयव्यालोलगन्ध (ण्ड) गज

सानन्द मभम च पश्यति महदूरे स्थितस्वापत ॥

अत्र गजस्याघातकत्रिभुनचेष्टानुवर्णनाविरहिततया स्थायिभावस्य
भयास्यानुभाववर्जितस्य केवल नाममाश्रोत्रीरणेन च भयानकरसोचितसभ्रमा-
भावादुपचितमीचित्य न विविदुष्यभ्यते ।

धीभक्त यथा मम मुनिमतमोमाभापाम्—

३९ गवोपायचयाथयस्य नियत कुमानिकायस्य वि

नायस्यास्य विभगणं मुवगनेरानन्दनेश्वरन्दनं ।

अन्यस्य धाट्टाट्टाट्टमिबुत्तगमान्त्रभागावुत्त

वन्देदिन्यन्नादिन प्रपाति विमुक्ता कोन्यकावा अदि ॥

अत्र वैराग्यगानानाशुभिरोगादयमस्य तुल्यमान्यस्याविभावो-

चित्कायगतकुत्सिततरान्त्रतन्त्रादिसमुदीरणेन परा परिपुष्टि नि सार-
शरीराभिमानवैरस्य जननी प्रतिपादिता ।

न तु यथा चन्दकस्य —

४० कृश काण खञ्ज श्रवणरहित पुच्छविकल
क्षुधाक्षामो रुक्ष पिठरककपालादितगल ।
ग्रणे पूतिक्लिन्नं कृमिपरिवृतैरावृततनु
शुनीमन्वेति श्चा तमपि मदयत्येष मदन ॥

अथाशुचिचवर्णरुचेरपचितविचिकित्सकुत्सानिकायकायस्य स्वभाव-
जुगुप्सितयोने शुभकस्य किमेतै बीभत्सविशेषणैरतिशयनिर्बन्धानुबद्धैरधिक-
मुद्भासितम् । एतैरेव पुरूपगतैर्जुगुप्सा पर गौरवमावहति ।

अदभुते यथा चन्दकस्य —

४१ कृष्णेनाम्ब गतेन रन्तुमधुना मृद भक्षिता स्वेच्छया
सत्य कृष्ण क एवमाह मुसली मिथ्याम्ब पदयाननम् ।
व्यादेहीति विकासितेऽथ वदन दृष्ट्वा समस्त जगत
माता यस्य जगाम विस्मयपद पायात् स व केशव ॥

अत्र पाण्डुराङ्गकरसाक्षिलक्षितमृद्भ्रक्षणाक्षेपोद्यतजननीभयवकितस्य
अपह्नवकारिण क्षिणोविकासितास्यस्यान्त समस्तजगद्दर्शनेन मातुश्च
तत्प्रभावानभिज्ञतया वात्सल्यबिह्वलाया विस्मयगमनेनात्युचितोऽयमदभुता-
तिशय ।

न तु यथा मम मुनिमतमीमासायाम —

४२ समस्ताश्चर्याणा जलनिधिरपार सयसति—
स्ततोऽप्याश्चर्यं यत् पिबति सकल त्र किल मुनि ।
इद त्वत्याश्चर्यं लघुबलजन्मापि यदसौ
परिच्छेत्तु नो वा प्रभवति तवाश्चयमगणिम् ॥

अत्रापारसरित्पतिप्रभावेण मुनिना तस्यैवचुलकाचमनेन मुनेश्च लघु-
कलशजन्मना यमाकान्तिसमारूढोऽप्यसमविस्मयमयोऽयमदभूतप्रसर ससारस्य
एवविषंघाश्रयंसारणिगपरिच्छिन्ना न किञ्चिदेतत्कीतुकमित्यर्थान्तरग्यामसाम-
र्थ्येन सहसंघादरोपित इव तिरोभूततामुपगत ।

शान्ते यथा मम चतुर्वर्गसङ्ग्रहे (४ ७) -

४३ भोगे रोगभय सुखे क्षयभय वित्तेऽस्तिभृद्भय
दास्ये स्वामिभय गुणे खलभय वने कुपोपद्रव्यम् ।
माने म्लानिभय जये रिपुभय काये तृस्तान्ताद् भयम्
मर्वं नाम भवे भवेद् भयमहो वंराग्यमेवाभयम् ॥

अथ मकलजनाभिमतभोगमुखवित्तादीना भयमयतया हेयता प्रतिपाद्य
वंराग्यमेव सबलभयायासन्नमनमुपादेयतया यदुपन्यस्त तेन शान्तरसस्य निर-
गलमार्गावतरणमुचिततरमुपदिष्टं भवति ।

यथा वा मम मुनिमतमीमांसायाम् -

४४ पुमुमनघन पाणाणो वा प्रिय भवन यन
प्रननु भमृणग्वर्षा वामम्बगव्यपथ तारवी ।
मरगमशन कुन्मापो वा धनानि तृणानि वा
शमगुग्ममुधापानक्षौद्ये मम हि महात्मनाम् ॥

अथ मकलविकल्पतत्परहिताभेदावभाममानात्मतत्त्वविश्रान्तिजनित-
मर्गमाध्यगमुल्लसितशममुष्णपीयूषपानादिनित्यानन्दधूपमानमानसाना प्रिया-
प्रियगुग्मदुग्मादिषु महना सदृशो प्रतिपत्तिरिति जीवमुक्तिममुचिन-
मभित्तिम् ।

न तु यथा श्रीमदुत्पलराजस्य -

४५ अहो वा हारे वा बलवति गिणो वा मुहूर्ति वा
मनी वा म्पोष्टे वा पुमुमनघने वा दृष्टि वा ।

तृणे वा स्त्रैणे वा मम समदृशो यान्तु दिवसा
 क्वचित् पुष्पारण्ये शिवशिवशिवेति प्रलपत ॥

अत्र जीवन्मुक्तोचित प्रियाप्रियरागद्वेषोपशमलक्षणमोक्षक्षम सर्वसाम्य-
 महिहारमुद्दरिसमदृष्टिरूपमभिदधता क्वचित् पुष्पारण्ये यदभिहित तद्वि-
 कल्पप्रतिपादकमभेदवासनाविरुद्धमनुचितमवभासते । धाराधिरूढसर्वसाम्य-
 विगलितभेदाभिमानग्रन्थे हि सर्वत्र सर्वं शिवमय पश्यतस्तपोवने भगव-
 स्करकूटे च विमलात्मलामृतप्लुतया समानदृश क्वचित् पुष्पारण्यादिवच-
 नमनुचितोच्चारणमेव ।

यथा मधुरतिक्ताद्या रसा कुञ्जलयोजिता ।
 विचित्रास्वादता यान्ति शृङ्गाराद्यास्तथा मिथ ॥ १७ ॥
 तेषां परस्पराश्लेयात् कुर्यादौचित्यरक्षणम् ।
 अनौचित्येन सस्पृष्ट कस्पृष्टो रससकर ॥ १८ ॥

रसा कटुकमधुराम्ललवणाद्या कुञ्जलसूदेन विसवारणानादिषु (शुण्ठपा-
 दिचूर्णपानादिषु) योजिता विचित्रास्वादतामुपयान्ति तथैव परस्परमविवक्षा
 शृङ्गारादय इति । तेषामन्योन्यमङ्गाङ्गिभावयोजनायामीचित्यस्य जीवित-
 सर्वस्यभूतस्य रक्षा कुर्यात् । अनौचित्यरजसा रससयोग स्पृष्टो न कस्यचि-
 दभिमत इत्यर्थः ।

रससकरौचित्ये शान्तशृङ्गारयोरद्रगाङ्गिभावो यथा भगवतो महर्षे
 व्यासस्य-

४६ सत्य मनोरमा रामा सत्य रम्या विभूतयः ।
 किन्तु मत्ताडगनापाव्यभद्रगिन्योऽ हि जीवितम् ।

अत्र भगवता जन्तुहिताभिनिविष्टेन मोक्षक्षमोपदेशे अङ्गिन शान्त-
 रमस्य रागिजनानिष्टत्वात् सकलजनमन प्रह्लादने बालगुडजिह्विवया
 शृङ्गारऽद्रगभावमुपनीते पयन्ते शान्तम्यैव लोल जीवितमित्यभित्यताप्रति-
 पादनपरिनिर्वाहेण परमौचित्यमुच्यते कृतम् ।

बीभत्सशृङ्गारयोर्दृग्गाङ्गभावो यथा मम बीब्बावदानकल्पलतायाम्-

४७ क्षीवस्येवाचलस्य द्रुतहृतहृदया जम्बुकी कण्ठसक्ता
रक्ताभिव्यक्तकामा कमपि नखमुखोल्लेखमासूत्रयन्ती ।
आस्वाद्यास्वाद्य यून क्षणमधरदल दत्तदन्तव्रणाङ्ग
लग्नानङ्गक्रियायामियमतिरभमोत्कर्षमाविष्करोति ॥

अत्र श्लेषोपमया नुत्यकक्षाधिरूढयोरपि परस्परविहङ्गयोरर्थयो
बीभत्सशृङ्गाराङ्गगाङ्गिमात्रयोजनाया जम्बुकी तरुणशवस्य क्षीवस्येव
निश्चलस्यिते सहसंब हृतहृदयपद्या कृष्टचित्ता वा, कण्ठे लग्ना शोणिते भृश-
मभिव्यक्तसूहा रक्ताभिव्यक्तकामा वा, नखोल्लेखमासूत्रयन्ती दत्तदन्त-
व्रणमधरमास्वाद्यास्वाद्य अङ्गगच्छेदक्रियायामनङ्गभोगक्रियाया वा लग्ना
गात्राणामूर्ध्वगत कर्पण रक्तकौशलोत्कर्ष वा, प्रकाशयतीति समानयो बीभ-
त्सशृङ्गारयो कामिनीपदपरित्यागेन केवल जम्बुक्या कर्तृत्वेन बीभत्सस्यैव
प्राधान्ये शृङ्गारेऽङ्गगतामुपगते वक्तुर्बोधिसत्त्वस्यान्तर्गतगाड्वैराग्यवासना-
धिवासितचेतस कुत्साहंजुगुप्सया नितम्बिनीरतिविडम्बनम् औचित्यरुचिरता-
मादधाति । यद्यप्यत्र महावाक्ये शान्तस्यैव प्राधान्य तथाप्युदाहरणश्लोकवाक्ये
बीभत्सस्यैव ।

धीरकरुणयो यथा मम मुनिमतमीमासापाम्-

४८- गाण्डीवस्रुवमार्जनप्रणयिन स्नातस्य बाष्पाम्बुभि-
श्रण्ड खाण्डवपावकादपि पर शोकानल विभ्रत ।
जिष्णोर्नूतनयोवनोदयदिनच्छिन्नाभिमन्योश्चिर
हा वत्मेति बभूव सैन्धववधारब्धाभिचारे जप ॥

अत्र त्रिगतंमग्रामगतस्य गाण्डीवधन्वन शत्रुभिर्नवयोवनोदयममयनिहत-
नस्य वामुक्स्त्रुवमुन्मार्जयत प्रमरदश्रुम्नानस्य शोकाग्निमुद्रहतश्चिर हा
पुत्रेति जयद्रथवधारब्धाभिचारे जपो बभूवेति यदुपन्यस्त तेनाग्निशये दीक्षा-
ममुचिनयतवर्णनया शोकान्नेश्रण्डत्वेन गाण्डवपदोदीरणेन धीररमस्याद्रगिन

सहस्रैवागन्तुके करुणरसे प्रज्वलिते सैन्धववधारब्धाभिचाराभिधानेन पर्यन्ते शौर्यनिवहिण परमौचित्यमुज्जृम्भते ।

शान्तशृङ्गारकरुणबीभत्सानां यथा मम तत्रैव—

४९. तीक्ष्णान्तस्त्रीकटाक्षक्षतहृदयतया व्यक्तससक्तरक्ताः

क्रोधादिकूररोगव्रणगणगणनानीततीव्रव्यथार्ताः ।

स्नेहक्लेदातिलनैः कृमिभिरिव सुतैः स्वाङ्गजैर्भक्ष्यमाणा.

समारबलेशशय्यानिपतिततनवः पश्य सीदन्ति मन्दाः ॥

अत्र मुख्यस्याङ्गिनि. शान्तरसस्यैवोद्दीपने कारणीभूताः तीक्ष्णान्त-
स्त्रीकटाक्षक्षतहृदयव्यथार्तस्नेहक्लेदातिलग्रकृमि तुल्यतनयादिपदोपादानेन
शृङ्गारकरुणबीभत्सा. शान्तमुखप्रेक्षिण. सलीनतया स्तिमितवृत्तयो भूत्या
इव परमौचित्यं दर्शयन्ति ।

रससङ्कुरस्यानीचित्यमुद्भाविष्यतिमाह । शृङ्गारशान्तयो. यथा अमरकस्य—

५०. गन्तव्यं यदि नाम निश्चितमहो गन्तासि केयं त्वरा

द्वित्राण्येव पदानि तिष्ठतु भवान् पश्यामि यावन् मुखम् ।

संसारे घटिकाप्रणालविगलद्वारा ममे जीविते

को जानाति पुनस्त्यया सह मम स्याद् वा न वा सगमः ॥

अत्र प्रकरणवर्तिन. शृङ्गाररसस्य पश्यामि यावन्मुखमित्युत्कृष्टौत्कृष्टा-
ममुज्जृम्भमाणस्य स्वभावविरोधिनि शान्तेऽङ्गभावमुपनीते विस्तीर्णनरा-
नित्यतावर्णनया वैराग्येण रतेन्यङ्गभावभाषादयन्त्याप्रधानरससंबन्धेनाधिक-
मनोनिस्पृहताहितम् । नि सारसंमाराचारताश्रवणेन हि कठिनश्रियाकूर-
चेतमामप्युत्माहभङ्गाद् द्वाग्न्यलमीभवन्ति, विमुक्त कुसुमकुमारशृङ्गाररस-
योमलमनसां विल्यागवनाम् । प्रान्ते च शान्तपरिपोषनिवहिण रागयैरग्यमेव
पर्यवस्यति । नदुःखमानन्दवर्धनेन—

विरोधी वाविरोधी या रमोऽङ्गिनि रमानन्दे ।

परिपोषं न नतव्यम्नेन स्यादविरोधिना ॥

तदेवात्र चैपरीत्येनोपलभ्यते परिपोषविपरीते स्वभावविरोधिन्यपि प्रधाना-
नुपरोध एव ।

यथा राजशेखरस्य -

५१ माण मुचघ देह बल्लहजणे दिट्ठि तरुत्तर
तारुण्य दिवहाइ पच दह वा पीणत्यणत्यभण ।
इत्थ कोविलिमज्जुसिजिणमिसाहेवम्म पचेमुणो
दिण्णा चित्तमहसवेण महसा आणव्व मज्जवसा ॥

(मान मुञ्चत ददत बल्लभजने दृष्टि तरङ्गोत्तरा
तारुण्य दिवमानि पञ्च दश वा पीनस्तनस्तम्भनम् ।
इत्थ कोविलमञ्जुशिञ्जितमिपाद देवस्य पञ्चेपो-
दन्ता चैत्रमहोत्सवेन महमाज्ञेव सर्वकषा ॥)

४ म १ १८

अथ 'मान मुञ्चत, ददत बल्लभजने दृष्टि तरङ्गिता, तारुण्य दिनानि
पञ्च दश वा पीनस्तनस्तम्भनमित्य कोविलमधुरध्वनिव्याजेन देवस्य
पञ्चेपोश्चैत्रमहोत्सवेनाज्ञेव सर्वकषा दत्ता इति वाक्ये मुख्य शृङ्गाररस-
प्रारम्भपर्यन्तव्याप्तिशाली कतिपयदिवसस्यापि जीवनमित्यमित्यतारूप-
शान्तरमविन्दुना मध्ययुद्धितेनेव विरसता न नीत । विरहस्य परिपोषाभा-
वात् । विरहवर्णनोदितेन ह्यनौचित्येन म्यायी कुञ्जर इव अध्रपातित
पुनरन्यातु नोत्सहत इत्यत्र विस्तरेण । अनया दिना रमसङ्करे भेदप्रपञ्चो-
चित्य विपश्चिद्धि स्वय विचार्यम् ।

७ क्रियापदोचित्यम्

रमोन्मयविद्यागननरम् उद्देगानुसारक्रमण क्रमापन विद्यापदोचित्य
दशयिनुमाह -

सगुणत्वं सुवृत्तत्वं साधुता च विराजते ।

काव्यस्य सुजनस्येव यद्यौचित्यवती क्रिया ॥ १९ ॥

काव्यस्य भाधुर्यादिगुणवत्ता वसन्ततिलकादिमुवृत्तता परिपूर्णलक्षण-
साधुता च विराजते, यद्यौचित्ययुक्त क्रियापद भवति । सुजनस्येवेति तत्तु-
ल्यत्वं स्पष्टार्थमेव ।

क्रियापदौचित्यं यथा मम नीतिलतायाम् -

५२. य प्रख्यातजव सदा स्थितिविधौ सप्ताब्धिसन्ध्याचने
दोदपेण निनाय दुन्दुभिवपुर्गं कालकङ्कालताम् ।
य पातालमसूडमय प्रविदधे निष्पिष्य मायाविन
मुग्धोवाग्म्यविभूतिलुण्ठनपटुर्वाली स किं स्मर्यते ।

अत्र सप्ताब्धिसन्ध्याचनप्रख्यातजवो महिषरूपदुन्दुभिदानवोन्मायी
मायाविदानवनिष्पेपोद्भूतशोणितपूरितपातालतलः स किं वाली स्मर्यते इति
क्रियापदेन शुकसारणाभ्यां रावणस्य दुर्न्याभिनिवेशिनस्तद्विरामाय हितो-
पदेशेन भवान् वसनकोणनियमिततनु कक्षाया नि क्षिप्त इत्युचितमुक्तियुक्त-
मुक्तेन भवति ।

न तु यथा श्रीप्रवरसेनस्य -

५३. मग्ग अपाग्गिजाअ कोत्थुहलच्छिरहिअ महमहस्स उर ।
मुमिरामि महणपुग्गो अमुद्धअन्द हरअडापव्वभार ॥
(स्वगंमपारिजात वीस्तुमलधमीरहित मधुमथनन्योरः ।
स्मरामि मथनपुग्गतोऽमुग्धचन्द्र च हरजटाप्राग्भारम् ॥)
मे व ४ २०

अत्र जाम्बुवताभिधीयमाने 'स्वगंमपारिजात वीस्तुमलधमीभ्यां विर-
हितं मधुमथनस्योऽग स्मराम्यमृनमथनपुग्गतोऽप्यलचन्द्र हरजटाप्राग्भारम्'
इति प्रगुणाग्यानप्रमदगे क्रियापदेन जराजर्जरगरीरत्वमात्रमेव प्रतिपा-
दितम् । न तु पौष्पोन्वयविशेषानिगय वभिदुचितं समूचितं ।

८ वाग्वीचित्यम्

वारवोचित्य दर्शयितुमाह—

सान्त्वय शोभते वाक्यमुचितैरेव कारकं ।

कुत्साभरणमेदययंमोदयं चरितैरिव ॥ २० ॥

उचितैरेव कारकं सान्त्वयवद् वाक्य विराजते सङ्गमभूषितमश्वर्यं सञ्चरितैरिव ।

कर्तृपदोचित्यम्

कर्तृपदोचित्यं यथा भट्टबाणस्य—

५४ स्तनयुगमधुस्नात भयोपतरवति हृदयशोकाग्ने ।

चरति विमुक्ताहार व्रतमिव भवतो ग्निपुष्पीणाम् ॥

काव परि १०

अत्र शत्रुस्त्रियो व्रत चरन्तीति वक्तव्ये, स्तनयुग बाष्पसलिलस्नात शोकाग्निसमीपवति विमुक्तभोजन विगतमुक्ताहार च सद् व्रत चरति इत्युक्ते कर्तृपदोचित्यमुपनिज जनयति ।

न तु यथा परिमलस्य—

५५ आहार न करोति नाम्बु पिबति स्त्रैण न ससेवते

शेतं यत सिकतासु मुक्तविषयभ्रण्डानप सेवते ।

त्वत्पादाब्जज्ज प्रसादकणिकालोभोन्मुखस्तन्मरी

मन्ये मालवसिंह गुर्जरपतिस्तीव्र तपस्तप्यते ॥

अत्र गुर्जरपतिविद्रुतो मरुग्रहन प्रविष्ट परित्यक्ताहारादिसमस्तविषय-
भ्रण्डातपोपसेवी तपश्चरतीति यदुक्तं तत्कर्तृपदस्य विशेषाभिप्रायोचितं न
किंचिदुपलक्ष्यते, शत्रुवासातरलतया मरुकान्तारायान्तरावभवन्न सकलविषयसुख-
भोगपरिभ्रष्ट किमन्यत् कुस्ताम् । स्तनयुगवत् कर्तृपदस्य चमत्कारोचितं न
किंचिदभिहितम् ।

कर्मपदोचि यम्

कर्मपदोचित्य यथा भग लाघण्यवत्याम् -

५६ सदा सन्त शैत्य विमलजलधारापरिचित
 धनोल्लास क्षमाभृतृथुकटकपाती वहति य ।
 विधत्ते शौर्यश्रीश्रवणनवनीलोत्पलरुचि
 स चित्र शत्रूणा ज्वलदनलताप भववसि ॥

अत्र निश्चलमगलजलधारागत शैत्य तैक्ष्ण्य शीतलत्व च, धनोल्लासो निविडोत्साह पञ्जन्यतुल्योदयश्च, क्षमाभृता सानुसंन्यनिपाती वहति स शौर्य-
 श्रीश्रवणनवनीलोत्पलतुल्य त्वत्खड्गश्चित्र शत्रूणा मन्ताप करोति इति यदुक्तं
 तत्कर्मभूतस्य तापस्य शिशिरतरमामग्रीजन्मन पर वैचित्र्य रत्निरमौचित्य-
 मासूत्रितम् ।

न तु यथा मर्मबाधसरसारे -

५७ भग्राहितश्चसितवानविवोध्यमान
 बाष्ठाश्रयेण महसैव विवृद्धिमाप्त ।
 ताप तनोति निहृतारिविलासिनीना
 रहन्निद्युतिर्भुवननाथ भवत्प्रताप ॥

अत्र विद्रुतारातिनि श्वसितानिलप्रबोध्यमान बाष्ठाश्रयेण दिक्चनपूरणेन
 प्रीकृता प्राप्त पावकतुल्यस्त्वत्प्रताप शत्रुनान्ताना तापमात्र तनोतीति तत्
 समुचितमाश्चर्यं न किञ्चित् ।

वर्णोचि यम्

वर्णोचित्य यथा शोडशुम्भकारस्य -

५८ गद्गूलेन गमग्निमान् वलयित प्रोत शमी भोलिना
 व्याघ्रना जग्दा मटाभिरद्वो दष्ट्राभिरनम्बिता ।

प्रोत्तीर्णो जलधिर्दृग्बेव हरिणा स्वैराट्टहासोमिभि -

लङ्घ्येगम्य च लङ्घितो दिशि दिशि प्राज्य प्रतापानल ॥

अत्र हरिणा हनुमता जलनिधितरणे तरणिर्लाङ्गूलेन वलयित किरीट-
प्रान्तेन शशी प्रोत सटाभिर्मोघा व्याधूतास्नारा दष्ट्राभिरायासिताऽतीर्णोऽ-
ब्धिर्दृष्ट्यैवाट्टहासतरङ्गं लङ्घ्येगम्य विस्तीर्णं प्रतापानि यमित इति बहुभि-
करणपदैस्तसाहाधिकासितं विस्मयशिलरारोहणसोपानैरिव रघुपतिप्रभावा-
रम्भविजयध्वजायमानस्य पवनमूनोरोचित्यातिशय प्रकाशित ।

न तु भट्टमाणस्य -

५९ जयत्युपेन्द्र म चकार दूरतो बिभित्सया य क्षणलब्धलक्ष्यया ।

दणैव कोपारणया रिपोर स्वय भयाद्भिन्नमिवाल्लपाटलम् ॥

काद प्र ३

अत्र भगवतो नृमिहस्य कोपरक्तया दृष्ट्यैव क्षणलब्धलक्ष्यया हिरण्य-
वशिपोर्वक्ष स्वय भयाद् भिन्नमिवेति यदुक्त तन्महोत्साहपराक्रमस्य प्रति-
नायकस्य रिपो प्रधाननायकप्रतापोद्दीपनोपकरणीभूताधिकधैर्यस्य स्वय
भयवित्वलतया हृदयस्फुटनमित्युपचितमनोचित्य 'दणैव' करणपदस्य गिरसि
विभ्रान्तम् ।

मप्रदानम्

मप्रदानोचित्य यथा भट्टप्रभाकरस्य -

६० दिङ्मातङ्गपटाविभक्तचतुराघाटा मही माध्यते

मिद्धा सापि वदन्त एव हि वय रोमाञ्चिता पश्यत ।

विप्राय प्रतिपाद्यते किमपर रामाय तस्मै नम

यस्मादाविरभून् कथाद्भुतमिद यदैव चास्त गतम् ॥

अत्र दिग्गजचतुरम्भा मू. माध्यते, मा च मिद्धा हेलयैवान्नमुष्टिरिवैवस्मै
विप्रमात्राय प्रतिपाद्यन्त इति निरतिशयोदीर्याश्चर्यचमत्काररुचिरोचित्यवर्णना

वय रोमाञ्चाञ्चिता पश्यत, रोमाञ्चस्य प्रत्यक्षपरिदृश्यमानत्वात्। किमपरम
पूर्वत्याग्निने भागंवाय तस्मै नम इति विप्राय इति सप्रदानपदगत एव उत्कर्ष-
विशेष प्रकाशते ।

न तु यथा राजशेखरस्य -

६१ पीलमस्य प्रणयेन याचत इति श्रुत्वा मनो मोदते
देवो नैप हरप्रसादपरणुस्तेनाधिक ताम्यति ।
तद्वाच्य स दशाननो मम गिरा दत्ता द्विजेभ्यो मही
तुभ्य ब्रूहि रसातलत्रिदिवयोर्निजित्य किं दीयताम् ॥
वा रा २ १०

अत्र रावणवृत्तेन परशु याचितो भागंवा द्यूते-‘ नैप हरप्रसादलब्ध
परशुर्दानयोग्य । तत्तस्मादस्मद्वचसा स दशग्रीवो वाच्य । पृथ्वी मया कश्य-
पाय प्रतिपादिता । तुभ्य पातालत्रिदिवयोर्मध्यात् किं निजित्य दीयताम्’
इत्यनुचित मुनेर्लोकहितप्रवृत्तस्य त्रैलोक्यकण्टकभृताय राक्षसाय भुवन
प्रतिपादनम् ।

अपादानोचित्यम्

अपादानोचित्यं यथा मालवखट्वस्य -

६२ एतस्माज् जलधर्मिताम्बुजनिना काञ्चिद् गृहीत्वा तत
पाथोदा परिपूरयन्ति जगती रुद्धाम्बरा वारिभि ।
भ्राम्यन्मन्दरवूटकोटिघटनाभीनिभ्रमस्तारका
प्राप्यंका जलमानुषी त्रिभुवन श्रीमानभूदच्युत ॥

अत्र यदुवनमेतस्मान् महोदधे परिमिताम्बुजनिना प्राप्य जलदा जगत्
पूरयन्ति तथा भ्रमन्मन्दरवूटकोटिघटनाभीनिभ्रमस्तारकामेवा जलमानुषी श्रिय
प्राप्य श्रीमानच्युतोऽभूदिति तत्र मागर्गतनिरतिशयोक्त्यविशेष प्रदर्शित ।
एतस्माज् जलधेरित्येतत्पदमोचिन्यस्य भूम्भूमि ।

न तु यथा भट्टेन्दुराजस्य —

६३ आदाय वारि परित सरिता मुखेभ्य
किं नाम साधितमनेन महान्नेन ।
क्षारीकृत च वडवादहने हुत च
पातालमूलकुहरे विनिवेशित च ॥

अत्र महान्नेनव्यपदेशेन अन्यायोपाजितद्रविणदुर्व्ययकारिण सत्सविभा-
गविमुखस्य कस्यचिदुच्यते । सरिता मुखेभ्य समन्तात् तोयमादायापात्रेभ्य
प्रतिपादित दूषितम् । यत्वन सरिद्भूय समादायेति वक्तव्ये सरिन्मुखेभ्य
इति यदुक्तं मुखद्वयस्य नैरर्थक्यादत्रानौचित्यमेव पर्यवस्यति ।

अधिकरणीचित्यम्

अधिकरणीचित्यं यथा कुन्तेश्वरदेवाय कालिदासस्य —

६४ इह निवमति मेरु जेखर दमावराणा
इह विनिहितभारा मागरा मत्त चान्ये ।
इदमहिपतिभोगस्तम्भविभ्राज्यमान
धरणिनलमिहैव स्थानमम्मद्विधानाम् ॥

अत्र महाराजदूतोऽपि सामन्तास्थाने स्वप्रभुसमुचितगौरवपूजार्हमासनम-
नासाद्य कार्यवशेन भूमावेवोपविष्ट प्रागल्भ्यगाम्भीर्येणैव द्रुते यथास्मद्वि-
धाना वसुधातल एव भुजगपतिभोगस्तम्भप्राग्भारनिष्क्रम्ये धरासने स्थान
युक्त यस्मादिहैव मेरुचलचक्रवर्तिसमुपविष्ट सप्तमहाब्धयश्च तत्तुल्यता एव
अस्माकमित्यौचित्यमधिकरणपदसम्बद्धमेव ।

न तु यथा परिमलस्य —

६५ तत्र स्थित स्थितिमता वर देव देवाद
भृत्येन ते चकितचित्तमियन्त्यहानि ।

उत्कम्पिनि स्तनतटे हरिणेषणाना

हारान प्रवर्तयति यत्र भवत्प्रताप ॥

अत्र त्वदभृत्येन मया तत्र तस्मिन् देशे स्थित यत्र भवत्प्रताप कम्पतरल-
स्तनतटे हरिणदृशा हारान् प्रवर्तयतीति यदुक्त तेन शौर्यशृङ्गारगुणोत्कर्ष-
स्तुतौ सर्वतो दिग्गमनाविच्छिन्नप्रसर प्रताप पारिमित्य प्राप्त । एकत्र परि-
च्छिन्ने देशे मया तत्र स्थित यत्र त्वत्प्रतापस्तरुणीस्तनतटेषु हारतरलन करोत्य-
न्यदेशे विलक्षणमुपलक्षणम् । सर्वगतश्चेत् प्रताप तत् सर्वत्रैव मया स्थितमिति
वक्तव्ये तत्रेत्येकदेशाभिधायि पद नोपपद्यते । दस्युमानस्याप्येकदेशे जृम्भ-
माणप्रतापत्वात् । तदनाधिकरणपदगतमनोचित्यमुपलभ्यते । तत्र तत्र मया
स्थित यत्र यत्र भवत्प्रताप इत्येव स्तुत्युचित युक्तमुक्त स्यात् ।

९ लिङ्गोचित्यम्

लिङ्गोचित्य दर्शयितुमाह-

उचितेनैव लिङ्गेन काव्यमायाति भव्यताम् ।

साम्राज्यसूचकेनैव शरीर शुभलक्षणा ॥ २१ ॥

प्रस्तुतार्थोचितेन लिङ्गेन काव्य भावतामुपयाति राजलक्षणेनैव शरीरम् ।

यथा मम ललितरत्नमालायाम् -

६६ निद्रा न स्पृशति त्यजत्यपि धृति धत्ते स्थिति न ववचित्

दीर्घा वेत्ति कथा व्यथा न भजत सर्वात्मना निर्वृतिम् ।

तेनागधयता गुणस्तव जपध्यानेन गत्नावगी

नि मङ्गल पराङ्गनापग्नित नामापि नो मल्लते ॥

अत्र वत्सेश्वरस्य गत्नावगीविरहविधुरचेतस स्मरावस्थाममुचित
विदूषकेण मुमगनायै यदभिहित निद्रा न स्पृशति, धृति त्यजति, स्थिति न
धत्ते दीर्घा कथा व्यथामिव वेत्ति, निर्वृति न भजते, ना विना तेन तद्गुण-
जापिना तद्रयाननियेन जनमद्रगयागिनान्यामामद्रगनाना नाममात्रमपि न

सह्यते । स्थितिधृतिकयानिवृत्तीना स्त्रीलिङ्गाभिधानेन अङ्गनात्वाध्यारोपेण परमोचित्य प्रतिपादितम् ।

न तु यथा मम नीतिलतायाम्—

६७ वरणरणसमर्था स्वर्गमङ्गै व्रतार्चा
यमनियमनशक्ता मारुतोन्मायसक्ता ।
धनर्दानधनसज्जा लज्जते मर्त्ययुद्धे
दहनदलनचण्डा मण्डली मदभुजानाम् ॥

अत्र राक्षस कपिनिकारामर्पविषमविकाराविष्कारोचितं ब्रूते । वरुणादि-
लोकपालयिशालबलाबलेपविप्लवकारिणी मर्त्यमात्रयुद्धे लज्जते प्रचण्डा
मदभुजमण्डली इति स्त्रीलिङ्गेन निर्दोषमत्रैलोक्यविजययोजितस्य प्रतापस्य
वरोत्तामसहस्रं अनौचित्य सूचयति ।

१० वचनोचित्यम्

वचनोचित्यं दर्शयितुमाह—

उचितरेव वचनं काव्यमायाति चारुताम् ।
अदंग्यधन्यमनसा वदन् विदुषामिव ॥ २२ ॥

उचितरेकवचनद्विवचनबहुवचनैः काव्यं चारुतामायाति । अदैन्योदार-
चेतसा विदुषामिव वदनमयाच्छास्त्रचिरोचित्यचारुभिवंचोभिः ।

यथा मम नीतिलतायाम्—

६८ त्रैलोक्यात्रमणैर्वराहविजयैर्नि सम्यरत्नाप्तिभिः
प्रख्यात स्वरसस्वयवरज्जतैर्युद्धाद्विमध्ये श्रियः ।
साश्चर्यैर्बलिवन्धनैश्च बहुभित्तित्य हसत्पुत्थित
पौलस्त्य सकृद्बुधमथमवशाद व्यासवत्तिन्द्र हरिम् ॥

अत्र शुक्मारणाभ्या रघुपतेरथे दशग्रीवपराक्रमेऽभिधीयमाने यदुक्तं

पीलस्त्य शेषशायिन हरिमेकवारोद्योगथमवशेन ससक्तालस्यनिद्रमेकत्रैला-
क्याश्रमणैर्वराहविजयिना सुभटाना जयैरनेकरत्नप्राप्तिभि समरसमुद्रमध्ये
बहुवारविहितं श्रिय स्वयवरशतं बलिना च लोकपालाना बन्धनं प्रहृष्यात
सदीप्तित सोत्साह सतत हसति इति बहुवचनै एव हरिवंलक्षण्यलक्षण-
मुपचितमोचित्यमुदञ्चितम् ।

न तु यथा मातृगुप्तस्य -

६९ नाथ निशामुत्तसरोरुहराजहस
वीरीरुपोलतलकान्तनन् शशाङ्क ।
आभाति नाथ तदिद दिवि दुग्धमिन्दु -
डिण्डीरपिण्डपरिपाण्डु यद्यस्त्वदीयम् ॥

अथ नाथ शशी त्वदीयमिदं दुग्धाब्धिकेनपिण्डपाण्डुर यद्य इति यद-
भिहितं तदविच्छिन्नप्रसराणा यशसा बहुवचनेन वर्णनाया समुचितायामेव
वचनोपन्यास चन्द्रबिम्बाकारेण पिण्डमात्रपरिच्छिन्नतया सङ्कोचरूपमनौ-
चित्यमुद्भावयति ।

११ विशेषणीचित्यम्

विशेषणीचित्य दर्शयितुमाह -

विशेषणं समुचितैर्विशेष्योऽर्थं प्रकाशते ।
गुणाधिकगुणोदार सुहृद्भिरिव सज्जन ॥ २३ ॥

काव्ये विशेष्योऽर्थं समुचितैरेव विशेषणं शोभा लभते । गुणोदार साधु-
यंवाभ्यधिकगुणं सुहृद्भि ।

यथा मम भुनिमतमोभामायाम् -

७० चन्द्रे मूत्रिनयीवनान्युपवनान्यामोदिनी पद्मिनी
ज्योत्स्नाप्रावरणानि रत्नबन्धनीहर्म्याणि श्रम्या श्रिय ।

सर्वं चाहतर न कस्य दयित यस्मिन्नु तद् भुज्यते
तन् मृत्निर्मितमामभाजनमिव क्षिप्रक्षय जीवितम् ॥

अत्र युधिष्ठिरस्यामादितमहाविभूते मयनिर्मितमणिमयसभाभिमानिनो
विभवप्रभावे वर्ण्यमाने सकलभावाभावस्वरूपाभाववादोपदेशिनो महामुने-
राशयविचारावसरे यदुक्तं कुसुमसमयसमुपचितयौवनान्युपवनानि, मकरन्दा-
मोदमुन्दरारविन्दिनी, ज्योत्स्नापटप्रावृतानि रत्नवलभीहर्म्याणि, रमणीया
रमण्यश्चेति सर्वमेतच्च चाहतर सर्वस्याभिमतम् । किं तु यस्मिन् भुज्यते तज्-
जीवितमाममृत्पात्रनि सार क्षिप्रक्षयमिति तद्विज्ञेयपदोत्कर्षकारिविशेषणपदो-
दितसौन्दर्येण पर्यन्तानि सारतानिर्वेदसवादि स्फुरदौचित्यमाननोति ।

न तु यथा भट्टलट्टनस्य -

७१ ग्रीष्म द्विपन्तु जलदागममर्थयन्ता
ते सङ्कटप्रवृत्तयो विकटास्नडागा ।
अवधेस्तु मुग्धशफरीचटुलाचलेन्द्र -
निष्कम्पकुक्षिपयसो द्वयमप्यचित्यम् ॥

अत्र ग्रीष्म द्विपन्तु, मेघागम सङ्कटस्वभावा विकटा विस्तीर्णाश्च
तटाका प्रार्थयन्ताम्, महावधेस्तु बालशफरीलोलाचलेन्द्रनिश्चलकुक्षिपयसो
ग्रीष्मघनागमौ अप्यगणनीयौ इति यदुक्तम्, तत्र तटाकविशेषणयो सङ्कट-
विकटपदयो परस्परविरुद्धार्थयो अनौचित्य स्पष्टमवभासते । सङ्कटस्वभा-
वस्य हि विकटत्व विस्तीर्णत्व नोपपद्यते । अथ स्वभावे सङ्कटस्वभावादे
विपुलत्व तदपि तटाकस्य निश्चेतनस्य स्वभावाभावाद् अनुपपन्नमेव ।

१२ उपसर्गाचित्यम्

उपसर्गाचित्य दर्शयितुमाह -

योग्योपसर्गसर्गोन्निरगलगुणोचिता ।
सूचितविवर्धते सम्पत् सन्मागंगमनेरिव ॥ २४ ॥

उचितै प्रादिभिरूपसर्गे सूचितरुततिमासादयति । विभूतिरिव सन्मार्ग
गमनं ।

यथा मम मुनिमतमीमासायाम् —

७० आचार भजते त्यजत्यपि मद वैराग्यमालम्बते
कर्तु वाञ्छति सङ्गमङ्गलितोत्तुङ्गाभिमान तप ।
द्वन्द्वस्नविपर्ययं सुखशिखाभ्रष्ट प्रणष्टी जन
प्रायस्तापविलीनशोहमदृशीमायाति कर्मण्यताम ॥

अत्र दुर्योधनस्य घोषयात्राया गन्धर्वबन्धपराभवभग्नाभिमानस्य प्राज्य-
साम्राज्यमुत्सृज्य तप प्रयन्नाभिनिविष्टस्य दुर्ग्रहे वर्ण्यमाने यदुक्त, सर्वो जन
सुखभ्रष्ट प्रणष्टविभव सदाचार भजते, मद त्यजति, वैराग्यमाश्रयति
सङ्गमङ्गलेन विगलितोत्तुङ्गाभिमान तप कर्तु वाञ्छति प्रायो बाहुल्येन
तापविगलितलोहपिण्डसदृशी कर्मण्यतामायाति, अत्रोत्पूर्वतया सोपसर्गस्य
तुङ्गशब्दस्य स्वभावोद्यति द्विगुणतामुपयाता दुर्मदाभिमानार्थोचित्यमुच्चै
वरोति ।

न नु यथा कुमारदासस्य —

७३ अयि विजहीहि दृढोपगूहन त्यज नवसगमभीरु बल्लभम् ।
अरुणवरोदगम एष वर्तते वस्तु सप्रयदन्ति ध्रुवकुटा ॥
जा ह [१]

अत्र भगिनवानङ्गमगमगाङ्गमालिङ्गननिश्चयङ्गच्छन्नाङ्गनाप्रवाधने [१]
सस्या यदुक्त बल्लभ मुञ्च प्रभातसन्ध्यायाम् अरुणविरणोद्गमो वर्तते,
ध्रुवकुटाश्च सप्रयदन्ति इति, तत्र सप्रोपसर्गगून्यजदापूरणमात्रेण [२]
निरर्थकवादानुचितमेव ।

१३ निपातोचित्यम्

निपातोचित्य दर्शयितुमाह —

उचितस्थानविन्यस्तेनिपातेरर्थसङ्गति ।
उपादेयैर्भवत्येव मच्चिरिव निश्चला ॥ २५ ॥

उपादेयैश्चादिभिर्निपातैरुचितपदविनिवेशितैः काव्यस्य अर्थमङ्गतिर-
सदिग्या मत्सहायैरिव भवति ।

यथा मम मुनिमतमोमासाप्याम् -

७४. सर्वे स्वर्गमुत्तार्थिनः क्रतुशतं प्राज्यैर्यजन्ते जडा -

स्तेषां नाकपुरे प्रयासि विपुलं कालं क्षणार्धं च तत् ।

क्षीणे पुण्यधने स्थितिर्न तु यथा वेश्यागृहे कामिना

तस्मान् मोक्षसुखं समाश्रयन् भो सत्यं च नित्यं च यत् ॥

अत्र स्वर्गमुखस्य वेश्याभोगवदवसानविरमचपलताया प्रतिपादिताया
निश्चलमोक्षसुखस्य निःसन्देहनिश्चिता प्रतिपत्तिरनिपातपदोपबृंहिता वाक्या-
र्थोचित्यं जनयति ।

न तु यथा श्रीचक्रस्य -

७५. देवो जानाति सर्वं यदपि च तदपि भ्रूमहे नीतिनिष्ठ

सार्धं मन्धाय जालान्तरधरणिभुजा निर्वृतो बान्धवेन ।

म्लेच्छानुच्छिन्धि भिन्धि प्रतिदिनमयशो रुन्धि विद्वद् यशोभि

सोदन्वन्मेललायां परिकलय करं किं च विश्वभरयाम् ॥

अत्र क्षितिपतिस्तुतिप्रस्तावे ' देवो जानाति सर्वं यदपि च तदपि ' इति
यदुक्तं तत्र पूर्वापरपदयोरसंबद्धत्वेन निरर्थक एव निरूपयोगश्चकारः प्रततो-
त्सवबहुजनभोजनपद्धतौ अपरिज्ञात स्वयमेव मध्ये समुपविष्ट पश्चादभि-
व्यक्तं परलज्जादुर्मना इवानौचित्यं प्रतनोति ।

१४ कालौचित्यम्

कालौचित्यं दशयितुमाह -

कालौचित्येन यात्येव वाक्यमर्थेन चारताम् ।

जनायजंनरम्येण वेयेणेव सता यपु ॥ २६ ॥

कालकृतीचित्ययुक्तेनार्थेन वाक्यं चारुतामेति वेपपरिग्रहेणैव कालयोग्येन
सतामवसरजानां वपुः ।

यथा मम भुनिमतमोमांसायाम् —

७६. योऽभूद् गोपशिशुः पयोदधिशिरश्चौरः करीपंकप —

स्तस्यैवाद्य जगत्पते खगपते शीरे मुरारे हरे ।

श्रीवत्साङ्कु जडैरिति स्तुतिपदैः कर्णौ नृणां पूरितौ

ही कालस्य विपर्ययप्रणयिनी पाकक्रियाश्रयंभूः ॥

अत्र अमर्षविषयविषमाविष्कारमुत्पुङ्गा शिशुपालेन अभिधीयमाने यत्
किल गोपालबालः पयोदधिशिरश्चौरः करीयकपोऽभूत् तस्यैवाद्य जगन्नाथा-
दिभिः स्तुतिपदैर्नृणां कर्णौ पूरितौ, ही बत, कालस्य विपर्ययकारिणी पाकक्रि-
याश्रयंभूमिः इति । तत्राभूद् इतिभूतकालेन आश्रयपरिपोषरुचिरभारव्याधि-
क्षेपलक्षणं वाक्योचित्यं कृतम् ।

यथा वा मालवकुवलयस्य —

७७. च्युतसुमनसः कुन्दा पुष्पोद्गमैरलसा द्रुमा

मनसि च गिर गूह्यन्मीमे किरन्ति न कोकिलाः ।

अथ च मवितुः शीतोल्लासं लुनन्ति मरीचयो

न च जरठनामालम्बन्ते क्लमोदयदायिनीम् ॥

अत्र शिशुतरवमन्तकान्तोपवननवरसोल्लाससूच्यमानमनसिजोत्कण्ठा-
वर्णनायाम् ऋतुसन्धिसमुचिताः कुन्दाः कुसुमावसानसूच्यतनवः, किशुकाशोकाः
कलिकोद्गमभरालसाः, मनसि कोकिलाः कलकूजितानि अनुसंदधति, रवेर्मरी-
चय शीतोल्लासमथ च निवारयन्ति न च सन्तापदायिनी प्रीडतामालम्बन्ते,
इत्युक्ते वर्तमानकालपदेषु एव हृदयसंवादमुन्दरमोचित्यं किमप्यामोदते ।

यथा वा भट्टमल्लस्य —

७८. मृत्योरगम्यमिवानन धनुरिदं मूर्च्छेद्विपाश्चेपवः

त्रिधा मा विजितार्जुना प्रनित्यं भर्वाङ्गलगा गतिः ।

अन्त त्रैयंमहो जठस्य मधुर हा हारि गीत मुखे
व्याधस्यास्य यथा भविष्यति तथा मन्ये वन निर्मृगम् ॥
भ ॥ १७

अत्र लुब्धकस्य धनु सायकशिखागतित्रैयंगीतानि तथा यथा वन निर्मृग
भविष्यति इति भविष्य काल प्रकृतार्थपरिपोषेण हृदयमवादोचित्यमादधाति ।

न तु यथा वराहमिहिरस्य -

७९ क्षीणश्चन्द्रो विशति तरणेमण्डल मासि मासि
लब्ध्वा काचित् पुनरपि कला दूरदूरानुवर्ती ।
सपूणश्चेत् कथमपि तदा स्पर्धयोदेति भानो -
नो दीर्जन्याद विरमति जडो नापि दैन्याद् व्यरसीत् ॥

अत्र रवेर्मण्डल क्षीण शशी प्रतिमास प्रविशति तत काचिदाप्यायिका
कला प्राप्य दूरे दूरे भवति । परिपूर्णश्च तस्यैव स्पर्धयाभ्युदेति । दीर्जन्यान्
न विरमति न च दैन्याद् व्यरसीत् इति एतौ विरमति 'व्यरसीत्' इति
परस्परासगत कालपदद्वय चन्द्रस्य मदृशयो दीर्जन्यदैन्ययो सर्वकालमभि-
निर्वृत्तयो यदुपन्यस्त तत्र व्यरसीत् इति विरुद्धाथवाद अनुचितमेव ।

१९ देशोचित्यम्

देशोचित्य दर्शयितुमाह -

देशोचित्येन काव्यार्थं सप्तवादेन शोभते ।
पर परिचयाशसो व्यवहार सतामिव ॥ २७ ॥

देशविषयोचित्येन हृदयसवादिना काव्यार्थं मता व्यवहार इव परिचय-
मूचक शोभत ।

मथा भट्टभवभूते -

८० पुरा यत्र स्योत पुलिनमधुना तत्र मरिता
विषयानि यानि धनविराभाय धिनिग्दहाम् ।

बहोर्दृष्ट कालादपरमिव मन्ये वनमिदम्

निवेश शैलाना तदिदमिति बुद्धिं द्रढयति ॥

उ रा २ २७

अत्र बहुभि वर्षसहस्रैरतिशान्तैः शम्बूकवधप्रसङ्गेन दण्डकारण्य राम
पूर्वपरिचितं पुनः प्रविष्टं समन्तादवलोक्य एव ब्रूते—‘पुरा यत्र नदीनां
प्रवाहस्तत्रेदानीं तटम्, वृक्षाणां घनविरलत्वे विपर्ययश्चिराद् दृष्टं वनमिदम्-
पूर्वमिव मन्ये, पर्वतसन्निवेशस्तु तदेवंतद् इति बुद्धिं स्थिरीकरोति’ इत्युक्ते
चिरकालविपर्ययपरिवृत्तसन्धानकाननवर्णनया हृदयसवादी देशस्वभाव
परमौचित्यम् उच्यते ।

न तु यथा राजशेखरस्य—

८१ कर्णाटीदशनाङ्कित शितमहाराष्ट्रीकटाक्षाहत

प्रांढान्ध्रीस्तनपीडित प्रणयिनीभ्रूमङ्गविश्रासित ।

लाटीबाहुविवेष्टितश्च मलयस्त्रीतर्जनीतर्जित

सोऽयं सप्रति राजशेखरकविर्याराणसी वाञ्छति ॥

अत्र कर्णाटमहाराष्ट्रान्ध्रलाटमलयललनासभोगसुभग कालेन गलित-
रागमोह सप्रति राजशेखरकवि वाराणसी गन्तुमिच्छति इत्युक्ते शृङ्गार-
रसतरङ्गितवराङ्गनाप्रसङ्गेऽनङ्गनिरगलदक्षिणापथदेशोद्देशमध्ये प्रणयिनी-
भ्रूमङ्गविश्रासित इति देशोपलक्षणविरहितकेवलप्रणयिनीपदेन देशौचित्य-
मुपनिवेस्यनुचितता नीतम् ।

१५ शृङ्गोचित्यम्

शृङ्गोचित्यं दर्शयितुमाह—

कुलोपचितमौचित्यं विशेषोत्कर्षकारणम् ।

वाग्यस्य पुरयस्येव प्रियं प्राप सचेतसाम् ॥ २८ ॥

पुरुषस्येव काव्यस्य कुलोन्नतमौचित्यं सविशेषोत्पन्नजनकं प्रायेण बाहु-
न्येन महद्दयानामभिमतम् ।

यथा कालिदासस्य —

८० अथ स विषयव्यावृत्तात्मा यथाविधि मूनवे
नृपतिर्बहुदं दत्त्वा यने मित्तातपवारणम् ।
मुनियनतरुच्छाया देव्या तथा महं मिथिये
गन्तव्यमामिष्टवाकूणामिदं हि कुलोन्नतम् ॥
रघु ३७०

अत्र "अथ स राजा वृद्धस्तरुणाय मूनवे राज्यं प्रतिपाद्यं तथा देव्या
महं तपोवनं भेजे । विरचितचेतमामिष्टवाकूणामन्ते हि कुलोन्नतमिदमेव"
इति उक्ते भूतवर्तमानभाविना तद्व्यानामौचित्यमुन्मीलितम् ।

न तु यथा यशोधर्मदेवस्य —

८१ उत्पत्तिर्भण्डकुले यदभीष्टं न तद ममाशानम् ।
भोगास्तथापि दैवात् सकृदपि भोक्तुं न लभ्यन्ते ॥

अत्र समोपत्तिर्भण्डकुले समीहितपदाश्रमणश्च निष्पन्नः तथापि दैवा-
पितृप्रियाविप्रयोगाद् भोगा भोक्तुं न लभ्यन्ते इत्यभिहिते भवमेव भण्ड-
शुक्रमन्यत्राश्रमिद्धं स्वयमेव निदिश्यमानम् उत्पत्तिर्विषेणविर्गहितमेव लपदो-
पादानेन निरयंकनया निरोच्यमेव । इष्टवाकूकुलस्य तु निर्विषेणत्वमुपपन्न-
एव त्रिभुवनप्रमिद्धौचित्यचरित्रत्वात् ।

१७ यशोधर्मस्य

प्रतीचियं दर्शयितुमाह —

वाक्यायं माधुषाहं सत्प्रतीचियगीश्वरान् ।
सन्तोषनिर्भरं भवत्या करोति जनमानसम् ॥ ७९ ॥

काव्यार्थं समुचितव्रतगौरवात् साधुवादयोग्यं सन्तोषपूर्णं जनमनं
यरोति । भक्तिः विच्छित्तिः ।

यथा मग मुक्तावलीकाव्ये —

८४. अत्र वल्कलजुषं पलाशिनः पुष्परेणुभरभस्मभूषिता ।

लोलभृङ्गबलयाक्षमालिकास्तापसा इव विभान्ति पादपा ॥

अत्र तपोधनोचितव्रतव्यञ्जकवल्कलभस्माक्षसूत्रप्रणयिपादपवर्णनायाम्
अचेतनानामपि शमसमयविमलचित्तवृत्तिः औचित्यमुपजनयति ।

न तु यथा दीपकस्य —

८५. पुष्पे ग्रामे वने वा महति मितपटच्छन्नपालीक्षपाली—

मादाय न्यायगर्भद्विजहुतहुतभुग्धूमधूम्रोपकण्ठम् ।

द्वारं द्वारं प्रवृत्तो वरमुदरदरीपूरणाय क्षुधातौ

मानी प्राणी मनायो न पुनरनुदिनं तुल्यकुल्येषु दीनः ॥

अत्र वैराग्यनिर्गलवर्णनाया भिक्षाकपालीमादाय क्षुक्षामं कुक्षिपूर-
णाय प्रवृत्तो मानी वरं द्वारं द्वारं शिटिनिविष्टपाणिः परिभ्रान्तो न पुनर-
निशं तुल्यकुल्येषु दीनः इत्युक्ते सहजप्रशमविमलमानसविश्रान्तिसन्तोष-
मुत्सृज्य तुल्यकुल्यद्वेषविजिगीषापरमेव वाक्यं भूषमनौचित्यमुद्भावयति ।
वरमेतत् तीव्रप्रतपकष्टं न तु स्यजनदेव्ययाचनमिति सत्सारप्रस्थिवन्धाभिमानो-
पग्यासः ।

१८ तत्त्वोचित्यम्

तत्त्वोचित्यं दर्शयितुमाह —

कार्यं हृदयसंवादि सत्यप्रत्ययनिश्चयात् ।

तत्त्वोचिताभिधानेन यात्युपादेयतां कवेः ॥ ३० ॥

तत्त्वोचिताभ्यानेन कवेः सूक्तं मत्यप्रत्ययन्वयेति मवादि गृह्यतां
यानि ।

यथा मम बौद्धावदानलतिकायाम् - -

८६. दिवि भुवि फणिलोके ऐशवे यौवने वा
जरसि निघनकाले गर्भशय्याश्रये वा ।
महगमनसहिष्णोः सर्वथा देहभाजां
न हि भवति विनाश कर्मण प्राक्तनस्य ॥

अत्र प्राक्तनस्य कर्मण. त्रैलोक्ये जन्मवयीवनवृद्धत्वावस्थासु देहिना
सहगमने समयत्वात् न विनाशोऽस्ति इत्युक्ते नि संशयसकलजनहृदय-
सवादितत्त्वाख्यानमौचित्यं व्यापयति ।

न तु यथा माघस्य -

८७. बुभुक्षितैर्ध्याकिरणं न भुज्यते पिपासितं काव्यरमो न पीयते ।
न विद्यया केनचिदुद्धृतं कुलं हिण्यमेवाजंय निष्कला बलाः ॥

अत्र आर्यार्षिर्बितापगत्वेन धनमेवाजंय, शुधितैर्ध्याकिरणं न भुज्यते,
न काव्यरस. पिपासितं. पीयते, न न विद्यया कुलं केनचिद् उद्धृतम्
इत्युक्ते सर्वमेतद् दारिद्र्यदैन्यविद्रुतधैर्यकान्तया तत्त्वविरहित विपरीत-
मुपन्यस्तमनौचित्यं सुव्यवनमेव । विद्यानामेव सर्वसत्प्रमविनीना कुलोद्धरण-
क्षमस्य नान्यस्य ।

१९ महवीचिन्यम्

गन्धोचिन्यं दर्शयितुमाह -

क्षमत्कारं करोत्येष यच्चः सत्योचितं वचेः ।
पिच्छारुचिरोदारवरितं मुमतेरिव ॥ ३१ ॥

गन्धोचिनं यत्वेवंभ्रमन्तारं वगोति मुमतेरिव विनार्यमाण रश्मि-
सूदाग्निम् ।

यथा मम चित्रभारते नाटके—

८८ नदीवृन्दोद्दामप्रसरसलिलापूरिततनु
स्फुरत्स्फीतज्वालानिविडवडवाग्निक्षतजल ।
न दर्प नो दैन्य स्पृशति बहुसत्त्व पतिरपा—
भवस्थाना भेदाद् भवति भिकृतिर्नैव महताम् ॥

अत्र पयोधिव्यपदेशेन युधिष्ठिरस्य सत्त्वोत्कर्षेऽभिधीयमाने सरित्पूर-
प्रवर्धिततनुवृन्दवाग्निनिष्पीतश्च नोत्सेक न सकोचम अग्निविपुलसत्त्व स्पृशति ।
न ह्यवस्थाना भेदाद् महाशयाना विकारो भवति इत्युक्ते गम्भीरधीरा
सत्त्ववृत्तिरौचित्यमातनोति ।

न तु यथा भट्टेन्दुराजस्य—

८९ आश्रयं यडवानलं न भगवानाश्रयंमम्बोनिधि—
यत्त्वर्मातिशय विचिन्त्य मनस कम्प समुत्पद्यते ।
एकस्याशयघस्मरस्य पिबतस्तृप्तिर्न जाता जलं-
रम्यम्यापि महात्मनो न वपुषि स्वल्पोऽपि जात श्रम ॥

अत्र यडवानलममुद्रयो मत्त्वमहस्वे यध्यमाणे नातिविपुलाशयत्वाद्
एकस्य पिबत पयोभि तृप्तिर्न जाता, द्वितीयस्य तदुपजीव्यमानस्य न
मनागपि खेद, तदेतदुभयमाश्रयमित्युक्ते नि सन्तोषतया सततमा च कस्य [?]
न यडवाने लज्जा । न च जग्निधेराश्रितैर्वापि पूरणसामर्थ्यमित्यमस्ते सत्त्व-
मृति अनौचित्यमावहति ।

२० अभिप्रायोचित्यम्

अभिप्रायोचित्यं दर्शयितुमाह—

अकथ्यनया सूक्ष्मतमभिप्रायसमर्पणम् ।
चित्तमायर्जयत्येव सतां स्वस्थमिवार्जवम् ॥ ३२ ॥

अक्लेशेन अभिप्रायसमर्पक काव्य हृदयमावर्जयति सज्जनाना निर्मल-
मार्जवम् इव ।

यथा दीपकस्य —

१० श्येनाद्घ्नियहदारितोत्तरवरा ज्याङ्घ्रप्रकोष्ठान्तर-
श्चाताम्राघरपाणिपादनयनप्रान्न पृथूरस्थल ।
मन्येऽयं द्विजमध्यगो नृपसुत कोऽप्यम्ब नि शम्बल
पु-येव यदि कोष्ठमेतु सुष्ठुतं प्राप्तो विशेषातिथि ॥

अत्र स्वैररमणी रमणीय दिनावसाने युवान पथिकमालोक्य अभिप्राय-
सूचक जननीमेव ब्रूते । यदसौ राजपुत्राकृति श्येनग्रहनाराचपरिचयोचित
सायसमये प्राप्त इत्युक्ते मात्रापि अभिप्रायपूरकमभिहितम् । पुत्रि यद्येव
तत्कोष्ठाङ्ग प्रविष्टा तु सुष्ठुतंविशेषोऽतिथि प्राप्त पूज्य इत्येतेन स्फुटाभि-
प्रायसूचकम औचित्यमुपचितम आचक्षास्ति ।

न तु यथा अस्यैव —

११ अपि विरहवित्ते भर्तुरर्थे तथात्ता
सपदि निपतिता त्व पादयोश्चण्डिकाया ।
स्वयमुपहितधूपस्थालकच्छत्रशृङ्गा —
दलितमपि ललाट यन नैवाललक्ष ॥

अत्र विनयवत्या सुचिरात् पत्यावागते ललाटनखोल्लेखापहनवचने
सख्या समुपदिश्यमान, हे विरहान्मत्त भर्तुरर्थे चण्डिकापादपतने स्वयं स्था-
पितधूपस्थालकोटिस्तमपि न लक्षित भवत्या ललाटमित्युक्ती स्वैरापहनव-
नितामात्रमेव उपलक्ष्यते । न तु नम्या मम्या वा वस्त्रिदभिप्रायविशेष ।

२१ स्वभाषीचित्यम्

स्वभाषीचित्यं दर्शयितुमाह —

स्वभाषीचित्यमाभाति सूचतीनां चारु भूषणम् ।
अङ्गत्रिमगतामान्य लावण्यमिव योपिताम् ॥ ३३ ॥

स्वभावोचितत्व कविवाचामाभरणमाभाति अकृत्रिममनन्यसामान्य
लावण्यमिव ललनानाम् ।

यथा मम मुनिमतमीमासायाम् —

१२ कर्णोत्तालितकुन्तलान्तनिपततोयक्षणासङ्गिना
हारेणेव वृतस्तनी पुलकिता शीतेन सीत्कारिणी ।
निर्धोताञ्जनगोणकोणमयना स्नानावसानेऽङ्गना
प्रस्यन्दत्पवरीभरा न कुर्वते कस्य स्पृहाद्रं मन ॥

अत्र व्याससूनो शुकस्य गाढवैराग्यनि मद्भगस्य गगनगङ्गातीरे स्नानो-
त्तीर्णा त्रिदशयोपितो विवसना तद्दर्शननि सकोचा पश्यत प्रशमविमल-
मनस स्मरव्यतिकरनिर्विकारताया प्रतिपाद्यमानाया कर्णमूलोत्क्षिप्तालव-
पर्यन्तनिपततोयक्षणसन्तानेन स्तनयो कृतमुहूर्तहारविभ्रमा शीतेन, रोमाञ्च-
सीत्कारिणी, धौताञ्जनारुणमयनाम्ता, प्रस्यवन्मूक्तकेशकलापा, स्नानोत्तीर्णा
तरुणी कस्य स्पृहाद्रं न मन करोति इत्युक्ते स्वयमार्द्रस्वभाव परमप्या-
र्द्राकरोति इत्युचितमेतत् ।

न तु यथा मम तत्रैव —

१३ भक्ति वानरता क्षमा सभयता पूज्यस्तुतिर्दीनता
धैर्यं दारुणता मति कुटिलता विद्यावल क्षीयताम्(?) ।
ध्यान वञ्चनता तप कुहवता शीलव्रत पण्डता
पैशुन्यप्रतिना गिरा किमिव वानायाति दोषार्द्रताम् ॥

अत्र पिशुनस्वभावे वर्ण्यमाने भक्त्यादीना गुणाना वंपरीत्ये प्रति-
पादिते पिशुनाना वचमा किं वा दोषार्द्रता नायाति इत्यभिहिते स्वयमना-
र्द्रस्वभावस्य परार्द्रावगमननुचितमेव ।

२२ भारमग्रहीषित्यम्

भारमग्रहीषित्य दशयितुमाह —

सारसद्ग्रहपाष्येन काप्यार्यं फलनिश्चित ।

अदोषसूत्रव्यापार इव यस्य न समत ॥ ३४ ॥

सारसङ्ग्रहवाक्येन काव्यार्थं सुनिश्चितफलं शीघ्रवाग्निं इव व्यापार-
वस्य नाभिमतः ।

यथा मम मुनिमतमीमासायाम्—

१४ विविधगहनगर्भग्रन्थसभारभारै—

मुनिभिरभिनिविष्टंस्तत्त्वमुक्तं न किञ्चित् ।

वृत्तरचिरविचार सारमेतन् महर्षे—

रहमिति भवभूमिर्नाहमित्येव मोक्ष ॥

अथ भगवद्गीतायंविचारे सारमग्रहोऽभिहितः, यत् किल मुनिभिरनेक-
भेदभिन्नशास्त्रजडैरभिनिविष्टमतिभिस्तत्त्वमुपादेयं न किञ्चित् वक्षितम् ।
भगवतो महर्षेर्व्यासस्य सुमतेविमलविचारोत्तीर्णं निश्चितमेतदेव, यदहंकार-
ममारमूलभूमिः, ममतापरित्याग एव मोक्ष इति तत्सक्षेपेण भवक्षयोपदेश-
प्रणतार्थस्य परमोचिन्य गुणातिः ।

न तु यथा परिव्राजकस्य—

१५ तपो न तप्तं वयमेव तप्ता भोगा न भुक्ता वयमेव भुक्ता ।

जरा न जीर्णा वयमेव जीर्णान्मृणा न याता वयमेव याता ॥

अथ वयमेव तप्ता भुक्ता जीर्णा याता इत्युक्ते निःसाराचास्त्याद्-
अपर्यवमितो वाक्यार्थं फलशून्यतया सारमग्रहोचितं न किञ्चित् प्रतिपादयति ।

३३ प्रतिभीषित्यम्

प्रतिभीषित्यं दर्शयितुमाह—

प्रतिभाभरणं वाच्यमुचिनः शोभते ववे ।

निर्मलं सुगुणस्यैव कृतं भूतिविभूषितम् ॥ ३५ ॥

यथा मम लावण्यवत्याम्—

१६ अदय दशमि किं त्व विम्बवुद्ध्याधर मे
भव चपल निराश पक्वजम्बूफलानाम् ।
इति दयितमयेत्य द्वारदेशाप्तमन्या
निगदति शुक्मुच्चै कान्तदन्तक्षतोष्ठी ॥

अत्र कयापि द्वारदेशाप्त प्रिय ज्ञात्वा अन्यकामुकदशनखण्डितोष्ण्या
सप्रति तदागमनानभिज्ञयेव शुक्मुद्दिश्य यदुक्त, निर्दय किं त्व विम्बफल-
लोभाधर मम विदारयसि, पक्वाना जम्बूफलानामिदानी चपल निराशो
भव, कुपिता तुभ्य नो दास्यामि इति, तेनोच्चै प्रत्यायनापहनवनवोन्मेप-
प्रशाचातुर्यचारवचनमौचित्यचमत्कार करोति ।

यदाह भट्टतोत—‘प्रज्ञा नवनवोन्मेपनालिनी प्रतिभा मता’ इति ।

न तु यथा मम तत्रैव—

१७ नियति दयिते गृहे विशयने निर्मात्यमात्से हूते
प्राप्ते प्रातरसह्यरागिणि परे वारावहारेऽन्यया ।
द्वारालीनविलोचना व्यसनिनी मुप्ताहमेवाकिनी—
त्युक्त्वा नीविविकर्पणं स चरणाघातंरशोकीकृत ॥

अत्र वेद्या व्यालग्रवामुकस्य वारावहार विधाय, नववामुवेन सह
दापाया नीताया, प्रभाते तस्मिन् नियति, शय्याकुसुमादिसभोगलक्षणे निवारिते,
वारवञ्चनकुपिते गाढानुरागग्रहग्रस्तमती पूर्ववामुवे प्राप्ते, त्यदालोकन-
वाङ्मक्षिणी व्यसनिनी द्वारन्यस्तनयना अहमेवाकिनी मुप्ता इति प्रत्यायना-
वचनविलीनमन्यु सरभससरसनीविकर्पणोद्यतावृति वृत्तेर्प्यकोपया चरण-
नलिनप्रहारं अशोकीकृत, शङ्काशत्योन्मूलनात् निशोक सपादित,
सन्ततपुलकाङ्कुरत्वाद् अशोपतरतुल्यता नीत इति वा वाक्यार्थः । केवल-
मत्यविप्रलम्भप्रागल्भ्यमात्रमेव गणिवाया गाऽगममूलना च प्रतिपादयति ।
न तु प्रतिभोद्भूतामौचित्यवर्णना सूचयति ।

२४ अवस्यौचित्यम्

अवस्यौचित्य दर्शयितुमाह—

अवस्योचितमाधत्ते काव्य जगति पूज्यताम् ।

विचार्यमाणरुचिरं कर्तव्यमिव धीमताम् ॥ ३६ ॥

अवस्योचिततया काव्य जगति श्लाघ्यतामायाति मतिमतामिव कृत्य
विचारनिर्घर्षरुचिरम् ।

यथा मम लावण्यवत्याम्—

१८ मुक्ता कन्दुवविभ्रमस्तर्लता त्यक्तैव बाल्योचिता

मौग्ध्य निर्धुतमाश्रिता गजगतिभ्रूलाम्पमभ्यस्यते ।

मममोमिषु निर्मित मृगदृशा वैदग्ध्यदिव्यं वच-

स्तद् विष सुभगाभिमानलटभाभावे निबद्धो भर ॥

अत्र यदुक्तं कन्दुवव्रीडा त्यक्ता, बाल्योचिता परिहृत, मौग्ध्य
निरस्त, गजगतिरद्भुता, भ्रूलालास्याभ्यास त्रियते, नमोमिषु यचन-
वैचित्र्यमाश्रित, तेन जानीमहे सौदावावस्या समुत्सृजन्त्या यौवनमाश्र-
यन्त्या प्रौढतामनाहृत्यापि नवमभोगगौरवगर्भेण सुभगाभिमानेन लटभा-
भावे बाल्या भरो निपट इत्यभिहिते स्फुटमृदुसम्बद्धाया यथोक्तस्यामध्य-
मन्धियर्णनाशामौचित्य स्फुरदिव्यभावते ।

न तु यथा राजशेखरस्य—

१९ ज्यायान् धन्वी नयधूनधनुस्ताम्रहस्तोदरेण

क्षत्रशोदध्यनिवग्गदुन्नाटयानाटवेन ।

वर्णाभ्यर्णंगुग्निगग्नि क्षीरकण्ठेन मार्ग

योद्धुं याञ्छन् न कथममुना मृगते जामदग्न्य ॥

अन भार्गव स्थविरावस्थास्थित स्थिरतरपरान्तरमवर्कशप्रौढो धनुर्धर
 शिशुना रामेण धनुर्ग्रहणारुणितकामलकरकमलतलेन, क्षत्रियक्षयसरम्भ-
 प्रगल्भ ताटकाताडकेन स्फुरदाकर्णपलित सभाव्यमानजननीस्तनक्षीर-
 कण्ठेनामुना युयुत्सु कथं न लज्जते इत्युक्ते पेशलतया राघवावस्थाया जाम-
 दग्न्यावस्थाविपरीताया प्रतिपाद्यमानाया ताटकाताडकेन इति विरुद्धाधि-
 दासोऽयं किमप्यनौचित्येन चेतसि सकोचमादधाति ।

२५ विचारौचित्यम्

विचारौचित्य दर्शयितुमाह -

उचितेन विचारेण चास्ता यान्ति सूक्तय ।

वेद्यतत्त्वावबोधेन विद्या इव मनीषिणाम् ॥ ३७ ॥

विचारौचित्येन सूक्तयश्चास्ता यान्ति ज्ञेयस्वरूपज्ञानेन विद्या इव
 विदुषाम् ।

यथा मम मुनिमतमीमासायाम् -

१०० अश्वत्थामवधाभिधानसमये मत्स्यव्रतोत्साहिना

मिथ्या धर्मसुतेन जिह्मवचसा हस्तीति यद् व्याहृतम् ।

मा गत्यामृतरश्मिर्बंरमसम ससूचयन्त्या सदा

शङ्के पङ्कजमश्रयेण मलिनारम्भा विजृम्भा श्रिय ॥

अत्र द्रोणनिधनाभ्याने मत्स्यव्रतोत्साहवता धर्मतनयेनापि मिथ्या लघु-
 वचसा पुञ्जर इति यदुक्तं मा सतत मत्स्यचन्द्रद्वेष सूचयन्त्या श्रिय शङ्के
 पङ्कजमश्रयेण मलिनव्यापारा विजृम्भा इत्यभिहिते ममवादलक्ष्मीम्वभाव-
 परिभावनतया तत्त्वावबोधेन मूलविश्रान्त्या कल्पयन्वमायी विचार महदय-
 मवेद्यमीचिय व्यनक्ति ।

न तु यथा मम तत्रैव -

१०१ प्रमृगाने चिररात्र्युत्तदयिताकेनाम्नरावपण्णे

नृर राक्षसवंगम यदि व्रत भीमेन दुःशामने ।

तत्कालक्षमिणा कुशाश्मपरूपारण्यप्रवासे चिर
किं पीत तत तापमग्नमहिपस्वेदाम्बुपृक्त पय ॥

अत्र भीमसेनचर्गिते विचार्यमाणे त्रयोदशवर्षपर्युपिते कृष्णाकेशा-
कर्पणपराभवे भीमेन भीम राक्षसकर्म दुःशामने यदि कृत तत् सद्य कृता-
द्रापराधकालक्षमिणा सुचिर दभंसूचीवपमाश्मपरूपवनवासे किं ग्रीष्मताप-
निमग्नमहिपस्वेदलुतिपृक्त पय पीतम् इत्यनुपपन्नकृत्ये अभिहिते कारण-
विचाराभावात् निर्मूलोपालम्भमात्रमनौचित्यम् अनुवध्नाति ।

२६ नामौचित्यम्

नामौचित्य दर्शयितुमाह -

नाम्ना कर्मानुरूपेण ज्ञायते गुणदोषयो ।

काव्यस्य पुरुषस्येव व्यक्ति सदादपातिनी ॥ ३८ ॥

काव्यस्य वर्म औचित्य तेन नाम्ना पुरुषस्येव गुणदोषव्यक्ति सदा-
दिनी ज्ञायते ।

यथा बालिवास्तव-

१०२ इदमसुलभवस्तुप्रार्थनादुनिवार

प्रथममपि मनो मे पञ्चबाण क्षिणोति ।

किमुत मलयवातान्दोलितापाण्डुपत्र-

रूपवनसहकारंदग्धितेष्वङ्कुरेषु ॥

वि उ २ ६

अत्र प्रारम्भ एव ममेद मन पञ्चबाण सुदुर्लभवस्तुप्रार्थनादुनिवार
शक्नीकरोति । किमुत लीलोद्यानसहकारंमलयानिलान्दोलितबालपल्लवे-
रङ्कुरेषु दग्धितेषु इत्युक्ते मदनस्य पञ्चबाणाभिधानमुचितमेव ।

यथा वा मम बोद्धावदानलतायाम् —

१०३ तारुण्येन निपीतशैशवतया सानङ्गशृङ्गारिणी
तन्वङ्ग्या सकलाङ्गसद्गमसखी भङ्गिर्नवाङ्गीकृता ।
नि सरम्भपराक्रम पृथुतरारम्भाभियोग विना
साम्राज्ये जगता यया विजयते देवो विलासायुध ॥

अथ यौवननिपीतशैशवतया तन्वङ्ग्यानङ्गशृङ्गारवती सर्वाङ्गसङ्गम-
सखी सा काप्यभिनवा भङ्गिरङ्गीकृता यया निष्प्रयत्नपराक्रम प्रभूततरा-
रम्भसभार विहाय, त्रिभूवनसाम्राज्ये जयति देवो विलासायुध इत्युक्ते
कामस्य विलासायुध इति नामोपपन्नमेव । तन्वङ्गीभङ्ग्यैव सिद्धत्रैलोक्या-
धिपत्यविजिगीषाया काममायकादीना नैरर्थं कृतात् ।

न तु यथा कालिदासस्य —

१०४. क्रोध प्रभो सहर महरेति यावद् गिर खे मरुता चरन्ति ।
तावत् स वह्निर्भवनेत्रजन्मा भस्मावशेष मदन चकार ॥
कु स ३ ७९

अत्र पश्यतो भगवत त्रिनेत्रस्य स्मरशरनिपातक्षोभे वर्ण्यमाने तन्निका-
रकोपनमाय महर महर प्रभो क्रोधमिति यावद् वच खे देवाना चरति, तावद्
भवनेत्रोद्भूय स वह्नि मदन भस्मराशिनेपमकार्षीद् इत्युक्ते सहारावसरे
द्वयस्य भवाभिधानमनुचितमेव ।

२७ आग्नीर्वचनोचितम्

आग्नीर्वचनोचित्य दर्शयितुमाह —

पूर्णार्थं वातु काव्यस्य सन्तोषितमनीषिण ।
उचिताशीर्नृपस्येव भवत्यभ्युदयावहा ॥ ३९ ॥

मपूर्णार्थमपत्रस्य मन्तोषिनविदुष काव्यस्य नृपतेरिवोचितम् आग्नी-
नदमभ्युदयावह भवति ।

यथा अम्भुषाध्यायगङ्गकस्य -

१०५ स कोऽपि प्रेमाद्रं प्रणयपरिपाकप्रचलितो
विलासोऽक्षणा देयात् सुखमनुपम वो मृगदृशाम् ।
यदाकूत दृष्ट्वा पिदधति मुख तूणविवरे
निरस्तव्यापारा भुवनजयिन पञ्च विशिखा ॥

अत्र स कोऽप्यसामान्यप्रेमप्रणयविश्रान्तिप्रगल्भकुरङ्गदृशा निरूपमो
नयनविलास मुख वो देयान्, यदभिप्रायमालोक्य भुवनविजयिन कामस्य
पञ्च सायका समाप्तव्यापारा तूणीरविवरे लज्जयेव मुख पिदधति इत्युक्ते
मुख वो देयाद् इत्यागी पदम् उचितमेव, प्रियानयनविभ्रमस्य सुखार्पण-
योग्यत्वात् ।

यथा वा मम वास्तव्यायनसूत्रसारे -

१०६ काम काम कमलवदनानेत्रपर्यम्नवामी
दासीभूतत्रिभुवनजन प्रीतये जायता व ।
दग्धस्यापि निपुररिपुणा सर्वलोकस्पृहार्हा
यस्याधिक्य रुचिरनितरामञ्जनस्येव याता ॥

अत्र काम प्रीतये वो जायता यस्य दग्धस्याप्याञ्जनस्य इव आधिक्य
रुचिराता इत्युक्ते, प्रीतये जायताम् इत्युचिन, कामस्य प्रीत्यात्मकत्वात् ।

न तु यथा अमरकस्य -

१०७ आलोलामलकावली विलुलिता विभ्रच्चलकुण्डल
किञ्चिन्मृष्टविशेषक तनुतरं स्वेदाम्मसा सीवरं ।
तन्वद्गया सुतरा रतान्नसमये वक्त्र रतिव्यत्यये
तत् त्वा पातु चिराय किं हरिहरम्कन्दादिभिर्देवतै ॥

अ ण ३

अत्र तन्वया रतिव्यत्यये लोलालव चलकुण्डल स्वेदमल्लिलेन विचिदु-

मृष्टतिलकं यद् मुखं तत् त्वा पातु, किं हरिहरस्कन्दादिभिर्देवतैः इत्युक्ते
पातु त्वामित्यनुचितम्, आनन्दयतु त्वामित्युचितं स्यात् । अन्येषु काव्याङ्गेषु
अनर्थैव दिशा स्वयमौचित्यमुत्प्रेक्षणीयम् । तदुदाहरणानि आनन्त्यात् न
प्रदर्शितानि इत्यलमतिप्रमत्तेन ।

उपमहार

आसीत् प्रकाशेन्द्र इति प्रकाश काश्मीरदेशे त्रिदशेश्वरधो ।
अभूद् गृहे यस्य पवित्रसत्रमच्छिन्नमग्रासनमग्राजानाम् ॥ १ ॥

य श्रीस्वयभूभवने विचित्रे लेप्यप्रतिष्ठापितमानूचकः ।
गोभूमिकृष्णाग्निवेशमदाता तत्रैव काले तनुमुत्सर्ज ॥ २ ॥

तस्यात्मज सर्वमनोपिशिष्य श्रीव्यासदासापरपुण्यनामा ।
शेमेन्द्र इत्यक्षयकाव्यकीर्तिश्चक्रे नवौचित्यविचारचर्चाम् ॥ ३ ॥

श्रीरत्नसिंहे मुहुर्दि प्रयाते शार्ङ्ग पुर श्रीविजयेश्वराणि ।
तदात्मजस्योदयसिंहनाम्न कृते कृतस्तेन गिरा विचार ॥ ४ ॥

यस्यासि परिवारकृत् त्रिभुवनप्रख्यातशीलश्रुते
सर्वस्यावनतेन येन नितरा प्राप्ता विशोपोन्नतिः ।
आशा शीतलता नयत्यविरत यस्य प्रतापानल —
स्तस्य श्रीमदनन्तराजमृपतेः काले क्लिष्टाय कृत ॥ ५ ॥

इति श्रीप्रकाशेन्द्रात्मजव्यासदामापरारत्यश्रीशेमेन्द्रवृत्ता
औचित्यविचारचर्चा समाप्ता ।

काविकण्ठाभरणम्

कवित्वप्राप्तिर्नाम प्रथमः संधिः

जयति जितमुद्याम्भःसंभवद्वाग्भवधो -

रथ सरससमुद्यत्कामतद्वानुभाषा ।

तदनु परमधामध्यानतालव्यमोक्षा

रविशशिशिररूप्या श्रेयुरी मन्त्रशक्तिः ॥ १ ॥

शिष्याणामुपदेशाय विशेषाय विपश्चिताम् ।

अयं सरस्वतीसारः क्षेमेन्द्रेण प्रदर्श्यते ॥ २ ॥

तप्राकयेः कवित्वाप्तिः शिक्षा प्राप्तगिरः कवेः ।

अमत्कृतिदध शिक्षाप्ता गुणदोषोद्गतिस्ततः ॥ ३ ॥

पश्चात् परिचयप्राप्तिरित्येते पञ्च संधयः ।

समुद्दिष्टाः धर्मेणयां लक्ष्यलक्षणमुच्यते ॥ ४ ॥

गुविभक्तिः सामन्विनं धुधेगुणतयुक्तममृक्नमोष्ठयै ।

रचितं यदर्थः सुखशब्दत् कविशब्दाभरणं विचार्यताम् ॥ ५ ॥

ॐ स्वस्त्यङ्क स्तुम. सिद्धमन्तराद्यमितीप्सितम् ।
उद्यदूर्जप्रदं देव्या ऋतुलूलुनिगहनम् ॥ ६ ॥

एकमेश्वर्यसयुक्तमोजोवर्धनमोषधम् ।
अन्तरान्तः कलाखण्डगलद्धनसुधाङ्कितम् ॥ ७ ॥

चन्द्रोच्छलज्जल प्रोक्तदज्ञान दठसंयुतम् ।
डम्बरप्रोक्षकिरण तयतां दधदुन्नतम् ॥ ८ ॥

परं फलप्रदं यद्धमूलोद्भवमय वपुः ।
रम्य लघुवरं शर्म वपन्तु सर्वसहाक्षरम् ॥ ९ ॥

एता नमः सरस्वत्यै यः क्रियामातृकां जपेत् ।
क्षेममैन्द्र स लभते भव्योऽभिनयवाभवम् ॥ १० ॥

श्वेता सरस्वतीं मूर्ध्नि चन्द्रमण्डलमध्यगाम् ।
अक्षराभरणा ध्यायेद् वाङ्मयामृतवर्षिणीम् ॥ ११ ॥

त्रिकोणयुगमध्ये तु तडितुल्या प्रमोदिनीम् ।
स्वर्गमार्योद्गतां ध्यायेत् परमामृतवाहिनीम् ॥ १२ ॥

निर्विकारा निराकारा शक्तिं ध्यायेत् परात्पराम् ।
एषा बीजत्रयी वाच्या त्रयी वाक्कामभुक्तिषूः ॥ १३ ॥

काव्यक्रियेच्छाङ्कुरमूलभूमिमन्विष्य विश्रान्तिलघेन मोक्ष ।
अन्यावधाने भदनस्य मोक्षस्तृतीयबीजे सकलेऽस्ति मोक्ष ॥ १४ ॥

अथ पीरप ।

तत्र त्रयं त्रिप्या काव्यत्रियायामुपदेश्याः । अन्वप्रमन्त-
गाभ्य, कृच्छ्रमाभ्य, अमाभ्यश्चेति ।

तत्र प्रथमः—

पूर्वोक्त साहित्यविदः सकाशे श्रुतार्जनं काव्यसमुद्भवाय ।

न तार्किकं केवलशाब्दिकं वा कुर्याद् गुहं सूक्तिविकासविघ्नम् ॥ १५ ॥

विज्ञातशब्दागमनामथातुश्छन्दोविधाने विहितश्रमश्च ।

काव्येषु माधुर्यमनोरमेषु कुर्यादखिन्नः श्रवणाभियोगम् ॥ १६ ॥

गीतेषु गायस्वय देशभाषाकाव्येषु दद्यात् सरसेषु कर्णम् ।

घावां घमत्कारविधायिनीना नवार्थचर्चासु र्वाचं विदध्यात् ॥ १७ ॥

रसे रसे तन्मयतां गतस्य गुणे गुणे हर्षवशीकृतस्य ।

विवेकसेकस्वकपाकभिन्नं मनः प्रसूतेऽट्कुरवत् कवित्वम् ॥ १८ ॥

अथ द्वितीयः—

पठेत् समस्तान् किल कालिदासकृतप्रबन्धानितिहासदर्शो ।

कात्याघियासप्रथमोद्गमस्य रक्षेत् पुरस्तार्किकगन्धमुग्रम् ॥ १९ ॥

महाकवेः काव्यनवक्रियायै सदेकचित्तः परिचारकः स्यात् ।

पदे च पादे च पदावशेषसंपूरणेच्छां मुहुराददीत ॥ २० ॥

अभ्यासहेतोः पदसंनिवेशैर्वाक्यार्थान्तर्यविदधीत वृत्तम् ।

श्लोकं परायुत्तिपदं पुराणं मयास्त्येतायं परिपूरयेच्च ॥ २१ ॥

३. वाण्यर्थाविव सयुक्तौ वाण्यर्थप्रतिपत्तये ।
जगतो जनकौ वन्दे शर्वाणीशशिशेखरौ ॥

अथ तृतीयः—

यस्तु प्रकृत्याश्मसमान एव कष्टेन वा व्याकरणेन नष्टः ।
तर्कण दग्धोऽनलधूमिना वाप्यविद्धकर्णः सुकविप्रबन्धैः ॥ २२ ॥
न तस्य वक्तृत्वसमुद्भवः स्याच् छिक्षाविशेषैरपि सुप्रयुक्तैः ।
न गर्दभो गायति शिक्षितोऽपि संदर्शितं पश्यति नार्कमन्धः ॥ २३ ॥

इति तत्सुकृतानां प्राक्तनानां विपाके
भवति शुभमतीनां मन्त्रसिद्धं कवित्वम्
तवन् पुरुषयत्नेर्धौमतामभ्युवेति
स्फुरति जडधिया श्रोतारदा साधनेन ॥ २४ ॥

इति श्रीव्यासदासापराख्यक्षेमेन्द्रकृते कविकण्ठाभरणे
कवित्वप्राप्तिः प्रथमं सधि ।

प्राप्तगिर कवे शिक्षाकथनं नाम द्वितीयं सधि-

छायोपजीवी पदकोपजीवी पादोपजीवी सकलोपजीवी ।
भवेदय प्राप्तकवित्वजीवी स्वोन्मेषतो या भुवनोपजीव्यः ॥ १ ॥

छायोपजीवी यथा भट्टभल्लटस्य —

- ४ नन्वाश्रयस्थितिरियं तव वाञ्छितं
वेनोत्तरोत्तरविशिष्टपदोपदिष्टा ।
प्रागर्णवस्य हृदये वृषलक्ष्मणोऽयं
कण्ठेऽप्युना वगमि वाचि पुनः श्रवणाम् ॥

यथा च धीमदुत्पलराजदेवस्य -

५. मात्सर्यंतीवतिमिरावृतदृष्टयो ये
 ते कस्य नाम न खला व्यथयन्ति चेत् ।
 मन्ये विमुच्य गलकन्दलमिन्दुमौले -
 र्येषा सदा पचसि वल्गति बालवूट ॥

पदपोषजीवी यथा मुषताकणस्थ -

६. यथा रन्ध्र व्योम्नश्चलजलदधूम स्थगयति
 स्फुलिङ्गानां रूपं दधति च यथा कीटमणय ।
 यथा विद्युज्ज्वालोल्लसन्परिपिङ्गाश्च वकुभ-
 स्तथा मन्ये लग्न पथिवतरुगण्डे स्मरदव ॥

यथा चैतद्भ्रातुश्चक्रपालस्य -

७. सरस्यामेतस्यामुदरवलिबीचीविलुलित
 यथा लावण्याम्भो जघनपुलिनोल्लङ्घनकरम् ।
 यथा लक्ष्यश्चायं चलनयनमीनव्यतिकर-
 स्तथा मन्ये मग्न प्रवटकुचकुम्भ स्मरगज ॥

पादोपजीवी यथामरवम्य -

- गन्तव्यं यदि नाम निश्चितमहो गन्तामि केय त्वरा
 द्वित्राप्येव दिनानि तिष्ठन्तु भवान् पश्यामि यावन् मुगम् ।
 समारे घटिषाप्रणाल्विगलद्वारा गमे जीविते
 को जानाति पुनस्त्वया मह मम स्याद् वा न वा गगम ॥

त्वत्सङ्गेन करोमि जन्ममरणोच्छेदं गृहीतत्वरः

को जानाति पुनस्त्वया सह भगवत्याद् वा न वा संगमः ॥

सकलोपजीवी यथार्थभट्टस्य—

१०. शब्देनिसर्गकटुभिर्मलिनस्वभावा.

श्रोत्रं खला निगडवत् परितस्तुदन्ति ।

ध्वयैरनुपपदबन्धतयातिमञ्जु—

मञ्जीरवत् तु मुजना जनयन्ति मोदम् ॥

यथा च भट्टबाणस्य—

११. कटु ध्वणन्तो मलदायका. खलास्तुदत्तपलं बन्धनशृङ्खला इव ।

मनस्तु साधुध्वनिभिः पदे पदे हरन्ति सन्तो मणिनूपुरा इव ॥

कादं, प्र. ६

भुवनोपजीव्यो यथा भगवान् ध्याम ।

तथा चोक्तम्—

१२. इदं कविवरैः सर्वैराख्यातमुपजीव्यते ।

उदयं प्रेप्सुभिर्भृत्यैरभिजात इवेश्वरः ॥

न भा. ?

प्राप्तगिरः कवे शिक्षास्तावदाह—

दत्तं सारस्वतो यागः पूर्वं विघ्नेशपूजनम् ।

विवेकशक्तिरभ्यासः संपन्नं प्रौढिरश्वमः ॥ २ ॥

वृत्तपूरणमुद्योगः पाठः परकृतस्य च ।

काव्याह्गविद्याधिगमः समस्यापत्तिपूरणम् ॥ ३ ॥

सहवासः कविवरैर्महाकाव्यायैचवैणम् ।

आपत्त्यं मुजनैर्मन्त्रो सीमनस्यं सुयेयता ॥ ४ ॥

नाटकाभिनयप्रेक्षा शृङ्गारालिङ्गिता मति ।
कवीनां सभवे दान गीतेनात्माधिवासनम् ॥ ५ ॥

लोकाचारपरिज्ञान विविक्ताख्याधिकारस ।
इतिहासानुसरण चारुचित्रनिरीक्षणम् ॥ ६ ॥

शिल्पिना कौशलप्रेक्षा घोरयुद्धावलोकनम् ।
शोकप्रलापध्वज इमशानारण्यदर्शनम् ॥ ७ ॥

व्रतिना पर्युपासा च मोहायतनसेवनम् ।
मधुरस्निग्धमग्न धातुसाम्यमशोकता ॥ ८ ॥

निशाशोषे प्रबोधश्च प्रतिभा स्मृतिरादर ।
सुखासन दिवा शय्या शिशिरोष्णप्रतिविया ॥ ९ ॥

आलोक पत्रलेख्यादौ गोष्ठोपहसनशता ।
प्रेक्षा प्राणिस्वभावानां समुद्राद्रिस्थितीक्षणम् ॥ १० ॥

रवीन्दुताराकलन सर्वतुंपरिभावनम् ।
जनसंधाभिगमन वेशभाषोपजीवनम् ॥ ११ ॥

आधानोद्धरणप्रज्ञा कृतसंशोधनं बहु ।
अपराधीनता यज्ञसमाविद्यागृहस्थिति ॥ १२ ॥

अतृष्णता निजोत्कर्षे परोत्कषविमर्शनम् ।
आत्मश्लाघाश्रुतौ लज्जा परश्लाघानुभाषणम् ॥ १३ ॥

सदा स्वकाव्यध्याख्यान वैरमत्सरवर्जनम् ।
परोन्मेषजिगीषा च व्युत्पत्यै सर्वशिष्यता ॥ १४ ॥

पाठस्यावसरजत्व श्रोतृचित्तानुवर्तनम् ।
इष्टगिताकारवेदित्वमुपादेयनिबन्धनम् ॥ १५ ॥

उपदेशविशेषोवितरदीर्घरससगतिः ।

स्वसूक्तप्रेषणं दिक्षु परसूक्तपरिग्रहः ॥ १६ ॥

वैदग्ध्यं पटुताभङ्गिनिःसङ्गैकान्तनिर्वृतिः ।

आशापाशपरित्यागः संतोषः सत्त्वशीलता ॥ १७ ॥

अग्राचकत्वमग्राम्यपदालापः कयास्वपि ।

काव्यक्रियासु निर्बन्धो विश्रान्तिश्चान्तरान्तरा ॥ १८ ॥

नूतनोत्पादने यत्नः साम्यं सर्वसुरस्तुतो ।

पराक्षेपसहिष्णुत्वं गाम्भीर्यं निर्विकारता ॥ १९ ॥

अविकल्पनता दैन्यं परेषां नष्टयोजनम् ।

पराभिप्रायकथनं परसादृश्यभाषणम् ॥ २० ॥

सप्रसादपदव्यासः ससंवादाधर्मसगतिः ।

निर्विरोधरसव्यवित्तुम्बितध्याससमासयोः ॥ २१ ॥

प्रारब्धकाव्यनिर्वाहः प्रवाहश्चतुरो गिराम् ।

शिक्षाणां दातमित्युक्तं युक्तं प्राप्तगिरः कवेः ॥ २२ ॥

इति बहुतरशिक्षालक्षणक्षीणदोषे

प्रभवति गतनिद्रे प्राप्तिभे सुप्रभाते ।

कविरधिरविलुप्तध्याप्तिभिः सूक्तपाद-

नैयति नवनवत्वं भावभायस्वभावम् ॥ २३ ॥

इति श्रीव्यासदासापराव्यक्षेमेन्द्रवृत्ते कविकण्ठाभरणे

प्राप्तगिरः कवेः शिक्षाकथनं द्वितीयं सध्वि ।

चमत्कारकथन नाम तृतीय सर्पि

अथ शिक्षितस्य कवे सूक्तचमत्कारमाह—
 सुकविरतिशयार्थो वाक्चमत्कारलोभा-
 दभिसरति मनोज्ञे वस्तुशब्दार्थसार्थे ।
 भ्रमर इव वसन्ते पुष्पकान्ते वनान्ते
 नवकुसुमविशेषामोदमास्वादलोल ॥ १ ॥

न हि चमत्कारविरहितस्य कवे कवित्व काव्यस्य वा काव्यत्वम् ।

एकेन केनचिद्वनर्घमणिप्रभेण
 काव्य चमत्कृतिपदेन विना सुवर्णम् ।
 निर्बोपलेखामपि रोहति कस्य चित्ते
 लावण्यहीनमिष यौवनमङ्गनानाम् ॥ २ ॥

चमत्कारविरहो यथा मालवहरस्य—

१३ वेल्लत्तल्लव समिल्लत लसत्पुण स्फुटत्कुडमल
 स्फूर्जद्गुच्छभर नवणन्मधुकरक्रीडाविनोदाकर ।
 रमताशोक सखे दया कुरु हर प्रारब्धमाडम्बर
 प्राणा कण्ठमुपागता प्रिमतमो दूरे त्वमेवविध ॥

चमत्कारो यथा यशोवर्मण—

१४ रक्तरत्न नवपल्लवैरहमपि श्लाघ्यै प्रियाया गुणै-
 स्त्वामायायान्ति शिलीमुखी स्मरयन्मुक्ता सखे मामपि ।
 कान्तापादतलाहतिस्तव मुदे तद्वन् ममाप्याययो
 सर्वं तुल्यमशोक केवलमह धाना मनोक वृत् ॥

तत्र दशविधचमत्कार—अविचारितरमणीय, विचार्यमाणरमणीय,
 समस्तसूक्तव्यापी, सूक्तैकदेशदृश्य, शब्दगत, अर्थगत, शब्दार्थगत, अल-
 कारगत, रसगत, प्रत्यातवृत्तिगतश्च ।

अविचारितरमणीयो यथा मम शशिवशे —

- १५ गूरा सन्ति सहस्रश सुचरितै पूर्णं जगत् पण्डितै
सख्या नास्ति कलावता बहुतरै शान्तैर्वनान्ता श्रिता ।
त्यक्तु य किल वित्तमुत्तममति शक्नोति जीवाधिक
सोऽस्मिन् भूमिविभूषण शुभनिधिर्भव्यो भवे दुर्लभ ॥

विचार्यमाणरणोयो यथा मम पद्मकादम्बर्याम् —

- १६ अदगेऽनङ्गज्वरहुतबहश्चक्षुषि ध्यानमुद्रा
वण्ठे जीव करकिसलये दीर्घशायी कपोल ।
भस्ते वीणा कुचपरिसरे चन्दन वाचि मौन
तस्या सर्व स्थितमिति न तु त्वा विना क्वापि चेत ॥

समस्तसूक्तव्यापी यथा मम शशिवशे —

- १७ माधुर्यानुभवेऽपि ते सुवदने तीक्ष्णा कटाक्षा पर
पर्यन्तस्थिततारका अपि नृणा रागानुबन्धोद्यता ।
नैवोज्ज्वलन्ति विवेकिनश्चपलतामुत्सेकसवादिनी —
माश्चर्यं श्रवणौ स्पृशन्ति च पुनर्मरि च कुर्वन्त्यमी ॥

सूक्तैकदेशदृश्यो यथा मम पद्मकादम्बर्याम् —

- १८ नित्यार्चा हृदयस्थितस्य भवत पद्मोत्पलैश्चन्दनै—
स्त्वद्भक्तिस्त्वदनुस्मृतिश्च मनसि त्वन्नाममन्त्रे जप ।
सर्वत्रैव घनानुबन्धवलना त्वद्भावना सुभ्रुव—
स्तस्या जीवविमुक्तिरेव दिवसैर्देव त्वदाराधनात् ॥

शब्दगतो यथा मम चित्रभारते नाटके —

- १९ इतश्चञ्चच्चूतच्युतमधुचया वान्ति चतुरा
ममीरा मतोप दिशि दिशि दिगन्तो मधुलिहाम् ।

निशान्ते कान्ताना स्मरसमरकेलिश्रममुपो
विजृम्भन्ते जृम्भाकलितकमलामोदमुहद ॥

वयंगतो यथा मम लावण्यवत्याम्—

- २० सदासन्नत धैत्य विमलजलधारापरिचित
घनोल्लास दमाभृतृषुवटकपाती वहति य ।
विधत्ते शीयंश्रीश्रवणनवनोलोत्पलहचि
स चित्र झरूणा ज्वलदनलनाप भवदसि ॥

शब्दार्थगतो यथा मम पद्यकादश्चर्याम्—

- २१ विचित्रकुञ्चितवामवामुर्वलतामैत्री विचित्रा भ्रुवो-
नैर्मोषित स्मितकान्तिभि कुमुदिना प्रागल्भ्यगर्भा गिर ।
रागोत्पङ्गनिपङ्गिभि सरसतामवादिभिर्विभ्रमै-
रायुष्य परम तया रतिपते प्राप्त मृगादया वय ॥

अलङ्कारगतो यथा मम लावण्यवत्याम्—

- २२ स्तनौ स्तब्धौ तीक्ष्ण नयनयुगल निम्नमुदर
भ्रुवोर्वत्रा वृत्तिविहितमुनिमारोऽधरमणि ।
तयामग्रे देवादियति विपमे दुर्जनगणे
गुणो मध्ये हार स्पृशति नव दोलानरङ्गताम् ॥

रमगतो यथा मम वनवजानवत्याम्—

प्रख्यातवृत्तिगतो यथा मम शशिवशे -

२४ अग्र गच्छत यच्छत स्वपृतना व्यूहक्षिति रक्षत
क्षोणी पश्यत नश्यत द्रुततर मा मा स्थिति मुञ्चत ।
यत्नात् तिष्ठत पृष्ठतस्तनुभिदामुग्रा गति पत्रिणा-
मित्यासीज् जनभञ्जने रथपथे पार्थस्य पृथ्वी श्रुति ॥

इत्युक्त एष सविशेषचमत्कृतीना

सार प्रकारपरभागविभाव्यमान ।

कर्पूरवेध इव वाङ्मधुगन्धयुक्ते-

इचैनासयस्य सहकाररसाधिवास ॥ ३ ॥

इति श्रीव्यासवासापरात्यक्षेमेन्द्रकृते कविकण्ठाभरणे चमत्कारकथन
तृतीय सधि ।

गुणदोषविभागो नाम चतुर्थं सधि ।

अथ गुणदोषविभाग -

कार्यैकपात्रयिलसद्गुणदोषदुग्ध-

पाय समूहपूयगुद्धरणे विदग्धा ।

जानन्ति कर्तुमभियुक्ततया विभाग

चन्द्रायदातमतय कविराजहसा ॥ १ ॥

तत्र शब्दवैमन्यमयं वैमत्य रमवैमत्यमिति त्रय वाच्यगुणा । शब्द-
नाद्रुप्यमर्थेनाद्रुप्य रसवाद्रुप्यमिति वाच्यदोषा । सगुण निर्गुण गदोप
निर्दोष मगुणदोष च वाच्यम् ।

शब्दवैमल्यं यथा मम पद्यकादम्बर्याम्—

- २५ तत्कालोपनते वयस्यनिधने हा पुण्डरीकेति तन्
 मोहव्यञ्जनमश्ममञ्जनमल जीवस्य सतर्जनम् ।
 कुञ्जव्यापि कपिञ्जलेन करुण निस्पन्दमाकन्दित
 येनाद्यापि च तै स्मृतेन हरिणं शप्प परित्यज्यते ॥

अर्थवैमल्यं यथा मम शशिवशे—

- २६ स्निग्धश्यामलशाद्वले फलतच्छायानिपीतातपे
 चञ्चद्वीचिचयोच्छलत्वल बले नि सद्गङ्गातटे ।
 अन्योन्याभिमुखोपविष्टहरिणे स्वस्थैर्यदि स्थीयते
 तत् का श्री विमवाण्डभङ्गुरमुत्तमैर्हस्य दत्तोऽञ्जलि ॥

रमवैमल्यं यथा मम पद्यकादम्बर्याम्—

- २७ क्षोद्ययी बालमुहूत् स्मरस्य श्यामाधव श्यामलक्ष्मभङ्गा ।
 तारावधूलोचनचुम्बनेन लीलाविगीनाञ्जनबिन्दुरिन्दु ॥

शब्दबालुप्यं यथा भट्टश्रीशिवस्यामिन्—

- २८ उत्थातप्रगरा मुग्धामुग्धमगी मङ्गमागिता गेलगा
 वैशृङ्गस्यसलीवृतागिलगला मत्पेटवं ग्यापिता ।
 गेटादुत्पनितु निखर्वमनमा भोग्ये मुग्धान्गवष्ट
 नि मग्यान्यनिगर्वमर्वमणिभूगग्यातु सम्यार्ति व ॥

अर्थबालुप्यं यथा तम्यैव—

रसकालुष्य यथा भट्टनारायणस्य वेणोसहारे भानुमत्या नकुलप्राणि-
स्वप्नदर्शने पाण्डवनकुलस्वैरसगमेष्यसिद्धावश्चक्रतिमहिष्या सामान्यनीच-
वनितावत ।

रागुण यथा कालिदासस्य -

- ३० दयामाम्बुजं चकितहरिणीप्रेक्षणे दृष्टिपात
गण्डच्छाया शशिनि शिखिना बहंभारेषु केशान् ।
उत्पश्यामि प्रतनुषु नदीवीचिषु भ्रूविलासान् -
हन्तैकस्य क्वचिदपि न ते चण्डि मादृश्यमस्ति ॥

मेघ १०१

निर्गुण यथा चन्द्रकस्य -

- ३१ स्तनौ सुपीनौ कठिनौ ठिनौ ठिनौ कटिविशाला रभसा भसा भसा ।
मुखं च चन्द्रप्रतिमं तिम तिम अहो सुरूपा तरुणी रुणी रुणी ॥'

सदोप यथा भट्टश्रीशिवस्वामिन -

- ३२ अक्षत्वावधि शिण्डि शिण्डि दृढतागूढानि गूढेतरा
प्रोढि ढोक्य पिण्डि पिण्डि च रुज रुढापरूढा तया ।
मूढ मूढममूढयस्व हृदय लीढवाथ मूढवा तम
मोञ्ज्यूढामिति च प्रभापरिवृढाव्यूढा द्रष्टिम्नोऽस्तु व ॥

निर्दोष यथा श्रीभीमसाहे साधिविग्रहिकस्येन्द्रभानो -

- ३३ स्नातु बाञ्छसि वि मुधैव धवलक्षीरोदफेनच्छटा-
छायाहारिणि वारिणि द्युसरितो दिक्पूग्विस्तारिणि ।
आस्ते ते कलिबालकल्मषमयीप्रक्षालनं वक्षमा
वीति मनिहितैव मत्तभुयनम्बच्छन्दमन्दाकिनी ॥

सगुणदोष यथा भट्टमयूरस्य—

३४. अस्तव्यस्तत्वशून्यो निजरुचिरनिशानश्वर वर्तुमीशो
विश्व वेदमेव दीप. प्रतिहृततिमिर य प्रदेशस्थितोऽपि ।
दिवकालापेक्षयासी त्रिभुवनमटतस्तिग्मभानोर्नवाख्या
यात यातकृतव्या दिशि दिशतु शिवं शोचिषामुद्गमो व. ॥
सूयस. १८

इति गदितगुणार्थो त्यक्तनिर्विष्टदोषः
कविरुचिरपदस्यश्चक्रवर्तित्वसिद्धयं ।
किमपि कृतविवेक. साधुमध्यापमानां
नृप इव परिरक्षेत् संकर वर्णवृत्तेः ॥२॥

इति श्रीव्यासदासापराय्यक्षेमेन्द्रवृत्ते कविकण्ठाभरणे गुणदोष-
विभागश्चतुर्थं अधि ।

परिचयप्राप्तिर्नाम पथमं मयि

अथ परिचयचार्त्यमाह—

न हि परिचयहीनः केवले काव्यकष्टे
कुक्कुरिभिनिविष्टः स्पष्टशब्दप्रविष्टः ।
विद्युपसदसि पृष्टः क्लिष्टपीबेति वषट्
नव इव नगरान्तर्गत्यरे कोऽप्यपृष्टः ॥१॥

तत्र सर्वव्याकरणभरतपाणक्यवात्स्यायनभारतरामायणमोक्षोपायात्म-
ज्ञानपातुवाटरत्नपरीक्षावृत्तज्योतिषधनुर्वेदगजतुर्गपुराणलक्षणदूतेन्द्रजाल-
प्रतीर्णेषु परिचयः कविमासाज्यध्यञ्जनः ।

तर्कपरिचयो यथा मम पद्यकादम्बर्याम्—

३५. यत् प्राप्य न मनोरथैर्न वचसा स्वप्नेऽपि दृश्यं न यत्
तत्रापि स्मरविप्रलब्धमनसां लाभाभिमानग्रहः ।
मोहोत्प्रेक्षितशुक्तिकारजतवत् प्रायेण यूनां भ्रमं
दत्ते तैमिरिकद्विचन्द्रसदृशं खे नूनमाशा कृपिः ॥

व्याकरणपरिचयो यथा भट्टमुक्तिकलशस्य—

३६. द्विगुरपि सद्बन्धोऽहं गृहे च मे सततमग्नयीभावः ।
तत्पुरुषं कर्म धारय येनाहं स्या बहुव्रीहिः ॥

भरतपरिचयो यथा भट्टभोशिवस्वामिनः—

३७. आतन्वन् सरसां स्वरूपरचनामानन्दि विन्दूदयं
भावग्राहि शुभप्रवेशकगुणं गम्भीरगर्भस्थिति ।
उच्चैर्वृत्ति सपुष्करव्यतिकरं संसारविष्कम्भकं
भिन्धाद् धो भरतस्य आपितमिव ध्वान्त पयो यामुनम् ॥

चाणक्यपरिचयो यथा मम पद्यकादम्बर्याम्—

३८. स्वामी प्रमादेन मदेन मन्त्री कोपेन राष्ट्रे व्यसनेन कोपः ।
छिद्रेण दुर्गं विपथेन संन्यं लोभेन मित्रं क्षयमेति राज्ञाम् ॥

वात्स्यायनपरिचयो यथा भट्टदामोदरगुप्तस्य—

३९. अधरे विन्दुः कण्ठे मणिमाला कुचयुगे दाशप्लुतकम् ।
तव सूचयन्ति सुन्दरि कुसुमायुधज्ञास्त्रपण्डितं रमणम् ॥

भारतपरिचयो यथा मम देशोपदेशे (४.५) — कुट्ट. ४०२

४०. भगदत्तप्रभावाद्वा कर्णशत्योत्वटस्वना ।
मेनेव कुरुराजस्य कुट्टनी किं तु निष्पृष्टा ॥

रामायणपरिचयो यथा भट्टवाचस्पते.-

- ४१ जनस्थाने भ्रान्त कनकमृगतृष्णान्वितधिया
वचो वंदेहीति प्रतिपदमुदश्रु प्रलपितम् ।
वृतालङ्काभर्तुर्वंदनपरिपाटीषु घटना
मयाप्त रामत्व कुशलवसुता न त्वधिगता ॥

भोक्षोपायपरिचयो यथा मम मुक्तावल्याम्-

- ४२ निरासङ्गा प्रीतिर्विषयनियमोज्ज्वलं तु बहि
स्वभावे भावाना क्षयजुपि विमर्शं प्रतिदिनम् ।
अयं सक्षेपेण क्षपिततमसामक्षयपदे
तपोदीक्षाक्षेपक्षपणनिरपेक्ष परिकर ॥

आत्मज्ञानपरिचितिर्यथा मम चित्रभारतनाम्नि नाटके-

- ४३ पृथुशास्त्रकथाकन्यारोमन्थेन वृथैव किम् ।
अन्वेष्टव्यं प्रयत्नेन तत्त्वज्ञैर्व्योतिरान्तरम् ॥

धातुवादपरिचयो यथा राजशेखरस्य-

- ४४ नक्षदलितहरिद्राग्रन्थिगौरे शरीरे
स्फुरति विरहजन्मा कोऽप्यम पाण्डुभाव ।
बलवति सति यस्मिन् सार्धमावृत्यं हेम्ना
रजतमिव मृगादया कल्पितायद्गकानि ॥

रत्नपरीक्षापरिचयो भट्टभल्लटस्य-

- ४५ द्रविणमापदि भूषणमुत्सवे शरणमात्मभये निशि दीपक ।
बहुविधाभ्युपवारभरक्षमो भवति कोऽपि भवानिव सन्मणि ॥

वैद्यकपरिचयो यथा मम पद्यकादम्बयाम्—

- ४६ अङ्ग चन्दनपङ्कपङ्कजविसच्छेदावलीनं बहु-
स्तापं क्षाप इवैष शोषणपटुं कम्पं सखीकम्पनम् ।
श्वासां सवृततारहाररुचयं सभिन्नचीनांशुका
जातं प्रागतिदाहवेदनमहारम्भं स तस्या ज्वरम् ॥

ज्योतिःशास्त्रपरिचयो यथा विद्यामन्दस्थ—

४७. धामालोकयता कला कलयता छाया समाचिन्वतां
क्लेशं केवलमद्गुलीर्गणयता मौहूर्तिकानामयम् ।
धन्या सा रजनी तदेव सुदिनं पुण्यं स एव क्षणो
यत्राज्ञातचरः प्रियानयनयोः सीमानमेति प्रियम् ॥

धनुर्वेदपरिचयो यथा मम कनकजानवयाम्—

- ४८ आर्यस्यास्त्रघनोघलाघववती सधानसवन्धिनी
स्थानुस्थानवसौष्ठवप्रणयिनी चित्रत्रियालकृतिः ।
निष्पन्देन मयातिविस्मयमयी सत्यस्थितप्रत्यया
सहारे सरद्रूपणत्रिशिरसामेवैव दृष्टा स्थितिः ॥

गजलक्षणपरिचयो यथा मम कनकजानवयाम्—

४९. क्षणभ्रमविषयीणं चामरमरद्विस्तीर्णं निश्वासावाज्
छद्मच्छत्रविराजिराज्यावभवेद्वेपी विलीनेक्षणम् ।
स्मृत्वा राघवमुज्जरं प्रियतमामेवाविनी बानने
मन्यन्ना चिरमुक्तभोगमवलम्ब्य क्लेशोन्मथनां दुष्यति ॥

तुरगलक्षणपरिचयो यथा भमामृततरगनाम्नि वाद्ये—

५०. आवनेशोभो पृथुमत्स्वराशिः पेनावदातः पवनोरग्वेग
गम्भीरयोगोऽर्द्रनिर्मदमेदादभ्यर्तुतिः कर्तुमिवोद्यतोऽग्निः ॥

उच्चैःश्रवाः शत्रुमुपाजगाम स विश्वसाम्राज्यजयप्रदोऽश्वः ।
जग्राह हेलोधनशङ्खशब्दनिवेदिताशेषशुभ तमिन्द्रः ॥

(युगम्)

पुरुषलक्षणपरिचयो यथा कालिदासस्य—

५२. व्यढोरस्को वृषस्कन्धः सालप्राशुर्महाभुजः ।
आत्मकर्मक्षमं देहं क्षान्ते घर्मं इवाश्रितः ॥
रघु १-१३

धूतपरिचयो यथा चन्द्रकस्य—

५३. यमानेके बवचिदपि गृहे तत्र तिष्ठत्ययंको
यत्राप्येकस्तदनु बहवस्तत्र नैकोऽपि चान्ते ।
इत्थं नेयी रजनिदिवसी तोलयन् द्वाविवाक्षी
कालं काल्या सह बहुकलं क्रीडति प्राणिसारः ।

इन्द्रजालपरिचयो यथा श्रीहर्षस्य—

५४. एष ब्रह्मा सरोजे रजनिकरकलाशेखर शकरोज्य
दोर्भिर्देत्यान्तकोऽसौ सधनुरसिगदाचनचिह्नैश्चतुर्भिः ।
एषोऽप्यैरावणस्थस्त्रिदशपतिरमी देवि देवास्तथान्ये
नृत्यन्त्यो व्योम्नि चैताश्चलचरणरणमूपुरा दिव्यनार्यैः ॥
रत्ना. ४.११

प्रकीर्णं चित्रपरिचयो यथा भगवतो व्यासस्य—

५५. अतथ्यान्यपि तथ्यानि दर्शयन्ति विचक्षणाः ।
समे निम्नोन्नतानीव चित्रकर्मविदो जनाः ॥

देशपरिचयो यथा मम शशिवंशे—

५६. भोजैर्मञ्जनभीरुभिविलुलित व्यामीलित मालवै-
मंद्रैर्विद्रुतमेव यातमसकृन् मार्गदिघो मागधैः ।

यज्जानामभिमन्युकङ्कणरवैव्रति पुरः सूचिते
मीनैः संकुचितं परस्परघृतेर्नीरुध्रमन्ध्रैः स्थितम् ॥

वृक्षपरिचयो यथा मम कनकजानक्याम् —

५७. जम्बूविम्बकदम्बनिम्बवकुलप्लक्षाक्षभल्लातक-
द्राक्षार्किशुककर्णिकारकदलीजम्बीरकोदुम्बरैः ।
सा संतानकवित्पतित्वतिलकरलेप्तात्कारग्वध-
न्यग्रोघार्जुनशातनासनवनश्यामान् ददर्शाश्रमान् ॥

वनेचरपरिचयो यथा मम तनैव —

५८. वामस्कन्धनिपण्णशार्ङ्गकुटिलप्रान्तापिताधोमुख-
रयन्दच्छोणितलम्बमानशशकान् पाणिस्खलञ्चामरान् ।
ज्यान्तप्रोतकपोतपोतनिपतद्रवतावततूणीरकान्
रापदयत् करिकुम्भभेदजनिताक्रन्दान् पुलिन्दान् पुरः ॥

औदार्यपरिचयो यथा मम चतुर्वर्गसंग्रहे (१.२६) —

५९. मान्य. कुलीनः कुलजात् कलावान् विद्वान् कलाज्ञाद् विदुषः सुगीलः
धनी सुशीलाद् धनिनोऽपि दाता दातुजिता कीर्तिरयाचकेन ॥

अचेतनचेतनाध्यारोपपरिचयो यथा मच्छिष्यमहाश्रीभट्टोदय-
सिंहस्य ललिताभिधाने महाकाव्ये —

६०. इह विवग्दशोकास्तोवपुष्पोपकारै-
रयमतिशयरत्न. शवनगुस्तिग्धभावः ।
त्रिभुवनजयमग्ज. प्राज्यमाग्राज्यभाजः
प्रययति गृधुमन्त्री पुण्यनापस्य शत्रुः ॥

भक्तिपरिचयो यथास्यैव भक्तिभवनाम्नि महाकाव्ये -

- ६१ वाल्यादेव निरर्गलप्रणयिनी भक्तिभंवानीपती
जन्माभ्यासविकासवासितमन सवाससदायिनी ।
प्राय प्राक्तनकर्मनिर्मितमहामोहप्ररोहापहा
भव्याना भवभीतिमञ्जनसखी सजायते सन्मति ॥

विवेकपरिचयो यथा मच्छिष्यराजपुत्रलक्ष्मणादित्यस्य -

- ६२ आशापाशविमुक्तियुक्तममल सतोपमान्य मन
सेवायासविर्वाजित विहरण मायाविहीन वच ।
नण्डीशाचनमात्मशुद्धिजननी गङ्गेव सत्सगति
सोज्य सतरणे पर परिकर ससारवारानिधे ॥

प्रशमपरिचयो यथा मम चतुर्वर्गसंग्रहे (४२३) -

- ६३ चित्त वातविकासिपासुसचिव रूप दिनान्तात्प
भोग दुर्गंतगेहबन्धवपल पुष्पस्मित शौवनम् ।
स्वप्न बन्धुसमागम तनुमपि प्रस्थानपुण्यप्रपा
नित्य चिन्तयता भवन्ति न सता भूयो भवग्रन्थय ॥

इत्युक्त्वा दक्षिरोचिता परिचयप्राप्तिविभागैरिरा

दिङ्मात्रेण विचित्रवस्तुरचनार्मशीपवित्रीकृता ।

यद्यस्तत्र नवोपदेशचिपये लेशोऽप्युपादेयता

तत् सद्भिर्गुणकौतुकादवसर श्रोतु समाधीयताम् ॥२॥

कृत्वा निश्चलदंष्ट्रपौरुषमयोपाय प्रसूत्य गिरां

क्षमेन्द्रेण यदाजित शुभफल तेनास्तु काव्यायिनाम् ।

निर्विघ्नप्रतिभाप्रभावसुभगा वाणी प्रमाणीकृता
सद्भिर्वाग्भवमन्त्रपूतविततश्रोत्रामृतस्यन्दिनी ॥३॥

इति श्रीव्यासदासापराव्यसैवद्रुकृते कविकण्ठाभरणे परिचय-
प्राप्ति पञ्चमः सर्गः ।

काश्मीरेषु पृथुप्रतापसचिवुः कीर्त्यंशुतारापते
प्रौढारातिबनानलस्य धनदस्येन्द्रस्य भूमण्डले ।
विश्वकारयत पुनः कल्पियुगे विष्णोरिवोत्साहिनो
राज्ये श्रीमदनन्तराजनृपते काव्योदयोऽयं कृतः ॥

इति कविकण्ठाभरणं समाप्तम् ।

(३) सुवृत्ततिलकम् ।

प्रथमो विन्यास इत्यादिष्वधः ।

गणपतिगुरोर्वक्त्रचूडाशशाङ्ककलाङ्कुरः

स्फुटफणिकणारत्नच्छायाछटाछुरणारुणः ।

गिरिपतिमुतासंसवतेज्याविलासकचग्रह-

च्युतनखशिखालेखाकान्तस्तनोतु सुसानि यः ॥ १ ॥

स्वच्छम्बलधुरूपाय त्रिजगद्गुरवे नमः ।

स्पष्टवामनवृत्ताय मायावक्राय चक्रिणे ॥ २ ॥

नमश्छन्दोनिधामाय सुवृत्ताचारवेधसे ।

तपःसत्यनिवासाय व्यासायामिततेजसे ॥ ३ ॥

क्षेत्रेण सुशिष्याणां सरस्वत्याः प्रसाधनम् ।

सुवृत्ततिलकं वर्णरुचिरं क्रियते मुखे ॥ ४ ॥

वृद्धा छन्दांसि सौन्दर्यं विचार्यार्यप्रियः कृतः ।

प्रसिद्धकाव्यकर्मण्यवृत्तानामेय संग्रहः ॥ ५ ॥

दीर्घे संयोगपूर्वे च गुरुसंज्ञा प्रकीर्तिता ।

असंयोगग्रहं ह्रस्वं लघुसंज्ञं प्रकीर्तितम् ॥ ६ ॥

त्रिगुरुः प्राग्गुरुर्मध्यगुरुन्तगुरुस्तथा ।

त्रिलघुः प्राग्लघुर्मध्यलघुन्तलघुस्तथा ॥ ७ ॥

मभजा सनया रेफतकारौ चेति सज्जिता ।

ज्ञेयो लघुलंकारोऽत्र गकारश्च गुरुर्मत ॥ ८ ॥ (युग्मम्)

क्वचिद् विक्षिप्तसस्यानं क्वचिदेकपदस्थितं ।

सयोमस्थे क्वचिद् वृत्तमुवाहरणमक्षरं ॥ ९ ॥

पूर्वाक्षरद्वयासक्तविरामेण षडक्षरा ।

तकारेण यकारेण तनुमध्याभिधीयते ॥ १० ॥

यथा मम —

१ तेन प्रविभवता काम वयसा सा ।

येन प्रविलास घत्ते तनुमध्या ॥

सप्ताक्षरसमायुक्त जसाभ्या गुरुणा तथा ।

अविराम विदुर्युक्त कुमारललिताभिधम् ॥ ११ ॥

यथा मम —

२ जन स्मृतिदशाप्त गतानुगतिव किम् ।

न शोचति जनोऽय कुमारललित तत ॥

मकारयुगपर्यन्ते यत् सयुक्तगुरुद्वयम् ।

विद्युन्मालाभिध तद्वि युक्तमष्टाक्षर विदु ॥ १२ ॥

यथा मम —

३ मोन ध्यान भूमौ शय्या गुर्वी तस्या नामावस्था ।

मेघोत्सङ्गे नृत्तासक्ता यस्मिन् पाले विदुभाला ॥

तद्योगुरोश्च विच्छित्या यत्रानन्तर्यसगति ।

युक्तप्रमाणनिपुणं सा प्रमाणीति शीतिता ॥ १३ ॥

यथा मम —

४. लघु ध्रुतं मदोद्धतं गुरुश्रमाय केवलम् ।
न यत् परोपकारकृद् वृथैव तत् प्रमाण्यपि ॥

पञ्चमं लघु सर्वेषु सप्तमं द्विचतुर्ययोः ।
गुरु पष्ठं च सर्वेषामेतच्च छलोकस्य लक्षणम् ॥ १४ ॥

असंख्यो भेदसंसर्गादिनुष्टुप्छन्दसां गणः ।
सत्र लक्ष्यानुसारेण श्रव्यतायाः प्रधानता ॥ १५ ॥

यथा भगवतो ध्यातस्य —

५. ततः कुमुदनाथेन कामिनीगण्डपाण्डुना ।
नेत्रानन्देन चन्द्रेण माहेन्द्री दिगलकृता ॥

म. भा. द्रो. १८४.४६

नवाक्षरापि ननमैरक्षरैरुपलक्षिता ।
भुजगाप्रा शिशुभृता कथिता वृत्तकोविदैः ॥ १६ ॥

यथा मम —

६. न नमति चरणौ भक्त्या किमिति जडमतिर्लोक ।
भवभयशमनौ शम्भोर्भुजगशिशुभृतावग्रे ॥

संयुक्तं भमसैरन्ते गुरुणा च दशाक्षरम् ।
वृत्तं खमवती नाम कथितं वृत्तशालिभिः ॥ १७ ॥

यथा मम —

७. भग्नमसत्यं कायसहस्रैर्मोहमयीं गुर्वी भवमाया ।
स्वप्नप्रविलासा योगवियोगा खमवती हा कस्य कृते श्री ॥

तकाराभ्या जकारेण युक्तं मुख्येण च ।

इन्द्रवज्राभिर्धं प्राहुर्वृत्तमेकादशाक्षरम् ॥ १८ ॥

यथा मम —

८. ती जन्मगूढी चरणेन (?) यस्य
कष्टौ निविष्टौ हृदि कामकोपी ।

त दु सहास्ता ज्वलदिन्द्रवज्र-

पातोपमा क्लेशदशा विशन्ति ॥

जतजैर्गुरुयुग्मेन ससक्तैर्यलक्षितम् ।

षट्कृत्युपेन्द्रवज्राख्य वृत्तमेकादशाक्षरम् ॥ १९ ॥

यथा मम —

- ९ जितो जगत्येष भवभ्रमस्तै-
गुरुदित ये गिरिज स्मरन्ति ।

उपास्यमान कमलासनाद्यै-

रुपेन्द्रवज्रायुधवारिनार्य ॥

पदानन्तरविन्यासप्रयोगैर्बहुभिरेतयोः ।

यैचिष्यजातिरुबिरा भवन्त्येषोपजातयः ॥ २० ॥

भकारत्रयसंयुक्तमन्ते गुरुयुगान्वितम् ।

कथितं दोषकं नाम वृत्तमेकादशाक्षरम् ॥ २१ ॥

यथा मम —

१०. भो मयविभ्रमभङ्गुरभोगा

गच्छन् नास्त्यधुना मम मोहः ।

तिष्ठति चेतसि चन्द्रकलाभूद्

भक्तजनाभयदोज्य वपानी ॥

पूर्वाक्षरचतुष्कान्तविरतिमंततान्विता ।

गुरुद्वितययुक्ता च शालिन्येकादशाक्षरा ॥ २२ ॥

यथा मम —

११. यत्ता गोष्ठीगर्भमूढप्रलापा

प्रौढा गाढालिङ्गिता यौवनेन ।

मध्वाताम्रस्वेदमीलत्कपोला

लोला लीलाशालिनी कस्य नेष्टा ॥

रनरैरन्वितं युक्तं लघुना गुरुणा तथा ।

ख्यातं रथोद्धता नाम वृत्तमेकादशाक्षरम् ॥ २३ ॥

यथा मम —

१२. रम्यनर्भकलभोगत्तजनी

भूलतेव तरलारियोपिताम् ।

वैजयन्त्यभिमुखी रणे रणे

भाति ते नरपते रथोद्धता ॥

गुरुद्वययुतैरन्ते रनभैरुपलक्षितम् ।

यदितं स्वागता नाम वृत्तमेकादशाक्षरम् ॥ २४ ॥

यथा मम —

१३. रत्नभङ्गविमलैर्गुणतुङ्गै-

रथिनामभिमतार्पणसक्तैः ।

स्वागताभिमुखनम्रशिरस्कै-

र्जीव्यते जगति साधुभिरेव ॥

सकारैरन्वितं वृत्तं चतुर्भिर्युगपत्स्थितैः ।

उदितं स्रोटकं नाम वृत्तजैर्द्वादशाक्षरम् ॥ २५ ॥

यथा मम —

- १४ सरस स्मरसारतरो वयस
समय स्मृतिशेषदशापतित ।
गलिताखिलरागरुचिर्विजने
परितोऽष्ट कपालकर सुमते ॥

सलक्षित जतजरैर्द्वादशाक्षरमक्षरं ।
छन्दोविचक्षणा वृत्त यशस्याख्य प्रचक्षते ॥ २६ ॥

यथा मम —

- १५ जनस्य तीव्रातपजार्तिवारणा
जयन्ति सन्त सतत समुन्नता ।
सितातपप्रतिमा विभान्ति ये
विशालवशस्थतया गुणोचिता ॥

अनिव्यक्त नभभरैरक्षरैर्द्वादशाक्षरम् ।
षडन्ति वृत्तजातिना वृत्त द्रुतविलम्बितम् ॥ २७ ॥

यथा मम —

- १६ नभसि भर्गगलच्छविभिर्घनै-
र्द्रुतविलम्बितगै परिवारित ।
सितवर कल्हस ह्याभित-
स्तरति सवलितो यमुनोर्मिभि ॥

समयित मनजरैरिच्छन्न पूर्वाक्षरैस्त्रिभि ।
त्रयोदशाक्षर नाम्ना क्षीर्नयन्ति प्रहयिणीम् ॥ २८ ॥

यथा मम —

- १७ मानोज गुरभिपुण्यं सिताना
निर्व्याजा निजभुजविमलमाप्ता ।

सर्वाशाप्रणयिजनोपजीव्यमाना
भव्याना भवति परप्रहृषिणी श्री ॥

अभिज्ञातं तभजजैरन्तासक्तगुच्छयम् ।
चतुर्दशाक्षरं वृत्तं वसन्ततिलकं विदुः ॥ २९ ॥

यथा मम —

१८ तद्भाजि जन्मसचिवे भगवन्मनोज्ञे
प्राप्ते लसत्कुसुममण्डलपाण्डुरेण ।
भृङ्गावलीकुटिलकुन्तलसनिवेशा
मान्ता वसन्ततिलकेन विभूषिता भू ॥

अष्टाक्षरविरामेण युक्त नममयै सयैः ।
पवन्ति मालिनीनाम वृत्त पञ्चदशाक्षरम् ॥ ३० ॥

यथा मम —

१९ ननननमयवाणी मेखलावृष्टिवाले
प्रविचलदिव ग्रील नोत्सृजन्ती दुकूलम् ।
तूणलयचलनेऽपि स्वरिणी शङ्कमाना
दिशि दिशि वृत्तदृष्टिर्मालिनी यस्य नेष्टा ॥

नजभैजंजलैरन्तगुदभिर्नकुंटाभिधम् ।
वृत्तं चानष्टविच्छेद विदुः सप्तदशाक्षरम् ॥ ३१ ॥

यथा मम —

२०. निजभुजैर्विशालगुणवित्रमवीतिमरे
प्रविदमता मुषामुषवल भवता भुवनम् ।
ययय यय वृतेयमतिरागवती जनता
परितमपूर्वमेव तव यस्य न नकुंटाट्टत् ॥

जसर्जं सप्तलैर्गेन युताष्टनवसहस्रिः ।

दशसप्ताक्षरा पृथ्वी कथिता वृत्तवेदिभिः ॥ ३२ ॥

यथा मम —

- २१ जवात् स रजसा युत श्रमविसस्युलाङ्ग पथा
 व्रजन् सततसेवकं पिशुनधाम वैश्वं प्रभो ।
 कदाचिदवलोकनैः फलविवर्जितैर्मन्यते
 जडं करसर्गापितागिव मदेन पृथ्वीमिमाम् ॥

नसर्गं सप्तलैर्गेन युक्ता सप्तदशाक्षरा ।

विच्छिन्ना हरिणी पङ्क्तिश्चतुर्भिः सप्तभिस्तथा ॥ ३३ ॥

यथा मम —

- २२ न समरसना काले भोगाञ्जलं घनयौवनं
 कुरुत सुकृतं यावन्नेयं तनुं प्रविशीर्यते ।
 किमपि कलना कालस्येयं प्रधावति सत्वरं
 तरुणहरिणी सनस्तेव प्लवप्रविसारिणी ॥

यमनं सप्तलैर्गेन युक्ता सप्तदशाक्षरा ।

पङ्क्तादशविच्छेदवती शिखरिणी मता ॥ ३४ ॥

यथा मम —

- २३ यथा मन्युर्लीनः स च विभवभग्नः स्मरपद-
 स्तथा जाने जाता शमसमग्ररम्या परिणतिः ।
 इदानीं ससारव्यतिकरहरा तीव्रतपसे
 विविक्ता युक्ता मे गिरिवरगही सा शिखरिणी ॥

चतुःषट्सप्तविरति वृत्त सप्तदशाक्षरम् ।

मन्दाशान्ता मभनतैस्तर्गाश्चाभिधीयते ॥ ३५ ॥

यथा मम —

२४. मध्ये भङ्गोवलनविततापाङ्गससङ्गभाज
स्मर्यन्ते ते यदि घृतिमुष पक्ष्मलाक्षीवटाक्षा ।
तत् किं मिथ्या नियमनिभृतं कानने धीयते धी-
मन्दाक्रान्ता दशति निशिता पन्नगी पाणिसक्ता ॥

मसजं. सततैर्गेन युक्तमेकोनविंशत् ।

शार्दूलविश्रितं प्राहुश्छिन्नं द्वादशसप्तभिः ॥ ३६ ॥

यथा मम —

२५. भाद्यत्सज्जसमाततोप्रसुमटोद्भिन्नेभकुम्भस्यल-
दिलप्यन्मोवितवदन्तुर सरभसोद्वेल्लद्यस.केशर ।
जृम्भारम्भभयकरव्यतिकरत्रस्तं समुद्वीक्षितः
दाशूणा त्वदसि करोति समरे शार्दूलविश्रीडितम् ॥

पुक्तं मरभनैर्घेदच त्रिभि सप्ताक्षरैस्त्रिभि ।

छेदैश्च शम्भरायुक्तमेकविंशाक्षरं विदुः ॥ ३७ ॥

यथा मम —

२६. सारारम्भानुभावप्रियपरिचयया स्वर्गरत्नाद्यनाना
लीलानर्णवितगश्रियमतनुगुणद्वेषया सश्रमन्दया ।
आभाति व्यक्तमुक्ताविचकिललवलीवृन्दकुन्देन्दुपान्दया
त्वलीर्त्या भूयितेय भुवनपरिवृद्ध शम्भरेय त्रिलोयी ॥

इति सरलतरत्यात् सपञ्चाथ्योचितत्वात्

मुक्ताविपरिचितत्वात् कीर्णकर्णामृतत्वात् ।

परस्परविषमभात्रादुविरामोज्जितेय

प्रचुररुचिरयुक्तव्यवितरता हिताय ॥ ३८ ॥

इति श्रीप्रज्ञानेन्द्रात्मजप्यामदगापरनामश्रीक्षेमेन्द्रविरचिने शुद्धतिलके
युक्तायचयो नाम प्रथमो विव्याप्तः ।

द्वितीयो विन्यास गुणबोधदर्शनम्

कृते प्रसिद्धवृत्तानां लक्ष्यलक्षणसंग्रहे ।
अधुना क्रियते तेषां गुणदोषप्रदर्शनम् ॥ १ ॥

न यद्वत्सप्ताक्षरे वृत्ते विधायम्यति सरस्वती ।
भृङ्गीव मल्लिकाबालकलिकाकोटिसंकटे ॥ २ ॥

समासैलंघुवृत्तानामसमासैर्महीयसाम् ।
शोभा भवति भव्यानामुपयोगवशेन वा ॥ ३ ॥

अनुष्टुप्छन्दसा भेदे कश्चित् सामान्यलक्षणम् ।
यदुक्तं यञ्चम कुर्यात् लघु षष्ठं तथा गुरु ॥ ४ ॥

तत्राप्यनियमो द्रष्ट. प्रबन्धे महतामपि ।
तस्मादव्यभिचारेण श्रव्यतैव गरीयसी ॥ ५ ॥

यथा कालिदासस्य—

२७ तदन्वये शुद्धिमति प्रसूत शुद्धिमत्तर ।
दिलीप इति राजेन्दुरिन्दु क्षीरनिधाविव ॥
रघु. ११२

उपजातिविकल्पानां सिद्धो यद्यपि संकरः ।
तयामि प्रथमं कुर्यात् पूर्वपादाक्षरं लघु ॥६॥

यथा श्रीमदुत्पलराजस्य—

२८ हृताञ्जनश्यामरुचस्तवंते स्थूला किमित्यश्रुकणा पतन्ति ।
भृङ्गा इव व्यायत्तपङ्क्तयो ये तनीयसी रोमलता श्रयन्ति ॥

सूत्रस्येवात्र तोदणाग्रं श्लोकस्य लघुना मुखम्
कर्णं विशति निविध्नं सरलत्वं च नोष्कति ॥७॥

गुर्वक्षरेण संरुद्धं ग्रन्थियुक्तमिवाग्रतः ।
करोति प्रथमं स्थूलं किञ्चित् कर्णकदर्भनाम् ॥८॥
यथा कालिदासस्य -

२९. अस्त्युत्तरस्या दिशि देवतात्मा
हिमालयो नाम नगाधिराज ।
पूर्यपिरो तोयनिधी वगाह्य
स्थित. पृथिव्या इव मानदण्ड ॥
कु १.१

अधरस्त्र्यधररेव छेदंराभाति दोषकम् ।
अतोऽल्पैरधिकैर्वापि यतिं सालमिवोज्झति ॥९॥
यथा मम -

३०. सज्जनपूजनशीलनशोभा-
भर्जय वर्जय दुर्जनसङ्गम् ।
दुस्तरससृत्तिसागरवेगे
मज्जनकारणवारणमेतत् ॥
अतोऽल्पाधिकैर्यथा तुञ्जीरस्य -

३१. त्वन्मुखचन्द्रनिरीक्षणवर्त्या
य मुतरामिह निर्मलनेत्र ।
सर्वजनस्य पुर स्थितमेतत्
सोऽन्तकवर्त्म न पश्यति चित्रम् ॥

शालिनी श्लथवन्धैव स्वभावेन विभाव्यते ।
उत्सेजयेत् तां यत्नेन मन्ददीपशिखामिव ॥१०॥

श्लया यथा मम—

३२ प्लोपक्लेश प्रोषिताना दिशन्ती

मानम्लानि मानिनीना द्रवणाना ।

गाढ सवता सद्गुणग्लानिदाने

चन्द्रस्य श्रीवर्जजनस्येव जाता ॥

शत्रन्ताक्षरसयोगै किञ्चित्काकंश्यकारिभि ।

अन्ते विसर्जनोयंश्च शालिनी याति दीप्तताम् ॥११॥

यथा मम —

३३ लज्जामज्जल्लोलतारान्तकान्ता

स्तिर्यनिर्यङ्क्तेतकीपत्रतीक्ष्णा ।

मग्नाश्रिते कस्य निर्मान्ति भूम

प्रेमोन्मीलत्पक्षमलाक्षीकटाक्षा ॥

इत्यस्वभावान्माधुर्यं शालिन्या परिवर्ज्यते ।

रुचि प्रयाति मन्दाग्ने क्षीरेणात्यन्तमन्दताम् ॥१२॥

विसर्गपुष्पतं पादास्तेविराजति रथोद्धता ।

कलापरिचर्यर्पाता लटभेव प्रगल्भताम् ॥१३॥

यथा मम—

३४ अत्र चैत्रसमये निरन्तरा

प्रोषिताहृदयकीर्णपाववा ।

शान्ति कामुकमनोविमोहना

व्याललोलमल्याचलानिला ॥

अविसर्गस्तु पादान्तैर्निष्प्रभं रथोद्धता ।

अप्रार्थनाप्रणयिनी म्लानमानेव मानिनी ॥१४॥

यथा कलशकस्य —

३५. अञ्जली जलमधीरलोचना

लोचनप्रतिशरीरशारितम् ।

आत्तमात्तमपि कान्तमुक्षितु

कातरा शफरशङ्खिनी जहौ ॥

साधारार्द्ययिसर्गन्तैः सर्वपादैः सविध्रमा ।

स्वागता स्वागता भाति कविकर्मविलासिनी ॥१५॥

यथा मम —

३६. व्यावलन्ति तरला जलधाराः

पान्वसंगमधृतेः पङ्क्तिहाराः ।

प्रान्तरत्ननिभविद्युदुदारा

प्रावृषः पृथुपयोधगृहायः

न तु यथा ममैव —

३७. अम्बरेऽम्बुभरलम्बिपयोदे

मत्तबहिर्हचिरेऽद्रिनितम्बे ।

पुष्पधामनि कदम्बकदम्बे

का गतिः पथिक कालविलम्बे ॥

द्रुतताललयैरेव व्यक्तं रुक्ताक्षरैः पदैः ।

प्रनतंपति यच्च चित्तं तत् तोटकमभीक्षितम् ॥१६॥

यथा मम —

३८. मदमूर्णितलोचनपट्टनरुणं

धनरागधनद्वन्द्वराभरणम् ।

कमलद्युति मुग्धवधूवदन
मुञ्जती पिवतीह सुधासदनम् ॥

असमस्तपदे पादसधिविच्छेदसुन्दरम् ।
सर्वपादैर्विसर्गान्तैर्वंशस्य यात्यनर्घताम् ॥१७॥

यथा भट्टबाणस्य —

३९ जयन्ति बाणासुरमीलिलालिता
दशास्यचहामणिचक्रचुम्बिन ।
सुरासुराधीशशिलान्तशायिन
स्तमस्त्रिष्ठवस्त्र्यम्बकपादपासव ॥

काद प्र. ३

विपरीत यथास्यैव —

४० नमामि भवोश्चरणाम्बुजद्वय
सशस्त्ररमीश्वरिभि कृताचनम् ।
समस्तसामन्तकिरीटवेदिका-
विटङ्कपीठोल्लुठितारुणाङ्गुलि ॥

काद प्र ४

प्रारम्भे द्रुतविन्यास पर्यन्तेषु विलम्बितम् ।
विच्छिन्त्या सर्वपादाना भाति द्रुतविलम्बितम् ॥१८॥

यथा मम —

४१ कमलपल्लववारिकणोपम
किमिव पासि सदा निधन धनम् ।
वक्रभ्रुकणचलाञ्चलचञ्चल
स्थिरतराणि यथासि न जीवितम् ॥

द्रुतहीन विलम्बित यथा मम —

४२ निपतता अमता विनिमज्जता प्रविशता परिवारशतैरथ ।
तनुभृता भव एव भवार्णवे भयमये भगवानवलम्बनम् ॥

आकारमन्यरैः प्रायः पादे पादेऽक्षरैस्त्रिभिः ।

शेषाक्षरैर्द्वुत्तरैः प्रहर्षयि प्रहर्षिणी ॥ १९ ॥

यथा श्रीहर्षदेवस्य -

४३. दुर्वारा कुसुमशरव्यथा वहन्त्या

कामिन्या यदभिहित पुर. सखीनाम् ।

तद् भूय जिङ्गुकसारिवाभिरुक्त

घन्याना श्रवणपथातिथित्वमेति ॥

रत्ना. २८

विपरीत यथा मम -

४४. सफोचव्यतिकरवद्धभीतिलोलै-

निर्याद्भिर्भ्रमरभरैः सरोरुहेभ्य ।

भारत्थ क्षणमिव सध्यया जगत्या-

मुत्पत्यै घनतिमिरस्य बीजवाप ॥

वसन्ततिलकस्याग्रे साकारे प्रथमाक्षरे ।

ओजसा जायते कान्तिः सविकासविलासिनी ॥ २० ॥

यथा विद्याधिपत्यपरनाम्नो रत्नाकरस्य -

४५. कण्ठश्रिय कुवलयस्तवकाभिराम-

दामानुवारिबवटच्छविकालवूटाम् ।

विभ्रत् मुखानि दिशतादुपहारपीत-

धूपोत्थघूममलिनामिव धूर्जटिर्ब. ॥

आकारेऽपि कृते पूर्वं बन्धेऽल्पपदपेशले ।

वसन्ततिलकं धत्ते निर्गन्धि रमणीयताम् ॥ २१ ॥

यथा परिमलस्य -

४६. अच्छामु हस दव बालमृणालियामु

भृङ्गो नवास्विव मधुद्रुगमञ्जरीषु ।

कोऽवन्तिभर्तुरपरो रसनिर्भरासु
पृथ्वीपति मुकविसूक्तिषु वद्वभाव ॥

विसर्गहोनपर्यन्ता मालिनी न विराजते ।
चमरी छिन्नपुच्छेव वल्लीवालूनपल्लवा ॥ २२ ॥

यथा भट्टवल्लटस्य —

४७ वरमिह रवितापै किं न शीर्णासि गुल्मे
किमु दवदहनैर्वा सर्वदाह न दग्धा ।
यदहृदयजनौघैर्वृन्तपर्णानभिज्ञै-
रितरकुसुममध्ये मालति प्रोम्भितासि ॥

सपूर्णा सा यथा फालिदासस्य —

४८ अथ म ललितयोपिदभ्रूलताचारुशृङ्ग
रतिवलयपदाङ्के चापमासज्य कण्ठे ।
सहचरमधुहस्तन्यस्ताचूताङ्कुरास्त
शतमखमुपतस्थ प्राञ्जलि पुष्पकेतु ॥

कु स २१४

द्वितीयार्धे समस्ताभ्या पादाभ्या मालिनी वरा ।
प्रथमार्धे समस्ताभ्या पादाभ्यामधरा मता ॥ २३ ॥

द्वितीयार्धे समस्तपादा यथा गन्दिनकस्य —

४९ करतरलितबन्ध कञ्चुक कुवतीना
प्रतिफलितमिदानी दैपमाताम्रमर्चि ।
स्तनतटपरिणाहे भामिनीना भविष्य
त्रसपदलिपिलीलासूत्रपात करोति ॥

प्रथमार्धे समस्तपादा यथा राजशेखरस्य -

- ५० इह हि नववसते मञ्जरीपुञ्जरेण
 च्छुरणघवलदेहा वद्वहेल सरन्ति ।
 तरलमलिसमूहा हारितुकारकण्ठा
 बहुलपरिमलालीसुन्दर सिन्दुवारम् ॥

वि गा १०१०

अक्षोऽप्यलस्य मालिन्या वीणायामिष विस्वरम् ।
 ध्रुवैर्बोद्धेगमायाति वाचा वक्तु न वेत्ति तम् ॥ २४ ॥

यथा भट्टेन्दुराजस्य -

- ५१ रहसि हृतवुकूना षीलिता तैलवीपे
 त्वदुपगतसमृद्ध प्रेयसी श्रोत्रियस्य ।
 विकिरति पटवासंहन्ति वर्णवितसै
 शमयति मणिदीप पाणिफूत्कानिलेन ॥

गुल्लच्चादिनियमावविभ्रष्टेऽपि लक्षणात् ।
 डोयस्त्वदुपगतेत्यत्र श्रोत्रग्राह्योऽस्ति विस्वर ॥ २५ ॥

प्रथम द्व्यक्षरैश्छेदस्ततस्त्रिचतुराक्षरै ।
 पञ्चाक्षरैश्च पर्यंते नकुटं याति चास्ताम् ॥ २६ ॥

यथा वीरदेवस्य -

- ५२ तव यतपत्रपत्रमृदुताग्रतलञ्चरण
 अलवलहमनूपुरवरध्वनिना मुत्तर ।
 महिषगहासुरस्य शिरसि प्रमथ निहित
 सक्लमहीपरे द्रगुरना वयमम्व गत ॥

विपरीत यथास्यैव —

- ५३ सशिखिशिखेव धूमनिचिताञ्जनशैलगुहा
सकपिशपन्नगेव यमुनोत्ततनीलशिला ।
महिषमहासुरोपहितभासुरशूलकरा
बहुलनिशेव भासि मतडिद्गुणमेघयुता ॥

असमास पदंभाति पृथ्वी पृथ्वी पृथक्स्थित ।
समासग्रन्थिभि सैव याति सकोचखर्वताम् ॥ २७ ॥

पृथक्पदा यथा साहिलस्य —

- ५४ कचग्रहमनुग्रह दशनखण्डन मण्डन
दुग्धञ्चनमपञ्चन मुत्तरसार्पण तर्पणम् ।
नखादेनमतर्दन दृढमपीडन पीडन
करोति रतिसगरे मकरकेतन कामिनाम् ॥

समासवत्ती यथा मम —

- ५६ वधग्रहसमुल्लसत्कमलकोपपीडाजड
द्विरेफकलकूजितानुकृतसीत्कृतालकृता ।
जयन्ति सुरतोत्सवव्यतिकरे कुरङ्गीदृशा
प्रगोदमदनिर्भरप्रणयचुम्बिनो विभ्रमा ॥

पृथ्वी साकारगम्भीरैरोज सज्जिभिरक्षरं ।
समासग्रन्थियुक्तापि याति प्रत्युत दीर्घताम् ॥ २८ ॥

यथा भट्टनारायणस्य —

- ५७ महाप्रलयमारुतक्षुभितपुष्करावतक
प्रचण्डघनगर्जितप्रतिस्तानुकारी मुहु ।

रव श्रवणभैरव स्थगितरोदसीकन्दर
कुतोऽद्य समरोदघोरयमभूतपूर्वं श्रुत ॥

वे म ३४

त्वरतरलविच्छेदोविभाति हरिणी पदै ।
मग्नरैर्ग्रन्थिबद्धेव याति नि स्पन्दसङ्गताम् ॥ २९ ॥

तरुपदा यथा दीपकस्य —

५८ तनुधनहरनूरस्तेनोत्कटा विकटाटवी
सरति तरसा शौर्योत्सेकात् स्वसार्वभृशाज् जन ।
पुरवरवधूलीलावल्गत्कटाक्षवलकुले
नगरनिकटे पन्था पाथ स्फुट दुरतित्रम ॥

मथरैर्यया भट्टेन्दुराजस्य —

५९ गुणपरिचयस्तीर्थे वासस्थिरोभयपक्षता
वपुरतिदृढ वृत्त मथ्यक् सखे तव कि पुन ।
सरति सुमते यस्त्वा पातु दृशा विनिमेषया
वडिद्य विषम तस्याक्षप करोपि सहायुभि ॥

त्रिषु पादेषु विश्रान्तविलासैर्ललिता पदै ।
अन्ते तरङ्गितगतिर्हरिणी हारिणीतराम् ॥ ३० ॥

अथास्यैव —

६० उपपरिसर भोदावर्या परित्यजताध्वगा
सरणिमपरो मागस्तावद भवद्भिरवेदयताम् ।
इह हि विहितो रक्ताग्नौव नयापि हृताशया
चरणनलिनन्यासोदश्चित्रवाङ्कुरपञ्चव ॥

६

शिखरिण्या समारोहात् सहजं बोजस स्थिति ।

संय लुप्तविसर्गान्तं प्रयात्यत्यन्तमुन्नतिम् ॥ ३१ ॥

यथा मुक्ताकणस्य —

६१ यथा रन्ध्र व्योम्नश्चन्द्रजलदधूम स्थगयति

स्फुलिङ्गानां रूपं दधति च यथा कीटमणय

यथा विद्युज्ज्वालोत्लसन्नपरिपिङ्गाश्च ककुभ-

स्तथा मन्य लप्स पथिक तग्लक्षणे स्मरदव ॥

विपरीता यथा भट्टश्यामलस्य —

६२ धृतो गण्डाभोगे मधुप इव बद्धोऽजविवरे

बिलासिण्या मुक्तो बकुलतरुमापुष्पयति य ।

बिलासो नेत्राणां तरुणसहकारप्रियसख

म गण्डूप सीधो कथमिव शिर प्राप्स्यति मधो ॥

शिखरिण्या पर्वशिष्ठने स्वरूप परिहोयते ।

मुक्तालतायां नि सूत्रमुक्तं मुक्ताफलैरिव ॥ ३२ ॥

यथा भट्टभवभूते —

६३ असार समार परिमुषितरत्न त्रिभुवन

निरालोक लोक मरणशरण बान्धवजनम् ।

अदप वदप जननयननिर्माणमफल

जगज् जीर्णारण्य कथमसि विधातु व्यवसित ॥

मा मा ५५०

श्लोकेऽस्मिन् सचमत्कारसरसास्वादशालिनि ।

केवल शिखरिण्यां स्वस्वमहारितम् ॥ ३३ ॥

मन्यराक्रान्तविस्रब्धैश्चतुर्भिः प्रथमाक्षरैः ।

मध्यपट्केऽतिचतुरे मन्दाक्रान्ता विराजते ॥ ३४ ॥

यथा कालिदासस्य -

६४. गृह्यावर्तं जनपदमवच्छायया गाहमान.

क्षेत्रं क्षत्रप्रघनपिशुनं कौरवं तद् भजेथाः ।

राजन्यानां गितशरशतं यत्र भाण्डीवधन्वा

धारासारंस्त्वमिव कमलान्यभ्यपिञ्चन् मुग्धानि ॥

मेघ १.५१

आदिमध्ये तुल्या यथास्यैव -

६५. वञ्चित् कान्ताविरहगुरुणा म्वाधिकारप्रमत्त.

शापेनास्तगमितमहिमा वर्षभोग्येण भर्तुः ।

यक्षभ्रूके जनकतनयास्नानपुण्योदकेषु

म्लिग्धच्छायानगेषु वमति रामगिर्याश्रमेषु ॥

मेघ. १

साकाराद्यक्षरैः पादपर्यन्तैः सविसर्गकैः ।

शार्दूलक्रीडितं धत्ते तेजोजीवितमूर्जितम् ॥ ३५ ॥

सेव्यन्ता व्योमयात्राश्रमजलजयिनः सैन्यसीमन्तिनीभि-

र्दात्पूहव्यूहकेलीकलितकुहकुहारावकान्ता वनान्ता ॥

वा रा. १.६३

विपरीत यथा चक्रस्य-

७४. सत्य पातालकुक्षिभरि चिरविलसद्दिवकरि प्रीणिताश्रं
 थीगर्भश्रमभ्रलिहलहरि हरिस्थानमप्येव किञ्चित् ।
 कल्पान्ते व्याप्तविश्व परिरटति सरित्राय पाथस्त्वदीयं
 किं त्वेतत् कुम्भयोगे करकुहरदरीपूरमाचामतोऽभूत् ॥

आघाताकारविरहाद् बन्धदोषः स्फुटोऽपि यः ।

अविलुप्तं बिसर्गान्तं. लग्नरायां समोहते ॥ ४२ ॥

यथा मम-

७५. शौर्यश्रीकेशपाश करिदलनमिलन्मोक्तकव्यक्तपुष्पः
 क्षोणीरक्षाभुजंगः कुलशिखरिलुठकीर्तिनिर्मोकपट्टः ।
 शत्रुघातप्रतापप्रलयजलधरस्फारधाराकराल.
 प्रीत्यै लक्ष्मीकटाक्ष कुवलयविजयी यस्य पाणौ कृपाण ॥

एवमुद्देशलेशेन वृत्तानां दर्शितः क्रमः ।

अनयं च विश्वा सर्वं क्षेयं तज्ज्ञेयं योचितम् ॥ ४३ ॥

मन्दाकान्ता भवेन् मध्ये शालिनी पूरिताक्षरा ।

उपेन्द्रवज्रं वंशस्थं पर्यन्तेकाक्षराधिकम् ॥ ४४ ॥

इत्यादि दर्शितं नेह स्वतःसिद्धो ह्ययं क्रमः ।

न वेत्ति तदवृत्तज्ञस्तज्ज्ञस्य बबोपयुज्यते ॥ ४५ ॥

इति परिचितनानारूपवाणीगुणानां

विदितविविधदोषोद्देशलेशान्तराणाम् ।

इवमतिशयसूक्ष्मवृत्तचर्चाविचारं—

रभिहितमभिगम्य योगितुल्याशयानाम् ॥ ४६ ॥

इति श्रीप्रकाशे शास्त्रव्यासदासापरनामश्रीक्षेत्रेन्द्रविरचिते मुद्रास्तिलके
गुणबोधवर्णनं नाम द्वितीयो विंशतिः ।

तृतीयो विंशतिः पञ्चविंशतिः

प्रबन्ध सुतरा भाति यथास्थान विवेचक (निवेशितं) ।

निर्दोषगुणसयुक्तं मुद्रास्तिलकं किरितं ॥ १ ॥

शास्त्रं काव्यं शास्त्रकाव्यं काव्यशास्त्रं च भेदत ।

चतुष्पकारं प्रसरं सतां सारस्वतो मतं ॥ २ ॥

शास्त्रं काव्यमिदं प्राहुः सर्वकाव्याङ्गलक्षणम् ।

काव्यं विंशष्टशब्दार्थसाहित्यसदलकृतिः ॥ ३ ॥

शास्त्रकाव्यं चतुर्वर्गप्रायः सर्वोपदेशकृत् ।

भट्टिभीमककाव्यादि काव्यशास्त्रं प्रचक्षते ॥ ४ ॥

तत्र केवलशास्त्रेऽपि केचित् काव्यं प्रयुज्यते ।

तिसृतीयपरतोद्वेगे गुह्येऽपि बोधपरिः ॥ ५ ॥

यथा बेलवे वाग्मटस्य—

७६ मधु भुसमिव सायनं प्रियाया वङ्गमुना परिवादिनी प्रियेव ।

कुसुमचपमनाह्रा च शय्या निगमिनी स्तिविव पुष्पिताया ॥

शास्त्रं वृत्तात् प्रयत्नेन प्रसन्नार्थमनुष्ठेया ।

येन सर्वोपकाराय यानि सुस्पष्टमेतुताम ॥ ६ ॥

नातश्चित्रतर निशाकरवलालावण्यदुग्धोदधे
भूमेयंद् भवता विरिञ्चिभगरी कीर्तिप्लवं प्लाव्यते ॥

विसर्जनोयस्योत्वेन पर्देनिन्मोघतैरिव ।
शार्दूलकीडितं याति पाठे सायासतामिव ॥ ३६ ॥

यथा भुक्ताकणस्य -

६८. लीलाचामरडम्यरो रतिपतेर्चालाम्बुदधेणयो
रागोद्दण्डशितपण्डिनो मुलविधूद्भूतास्तमोविभ्रमा ।
सौगन्ध्योद्धतधावदाकुलयलन्मत्तालिमालाकुलो
धम्मिल्लो हरिणीदृशो विजयते स्रस्तो रतिव्यत्यये ॥

विच्छिन्नपादं पूर्वार्धे द्वितीयार्धे समासवत् ।
शार्दूलकीडितं भाति विपरीतमतोऽधमम् ॥ ३७ ॥

पूर्वार्धे यथा भट्टभवभूते -

६९ अज्ञानाद् यदि बाधिपत्यरभसादस्मत्परोक्ष हृता
सीतेय प्रविमुच्यता शठ भरुपुत्रस्य हस्तेऽधुना ।
नो चेल् लक्ष्मणमुक्तमार्गणगणच्छेदोच्छलच्छोणित-
च्छत्रच्छन्नदिगन्तमन्तकपुर पुत्रैर्वृतो यास्यसि ॥

विपरीत यथा रिस्सो -

७०. स्नातु वाञ्छसि किं भुघैव ववलक्षीरोदफेनच्छटा-
छायाहारिणि वारिणि द्युसरितो डिण्डीरविस्तारिणि ।
आस्ते ते कलिकालकल्मषमयीप्रक्षालनैकक्षमा
कीर्ति सनिहितैव सप्तभुवनस्वच्छन्दमन्दाकिनी ।

आद्यन्तयोर्गुणोत्कर्षकान्त्या सर्वातिशायिनोः ।

शार्दूलक्रीडितं घत्ते मध्ये तद्गौरवोद्यतिम् ॥ ३८ ॥

यथा कालिदासस्य —

७१. गाहन्ता महिषा निपानमलिल शृङ्गं मुहुस्ताटित

छायावद्वकदम्बक मृगकुल रोमन्ध्रमध्यस्यतु ।

विम्वधैः क्रियता वराहपतिभिर्मुस्ताक्षति पत्त्रले

विश्रान्ति लभतामिद च निधिलज्यादन्धमस्मदनु ॥

पा २९

भाद्यन्ताकारधिरहात् पर्यन्ते चाविसर्गतः ।

शार्दूलक्रीडितं स्वस्य रूपं नैषोपलभ्यते ॥ ३९ ॥

यथा श्रीमशोवर्मणः —

७२. यत् वध्रेत्रसमानकान्ति मलिले मग्न तदिन्दीवर

मेघैरन्तरित. प्रिये तव मुखच्छायानुकारी यशी

येऽपि त्वद्गमनानुकारिगतयस्ते राजहता गता-

स्त्वत्सादृश्यविनोदमात्रमपि मे दैवेन न क्षम्यते ॥

सुकुमाररसस्यात्र रक्षायै वृत्तमुद्धतम् ।

वायपायेनैव गलितं कविना नीतमल्पताम् ॥ ४० ॥

भास्कारगुरुयुक्तादिपर्यन्तान्तविसर्गिणी ।

भसंस्पृतविरामा च स्रग्धरा राजतेतराम् ॥ ४१ ॥

यथा राजशेखरस्य —

७३. ताम्बूलीनदमुग्धत्रमुवत्तरलनाप्रभन्दे सानुगाभि.

पाय पायं कलायीवृत्तवदलित नारिखेलीफलाभः ।

काव्ये रसानुसारेण वर्णनानुगुणेन च ।

कुर्वीत सर्ववृत्तानां विनियोग विभागवित् ॥ ७ ॥

शास्त्रकाव्येऽतिदीर्घाणां वृत्तानां न प्रयोजनम् ।

काव्यशास्त्रेऽपि वृत्तानि रसायत्तानि काव्यवित् ॥ ८ ॥

पुराणप्रतिबिम्बेषु प्रसन्नोपायवर्त्मसु ।

उपदेशप्रधानेषु कुर्यात् सर्वेष्वनुष्टुभम् ॥ ९ ॥

नानावृत्तविशेषास्तु कवेः शस्तस्य शासनात् ।

यान्ति प्रभोरिचात्यन्तमयोग्या अपि योग्यताम् ॥ १० ॥

उग्रगोप्रहसंग्रामे तत्कालसदृशोपमाः ।

दृष्टास्त एव वैराटेस्त एवाश्वाः किरीटिन ॥ ११ ॥

तथाप्यवस्थासदृशं साधुशब्दपदस्थिताः ।

सुवृत्तैरेव शोभन्ते प्रबन्धा सज्जना इव ॥ १२ ॥

वृत्तरत्नावली कामादस्थाने विनिवेशिता ।

कथयत्यज्ञतामेव भेषलेव गले कृता ॥ १३ ॥

नहि नाम नवोन्मेपिकुचामाश्चारुचक्षुषः ।

चिरत्यवतस्मराचारे जराजीर्णकवे रुचिः ॥ १४ ॥

तस्मादत्र यथास्थाने विनियोगाय सगतिः ।

उदाहरणदिङ्भात्रैर्दिशिताभिमतता सताम् ॥ १५ ॥

आरम्भे सर्गबन्धस्य कथाविस्तरसंग्रहे ।

शमोपदेशवृत्तान्ते सन्तः शंसन्त्यनुष्टुभम् ॥ १६ ॥

आरम्भे यथा भर्तृमेष्ठस्य—

७७ आसीदित्यो हयग्रीव सुहृद्वेदमसु यस्य ता ।

प्रथयन्ति बल बाह्वो सितच्छत्रस्मिताः श्रिय-

कथाप्रसङ्गे यथाभिनन्दस्य -

- ७८ तस्या निजमुजोद्योगविजितारातिमण्डल ।
आखण्डल इव श्रीमान् राजा शूद्रक इत्यभूत् ॥

शमोपदेशे मथा मम-

- ७९ पृथुशस्त्रकथाक्वन्धारोमन्येन वृथैव किम् ।
अन्वेष्टव्य प्रयत्नेन तत्त्वज्ञैर्योतिरान्तरम् ॥

शृङ्गारालम्बनोदारनायिकारूपवर्णनम् ।
वसन्तादि तवङ्ग च सच्छायमुपजातिभि ॥ १७ ॥

रूपवर्णनं यथा कालिदासस्य-

- ८० मध्येन सा वेदिविलग्नमध्या
वलित्रय चारु वभार बाला ।
आरोहणार्थं नवयौवनेन
कामम्य सोपानमिव प्रयुक्तम् ॥

मु स १३९

वसन्तवर्णनं यथास्यैव-

८१. बालेन्दुवक्राण्यविकासभावाद्
बभू पलासान्यतिलोहितानि ।
सद्यो वसन्तेन समागताना
नयक्षतानीव वनस्थलीनाम् ॥

म. म ३२९

रथोद्धता विभावेषु भय्या चन्द्रोदयादिषु ।
पाङ्गुघ्नप्रगुणा नीतिर्विशस्थेन विराजते ॥१८॥

चन्द्रोदये यथास्यैव -

- ८२ अद्गुनीमिरिव वेश्मचय
मनियम्य तिमिर मरीचिनि ।

कुङ्मलीवृत्तसरोजलोचन

चुम्बतीव रजनीमुख शशी ॥

नीतिर्यथा भारवे -

८३ धिय कुरूणामधिपस्य पालनी

प्रजासुवृत्तिर्यमयुक्ता वेदितुम् ।

स वर्णिलङ्गी विदितः समाययौ

युधिष्ठिर द्वैतवने वनेचर ॥

वि ११

घसन्ततिलक भाति सकरे वीररौद्रयो ।

कुर्यात् संगस्य पर्यन्ते मालिनीं द्रुततालवत् ॥१९

वीररौद्रयोः यथा रन्नाकरस्य -

८४ जृम्भाविकासितमुख तत्त्वदर्पणान्त-

राविष्कृतप्रतिमुख गुरुरोपगर्भम् ।

रूपं पुनातु जनितारिचमूविमर्श-

मुद्बृत्तदैत्यवधनिर्वहण हरेर्व ॥

सर्गान्ते यथा कलिदासस्य -

८५ अवन्तितवलिपुष्पा वेदिसमार्गदक्षा १

१० नियमविधिजलानां बहिषा चोपनेत्री ।

गिरिशमुपचचार प्रत्यह सा मुकेशी

नियमितपरिखेदा तच्छिरश्चन्द्रपादै ॥

कु म १ ६०

उपपन्नपरिच्छेदकाले शिखरिणी मता ।

ओदार्यैरुचिरोचित्यविचारे हरिणी वरा ॥ २० ॥

उपपन्नपरिच्छेदे यथा भर्तृहरेः -

८६. भवन्तो वेदान्तप्रणिहितधियामत्र गुरवो

विचित्रालापानां वयमपि कवीनामनुचराः ।

तथाप्यव यूयो न हि परहितात् पुण्यमपरं

न चास्मिन् ससारे कुबलयदृशो रम्यमपरम् ॥

मु स २८७

ओदार्यैऽप्यस्यैव -

८७. विपुलहृदयैरन्यै कंश्चिज् जगज् जनित पुरा

विधूतमपरैदं चान्यैर्विजित्य तृणं यथा ।

इह हि भुवनान्यन्ये घोरान्धतुर्दग्ध भुञ्जते

कतिपयपुरगंगाम्ये पुमा क एष मदज्वरः ॥

मु स. १६२

साक्षेपक्रोधधिवकारे परं पृथ्वी भरसभा ।

प्रावृट्प्रयासव्यसने मन्दाक्रान्ता विराजते ॥ २१ ॥

साक्षेपे यथा यशोवर्मणः -

८८. स यस्य दशरन्धर कृत्वतोऽपि कथान्तरे

गत स्फुटमवन्ध्यतामधिपयोधि माध्यो विधि ।

तदात्मज इहाङ्गदः प्रहित एष सौमित्रिणा

क्व स क्व स दशाननो ननु निवेद्यता राधया ॥

प्रावृट्प्रवामे यथा कालिदासस्य -

८९. तस्मिन्प्रद्वी नतिचिदवलाविप्रयुक्तः स वामी

नीत्वा मागान् वनवचलयध्नगन्धिवनप्रकोष्ठ ।

आपादस्य प्रथमदिवसे मेघमाश्लिष्टसानु

वप्रत्रीडापरिणतगजप्रक्षणीय ददर्श ॥

मेघ २

शीर्यस्तवे नृपादीना शार्दूलश्रीद्वित मतम् ।

सावेगपवनादीना वर्णने स्रग्धरा मता ॥२२॥

शीर्यस्तवे यथा श्रीचक्रस्य -

९० नेतु नोभिरिभा न यान्ति दृतिभिस्तार्या कियन्तो हया-

स्तज्जानुद्वयसेन देव पयसा सैन्य समुत्तार्यतान् ।

नो चेद भङ्गभयद्रुतारिवनितानेनप्रणालीलुठ-

वाप्पाम्भ प्लवपूरितोभयतटी द्राग् वत्सर्पतीरावती ॥

सावेगपवने यथा मम पवनपञ्चाशिकस्याम् -

९१ प्रेङ्खच्छङ्खाभिघातस्फुटदखिलचलच्छ्रुतिनिर्मुक्तमुक्ता-

गुक्तव्यक्तादृहासा स्मरनृणसकलद्वीपसचारचारा ।

सर्पत्कर्पूरपूरप्रवणकरचिता दिग्वधूकर्णपूरा

धावन्त्याध्मातविष्वा रतविधुतवधूबन्धवो गन्धवाहा ॥

दोधकतोटकनर्कुटगुक्त मुक्तकमेव विराजति सूक्तम् ।

निर्विषयस्तु रसादिषु तेषां निर्विषयश्च सदा विनियोग ॥२३॥

शेषाणामप्यनुक्तानां युक्तानां विषय विभा ।

वैचित्र्यमात्रपात्राणां विनियोगो न दर्शित ॥२४॥

इत्येष वश्यवचसा सर्ववृत्तप्रसङ्गिनाम् ।

उक्तो विभाग सद्वृत्तविनिवेशे विशेषवान् ॥२५॥

एवस्मिन्नेव यैर्वृत्ते कृतो द्वित्रेषु वा श्रम ।

न नाम विनियोगार्हास्ते दरिद्रा इवोत्सवे ॥२६॥

वृत्ते यस्य भवेद् यस्मिन्नभ्यासेन प्रगल्भता ।
स तेनैव विशेषेण स्वसदर्थं प्रदर्शयेत् ॥ २७ ॥

एकवृत्तादर प्राय पूर्वेषामपि दृश्यते ।
तत्रैवातिचमत्कारादन्यत्रारब्धपूरणात् ॥ २८ ॥

अनुष्टुप् सततासक्ता साभिनन्दस्य नन्दिनी ।
विद्याधरस्य वदने गुलिकैव प्रभावभू ॥ २९ ॥

स्पृहणीयस्वचरित पाणिनेरुपजातिभि ।
चमत्कारैकसाराभिरुद्यानस्यैव जातिभि ॥ ३० ॥

वृत्तच्छत्रस्य सा कापि वशस्यस्य विचित्रता ।
प्रतिभा भारवेर्येन सच्छायेनाधिकीकृता ॥ ३१ ॥

मसततिष्वाहृष्टा वागवल्ली गाढसङ्गिनी ।
रत्नकरस्योत्कालिका चकास्त्याननकानने ॥ ३२ ॥

भयभूते शिलरिणी निरर्गलतरङ्गिणी ।
रुचिरा घनसदर्थं या मयूरीव नृत्यति ॥ ३३ ॥

सुवशा कालिदासस्य मन्दाग्रन्ता प्रवल्गति ।
सदृशचदमकस्यैव काम्बोजतुरगाङ्गिनी ॥ ३४ ॥

शार्दूलक्रीडितैरेव प्रख्यातो राजशेखर ।
शिलरीच पर वक्रं सोल्लेखेच्छशेखर ॥ ३५ ॥

इत्येव पूर्वकवय सर्ववृत्तकरा अपि ।
अस्मिन् हार इवैकस्मिन् प्रापणाम्यधिकादरा ॥ ३६ ॥

सुवर्णाहप्रबन्धेषु ययास्याननिवेशिनाम् ।
रत्नानामिव वृत्तानां भवत्यभ्यधिका रुचि ॥ ३७ ॥

तस्माद् यथायं विनियोगमार्गः प्रदर्शितो वृत्तनिवेशनेषु ।

तथैव कार्यः कविभिः कृतज्ञैरवश्यवाचा नियमस्तु नायम् ॥ ३८ ॥

इत्यारुरुक्षो. प्रथमोपयुक्तं प्रवृत्तवाचश्च विवेककारि ।

महाकवेरप्यतिसूक्ष्मतत्त्वविचारहर्षप्रदमेतदुपेतम् ॥ ३९ ॥

इत्योचित्यप्रचुररचनाविश्रुतश्चव्यवृत्त-

व्यक्तिः शक्तिप्रसृतवचसां दर्शिता संग्रहेण ।

क्षेमेन्द्रेण प्रणयिविपदा हर्तुराश्चर्यकर्तु-

भूभूज्जुर्तुभुवनजयिनोऽनन्तराजस्य राज्ये ॥ ४० ॥

इति श्रीप्रकाशे-ब्राह्मजम्पासबासापरनामधीक्षेमेन्द्रविरचिते सुवृत्ततिलके
वृत्तविनियोगो नाम तृतीयो विम्बास.

इति सुवृत्ततिलकम् ।

३. नीतयः

चतुर्वर्गसंग्रहः

प्रथमः परिच्छेद धर्मप्रशंसा

सत्यस्कन्धस्तरुणकरुणापूतपीयूषसिक्त
क्षान्तिच्छाया शुभमसिलतालवृत्त शीलमूल ।
भूयात् सत्त्वप्रसवविलसत्पल्लव पुण्यभाजा
धर्मं प्रोद्यत्कुशलकुसुम श्रीफलो मङ्गलाय ॥ १ ॥

उपदेशाय शिष्याणां मनोपाय मनीषिणाम् ।
क्षेमेन्द्रेण निजदलैर्न नियते वर्गसंग्रह ॥ २ ॥

धर्मं धर्मं परध चेह च नृणां धर्मोऽन्धकारे रवि
सर्वापत्प्रशमकाम सुमनसा धर्माभिधानो निधि ।
धर्मो बन्धुरवान्धवे पृथुपथे धर्मं सुहृन् निश्चल
सत्तारोरुमरुस्थले मुरतरुनास्त्येव धमति पर ॥ ३ ॥

कर्णे धर्मकथा मुखे परिचित धर्माभिराम वच-
श्चित्ते धर्ममनोरथ प्रणयिनी सर्वत्र धर्मस्थिति ।
वाये धर्मगयी क्रिया परिकर सौख्य शुभप्राप्तये
कल्पापायपदेऽप्युपप्लवर्गैरस्पृष्टवैलाफल ॥ ४ ॥

निन्द्य जन्म प्रमोहरिषरतस्तमगा यन् मनुष्यत्वहीन
वुद्ध्या हीनो मनुष्य शुभफलविवलस्तुल्यचेष्ट पशूनाम् ।

बुद्धि पाण्डित्यहीना भ्रमति सदसतोस्तत्त्वचर्चाविचारे
पाण्डित्य धर्महीन शुक्सदृशगिरा निष्फलक्रेषामेव ॥ ५ ॥

पाण्डित्य यन् मदान्धाना परोत्कर्षविनाशनम् ।
मात्सर्यपामुपूरेण मातङ्गगन्तानमेव तन् ॥ ६ ॥

तत् प्राज्ञत्वं हरति विमल येन शील न वाम-
तद् धीरत्वं प्रशमवज्ञता यान्ति येनेन्द्रियाणि ।
तद् वैदग्ध्यं भुवनजयिनी वञ्च्यते येन माया
तत् पाण्डित्यं भवपरिभवं यान्तिमायाति येन ॥ ७ ॥

अथ स एव श्रुतवर्जितो य शठ स एवायिनिरर्थको य ।
मृत स एवास्ति यशो न यस्य धर्मे न धीर्यस्य स एव शोच्य ॥ ८ ॥

हितं न किञ्चिद विहितं परस्य दत्तं न वित्तं न च सत्यमुक्तम् ।
यस्मिन् दिने निष्फलता प्रयातमायुः स कालः परिदेवनस्य ॥ ९ ॥

न दानतुल्यं धनमन्यदस्ति न सत्यतुल्यं व्रतमन्यदस्ति ।
न शीलतुल्यं शुभमन्यदस्ति न क्षान्तितुल्यं हितमन्यदस्ति ॥ १० ॥

सत्यं वाचि दृशि प्रसादमयता सर्वाशयाश्रासिनी
पाणी दानविमुक्तिरात्मजननक्लेशान्तचिन्ता मती ।
ससक्ता हृदये दयैव दयिता काय परार्थोद्यमो
यस्यैक पुरूप स जीवति भवे आम्यन्त्यजीवा परे ॥ ११ ॥

परप्राणप्राणप्रणिहितधिया धर्मजननी
दयैवैका लोके सकलजनताजीवितमुधा ।
असामाय पुण्य मुनिभिरुदित ज्ञाननयनै-
रहिंसा सप्तारे स्वपरकुशलश्लाघ्यसरणि ॥ १२ ॥

प्राणानां परिरक्षणाय सततं सर्वा क्रिया प्राणिना
प्राणैभ्योज्यधिव समस्तजगता नास्त्येव किञ्चित् प्रियम् ।

पुण्य तस्य न शक्यते गणयितुं यः पूर्णकारुण्यवान्
प्राणानामभयं ददाति मुकृती तेषामहिंसाव्रत ॥ १३ ॥

स एव सत्त्वाभरणप्रभावभूर्भुवः प्रतामाभरणं नरोत्तमः ।
मुखाम्बुजे यस्य वसत्यनत्यया सदैव सत्याभरणा सङ्गस्वती ॥ १४ ॥

दिल्लत कोपनिपण्णमर्घिविफलं शल्यायते यत्परं
वित्तं क्लेशनिमित्तमेव मलिनं यातुं स्वयं तत् क्षयम् ।
यत् कारुण्यपरोपकारविकलं भूभारभूतं वपुः
स्वार्थासक्तमनस्यंसार्यंसदनं मा मास्तु तत् कस्यचित् ॥ १५ ॥

यच्च स पुसा त्रिदशाभिवन्द्य कारुण्यपुण्योपचयत्रियाभिः ।
ससारसारत्वमुपैति यस्य परोपकाराभरणं शरीरम् ॥ १६ ॥

परद्रविणानि स्पृहं परवत्प्रतिष्ठातुं
परप्रणयवत्सलं परनिवारबद्धक्षमम् ।
परस्तुतिविदारदं परगुणापवादोज्झितं
परार्तिहृणोद्यतो भवति भूरिपुण्यैर्नरः ॥ १७ ॥

पद्मनाभिवः सा सत्ता सगुणता या सश्रयार्हा श्रियः
सा श्रीभद्रगजेन्द्रमूर्तिर्यः या दानेन विभ्राजते ।
तद् दानं नयचन्द्रवद् यदनिगम्यमानेन मपूर्यते
मानोऽग्री तृणयन् न यः परिचयमग्नानं दानं शुक्यमि ॥ १८ ॥

क्षान्तिं चिन्तयता तम क्षमयता नत्त्वश्रुतिं शृण्वता

सत्सारे न परोपवारसदृशं पश्यामि पुण्यं सताम् ॥ २० ॥

तीर्थानि दीर्घाश्वपरिश्रमाणि बहुव्ययानि क्रतुडम्बराणि ।

तपांसि भुक्त्वा तनुशोषणानि हिंसाविरामे रमता मखिवं ॥ २१ ॥

यज्वा विश्वं शुचिरनुचरं भगतात्मा तपस्वी

गन्धी विद्वानवनिवनिताभूषणं भूमिपालः ।

धर्मोद्याने मुकुतसलिलारारससिञ्चमाने

पूर्णं सोऽयं वृत्तयुगत्तरोर्भाविनो बीजवापः ॥ २२ ॥

दन्मेन शीलव्रतमस्यूहत्वं विरक्तता श्रोत्रियता मृदुत्वम् ।

एतानि मूलानि निगूढगूढकोटित्यलीनानि कलिब्रुमस्य ॥ २३ ॥

यावन्ति दानानि वदन्ति सन्तस्तपांसि तीर्थानि च यानि सन्ति ।

तत् पुण्यमेकत्र विभाति सर्वं महार्हमेकत्र च नि स्पृह्यत्वम् ॥ २४ ॥

सतामदैक्यं वधनस्य शोभा निर्लोभतान्तर्बचसामयाञ्जाः ।

वापस्य सत्सेव्यमसेवकत्वं पाणेरनुत्तानतलवमेव ॥ २५ ॥

मान्यं कुलीनं कुलजात् कलावान् विद्वान्कलाज्ञाद् विदुषः सुशीलः ।

धनी सुशीलाद् धनिनोऽपि दाता दातुर्जिता कीर्तिरयाचकेन ॥ २६ ॥

तप्तैस्तीव्रघ्नैर् किं विकसति करुणास्यन्दिनी यद्यहिंसा

किं दूरैस्तीक्ष्णसारैर्यदि क्षमविमलं मानसं सत्यपूतम् ।

यत्नादन्वोपकारे प्रसरति यदि धीर्दानपुण्यं किमन्यै

किं मोक्षोपाययोगैर्यदि शुचिमनसामच्युते भवितरस्ति ॥ २७ ॥

इति धर्मप्रशखा नाम प्रथमं परिच्छेदः ।

द्वितीय परिच्छेद अथप्रशस्ता ।

प्रधानधाम्ना निधये धनाय नमोऽस्तु तस्मै गुणिनोऽपि यत्नात् ।

यदाशया निर्गुणभूपतीनामग्रे गुणान् पश्यदशा भवन्ति ॥ १ ॥

दानादिधर्मं क्रियते धनेन धनेन धन्या धनमाप्नुवन्ति ।

धनैर्यथा कामवथापि नास्ति त्रिवर्गमूलं धनमेव नान्यत् ॥ २ ॥

यत् क्लीवैर्भटकुपकुटोत्पटरणनीडा समादिष्यते

यन् मूर्खे मुखलीलया कविशुकालापश्चिर चर्व्यते ।

नीचैरुच्चतरश्च सेवकहय स्वाम्येन यद् बाह्यते

तद् वित्तस्य विलासनृत्तवमतेन्द्वृत्तवृत्तायितम् ॥ ३ ॥

पूजा धनेनैव न सत्कुलेन कीर्तिर्धनेनैव न विक्रमेण ।

रूप धनेनैव न यौवनन प्रिया धनेनैव न जीवितेन ॥ ४ ॥

बुद्धा प्रमिद्धा विबुधा विदग्धा शूरा श्रुतिज्ञा ववय कुलीना ।

विलोपयन्त सधनस्य वषत्र जयेति जीवेति मदा वदन्ति ॥ ५ ॥

ऋद्धया मुत निश्चलपदमनेत्र मीनान्वित देवमिवाकुलीनम् ।

दीन कुलीन प्रणमन् कुलीन शृताञ्जलि स्तोति धनाभिवाम ॥ ६ ॥

तन्मादत्तपद्मविणम्य लाभे लब्धम्य रक्षानियमे यतेन ।

सरक्षमाणम्य मदा विबुद्धो बृद्धम्य न स्थानविभागमर्थे ॥ ७ ॥ (युग्मम्)

धर्मापानोऽदानिगुचियम (?) प्रेयमीमिश्रवन्धु-

स्थानो गाहोपत्यविजयप्राणविद्यावलाप्ती ।

दृष्ट्ये देहप्रगमममये निर्विवादे विभाग

वित्तपागे न भवति गता ग्रन्थिरग्न्यानुबन्ध ॥ ८ ॥

गोष्ठो विटश्चारथरथचर्या वेश्यारति गाधुविनयगन्ध ।

मर्षा गुर्वेपेनिजवृत्तिलज्जा शयारमेनन् निधत धनानाम् ॥ ९ ॥

जाया क्षोलविवर्जिता ध्ययवती मायानिकायः सुहृद्
दुष्पूरो गुरुरर्थभोगनिचयैर्वन्धुरिद्रः शठः ।

दासदचौर्यपरोऽलसश्च कुपदे पुत्रः पलैः पातितः

सोऽयं बलेशशताप्तसंचयनिधेः प्रत्यक्षलक्ष्यः क्षयः ॥ १० ॥

दाक्ष्यं वित्तस्य मूलं मुनयपरिचयः सपदुद्यानसेकः

प्रागल्भ्यं रत्नवर्षि व्यसनवनसमुन्मूलन संयतत्वम् ।

श्रीरक्षा मन्त्रमुक्तिर्विपदुपशमनं वजनं दुर्जनाना-

मालस्यं मानवाना धनवननलिनासह्यभारस्तुषारः ॥ ११ ॥

हिमासहृत्वं रवितापभीतिः कथामतिर्मर्गजनप्रतीक्षा ।

लज्जाभिमानः क्षणसंमुखत्वं नक्षत्रचर्चा च धनस्य विघ्नाः ॥ १२ ॥

वेपः परिव्लेशविशेषचिन्ता परोपरोधः स्ववशावलेपः ।

नदीफलानामिव शीघ्रगाना हानिर्धनानां ग्रहणे विलम्बः ॥ १३ ॥

गुप्तगणकैरवधाना क्षयचतुरैश्चौरमूपकैर्वणिजाम् ।

कायस्थगत्यनगणैर्भूमिभुजां भुज्यते लक्ष्मीः ॥ १४ ॥

दारिद्र्येण कुलं मदेन कुशलं द्वेषेण विद्याफलं

शीलं दुर्जनसंगमेन मलिनाचारेण शुक्लं यशः ।

आलस्येन धनं प्रयाति निधन लौत्येन मानोन्नति-

यञ्जिदैर्न्यपरिग्रहेण च गुणग्रामः समग्रो नृणाम् ॥ १५ ॥

मौग्ध्यान् मृगार्थी रघुनन्दनोऽपि वाणः प्रमादाद् बलिरार्जवेन ।

नलः कुसङ्गेन ययातिजश्च बलेशासहृत्वाद् व्यसनान्यवापुः ॥ १६ ॥

मौग्ध्यं प्रमादोऽविश्वासः कुसङ्गः बलेशभीस्ता ।

पञ्च सकोचदा दोषाः पश्चिन्या इव संपदः ॥ १७ ॥

कुभूपकूपान्तरलम्बनाप्तवित्तानि रुध्रैर्घटसनिभानाम्

असवृत्तेरिन्द्रियनामधेयैः पुंसा पयांसीव परिभवन्ति ॥ १८ ॥

सास्यादे नवसौरभे मधुलिहा पद्मोदरे बन्धन
 दीपे रूपरता प्रयान्ति सततापातात् पतङ्गा क्षयम् ।
 गीतेनैव मृगा पतन्ति करिणीस्पर्शेन नीता गजा-
 स्तस्मादिन्द्रियसक्तिरेव सहसा पुमा विपद्दूतिका ॥ १९ ॥

कुल कुवृत्त्या कलुषीकृतं तं कृतो गुणोपस्तृणतुल्यमूल्य ।
 मानस्य मूले निहितं कुठारं प्राप्तं न विक्तं परिरक्षितं यै । २० ॥

जातं सत्कुलजं स नीचविनयी सेवावमानैर्य-
 स्तस्योपपतितं स्वमानयशस्रोद्ग्रेहिणं शापानलं ।
 तेनास्वस्तिमता स्वहस्तनिहितं याञ्छाविषं भक्षितं
 वित्तं येन न रक्षितं त्रिषुमुखं तेन स्थितं वीक्षितुम् ॥ २१ ॥

धावन् सेवितुमेति माधुरघमं बन्ध्यस्ततो यात्यसौ
 नीता मूल्यतुला गुणाश्च गुणिभिः कश्चिन् न गृह्णाति तान् ।
 याञ्छा मानमहाशनिघ्नं नृतां प्राप्तं न किञ्चित् तया
 किं किं वा न विधीयते धनधिया धन्यं स यस्यास्ति तत् ॥ २२ ॥

विद्याकलापरिचयं क्षितिपालसेवा
 दिग्दीपमार्गगिरिभ्रमणप्रयागं ।
 पृथग्विद्याश्च भुवि भोजनलाभगोभात्
 तद्वित्तं धर्ममिति वित्तवना प्रसादं ॥ २३ ॥

तावदमं वया मनीमवर्चिर्मोक्षस्पृहा जायते
 यावत् तृप्तिमुपोदयेन न जनं क्षुक्षामकुक्षिं क्षणम् ।
 प्राप्ते भोजनचिन्तनस्य समये वित्तं निमित्तं विना
 धर्मं वस्य धियं स्मरं स्मरति क्व वेनेदयते मोक्षान् ॥ २४ ॥

अर्थावृष्टिं विधातुं कटुरटनपटुर्दाम्निवः शीघ्रद्वाना
 जाना यन्मार्गस्तिष्ठति विद्यायां गुणान्मोक्षपाटेऽप्यत्र ।

आर्यं कुर्यान् न सेवा कुलविनयगुणस्तेन मूकोऽर्थनाया
तीक्ष्णाना मार्गणाना भवति हि पुरतः क्षमापतेर्लक्षलाभ ॥ २५ ॥

इत्यर्थप्रशसा नाम द्वितीय परिच्छद ।

तृतीय परिच्छेदः कामप्रशसा ।

ललितललनालीलोदञ्चद्विलोलविलोचनो-
त्पलवनहवा चञ्चन्तीना चयंरिव चचिता ।
सुरभिमुद्गद पक्षच्छायावृतेव च पट्पदै
कुसुमधनुष दयामा मूर्तिस्तनोतु सुखानि व ॥ १ ॥

भ्रमद्भ्रमरवेतकीविकसदेकपत्रप्रभा
सनीलमणिनायका इव विमुक्तमुक्तालता ।
दृषा शशिकला इव प्रचितपद्मलेशाङ्किता
जयन्ति हरिणीदृशाममृतकालकूटच्छटा ॥ २ ॥

ननु धनाना फलमग्न्यमाहु फल क्तूनामविवादि पुण्यम् ।
पुण्यस्य पूर्णं फलमिन्द्रलोको द्विरष्टवर्षा त्रिय एव नाक ॥ ३ ॥

एता सन्ति वधूविलासकुटिला भ्रूवार्मुकश्रेण्य
कर्णान्तायतपातिनश्च तरुणीनेत्रत्रिभागेपव ।
निर्दग्धोऽन्धकवैरिणा नवमन क्षोभाभियोगोद्भवात्
भरम्भादविचार्य केवलमसौ मिथ्या तपस्वी स्मर ॥ ४ ॥

लज्जावक्रो मनसिजधनुर्भ्रूविलासेन तन्व्या-
श्रिन्तापाण्डु स्पृशति कृशता वक्त्रकान्त्या शशाङ्क ।
मात्येवाध प्रहसितरुचिर्दोलंताभ्या मृणाली
वलीव धत्ते कुवलयकुल कालिमान कटाक्षं ॥ ५ ॥

अयोमयाना हृदयेषु तेषा कोऽप्यस्ति नून कुलिशोपदेशः ।
सोढानि यैः प्रौढविलासिनीना कर्णान्तमुक्तानि विलोचनानि ॥ ६ ॥

मुक्कलयमयी लोलापाङ्गे तरङ्गमयी भ्रुवो.
शशिगतमयी वक्त्रे गात्रे मृणाललतामयी ।
मलयजमयी स्पर्शे तन्वी तुषारमयी स्मिते
दिशति विषम स्मृत्या ताप किमग्निमयीव मा ॥ ७ ॥

स्मशरनिशिताक्ष्याः कम्पयन्ते न केना
कुरव इव कटाक्षाः प्रौढशल्या मनासि ।
भुवनजनजिगोपोत्साहयोगाय येषा-
मधिचपलतराणा निश्चला वर्णमंथ्री ॥ ८ ॥

स्तनस्थले हारिणि मुन्दरीणा नितम्बयिम्ये रत्नासमाये ।
धत्ते विशेषाभरणाभिमानलीला नवोत्प्लेगलिपिः प्रपञ्चम् ॥ ९ ॥

शान्ताया विलङ्घिलामहसितस्यच्छाशवध्वामरं
ससक्तावभियेकहेमकलशौ यच्च चन्दनाङ्कौ म्मनी ।
यन्पातस्वरक्तान्नि चारु जघन मिहागन भूगुजा
माभ्याज्य तदिदं जयाजयमय धेपन्तु चिन्तामयः ॥ १० ॥

नामादितानि मनयामद्वयतेन
चित्राणि नेत्रजरिनानि मूर्धमंगाक्ष्या ।
तन्नाम्निगज्यन्त्रचिम्बसनादहो नु
हेम्ना हृताशपननैरपि नैव लब्धा ॥ ११ ॥

अभिनवपयोधरोद्गमनियमन्धितहारहममुग्धपतिता ।
नैवल्लयलीव चाम्प्याग्निस्त्वलिता भानि रोमलता ॥ १२ ॥

नैव गरुड्यास्त्रिबन्धोत्तरङ्गदुर्गन्धिनी गरुडि रोमगन्धिः ।
स्नात्वा गतोऽप्यो म्मग्नेतिषायो वज्रद्वारेणामगताय चन्द्रः ॥ १३ ॥

वर्णं वीकिलवामितीकलरव सतप्तसूचीचय

फुल्लाशोकपलाशचम्पकवनाद्युद्दामदावानल ।

तन्वद्ग्या विरहे वसन्तसमय काल विमन्यन् नृणा

देहोच्चाटनमेव पट्पदघटाक्वाणोऽतिथिमन्मय ॥ १४ ॥

आपाण्डुता मदनवीतिसखी मुखेन्द्री

प्रौढि बिभर्ति विरहे हरिणायताध्या ।

अच्छिन्नबाष्पविसरारुणनेत्रकोण-

लीनप्रतापगिव मन्मयमुद्रहन्त्या ॥ १५ ॥

वियोगे तन्वद्ग्या हृदयदमने दैन्यसदने

घने भर्तृस्नेहाद् मदनदहने धैर्यचलने ।

समासत्रे चिन्ताव्यसनशमने प्राणगमने

तनुस्तापम्लाने वलति नलिनीपत्रशयने ॥ १६ ॥

दाक्षिण्यप्रणयेन पादयतिते कान्ते मया नैक्षिते

प्राणाना ज्वलित प्रवासपिशुन शापानल पश्यसि ।

एतै सभ्रमकातरे किमधुना गिध्यासमाश्वासनं

सतापाय सखि त्वयैव ननु मे मानोपदेख कृत ॥ १७ ॥

समायाते पत्न्यो बहुतर्गदिनप्राप्यपदवी

समुल्लङ्घ्याविघ्नागमनचतुर चारुनयना ।

स्वयं हर्षोद्धाप्या हरति तुरगस्यादरवती

रज स्कन्धालीन निजवसनकोणावहनै ॥ १८ ॥

वास कम्पविश्रुडखल वितिलक स्वेदोद्गमादानन

सदष्टोऽधरपल्लव कलयति आसोष्मणा म्लानताम् ।

द्वृति त्वद्वचने शठस्य कठिनस्याग्रे गते कुण्ठता

मत्स्नेहाद् विहितस्त्वया कुपिताया क्लेशप्रवेश वियान् ॥ १९ ॥

व्याप्तास्वशोकज्वलनेन दिक्षु निरन्तरापातशिलीमुखासु ।
रुद्धासु जालैर्वनमञ्जरीणा नष्टा गति पान्थकुरङ्गकस्य ॥ २० ॥

विकसति सहकारे दु सहे कर्णिकारे
मधुकरपरिहारे सस्मिते सिन्धुवारे ।
अहह विरहभीत्या कामिनी कण्ठलम्बा
स्पृजति नववसन्ते हन्त कापालिख क ॥ २१ ॥

तन्वद्भया नवसगमे व्यवसिते कान्ते वलान् मेखला
मोक्षतु श्वासविकासकम्पविकला कण्ठे लुठन्त्य सुधाम् ।
मीलत्पद्मनिपीडितालिरणिता क्षोबा (?) किरन्ति क्षण
धन्याना नननेति नि सहतया हुकारगर्भा गिर ॥ २२ ॥

गाढालिङ्गननिश्चलाङ्गलतिका कान्तेन रुद्धा वला
दाग्म्यालकवल्लरी विदधता श्वश्राम्बुजे चुम्बनम् ।
यम्प्रस्फुरितारुणापरदला वाला निमोल्याक्षिणी
मन्ये मानमजन्मजीवजनन जप्य ममम्यस्यति ॥ २३ ॥

वेनते विशिखा स्फुरच्छिविशिखामाखामग्ना मानिनी-
मीनोन्माथपृथुप्रया विरहिणीनि श्वासपक्षानिला ।
सह्यन्ते रतिवल्लभस्य गृहभानेश्रान्ततीक्ष्णानना
मदपटाधरपल्लवाग्रतरणीमीत्कारभूत्कारिण ॥ २४ ॥

आयुर्दोधतर तनोतु नयनद्वन्द्व कुरङ्गसीदृशा
वीति ते स्मितमतति स्तननटयोणी विगाग्निश्रयम् ।
देवस्य त्रिजगज्जयाय पटहे दत्त मृगाशोपुरो
त्तिष्ठत्मात्महे हिताय विहिता जाने जनयाशिष ॥ २५ ॥

इति कामप्रगता नाम तृतीय परिच्छेदः ।

चतुर्थं परिच्छेद मोक्षप्रशता

भोगाभोगविलोपकोपकलहैरस्तोक्श्रीनावुल
 काम काममकामधामसमय योग वियोगानुगम् ।
 रोगोद्गारविकारपाकविषम निर्मूल्य नेत्रव्यथा
 सैक मोक्षफलस्य सशयतरोरेव विवेक नुम ॥ १ ॥

उद्याने मधुचन्द्रिका शनिमुखीगीत मुहुत्सत्कथा
 कस्येव न मुखाधिक सुखसखी प्रीति परा वपंति ।
 किं त्वेतत् खलसङ्गसर्परसनामातद्गकर्णाञ्चल-
 प्रोद्धापाडगपतद्गपक्षगणिकारागेन्द्रजालोपमम् ॥ २ ॥

बाल्य दुःसहमोहसहतिहत रागोल्बण यौवन
 वृद्धत्व सकलोपभोगवलनावैकल्यशल्याकुलम् ।
 वैराग्येण विना विनष्टविमलालोक मशोक सदा
 ससारे सरता पुन पुनरहो यात वृथा जीवितम् ॥ ३ ॥

दृष्टा बालकचेष्टा यौवनदर्पोऽथ वृद्धवैराग्यम् ।
 सापि गता सोऽपि गतस्तदपि गत स्वप्नमायेयम् ॥ ४ ॥

पुन पुनर्जन्मसहसहेतुर्मलीयस स्नेहसमोऽस्ति नान्य ।
 पुंस प्रदीपस्य च यः करोति सेवोन्मुखत्व गृहसविभागे ॥ ५ ॥

आक्रान्त पिशुनैर्नरेन्द्रभवन विद्यागृह मत्सरं-
 राधासंदंविण कुल क्रुतनयैर्नानावियोगैः सुखम् ।
 साधुत्व खलवञ्चनापरिभवैश्चिन्तासहस्रमैन-
 स्तान् नास्त्येव व यत् सदोपकलुप निर्दोष एव शम ॥ ६ ॥

भोगे रोगभय सुखे क्षयभय वित्तेऽग्निभूभुद्भय
 दास्ये स्वामिभय गुणे खलभय वशे कुर्यादभयम् ।

माने म्लानिभयं जये रिपुभयं काये कृतान्ताद् भयं
सर्वं नाम भवे भवेद् भयमहो वैराग्यमेवाभयम् ॥ ७ ॥

श्रुत क्षमजनेन यैर्विरततीव्रतृष्णं मनः
पर भवपराभत्रोद्धरणधीरधुर्यैर्न ते ।
भजन्ति जननीजनप्रमृतदुग्धधाराधन-
स्तनप्रणयि तत्पुनर्दशनगून्यमास्य नरा ॥ ८ ॥

उत्सृज्य सतोषमुष्णामृतानि प्रीत्यै पराराधनमाधनानि (?) ।
अहो नृ मानानि (?) धनानि पुमा धनानि निद्रासुषसाधनानि ॥ ९ ॥

पियेषत्वाधीने विजनगमने जन्मममने
विचारे (?) संमारे व्यसनपङ्क्तिहारैर्जपि मुकुरे ।
परं लज्जा माधोः प्रमदममये शोणितमये
पुन. पाणि मूर्ध्नि क्षिपति यदि धात्रीति पतित. (?) ॥ १० ॥

आपामप्रमये विचारविरसे लज्जाञ्जुमुष्मास्पदे
रागान्पा पिरमन्ति नैव कुपदे स्त्रीभोगाग्नि च्युता. ।
नितं नास्ति सचेतसामपि निजाकर्षे विमर्षे. क्षण
रतमतेषु (?) पण्डितमुत्तरवमनिन प्राप्नोति नाय जनः ॥ ११ ॥

केदापुले खनकगामपङ्कवपालभाजि प्ररटास्मिदन्ते ।
पापममगाने रमतेऽटगतानां कामाकुल काम्वराखलोव ॥ १२ ॥

अहो तूष्णा वेद्या भालज्जनतामोहनकरी
विदग्धा मुग्धानां हरणि विषगाना क्षमघनम् ।
विपरीतादसामह (?) तरलनारैः प्रपयिनी-
वटाभैः वृटाशैः वण्टमुटिन्दे कामविनव. ॥ १३ ॥

यात्यं मुग्गीज्जननीजनप्रमोह
तद् यौवन वृन्तमागुनयोगयोगम् ।

वृद्धत्वमप्युपचितं बुक्कलत्रपुत्रं

सत्यं न किंचिदिदमत्र खचिनमिनम् ॥ १४ ॥

न कस्य बुवंन्ति शमोपदेशं स्वप्नोपमानि प्रियसगतानि ।

जरानिषीतानि च यौवनानि वृत्तान्तदृष्टानि च जीवितानि ॥ १५ ॥

चिन्त्यन्ते यदि नाम रामनहुपश्वेतादिराजपंथं

किं तैर्याति विशालवालकलनामीलत्कयावीतुर्कं ।

गण्यन्ता स्वदृशैव भूरिविभवा दृष्टाश्च नष्टाश्च ये

तस्मात् सर्वमनित्यतावचलितं ज्ञात्वा शमं स्मर्यताम् ॥ १६ ॥

यदा लोला लक्ष्मी क्षितिपतिरणारण्यहरिणी

यदा स्वप्नोन्मेपा सनुघनतडिद् यौवनरश्मिः ।

यदा कालं कामं जमजलजकिञ्जल्कमधुप-

स्तदा ससारेऽस्मिन्नविबुधमनो नोपरमते ॥ १७ ॥

सतोपाम्भः पिबन्ति निभृतस्वच्छमिच्छामयूरी

भ्रान्त्वा चान्तं करणहरिणो याति विश्रान्तिमन्तः ।

शीतश्चायं शमतस्तले शीतले तापतान्ति

मीलत्कामस्त्यजति नियतं मत्तचित्तद्विपेन्द्र ॥ १८ ॥

याते भोगे स्मरणपदवी सक्तनानावियोगे

शोकं स्तोकं स्पृशति न मनः सर्वथा निर्व्यथानाम् ।

काले काले किल कलयतामन्तवत् सर्वमन्तं

प्रायः कायक्षयपरिचये निश्चयो निर्भरः न ॥ १९ ॥

यातु व्यर्षितं कुसुमसमयं सचयं सौरभाणां

खे खेलन्तो मलयनिलया सततं वान्तु वाताः ।

कामं कामं क्षपयतु घृतिं पक्ष्मलाक्षीकटाक्षं

शान्तिश्चित्ते स्थिरसुखसखी निर्विकारे ममास्तु ॥ २० ॥

जरानिगीर्णे सुभयाभिमाने म्लाने शनैर्भूतिलताप्रदाने ।
धनावदाने क्षिथिलाभिमाने धृतिनिधाने प्रथमार्थभाषने ॥ २१ ॥

रागेण मार्थं वयसि प्रयाते गतेषु भोगेषु सह स्पृहाभि ।
देहे च मोहेन सप्त प्रलीने निरर्गलोऽसावपवर्धमार्ग ॥ २२ ॥

चित्तं वातविकासिपासुसच्चिद रूप दिनान्तात्तप
भोग दुर्गतगेहबन्धचपल पुष्पस्मित यौवनम् ।
स्वप्न बन्धुसमागम तनुमपि प्रस्थानपुण्यप्रपा
नित्यं चिन्तयता भवन्ति न सता भूयो भवन्नन्यथा ॥ २३ ॥

अभितार्थानर्थं मुहुर्दरिपरिच्छेदरहित
ममावज्ञामानं सदृशमुखदुःखव्यतिकर ।
न मौनी नामौनी वनजलसमानासनमना
न दैन्यं नादैन्यं स्पृशति गुणैर्गुण्यविवृत ॥ २४ ॥

सा दूरे हरिचन्दनस्य नु (?) पर हारेण किं हारिता
तो बान्ताबुचमण्डलस्य मुग्धा चन्द्रे दरिद्रं कुत ।
गीतं सगतिरेव नास्ति समता तस्या न मिद्धा मधो-
नैराश्व्ये सहस्रैव चेतसि दृते या प्रीतिर्ज्जृम्भते ॥ २५ ॥

लब्धावधि मृत्युमुक्तामृतस्य नवप्रमोदादभुनपूर्ववाम ।
भारावतारादिव निर्मृतोऽहं त्यागेन सर्वाग्रहमग्रहाणाम् ॥ २६ ॥

धनार्जनविनिम्नं हृदयरोपिताभावान
यथा चरणपातनं मृग्यदयंगमवचनम् ।
गदा व्यग्ननलोचनं प्रियवियोगद्रीनान
विश्रामं मृदमज्जनं यजति पुष्पवात् तिर्जनम् ॥ २७ ॥

नास्ति श्रमिन्परं परं परिभवो धर्मात्मना प्राणिना-
मापत्तापनामसमं धनममं तान्यन् प्रियाजीविनम् ।

ससारे परमस्ति नोऽत्र सुखद रम्यं न रामाननात्
 सर्वकलेगविनाशनिर्वृतिरस. को नाम मोक्षात् पर ॥ २८ ॥

चतुर्वर्गोपदेशेन क्षेमेन्द्रेण यदर्जितम् ।
 पुण्य तेनास्तु लोकोऽयं चतुर्वर्गस्य भाजनम् ॥ २९ ॥

इति मोक्षप्रज्ञप्ता नाम चतुर्थं परिच्छेद

समाप्तोऽयं चतुर्वर्गसंग्रहः ।

(२) चारुचर्या ।

श्रीलाभगुभगः मत्यामन्नः स्वर्गापवर्गद ।

जयतात् त्रिजगत्पूज्यः सदाचार इवाच्युतः ॥ १ ॥

ब्राह्मे मुहूर्ते पुरपस्त्यजेन् निद्रामतन्द्रित ।

प्रातः प्रबुद्ध कमलमाश्रयेन् छीर्गुणाश्रया ॥ २ ॥

पुण्यपूतक्षरीरः स्मात् सतत स्नाननिर्मलः ।

ततोऽज वृत्रह स्नानान् पाप वृत्रयपाजितम् ॥ ३ ॥

न कुर्वीत क्रिया वाचिदनभ्यर्च्य महेश्वरम् ।

ईशाचनरत श्वेतं नाभून् नेतु यमः क्षमः ॥ ४ ॥

श्राद्धं श्रद्धान्वितं कुर्यान् छात्रोक्तेनैव वर्त्मना ।

भुवि पिण्डं ददौ विद्वान् भीष्मः पाणो न शतनोः ॥ ५ ॥

नीतगम्या प्रतीच्या वा कुर्वीत शयने शिरः ।

शय्याविषयं ग्राह्यं गर्भो दितेः शत्रेण पानितः ॥ ६ ॥

अधिभुक्तावशिष्टं यन् तदस्मीयान् महात्मनः ।

द्वेनोऽपि गृहीत्वा भुक्त्वा निजमांगाशनोऽभवत् ॥ ७ ॥

जपरोमाग्नं कुर्यान् गुपीतचरणः शूचि ।

पादनीचविहीनं हि प्रविशेत् नञ् मयि ॥ ८ ॥

न सचरणशील स्यान् निशि नि शङ्कमानस ।
माण्डव्यः शूललीनोऽभूदचौरश्चौरशङ्कया ॥ ९ ॥

न कुर्यात् परदारेच्छा विश्वास स्वीयु वर्जयेत् ।
हतो दशाम्यः सीतार्थे हतः पत्न्या विदूरथः ॥ १० ॥

न मद्यव्यसनी क्षीवः कुर्याद् वेतालचेष्टितम् ।
वृष्णयो हि ययु क्षीवास्तृणप्रहरणाः क्षयम् ॥ ११ ॥

ईर्ष्या कलहमूल स्यात् क्षमा मूल हि सपदाम् ।
ईर्ष्यादोषाद् विप्रशापमवाप जनमेजयः ॥ १२ ॥

न त्यजेद् धर्मं मर्यादामपि क्लेशदशा श्रितः ।
हरिश्चन्द्रो हि धर्मार्थी सेहे चण्डालदासताम् ॥ १३ ॥

न सत्यव्रतभङ्गेन कार्यं धीमान् प्रसाधयेत् ।
ददर्श नरकक्लेश सत्यनाशाद् युधिष्ठिरः ॥ १४ ॥

फुर्वीति सगत सद्भिर्नासद्भिर्गुणवर्जितैः ।
प्राप राघवसगत्या प्राज्य राज्य विभीषणः ॥ १५ ॥

मातरं पितरं भक्त्या तोषयेन् न प्रकोपयेत् ।
मातृशापेन नागानां सर्पसन्त्रेऽभवत् क्षयः ॥ १६ ॥

जराग्रहणतुष्टेन निजयौवनव सुतः ।
वृत वनीयान् प्रणतश्चक्रवर्ती ययातिना ॥ १७ ॥ (युग्मम्)

दानं सत्त्वमितं दद्यान् न पश्चात्तापदूषितम् ।
बलिनात्मापितो बन्धे दानशेषस्य शुद्धये ॥ १८ ॥

त्यागे सत्त्वनिधिः कुर्यान् न प्रत्युपकृतिस्पृहाम् ।
वर्णं कुण्डलदानेऽभूत् कलुष शक्तियाच्चञ्जया ॥ १९ ॥

ब्राह्मणान् नावमन्येत ब्रह्मशापो हि दुःमहः ।
तत्कामनो ब्रह्मशापात् परीक्षिदगमत् क्षयम् ॥ २० ॥

दम्भारम्भोद्धत धर्म नाचरेदन्तनिष्फलम् ।
ब्राह्मण्यदम्भलब्धास्यविद्या कर्णस्य निष्फला ॥ २१ ॥

नासेव्यसेवया दध्याद् दंवाधीने धने धियम् ।
भीष्मद्रोणादयो याता क्षय दुर्योधनाययात् ॥ २२ ॥

परप्राणपरित्राणपर काहण्यवान् भवेत् ।
मास नपौतरक्षाये स्व ज्येनाय ददौ विवि ॥ २३ ॥

अद्वेषपेशल कुर्यान् मन कुसुमबोमलम् ।
धूम्रव द्वेषदोषेण देवदानवसक्षय ॥ २४ ॥

अविस्मृतोपकार स्यान् न कुर्वीत वृत्तघ्नताम् ।
हृत्वोपकारिण विप्रो नाडीजडघमघश्च्युत ॥ २५ ॥

स्त्रीजितो न भवेद् धीमान् गाढरागवशीकृतः ।
पुत्रभोगेनाद दशरथो जीव जायताजितोऽश्वजत् ॥ २६ ॥

न स्वयं सस्तुतिपदंर्लीनि गुणगण नयेत् ।
स्वगुणस्तुतिवादेन ययातिरपतद् दिव ॥ २७ ॥

त्यजेन् मृगव्यव्यसन हिंसयातिमलीमसम् ।
मृगमारसिव पाण्डु द्वापेन तनुमत्यजत् ॥ २८ ॥

क्षिपेद् वाक्त्रयशरानीष्टान् न पाप्म्यव्युपप्लुवान् ।
वाक्पाहृष्यरया चक्रे भीमः कुरुकुलक्षयम् ॥ २९ ॥

परेणा क्लेशद कुर्यान् न पैशुन्य प्रभो प्रियम् ।
पैशुन्येन गतौ सहोद्वेगदार्ढ्य भक्षणीयताम् ॥ ३० ॥

कुर्यान् नीचजनाभ्यस्ता न याञ्ज्या मानहारिणीम् ।
दलियाञ्ज्यापर प्राप लाघव पुरुषोत्तम ॥ ३१ ॥

न जातूल्लङ्घन कुर्यात् सता मर्मविदारणम्
चिच्छेद वदन शम्भुर्द्धाणो वेदवादिन ॥ ३२ ॥

न बन्धुसवन्धिजन दूषयेन् नापि वर्जयेत् ।
दक्षयज्ञक्षयायाभूत् त्रिनेत्रस्य विमानना ॥ ३३ ॥

न विवादमदान्ध स्यान् न परेषाममर्पण
वाक्पारुष्याच् छिरदिच्छन्न शिशुपालस्य क्षीरिणा ॥ ३४ ॥

गुणस्तवेन कुर्वीत महता मानवर्धनम् ।
हनूमानभवत् स्तुत्या रामवार्यभरक्षम ॥ ३५ ॥

गुणेष्वेवाहं कुर्यान् न जाती जातु तत्त्ववित्
प्रीणिद्विजोऽभवच् छूद्र गूद्रश्च विदुर क्षमी ॥ ३६ ॥

नात्यर्थमर्थार्थनशा धीमान्द्वेजयेज जनम् ।
अब्धिदंताश्चरत्नध्रीर्मथ्यमानोऽमृजद विषम ॥ ३७ ॥

वक्रैः क्रतरैर्लुब्धैर्न कुर्यात् प्रीतिसगतिम् ।
वसिष्ठस्याहरद् धनु विश्वामित्रो निमन्त्रित ॥ ३८ ॥

तीव्रे तपसि लीनानामिन्द्रियाणां न विश्वसेत् ।
विश्वामित्रोऽपि सोत्कण्ठ कण्ठे जग्राह मेनवाम् ॥ ३९ ॥

कुर्याद् वियोगदुःखेषु धैर्यमुत्सृज्य दीनताम् ।
अश्वत्थामवध श्रुत्वा द्रोणो गतघृतिर्हत ॥ ४० ॥

न क्रोधयातुघानस्य धीमान् गच्छदधीनताम् ।
पपी राक्षसवद् भीम क्षतज रिपुवक्षस ॥ ४१ ॥

प्रभुप्रसादे नो दद्यात् स्वविनाशास्पदे मतिम् ।
स्वक्षयायोद्धत युद्ध वाणस्थ्यक्षमयाचत ॥ ४२ ॥

विद्योद्योगी गतोद्वेग सेवया तोषयेद गुरुम् ।
गुरुसेवापर सेहे कायक्लेशदशा कच ॥ ४४ ॥

भक्त भक्त हित रक्त निर्दोष न परित्यजेत् ।
रामस्त्यक्त्वा सती सीता शोकशल्यातुरोऽभवत् ॥ ४३ ॥

रक्षेत् स्याति पुन स्मृत्या यश कायस्य जीवनीम् ।
च्युत स्मृतो जनं स्वर्गमिन्द्रद्युम्न पुनर्गत ॥ ४५ ॥

न वदयंतया रक्षेत् लक्ष्मी क्षिप्रपलायिनीम् ।
युक्त्या व्याडीन्द्रदत्ताभ्या हता श्रीर्नन्दभूभूत ॥ ४६ ॥

शक्तिक्षमे क्षमा कुर्यान् नाशक्त शक्तमाक्षिपेत् ।
वार्तवीर्यं समरम्भ बन्ध दशकन्धरम् ॥ ४७ ॥

वेद्यावबसि विश्वासी न भवेन् नित्यकृतवे ।
ऋक्ष्यगुह्योऽपि नि सङ्ग गुह्यारी वेश्यया कृत ॥ ४८ ॥

अल्पमप्यवमन्येत न शत्रु बलदर्पित ।
रामेण राम शिशुना ब्राह्मण्यदययोजित ॥ ४९ ॥

जगद्विरी जरामध पाण्डवेन द्विधा कृत ॥ ५० ॥

ओचित्यप्रच्युताचारो युक्त्या स्वार्थं न साधयेत् ।
व्याजवालिवधेनैव रामकीर्ति बलदक्षिता ॥ ५१ ॥

वर्जयेद्दिन्द्रियजयी विजने जननीमपि ।
पुत्रीकृतोऽपि प्रसुम्न कामित शम्बरस्त्रिया ॥ ५२ ॥

न तीव्रतपसा कुर्याद् धैर्यविप्लवचापलम् ।
नेत्राग्निशलभीभाव भवोऽनैपीन् मनोभवम् ॥ ५३ ॥

न नित्यफलहात्रान्ते सक्तिं कुर्वीत व्रतवे ।
रक्मी फलवदुधार्तिर्द्युते हल्गृणा हत ॥ ५४ ॥

प्रभुप्रसादे सत्याशा न कुर्यात् स्वप्नसन्निभे ।
नन्देन मन्त्री निहित शकटालो हि बन्धने ॥ ५५ ॥

न लोकायतवादेन नास्तिवत्येऽप्येद् धियम् ।
हरिर्हिरण्यकक्षिपु जघान स्तम्भनिर्गत ॥ ५६ ॥

अत्युन्नतपदारूढ पूज्यान नैवावमानयेत् ।
नहुष शक्रनामेत्य च्युतोऽगस्त्यावमाननात् ॥ ५७ ॥

सधि विधाय रिपुणा न नि शङ्क सुखी भवेत् ।
सधि कृत्वावधीदिन्द्रो वृत्र नि शङ्कमानसम् ॥ ५८ ॥

हितोपदेश श्रुत्वा तु कुर्वीत न यथोचितम् ।
विद्रुरोक्तमकृत्वा तु शोच्योऽभूत कौरवेश्वर ॥ ५९ ॥

बह्वेवाशनलोभेन रोगी मन्दरुचिर्भवेत् ।
प्रभूताज्यभुजो जाड्य दहनस्याप्यजायत ॥ ६० ॥

यत्नन शोपयेद् दोषान् न तु तीव्रव्रतैस्तनुम् ।
तपसा कुम्भकर्णोऽभून् नित्यनिद्राविनेतन ॥ ६१ ॥

स्मिरताशा न बध्नीयाद् भुवि भावेषु भाविषु ।
रामो रघु शिवि पाण्डु क्व गतास्ते नराधिपा ॥ ६२ ॥

विडम्बयेन् न वृद्धाना वाक्यकर्मवपु क्रिया ।
श्रीसुत प्राप वैरूप्य विडम्बिततनुर्मुने ॥ ६३ ॥

नोपदेशेऽप्यभव्याना मिथ्या कुर्यात् प्रवादिताम् ।

शुक्रपाङ्गुण्यगुप्तापि प्रक्षीणा दैत्यसतति ॥ ६४ ॥

न तीव्रदीर्घवैराणा मन्यु मनसि रोपयेत् ।

कोपेनापातयन् नन्द चाणक्य सप्तभिर्दिनै ॥ ६५ ॥

न सतीना तपोदीप्त कोपयेत् क्रोधपायकम् ।

यथाय दशकण्ठस्य वेदवत्यत्यजत् तनुम् ॥ ६६ ॥

गुरुमाराधयेद् भक्त्या विद्यामिनयसाधनम् ।

रामाय प्रददौ तुष्टो विश्वामित्रोऽश्रमण्डलम् ॥ ६७ ॥

वमु देय स्वय दद्याद् वग्राद् यद् दापयेत् पर ।

द्रुपदोऽपन्हवी राज्य द्रोणेनान्नम्य दापित ॥ ६८ ॥

साधयेद् धर्मकामार्थान् परस्परमबाधकान् ।

त्रिवर्गमाधना भूपा वभूवु सगरादय ॥ ६९ ॥

स्वकुलान् न्यूनता नेच्छेत् तुल्य स्यादद्यबाधिव ।

सोत्कर्षेऽपि रथोर्वशे रामोऽभूत् स्वकुलाधिक ॥ ७० ॥

कुर्यात् तीर्थाम्बुभि पूतमात्मान सततोऽज्ज्वलम् ।

लोमशादिष्टतीर्थेभ्य प्रापु पार्था कृत्तार्पताम् ॥ ७१ ॥

आपत्यालोपयुक्तासु कलामु स्यात् वृत्तधम ।

नृत्तवृत्तिविराट्स्य विरीटी भवनेऽभवत् ॥ ७२ ॥

अरागभोगभुभग म्यात् प्रसक्नविरक्नधी ।

राज्ये जनकराजोऽभून् निर्ऌोऽम्भमि पद्मवत् ॥ ७३ ॥

अशिष्यसेवया लाभलोभेन म्याद् गुरुर्ऌु ।

सर्वतपजयाऽऽभिर्लज्जा नेमे बृहस्पति ॥ ७४ ॥

नष्टशीला त्यजेन् नारी रागवृद्धिविधायिनीम् ।
चन्द्रोच्छिष्टाधिकप्रीत्यै पत्नी निन्द्याप्यभूद गुरो ॥ ७५ ॥

न गीतवाद्याभिरतिविलासव्यमनो भवेत् ।
वीणाविनोदव्यसनी वत्सेदा गनुणा हृत ॥ ७६ ॥

उद्वेजयेन् न तैक्ष्ण्येन रामा कुसुमकोमला ।
मूर्यो भार्याभयोच्छित्त्यै तेजो निजमशातयत् ॥ ७७ ॥

पद्मवन् न नयेत् कोप धूतं भ्रमरभोज्यताम् ।
सुरं क्रमेण भीतार्यं श्रीहीनोऽभूत् पुराम्नुवि ॥ ७८ ॥

नोपदेशामृत प्राप्त भग्मकुम्भनिभस्त्यजेत् ।
पार्थो विस्मृतगीतार्यं गामूय कलहेऽभवत् ॥ ७९ ॥

न पुत्रायत्तमैश्वर्यं कार्यमार्ये कदाचन ।
पुत्रापितप्रभुत्वोऽभूद् धृतराष्ट्रस्तृणोपम ॥ ८० ॥

न शत्रुशेषदूष्याणां स्वन्धे कायं समर्पयेत् ।
निष्प्रतापोऽभवत् वणं शल्यतेजोवधादित ॥ ८१ ॥

न लब्धे प्रभुसमाने फलकलशं समाधयेत् ।
ईश्वरेण धृतो मूर्ध्नि क्षीण एव क्षपापति ॥ ८२ ॥

श्रुतिस्मृत्युक्तमाचारं न त्यजेत् साधुसेवितम् ।
दैत्यानां श्रीवियोगोऽभूत् सत्यधर्मव्युतात्मनाम् ॥ ८३ ॥

श्रियं कुर्यात् पलायिन्या बन्धाय गुणसग्रहम् ।
दैत्यास्त्यक्त्वा श्रिता देवा निर्गुणान् मगुणा श्रिया ॥ ८४ ॥

पदाग्निं गा गुरु देव न चोच्छिष्टं स्पृशद् धृतम् ।
दानवानां विनष्टा श्रीरुच्छिष्टस्पृष्टसर्पिणाम् ॥ ८५ ॥

प्रतिलोमविवाहेषु न कुर्यादुन्नतिस्पृहाम् ।
ययाति शुक्रकन्याया सस्पृहो म्लेच्छता गत ॥ ८६ ॥

रूपाथंकुलविद्यादिहीन नोपहसेन् नरम् ।
हमन्तमशपन् नन्दी रावण वानरानन ॥ ८७ ॥

बन्धूना वारयेद् वैर नैकपक्षाश्रयो भवेत् ।
कुरुपाण्डवसंग्रामे युयुधे न हलायुध ॥ ८८ ॥

परोपकार ससारसार कुर्वीत सत्त्ववान् ।
निदधे भगवान् बुद्ध सर्वसत्त्वोद्धृतो धियम् ॥ ८९ ॥

विभूयाद् बन्धुमघन मित्र त्रायेत दुर्गन्तम् ।
बन्धुमित्रोपजीव्योऽभूदधिकत्पद्रुमो बलि ॥ ९० ॥

न कुर्यादभिचारोग्रवध्यादिकुहका क्रिया ।
लक्ष्मणेनेन्द्रजित् कृत्याद्यभिचारमयो हत ॥ ९१ ॥

ब्रह्मचारी गृहस्थ स्याद् वानप्रस्थो यति ऋमात् ।
आश्रमादाश्रम याता ययातिप्रमुखानृपाः ॥ ९२ ॥

कुर्याद् व्यय स्वहस्तेन प्रभूतधनसपदाम् ।
अगम्यभक्ते वातापी कोपस्यान्यै कृतो व्यय ॥ ९३ ॥

जन्मावधि न तत् कुर्यादन्ते सतापकारि यत् ।
सस्मारंक्षिर शेष मीतावशेष दशानन ॥ ९४ ॥

जगशुभ्रेषु वेशेषु तपोवनगचिर्भवेत् ।
अन्ते वन ययुर्धारा कुरूर्वा महीभुजा ॥ ९५ ॥

पुनर्जन्मजराच्छेदकोविद म्याद् वय क्षये ।
विदुरेण पुनर्जन्मबीज ज्ञानानये हुनम् ॥ ९६ ॥

परमात्मानमन्तेऽन्तर्ज्योतिः पश्येत् सनातनम् ।
तत्प्राप्त्या योगिनो जाताः शुक्शान्तनवादयः ॥ ९७ ॥

प्राप्तावधिरजीवेऽपि जीवेत् सुकृतसतति ।
जीवन्त्यद्यापि मान्धातृमुखा कार्ययंशोमयं ॥ ९८ ॥

अन्ते सतोपद विष्णु स्मरेद्वन्तारमापदाम् ।
शरतल्पगतो भीष्म सस्मार गरुडध्वजम् ॥ ९९ ॥

श्रव्या श्रीव्यासदासेन समासेन सता मता ।
क्षेमेन्द्रेण विचार्येय चारुचर्या प्रकाशिता ॥ १०० ॥

इति श्रीप्रकाशेन्द्रात्मजव्यासदासापराय्य-
महाकविश्रीक्षेमेन्द्रवृत्ता चारुचर्या समाप्ता

(३) दर्पदलनम् ।

प्रथमः कुलविचारः

प्रशान्तादोषविघ्नाय दर्पमर्पमिर्पणात् ।
सत्पामृतनिधानाय स्वप्रकाशविकामिने ॥ १ ॥

समारब्धतिरेकाय हृतोत्सेकाय चेतसः ।
प्रशामृतमेकाय विवेकाय नमो नमः ॥ २ ॥ (युग्मम्)

क्षेमैन्द्रः सुहृदा प्रीत्या दर्पदोषचिक्त्विक ।
स्वास्थ्याय कुरुते यत्न मधुरं मूर्क्खिभेषजं ॥ ३ ॥

कुल वित्तं श्रुत्वा रूपं गीर्षं दानं तपस्तथा ।
प्राधान्येन मनुष्याणां सप्तैते मदहेनवः ॥ ४ ॥

अहंकाराभिभूतानां भूतानामिव देहिनाम् ।
हिताय दर्पदलनं त्रियते मोहशान्तये ॥ ५ ॥

कुलं कुलं बल्यता मोहान् मिथ्याभिमानिनाम् ।
एव योऽयं न जानीमः स्वस्वयोवाग्रहग्रहः ॥ ६ ॥

तुल्यं वामं न्येव मूलमन्विष्यते यदि ।
दोषाद्गुणमशान्तस्तदायस्य प्रवाशते ॥ ७ ॥

मया जायतुरगस्य न शक्यञ्च (तत्रैव?) जायमुच्यते ।
मया गुणवत्तं मूनुनिर्गुणमन्तुष्टोऽयम् ॥ ८ ॥

एकदचेत् पूर्वगुण्य. कुले यज्वा बहुश्रुतः ।
अपरः पापकृन् भूर्त्वे. कुलं कस्यानुवर्तताम् ॥ ९ ॥

लोके कुलं कुल तावद् यावत् पूर्वसमन्वयः ।
गुणप्रभावे विच्छिन्ने समाप्त मकलं कुलम् ॥ १० ॥

कुलाभिमान. कस्तेषा जघन्यम्यानजन्मनाम् ।
कुलकूलंकपा येषा जनन्यो निम्नगा. स्त्रियः ॥ ११ ॥

कुलीनस्य कुलीनस्य नवदारिद्र्यलज्जया ।
कि कुलेनाकुलीनाग्रे याच्ञादैन्यप्रलापिनः ॥ १२ ॥

गुणवत्कुलजातोऽपि निर्गुण केन पूज्यते ।
दोग्धीकुलोद्भूवा घेनुर्वन्ध्या कस्योपयुज्यते ॥ १३ ॥

स्वयं कुलवृत्तस्तस्माद् विचार्य त्यज्यता मदः ।
गुणाधीन कुल ज्ञात्वा गुणेष्वाधीयता मतिः ॥ १४ ॥

मूलान्वेषणचिन्त्यमानमनिशं नास्त्येव पुसां कुलं
स्त्रीणा यत्र परम्परैव तनुते संतानतन्तुक्रमम् ।
एतामा कृतकप्रपञ्चरचनालज्जावनीना पुर.
ससक्तस्मररूढगूढचरित तत्त्वेन जानाति कः ॥ १५ ॥

कुलाभिमानाभरणस्य माता पितामही वा प्रपितामही वा ।
योपित् स्वभावेन यदि प्रदुष्टा तदेव दोषः कुलमूलघातः ॥ १६ ॥

सूर्यवशे त्रिशङ्कुर्यश्चण्डालोऽभून् महीपतिः ।
दिलीपरघुरामाद्याः क्षितिपास्तत्कुलोद्भूवाः ॥ १७ ॥

भूमृजा सोमवश्यानां यः पूर्वपुरुषो बुधः ।
गुस्तल्पे स चन्द्रस्य जातो जगति विथुतः ॥ १८ ॥

कन्यायास्तनय कर्ण क्षेत्रजा पाण्डुनन्दना ।
सामान्यकुलचर्चाभि किमन्याभि प्रयोजनम् ॥ १९ ॥

मथुरायामभूत पूर्व ब्राह्मण श्रीमता वर ।
यज्वा श्रुतनिधिर्नाम श्रुतिमान् विश्रुतश्रुत ॥ २० ॥

तस्य मुक्तालता नाम प्राशुवशसमुद्भवा ।
वभूव चल्लभा पत्नी लावण्यललितावृति ॥ २१ ॥

तस्या तस्याभवत् कान्त सुवृत्त सगुणाग्रणी ।
पुनस्तेजोनिधिर्नाम विद्याविमलदर्पण ॥ २२ ॥

स धीमान वेदविद वादी कवि सर्वकलाय ।
सभासु विदुषा चक्रे लज्जयावनत शिर ॥ २३ ॥

त दर्पदोषञ्चरित श्रीवास्तम्भवुत रह ।
प्रणमाय पिता रनेहात् पथ्य वक्तु प्रचरमे ॥ २४ ॥

पुन मिथ्याभिमानन किं प्रयातोऽसि मूढताम् ।
यन मदद्विरदारुढ पूज्यपूजासु लज्जसे ॥ २५ ॥

नास्त्युपाय न ससारे दर्पश्रमनिपातिनाम् ।
मूढाना त्रियते यन क्षण हस्तावलम्बनम् ॥ २६ ॥

शष्ट केनोपदिष्टस्ते विनष्टस्त्रिपयम्भृते ।
मद माधुजनानिष्ट कुलविद्याधनोद्भूव ॥ २७ ॥

अम्भिर कुलभबन्ध सदा विद्या विद्यादिनी ।
मदो मोहाय मिथ्यैव मुहूर्तनिधन धनम् ॥ २८ ॥

एतदेव मुग्धीनस्त्वमेतदेव गुणार्जनम् ।
यत् सदैव सता तामु विनयावनत गिर ॥ २९ ॥

दयैव विदिता विद्या मत्यमेवाक्षय धनम् ।

अकलङ्कविवेकाना शीलमेवामल कुलम् ॥ ३० ॥

अभोगसुभगा भूतिरदन्यधवल कुलम् ।

अदर्पविशदा विद्या भव युनतचेतसाम् ॥ ३१ ॥

द्वेष कस्य न दोषाय प्रीति कस्य न भूतये ।

दर्प कस्य न पाताय नोन्नत्यै कस्य नम्रता ॥ ३२ ॥

त्यागिना वि दरिद्राणि किं कुलीनेन पापिना ।

तुष्टेन किं कदर्येण दर्पान्धेन बुधेन किम् ॥ ३३ ॥

वैरायते सुहृद्भाव प्रदान हरणायते ।

दर्पभूताभिभूतस्य विद्या मौर्ख्यशतायते ॥ ३४ ॥

गुणिना मत्सर क्षनुर्लुब्धानामतियाचक ।

सर्व एव सदर्पाणा न कश्चित् प्रियवादिनाम् ॥ ३५ ॥

तस्मात् कार्यंस्त्वया पुत्र नाहकार कदाचन ।

दर्पोद्ग्रीव किलोग्रेण मोहग्राहेण गृह्यते ॥ ३६ ॥

वशेनोन्नतिशालिना गुणगणेनान्तश्चमत्कारिणा

रूपेणातिमनोहरेण महता वित्तेन वृत्तेन वा ।

रोहन्मोहमहातरुर्मदमय सजायते य सदा

तस्यादौ दृढदृढमूलदलने कार्योऽभियोगस्त्वया ॥ ३७ ॥

गुणेष्वनादर पुन प्राप्तश्रीरपि मा कृथा ।

संपूर्णोऽपि घट कूपाद् गुणच्छिन्न पतत्यध ॥ ३८ ॥

कुलाभिमान त्यज सबृताग्र घनाभिमान त्यज दृष्टनष्टम् ।

विद्याभिमान त्यज पण्यरूप रूपाभिमान त्यज काललेहम् ॥ ३९ ॥

पुत्र प्रयत्नेन विबोधितोऽसि न मुञ्चसि त्वं यदि दर्पमोहम् ।
तदेव ते यास्यति शल्यभाव तीव्राभितापप्रसवोऽभिमानः ॥ ४० ॥

विभूतिनलिनीगजः सुजनमानमङ्गाशनि-
निपातपथदेशिकः सुकृतचित्रधूमोद्गमः ।
पराशयनवज्वरश्चरितचन्द्रविम्बाम्बुद
मदा समदचेतसा गुणविनाशहेतुर्मदः ॥ ४१ ॥

अनित्यतेय यदि नित्यता स्यात्
सर्वं न पाके विरस यदि स्यात् ।
कुलार्थविद्यादिकृतोऽभिमान-
स्तदेव ते स्यान् न विडम्बनीयः ॥ ४२ ॥

अह वादी विद्यापरिचयगुरुः सर्वविदुषा-
मह मानी वाणीप्रसरपरिपाकेन सुकविः ।
अह लीलाहरा कुवलयदृशा मानमचरः
करोत्यन्त पुमामिति मदपिशाचः परिचयम् ॥ ४३ ॥

लक्ष्मी क्षणक्षयवती परिरक्षितापि
कायोऽप्यपायनिचयस्य निकाय एव ।
मंभोगयोगमुखसगतिरप्यतथ्या
मिथ्याभिमानकलनापन एव नाप ॥ ४४ ॥

इत्युक्तोऽप्यमहत् पित्रा लीलामोलितलोचनः ।
न ययौ मत्तहस्तीव वेगादगणिनाद्बुद्धः ॥ ४५ ॥

पादेन क्षितिमान्निवन्ति ममदाः कोपोष्णानि श्चामिन-
सितयैर्गु जिह्वातिरीक्षणं विदधति भ्रूभङ्गमीम मुसम् ।
मस्वेदाद्गुलिवन्दलीनिवपणैस्ताम्यत्पलाटस्वच-
वम्पन्ते हिनमन्त्रवादममये भूताभिभूता इव ॥ ४६ ॥

स वदानिद् वराश्वेषु स्थितेषु जवक्रोतुवात् ।
प्रतम्ये खरमारुह्य वयस्यगृहमुत्सवे ॥ ४७ ॥

तेन तीक्ष्णप्रतोदेन चोद्यमान पुन पुन ।
परस्तीव्रव्ययार्तोऽभूत् प्रक्षरक्षतजोक्षित ॥ ४८ ॥

स्नुताशु कथितक्लेश स्वस्यनोचितसज्जया ।
मोऽवदत् समुखायाता गर्दभी जननी निजाम ॥ ४९ ॥

मातर्राह्यणपुत्रोऽय पश्य मामधमाशय ।
निदाग्यन् प्रतोदेन वहन्त हन्तुमुद्यत ॥ ५० ॥

विं करोमि यमेनाहं लब्धोज्जेन वुरात्मना ।
अवटे पातयाम्येन तनु श्रभ्रे क्षिपामि वा ॥ ५१ ॥

इत्यातंराविण पुत्र साश्रुनेनाथ गर्दभी ।
तमुवाच मसताप स्नेहसक्रान्ततद्व्यथा ॥ ५२ ॥

वहन्त दुर्मद पुन सहस्व विपमा व्यथाम् ।
अस्य नास्त्येव हृदये दारुणे कर्णावण ॥ ५३ ॥

रौद्र शूद्रेण जातोऽय ब्राह्मण्या ब्रह्मवर्जित ।
परदुःख न जानाति चण्ड चण्डालचेष्टित ॥ ५४ ॥

दयादरिद्र हृदय वच नवचकर्कशम् ।
योनिःकरजातानामेतत् प्रत्यक्षलक्षणम् ॥ ५५ ॥

नयनीतोपमा वाणी करुणाकोमल मन ।
एकबीजप्रजाताना भवत्यवनत शिर ॥ ५६ ॥

रटति कटुकाटोप कोपादकारणवैरवान्
स्पृशति न दया दैन्यापन्ने विजातितया शठ ।

क्षणरसिकतालोल सेवाधितानवमन्यते
गुणिषु कुरुते गर्वोद्गारानखर्वगल खल ॥ ५७ ॥

इति दुःसहमाकर्ष्यं गर्दभीवचन द्विज ।
सर्वप्राणिस्वनाभिज्ञ समोहाभिहतोऽपतत् ॥ ५८ ॥

स लब्धसज्ज सुचिरान् मेरुशृङ्गादिव च्युत ।
तस्याज सहसा दर्पं नष्टाखिलकुलोन्नति ॥ ५९ ॥

समूर्च्छितो विषेणेव स गत्वा मातुरन्तिकम् ।
यथाश्रुत निवेद्यास्यै सर्वं पप्रच्छ ता रह ॥ ६० ॥

तनुत्यागप्रवृत्तेन वृष्टा सा तेन शापिता ।
अधोमुखी तमवदद् वैलढ्यलुलिताक्षरं ॥ ६१ ॥

लज्जावरमसत् कर्म कथं तत् कथयामि ते ।
ससारादपि साश्रम्यं गहन स्त्रीविचेष्टितम् ॥ ६२ ॥

अपि कुञ्जरकर्णग्रादपि पिप्पलयत्न्यात् ।
अपि विद्युद्विलसिताद् विलोल ललनामन ॥ ६३ ॥

न बाध्यन्ते गुणं पत्युर्न लक्ष्यन्ते परीक्षकं ।
न धनेन निवार्यन्ते शीलस्यागोचना स्त्रिय ॥ ६४ ॥

धनयोधनमजानदर्पकाहुष्यविषया ।
वेनोन्नतपरिभ्रष्टा वार्यन्ते निम्नगा स्त्रिय ॥ ६५ ॥

देहप्रदा प्राणहरा नराणा
भीरुम्वभावा प्रविशन्ति वह्निम् ।
नूरा पर पल्लवपेजगद्गयो
मुग्धा विदग्धानपि वञ्चयन्ति ॥ ६६ ॥

अहं पुरा रजस्नाता काले कुसुमलाञ्छने ।
एकामिनीं पुष्पवने यौवनोन्मादिनीं स्थिता ॥ ६७ ॥

श्रुतदीक्षापरे पत्नीं सेष्यैव विनतानना ।
उन्नतस्तनविन्यस्तहस्ता चिरमचिन्तयम् ॥ ६८ ॥

एतां श्रसनसोत्कम्पा सजृम्भा पटपदस्वनैः ।
सोत्कण्ठमिव गायन्ति लता पुष्परजस्वला ॥ ६९ ॥

उद्भिन्नयौवनाश्रान्ता प्रियभोगवियोगिनी ।
व्रतशेषजुष पत्युर्दोषेणैवास्मि निष्फला ॥ ७० ॥

इति चिन्ताक्षणे तस्मिन् लघ्वाभिमुखदर्पण ।
नापित परिहासारय शीलशत्रुरिवापयौ ॥ ७१ ॥

स भामिकापिनी दृष्ट्वा नष्टसंवृतिवातराम् ।
पस्पन्नोत्कम्पिनी पादनखग्रहणलीलया ॥ ७२ ॥

तत्राह वृत्तकर्तव्या नीचमगमलज्जया ।
अधोमुखी च्युत शील वीक्षमाणेव मूर्च्छिता ॥ ७३ ॥

अविद्वरे चरन्ती सा ध्वरी सर्वं ददर्श तत् ।
गूढगर्भप्रदं चैतत् कर्म मे कुलपातकम् ॥ ७४ ॥

आस्ता किमनया पुत्रं गुप्तवृत्तान्तचर्चया ।
संवृतान्येव शोभन्ते शरीराणि कुलानि च ॥ ७५ ॥

इति मातुर्वचं श्रुत्वा यात स सहसान्धताम् ।
जातिमानावपतनान् निर्जीवित इवाभवत् ॥ ७६ ॥

अथ गत्वा निराहार स कैलासाट्टहासिनीम् ।
आशां ब्रह्मण्यबद्धाशश्चचार मुचिर तप ॥ ७७ ॥

तस्योग्रतपसा तुष्टः स्वयमेव ज्ञातकृत् ।

ब्राह्मण्य याचमानस्य न ददौ दुर्लभं भुवि ॥ ७८ ॥

पुन पुन. स तपसा सतापितजगत्त्रयः ।

सहस्राक्षवरात् प्राप देवत्वं न तु विप्रताम् ॥ ७९ ॥

छन्दोदेवाभिधानोज्य सोऽभवद् भुवि विथुनः ।

प्रत्यब्दमेकदिवसे ह्यर्चनीयो भृगीदृशम् ॥ ८० ॥

संमोहपातालविशालसर्व-

स्तस्मान् न कार्यः कुलजातिदर्पः ।

गमक्षमादानदयाश्रयाणां

शील विद्यालं कुलमामनन्ति ॥ ८१ ॥

माता न यस्यास्त्यविवेकराशिः

पुनर्भयात्पिर्जनको न यम्य ।

यस्य प्रसक्ता दमिता न तृष्णा

स एव लोके कुशली कुलीनः ॥ ८२ ॥

इति श्रीश्यामदासाचार्यस्यक्षेमेन्द्रविहिते द्वपञ्चलने कुलविचारः प्रथमः.

द्वितीयो धनविचारः ।

धनेन दर्पः निमय नराणां अटमोरट्टाक्षाञ्चलञ्चलैर्न ।

यत् वन्द्यरावद्धमपि प्रयाति नैव पद नालगतस्य पञ्चात् ॥ १ ॥

मुरधिन तिष्ठति निर्निमित्तमगदित तिष्ठति दंशयोगात् ।

न्धित वदयंस्य न चोपयुक्तमुन्मत्तमोपममेव वित्तम् ॥ २ ॥

कर्मोक्तिनर्मनिर्माणं प्रातः प्रातः प्रधावताम् ।

धनं धनं प्रलपता निधनं विस्मृतं नृणाम् ॥ ३ ॥

विच्छाद्योनिर्व्यययोः कष्टमिलिष्टकलत्रयोः ।

विद्यपि क्लेशदोषस्य कः कदर्यदरिद्रया ॥ ४ ॥

ये धनादानसनद्धा नैक्षन्ते निधनावधिमः ।

निन्दन्तो लुब्धता तेषामन्तेऽप्ये भुञ्जते धनम् ॥ ५ ॥

उक्तं परस्यामिषतामनुक्तं यात्यदृश्यताम् ।

हृदये दात्यता धत्तं निधने धनिना धनम् ॥ ६ ॥

धनेन जीवितेनेष कण्ठम्यनं निरीक्षते ।

पर्यन्तेऽप्यप्रकाशनं वन्धूनां मुखमानुर ॥ ७ ॥

यदर्जितं परिवर्त्तेर्न रजितं यनं न भज्यते ।

विभज्यते यदन्तेऽप्यै कस्यचिन्मास्तु तद् धनम् ॥ ८ ॥

विद्या विवादाय धनं मदाय प्रज्ञाप्रकर्षं परवञ्चनाय ।

अत्युत्तिलोकपराभवाय यथा प्रकाशस्तिमिरं हि तेषाम् ॥ ९ ॥

अशान्तान्तस्तप्णा धनलवणवारिव्यतिकरैः

गन्तच्छायं कायदिचरविरसरूक्षाक्षतया ।

अनिद्रा मन्दोऽग्निर्नृपसलिलचौरानलभया-

त्कदर्याणां कष्टं स्फुटमधनकष्टादपि परम् ॥ १० ॥

श्रावस्त्यां साधवाहोऽभूदधनाथ इवापरः ।

मन्दो नाम निरानन्दः धीर्तनेनाधिनामपि ॥ ११ ॥

स कदर्यं सदा सर्वजनस्योद्वेगदुःसहः ।

मूर्खशायी निधानानां कालव्याल इवाभवत् ॥ १२ ॥

कृत्वा समस्त दिवस धनाना निधानकुम्भीगणनाविधानम् ।
 स लाजपेयापलमानशील[?]मृद्नाति रात्रावुदरसशूलम् ॥ १३ ॥
 निर्व्यञ्जन निर्लवण विनष्टममृष्टपाक विनिविष्टकष्टम् ।
 अदृष्टहास व्ययसनिरोधात् तस्याभवद् वेश्म सगोकमूकम् ॥ १४ ॥
 विच्छाय नि मुखानन्द निर्दोष जलवर्जितम् ।
 तस्य कष्ट कदर्यस्य परलोकमभूद् गृहम् ॥ १५ ॥
 न भवनसचये नित्यमभक्त सततामयै ।
 मुवर्णवान् विवर्णोऽभूत् सपूर्णश्चिन्तया कृश ॥ १६ ॥
 पुण्यप्राप्या मतिर्नाम धर्माद्विरिक् रूषिणी ।
 भार्याभूत् तदयोग्यस्य तस्य दैवविपर्ययात् ॥ १७ ॥
 मदा प्रच्छाद्य गा भर्तुश्चकारातिथिसत्त्रियाम् ।
 तेन व्ययविवादेषु शोपिता कल्हाग्निना ॥ १८ ॥
 तस्या तस्याभवत् सूनु मगुणदचन्दनाभिध ।
 पित्रा लोभाभ्यकारेण नीत पथ इवान्यताम् ॥ १९ ॥
 यदाचित् स्वगृहद्वारि दृष्ट्वा लब्धप्राप्तमधिनम् ।
 चकार गलह नन्द पत्न्या शोणितपातनम् ॥ २० ॥
 सोऽवदत् कोपदष्टीष्ठ श्वमन् भार्यामिधोमुष्वीम् ।
 तत्स्पर्शपाप स्तनयो द्वायन्तीमिवायुभि ॥ २१ ॥
 मम दाम्पति को मिथ्या त्वन्याणिक्षीणमपद ।
 दारिद्र्यजननी यम्य म्पिता त्व दुर्भगा गृहे ॥ २२ ॥
 स्त्रियो यत्र प्रगल्भन्ते भर्तुराच्छाद्य वर्तुताम् ।
 गृहं भवन्त्यवश्य तदाम्पद पञ्चापदाम् ॥ २३ ॥

गृहमेकं गृहस्थस्य गृहाणा शतमर्चिनः ।
भार्याभजितवित्तस्य नष्टा गृहपतेर्गतिः ॥ २४ ॥

तृप्तिवदशनेनापि जतोर्जोवितजोवितम् ।
द्रविणं ये न रक्षन्ति स्वकायं भक्षयन्ति ते ॥ २५ ॥

जीवन्मृत्युक्रियो नि स्वशवोऽप्यर्थेन सन्नियः ।
दारिद्र्यमरणलोके धनमायुः शरीरिणाम् ॥ २६ ॥

एतदेवार्थसामर्थ्यप्रत्यक्षेणोपलक्ष्यते ।
यतस्त्वन्धबन्धे जीर्वाद्भूतं शिवं शिविकयोह्यते ॥ २७ ॥

प्रयच्छति किमर्थिभ्यस्त्वमन्नं क्लेशसंचितम् ।
दीयते यतः किल प्राप्स्ये तत् प्राप्तं किं न रक्ष्यते ॥ २८ ॥

पुनर्दारादित्वन्धं पुनर्धननिबन्धनम् ।
क्षीणात् पुनर्धनं पलायन्ते दारा गच्छन्ति धान्यतः ॥ २९ ॥

पण्डिता कवयश्च शूरा कलावन्तस्तपस्विनः ।
वेद्यस्येव तवित्तस्य वीक्षन्ते मुखमातुरा ॥ ३० ॥

इति तस्य वचः श्रुत्वा कृपणस्याथनिष्ठुरम् ।
सा तमूचे समुचितं सत्त्वस्याभिजनस्य च ॥ ३१ ॥

सन्तः कुर्वन्ति यत्नं धर्मस्यार्थं धनार्जनम् ।
धर्माचारविहीनानां द्रविणं मलसचयम् ॥ ३२ ॥

यत् करोत्यर्चं क्लेशतृष्णा मोहप्रजागरम् ।
न तदधनं कवयाणां हृदयव्याधिरेव तत् ॥ ३३ ॥

वर्धते यो घनव्याधि सुस्तभोगवियोगकृत् ।
तस्याशु शमन पथ्य राजवैद्यचिकित्सया ॥ ३४ ॥

लोभान् नाभूद् गृहे यस्य कदाचित् कश्चिदुत्सवः ।
नृत्यन्ति पटहैस्तस्य निघने घनभागिनः ॥ ३५ ॥

वणाचामतुपाङ्गारान् यत्नेन परिरक्षसि ।
मूपकायुक्त कोपे रत्नराशि न पश्यसि ॥ ३६ ॥

धनेन दर्पः को नाम यत् क्षणेन विनश्यति ।
रक्ष्यमाण व्ययेनैव भक्ष्यमाणमुपप्लवं ॥ ३७ ॥

विचार्यमाणस्तत्त्वेन दैवाधीनतया नृणाम् ।
न कस्याचिदवस्थाया घनलोभः प्रक्षस्यते ॥ ३८ ॥

कलौ नाले खले मित्रे पुत्रे दुर्व्यसनान्विते ।
तत्करेषु प्रवृत्तेषु लुब्धे राज्ञि धनेन किम् ॥ ३९ ॥

कणिकैः कर्तृहन्तिस्वमच्छिन्नगणनागते ।
शान्तिपोऽनपत्यस्य मन्दाग्नेश्च धनन किम् ॥ ४० ॥

सहसासादितायंस्य राजद्रोहादिपानरैः ।
भयादव्ययशीलस्य शत्रूणेनैव धनेन किम् ॥ ४१ ॥

धोरप्रतिग्रहधामप्रस्तोदग्रगुणीजम् ।
तद्विभागानभिगम्य धूर्ताप्यस्य धनेन किम् ॥ ४२ ॥

रात्रिमेवायमग्नस्य घीतवानानपश्यते ।
प्रभुदृष्टिप्रहृष्टस्य कष्टाहस्य धनेन किम् ॥ ४३ ॥

प्रभूतलाभलोभेन प्रयुक्तार्थस्य सर्वतः ।

भूजंदृष्टेन तुष्टस्य नष्टबुद्धेर्धनेन किम् ॥ ४४ ॥

मलशीलस्य वणिजस्थूलृतस्य जुगुप्सया ।

लघुनस्याशुचेः पाकमन्वेनेय धनेन किम् ॥ ४५ ॥

काङ्क्षितेनाप्यलब्धेन भोगार्हे नवयीवने ।

जराजीर्णशरीरस्य भारेणैव धनेन किम् ॥ ४६ ॥

प्रव्रज्यात्यक्तमेतस्य जनगौरवपूजया ।

धनसंप्रतितापस्य वन्धनेनैव धनेन किम् ॥ ४७ ॥

निगोरद्वकुशगून्धस्य पातितस्यापथे विटे ।

क्षणक्षयोपयोगेन स्वप्नेनैव धनेन किम् ॥ ४८ ॥

भार्यया स्वैरचारिण्या ग्रामस्थस्य नियोगिनः ।

प्रसभ भुज्यमानेन पापाप्तन धनेन किम् ॥ ४९ ॥

शिष्यसपादितापोपभोगवस्त्रादिसपद ।

गुरोर्दम्भेन सिद्धस्य सचितेन धनेन किम् ॥ ५० ॥

राजकोपनियुक्तस्य चीर्यचिह्नेन केवलम् ।

व्ययेन शङ्कनीयस्य वधनेनैव धनेन किम् ॥ ५१ ॥

अज्ञातभाविचोरादिवोपैतित्यविनाशिना ।

हास्यैकहेतुना लोके गणकस्य धनेन किम् ॥ ५२ ॥

पिटकस्यैव पूर्णस्थ पीडनीयस्य भूभजा ।

निष्पाकशाकभोज्यस्य आमीषस्य धनेन किम् ॥ ५३ ॥

बलमाश्रान्तविश्वस्य मयीकृष्णस्य भोगिनः ।

आसन्नवन्धनस्यान्ते दिविरस्य धनेन किम् ॥ ५४ ॥

गृहिणीविग्रहोयस्य मुहुस्तृण उपेक्षया (?) ।

कोपोपवासनि श्वामसतप्नस्य घनेन किम् ॥ ५५ ॥

मलिनस्य कुवस्त्रस्य म्वल्पाशनपरस्य च ।

दारिद्र्याधिक्कष्टस्य कदर्यस्य घनेन किम् ॥ ५६ ॥

निर्धना सुरिणो वृष्टा सधनाश्चातिबु सिता ।

सुखदुःखोदये जन्तोर्द्विबाधीने घनेन किम् ॥ ५७ ॥

ममानेषु व्यतोतेषु स्वजने दून्यचेतसः ।

विरसासारससारविरवनस्य घनेन किम् ॥ ५८ ॥

यथायाप्तोपयुपतार्यनिश्चिन्तस्य विपश्चितः ।

अत्यल्पपरितुष्टरयः सतुष्टस्य घनेन किम् ॥ ५९ ॥

बालम्नूणे च वनके च ममानदृष्टि-

रिष्टं न वेत्ति दिगयेष्वविशेषबुद्धिः ।

यित्तेन कोपपरिपोषसहेन तस्मिन्

धात्रे विवेकविषयो यद किं करोति ॥ ६० ॥

रोगादित स्पृशति नैव दृष्टापि भोज्य
 तीव्रव्यथ स्पृह्यते मरणाय जन्तु ।
 सर्वोपघेपु विफलेषु यदा विरोति
 धान्यैर्धनेन च तदा वद किं करोति ॥ ६३ ॥

निद्राच्छेदसखेदवान्धवजन सोद्वेगवैद्योजित
 पाकववायकदर्शित परिजनैस्तन्द्नीभयात् क्षोभित ।
 भग्नस्वास्थ्यमनोरथ त्रियतमावष्टब्धपादद्वय
 पर्यन्ते वपुष करोति पुरुष किं शल्यतुल्यैर्धनै ॥ ६४ ॥

अलकृत कारञ्चनकोटिमूल्यैर्महार्हैरत्नैर्गजवाजिवाह्नै ।
 निमेषमात्र लभते न जीव कालेन काले शिखया गृहीत ॥ ६५ ॥

निश्चेतन काष्ठममानकायस्त्यक्त क्षणात् पुनकलत्रमित्रं ।
 पुभाशुभप्राक्तनकर्मभागी यत्नाप्तरत्नैर्वद किं करोति ॥ ६६ ॥

तस्मात् प्रभूतविभवोद्भवविभ्रमेण
 भूताभिभूत इव मा भव साभिमान ।
 एता श्रिय प्रबललोभघनान्धकार-
 विद्युल्लतापरिचिता सहसैव यान्ति ॥ ६७ ॥

नष्टे लज्जितवित्तनाथविभवे साम्राज्यभोगे पुरा
 श्रूयन्ते नलरामपाण्डुतनया कष्ट प्रविष्टा वनम् ।
 शत्रु धीविरहे विवेक नलिनीमालान्तराल हिमा
 वस्यास्था विविधावधानविधिना नि सनिधाने धन ॥ ६८ ॥

इत्युनतोऽप्यसकृत् पत्न्या स्वलोभान न चचाल य ।
 स्वभाव सर्वभूताना सहज केन वार्यते ॥ ६९ ॥

तत स काले लोभेन मिषगर्भैपज्यवर्जित ।
 कोपे निधानकुम्भेषु लीनपृष्ठो व्यपद्यत ॥ ७० ॥

अदत्तगुक्तगुत्सृज्य धन मुचिररक्षितम् ।
 भूयका इव गच्छन्ति कदर्या स्वक्षये क्षयम् ॥ ७१ ॥
 तस्य यातस्य निरय निनाय नृपतिर्धनम् ।
 पर्यन्ते राजगामिन्यो लुब्धाना धनसम्पदः ॥ ७२ ॥
 तत्सूनोश्चन्दनस्याथ गेपार्थेनापि भूयसा ।
 वभूव भूरिभारभोगव्ययमहोत्सवः ॥ ७३ ॥
 मा कश्चिन् नाम नन्दस्य मन्दाग्नेरिह भाषिताम् ।
 भोगभङ्गभयेनेति प्रातस्तनाग्रवीज् जनः ॥ ७४ ॥
 धिग् धिग् धन कुनिधन नन्दस्येवात्मबाधनम् ।
 दीयता भुज्यता सर्वमित्यूचु पुरवामिनः ॥ ७५ ॥
 ततः काळे गते बाह्यकोष्ठद्वारान्तवामिनी ।
 वृद्धान्या सुपुत्रे पुत्र चण्डाली खण्डिकाभिधा ॥ ७६ ॥
 अन्ध वृज्ज वृषा, खञ्ज वृष्टी स्फूलगलग्रह ।
 समूह इव दुःखानां स तस्यास्तनयोऽभवत् ॥ ७७ ॥
 तदपुण्यं परिक्षीणे मानु क्षीरे न निदचलः ।
 शृपया बान्धवस्त्रीभिः शुनीक्षीरेण वधितः ॥ ७८ ॥
 एतदेव विरद्धानां वैविध्यं पूर्ववर्मणाम् ।
 शुच्छ्रावसम्ना जीवन्ति विपद्यन्ते यदीश्वराः ॥ ७९ ॥
 ययै स पूतिबलिलशाम्यकृत्स्नितुलैर्वृतः ।
 यववणे शुणपावारस्तम्बो बिल्लतृणाम्बरे ॥ ८० ॥
 तस्मिन्प्राप्यतिपातत्यान् पुत्रास्था जननी म्पिराम् ।
 बबन्ध बागनागील म्नेहमोहो हि दुःमहः ॥ ८१ ॥

स वर्षमान शनैः स्मशानाद्भगारधूसर ।

पक्वणोग्रपिशाचानामप्युद्वेगकरोऽभवत् ॥ ८२ ॥

यष्टीनिपण्णगमन कुष्ठक्लेदजुमुप्सित ।

स जगाम पथा येन प्रययौ तेन नापर ॥ ८३ ॥

अत्रान्तरे चन्दनस्य पितु आढदिने महान ।

बभूवाधिसमूहान्नदाने कलकलस्वन ॥ ८४ ॥

तत कर्पूरमादाय स चण्डालशिशु शनैः ।

आचामयाचक वृच्छाद् द्वाराग्रभुवमाययौ ॥ ८५ ॥

त दृष्ट्वा चन्दन सौधाद् विप्राणा मार्गदूषणम् ।

निवार्यतामय प्राप्तस्तूर्णमित्यवदत् नृधा ॥ ८६ ॥

प्रभुभ्रमङ्गभीतेन लगुडेनाहतस्तत

द्वारपालेन सावर्तं स कपोत इयाभवत् ॥ ८७ ॥

स निर्भितललाटास्थिप्रक्षरत्क्षतजोक्षित ।

क्षण समूर्च्छित प्राप क्लेशभोगाय जीवितम् ॥ ८८ ॥

अदूरवर्तिनी श्रुत्वा चण्डाली तदव्यथारवम् ।

उपसृत्य शुशोचास्तां स्पृशन्ती तस्य शोणितम् ॥ ८९ ॥

केन निष्करुणेनेद दर्शित वत् पीरुपम् ।

प्रक्लिन्नकायविकले येनास्मिन् सुभटायितम् ॥ ९० ॥

कायापायभयी दुःखदशा दृष्ट्वास्य दुःसहाम् ।

चैराग्यावसरे केन त्रौर्यमेवविध कृतम् ॥ ९१ ॥

आर्तिमेवविधामस्य हृदयक्लेदिनीमिमाम् ।

विलोक्य कुर्यात् क पाप पाप हि पदमापदाम् ॥ ९२ ॥

यद्यनेन महत् पाप न कृत पूर्वजन्मनि ।
तदुच्यता स्फुरत्कष्टा दृष्टा कस्येदृशी दशा ॥ ९३ ॥

ये दृश्यन्ते विपत्तिलेशविशेषविषमव्यथा ।
त एव गुरव पापवापवकरणे (?) नृणाम् ॥ ९४ ॥

करुणार्हेषु शूराणामुपकारिषु वैरिणाम् ।
वञ्चवानामपापेषु पापसत्या करोति व ॥ ९५ ॥

तार रोदिषि किं पुत्र सहस्वाधातजा हजम् ।
अणर्मकर्मनिर्माण मर्मच्छेदि क्षरीरिणाम् ॥ ९६ ॥

इति तस्या प्रलापिन्या प्रेक्षावाप्ते अने जिन ।
अनाथबन्धु करुणासिन्धुस्तेनाययी पथा ॥ ९७ ॥

भवभ्रमासक्तपरिश्रमाणा रागादिदोषैरुपतापितानाम् ।
आश्वासनेनामृतसोदरेण लिम्पन्निव द्या द्युतिचन्दनेन ॥ ९८ ॥

दृष्ट्वा तमापद्गतमुग्ररोगभग्न निमग्न व्यसने विविग्नम् ।
व्यलम्बतार्द्रं कृष्णारसेन तत्तापशान्त्यै भगवान् जिनेन्द्र ॥ ९९ ॥

तत्सन्निधानेन मुहूर्तमात्रं स निर्व्यथ स्वास्थ्यमिवाससाद ।
निहन्ति पाप कुशल प्रसूते सदशनं मत्स्थहिताशयानाम् ॥ १०० ॥

ज्ञात्वाथ चन्दनं प्राप्तं भगवन् तथागतम् ।
विवसत्बुभुमस्मेरा पूजामादाय निर्ययी ॥ १०१ ॥

भगवानपि सात्त्विकप्रभावादुद्गतं मुच ।
हंम वमग्मास्तु तस्यौ पर्यङ्कलीलया ॥ १०२ ॥

प्रणत चरणालीन पूजाव्यग्रवर पुर ।
वभाषे भगवान्प्रीता मिक्षुमगदि चन्दनम् ॥ १०३ ॥

किमयं याचमानोऽपि वराकस्ताडितः क्रुधा ।

कृतं न कृपणे कस्मात् करुणाकोमलं मनः ॥ १०४ ॥

दयाद्रीः सर्वसत्त्वेषु भवन्ति विमलाशयाः

एवंविधाना दुःखाना कारणं कलुषं मनः ॥ १०५ ॥

कृतक्रूरापकारेषु विद्वेषपरुषेष्वपि ।

भवन्ति सन्त क्लेशोष्मणोपितेषु न कर्कशाः ॥ १०६ ॥

क्लिष्टः कष्टं कदर्योऽयं लोभेनापरजन्मनि ।

अप्रदानोद्यतेनाद्य कायक्लेणेन पीडितः ॥ १०७ ॥

एष नन्दस्तव पिता पूर्णार्थमलसंचयात् ।

आवृतः पापरोगेण चण्डालत्वमुपागतः ॥ १०८ ॥

जन्मान्तरेऽप्यतोऽज्यस्मिन् रोगयोगान् मुमुर्षणा ।

मुवर्णं दत्तमेतेन तेनाय सधनोऽभवत् ॥ १०९ ॥

अन्त्यक्लेगदशायां यन् मुमुर्षुः संप्रयच्छति ।

तच्च चाभोग्यं भवत्यस्य लोभादन्येषु जन्मसु ॥ ११० ॥

दत्तं न वित्तं करुणानिमित्तं लोभप्रवृत्तं कृतमेव चित्तम् ।

ये संचयोत्ताहरसौ प्रनृत्तं शोचन्ति ते पातकमात्मवृत्तम् ॥ १११ ॥

इत्युक्त्वा भगवान् पुण्यां विदधे धर्मदेशनाम् ।

यया क्लेशप्रहाणार्हमर्हत्त्वं प्राप चन्दन ॥ ११२ ॥

तस्मान् न दर्पः पुरुषेण कार्यः प्रवर्धमानेन मनोदयेन ।

अदानभोगोपहतं हि वित्तं पुसा परत्रेह च दुर्निमित्तम् ॥ ११३ ॥

इति श्रीज्यासदासापराधक्षेमेन्द्रविहिते वृषदलने

धनविचारो द्वितीयः ।

तृतीयो विद्याविचारः ।

ससारदोषप्रशमकहेतुः करोति विद्या यदि दर्पमोहम् ।
तदन्धकाराय भवत्यवश्यं साध्रे नभस्यंशुमतोऽंशुमाला ॥ १ ॥

शिक्षाभ्यासेन सुच्यक्तं पठन्त्यपि बिहंगमाः ।
क एष विद्यया दर्पः कष्टप्राप्तकदेशया ॥ २ ॥

सा विद्या या मदं हन्ति सा श्रौर्थाधिषु वपेति ।
धर्मानुसारिणी या च सा बुद्धिरभिधीयते ॥ ३ ॥

यो विद्यागुहरामाति लघुता मीलविप्लवात् ।
तस्मै पण्डितमूर्खाय विपरीतात्मने नमः ॥ ४ ॥

विद्यां प्राप्य वृत्तं येन विद्वेषकलुषं मनः ।
तेनात्मा हन्त मूर्खेण स्नात्वा पांसूत्कर्तव्यतः ॥ ५ ॥

विद्या श्रीरिव लोभेन द्वेषेणायाति निन्द्यताम् ।
भाति नम्रतयैवैवा लज्जयेव मुखाङ्गना ॥ ६ ॥

स्पृहणीया मनां तावद् विद्या संतोषशालिनी ।
यावन् न पार्थिवास्थानपण्यस्थाने प्रसारिता ॥ ७ ॥

मद्गुणाः शुचयस्तावद् यावद् वादेन शोषकैः ।
प्रधात्य न परीक्ष्यन्ते गर्भभूपाङ्गममदि ॥ ८ ॥

अदमाप्यहृदयो यस्य गुणमार परीक्षते ।
उचिर्तय मुवर्णस्य तस्याग्निपनने हविः ॥ ९ ॥

नविमिर्नुपतेषां विद्याऽकारहारिणी ।
वाणी वेद्येव लोभेन परोक्षरणीरुता ॥ १० ॥

वादिभिः कलहोदकतर्कसंपर्ककंशा ।

वाणी ऋकचधारेव धर्ममूले निपातिता ॥ ११ ॥

साधुतेजोवधायैव तार्किकैः कर्कसीकृता ।

वाणी विवादिभिः क्रूरैः सौनिकैरिव कर्तरी ॥ १२ ॥

शूलं नैव विभति कीर्तिविमले धत्ते न धर्मं धियं
भात्सर्पेण मनीषिणां प्रतनुते पारुष्यदोष गिरः ।

तर्कोक्त्या परलोककर्म नयति प्रायेण संदिग्धतां

यस्तस्याफलशास्त्रपाटनपटोर्भूदस्य किं विद्यया ॥ १३ ॥

ये संसत्सु विवादिनः परयशःशल्येन शूलाकुलाः

कुर्वन्ति स्वगुणस्तवेन गुणिनां यत्नाद् गुणाच्छावनम् ।

तेषां रोपकपायितोदरदृशां द्वेषोष्णनिःश्वासिना

दीप्ता रत्नशिखैव कृष्णफणिनां विद्या जनोद्वेगभूः ॥ १४ ॥

शोन्यतां यात्यशीलेन विद्वेषेणापवित्रताम् ।

दर्पशापहता विद्या नश्यत्येव सहायुषा ॥ १५ ॥

तपोवने मुनिवरो मान्यो मुनिमनीषिणाम् ।

पुरा रैभ्यभरद्वाजी मुहूदी चक्रतुः स्थितिम् ॥ १६ ॥

पुत्रावभूता रैभ्यम्य विद्याविमलदर्पणी ।

स्पृहणीयौ गुणज्ञानामर्वाविसुपरावसू ॥ १७ ॥

भरद्वाजस्य पुत्रोऽभूद् यवक्रीताभिध-सुताः ।

भवन्त्यविद्याः प्रायेण पितृप्रणयलालिताः ॥ १८ ॥

स गुवा रैभ्यतनयो सर्वत्र श्रुतिविश्रुतो ।

पश्यन्नात्मनि सासूयः पश्चात्तापाकुलोऽभवत् ॥ १९ ॥

स गत्वा जाह्नवीतीरं निराहारकृमश्चिरम् ।
चचार निश्चलतनुस्तीव्रं विद्याप्तये तपः ॥ २० ॥

तं तपस्तापितात्मानं स्वयमेत्य क्षतक्रतुः ।
उवाच मिथ्यानिर्वन्धः कोऽयं ते मुनिपुत्रक ॥ २१ ॥

अनधीता गुरुमुखात् कथं विद्याधिगम्यते ।
अनभ्यासेन पाण्डित्यं नमःकुसुमशेखरः ॥ २२ ॥

अधुना विद्यया किं ते विद्याहं शैशव गतम् ।
यत् फलं किल विद्यायास्तस्मिन्नवहितो भव ॥ २३ ॥

शीलं परहितासक्तिरनुत्प्रेकः क्षमा धृतिः ।
अलोभश्चेति विद्यायाः परिपाकोज्ज्वल फलम् ॥ २४ ॥

विवेकरहिता विद्या द्वेषरोपोष्मणोपिता ।
दर्पाक्षिनिनिपातेन हता बल्लीव निष्फला ॥ २५ ॥

एतदर्थं श्रुते वृद्धिं करोति द्वेषदूषितः ।
यद् विवादं करिष्यामि मानम्यानि मनोविषाम् ॥ २६ ॥

त्यक्त्वा प्रशमसतोपी विद्यायाः प्रथम फलम् ।
नानाविपर्ययपर्यगच्छत्ययंपलार्थिनः ॥ २७ ॥

उपकाराय या पुता न परस्य न चात्मनः ।
पत्रमंजयमंभारेः किं तथा भारविद्यया ॥ २८ ॥

अन्याथः प्रौढवादेन नीयते न्यायना यया ।
न्यायान्यान्यायना ज्ञोनात् किं तथा दुद्रविद्यया ॥ २९ ॥

भ्यजिह्वाम्बुनिभिनिन्य पत्नीबोद्धपाटिनाधुवा ।
नियने या यन्मामघ्रे किं तथा धृष्टविद्यया ॥ ३० ॥

अनुष्ठानेन रहिता पाठमानेन केवलम् ।

रञ्जयत्येव या लोक किं तथा शुकविद्यया ॥ ३१ ॥

गोप्यते या श्रुतज्ञस्य मूर्खस्याग्रे प्रकाश्यते ।

न दीयते च निप्येभ्य किं तथा शठविद्यया ॥ ३२ ॥

परोत्कर्षं समाच्छाद्य विक्रयाय प्रसार्यते ।

या मुहुर्धननामग्रे विं तथा पण्यविद्यया ॥ ३३ ॥

न तीर्यते यया घोर ससारमकराकर ।

नित्य चित्तानुबन्धिण्या किं तथा मोहविद्यया ॥ ३४ ॥

नित्याभ्यासप्रयासेन जीवित क्षीयते यया ।

शिवर्गस्योपरोधेन किं तथा कष्टविद्यया ॥ ३५ ॥

न विवेकोचिता बुद्धि न वैराग्यमय मन ।

सपादयति या पुसा किं तथा जडविद्यया ॥ ३६ ॥

शोचाशोचविवादेन त्यक्ता श्रोत्रियता यया ।

मिथ्याभिमानयोगिन्या किं तथा दम्भविद्यया ॥ ३७ ॥

परमात्सर्यशल्येन व्यथा सजायते यया ।

सुखनिद्रापहारिण्या किं तथा शूलविद्यया ॥ ३८ ॥

परसूक्तापहारेण स्वसृभायितवादिना ।

उत्कर्षं रयाप्यते यस्या किं तथा चौरविद्यया ॥ ३९ ॥

अनभ्यासहतोत्साहा परेण परिभूयते ।

या लज्जाजननी जाड्यात् किं तथा मन्दविद्यया ॥ ४० ॥

लोभ प्रभूतवित्तस्य राग प्रयोजितस्य च ।

न यया शान्तिमायाति किं तया लीकविद्यया ॥ ४१ ॥

यया भूपतिमाश्रित्य परेया गुणनिन्दव ।

दानमानोत्तति हन्ति किं तया दोषविद्यया ॥ ४२

गृह पाराधिस्त्वापि सभाया न प्रवसते ।

प्रतिभाभङ्गसङ्गाद या किं तया भूवविद्यया ॥ ४३ ॥

चण्ड पिण्डार्थिना द्वेषपिशुनाना दानामिव ।

यया सजायते युद्ध किं तया बधविद्यया ॥ ४४ ॥

विस्मृता मावलिप्तस्य चण्डे वृत्तगतागता ।

जीववृत्तिरिव क्षीणा किं तया मृतविद्यया ॥ ४५ ॥

रसायनी जराजीर्णस्त्रिररोगी यया भिषक् ।

घातुषादी दरिद्रश्च किं तया हास्यविद्यया ॥ ४६ ॥

यया मुग्धमृगा बूटे पीडयन्ते तीव्रमार्गजै ।

आद्याप्ताश्चावलम्बिन्या किं तया लुब्धविद्यया ॥ ४७ ॥

परोपताप त्रियते वक्ष्यादिकुहकैर्यया ।

यन्त्रतन्त्रानुमारिण्या किं तया व्याजविद्यया ॥ ४८ ॥

गुरुर्यवाति बविर्द्वेपाद यतिर्भोगपरिग्रहात् ।

नृप पापाद् द्विज त्रोघात् ना विद्या वायन्ते यया ॥ ४९ ॥

विद्यागुणास्ते विदुषा ये विचरन्निबन्धनम् ।

स्वल्पशिल्पकृशानुल्या शेषा जीवितहृतव ॥ ५० ॥

बीजव श्रोत्रहीनस्य लोकाक्षीव विचक्षुष ।

व्यसो नुसुममानैव विद्या स्तव्यस्य निष्पत्ति ॥ ५१ ॥

द्वयदपहना विद्या कामत्राघहना मति ।

लोभमोहहना वृत्तिर्मेधा तथा विमायुषा ॥ ५२ ॥

दूरे व्यावरण कुरुष्व विपम धातुक्षयक्षोभित

मीमासा विरसा न शोषयति किं तर्करल कर्कशै ।

न क्षीव पतति स्मरन्नमकरं किं नव्यकाव्यासवे-

स्तस्मान् नित्यहिताय शान्तमनसा वैराग्यमारोग्यदम ॥ ५३ ॥

इत्युक्त सुरराजेन निश्चयान न चचाल स ।

अभिमानगृहीताना बुनिवारो हि दुर्ग्रह ॥ ५४ ॥

अथ वृद्धद्विजो भूत्वा सिकतामुष्टिभि शनै ।

दात्र प्रचक्रमे कर्तुं गङ्गाया सेतुबन्धनम् ॥ ५५ ॥

त दृष्ट्वा निष्फलबलेशविफलोद्योगनिश्चलम् ।

मुनिसूनु कृपाविष्ट पप्रच्छाभ्येत्य सस्मित ॥ ५६ ॥

ब्रह्मन् न एष निर्वन्धस्तव बन्ध्यसमुद्यमे ।

निष्कण्ट विपुलायास न प्राप्ता कर्म कुर्वते ॥ ५७ ॥

अस्मिन् कुटिलकल्लोलदोलाविक्षोभितेऽभसि ।

हास्यहेतु कथं सेतु सिकतामुष्टिभिर्भवेत् । ५८ ॥

इत्युक्ते मुनिपुत्रेण ब्राह्मणस्तमभाषत ।

अहो परोपदेशेषु सर्वो भवति पण्डित ॥ ५९ ॥

अनधीता बलाद विद्या तपसा प्राप्तुमिच्छसि ।

यथा त्व निष्फलारम्भस्तथाहमपरो जड ॥ ६० ॥

एतद द्विजवच श्रुत्वा यथाय स्यगितोत्तर ।

तथापि दृढसंकल्प स्ववृत्त्यान न चचाल स ॥ ६१ ॥

अथास्य तीव्रतपसा शक्र प्रादाद वर वरम् ।

सर्वविद्यानिधिर्येन सहसैव बभूव स ॥ ६२ ॥

प्राप्तविद्यं स सोत्साहस्तूर्णं गत्वा स्वमाश्रमम् ।
निजा तप फलावाप्तिकथा पित्रे न्यवेदयत् ॥ ६३ ॥

त मदाक्रान्तमथ्रान्तवृत्तं संस्कृतवादिनम् ।
भरद्वाजं प्रमोदेऽपि खदाकुल इवावदत् ॥ ६४ ॥

पुत्रं प्राप्ता त्वया विद्या तपस्त्वापात् विमुच्यते ।
किं त्वागामिभयादेतन् न युक्तं प्रतिभाति मे ॥ ६५ ॥

इतः समीपे रैभ्यस्य कौपिनस्य तपोवनम् ।
विद्यामदान्धौ तत्पुत्रावर्वावसुपरावभू ॥ ६६ ॥

तावथ्रान्तश्रुतोन्मादौ त्वं चाभिनवपण्डित ।
तत्सगमे द्वेषमयं सदा सनिहितं कलि ॥ ६७ ॥

ग्रीवास्तम्भभूतं परोन्नतिकथ्यमात्रे मिरगूलिनं
सोद्वेगभ्रमणप्रलापविपुलक्षोभाभिभूतस्थिते ।
अन्तर्द्वेषविषप्रवेगविषमन्त्रोद्योष्णिनि इवामिनं
कृष्टा नूतनपण्डितस्य विवृतिर्भीमज्वरारम्भभू ॥ ६८ ॥

तव तत्र प्रयातस्य युक्तायुक्ताविवादिनः ।
भविष्यति मुने शापादवश्यं मदनिग्रह ॥ ६९ ॥

शुक्तिवारजतज्ञाननीरपीतादिदर्शनं ।
उन्मादजनयत्येव विद्यादर्पपिशाचिवा ॥ ७० ॥

एष विद्योपदेशेन विनाशः प्रार्थितस्त्वया ।
रैम्भाश्रमो न गन्तव्यः कर्त्तव्यः यदि मद्भव ॥ ७१ ॥

इत्थुक्नोऽप्यमहन् पित्रा म गत्वा रैम्भपुत्रयोः ।
अप्याद् विवादिनिर्वेदं मदा विद्यामदक्षिणम् ॥ ७२ ॥

त दर्शयन्त साकोपभीमभूमङ्गदुर्मुखी ।
तावूचतुर्मन सक्तविद्याविद्वेषशूलिनौ ॥ ७३ ॥

कनीयानावयोर्यस्माद् वयसा त्व श्रुतेन च ।
करोपि वादैराक्षेप तस्मादायु क्षयोऽस्तु ते ॥ ७४ ॥

इत्युक्तोऽपि कृषा ताभ्या न दर्पाद् विरराम स
न प्रसन्न न च क्रुद्ध गणयन्ति मदोद्धता ॥ ७५ ॥

अत्रान्तरे भ्रमद्भृङ्गमालाभूमङ्गविभ्रम ।
काल प्रोपितकान्ताना पुष्पकाल समाययी ॥ ७६ ॥

क्षिप्तपत्रा सुमनसा रज कलुषितेक्षणा
सद्वेपा इव विद्धासश्चेरुर्मलयमारुता ॥ ७७ ॥

माधुर्यललितोदारवाणीविलसितैर्मुहु ।
कवीनामिव सचर्षं कोकिलानामजायत ॥ ७८ ॥

रैभ्ये प्रयाते गुत्राभ्या सह स्नातु सरित्तटम्^१ ।
भरद्वाजात्मजोऽभ्येत्य प्रविवेश तदाश्रमम् ॥ ७९ ॥

तत्र पुष्पोच्चयव्यग्रा धर्मपत्नी परावसौ ।
सौऽपश्यत् सुप्रभा नाम रूपदरपिहा रते ॥ ८० ॥

उटजाडगनसक्ताना हरिणीना विलोकने ।
विलासदीक्षा कुर्वाणा तरलापाडगभङ्गिभि ८१ ॥

ता दृष्ट्वा चन्द्रवदना मदनानन्ददेवताम् ।
बभूवोत्कान्तमर्याद सहस्रांश्च मुने सुत ॥ ८२ ॥

स दह्याचारी वामेन नवेन तरलीकृत ।
अभिलाषोचित वक्तुमनभिज्ञोऽप्युवाच ताम् ॥ ८३ ॥

उन्मादनमिदं रूपमनुरूपं मनोभुव ।
 समुत्सिक्तमिवासक्तं करोति मम मानसम् ॥ ८४ ॥
 विद्याविनयमुत्सृज्य सत्यज्यं शून्यञ्चराम् ।
 त्वयि प्रवृत्तं चित्तं मे प्रारब्धमप्रेमबन्धनम् ॥ ८५ ॥
 जानामि यत्तु कृतस्यास्य विपाके कर्मणः फलम् ।
 तथाप्यभिमतं घर्तुं न शक्नोमि करोमि किम् ॥ ८६ ॥
 न शूनेन न वित्तेन न वृत्तेन न कर्मणा ।
 प्रवृत्तं शक्नोते रोद्धुं मनोभवपथे मनः ॥ ८७ ॥
 इत्युक्त्वा तां भयोद्भ्रान्तनयनामाश्रमोन्मुखीम् ।
 गन्तुं प्रवृत्तां सोऽभ्येत्य जग्राहाशुवपत्स्त्वे ॥ ८८ ॥
 यदङ्गी कुञ्जरेणेव तरमा तेन तिर्जने ।
 वृष्यमाणा तमवदत् सा निषेधचलादगुलि ॥ ८९ ॥
 मा मा मलिनयः स्वच्छं शीलं मम नयात्मनः ।
 विद्यायां निरवस्थायां विमेषदुचितं फलम् ॥ ९० ॥
 शीलशुक्लाशुभां त्यक्त्वा लज्जां निजवधूमिव ।
 गूह्यासि परनारीणां पाणिना पटपल्लवम् ॥ ९१ ॥
 विमेषदित्यनुचितं दृष्ट्वा नूनं कर्मण्डलुः ।
 उद्घोषं शीतुमेनेव मुग्धं तस्य निरीक्षते ॥ ९२ ॥
 विभ्रतोऽन्तर्गतं तरमा कुमुमेष्टुर्न नवाम् ।
 जटाबन्धनमारस्ते तरोरिव न दान्तये ॥ ९३ ॥
 पापमन्त्रभागेण प्रपयाधोमुखी नव ।
 पतिना स्पर्शभीयेन कण्ठगोत्रसमाग्न्या ॥ ९४ ॥

आसनाब्जे सरस्वत्या जपलोलरदच्छदे ।

दुर्नयोक्तिर्न युक्तेय मुखे तव मनीषिण ॥ ९५ ॥

इय तपोषणमही विवेकजननी कथम् ।

जनयत्यभिलाष ते जननीवाजितात्मन ॥ ९६ ॥

दुर्मदो यौवनभरस्तुरङ्ग इव हारक ।

मर्वथा शिथिलात्मानमवटे क्षिपति क्षणात् ॥ ९७ ॥

धिग धिय किं विवेकेन दूरे विश्राम्यतु श्रुतम् ।

धार्यते यैन ससारविकारस्त्रलित मन ॥ ९८ ॥

क्व विद्या यदिताशेषकार्यकार्यविमर्शधी ।

मूढता क्व च दुष्कर्ममहापापकुटुम्बिनी ॥ ९९ ॥

इत्युच्यमानोऽपि यदा न स तत्पाज दुर्ग्रहम् ।

शीलापहारसत्रस्ता सा तदा समचिन्तयत् ॥ १०० ॥

किं करोम्यजन लब्धा विवशाह प्रमादिना ।

उत्सृष्टधर्मनियमा किं न कुर्वन्त्यवारिता ॥ १०१ ॥

अय स्मरातुरस्तावद वधसा न निवर्तते ।

वञ्च्यन्ते सान्त्ववादेन कामक्रोधमदोद्धता ॥ १०२ ॥

इति ध्यात्वा तमवदत सा शनैर्मृदुवादिनी ।

गच्छ त्व स्वयमेप्स्यामि निशि शून्यलतागृहे ॥ १०३ ॥

स्नात्वा सपुत्र काण्डेऽस्मिन्नायाति श्वशुरो मम ।

ज्वरज्ज्वलनतुल्यस्य तस्याग्रे किं करिष्यसि ॥ १०४ ॥

इत्युक्त स तथा प्रायात सत्य विज्ञाय तद्वच ।

दुष्प्रापमपि मन्यन्ते सुलभ काममोहिता ॥ १०५ ॥

रैभ्यं ततः समायातमग्न्यागाराग्रतः स्थितम् ।
स्नुपा प्रोवाच कोपाग्निधूमेनेवाश्रुवर्षिणी ॥ १०६ ॥

भरद्वाजात्मजस्तात पापस्तव सुहृत्सुतः ।
ममाद्य विजने शीलविप्लवेऽभ्यथिता गतः ॥ १०७ ॥

स मया दुर्ग्रहस्तः समेप्यामीति वञ्चितः ।
विमुच्ये नान्यथा हस्तात् तस्य स्वतिमती सती ॥ १०८ ॥

एतदाकर्ण्य महसा प्रज्वलन् मन्युना मुनिः ।
बभूव दुर्निमित्तोल्कापातकूर इवांशुमान् ॥ १०९ ॥

विद्यावतां स्फुरत्यन्तविवेकः स्वस्थचेतसाम् ।
विकारकाले संमोहश्चित्ते विद्या च पुस्तके ॥ ११० ॥

स निःश्वसन्नथ क्रोधज्वरारम्भादणक्षणे ।
अभिचारजपेनेव कम्पमानाधरोऽभ्यधात् ॥ १११ ॥

अहो वत भरद्वाजः पुत्रस्पाध्ययने व्यधात् ।
धर्मोपदेशं यत्नेन नन्मीकर्तुं पराङ्मना ॥ ११२ ॥

इत्युक्त्वामर्षमंरम्भादपरं वक्तुमक्षमः ।
स प्रविश्याग्निसदनं प्रतीकारपरोऽभवत् ॥ ११३ ॥

उत्पाट्य विकटाटीपकोपः प्रौढाग्निषिङ्गलाम् ।
स जुहाव जटा वह्नौ क्रूरक्रोधसटामिव ॥ ११४ ॥

द्वितीयायां हतायां च शूलभृद् घोरराक्षसः ।
रत्यामग्न समुद्भूतः प्रोवाच प्रणतो मुनिम् ॥ ११५ ॥

किं करोमि मुने कस्य विनाशायाम्मि निर्मितः ।
त्रैलोक्यमग्नि निर्दग्धुं मनदोहं त्यदाश्रया ॥ ११६ ॥

इति ब्रुवाण त रैभ्य ऋरावारमभापत ।

भरद्वाजसुत गच्छ ऋवन्नीकुवपण्डितम् ॥ ११७ ॥

इति तेन समादिष्ट स व्रजन कम्पितावनि ।

अर्धशोच मुनिसुत दृष्ट्वा दूरात् समाब्रवत् ॥ ११८ ॥

तमिदमिदुते वेगाद् दीप्तशूले निशाचरे ।

भयभग्नगतिं प्राप शरणं न मुनः सुत ॥ ११९ ॥

पलायमानं संप्राप्तं स जवात् पितुराश्रमम् ।

अग्न्यागारं विशन् रुद्धं शूद्रणाशौचदूषितम् ॥ १२० ॥

दासस्मृष्टं स निशौचं पतितं सभ्रामात् क्षिती ।

रक्ष शूलहतं पश्चात् सहसा भस्मसादभूत् ॥ १२१ ॥

अत्रातरे भरद्वाजं प्रविशन् निजमामश्रमम् ।

विध्वस्तच्छायमालोक्य सोद्विग्नः समचिन्तयत् ॥ १२२ ॥

मम पुष्पफलादानप्रत्यावृत्तस्य बह्वनयः ।

सदोत्तिष्ठन्ति पुरतस्तेऽद्य किं निश्चला इव ॥ १२३ ॥

इति सचिन्त्य दृष्ट्वाग्नौ भस्मीभूतं सुतं मुनिम् ।

श्रुत्वा च दासकथितं वृत्तान्तं न्यपतद् भुवि ॥ १२४ ॥

स लब्धसंशं शनैर्कैरवद ब्राह्मणदगदमम् ।

रैभ्योऽपि विद्वान् कालेन प्राप्नोतु स्वसुताद् बधम् ॥ १२५ ॥

हा पुत्रं रक्षितेनापि क्षणक्षयनिपातिना ।

न जीवामि सदोपणं कायनव त्वया विना ॥ १२६ ॥

इत्युक्त्वा पुत्रशोकेन चिताग्निमविशन् मुनिः ।

महत्स्वपि नवोत्प्रेषादभग्नप्रसरां शुचः ॥ १२७ ॥

अथ यांते शनैः काले बृहद्द्युम्नस्य भूपतेः ।

याजकौ जग्मतुर्गेहमवविमुपरावम् ॥ १२८ ॥

प्रवृत्ते विधिवत् तस्य दीर्घसत्रे पृथुश्रियः ।

दानमानोदयः कोऽपि तयोर्याजकयोरभूत् ॥ १२९ ॥

कदाचिद् दिनपर्यन्तसंख्यायां निजमाश्रमम् ।

परावसु, समागच्छन् दृष्ट्वा पितरमग्रतः ॥ १३० ॥

कृष्णाजिनोत्तरासङ्गं दण्डेन मृगशङ्कया ।

जघान शापविवशः स तेनाभूद् विचेतनः ॥ १३१ ॥

जनकं हतमालोक्य ब्रह्महत्याभयाकुलः ।

गत्वा यज्ञभुवं भ्रात्रे स तमर्थं न्यवेदयत् ॥ १३२ ॥

अवविमुस्तमवेदं भ्रातृ किं क्रियते विधेः ।

भवन्ति यस्य संकल्पादेवैरूपा विपर्ययाः ॥ १३३ ॥

धर्मार्थी पापमाप्नोति शीलार्थी शीलविप्लवम् ।

विधौ विधुरतां याते द्रविणार्थी दरिद्रताम् ॥ १३४ ॥

ब्रह्महत्याग्रतं तीव्रं भवतोऽर्थं चराम्यहम् ।

त्वमस्य कुरु भूमर्तुः संपूर्णा याजमक्रियाम् ॥ १३५ ॥

उक्तवेत्यवविमुर्भ्रातुः पापशान्त्यै धृतव्रतः ।

चकार सर्वतीर्थेषु तीव्रनिष्कृतिपारणम् ॥ १३६ ॥

तं ममाप्तव्रतं प्राप्तं राज्ञो यज्ञवसुंधराम् ।

दूरात् परावमुर्जात्वा पितृघ्नः समचिन्तयत् ॥ १३७ ॥

अयं मे दक्षिणाकाले भागहर्ता ममागतः ।

मदभार्याश्चिरं तीव्रव्रतविलप्टोऽपि जीवति ॥ १३८ ॥

इति संचिन्त्य सोऽभ्येत्य प्रोवाच-पृथिवीपतिम् ।
लोभमात्सर्ययोरङ्घ्रे पतितः पातकेच्छया ॥ १३९ ॥

राजन् यज्ञमहीमेघ कित्विषी ब्रह्माहत्यया ।
प्रविशत्यविकल्पेन मदभ्राता वार्यतामितः ॥ १४० ॥

इत्युक्तस्तेन नृपतिः कृतघ्नेन विपर्ययात् ।
तस्य प्रवेशमशनान् निष्पापस्य न्यवारयत् ॥ १४१ ॥

अन्धा इव न पश्यन्ति योग्यायोग्यं हिताहितम् ।
पथा तनैव गच्छन्ति नीयन्ते येन पार्थिवाः ॥ १४२ ॥

मिथ्यापवाददानेन नैव भ्रात्रे चकोप सः ।
निकारे कारणं दैवं मन्यन्ते हि मनीषिणः ॥ १४३ ॥

तेन तस्यानृशंस्येन निर्विकारतया तया ।
तुष्टाः ऋतुसमासीनास्तमूचुर्ब्रुविबौकसः ॥ १४४ ॥

प्रथमेन तबानेन प्रसन्नास्ते बयं मुने ।
वरहोऽसि वराचार गृह्यतां प्रवरो वरः ॥ १४५ ॥

इत्युक्तः स-सुरैः प्रीत्या तानुवाच कृताञ्जलिः ।
यदि युष्मद्वराहोऽहं दीयतां यन् ममेप्सितम् ॥ १४६ ॥

मत्पित्रा योऽभिचारेण भरद्वाजात्मजो हतः ।
स जीवत्वस्मृतकूरनिकारः स च तत्पिता ॥ १४७ ॥

अस्मत्पिता-मृगधिया यः परावसुना हतः ।
सोऽपि विस्मृततत्कोपः स्वस्थः प्राप्नोतु जीवितम् ॥ १४८ ॥

इत्यर्थिते वरे तेन तथेत्याख्यायि तैः सुरैः ।
यवक्रीतभरद्वाजरंभ्याः प्रापुः स्वजीवितम् ॥ १४९ ॥

इत्येते मुनयोऽपि दर्पविफले याते श्रुते शोच्यतां
 क्रोधान्ध्येन पुनः प्रनष्टविमलालोके विवेके व्युते ।
 शीले रागमहोष्मणा विगलिते द्वेषेण नाशं गताः
 कस्यान्यस्य घनाभिमानमलिना विद्याविघत्ते गुणम् ॥ १५० ॥

चेतःशान्त्यै द्वेषदर्पोऽजितेन
 यत्नः कार्यः सर्वथा पण्डितेन ।
 विद्यादीपः कामकोपाकुलाक्षणा
 दर्पान्धाना निष्फलालोक एव ॥ १५१ ॥

अलोभः परम वित्तमहिम्ना परम तपः ।
 अमाया परमा विद्या निरवद्या मनीषिणाम् ॥ १५२ ॥

शुक्रम्य विद्या घनदार्ढ्यहर्तु-
 र्गमाप्रपञ्चोपचितस्य शोच्या ।
 कचस्य वाचस्पतिजन्मनोऽपि
 व्याजेन विद्या विफलीवभूव ॥ १५३ ॥

स्पृशति मतिं न हि तेषां द्वेषविषयः कलिसर्पः ।
 यदि शमविमलमतीना स्वमनसि भवति न दर्पः ॥ १५४ ॥

इति श्रीव्यासदासापराध्मश्लेमेन्द्रविहिते
 दर्पदलने विद्याविचारस्तृतीयः ।

चतुर्थो दर्पोविचारः ।

पद्मोपमानां दिनसुन्दराणा कोऽय नृणामस्थिररूपदर्पः ।
 रूपेण कान्तिः क्षणिकैव येषां हारिद्ररागेण यथाशुकानाम् ॥ १ ॥

पर्यन्तरेखाङ्गविभागहीनचित्रोपम बालवपु प्रकृत्या ।
 तद् यौवनेनैव विवाममेति च त्रयोत्सवेनेव क्षिरीपपुष्पम् ॥ २ ॥
 अलोभग्र पूर्णशशाङ्कशोभ मुख तु यूना कतिचिद् दिनानि ।
 जाते तत इमधुविशालजाले शैवाललीनान्जतुला विभर्ति ॥ ३ ॥
 धूमेन चित्र तुहिनेन पद्म तमिषपक्षेण सुधाशबिम्बम् ।
 गीत निदाघेन न भाति तोय जरावतारेण च चारुरूपम् ॥ ४ ॥
 रूप क्षणस्वीकृतनरवतमासग्रासप्रमक्ता कृतकामदोषा ।
 केशग्रहेणैव जरा जनाना वेश्येव वित्त कवलीकरोति ॥ ५ ॥
 पाकक्रमेणैव विचित्रकर्मा प्रतिक्षण देहभूतामलक्ष्य ।
 करोति काल परिणामशक्त्या रूप विरूप चतुरप्रदाह ॥ ६ ॥
 न लक्ष्यते कालगति मवेगचक्रभ्रमभ्रान्तिविधायिनीयम् ।
 ह्यो य शिशु स स्फुटयौवनोऽथ प्रातर्जराजीर्णतनु स एव ॥ ७ ॥
 पुंसामवस्थानितयत्रिभागे रूपप्रद यौवनमेव नान्यत् ।
 तस्मिन् मदोन्मादगदाङ्गभङ्गव्यङ्गादिदोषोपहृते क्व रूपम् ॥ ८ ॥
 यदा नर शोचति दुःखतप्तस्त्यक्ताशन शाकविवर्णवक्त्र ।
 न स्नाति नोत्तिष्ठति नैव शेते तदा क्व रूप क्व च यौवनधी ॥ ९ ॥
 यदा स्थित प्रेत इवास्थिशेष कारागृहे धूसरितोर्ध्वकेश ।
 प्रकीर्णयूकामलकालवायस्तदा क्व रूपस्य गतोऽभिमान ॥ १० ॥
 यदा सदाङ्गीकृतदैत्यदुःखसेवाप्रवासेन विनष्टकाय ।
 नित्यप्रवासभ्रमभ्रजानुर्न रूपलुब्धस्य तदास्ति रूपम् ॥ ११ ॥
 यदा प्रहारैर्दलिताखिलाङ्ग
 खण्डोप्लनास स्फुटिताक्षिदन्त ।

युवा पिशाचत्वमिवोपयाति
तदापि रूप विगतस्वरूपम् ॥ १२ ॥

यदा न धोमानरिपु प्रमायी
न वाक्पटुश्चिन्मनुष्यतुल्य
तदा मुरुपादविचाररम्याद्
वर विरूप स्पृहणीयरूप ॥ १३ ॥

यदा दरिद्र परिधानहीन
स्त्रपानिनीन कुस्तेजितियाञ्जाम् ।
कपोलमजातबलीविकार
स्तदा सुरुपोऽपि पर विरूप ॥ १४ ॥

विद्वत्सदि वादिभि कविवरैर्भाषानभिज्ञ पर
मूर्खं शकरवाहनस्तुतिपदैय सज्ञया हस्यते ।
विश्रीत परदेशपण्यमदने धूर्तेरिवानुत्तर
पुसश्चित्रमयूरचारुवपुष किं तस्य रूपश्रिया ॥ १५ ॥

काल मुहूर्ताङ्गुलिमण्डलेन
दिनश्रियाभाञ्जलिना पिवन्तम् ।
रूप विलोचयैव वपुश्च केपा
भङ्गगेन नाङ्गान्यलसीभवन्ति ॥ १६ ॥

रूप वय शीर्षमनद्गभोग
प्रज्ञाप्रभाव विभव वपुश्च ।
अश्नाति कालभ्रमर समन्तात्
पुसा हि किञ्जल्कमिवाम्बुजानाम् ॥ १७ ॥

नदाचित् सह गन्धर्वे सभास्थान शचोपतिम् ।
नूत्तेनाप्सरस सर्वा गीतेन च मिषविरे ॥ १८ ॥

तासा मध्ये बभौ कान्ता वृत्तीनामिव कौशिकी ।

उदङ्गी स्वमुखे मैत्री-चदन्तीवेन्दुपद्मयो ॥ १९ ॥

शरसेवामतास्तत्र ता दृष्ट्वेन्दुमुखी सुरा ।

मेनिरे घन्यमात्मान शृङ्गारस्याङ्गता गतम् ॥ २० ॥

नृत्यन्ती सा बभौ हारमध्यरत्नेषु बिम्बिता ।

युगपत् प्रविशन्तीव हृदयानि दिवौकसाम् ॥ २१ ॥

लीना देवविमानेषु हसास्तद्गतिर्निर्जिता ।

तत्कटाक्षजितदचक्रे निद्रा चन्द्रे मृग क्षणम् ॥ २२ ॥

तस्या सेष्यप्तिरोनेत्रमालेव पतिता बभौ ।

स्तनयो शेखरस्रस्ता मीलोत्पलदलावली ॥ २३ ॥

उत्साहोद्धतविभ्रमभ्रमरव्यावृत्तहारान्तर-

त्रुट्यत्सूत्रविमुक्तमौक्तिकभर सक्त स्तनोत्सद्वगयो ।

वक्त्रेन्दुच्युतसतसामृतकणाकारदचकार क्षण

तस्या नूत्तरसश्रमोदितधनस्येदाम्बुबिम्बधियम् ॥ २४ ॥

तस्या नूत्तविलोकने पुलकित दृष्ट्वा रतिर्मन्मथ

नि श्वासाञ्चितचारुचूत रजसा चक्रे पुरस्तात् पटम ।

उद्दीक्षयाक्षिपरम्परामपि हरेस्तत्रावसन्ना क्षची

कोपान्दोलितकेलिपद्मधुपैर्मध्येऽन्धकार व्यधात् ॥ २५ ॥

विघ्न न चक्रुर्ननु नूत्तलीला-

सदर्शन पुण्यवता नराणाम्

तत्रोदङ्गीरूपवशीकृताना

निमेषशून्यानि विलोचनानि ॥ २६ ॥

देवयोरश्विनोस्तत्र रूपमाधुर्यं धुर्यं यो ।

मिथ कथा समभवत् तद्गुणाकृष्टचित्तयो ॥ २७ ॥

एकोऽब्रवीदहो रूपमस्यास्तरलचक्षुष ।
निमीलन्निग्रमा येन मुनयोऽप्याकुलोकृता ॥ २८ ॥

अस्या ससदि कम्पास्ये पतन्त्येता सुजन्मन ।
स्मरसभोगसवादलज्जाकुटिलिना दृश ॥ २९ ॥

वृत्तसगमयोरेव परस्परविलोचने ।
न्यास श्रृङ्गारसर्वस्वमनङ्गेनापित रह ॥ ३० ॥

रणौत्सृष्टतनो कण्ठे सौत्कण्ठा भुजबन्धनम् ।
कस्येय तरलापाङ्गमा रङ्गगोतीर्णा करिष्यति ॥ ३१ ॥

इति श्रुवाणमपर सस्मितस्तमभापव ।
अहो नु विस्मृत किं ते भूतलैन्दु पुरुरवा ॥ ३२ ॥

विक्रमाभरण दिक्षु लावण्यतिलक भुव ।
उर्वशीभोगगुभग मर्त्यतद गीयते यद्य ॥ ३३ ॥

तेन रूपगुणोत्साहैरुर्वशीय वशीकृता ।
पुर स्थितापि शक्रस्य मनसा तत्र तिष्ठति ॥ ३४ ॥

रूपसाम्येन शीताशुबक्षो जातस्य (?) लज्जते ।
न करोति रतेरग्रे तत्कथा मत्सरी स्मर ॥ ३५ ॥

न जाने वत हेवाक कोऽयं कुसुमघन्वन ।
नैवापंयति यत् पाणौ तस्यैव क्षरपञ्चकम् ॥ ३६ ॥

भुव ममस्ताम्बुधिमेमलाया
बोद्धारमाजानुविलम्बिवाहुम् ।
लीलागुरु त हृदये वहन्ती
तन्वी कथ नृत्यनि नैव विश्व ॥ ३७ ॥

दृष्टव्यं स नृपस्तावदप्रस्तावेऽपि यत्नतः ।
को वेत्ति तद्विधं रत्नं पुष्करास्ते कियच्च चिरम् ॥ ३८ ॥

इत्थुत्वा तौ वृत्तक्षोणीपतिदर्शननिश्चयो ।
नृत्ये निवृत्ते जम्भारिं प्रणम्य ययतुर्भुवम् ॥ ३९ ॥

राजधानी समासाद्य तौ पुरुरवसं क्षणात् ।
अवारितौ विविशतुर्वेत्त्रिभिः सुरगौरवात् ॥ ४० ॥

तौ तं ददुशतु स्नानविहिताभ्यङ्गरागमम् ।
पीयूषमवनीतेन लम्बस्नेहमिवोडुपम् ॥ ४१ ॥

स्नानोत्तारितकेयूरमहाहंमणिकङ्कणम् ।
लावण्याभरणं तस्य विरराजोजितं वपुः ॥ ४२ ॥

धून्यश्रवणपाशस्य तस्य वण्डं समाययौ ।
निर्भूषणनिवेशोऽपि विशेषरमणीयताम् ॥ ४३ ॥

विचार्यं तस्यामर्यादं सौन्दर्योदायमश्विनौ ।
प्रशशंसतुराश्चर्यनिर्माणातिशयं विधः ॥ ४४ ॥

स तौ कृताञ्जलिं प्रीत्या कृतासनपरिग्रहौ ।
पप्रच्छ स्वच्छहृदयस्त्वरामनकारणम् ॥ ४५ ॥

तावूचतु क्षितिपते महीकुसुमघन्वन ।
ग्रैलोक्ताभरणं रूपं तवावा द्रष्टुमागतौ ॥ ४६ ॥

निसर्गेण जगत्सर्गनिरगलगुणादरात् ।
कौतुकालोकासारेव दृष्टा सृष्टिं प्रजापते ॥ ४७ ॥

विलोकितस्त्व वमुधामुधानु पूर्णमण्डल ।
रूपपीयूषपात्रेण प्राप्ता प्रीतिं विमुच्यते ॥ ४८ ॥

इत्युक्तं प्रणयात् ताभ्या किञ्चित् कुसुमितस्मित ।
तावच्चे नृपतिर्मान्यमानेनाभ्यधिकादर ॥ ४९ ॥

भवत्सदृशनेनाहमस्म्यनुग्रहभाजनम् ।
द्रष्टव्या द्रष्टुमायान्ति पुण्यपुण्येन केवलम् ॥ ५० ॥

तीर्थाप्ति माधुसर्पकं पूज्यपूजामहोत्सव ।
अस्मिन् विरसन्नि मारे ससारे सारसग्रह ॥ ५१ ॥

स्नानाभ्यक्षतेन न मया युवयोश्चित्तं कृत ।
पुण्यसाफल्यनि शल्यकल्याणायार्चनादर ॥ ५२ ॥

अत्यागाराग्तरे तावन् मुहूर्तं त्रियता स्थिति ।
कृतस्नानं समेप्यामि पूजाप्रणयपात्रताम् ॥ ५३ ॥

इत्युक्तौ तेन ययतुस्तौ हुताशनमन्दिरम् ।
स्नातं विभूषितं भूपद्रव्याव इति कौतुकान् ॥ ५४ ॥

अथ राजा कृतस्नानं सर्वाभरणभूषितं ।
पुरोहितेन सहितस्नत्समीपमुपाययौ ॥ ५५ ॥

तौ दृष्ट्वा पृथिवीपाल ताग्रहारं विरीटितम् ।
क्षणं नैवोचतु किञ्चित् विषण्णौ विनताननौ ॥ ५६ ॥

कृतावने नरपती तौ पप्रच्छ पुरोहित ।
अकस्माद् युवयो कस्मादप्रसाद इवेक्ष्यते ॥ ५७ ॥

विनयातिक्रमोऽस्माकं यात वञ्चिन् न हेतुताम् ।
पृष्टौ पुरोहितनेति तौ शनैस्तमभाषणाम् ॥ ५८ ॥

आवयोनप्रिसत्त्व न युष्माकमतिश्रम ।
किं तु बाल्यगन्त्यवभावाद्येव न विस्मय ॥ ५९ ॥

अधुनैव नरेन्द्रोऽयं दृष्टोऽभ्यङ्गोऽपि यादृशः ।
क्षणपाकेन कालस्य दृश्यते नैव तादृशः ॥ ६० ॥

दिनेन्धनवने नित्यं दह्यमानेऽर्कवह्निना ।
नीयते कालधूमेन रूपचित्रमचित्रताम् ॥ ६१ ॥

निश्चित्य सर्वभावानां नित्यमेतामनित्यताम् ।
रूपेऽभिमानं कः कुर्यात् स्वप्नचित्रपटोपमे ॥ ६२ ॥

जराजीर्णानि रूपाणि रोगार्तानि वपूषि च ।
आयूपि काललीढानि दृष्ट्वा कस्य भवेन् मदः ॥ ६३ ॥

योऽयं विलोक्यते लोकः स्फाराकारविकारवान्
उच्छूनतामुपगतास्त एते शुक्लविन्दवः ॥ ६४ ॥

अहो कालस्य सूक्ष्मोऽयं कोऽप्यलक्ष्यक्रमः क्रमः ।
यत् पाकपरिणामेन सर्वं यात्यन्यरूपताम् ॥ ६५ ॥

राज्ञः स्नानक्षणे बाभूल् लावण्यलहरी तनोः ।
पीता क्षणेन सा तेन प्रवृत्ताम्यक्षणोचिता ॥ ६६ ॥

संपूर्णस्यायुषो मात्रा रूपस्य विभवस्य च ।
होरायन्त्राम्बुधारेव गलत्येवानिग नृणाम् ॥ ६७ ॥

कलाकाष्ठामुहूर्तानां कालस्य व्रजतां जघात् ।
न लक्ष्यते विभागेन दीपस्येवाचिषा गतिः ॥ ६८ ॥

बालः प्रभाते मध्याह्ने तरुणः स्यविरोऽस्तगः ।
दिने दिने दिनेशोऽपि त्रियते काललीलया ॥ ६९ ॥

शुष्यन्त्यम्बुधयश्तरङ्गगह्वर्नखलिङ्गिताशाङ्गना
गच्छन्त्युद्गनतुङ्गशृङ्गमुकुटोदया गिरीन्द्राः क्षयम् ।

अस्यत्येव वमुधरापि सहिता दिग्दन्तिभिर्यद्वशात्
सर्वांशी सतत प्रधावति महाकाल स कोऽप्याकुल ॥ ७०

इत्युक्त्वा नृपमामन्त्र्य दिव जग्मतुरश्विनी ।
नृपश्च तद्वचश्चिन्ताशान्तरूपमदोऽभवत् ॥ ७१ ॥

तस्मान् न कार्यं सुधिया विचार्य साश्चर्यसौन्दर्यविलासदर्प ।
ससारमोहप्रसरे धनेऽग्निन विद्युत्स्तताविस्फुरित हि रूपम् ॥ ७२

प्रातर्बालतरोऽथ कुडमलतया कान्ताकुचाभ शनै-
ह्लाहासविकासमुन्दररुचि सपूर्णकोपस्तत ।
पश्चान् म्लानवपुर्विलोलशिथिल पद्म प्रकीर्णोऽग्निलै-
स्तस्मिन्नेव दिने स पङ्कुकलिलविलत्रस्तटे शृण्वति ॥ ७३ ॥

यैरूप्य सहज जराहृतरुचिर्यातो ययाति पुरा
कान्त्या तजितकामकीर्तिरभवद् दुर्दर्शमूर्तिर्नल ।
सौदासस्य मनोहर वपुरभूत सन्नामन देहिना
रूपे कस्य भविष्यति प्रतिदिनम्लायिन्यनित्ये धृति ॥ ७४ ॥

तस्मादस्थिररूप विचार्य रूप भवस्वरूप च ।
अनुरूपमदनशमन स्थिरपदसंप्राप्तये सुधियाम् ॥ ७५ ॥

इति श्रीःपाण्डवापराक्षमेन्द्रविहिने ऋषदलने
रूपविचारश्चतुर्थः ।

पञ्चम शौर्यविचारः ।

अट शूर भूरप्रतिभटघटापाटनपटु-
रतरस्त्री सेनाया ह्यगजघटानामधिपति ।
इति प्रौढ पुसा निजभुजबलाक्रान्तजगता
भवत्यन्नदर्प परिभवपद नालगलित ॥ १ ॥

शौर्येण, दर्पः पुरपस्य कोऽयं दृष्टस्तिरश्चामपि शूरभावः ।
औचित्यहीनं विनयव्यपेत दयादरिद्रं न, वदन्ति शौर्यम् ॥ २ ॥

यालस्य शौर्यं कुसुमोपमस्य मातुः प्रहारे प्रणयस्मितेषु ।
वृद्धस्य शौर्यं शिथिलाङ्गसंघेः स्वश्लाघया पूर्वकथापथेषु ॥ ३ ॥

वयस्त्रिभागे तरुणस्य शौर्यं यदेव दर्पप्रभवाभिभूतम् ।
तच्च चित्तवृत्तेर्विविधस्वभावात् पर्यायशो यात्यतिवैपरीत्यम् ॥ ४ ॥

चित्तस्य जात्यानिलचञ्चलस्य नानागुणत्वात् क्रियते किमस्य ॥ ५

ह्यो येन भग्नाः पुरतोऽरिसेना भीतः स एवाद्य भवत्यधीरः ।
वृत्रेण शक्रः समरे निगोर्णः केनेन शक्रः स जघान वृत्रम् ॥ ६ ॥

एक समालिङ्गति दर्पलोला क्षीबेव वेश्या नहि राजलक्ष्मीः ॥ ७

यः कातवीर्यस्य च दो.सहस्रं चिच्छेद वीरो युधि जामदग्न्यः ।
न सायके रामकराधिरूढे ब्राह्मण्यदैन्यप्रणयी वभूव ॥ ८ ॥

रामोऽपि साहायकलाभलोभाच्चक्रे कपेः संश्रयदैत्यसेवाम् ।
शूरप्रतापः शिगिरर्तुनेव कालेन लीढस्तनुतामुपैति ॥ ९ ॥

वाली प्रसह्य प्लवगः करेण

सोल्लामकैलाससह दशास्यम् ।

निक्षिप्य कक्षाञ्चलमधिवन्द्ये

सप्तान्धिमप्याविधिमन्वतिष्ठत् ॥ १० ॥

युद्धोदना भूपतयः प्रसिद्धा वृद्धा जरासंधनृपेण पूर्वम् ।
न भीमसेनेन भुजायुधेन द्विधा कृतः मंधिविदारणेन ॥ ११ ॥

भीमोऽपि कर्णेन विकीर्णवयं प्रमूढशक्तिं कृपया विमुक्त ।
कर्णोऽर्जुनस्याततकर्मकस्य क्षणात् क्षण याचकता प्रयात ॥ १२ ॥

त्यक्त्वार्जुनं कृष्णकलत्रवर्गं जगाम गोपालबलाभिभूत ।
न ज्ञायते देवपथानुयाता शौर्यस्य वृत्तिं करिकर्णलोला ॥ १३ ॥

भीरुः शूरत्वमायाति शूरोऽप्यायाति भीरुताम् ।
न क्वचिच्चपलस्यास्य शौर्यस्य नियता स्थितिः ॥ १४ ॥

घाणक्षेत्रक्षेण कतारिचक्रधारापथानियं ।
आजन्मभक्तिप्रणयी रक्षणाहो न रक्षितः ॥ १५ ॥

वेगाप्ते कालयवने मुबुकुन्दमगिद्रियम् ।
शौरिः गयनपर्यङ्कतलसकुचितावृत्तिः ॥ १६ ॥

शिशुपालस्य शिरसि च्छिन्ने चक्रेण चक्रिणा ।
दृष्टिं कृत्वा न चापेषु तृप्सन्त्यक्षपानिभिः ॥ १७ ॥

भीमनिष्पीयमाणामृगं दृष्टो दुर्योधनानुजः
अशस्त्राभिरिव स्त्रीभिर्द्रोणकर्णकुपादिभिः ॥ १८ ॥

स्फाराजगरमरुद्धभुजद्वन्द्वो वृकोदरः ।
जननीकरुणाऋन्दनिनादमुखरोऽभवत् ॥ १९ ॥

महतार्मापि पूर्वोपामेवरूपा मदक्षितिः ।
सामान्यविक्रमोद्दामश्लाघा वेनाभिन्न-ग्रते ॥ २० ॥

अशक्ते रौद्रतार्तक्षय तीव्रतापेषु धीरता ।
छद्मधीर्वाचि पारुष्य नीचानां शौर्यमोद्गमः ॥ २१ ॥

निष्कारणनृशसस्य शौर्यं हिंस्त्रत्वमुच्यते ।
यः सर्वं इव मनसि प्राणशायय देहिनाम् ॥ २२ ॥

एतदेव पर शौर्यं यत्परप्राणरक्षणम् ।

न हि प्राणहर शूरः शूरः प्राणप्रदोर्ध्वनाम् ॥ २३ ॥

न कश्चिद् बुद्धिहीनस्य शौर्येण क्रियते गुणः ।

पञ्चन्यर्गाजितामर्षी श्वभ्रे पतति केसरी ॥ २४ ॥

किं शौर्येण सरागस्य मदक्षीबस्य दन्तिनः ।

बन्धकीलाभलोभेन यः क्षिपत्यवटे तनुम् ॥ २५ ॥

शौर्यं विक्रीतकायस्य सेवकस्य किमद्भुतम् ।

मेघस्येव वधो यस्य सूनावद्धस्य निश्चितः ॥ २६ ॥

न दर्पविकृत शौर्यं न मायामलिनं मनः ।

न द्वेषोष्णं श्रुतं येषां गम्यन्ते तद्गुणा बुधैः ॥ २७ ॥

कुलं कृतनयेनेव लोभेनेव गुणोदयः ।

ऐश्वर्यं दुर्नयेनेव शौर्यं दर्पेण नश्यति ॥ २८ ॥

प्रभावभवनस्तम्भ इव दम्भोद्भवोऽभवत् ।

सप्ताब्धिपरिखालेखामेखलायां प्रभुर्भुवः ॥ २९ ॥

तस्य निःशेषिताराते सदा युद्धमनोरथः ।

अप्राप्तप्रतिमल्लस्य ययौ हृदयशल्यताम् ॥ ३० ॥

स सुरासुरयुद्धाप्तदर्पदर्पितमानसः ।

न कोऽस्ति शूरः सरम्भादित्यपृच्छत् सदा जनम् ॥ ३१ ॥

दर्पवण्डूलदोर्दण्डं पृच्छन्त रभसेन तम् ।

सर्वाविमानसनद्धं जगादाभ्येत्य नारदः ॥ ३२ ॥

नास्ति त्यक्तसदृशः दूरस्त्रैर्लोक्ये सत्यमुच्यते ।

वि तु जाने रणार्हो ते नरनारायणावृषी ॥ ३३ ॥

वदर्याश्रमससक्तौ तीव्रे तपसि निष्ठितौ ।
युद्धेच्छौ तौ यदि स्याता तत् पूर्णस्ते मनोरथ ॥ ३४ ॥

नारदेनेन्यभिहिते स वदर्याश्रम ययौ ।
विलोकयन् निजभुजौ प्रत्यामग्नररणोत्सवी ॥ ३५ ॥

दृष्ट्वा तेजोनिधी तत्र नरनारायणौ नृप ।
मनोरथपथाभ्यस्त ययाचे युद्धमुद्धत ॥ ३६ ॥

त युद्धवामुक् तिर्यग दशा गम्भीरधीरया ।
विलोकयोवाच सावजस्मितदिग्धाघर नर ॥ ३७ ॥

महीपते निवर्तस्व न वय युद्धकोविदा ।
युक्तस्तैरेव सद्ग्रामस्तव ये भूम्यनन्तरा ॥ ३८ ॥

इत्युक्तोऽपि यदा राजा न च्चाल रणादरात् ।
तदा त दृप्तमैषीकनिशितास्त्रैरपूरयत् ॥ ३९ ॥

प्रदीप्तज्वलमाकारे शरैरकीर्णविग्रह ।
मिनष्टविग्रहश्चिर्नृपस्तत्याज धीरताम् ॥ ४० ॥

अकाण्डखण्डितोक्त्तण्डदर्पज्वरमरो नय ।
कृपण प्राणरक्षार्थं तमेव शरण ममी ॥ ४१ ॥

वारितास्त्रस्ततस्तेन भग्नमानमनोरथ ।
लज्जाविकुण्ठकण्ठ स्वां राजधानी ययौ नृप ॥ ४२ ॥

इति मानस्य महतामपि घोराशनिर्मद ।
लोहस्य स्वमलेनेव क्षयो दर्पेण तेजस ॥ ४३ ॥

तस्मात् सदा मानधनेन गुसा दर्पे प्रयत्नेन निवारणीय ।
दर्पोऽग्नवक्त्रस्य मुहुज्जनोऽपि सर्वात्मना तीव्रनिपातसज्ज ॥ ४४ ॥

अदपंशीर्यस्पृहणीयसत्त्वा गोविप्ररक्षाक्षपितस्वदेहा ।

प्रयान्ति वीरा सुकृतामृताद्रैर्यज्ञ शरीरैरजरामरत्वम् ॥ ४५ ॥

इति श्री० व्यासादासापराह्वयक्षेमेत्रविहिते

वर्षदलने शौचविचार पञ्चम ।

पष्ठो दानविचार ।

जगत्येको भद्रद्विरद इव दानाद्रंसरण-

यंशस्वी नि स्वानामहमभिमताशाफलनह ।

इति त्यागोदग्र वहति किल दर्प मनसि य

स्तदुद्भूत सर्व सुकृतमपहाय व्रजति स ॥ १ ॥

स्वर्गादिसभोगफलाभिलापात्

पात्राय पूजा प्रतिपद्यते य ।

धर्मार्थपण्यत्रयविक्रयोऽसी

कस्तेन दानप्रभवोऽभिमान ॥ २ ॥

यद विद्यादिगुणोत्कर्षविशेषपरितोषितै ।

दीयते प्रीतिधनयो स पण्यत्रयविक्रय ॥ ३ ॥

लोकप्रसिद्धिसिद्धिर्घं य प्रयच्छति गुणस्तवं ।

वरोति वित्तयशसो स सदा त्रयविक्रयम् ॥ ४ ॥

अवमानहत यच् च दत्तमश्रद्धया धनम् ।

ऊपरे निष्फल् बीज क्षिप्तमक्षिप्तमेव तत् ॥ ५ ॥

त्यागिनोऽन्यस्य सपर्ये नीत्युत्कर्षं जिगीयसा ।

दत्त कारणभूतस्य तत्संबान्ते पञ्चप्रदम् ॥ ६ ॥

परार्तिशमन वित्तमज्ञातमनुदीरितम् ।

अफलाकाङ्क्षया युक्त प्रयात्यल्पमल्पताम् ॥ ७ ॥

कुरुक्षेत्रादिदेशेषु कालेष्वर्कग्रहादिषु ।

आत्मोपकारमात्रेण पात्रे दानेन किं मद ॥ ८ ॥

देशकालक्रियापात्राण्यविचार्यैव केवलम् ।

परेषामार्तिशमन दयार्द्रं दानमुच्यते ॥ ९ ॥

रक्षार्थं सपदा पुत्रकलत्रमुखसिद्धये ।

दीयते यत् प्रयत्नेन लोभदानेन तेन किम् ॥ १० ॥

वादे खलैः खलीकृत्य वेधद्रुतपरीक्षया ।

दीयते यच्च चिरकिलष्ट कष्टदानेन तेन किम् ॥ ११ ॥

त्यक्त्वाशागतसत्पात्र पूर्णायाभ्यर्घ्यं दीयते ।

यत् तदुच्छ्वाससप्त दग्धदानेन तेन किम् ॥ १२ ॥

अन्यदाभाषितं पूर्वं दत्तमन्यत् ततोऽल्पकम् ।

यत् मदोपमयोग्यं वा कूटदानेन तेन किम् ॥ १३ ॥

चिरसेवानुरोधेन लोभकृच्छ्रादनिच्छया ।

अप्रसादेन यद् दत्तं वलदानेन तेन किम् ॥ १४ ॥

यत् पुष्पधूपतिलकप्रतिपत्तिप्रदर्शितम् ।

दत्तमत्यल्पनि मार दम्भदानेन तेन किम् ॥ १५ ॥

प्रभूतभारसभार राजचोरादिविष्ण्वे ।

दत्त्वा यद् दुष्टमुदुष्टं शत्रुदानेन तेन किम् ॥ १६ ॥

अनास्थाद्यमविक्रयमनादेयमनीप्सितम् ।

दत्तं निरपकारं यद् बन्ध्यदानेन तेन किम् ॥ १७ ॥

ऋणवच् चिरसशोध्य वचसा प्रतिपादितम् ।

यन् नित्ययाचनद्वेष याच्यदानेन तेन किम् ॥ १८ ॥

एकस्मै पूर्णमन्यस्मै कृञ् तुल्यगुणोदये ।

भेदाद् यदर्पित रागद्वेषदानेन तेन किम् ॥ १९ ॥

ऋणदं स्वजनै पुत्रैर्लब्धक्षामप्रतिग्रह ।

नित्यमायास्यते येन कलिदानेन तेन किम् ॥ २० ॥

न परस्यार्तिगमन नात्मन पुण्यकारणम् ।

दत्ताल्पमूल्येनाप्य यत् स्वल्पदानेन तेन किम् ॥ २१ ॥

दुष्टहेषु विरुद्धेषु दशापाकेऽतिदाहणे ।

दीयते दोषशान्त्यै यद् भयदानेन तेन किम् ॥ २२ ॥

मुमुर्षुस्त्यक्तसर्वाणि शयनस्थो ददाति यत् ।

मूर्च्छारिधानेन मनसा मोहदानेन तेन किम् ॥ २३ ॥

दत्त प्रियविभोगाग्रशोकशल्यातचेतसा ।

यत् पश्चात्तापजनन वाप्यदानेन तेन किम् ॥ २४ ॥

पुरोहिताय गुरवे शान्तिस्वस्तिविधायिने ।

दीयते यत् प्रसङ्गेन भूतिदानेन तेन किम् ॥ २५ ॥

यत् मत्पतृफलस्पृहं यदुचितं सवस्वभूतं च यत्

नान्यायेन यदर्जितं परधनस्पर्जेन क्षप्तं न यत् ।

दत्त्वा दुःखक्षतं न यत् स्ववचसा पश्चान् न यद् गण्यते

तद् दानं धनबीजवापतिपुणं शेषं प्रवारं शृणु ॥ २६ ॥

प्राप्तुं स्वर्गं वराङ्गनाम्नतदस्पर्शतिरिक्तं मुग्धं

दत्तो मेरुर्गणि प्रयाति तृणतामामोषकारेच्छया ।

आपन्नातिविलोकने करुणया श्रद्धासुधापूरित

सत्त्वोत्साहसमन्वित तृणमपि त्रैलोक्यदानाधिकम् ॥ २७ ॥

मुधिष्ठिरस्य भूभर्तुः पुरा कनकवर्षिणः ।

अश्वमेधे विधानेन वर्तमाने महाश्रुतौ ॥ २८ ॥

सज्जासु राजभोज्यासु विविधास्वयंपालिषु ।

अनिश रत्नपात्रेषु भुञ्जानेषु द्विजन्मसु ॥ २९ ॥

विप्रेषु पूर्यमाणेषु मणिकाञ्चनशामनं ।

उच्छिष्टभूमिं नकुल स्वविलात् समुपाययौ ॥ ३० ॥

दीप्तकाञ्चनवर्णेन पादवेनैकेन शोभितः ।

अपरेणासुवर्णेन वित्तीर्णजनकौतुक ॥ ३१ ॥

सोऽभ्येत्य तूर्णमुच्छिष्टहेमपात्रच्युतेऽभसि ।

लूलोठ अफरोत्फालपरिवर्तदिवर्तनैः ॥ ३२ ॥

मुवर्णपाद्वं नकुल दृष्ट्वा सर्वे कुतुहलात् ।

मज्जन्तमुच्छिष्टजले क्षितिपाथ न्यवेदयन् ॥ ३३ ॥

प्राप्तेन भूभुजा दृष्ट्वा दृष्ट्वा पृष्ट इवेष्टया ।

सौज्वदद् विस्मयभुवा सुस्पष्टाक्षरया गिरा ॥ ३४ ॥

राजन्नस्यातिदानस्य न पश्याम्युचित फलम् ।

अस्मात् प्रभूतमभारात् मक्तुपात्र वर परम् ॥ ३५ ॥

प्रवृत्तेऽस्मिन् महादाने महत्तस्ते महीपते ।

वित्ते वृत्ते च चित्ते च शुद्धिं को वेत्ति तत्त्वतः ॥ ३६ ॥

सभारोऽयं भुवनभवनव्याप्तिपर्याप्तिभोगः

सर्वांशसु प्रततजनतापूरणेऽयन्तुच्छ ।

आपन्नार्तिप्रशमनविधौ सत्त्वशुद्धिप्रदाने

सनद्धानामपि तृणकण काञ्चनाद्रित्वमेति ॥ ३७ ॥

श्रूयता यन मया दृष्ट भूपते स्वयमद्भुतम् ।

उदेत्युदीरिते यस्मिन् काय रोमाञ्चकञ्चुक ॥ ३८ ॥

शिलोज्छवृत्तिना पूर्व विप्रेण क्षेत्रचारिणा ।

उपवासकुशेनाप्त यवस्तोक कलनिणा ॥ ३९ ॥

सक्तुपात्रे तत सिद्धे कृतदेवपितृक्रिय ।

जायापुत्रविभागेन स्व भाग भोक्तुमुद्ययौ ॥ ४० ॥

स प्राणाहृतितोयार्यो ददर्शातिथिमागतम् ।

क्षुत्क्षामकुक्षि सक्षिप्तसर्वाङ्गशिथिलाकृतिम् ॥ ४१ ॥

तस्मै विहितसत्कार सप्रसादेन चेतसा ।

श्रद्धागुभावसिक्त तत स ददौ निजभोजनम् ॥ ४२ ॥

निगीर्णैःतिथिना तस्मिन्नक्षीणक्षुब्धकारिणा ।

तद्भार्याप्यादरवती तस्मै स्वमग्नं ददौ ॥ ४३ ॥

तेनाप्यतृप्तिभालोक्य तत्सूनु श्रद्धयातिथिम् ।

स्वभोजनेन विदधे सपूर्णाशननिर्वृतम् ॥ ४४ ॥

गते भुक्त्वातिथौ तस्मिन्नुपवासवृशो द्विज ।

सत्त्वोत्साहयुतस्तस्थौ क्लान्तोऽपि निशि निर्व्यंश ॥ ४५ ॥

अथाह मक्तुगन्धेन निर्गंत क्षुधितो विलात् ।

प्राप्तस्तत्पणंवुटिवामुत्पृष्टोऽच्छिद्यङ्गिणीम् ॥ ४६ ॥

तत्राचमनतोयेन स्पृष्टमात्रस्य मे नृप ।

पदय मे दक्षिण पार्श्वं जात हेममयच्छवि ॥ ४७ ॥

ततोऽहं वामपाश्वस्य हेमच्छायाप्तये सदा ।

निर्निद्रश्चिन्तया यातः कृशतामेव केवलम् ॥ ४८ ॥

यद्यत् प्राप्नोति पुरुषः कर्मयोगात् समीहितम् ।

तत्तत् मपूरणायैव याति चिन्ताविधेयताम् ॥ ४९ ॥

अधुना वर्तमानेऽस्मिन्नवमेधे तव ऋतौ ।

हेमपाश्वाशयायातो विप्रोच्छिष्टां महीमहम् ॥ ५० ॥

रत्नकाञ्चनपात्राम्बुसिक्तस्य कुठतश्चिरम् ।

मम कान्तिलवोऽप्यङ्गे न कश्चिदिह दृश्यते ॥ ५१ ॥

सर्वथा सत्त्वशुद्धाय दानायातिलषीयसे ।

ममो महाफलायैव न भोगाङ्गप्रसङ्गिने ॥ ५२ ॥

इत्युक्त्वा नकुले याते तत् तथेति युधिष्ठिर ।

विचिन्त्य भूततोच्छ्वास क्षण स्तिमितता ययौ ॥ ५३ ॥

तस्मात् सुवर्णाम्बररत्नभूमिदानैर्न दर्पं पुरुषेण कार्यः ।

भवत्युदारं करुणार्द्रसत्त्वं दानं सदा कस्यचिदेव पुण्यं ॥ ५४ ॥

इति श्रीव्यामदासापराख्यसौमैत्रविहिते

दर्पदलने दानविचारः पठः ।

सप्तमं तपोविचारः

तपः सदा रागधनाभिमानमोहश्रद्धाणाय सतामभीष्टम् ।

तेनैव दर्पो यदि किं वृथैव त्यक्तो निकायः क्षपितश्च जायते ॥ १ ॥

सर्वात्मना शुद्धधिया विधेयः ससारदोषप्रशमाय यत्नः ।

कोपोपतप्तं घनरागदिग्धं करोति तीव्रं न तपः प्रशान्तिम् ॥ २ ॥

चित्तं विरक्तं यदि किं तपोभि-

श्चित्तं सरागं यदि किं तपोभिः ।

चित्तं प्रसन्नं यदि किं तपोभि-

श्चित्तमकोपं यदि किं तपोभिः ॥ ३ ॥

कोपेन क्षापस्फुरिताधराणां कामेन कम्पस्फुरिताधराणाम् ।

स्वेदाम्भसा तुल्यसमुद्भवेन निस्तेजसा किं तपसा मुनीनाम् ॥ ४ ॥

भार्याप्यहल्या किल गौतमस्य क्रुद्धस्य क्षापेन शिला बभूव ।

नीनो वसिष्ठेन रूपाभिः शप्तश्चण्डालता भूमिपतिस्त्रिशङ्कुः ॥ ५ ॥

भूमन्मूर्तिर्वररत्नलोभाद् विपाटयन्ती नयने सुकन्याम् ।

तत्पाणिसंस्पर्शसुखादरेण सेहे निकारं च्यवनः सरागः ॥ ६ ॥

पाण्डुः प्रियाकण्ठविलम्बिवाहुर्ययौ स्तनन्यस्ततनुर्यदस्तम् ।

दग्धः परीक्षितफणिफूल्कृतं यत् तपस्वीकोपस्य विजृम्भितं तत् ॥ ७ ॥

विसारसंसारतरोर्न येन निःशेषमुन्मूलितमेव मूलम् ।

शापोऽतापप्रभुणा परेया किं तेन मिथ्यातपसा मुनीनाम् ॥ ८ ॥

न राजसेवारजसा विलुप्तं न भूमिविद्यादिविवादतप्तम् ।

न दम्भदीक्षाकुहकाकुलं यत् कल्याणमिस्थं विमलं दत्तं तत् ॥ ९ ॥

ससंचयं गुप्तकलत्रपुत्रं पुनर्गृहीतव्यवहारभारम् ।

दम्भाभिमानोद्धवकष्टभूतं मिथ्यादत्तं जीवितवृत्त्युपायः ॥ १० ॥

सरागरोगं बहुलप्रमोहं सारोगसंभारमवर्गवर्गम् ।

प्रद्वेषदोषोष्णममेयमायं ससारचिह्नं दत्तमेतदप्यम् ॥ ११ ॥

जटाक्षसूत्राजिनयोगपट्टचन्द्यादृढग्रन्थिनिपीड्यमानम् ।

विवेकहीनं विरतप्रकाशं दत्तं बृहद्वन्धनमामनन्ति ॥ १२ ॥

सरागकापायकपायचित्त शीलानुकृत्यागदिगम्वर वा ।

लोल्योद्भवद्भूमभरप्रहास व्रत न वेपोद्भुतुन्यवृत्तम् ॥ १३ ॥

नि सङ्गयोग घनभोगसङ्ग विलम्बिवङ्कालकपालमालम् ।

कोपाकुल स्पर्शविवर्जनीय भारव्रत तत् वचयन्ति पापम् ॥ १४ ॥

बालस्तपस्वी किमतोऽस्ति हृन्स्य

युवा धनैपी किमतोऽस्ययोग्यम् ।

वृद्ध सराग किमतोऽस्ति निन्द्य

मूर्खं प्रमाता किमतोऽस्ति शोच्यम् ॥ १५ ॥

क्षमा शमः शामनमिन्द्रियाणा मन प्रसिक्त करुणामृतेन ।

तपोऽर्हमेतत् सजने वने वा कायस्य सशोषणमन्यदाहु ॥ १६ ॥

हिमाचले श्यामलदेवदाकयने पुरा निर्झरचारहास्ये ।

तपस्यता शोषजुषा मुनीना कालो ययौ वर्षसहस्रसप्तथ्य ॥ १७ ॥

तत कदाचिद् भगवान् भवार्तिहारी विहाराय नभ पथेन ।

सम भवान्या वृषभाधिरूढ समाययौ क्षीतमयूखमौलि ॥ १८ ॥

तस्योदिताना वदनप्रभाणा दीर्घाकृतानेकशशिप्रभाणाम् ।

विलासहास्येन नभो बभूव विभक्तिससक्नसितोत्तरीयम् ॥ १९ ॥

देवी विलोक्याथ तप प्रयत्नतीव्रप्रयासप्रकटास्थिरोपान् ।

मुनीन् कृपावेशविपण्णचित्ता शशाङ्कुलेष्वाभरण वभापे ॥ २० ॥

देव त्वदाराघननिश्चङ्गना

सत्यक्तमर्वाग्रहनिग्रहाणाम् ।

तप क्रियाशोपितविग्रहाणा

नाशापि मुक्ति विमहो मुनीनाम् ॥ २१ ॥

कस्मादमी वर्षसहस्रलघ्वक्लेशावलगास्तनुशोपमगाः ।

भवत्पदं नित्यसुखाय नैव निरामयं तन्मुनयः प्रयान्ति ॥ २२ ॥

पृथुः प्रसादः प्रथमागतेषु निरादरत्वं चिरसंधितेषु ।

स्वाच्छन्द्यलीलाविपुलावलेपादेप स्वभावः सुलभः प्रभूणाम् ॥ २३ ॥

इति प्रियाया. प्रणयोपपन्न-

माकर्ण्य वाक्य गिरिशोऽन्नवीत् ताम् ।

कुर्वन् विपश्यामलकण्ठकान्ति

दन्तभाभि प्रतिभाविहीनाम् ॥ २४ ॥

देवि त्वयोक्तं दयया मुनीनां

भवतानुरोधादुचितं ममैतत् ।

एषा भवोल्लङ्घनविघ्नभूता

शान्तिं गतौ किं तु न कामकोपी ॥ २५ ॥

वनप्रवेशनियमैरशेषैः क्रियाविशेषैः कृतकायशोषैः ।

न निर्विकारं पदमाप्नुवन्ति कोपेन कामेन च कृष्यमाणाः ॥ २६ ॥

प्रत्यक्षमेषां मनसो विकार संदर्शयाम्येष निपवतमन्तः ।

तीव्रव्रतैः शुष्यति काय एव न वासनालीनघनप्रमोहः ॥ २७ ॥

संत्यक्तभोगाः स्पृहया विमुक्ताः

स्नेहेऽप्यरागा सुजनेऽप्यसङ्गाः ।

भजन्त्यविक्लेशतपःप्रसक्ता

युक्ता प्रकामं पदमव्यय तत् ॥ २८ ॥

उरुवेति शंभुर्वृषभात् सलीलं गिरेरिवाग्रादवतीर्य भूमिम् ।

क्षणादमूढदमुनरूपराशिनंश्वरनः शान्तिमुधावदानः ॥ २९ ॥

तस्मामरापीनकिरीटरत्नजोषप्रभाद्राविव पादपद्मौ ।

प्रनवतुविद्रुमबालवल्ग्रीनवप्ररोहाद्भुतगर्वमुर्व्याम् ॥ ३० ॥

सुस्पष्टजानु प्रचितोरसोभि नाभिहृदावर्तविभुवतमध्यम् ।
तत तस्य रूप प्रविलम्बितवाहो पीनासमासीन मुखपूर्णचन्द्रम् ॥ ३१ ॥

अनन्यलावण्यसुधाब्धिमध्यस्नातैरिवाङ्गै स्फटिकावदातै ।
चक्रे दशाशा म पृथुप्रकाशा दिगम्बरत्वादिव जातहासा ॥ ३२ ॥

पाणिस्थितश्याममयूरपिच्छच्छायाच्छटाविच्छुरितोऽस्य कण्ठ ।
रराज लीनान्तरकालकूटमिषाग्निनेवापितधूमलेख ॥ ३३ ॥

स लोचनाभ्या पृथुपद्मलाभ्यामारक्तपर्यन्तमनोहराभ्याम् ।
व्यधादिवानङ्गनवाङ्गमङ्गं दिगङ्गनानामनुरागदीक्षाम् ॥ ३४ ॥

दृष्ट्वा त्रिलोकीकल्प्ताभिलाष वपु रमरारेर्जमितरमर तत् ।
पूर्वापकारस्मृतिजानलज्ज चक्षु क्षण क्वापि ययौ तृतीयम् ॥ ३५ ॥

वभौ ग बान्त कुटिलागितेन म्बन्धस्पृशा कुन्तलसचयेन ।
अन्वेष्टुमिष्टा म्बुटेन्दुलेखा निशागणनव ममागतेन ॥ ३६ ॥

लतावधूपल्लवपाणिमुक्तं स्मितावदातैर्विवशौ स पुष्पं ।
रूपान्तरे निहनुतजहनुकन्याफेनावशोपैरिव कीर्णकेण ॥ ३७ ॥

तेनान्यरूपेण कृता नवंव कान्तिश्चकाशे निजरूपगुप्त्यै ।
जूटादिवेन्दुर्मृदित कराभ्या सर्वाङ्गमभ्यङ्गपदे नियुक्त ॥ ३८ ॥

रूप विरूपीकृतमन्यस्य तत् तस्य बान्त्या वमनीयमासीत् ।
लज्जागहाराद वनदेवताना मविम्मयोयेन नवाभिलाष ॥ ३९ ॥

त्रिवाससस्तस्य ससङ्गमङ्ग लज्जावतीना स्पृहयैव पेतु ।
नत्राणि विद्याधरसुन्दरीणा लीनारविन्दार्धतिरस्कृतानि । ४० ॥

नभ स्थिताना त्रिदशाङ्गनाना तदगात्रसौ दयंवशीकृतानाम ।
प्रवम्पसिञ्जानविभूषणाना नत्रोत्पवोऽम्बूद गतिविघ्नभूत ॥ ४१ ॥

सुसिद्धकन्याञ्जलिपल्लवाग्रविमुक्तनीलोत्पलपुष्पकुञ्जम् ।
अङ्गे जगल्लोचनवर्गमस्य सौन्दर्यससक्तमिवावभासे ॥ ४२ ॥

तद्दर्शने कौतुकनिञ्चलानां वर्णवितसीकृतलोचनानाम् ।
मृगाङ्गनानामपि सस्पृहाभून् नितान्तमन्त करणप्रवृत्ति ॥ ४३ ॥

तस्य प्रवेशे वदनाधिवासलोभभ्रमद्भृङ्गगणाञ्चितानाम् ।
अभूत् सज्जम्भस्वमनाकुलानां गुहूर्लतानां कुसुमेषु कम्प ॥ ४४ ॥

शनैः शनैराश्रमसनिवर्पं त यौवन मूर्तमिवापतन्तम् ।
विलोक्य कान्त मुनिकामिनीनां मनः प्रहर्षोच्छलितं बभूव ॥ ४५ ॥

तासां तदालोकननिर्निमेषा दृष्टिं परं वर्णपथप्रविष्टा ।
उत्सृष्टलज्जाविपुलाभिलाषादसूचयन् मुग्धमृगीविलासम् ॥ ४६ ॥

तासां तदचरितसोत्थितानां ज्यस्ताशुकोत्कम्पिधनस्तनीनाम् ।
नवेन वामेन खलीकृतानां जम्भाभयोऽभूद् भुजयोर्विलास ॥ ४७ ॥

तामा वप्री रोमलता मुयेन्दुभीता तमश्नी स्तनरक्षितेव ।
रागाग्निधूमप्रसराश्रयलेपा तनीयमी नाभिविनिर्गतेव ॥ ४८ ॥

तस्याधरे चुम्बनलालसेव कण्ठे हठालिङ्गनसस्पृहेव ।
हृदि स्तनन्यासममुत्सुकेव पपात दृष्टिं सहस्रैव तामाम् ॥ ४९ ॥

भृङ्गस्वनैराहिनहृष्टाभिः

पुष्प्यन्प्रमूर्तं प्रसृतस्मिताभिः ।

याताञ्चितं पल्लवपाणिभिस्ता

निवायमाणा इव मञ्जरीभिः ॥ ५० ॥

गतज्यमाना इव होमधूमग्यावरीसूत्रमणेन दिग्भिः ।

गम्यान्निवे शीलदुर्वृत्तमुक्तिगज्जा यित्ज्जा प्रमथयन्तु ॥ ५१ ॥

निश्वासिनीनां स्मरवाणपुङ्ख
 पक्षान्तवातैरिव कम्पितानाम् ।
 तासां विलोक्यैव मनोविकार
 भ्रूभङ्गभीमा मुनिपर्यदासीत् ॥ ५२ ॥

कोपोत्पटव्याघ्रविदीर्यमाण-
 क्षमामृगीरक्तचित्तेव तेषाम् ।
 आसन्नदोषागमवासरान्त
 सव्यानिभाभूत् सहस्रैव दृष्टि ॥ ५३ ॥

दृष्टाधरा कम्पविधूर्णमाना
 रवेदारद्रं देहा विषम श्वसन्त ।
 ते भेजिरे रागसमुद्गतेष्वर्पा
 कोपाकुला कामुकवृत्तमेव ॥ ५४ ॥

अन्तर्ज्वलत्कोपकृशानुधूम-
 स काशकृष्णाजिनबद्धकक्ष ।
 निदण्डमुद्यम्य जवेन कश्चि-
 दभ्याद्रवन् नम्रतनु वृषाङ्गम् ॥ ५५ ॥

वृषी समुत्क्षिप्य सकम्पबाहु-
 शिचक्षेप कश्चित् क्षमया विहीन ।
 येनासनात् दमाविरहादिवाक्षु
 मोहे निरालम्बतनु पपात ॥ ५६ ॥

नमण्डलु कश्चिदकाण्डचण्ड-
 सरम्भपिण्डीकृतकोपतुल्यम् ।
 आदाय मोहेन पिनाकपाणे
 पुर प्रहाराभिमुखो वभूव ॥ ५७ ॥

तेषाममर्षाद् भृशमक्षमाणा

सोढु निकार क्षणमक्षमाणाम् ।

प्रापु प्रयाता क्षितिमक्षमाला

भ्रूभङ्गता तस्य तपोवनस्य ॥ ५८ ॥

तत्सभ्रमादाश्रममञ्जरीणा

कम्पाकुलाना कुसुमान्तरोत्थै ।

आसीत् प्रमोहप्रतिमोज्ज्वकार

सापाक्षराभैर्भ्रमरैर्भ्रमन्त्रि ॥ ५९ ॥

ते प्रापुरीर्ष्यापिदमन्वकारि

वक्त्र शशाङ्कोपमभीक्षमाणा ।

कण्ठस्थलालोकनकालकट-

संपूरिताक्षा इव मोहमूर्च्छाम् ॥ ६० ॥

ते त म्मितप्रस्फुरिताधराग्रमुदयलावण्यविशेषतर्षा ।

पत्नीविकारोग्रनिकारमूचु कण्ठान्तरश्चासविकीर्णवर्णा ॥ ६१ ॥

कौज्य विजातिविगुण कलावान् नम्रो वृषाङ्ग प्रविशत्यलज्ज ।

प्रदूषिता येन महर्षिजुष्टा गङ्गगेव शुद्धा ललनावलीयम् ॥ ६२ ॥

अनेन ससूचयता निगूढरूपेण दर्पादकुलीनभावम् ।

नीतापवित्रत्वमिय मुनीना कापालिवेनेव वनान्तभूमि ॥ ६३ ॥

अहो बतारस्य प्रतिभा प्रसह्य मतीसमालिङ्गयनसस्पृहस्य ।

मेनापि कामात् कुह्वत्रमेण वान्त कृत रूपमनेन नूनम् ॥ ६४ ॥

उक्त्वेति तस्मै ससृजु सकोपास्ते दण्डपापाण्युसीशतानि ।

हेपावृताक्षणामविवेकजन्मा मोह प्रमादे गुस्तामुपैति ॥ ६५ ॥

दूरे भवत्पथ धनं निनिगन्तुमौली

तेषा प्रकोपविपुलान्तापितानाम् ।

तद्दर्शनानुसरणप्रसृतस्य यत्न

पत्नीजनस्य मुतरा विनिवर्तनेऽभूत् ॥ ६६ ॥

अथ स भगवान् भगं स्वर्गपिगापृथुनिर्झर-

प्रसृतहसितस्तस्माद् देशात् क्रमेण तिरोहित ।

प्रशमविमल व्योम व्याप्य प्रियामवदत् मय-

स्मितसितमुखी दृष्ट देवि त्वया मुनिचेष्टितम् ॥ ६७ ॥

भस्मस्मेशरीरता पृथुजटावन्व शिरोमुण्डन

कुण्डीदण्डकमण्डलुप्रणयिता चर्माक्षसूत्रग्रह ।

कापायव्यसन निरम्बररुचि कङ्कालमालाधृति

वामकोधवशाद् विशेषरुचिर सर्वं वृषैव व्रतम् ॥ ६८ ॥

दर्पात् कोपात् परिणतजटामूनवन्धाच् च मोहा-

दन्त सीदस्मरसविषयाम्वादमवादसङ्गात् ।

आशापाशव्यसननिचयाद् वासनालीनदोषान्

नैषा मुक्तिर्भवति तपसा कायसशोषणेन ॥ ६९ ॥

इत्युक्त त्रिपुरारिणा गिरिसुता श्रुत्वा यथार्थं वचो

निश्चित्य व्रतमप्रशान्तमनसा मिथ्यैव कायक्षयम् ।

मसारापरभाय मोहरजस शान्त्यै मुनीना पर

रागद्वेगविमुक्तये च दयया चक्रे हरस्वार्थनाम् ॥ ७० ॥

देव्याथितोऽथ भगवान् कृपया स्मरारि-

स्तेषामनुग्रहमयन विलोकनेन ।

चक्रे स्मितस्नपितदिश्वदनो मुनीना

लीनम्य मोहरजस मह्यैव शान्तिम् ॥ ७१ ॥

नपोविशेषैर्निशिनप्रयत्नैस्तस्मान् न कार्यं पृथुमोहदर्प ।

द्वेदेण रागेण महोदयेन नप क्षय याति सह मयेन ॥ ७२ ॥

प्रशान्तोऽन्तस्तृष्णाविषमपरिताप शमजलै-

रशेष सतोषामृतरविसरपानेन वपुष ।

असदृश सभोग कमलदलकीलालतुलया

भवारण्ये पुसा परहितमुदार खलु तप ॥ ७३ ॥

इति श्रीव्यासदायापराश्रमोमेन्द्रविहिते शपदज्ञने

तथोविचार सप्तम ।

समाप्तोऽयं ग्रन्थ ।

(४) सेव्यसेवकोपदेशः

विभूषणाय महते सृष्ट्यातिमिरहारिणे ।

नमः सतोपगन्धाय सेवाविपविनाशिने ॥ १ ॥

उत्सृज्य निजकार्याणि सद्भिर्वाप्पाबुलेक्षणम् ।

सेव्यसेवकमेवाना न्रियतामनुशासनम् ॥ २ ॥

दपदिकः परो लोभाद् द्वाबन्धौ सेव्यसेवकौ ।

धनोऽप्यमदैन्यविह्वलौ मुखे कः कस्य पश्यति ॥ ३ ॥

दुर्वारमोहलोभान्धो यदि न स्पादय जन ।

कः कूरन्मोघविधुरः सहेतुः धनिना मुखम् ॥ ४ ॥

यः पृथ्वीमपि दपान्धो न पश्यति पुरः स्थिताम् ।

स दैन्यलघुतां यातः कथं सेवकमीक्षते ॥ ५ ॥

अगतिं वाहयत्येको बधिरः स्तौति चापरः ।

अहो जगति हास्याय निर्लज्जो सेव्यसेवकौ ॥ ६ ॥

दूरं हुकारमात्रेण विसृष्टो मार्गेण सदा ।

गुणभ्रष्टः क्रियाहीनो नोद्वेगः याति मेवकः ॥ ७ ॥

मन्ये सुकृतिना तेन भागीरथ्या कृतं तपः ।

वैराग्यभागी गृह्या यः सेवासु न विगाहने ॥ ८ ॥

कथितक्लेशवापेन शापेनेव विपाकिना ।

सेवातापेन पच्यन्ते नह्यदुष्कृतिनो नराः ॥ ९ ॥

अदैन्यपुण्यमनसा यशस्तेषां विराजते ।

सेवापङ्ककलङ्कानां येन पात्रीकृतं शिरः ॥ १० ॥

प्रभुप्रणामे जठरं दैन्यमूलं विलोकयन् ।

प्रवेष्टुं सेवकः शङ्के विलक्ष्य क्षितिमीक्षते ॥ ११ ॥

सेवाध्वजोऽञ्जलिर्मूर्ध्नि हृदि दैन्यं मुखे स्तुतिः ।

आशाग्रहगृहीतानां कियतीयं विडम्बना ॥ १२ ॥

अकालार्गमनक्रोधेविधुरेश्वरचक्षुषा ।

क्षिप्रं स्मरं इवायाति सेवको दग्धभूतिताम् ॥ १३ ॥

पुनः सेवावमानानां तेन दत्तं तिलोदकम् ।

प्रविश्य वाहिनीं येन खड्गपात्रीकृतं वपुः ॥ १४ ॥

कणवृत्तिपरिक्लिष्टः कष्टं सेवकचातकः ।

यनाशानिरगतो नित्यमुद्ग्रीवः परिशुष्यति ॥ १५ ॥

निःसंतोषः परित्यज्य भ्रमरः पुष्पितं वनम् ।

सेवते दानलोभेन मातङ्गमपि सेवकः ॥ १६ ॥

जडसेवापरिक्लिष्टस्तीव्रदम्भवक्रव्रतः ।

कृच्छ्रेण क्षणिकां प्रीतिमासादयति सेवकः ॥ १७ ॥

नित्यमुन्नतिकामोऽपि भानभङ्गादधोमुखः ।

मत् सत्यमुभयभ्रष्टमिदं शट्कुरिव सेवकः ॥ १८ ॥

स्वमासविप्रयासवत् प्रभुवेतालघट्टितः ।

निःसत्त्वः प्रलयं याति रात्रिसेवामु सेवकः ॥ १९ ॥

भूमिशायी निराहार.

शीतवातातपक्षत ।

मुनिव्रतोऽपि नरक-

वलेषमश्नाति सेवक. ॥ २० ॥

करोति सेवक सेवा

तावदाशामिवावताम् ।

माषद् भोगरसज्ञेन

यौवनेन वियुज्यते ॥ २१ ॥

चक्षुर्द्वयिञ्जलौ पाणिः

स्तुती जिह्वा नतौ शिर ।

अहो नु सेवकं वाय

परोपकरणीकृत ॥ २२ ॥

हन्त याच्ञावमानेन

सेवको लघुता गत ।

सेवापङ्कपदे मग्नो

यदन्विष्टो न लभ्यते ॥ २३ ॥

अविश्रान्त्या विरक्तरय

दीर्घोच्छ्वासेन श्रुप्यत ।

जरेव दुःसहा जन्तो.

सेवा सकोचकारिणी ॥ २४ ॥

मुट्जति विलसतन्वरेव

भालेव म्लायति क्षणात् ।

मेवा नारचयत्येव (?)

दिनच्छेदेन नश्यति ॥ २५ ॥

सेवासक्षपिताङ्गना
 राजरथ्यासु शुष्यताम् ।
 तीव्रतृष्णाविपार्तना
 शरण शमवारिद ॥ २६ ॥

लोभस्य मोहाध्वनि वृद्धभावे
 जाता दुराशाशयितस्य सेवा (?) ।
 अधोमुखी सा सतत सलज्जा
 जरत्कुमारीव न कस्य गोभ्या ॥ २७ ॥

आशेव शून्येषु विवर्तमाना
 तृष्णेव सतोषपराङ्मुखीयम् ।
 दिवानिषा कर्पणदीर्घरज्जु
 मेवा सुराणामपि दैन्यभूमि ॥ २८ ॥

निसर्गवन्ध्यामु फलाशया ये
 कुर्वन्ति सेवामु मदा प्रयत्नम् ।
 वृषिप्रवृत्ता दशमृद्गवोदया
 खनन्ति मूर्खा रालु स्वस्थली ते ॥ २९ ॥

अन्तःस्थितेऽप्यात्मनि यं त्रियन्ते
 सेवाप्रवृत्तैः पुरुषैः प्रणामाः ।
 दुग्धाब्धिवल्लोलिनि बूलवच्छे
 तृष्णातुरास्ते जलमर्थयन्ते ॥ ३० ॥

भागीरथीतीरवनान्तरेषु
 पद्मवनम्रेषु महाद्रुमेषु ।
 दत्तपतृष्णाजमनेषु मन्त्रु
 वि दैन्यमेवाव्यसनावमानं ॥ ३१ ॥

नित्यप्रसक्त्या न मृजत्यवज्रा
 न लौल्यगर्हागणना करोति ।
 अत्यन्तयाच्जामु न याति खेद
 भिक्षाभुजा पात्रमतो नु सेव्यम् ॥ ३२ ॥

जयन्ति ते स्वस्ति नमोऽस्तु तेभ्य
 प्रभुप्रणामच्युतमानरत्नभ ।
 नेवाप्रयासव्यसनेषु मिथ्या
 रथ्यारजोभागि गिरा न येषाम् ॥ ३३ ॥

किं राजभिर्दुर्जनजन्मजाल-
 व्याप्तैरवाप्तैरपि कष्टदृष्टै ।
 सन्त्येव सेव्या भुवि भूभूतस्ते
 तटेषु यपा मुनयो निविष्टा ॥ ३४ ॥

तृष्णानुराणा रजसावृताना
 सेवाकुंकूलानलतापितानाम् ।
 शान्त्यं हित चन्द्रकिरीटजूट-
 मंत्रीपवित्र त्रिदशापगाम्भ ॥ ३५ ॥

उत्सृज्य तीव्र विषयामिलाप
 सतोषषोष कृशलो भजस्व ।
 इत्यर्थ्यमान मुखसेवयाय-
 मात्मैव सर्वं मुधिया ददाति ॥ ३६ ॥

एकस्य ज्ञान सुखमोगभाज
 श्लाघ्यस्य सेवाव्यसन निवृत्तम् ।
 सदैव शिरोनोदरवर्जितः शब्द-
 याव्ययाच्छारहितस्य रहो ॥ ३७ ॥

सेवाव्रते प्राय इवोपविष्ट
 सर्वात्मना निश्चितजीवनाश ।
 द्वाभ्यं प्रयत्नेन निवारितोऽपि
 न दुर्ग्रहं मुञ्चति नष्टसज्ज ॥ ३८ ॥

तमोऽध्वत्तापेन च चिन्तया च
 क्षीतेन दैन्येन च पिण्डिताङ्ग ।
 मुखाशया दुःखसहस्रभागी
 मेवाव्रत मुग्धमतिर्विभति ॥ ३९ ॥

गच्छामि गच्छामि दिन गत मे
 दिने गतोऽहं न नृपोऽद्य दृष्टः ।
 इति बुवाणस्य मदा जनस्य
 जीर्णातरा तस्य तनुर्न तृष्णा ॥ ४० ॥

विच्छेदकारी सहसा कथाना-
 मनीष्मिन्तो दीप इव प्रविष्टः ।
 समवतवस्वान्तरमक्षिणेव
 न मेव कस्य वरोति दुःखम् ॥ ४१ ॥

धूमायमानोऽक्षिविपक्षभूत-
 इचाटुप्रमोत्पादिनवर्णशूलः ।
 वृत्तेन पादतरेऽवलम्ब्य
 पदे पदे नष्टवतामुपैति ॥ ४२ ॥

एष समेव क्षितिमीक्षतेऽन्य
 स निर्जनार्थी स च गार्हस्पत्यः ।
 स्वम्वार्यता नम्य भूय स चार्थी
 नय न मेभ्य गन् मेवातोऽस्तु ॥ ४३ ॥

छायाग्रहो मूर्तं इवानुयायी
स्थितश्चिरं वृश्चिकनिश्चलश्च ।
अकालपातो मुखकेलिलीला-
यन्त्रोपलः मेवकदुर्विदाघः ॥ ४४ ॥

विसृज्यमानोऽप्यनिमं न याति
तीव्रोपरोधप्रणयेन मूर्खः ।
भर्तुः प्रसादे विहितप्रयत्नो
जातः परः प्रत्युत कोपहेतुः ॥ ४५ ॥

शूत्कारिदीर्घश्चमितानुबन्ध-
निवेदितोद्वेगगनिप्रयाम् ।
अतिप्रवेष्टात् स्वरमार्गणोऽग्नौ
निरस्यमानो विफलत्वमेति ॥ ४६ ॥

श्रीरत्नचन्द्रवरवाजिगजोजितेऽग्निम्-
गम्भीरराजकुलनाम्नि मह्यमपुत्रे ।
अदनाति मूढमतिरीश्वरतामवाप्नु-
माणावणात् क्षितिपतेर्बन्धु बालकूटम् ॥ ४७ ॥

विरम विरम नेम पाण्य नम्राग्रमाला
वधिम् मदिर्यात्री निष्फलैषा प्रयाहि ।
इति बहुविधमुष्ण मेवकोऽन्यापदेश-
स्यजनि न विपुलाशापागवद्ध कुमेवाम् ॥ ४८ ॥

प्रमत्ताना मरमत्त्वमेति न पुनर्मल्लिव लग्नानपा
भग्ना बानमयीव मधिषटना योगेन न श्लिष्यति ।
मेवा दीपनिगोव दुर्गंतगूहे मधायमाणा पर
नि म्नेष्टा क्षयमेति गेदजनिनेष्ट्वागमान्शान्तिः ॥ ४९ ॥

कस्त्व गत्वर सेवकस्त्वरितता कस्मात् प्रमुदंश्यते
 लाभः कस्तव तत्र वेत्रिविपुलाघातैः शिरस्ताडनम् ।
 किं मृदनासि मुदा विशालचरणैर्मिथ्यैव रथ्यामिमां
 बन्धो बन्ध्यनरेन्द्रभव्यभवनभ्रान्त्या विडम्ब्यामहे ॥ ५० ॥

मुप्ताकर्षणदाम धाम महतो मोहस्य दैन्यस्य वा
 सेवानलेशमहर्निशं विपहृते यो वित्तलेशाशया ।
 प्रस्फूर्जद्वडवाग्निगर्भगहनोद्भूतोमिमालाकुलं
 सक्षुब्धं मकराकर प्रविशति श्रीरत्नलब्धं न किम् ॥ ५१ ॥

व्यर्थात्यर्थगतागतव्यतिकरैरधान्ततीव्रत्वरो
 द्वारालोकनतत्पर परिजनैरुत्सार्यमाणः परम् ।
 यत्नेनैव पुरः प्रवेशकलनैः क्लेशायमानाश्रयः
 सर्वापत्तिशूनः शूनः मदृजतामालप्स्यते सेवकः ॥ ५२ ॥

कूजत्कूरकपाटपीडनरूपा दत्तप्रहारैः परं
 द्वारावस्थगनाप सुस्थिरभुजेर्द्धास्त्रैर्भुशं भर्त्सितः ।
 कुञ्जीभूय जनस्य जानुविवरैः क्षिप्रप्रवेशोत्सुकः
 पृच्छत्यग्नरनिर्गतानवसर मीनवतान् सेवकः ॥ ५३ ॥

द्वारे रुद्धमुपेक्षते क्वयमपि प्राप्ता पुरो नेक्षते
 विज्ञप्ती गजमोलनानि कुरुते गृह्णाति वावयच्छलम् ।
 निर्यातस्य करोति दोषगणनां स्वल्पापराधे यमः
 स स्वामी यदि सेव्यते मरुतटे किं न. गिशाचैः कृतम् ॥ ५४ ॥

निर्या राजकुले न पूज्ययजने तद्द्वाराग्यान्नाचर्चनं
 भक्ति भूतिसमुद्भवे न तु भवे ध्यानं धने नात्मनि ।
 दृष्टादृष्टविचिन्तन नरपती न स्वोचिते वर्मणि
 श्रीहेतोर्बन्त निष्पलं प्रवृत्ते मवं जडः मेवा. ॥ ५५ ॥

सा तीव्र जडनिम्नपातनरता नो नित्यसक्ता त्वग
 रथ्यापङ्ककलङ्कित न वदन न द्वारपाले कलि ।
 यस्मिंस्तच्चिरसेवकै प्रवितत पुष्प वन गम्यता
 क्रूरास्ते न भवन्ति तत्र विवृतनोघोदता पार्थिवा ॥ ५६ ॥

हहो कष्टविनष्ट सेवक सखे खिन्नोऽसि पोपाशया
 रागश्चेद् विभवे तदेव कुपतिः क्लीब किमासेष्यते ।
 सेव्य कोऽपि महेश्वर स भगवान् यम्य प्रसादेक्षणै-
 रक्षुण्णै कठणास्पदीकृतमग्नायो भग्न वृत्त ॥ ५७ ॥

राजामज्ञतया वृत्त यदनिश दैन्य तदुत्सृज्यता
 सतोपाम्भसि मृज्यतामपि रज पादप्रणामार्जितम् ।
 सतोष परम पुराणपुरुष सविन्मय, सेव्यता
 यत्समृत्त्या न भवन्ति ते सुमनसा भूयो भवप्रन्यय ॥ ५८ ॥

उत्सृज्य प्राज्यसेवा विजनसुखजुषा भूभुजा व्यजाभाजा
 छित्वाशापादाबन्धान् विमलशमजलैस्तीव्रतृष्णा निवार्य ।
 स्थित्वा गुद्रे समाधी विमपरममृत मृम्यता ज्योतिरन्त-
 र्यस्मिन् दृष्टे विनष्टोत्कटतिमिरभरे लभ्यते मोक्षलक्ष्मी ॥ ५९ ॥

वृत्त्या जीवति लोक सेवावृत्तिर्निजैव केषापित् ।
 अस्याने तीव्रतरा निन्धा तु तदर्थिना सेवा ॥ ६० ॥

विद्वज्जनाराधनतन्परेण मतोपमेधारमनिर्भरेण ।
 क्षेमेन्द्रनाम्ना मुधिया मदैव मुखाय सेवावसन् वृत्तोऽयम् ॥ ६१ ॥

इति श्रीव्यामदाचार्यपरमहंसविरचिते
 सेव्यमेवकोपदेन समाप्त

४. उपहासाः

१. कलाविलासः

प्रथम. सर्गः दम्भाख्यानम्

अस्ति विद्याल कमलाललितपरिष्वङ्गमङ्गलायतनम् ।
श्रीपतिवक्ष स्थलमिव रत्नोज्ज्वलमुज्ज्वल नगरम् ॥ १ ॥

मणिभूविम्बितमुक्ताप्रलम्बनिवहेन यत्र शेषाहि ।
भवनाति विभति मदा बहुधात्मान विभज्येव ॥ २ ॥

विघ्नोऽभिमारिकाणा भवतगणस्फाटिकप्रभानिवर ।
यत्र विगजति रजनीतिमिरपटप्रकटलुष्ठाक ॥ ३ ॥

यत्र त्रिनयननयनज्वरुनज्वालावलीशलभवृत्ति ।
जीयति मानमजन्मा शशिवदनावदनवान्निपीयूर्प ॥ ४ ॥

रतिलुलितललितललनाक्लमजललववाहितो मुहुयंत्र ।
दृश्यतेऽनुमुमपरिमलवामितदेहा वहन्त्यनिन्दा ॥ ५ ॥

नवविमविमलयरवलनकषायकलहमवलरवो यत्र ,
कमटप्रनेषु प्रसग्नि लट्म्या इव नूपुगगव ॥ ६ ॥

नृत्यन्मुग्धमयूरा मरुतपागगृहावली मननम् ।
मेन्द्रायुधधननिवहा प्रावृण् मूर्तेव यत्राम्ने ॥ ७ ॥

शशिकिरणप्रावरणस्फाटिकहर्म्येषु हरिणशावाक्ष्य ।
यत्र विभान्ति मुघाम्बुधिमुग्धतरङ्गोत्थिता इवाप्सरस ॥ ८ ॥

तत्राभूदभिभूतप्रभूतमायानिकायशतधूर्त ।
सकलकलानिलयाना धुर्य श्रीमूलदेवाख्य ॥ ९ ॥

नानादिन्देशायतधूर्तरूपजीव्यमानमतिविभव ।
स प्राप विपुलसपदमात्मगुणैश्चरवर्तीव ॥ १० ॥

भुक्तोत्तर सहृदयैरास्यानीसस्थित कदाचित तम् ।
अभ्येत्य सार्धंवाहो दत्तमहाहोपहारमणिकनक ॥ ११ ॥

प्रणतो हिरण्यगुप्त सहित पुत्रेण चन्द्रगुप्तेन ।
प्राप्तासनसत्कार प्रोवाच मुहूर्तंविश्रान्त ॥ १२ ॥ (युग्मम्)

अतिपरिचयसप्रतिभा तव पुरतो मादृशामिय वाणी ।
ग्राम्याङ्गनव नगरे न तथा प्रागल्भ्यमायाति ॥ १३ ॥

पिहितबृहस्पतिधिपणो रुचिर प्रज्ञामरीचिनिचयस्ते ।
तीक्ष्णागोरिव सहज प्रोषिततिमिरा करोत्याशा ॥ १४ ॥

आजन्माजितबहुविधमणिमीक्तिककमकपूर्णकोणस्य ।
एको ममैव सूनु सजात पश्चिमे वसति ॥ १५ ॥

मोहस्थान बाल्य यौवनमपि मदनमानसोन्मादम् ।
अनिलाबलोलनलिनीदलजल्लक्ष्मलाश्च वित्तचया ॥ १६ ॥

हारिण्यो हरिणदृश सतत भोगान्जमधुकरा धूर्ता ।
पतिता परम्परैषा दोषाणा मम मुतस्यास्य ॥ १७ ॥ (युग्मम्)

धूर्तैर्वरवन्दुकाना वारवधूचरणनूपुरमणीनाम् ।
धनिकगृहोत्पन्नाना मुक्तिर्नास्त्येव मुग्धानाम् ॥ १८ ॥

अज्ञातदेशकालाश्रपलमुखाः पङ्क्तवोऽपि सप्लुतयः ।

नवविहगा इव मुग्धा भदयन्ते धूर्तमाजरिः ॥ १९ ॥

आश्रितजनतनयोऽयं तव विद्वन् निजमुताधिकः सत्यम् ।

न यथा प्रयाति नाश तथास्य वृद्धिं प्रयच्छ पराम् ॥ २० ॥

इति विनयनम्रशिरसा तेन बचो युक्तमुक्तमवधार्य ।

तमुवाच भूलदेवः प्रीतिप्रसरैः प्रसारितौष्ठाग्रः ॥ २१ ॥

आस्तामेष सुतस्ते मम भवने निज इव प्रयत्नपरः ।

ज्ञास्यति मयोपदिष्टं धनकैः सकलं कलाहृदयम् ॥ २२ ॥

इति तस्य शामनेन स्वसुतं निक्षिप्य तद्गृहे मतिमान् ।

नृत्वाथ सार्थंवाहं प्रययौ निजमन्दिरं मुदिनः ॥ २३ ॥

अथ क्षिप्रविरणजालो धूसरकान्तिनिरम्बरस्तरणिः ।

अभवददृश्यः शनकैर्धूर्तैरिव निर्जितः वित्तयः ॥ २४ ॥

अस्तमिने दिवमकरे तिमिरभरद्विरदसमकना ।

मिन्दूरपटलपाटलकान्तिग्विवाश्रे बभौ संध्या ॥ २५ ॥

त्यक्तापि प्रतिदिवसं दिवसद्युतिग्न्युजगाम दिवमकरम् ।

न तु रक्तापि हि संध्या हृदयं जानाति कः श्रोणाम् ॥ २६ ॥

गगनाङ्गणकमलवने सध्वारागे गते धर्मैः क्वापि ।

अप्राप्तस्थितिर्विवलं बभ्राम अमरविभ्रमं निमिरम् ॥ २७ ॥

तीक्ष्णानुविग्रहमोहैर्मिमिरैरिव मीलिना बभूव महो ।

तीक्ष्णोऽपि जनस्य गदा यातः मलं बल्लभो भवति ॥ २८ ॥

रजनी रराज मितवरनाग्वमुक्तावल्यापवृत्तनीभा ।

शबररमणीव परिचिन्तितिमिरमयूरच्छदाभरणा ॥ २९ ॥

अथ पथिकवधूदहनः शनकैष्टभून् निशाकरालोकः ।

कुमुदप्रबोधदूतो व्यसनगुरुश्चक्रवाकीणाम् ॥ ३० ॥

मन्मथसितातपत्रं दिग्बनितास्फटिकदर्पणो विमलः ।

विरराज रजनिरमणीसिततिलको यामिनोनाथः ॥ ३१ ॥

निजकरमृणालवल्लीवलयविलासी ललास सितकान्तिः ।

गगनतटिनीतटान्ते रजनिकरो राजहंस इव ॥ ३२ ॥

श्यामा शुशुभे शशिना तया मनोभूर्मधूत्सवस्तेन ।

मदमुदितमानसाना तेनापि मृगीदृशा लीला ॥ ३३ ॥

धूर्ताः समृद्धिसचिवा विच्छायां पद्मिनी परित्यज्य ।

फुल्लानि विविधुरलयः सानन्दाः कुमुदवृन्दानि ॥ ३४ ॥

ज्योत्स्नाभस्मस्मेरा सुललितशशिशकलपेगलकपाला ।

तारास्थिपटलहारा शुशुभे कापालिकीव निशा ॥ ३५ ॥

तस्मिन् प्रौढनिशाकरकिरणप्रकरप्रकाशिताशेषे ।

निजमणिभवतोद्याने निर्वर्तितभावनासमाधानः ॥ ३६ ॥

स्फटिकासनोपविष्टः सह शशिना निर्विभागमित्रेण ।

कन्दलिमुख्यैः शिष्यैः परिवारितपादपीठान्तः ॥ ३७ ॥

प्रोवाच भूलदेवो वीक्ष्य चिरं सार्धंवाहगुतमग्रे ।

कुर्वन् दशनमयूर्खैर्लज्जालीनामिव ज्योत्स्नाम् ॥ ३८ ॥

(विशेषकम्)

शृणु पुत्र वञ्चकानां सकलकलाहृदयसारमतिकुटिलम् ।

ज्ञाते भवन्ति यस्मिन् क्षणरुचिचपलाः श्रियोऽप्यचलाः ॥ ३९ ॥

एकोऽस्मिन् भवगहने तृणपल्लववलयजालसङ्घ्रतः ।

कूपः पतन्ति यस्मिन् मुग्धकुरङ्गा निरालम्बे ॥ ४० ॥

सोऽयं निधानकुम्भो दम्भो नाम स्वभावगम्भीरः ।
कुटिलैः कुहकभुजंगैः संवृतवदनः स्थितो लोके ॥ ४१ ॥

मायारहस्यमन्त्रश्चिन्तामणिरीप्सितार्थानाम् ।
दम्भः प्रभावकारी धूर्तानां शीवशीकरणम् ॥ ४२ ॥

मत्स्यस्येषाप्सु सदा दम्भस्य जायते गतिं केन ।
नास्य करो न च पादौ न शिरो दुर्लक्ष्य एवासी ॥ ४३ ॥

मन्त्रबलेन भुजङ्गा मुग्धकुरङ्गाश्च कूटयन्त्रेण ।
स्थलजालेन विहगा गृह्यन्ते मानवाश्च दम्भेन ॥ ४४ ॥

जनहृदयविप्रलम्भो मायास्तम्भो जगज्जयारम्भः ।
जयति सदानुपलम्भो मायारम्भोदयो दम्भः ॥ ४५ ॥

सततावतं भ्रान्ते दुःसहमायासहस्रकुटिलारे ।
मूलं दम्भो नाभिर्विपुलतरे चक्रिकाचक्रे ॥ ४६ ॥

नयननिमीलनमूलः मुचिर स्नानार्द्रचूलजलसिक्नः ।
दम्भतरुः शुचिकुसुमः मुखशतगाव्वाशतैः फलितः ॥ ४७ ॥

प्रतनियमैर्वन्द्यदम्भः संवृतनियमैश्च कूर्मजो दम्भः ।
निभृतगनिनयननियमैर्धोरो मार्जारजो दम्भः ॥ ४८ ॥

वक्त्रदम्भो दम्भपतिर्दम्भनरेन्द्रश्च कूर्मजो दम्भः ।
मार्जारदम्भ एव प्राप्तो दम्भेषु चक्रवर्तित्वम् ॥ ४९ ॥

नीचनगदमधुवक्त्रचूली जटिलः प्रलम्बकूर्चो वा ।
बहुमृत्तिवापिशाचः परिमितभाषो प्रयत्नपादत्र ॥ ५० ॥

म्यूढग्रन्थिपवित्रवपुष्ठापितहेमवल्लीवः ।
वृक्षार्पितपटपल्लवरत्नमुजो भाण्डहन्त इव ॥ ५१ ॥

अङ्गुलिभङ्गविकल्पनविविधविवादप्रवृत्तपाण्डित्य ।
जपचपलोष्ठ सजने ध्यानपरो नगररथ्यासु ॥ ५२ ॥

साभिनयाञ्चितचुलकैराचमनं सुचिरमज्जनंस्तीर्थे ।
सरद्धसकललोक पुन पुन कर्णकोणसस्पर्शां ॥ ५३ ॥

सीत्कृतदन्तनिनादावेदितहेमन्तषु सहस्नान ।
विस्तीर्णतिलवचर्चासूचितसर्वोपचारसुरूप ॥ ५४ ॥

शिरसा बिभर्ति कुसुम विनिपतिता काकादृष्टिमिव रचयन ।
एवरूप पुराणो यो य स स दाम्भिको ज्ञेय ॥ ५५ ॥

निर्गुणलोकप्रणत सगुणे स्तब्ध स्वबन्धुषु द्वेषी ।
परजनकरुणाबन्धु कीर्त्यर्थी दाम्भिको धूर्त ॥ ५६ ॥

कार्योपयोगकाले प्रणतशिराश्चाटुशतवारी ।
सभ्रूभङ्गो मीनो कृतकार्यो दाम्भिक क्रूर ॥ ५७ ॥

स्तम्भितविबुधसमृद्धिर्देलो योऽभूत् पुरा जम्भ ।
दम्भ सोऽयं निवसति भूमितले भूतदेहेषु ॥ ५८ ॥

शुचिदम्भ शमदम्भ स्नातकदम्भ समाधिदम्भश्च ।
नि स्पृहदम्भस्य तुला यान्ति तु नैते शताशेन ॥ ५९ ॥

शौचाचारविवादी मृत्क्षयकारी स्ववान्धवस्पर्शी ।
शुचिदम्भेन जनोऽयं विश्वामित्रत्वमायाति ॥ ६० ॥

सहृत्बहुविधसत्त्वो नि क्षेपद्रविणवारिवहुतृष्ण ।
सततमहिंसादम्भो बडवाग्नि सर्वभक्षोऽयम् ॥ ६१ ॥

मुण्डो जटिलो नयश्छत्री दण्डी कपायचीरी वा ।
भस्मस्मेरजरीरा दिशि दिशि भोगी विजृम्भते दम्भ ॥ ६२ ॥

खल्वाट स्थूलवपुः शुष्कतनुर्मुनिसमानहृषो वा ।
शाटकवेष्टितशीर्षश्चैत्योन्नतशिखरवेष्टनो वापि ॥ ६३ ॥

लोभः पितातिवृद्धो जननी माया महोदर कूटः ।
कुटिलाकृतिश्च गृहिणी पुत्रो दम्भस्य हुकारः ॥ ६४ ॥

भगवान् पुरा स्वयम्भूः कृत्वा भुवनानि भूतसर्गं च ।
विरतव्यापारतया मुचिर चिन्तान्वितस्तस्थौ ॥ ६५ ॥

दृष्ट्वा स मर्त्यलोके दिव्यदृशा मानुषान् निरालम्बान् ।
आर्जवयोगविशेषादप्राप्तघनादिसभोगान् ॥ ६६ ॥

मीलितनयन. क्षिप्रं स्थित्वा मायामये समाधाने ।
असृजन् नृणां विभूत्यै दम्भं सभावनाधारम् ॥ ६७ ॥

द्विभ्राण. कुक्षपूली पुस्तकमालं कमण्डलु गून्यम् ।
निजहृदयकुटिलभृङ्गं दण्ड कृष्णाजिन खनित्रं च ॥ ६८ ॥

स्थूलतरकुक्षपवित्रकलाञ्छितकर्णः पवित्रपाणिश्च ।
सुव्यक्लमण्डमस्तककुक्षवेष्टितचूलमूलसितकुसुम. ॥ ६९ ॥

वाप्टस्तब्धग्रीवो जपचपलौष्ठ समाधिलीनाक्ष. ।
वद्राक्षवल्यहस्तो मृत्परिपूर्णं वहन् पात्रम् ॥ ७० ॥

नयनाञ्चलैः सकोपैर्भ्रुकुटीहुकारवदनसञ्ज्ञाभिः ।
यहुविधकदर्पणाभि. कथितास्त्रिहृदयवाञ्छितो मोनी ॥ ७१ ॥

रक्षन् परसंस्पर्शं शौचार्यं ब्रह्मलोकेऽपि ।
दम्भ. पुरोऽस्य तस्याबुल्लित एवासनाकाङ्क्षी ॥ ७२ ॥

आकल्पेन सुमहता सहस्रास्य वशीकृता पर तेन ।
सप्तर्षयोऽपि तस्मै प्रणतास्तस्य कृताञ्जलयः ॥ ७३ ॥

तं दृष्ट्वा परमेष्ठी लीलाकृतसकलसर्गवर्गोऽपि ।
गौरवविस्मयहर्षेण स्पन्दान्दोलितस्तस्थौ ॥ ७४ ॥

तस्यातितीव्रनियमाद् ग्रस्तेऽगस्त्येऽतिविस्मयेनेव ।
अत्यतपोव्रतलज्जाकुञ्चितपृष्ठे वसिष्ठे च ॥ ७५ ॥

अतिसरलनिजमुनिव्रतपरिगतकुत्से च कूणिते कौत्से ।
डम्बररहितात्मतपोनिरादरे नारदे विहिते ॥ ७६ ॥

निजजामुसधिशिखरे जमदग्नौ मध्वदने च ।
ग्रस्ते विश्रामित्रे वलितगले गान्धवे भृगौ मग्ने ॥ ७७ ॥

सुचिरोत्थितमतिकोपादासनकमले निविष्टदृष्टि च ।
गूलप्रोतमिवाग्रे नि स्पन्दममन्दगर्वगुरुगात्रम् ॥ ७८ ॥

ज्ञात्वा तमासनार्थिनमवदद् देवश्रतुर्मुखः प्रीत्या ।
विकसभ्रिजदशनश्चा विहसधिव वाहन हसम् ॥ ७९ ॥

उपविश पुत्र ममाङ्गे नियमेन महीयसातिचित्रेण ।
अर्होऽसि गुणगणोद्गतगौरमवादिनानेन ॥ ८० ॥

इत्मुक्तो विश्वमृजा तस्याङ्कुमशङ्कया ससकोचः ।
अभ्युक्ष्य वाग्मुष्ट्या कृच्छ्रेणोपाविशद् दम्भ ॥ ८१ ॥

दम्भ उवाच-

नोच्चैर्वाच्यमवज्य यदि वाच्यं हस्तपद्मेन ।
आच्छाद्य चक्ररन्ध्रं स्पृष्टो न स्या यथास्यवाताशौ ॥ ८२ ॥

तत् तस्य शौचमतुलं दृष्ट्वा स्मेराननो ब्रह्मा ।
दम्भोऽसीति जगाद प्रायो हस्ताग्रमाकम्प्य ॥ ८३ ॥

उत्तिष्ठ सकलजलनिधिपरिखावलमेखला महीमखिलात् ।
अवतीर्य भुङ्क्ष्व भोगान् विबुधैरपि तत्त्वतो न विज्ञातः ॥ ८४ ॥

इत्यादराद् विसृष्टो विधिना सगारमागरगतानाम् ।
कण्ठे शिला निवध्नन् मर्त्यानामवततार महीम् ॥ ८५ ॥

अथ मर्त्यलोकमेत्य भ्रान्त्वा दम्भो वनानि जगराणि ।
विनिवश्य गौडविषये निजजयकेतु जगम् दिश ॥ ८६ ॥

वचने बाल्लोकाना व्रतनियमे प्राच्यवादिणात्यानाम् ।
अधिकारे कौरुणा दम्भ सर्वेन गौडानाम् ॥ ८७ ॥

एते दम्भसहाया प्रतिग्रहश्राद्धसिद्धचूर्णेन ।
कुर्वन्ति य प्रभाते यतस्ततो भम्मना तिलकम् ॥ ८८ ॥

तूर्णं सहस्रभागैर्भुवनतले सविभज्य भूतानि ।
मूर्तं सतत निवसति दम्भो वदनेऽधिकरणभट्टानाम् ॥ ८९ ॥

गुरुहृदयमविशदग्रे बालकहृदय तपस्विहृदय च ।
कुटिल नियोगिहृदय दीक्षितहृदय स्वय दम्भ ॥ ९० ॥

तदनु च गणकचिकित्सकसेवकवणिजा सहेमकाराणाम् ।
नटभटगायनवाचकचरुचराणा च हृदयानि ॥ ९१ ॥

अशौ प्रविश्य हृदय विविधविकारं समस्तजन्तूनाम् ।
दम्भो विवेक पश्चादन्तरमिह पक्षिवृक्षाणाम् ॥ ९२ ॥

मत्स्थार्यो चरति तप मुचिर निस्पन्द एकपादेन ।
तीर्थेषु वक्तपस्वी तेन विहगम् गता दम्भा ॥ ९३ ॥

विपुलजटावल्कलिन शीतातपवातर्कशिता सततम् ।
वृक्षा जलार्थिनो यद् दम्भस्य विजृम्भित तदपि ॥ ९४ ॥

एव विचारणीय सर्वगत सर्वहृत सदा दम्भ ।
चाते तस्मिन् विविध विफला मायाविना माया ॥ ९५ ॥

दम्भविकार पुरतो वञ्चकचक्रम्य कल्पवृक्षोऽयम् ।
वामनदम्भेन पुरा हरिणा त्रैलोक्यमाक्रान्तम् ॥ ९६ ॥

इति श्रीव्यासदासापराह्यमहाकविश्रोक्षेमेन्द्रविरचिते कलाविज्ञाते
दम्भाख्यानं नाम प्रथमं सर्गं ।

द्वितीयं सर्गं लोभवर्णनम्

लोभ सदा विचिन्त्यो लुब्धेभ्यः सर्वतो भय दृष्टम् ।
कायकार्यविचारो लोभादृष्टस्य नास्त्येव ॥ १ ॥

मायाविनिमयविभ्रमनिह्नपर्वचित्यकूटकपटानाम् ।
सचयदुर्गपिशाच सर्वहरो मूलकारण लोभ ॥ २ ॥

सत्त्वप्रशमतपाभि सत्त्वघनं शास्त्रवेदिभिर्विजित ।
लोभोऽवट प्रविष्ट कुटिल हृदय किराटानाम् ॥ ३ ॥

क्रयविक्रयकूटतुलालाघवनिक्षेपरक्षणव्याजं ।
एते हि दिवमचीरा मुष्णन्ति मुदा जन वणिज ॥ ४ ॥

हृत्वा धन जनानां दिनमस्तिल विविधकूटमायाभि ।
वितरति गृहे किराट कपटेन वराटकत्रितयम् ॥ ५ ॥

आख्यायिकानुरागी व्रजति सदा पुण्यपुस्तक श्रोतुम् ।
दष्ट इव कृष्णसर्पं पलायते दानधर्मेभ्य ॥ ६ ॥

द्वादश्या पितृदिवसे सक्तमणे सोमसूर्ययोर्महणे ।
मुचिर स्नानं कुरुते न ददाति कपर्दिकामेकाम् ॥ ७ ॥

दत्त्वा दिशि दिशि दृष्टिं याचकचकितोऽवगुण्ठनं कृत्वा ।
चौर इव नुटिलचारी पलायते विकटरथ्याभि ॥ ८ ॥

न ददाति प्रतिवचन विक्रयकाले शठो वणिङ् मीनी ।
निक्षेपपाणिपुरुष दृष्ट्वा समापण कुरुते ॥ ९ ॥

उत्तिष्ठति नमति वणिक् पृच्छति कुशल ददाति च स्थानम् ।
निक्षेपपाणिपुरुष दृष्ट्वा घम्या कथा कुरुते ॥ १० ॥

वञ्चिद् वदति तमेत्य द्वविष निक्षिप्य हन्त गन्तास्मि ।
भ्रात पर प्रभाते विष्टिदिन किं करोम्यद्य ॥ ११ ॥

तच्च श्रुत्वा विकसितदृग वदति स मिथ्यैव नाटयन् खेदम् ।
कार्ये प्रसारिताक्ष पुन पुन पार्श्वमवलोक्य ॥ १२ ॥

एवदधीन स्थानमिदं किं तु चिर स्यात्सपत्नान् वरिष्ठम् ।
विपयी च देशवाली साधोस्तव तदपि दामोज्झम् ॥ १३ ॥

भद्रा न दूषितैषा निक्षेपक्षेमकारिणी श्रुता ।
इत्यनुभूत बहुश कार्यज्ञैस्त्व तु जानासि ॥ १४ ॥

विष्टिदिने किमपि पुरा न्यस्त केनापि मित्रेण ।
तूर्णं पुनश्च शनैर्कर्णीत क्षेमेण कुशलेन ॥ १५ ॥

इत्यादि मुग्धबुद्धेरसमञ्जसवर्णन रह कृत्वा ।
गृह्णाति वनकनिवर नृत्यस्तत्तन्मनोरथं पाप ॥ १६ ॥

तत् सचर्णेनजातं त्रयविक्रयलाभराशिभिरनन्तै ।
भाण्डप्रतिभाण्डचर्यैरपहसति घनाधिनाथ स ॥ १७ ॥

पूर्णा वदयंवणिजः नि सभोगा निधानधनकुम्भा ।
सीदन्ति रुचतटा इव दुःखफला बालविधवानाम् ॥ १८ ॥

दानोपभोगविरहितहिरण्यरक्षाकृतक्षणा मततम् ।
मसारजीर्णमन्दिरविषममहामूपका वणिज ॥ १९ ॥

अटति समुत्कटवेष्टितविकटपटस्फुटफटाटोपः ।

कुटिलः कण्टकनिचितः पुरपतिनामा निघ्निव्यालः ॥ २० ॥

अथ पुरुषः स दिगन्तं भ्रान्त्वा केनापि दैवयोगेन ।

नष्टधनो जनरहितः प्राप्तः सुचिरान् निजं देशम् ॥ २१ ॥

पृच्छति कमपि सशङ्कः स किराटः क्व नु गतो महासत्त्वः ।

तमुपेत्य वदति कश्चित् तस्याद्य सखे विभूतिरन्येव ॥ २२ ॥

विविधनवांशुकमृगमदचन्दनकपूरमरिचपूगफलैः ।

खटिकाहस्तः स सदा गणयति कोटीर्मूहूर्तेन ॥ २३ ॥

अस्मिन् मेरुविशाले वरभवने सचिरभित्तिकृतचित्रे ।

पुरपतिनाप्यनुयातो वसति मुखं स हि महाजनो यत्र ॥ २४ ॥

श्रुत्वंतदतुलविस्मयलोलितमौलिः स तद्गृहं गत्वा ।

द्वारे स्थगितस्तिष्ठति निष्प्रतिभो जीर्णकर्पटः सुचिरम् ॥ २५ ॥

तं तुङ्गभवनवलभीजालान्तरतो वणिक् परिक्राय ।

नोच्छ्वसिति नष्टचेष्टस्ताडित इव मूर्ध्नि वज्रेण ॥ २६ ॥

उपसृत्य मन्दमन्दं कथमपि संप्राप्तनिर्जनावसरः ।

तं याचते स पुरुषो द्रविणं त्वं प्रकटिताभिर्यः ॥ २७ ॥

तं वदति सोऽन्यदृष्टिः सभ्रूभङ्गं विधूतहस्ताग्रः ।

वञ्चकवचनः पापो वृत्तिक्षीणः कुतोऽयमायातः ॥ २८ ॥

कस्य कस्य कुतो वा दर्शनमपि न स्मरामि किं कथने ।

अहह कदा कुत्र त्वं वद कस्य किमर्पितं केन ॥ २९ ॥

पश्यत कण्टमनिष्टः कलिकालः कीदृशोऽयमायातः ।

मत्तोऽयमेव वाञ्छति लोको जानाति वा सर्वम् ॥ ३० ॥

हरगुप्तकुलेऽस्माक निक्षेपग्रहणमप्यसभाव्यम् ।

किं पुनरपह्नवोद्गतधोरमहापातवस्पर्शं ॥ ३६ ॥

तदपि सतताभिज्ञसी प्रत्याख्येयो जन कथं महताम् ।

कथय दिन तद् दिवसे लिखितं मवं स्वयं पश्य ॥ ३७ ॥

वृद्धोऽहं न्यस्तमरं पुत्रे सर्वं ममास्ति लिखितं हि ।

इति तेन दिनष्टधृतिः स विसृष्टस्तत्सुतान्तिकः प्राप्तः ॥ ३८ ॥

तातो जानाति सुतो जानाति पितृव लिखति सकलं यत् ।

इति तस्य भवति सुचिरं गतागतं कन्दुकस्येव ॥ ३९ ॥

राजकुलद्वारगते तस्मिन् प्राप्ताप्रवासदत्तार्थे ।

सहते नरपतिकोपं त्यजति किराटो न रूपकस्याशम् ॥ ४० ॥

परिपीडितः स राज्ञा विविधैरपि यातनाशस्त्रैः ।

मम हस्ते निक्षिप्तं किञ्चिन् नास्तीति वक्तव्येव ॥ ४१ ॥

एव स्वभावलुब्धा भवन्ति धनलवणवारिवहुतृष्णाः ।

तृणलवमिव निजदेहं त्यजन्ति लेशं न वित्तस्य ॥ ४२ ॥

देव धनाधिनाथ वैश्रवणः सकलसंपदां निलयम् ।

शुभ्रं प्रोवाच पुरा वित्तार्थी बालमित्रमभ्येत्य ॥ ४३ ॥

पूर्णं सखं तवायं विभवो विजितामरासुरैर्भर्यः ।

हर्षं विदधाति परं सुहृदा शोकं च शत्रूणाम् ॥ ४४ ॥

त्ययि सुहृदि वित्तनाथे नि स्वोऽहं बहुकुटुम्बसमारः ।

समदुःखसुखं मित्रं स्वाधीनतयोदितं प्रप्तवन्ति ॥ ४५ ॥

यशसि विहितादराणामर्थिभिरूपजीव्यमानविभवानाम् ।

अभिजातवशजानां सुहृदुपभोग्याः श्रियो महताम् ॥ ४६ ॥

उपनतमतिपुण्यचर्यं सपूर्णं रक्षितं च यत्नेन ।
सपदि विपदि त्राणं भवति निधानं च मित्रं च ॥ ४२ ॥

इत्युक्तं सप्रणयं दैत्यानार्येण निर्जने धनद ।
तमुवाच विचिन्त्य चिरं समृद्धं स्नेहलोभाभ्याम् ॥ ४३ ॥

जानामि बालमित्रं त्वामहमत्यन्तसम्भृतस्नेहम् ।
किं तु न जीवितजीव द्रविणलव त्यक्तुमीशोऽस्मि ॥ ४४ ॥

स्नेहार्थं बन्धुजनं कार्यैर्वहुभिर्भवन्ति मित्राणि ।
दारा सुताश्च सुलभा धनमेकं दुर्लभं लोके ॥ ४५ ॥

अतिसाहसमतिदुष्करमत्याश्चर्यं च दानमर्थानाम् ।
योऽपि ददाति शरीरं न ददाति स वित्तलेगमपि ॥ ४६ ॥

इत्याशापरिहारं प्रत्याख्यातो धनाधिनाथेन ।
भग्नमुखो लुलितमतिलज्जावक्रो ययौ शुक्र ॥ ४७ ॥

स विचिन्त्य गृहं सुचिरं सचिवं सह मायया महायोगी ।
हर्तुं द्रविणमण्डपं विवेश हृदयं धनेशस्य ॥ ४८ ॥

शुक्राविष्टशरीरो वैश्रवणं सकलमद्भुतत्याग ।
तत्कृप्तसंकेतोभ्यं प्रददौ मित्तं द्विजातिभ्यः ॥ ४९ ॥

कौबेरं धनमखिलं हृत्वा यातेऽथ दानवाचार्ये ।
सुचिरं धनाधिनाथं शुशोच विज्ञाय ता मायाम् ॥ ५० ॥

हस्तन्यस्तललाटं सह शङ्खमुकुन्दकुन्दपद्मार्धं ।
सचिन्त्यं शुक्रविकृतिं स जगादोष्णं विनिश्चस्य ॥ ५१ ॥

सुहृदा भर्मणेन व्याजान् मायाविनातिलुब्धन ।
धूर्तेन वञ्चितोऽहं दैत्याश्रयदुर्जयेन शुक्लेण ॥ ५२ ॥

अधुना द्रव्यविहीन क्षणेन तृणलाघव प्राप्त ।
कथयामि कस्य दुःख करोमि किं वा क्व गच्छामि ॥ ५३ ॥

धनरहित त्यजति जनो जनरहित परिमवा समायान्ति ।
परिभूतस्य शरीरे व्यसनविवरौ महाभार ॥ ५४ ॥

दमितेषु शरीरवता वत धर्मलतालवालेषु ।
द्रविणेषु जीवितेषु च सर्वं याति प्रयातेषु ॥ ५५ ॥

विद्वान् मुभगो मानो विधुतकर्मा कुलोत्त शूरः ।
वित्तेन भवति सर्वो वित्तविहीनस्तु सद्गुणोऽप्यगुण ॥ ५६ ॥

इति दुःसहघनविरहक्लेशानलशोषिताशयो धनप ।
मुचिर विमृश्य सचिवैर्देव सर्वं यपी शरणम् ॥ ५७ ॥

प्राक्प्रतिपन्नमग्नौऽसौ विद्वद्वरुण्यो महेश्वरस्तेन ।
विजृम्भो निजवृत्त इत विसमर्ज शुक्काय ॥ ५८ ॥

दूताहूत सहमा प्राप्त शुक्र धनप्रमाणकम् ।
अञ्जलिविरचितमुकुट प्रोवाच पुर स्थित पुरजित् ॥ ५९ ॥

मित्रमय द्रविणपतिर्भवता वत वञ्चित कृतज्ञेन ।
मित्रद्रोहे प्रसरति न हि नाम जन कृतघ्नोऽपि ॥ ६० ॥

अगणितपशसा त्यक्तस्थितिना क्रियतेऽथ याकृतज्ञेन ।
मित्रे सुहृदि सरागे मित्रे तव वञ्चना न युक्ता सा ॥ ६१ ॥

एतत् किं श्रुतसदृश त्वद्प्रतपोम्य कुलानुरूप वा ।
कृतवानमि यत् सुमते परिभूतगुणोदय कर्म ॥ ६२ ॥

विभय मुनयाम्याम प्रशमो वा मुहज्जोपदेशो वा ।
यतिविभव सहजो वा बञ्चनता येन यातोऽग्नि ॥ ६३ ॥

कस्य न दयित वित्त चित्त हि यते न कस्य वित्तेन ।

किं तु यगोधनलुब्धा वाञ्छन्ति न दुष्टतैरयान् ॥ ६४ ॥

मा मा मलिनय विमल भृगुकुलममल मलेन लोभेन ।

लोभजलदो हि शत्रुर्विशदयगोराजहसानाम् ॥ ६५ ॥

स्यक्त्या कीर्तिमनन्तामनिलाकुलतृणलवोपमानयान् ।

गृह्णाति य स मध्ये धूर्ताना कीदृशो धूर्त ॥ ६६ ॥

जत्सृज्य साधुवृत्त कुटिलधिया वञ्चित परो येन ।

आत्मैव मूढमतिना वृत्तमुक्तो वञ्चितस्तेन ॥ ६७ ॥

निमता दूषितयशसा वत निसल्यकोमला प्रकृत्यैव ।

अपवादविपतरुत्थैरामोदैर्मूर्छिता लक्ष्मी ॥ ६८ ॥

न हि नाम सज्जनाना शुद्धयण स्फटिकवर्पणो विमल ।

परिभवदु क्षितजनतानि श्वासैर्मलिनतामेति ॥ ६९ ॥

असमञ्जसमतिमलिन मोहाद व्यक्ति समागत कर्म ।

तस्य विषुद्धि क्रियता परवित्तममर्पणेनैव ॥ ७० ॥

अपवादधूलिधूसरममलयशो मृज्यता स्वहस्तेन ।

अस्मद्वचन क्रियता परधनमुत्ताज्यतामेतत् ॥ ७१ ॥

इत्युक्त सानुनय त्रिभुवनगुरूणापि देवदेवेन ।

परधननिवद्धतृष्ण प्रोवाच कृताञ्जलि शुक ॥ ७२ ॥

भगवन भवत शासनममरेन्द्रकिरीटकोटिविश्रान्तम् ।

लक्ष्मयनि को नु मोहाद् दौर्गत्य सत्त्वहारि यदि न स्यात् ॥ ७३ ॥

यस्य क्षीणस्य गृहे भृत्या दारा मुताश्च सोदन्ति ।

वार्यावार्यविचारो द्रविणादानेषु कस्तस्य ॥ ७४ ॥

मित्रमय धननाथो विपदि त्राण विचिन्तित सततम् ।
वृद्धि यात सुमहानाशावन्धश्च मे हृदये ॥ ७५ ॥

अभ्येत्य याचितोऽपि त्यक्त्वा लज्जा मया विगतलज्ज ।
चिच्छेदैव ममाशा सहसा प्रतिपेक्षस्त्रेण ॥ ७६ ॥

तेन प्रहृतमशस्त्र दाहोऽग्निश्च निर्विप मरणम् ।
विहित शठेन मोहादाशामङ्ग वृत्तो येन ॥ ७७ ॥

तस्मान् ममैव शत्रु सुकृतसम शत्रुवञ्चनापापम् ।
रिक्तस्य निरपवादो व्याजेनोपाजितोऽप्ययं ॥ ७८ ॥

अणु धनमपि न त्याज्य मम भवता जापिते सत्यम् ।
वित्त जीयितमग्न्य जीविनहानिर्धनतयाग ॥ ७९ ॥

इति सभापिणमसबुद्ध दैत्यगुरु प्रार्थित पुनर्वहुश ।
बबलीचकार राह्मा प्रतिपेक्षया विरूपाक्ष ॥ ८० ॥

जठरान्तरे पुरारे प्रलग्नानलविपुलभीषणाभोगे ।
प्रवृत्ताभ्यमानकाय शुक्रक्षुक्रोश साक्रोश ॥ ८१ ॥

इयज धनमिति विपमदृशा पुन पुन प्रेरितोऽबदच् छुक्र ।
निधन ममास्तु भगवन् धनदधन न त्यजामि किञ्चिदपि ॥ ८२ ॥

अथ धारणाप्रवृद्धज्वलनज्वालासहस्रविनरात्रे ।
शुक्रक्षुक्रोश भृश घोरगभीरे हरोदरे पतित ॥ ८३ ॥

तमुवाच देवदेवभ्यज दुर्ग्रहदग्ध परवित्तम् ।
अस्मिन्नुदरमहोदधिवदवाग्नी मा गम प्रलयम् ॥ ८४ ॥

गाज्वददतिशयतापस्फुटितास्थिवसाप्रवाहबह्वह्वान्नी ।
परमिह भरण श्रेयो द्रविणवण न त्यजामि सोच्छ्वास ॥ ८५ ॥

पुनरपि धीरतरोद्गतकालानलधारणानलज्वलित ।
शुक्रश्चक्रे देव्या स्तोत्र क्षणलेशशेषायु ॥ ८६ ॥

स्तोत्रपदाराधितया गौर्या प्रणयप्रसादिते रुद्रे ।
तद्वचसा लब्धधृति शुभद्वारेण निर्ययौ शुक्र ॥ ८७ ॥

एव स्वभावलुब्धास्तीव्रतरा यातनामपि सहन्ते ।
न तु सत्यजन्ति वित्त कौटिल्यमिवाधम सहजम् ॥ ८८ ॥

तस्मात्लोभसमुत्था वपटकला कुटिलवर्तिनी माया ।
लुब्धहृदयेषु निवसति नालुब्धो बन्धवना कुस्ते ॥ ८९ ॥

इति श्रीव्यासदासापराख्यमहाकविक्षेमेन्द्रविरचिते कलाविलासे
सोभबलन नाम द्वितीय सग ।

तृतीय सग कामवर्णनम् ।

काम कमनीयतया किमपि निकाम करोति समोहम् ।
विषमिव विषम सहसा मधुरतया जीवन हरति ॥ १ ॥

एते हि कामकलिता परिमललीनालिबलयहुकारै ।
सूचितदाना करिणो बध्यन्ते क्षिप्रमबलाभि ॥ २ ॥

पादाघातशिताङ्कुशघटनानिगडादिसरोधम् ।
विषयमुषित करीन्द्र किं न स्मरवञ्चित सहते ॥ ३ ॥

दीर्घव्यसननिरुद्धो भ्रूमङ्गजो विधेयता यात ।
विषयविवशो मनप्य केलिशिखण्डीव नृत्यन्ते स्त्रीभि ॥ ४ ॥

रक्ताकर्षणसक्ता मायाभिर्मोहतिमिररजनीषु ।
नार्य पिशाचिका इव हरति हृदयानि मुग्धानाम् ॥ ५ ॥

रागिमृगमागुराणा हृदयद्विषबन्धशृङ्खलाधानाम् ।
व्यसननववल्लरीणा स्त्रीणा न हि मुच्यते वशम् ॥ ६ ॥

ससारचित्रमाया शम्बरमाया विचित्रिमाया च ।
यो जानाति जितात्मा सोऽपि न जानाति योपिता मायाम् ॥ ७ ॥

कुसुमसुकुमारदेहा वज्रशिलाकठिनहृदयसद्भावा ।
जनयन्ति कस्य नान्तर्विचित्रचरिता स्त्रियो मोहम् ॥ ८ ॥

अनुरक्ताजनविरक्ता नम्रोत्सिक्ता विरक्तरागिण्य ।
वचकवचनासक्ता नार्यं सद्भावशङ्कित्य ॥ ९ ॥

जात स एव लोके बहुजनदृष्टा विलासकुटिलाङ्गी ।
धैर्यध्यमपताका यस्य न पत्नी प्रभुर्गहे ॥ १० ॥

विजितस्य मदविवारे स्त्रीभिर्भूवस्य नष्टसङ्गस्य ।
गृहधूलिपटलमविल वदने निक्षिप्यते भर्तु ॥ ११ ॥

वृत्ताकापरिस्फुटाक्षरकामकलाभि स्वभावमुग्धेव ।
निलकाय चन्द्रविम्ब मुग्धपति याचते प्रीढा ॥ १२ ॥

स्वैरविहारगतागतखिन्नायास्तीर्धदर्शनव्याजै ।
भर्ता विलामविजितञ्चरणौ भृदनाति चपलाया ॥ १३ ॥

नयनविकारैरन्य वचनैरन्य विचेष्टितैरन्यम् ।
रमयति सुरतेनान्य स्त्री बहुरूपा स्वभावेन ॥ १४ ॥

निजपतिचपलकुरङ्गी परतरुभृङ्गी स्वभावमातङ्गी ।
मिथ्याविभ्रमभृङ्गी कुटिलभुजङ्गी निजा कस्य ॥ १५ ॥

बहुविधतरुणनिरर्जलसमोगसुखार्थभोगिनी वेश्या ।
धन्येति वदन्ति सदा मोच्छ्वासा निर्जने नार्यं ॥ १६ ॥

चपला तिष्ठति हर्म्ये गायति रथ्यावलोकिनी स्वैरम् ।
धावत्यकारण वा हसति स्फटिकादममालेव ॥ १७ ॥

पशुरिव वक्तु वक्तुं किंचिदय मम पतिर्न जानाति ।
उक्त्वैति गृहे स्वजन पुरपव्यापारमडगना कुस्ते ॥ १८ ॥

प्रसुत्थान कुस्ते व्ययहारगतागतं स्वय याति ।
उच्चैर्वंदति च गेहे गृहिणी जीवन्मृतस्यैव ॥ १९ ॥

ईर्ष्यालुवृद्धभार्या सेवकपत्नी नियोगिभार्या वा ।
कारुकुशीलवनारी लुब्धवधू सार्थवाहवनिता वा ॥ २० ॥

गोष्ठीविहरणशीला तरणजने वत्सला प्रकृत्यैव ।
परगुणगणने सक्ता निजपतिदोषाभिधायिनी सततम् ॥ २१ ॥

अल्पधना बहुभोगा ह्पवती विकृतरूपभार्या वा ।
सुग्धवधू सकलकलामानवती नीचसगमोद्विष्टा ॥ २२ ॥

द्यूतमधुपानसक्ता दीर्घकथागीतरागिणी कुशला ।
बहुपुञ्जलीवयस्या दूरजने प्रकृतिपक्षपातैव ॥ २३ ॥

त्यक्तगृहव्यापारा बहुविधवेपा निरगंलाभ्यासा ।
प्रत्युत्तरसप्रतिभा सत्यविहीना स्वभावनिलज्जा ॥ २४ ॥

कुशलानामयवार्ताप्रश्नपरा प्रीतिपेशलालापा ।
विजने विविधत्रीडाडम्बरशीण्डा प्रकाशसावित्री ॥ २५ ॥

क्रतुतीर्थसुरनिकेतनगणकभिषग्वन्धुगेहममनपरा ।
भोजनपानबहुव्यययात्रोत्सावकारिणी स्वतन्त्रेव ॥ २६ ॥

भिक्षुकतापसभक्ता स्वजनविरक्ता मनोरमासक्ता ।
दर्शनदीक्षारक्ता दयितविरक्ता समाधिसयुक्ता ॥ २७ ॥

गोष्ठीरञ्जनमित्रा विज्ञेया नष्टचारित्रा ॥ २८ ॥

सततानुरक्तदोषा मोहितजनता बहुग्रहाश्रयला ।
मध्या स्त्रियः पिशाच्यो रक्तच्छायाहरा कूरा ॥ २९ ॥

कस्य न बाह्ययोग्या भुग्धधियस्तुच्छसाधने लग्ना ।
प्रीततया प्रशमयच्छयपलासु स्त्रीषु येऽदास्ता ॥ ३० ॥

शृङ्गारशौर्यकथनमममञ्जसदानवर्णना विविधा ।
एतावदेव तासाममन्त्रयन्त्र वशीकरणम् ॥ ३१ ॥

कलिकालतिमिररजनीरजनिचरीणा सहस्रमायानाम् ।
रश्रीणा नृशसचरितै कस्य न सजायते कम्प ॥ ३२ ॥

निर्जितधनपतिविभवो बभूव भुवि विश्रुतो वणिङ्गनाथ ।
धनदत्तो नाम पुरा रत्नारामाश्रय पयोधिरिव ॥ ३३ ॥

तस्याभवद् विभूतिर्मूर्तेव मनोमुव सुललिताङ्गी ।
तनया नयनविलासीविजिताशा वसुमती नाम ॥ ३४ ॥

प्रवदो स तामपुन पुत्रपदे विनिहिता प्रिया पुत्रीम् ।
वणिजे विभवकुलोदयतुल्याय समुद्रदत्ताय ॥ ३५ ॥

रममाण स तया सह हरिणाक्ष्या श्वशुरमन्दिरे सुचिरम् ।
प्रययो कदाचिदग्रे द्वीपायातस्य सार्यग्य ॥ ३६ ॥

पत्न्या याते तस्मिन् जनकगृहे हर्म्यंशिवरमाब्ध्वा ।
विलास विलाममयी वेलिविलोला मखीमि सा ॥ ३७ ॥

सौधे मन्मथरूप पृथुनयना पथि ददर्श पुष्प सा ।
य दृष्ट्वैव गतास्या क्वापि घृति पुमतिकूपितेव ॥ ३८ ॥

सा तेन चपलनयना सहसा मुषितेव हारितविचारा ।
अभवदशक्ता नितरां सवरणे स्मरविकारस्थ ॥ ३९ ॥

शीलं पालय चपले मा पातय निम्नगेव कुलकूलम् ।
इति तामवददिवोच्चैः कम्पाकुलमुखरमेखला मुचिरम् ॥ ४० ॥

सा कृत्वा विदितकथां रहसि सखीमानिनाय तं तरुणम् ।
चलितं हि कामिनीनां धर्तुं शक्नोति कश्चित्तम् ॥ ४१ ॥

कामं कामविकासैः मुरतविलासैः सुनमंपरिहासैः ।
सहजप्रेमनिवासैर्भुमुदे सा स्वरिणी तेन ॥ ४२ ॥

अथ कृतनिजघनकृत्यस्त्वरितं दयिताविलोकनोत्कण्ठः ।
अविशत् समुद्रदत्तः श्वशुरावासं महारम्भः ॥ ४३ ॥

विपुलमहोत्सवलीलाव्ययजनैर्भोगसंपदा निचयैः ।
अतिवाह्य दिन दयितासहितः शय्यागृहं स ययौ ॥ ४४ ॥

विरचितवरतरशयने बद्धवित्ताने मनोरमस्थाने ।
जृम्भितसौरभधूपे मुरगृहरूपे प्रदीप्तमणिदीपे ॥ ४५ ॥

तत्र स मधुमदविलुलितलोचनकमला प्रिया समालिङ्गय ।
मदगज इव नवनलिनी भेजे रतिलालसं शय्याम् ॥ ४६ ॥

सापि हृदयान्तरस्थितपरपुरुषध्यानबद्धलक्षैव ।
तस्थौ निमीलिताक्षी ध्यानपरा योगिनीव चिरम् ॥ ४७ ॥

आलिङ्गनपरिचुम्बननीविविमोक्षेषु बहुतरोच्छ्वासा ।
पश्यौ सकुचिताङ्गी सस्मार तमेव शीलहरम् ॥ ४८ ॥

प्रणयकुपितेति मत्वा भुग्घपतिस्ता समुद्रदत्तोऽपि ।
प्रणिपत्य चाट्टुकारैः किमपि ययाचे प्रसादाय ॥ ४९ ॥

परपुरुषरागिणीना विमुखीना प्रणयकामवामानाम् ।
पुरुषपशवो विमूढा रज्यन्ते योषितामधिकम् ॥ ५० ॥

वि क्रियते कामोऽथ परगतकाम स्वतन्त्रकामश्च ।
घनशतरक्तायामपि सन्ध्याया भास्करो रागी ॥ ५१ ॥

गूढोपवननिकुञ्जे न्यस्त सा वल्लभ ससकेतम् ।
सचिन्त्य चिर स्वर्णं विपमिव समूर्छिता मेने ॥ ५२ ॥

निद्रामुद्रितनयने प्रणयश्रान्ते समुद्रदत्ते सा ।
उत्थाय रचितवेपा शनकैर्गमनोन्मुखी तस्थौ ॥ ५३ ॥

चौर क्षणे च तस्मिन् मधुमत्तजन प्रविश्य तद्भवनम् ।
गमनोत्मुकामपश्यन् मुखराभरणामलक्ष्यस्ताम् ॥ ५४ ॥

अश्रान्तरे शशाङ्कः शनकं सुरराजवल्लभा ककुभम् ।
चकित इवाशु चकम्पे मीलिततारा समालिङ्ग्य ॥ ५५ ॥

सकोचितकमलाया कुमुदविजृम्भाविराजमानाया ।
प्रसमार तुहिनकिरणो यामिन्या कपटहास इव ॥ ५६ ॥

रविपरितापश्रान्ता वीक्ष्य दिव प्रसरदिन्दुसानन्दाम् ।
जहसुरिव कुमुदवृन्दैरलिकुलहृकारनिर्भरा वाप्य ॥ ५७ ॥

जग्राह रजनिरमणी शशिकरहृततिमिरवञ्चुकावरणा ।
लज्जान्वितेव पुरतः कुमुदामोदाकुलालिपटलपटम् ॥ ५८ ॥

सुप्तजनेऽथ निशार्धे चन्द्रालोके च विपुलता याते ।
तमसोऽव निर्विगङ्गा सा शनकरूपवन प्रययी ॥ ५९ ॥

अथ सा विवेश विवशा विपमशरप्लोषिता निजोपवनम् ।
छत्र भूषणलोभादनुमाता विस्मितेन चोरेण ॥ ६० ॥

तत्र ददर्श विभूषितमुज्ज्वलललिताशुक लसत्कुसुमम् ।
शङ्काजनक विपिने पक्षिमिरुपलक्षित दयितम् ॥ ६१ ॥

हृदयदयितावियोगज्वलनज्वालावलीतप्तम् ।
दिङ्मुखविलसितरुचिना चन्द्रेण करानलैर्दग्धम् ॥ ६२ ॥

चिरसकेतस्थित्या मुषताश प्रियतमापुनर्मिलने ।
वृक्षालम्बितवल्लीवलयालम्बेन विगलितप्राणम् ॥ ६३ ॥

त दृष्ट्वैव विलीना विलपन्ती व्यसनशोकसत्रासै ।
निपपात वल्लरीव क्वणदसिवलयाकुला तन्वी ॥ ६४ ॥

समोहमीलिताक्षी स्थित्वा सुचिर मही समालिङ्ग्य ।
शनकैरयाप्तजीवा विललाप लघुस्यरै स्वरम् ॥ ६५ ॥

हा हा नयनानन्द क्व नु ते विशदेन्दुसुन्दर वदतम् ।
ब्रक्ष्यामि मन्दपुण्या विमिद क्वाह क्व मे कान्त ॥ ६६ ॥

इति तरुणकरुणमबला विलप्य पाश विमुच्य यत्नत ।
अङ्कु धृत्वास्य मुख चुचुम्ब जीव क्षिपन्तीव ॥ ६७ ॥

सा तस्य वदनकमल निजवदन मोहिता कृत्वा ।
ताम्बूलगर्भमकरोत् प्रकटितसाकाररागव ॥ ६८ ॥

अथ तस्या कुगुमोत्करमृगमदधूपादिसौरभाहृत ।
आविश्य श्वशरीर नासा चिच्छेद वेताल ॥ ६९ ॥

सा प्राप्य चापलोचितमनयफल छिन्ननासिका गत्वा ।
भवन प्रविश्य भर्तुस्तार हा हेति चक्रोश ॥ ७० ॥

प्रतिबुद्ध भवन्मने नादग्रस्ते समुद्रदत्ता च ।
सा नासिका ममेय भर्ता छिन्नेति चक्रद ॥ ७१ ॥

श्वशुरादिवन्धवर्गे पृष्ट कुपितं समुद्रदत्तोऽपि ।

विक्रीत परदेशे मूक इवोचे न किञ्चिदपि ॥ ७२ ॥

अथ चास्य सुप्रभाते बन्धुभिरावेदिते नृपसभायाम् ।

तत्राभून् नृपकोपो बहुधनदण्ड समुद्रदत्तस्य ॥ ७३ ॥

चौरोऽपि मिथिलवृत्त प्रत्यक्षमवेक्ष्य विस्मयाविष्ट ।

आवेष्ट भूपपुरतः प्राप्य च बलयादिसत्कारम् ॥ ७४ ॥

उद्याने शवबदने तस्यास्ता नासिका च सदृश्यं ।

निष्कारणसुहृदुचिता शुद्धि विदधे समुद्रदत्तस्य ॥ ७५ ॥

इत्येता कुटिलतरा कूराचारा गतत्रपाश्र्वपला ।

यो नाम वेत्ति रामा स स्त्रीभिर्नैव बध्यते मतिमान् ॥ ७६ ॥

इति महाकविभीममेन्द्रविरचित कलाविलासे

कामवर्णन नाम तृतीय सर्ग

चतुर्थं सर्गं वेश्यावृत्तम् ।

तत्रापि वेश्योपा कुटिलतरा कूटरागहृतलोका ।

कपटचरितेन यासा वैश्ववर्ण भ्रमणतामेति ॥ १ ॥

हारिण्यश्चटुलतरा बहुलतरङ्गाश्च निम्नगामिन्य ।

नद्य इव जलधिमध्ये वेश्याहृदये कलाश्रतु पण्डि ॥ २ ॥

वेशकला नृत्यकला गीतकला वक्रवीक्षणकला च ।

कामपरिज्ञानकला ग्रहणकला मित्रवञ्चनकला च ॥ ३ ॥

पानकला केलिकला सुरतकलालिङ्गनान्तरकला च ।

शुम्भनवन्ता परकला निर्लज्जावेगसभ्रमकला च ॥ ४ ॥

ईर्ष्याकिलिकेलिकला रुदितकला मानसक्षयकला च ।
स्वेदभ्रमकम्पकला पुनरेकान्तप्रसाधनकला च ॥ ५ ॥

नेत्रनिमीलननि सहनिस्पन्दकला मृतोपमकला च ।
विग्रहाराहरागकला कोपप्रतिषेधनिश्चयकला च ॥ ६ ॥

निजजननीकल्हकला सद्गृहगमनोत्सवेषणकला च ।
हरणकला जातिकला केलिकला चौगार्थिवकला च ॥ ७ ॥

गौरवशैथिल्यकला निष्कारणदोषभाषणकला च ।
शूलकलाभ्यङ्गकला निद्राक्षिरजस्वलाम्बरकला च ॥ ८ ॥

रुक्षकला तीक्ष्णकला मलहस्तगृहार्गलार्पणकला च ।
रात्यक्तकामुकाहृतिदर्शनयात्राम्तुतिकला च ॥ ९ ॥

तीर्थोपवनमुरालयविहरणहेलाकला गृहकला च ।
वश्यीपधमन्त्रकला वृक्षकला केशरञ्जनकला च ॥ १० ॥

भिक्षुक्तापसबहुत्रिधपुण्यकला द्वीपदर्शनकला च ।
खिन्ना कलात्रिषष्ट्या पर्यन्ते कुट्टनीकला वेद्या ॥ ११ ॥

अज्ञातनामवर्णेष्व्वात्मापि ययाप्यते धनाशेन ।
तस्या अपि मज्जाव मृगयन्ते मोघसकल्पा ॥ १२ ॥

निखिलजनवञ्चनार्जितमलिनधन रागदग्धहृदयानाम् ।
खादति गुणगणभग्नो भग्नो हीनोऽथवा कश्चित् ॥ १३ ॥

नीचस्तुरगारोहो हस्तिपक्व खलतरोऽथवा शिल्पी ।
वञ्चितसकलजमाना तामामपि बल्भो भवति ॥ १४ ॥

राजा विप्रमसिहा बलवद्भिर्भूमिपं पुरा विजित ।
मानी ययौ विदभान् गुणयशसा मन्त्रिणा सहित ॥ १५ ॥

तत्र स वेद्याभवन प्रविश्य भुवि विथुता विलासवतीम् ।
भेजे गणिका बहुधनभोग्यामप्यल्पविभवोऽपि ॥ १६ ॥

न राजलक्षणोचितभाजानुभुज विलोक्य पृथुसत्त्वम् ।
विविधमणिकनककोष चक्रे सा तद्व्ययाधीनम् ॥ १७ ॥

सहजमनुरागमद्भुतमौचित्य वीक्ष्य भूपतिस्तस्या ।
विस्मयविवश प्रेम्णा जगाद विजने महामात्यम् ॥ १८ ॥

चित्रमिय बहु वित्तं क्षपयति वेद्यापि मत्कुते तृणवत् ।
प्रीतिपदवीविसृष्टो वेद्याना धननिबन्धनो रागः ॥ १९ ॥

मिथ्या धनलवलोभादनुराग दर्शयन्ति बन्धक्य ।
तदपि धन विसृजति या कम्तम्या प्रेम्णि मदेह ॥ २० ॥

इति वचन भूमिपते श्रुत्वा मन्त्री विहस्य मासूय ।
तमुवाच कस्य राजन् वेद्याचरितेऽस्ति विश्वास ॥ २१ ॥

एता सत्त्वधिहीना धनलवलीना सुखक्षणाधीना ।
वेद्या विशन्ति हृदय सुखमधुरा निर्विचारानाम् ॥ २२ ॥

प्रथमममागममुखदा मध्ये व्यसनप्रवासकारिण्य ।
पर्यन्ते दुःखफला पुसामाशाश्च वेद्याश्च ॥ २३ ॥

अद्यापि हरिहरादिभिरमरैरपि सत्त्वतो न विज्ञाताः ।
भ्रगविभ्रमत्रहुमोहा वेद्या मयारमायाश्च ॥ २४ ॥

इति सचिववचो नृपति श्रुत्वा वृत्त्वा च मविद तेन ।
मिथ्यामृतमात्मान चक्रे वेद्यापरीक्षायै ॥ २५ ॥

तस्मिन् कुणपक्षरीरे विन्यस्ते यन्त्रिणा चित्तावहनी ।
महसैव विन्यासवती वह्निभ्रुव भूमिपता प्रथमौ ॥ २६ ॥

ता प्रबलज्वलितोज्ज्वलवह्निज्वालानिपातसावेगाम् ।
दोर्भ्यामालिङ्ग्य नृपो जीवामीत्यभ्यघान् मुदितः ॥ २७ ॥

तत् तस्याः प्रेम दृढं सत्त्वं च विचार्य संभृतस्नेहः ।
राजा निनिन्द मन्त्रिणमसकृद् वेदयागुणाभिमुखः ॥ २८ ॥

अथ वेश्याधनसंचयमात्माधीनं महीपतिर्विपुलम् ।
आदाय गजतुरंगमभटविकटामाददे सेनाम् ॥ २९ ॥

मभृतविपुलबलोर्ध्वंजित्वा वसुधाधिपान् स भूपालः ।
निजमाससाद मण्डलमिन्दुरिवानन्दकृत् पूर्णः ॥ ३० ॥

सा चान्तःपुरस्कान्तमूर्ध्नि कृता भूभुजा विलासवती ।
शुशुभे श्रीरिव चामरयवनाकुलितालका तन्वी ॥ ३१ ॥

साथ कदाचिन् नरपतिमेकान्ते विरचिताञ्जलिः प्रणता ।
ऊचे नाथ मया त्वं कस्पतरुः सेवितश्चिरं दास्या ॥ ३२ ॥

यदि नाम कुत्रचिदहं माता ते हेतुता विभो लक्ष्म्याः ।
तन् मम सफलामाशामर्हसि कर्तुं प्रसादेन ॥ ३३ ॥

पुण्यफलप्राप्त्याना हृतपररजसा स्वभावविमलानाम् ।
तीर्थानामिव महता न हि नाम समागमो विफलः ॥ ३४ ॥

अभयम् मम कोऽपि युवा दयितो धनजीविताधिकः प्रणयी ।
वद्ध म विदर्भपुरे दैववशाच् चोररूपेण ॥ ३५ ॥

तन्मुक्तये मया त्वं शक्ततरः मेवितो महीनाथः ।
अधुना क्रियतामुचितं सत्त्वस्य कुलस्य शौर्यस्य ॥ ३६ ॥

इति वञ्चनामवाप्तो विस्मित इव तद्वचो नृप श्रुत्वा ।
मुचिर विलोक्य वसुधा सम्मारामात्यवचनं म ॥ ३७ ॥

अथ ता तथैव राजाभ्यास्य विदमेषु भूभुजं जित्वा ।
 धन्यनमुक्तेनास्याश्चोरेण समागमं चक्रे ॥ ३८ ॥
 इत्येव बहुहृदया बहुजिह्वा बहुकराश्च बहुमायाः ।
 तत्त्वेन सत्यरहिताः को जानाति स्फुटं वेद्याः ॥ ३९ ॥
 यणनदयितः कश्चिद् धनदयितो दासकर्मदयितोऽन्यः ।
 रक्षादयितश्चान्यो वेद्यानां नर्मदयितोऽन्यः ॥ ४० ॥

इति महाकविश्रीक्षेमेन्द्रविरचिते कलावितते
 वेद्यावृत्तं नाम चतुर्थः सर्गः ।

पञ्चम सर्गः कायस्थचरितम् ।

मोहो नाम जनानां सर्वहरो हरति बुद्धिमेवादौ ।
 गूढतरः भू च निवसति कायस्थानां मुरे च लेखे च ॥ १ ॥
 चन्द्रबला इव पूर्णा निष्पन्ना मस्यसञ्ज्ञिताः ।
 प्रस्ता धनेन दृष्टा निःशेषा दिविरराहुकलयैव ॥ २ ॥
 शाता समारकला योगिभिरपयातसंमोहे ।
 न ज्ञाना दिविरकला केनापि बहुप्रयत्नेन ॥ ३ ॥
 मूढव्याघ्रतण्डिलिविरजं धनतिवरैः क्षयक्षपातिभिरैः ।
 दिविरैरेव ममस्ता प्रस्ता जनता न बालेन ॥ ४ ॥
 एते हि बालपुरुषाः पुण्ड्रिणपातहतलोका ।
 गणनागणनविजापाश्चरन्ति भूर्जध्वजा लोके ॥ ५ ॥
 वस्त्रेषा विश्रामं यममहिषविषाणकोटिष्ठुटिलानाम् ।
 यजति न यम्य विपन्नं यच्छे पाशः शृण्वन्त्यम् ॥ ६ ॥

कलमाग्रनिर्गतमपीविन्दुव्याजेन साञ्जनाश्रुकणैः ।
कायस्यलुण्ठ्यमाना रोदिति स्त्रिवेव राज्यश्रीः ॥ ७ ॥

अङ्कन्यासैर्विषमैर्मयावनितालकावलीकुटिलैः ।
को नाम जगति चरितैः कायस्थैर्मोहितो न जनः ॥ ८ ॥

मायाप्रपञ्चसचयवञ्चितविश्वैर्विनाशितः मततम् ।
विषयग्रामग्रामैः कायस्थैरिन्द्रियैर्लोकः ॥ ९ ॥

कुटिला लिपिविन्यासा दृश्यन्ते कालपाशसंकाशाः ।
कायस्थभूर्जंशिवरे मण्डललीना इव व्यालाः ॥ १० ॥

एते हि चित्रगुप्ताश्चित्रधियो गुप्तकारिणो दिविराः ।
रेखामात्रविनाशात् सहित कुर्वन्ति ये गहितम् ॥ ११ ॥

लोके कलाः प्रमिद्धा स्वल्पतराः सचरन्ति दिविराणाम् ।
गूढकलाः किल तेषां जानाति कलिः कृतान्तो वा ॥ १२ ॥

वक्रलिपिन्यासकला सकलाङ्कनिधीलनकला च ।
सततप्रवेदसंग्रहलोककला व्ययविवर्धनकला च ॥ १३ ॥

ग्राह्यपरिच्छेदकला देयधनादानकारणकला च ।
शेषस्य विवेककला सकलितराशिसर्वभक्षणकला च ॥ १४ ॥

उत्तमगोपनकला नष्टविशीर्णप्रदर्शनकला च ।
त्रयमाणैर्भरणकला योजनचर्यादिभिः क्षयकला च ॥ १५ ॥

निःशेषभूर्जदाहादागमनाशश्च पर्यन्ते ।
येन विना घनहारी भूर्जग्रहणे निरालोकः ॥ १६ ॥

मकलङ्कस्य क्षयिणो नवनवरूपस्य वृद्धिभाजश्च ।
दिविरस्य कला कुटिलाः षोडश दोषाकरम्यताः ॥ १७ ॥

वूटस्था कायस्या सर्वनकारेण सिद्धमन्त्रेण ।

गुरव इव विदितमाया वृत्तिच्छेद क्षणेन कुर्वन्ति ॥ १८ ॥

हारितघनपशुवसनश्चौर्यभयाद् बन्धुभि परित्यक्त ।

बभ्राम महीमखिला तीव्रव्यसन पुरा कितव ॥ १९ ॥

स कदाचिदाप पुण्यैरुज्जयिनी तत्र मज्जन कृत्वा ।

विचरन् विजने पुरहरमन्दिरमवलोकयामास ॥ २० ॥

शून्यायतने गत्वा वरद देव सदा महाकालम् ।

उपलेपनकुसुमपलैर्निर्व्यापार मियेवे स ॥ २१ ॥

स्तोत्रजपगीतदीपैविपुलध्यानैर्निशासु निर्निद्र ।

तस्थौ तत्र च मुचिर द्रु सहदीर्गत्यनाशाय ॥ २२ ॥

तस्य कदाचिद् भक्त्या शुभशतकृतया प्रमादित सहसा ।

भवभयहारी भगवान् भूतपति सबभाषे तम् ॥ २३ ॥

पुत्र गृहाणेत्युक्ते देवेन कपालमालिना शिखरे ।

एव कपालममङ्ग चक्रे सज्ञा पुराराते ॥ २४ ॥

अर्धोक्ते स्वगिततर सपीडनसज्ञया कपालम् ।

तूष्णीं बभूव रद्रो दासिद्यात् वितवपुण्यानाम् ॥ २५ ॥

स्नातु याते तस्मिन् विजने देव कपालमवदत् तम् ।

दन्ताशुपटम्पात्रो गङ्गामिव दण्डयन्त्रे ॥ २६ ॥

अस्य वित्तस्य माधोर्भवनस्य चिगम्यनस्य वरदाने ।

वम्मात् त्वया ममेषा विहिता सपीडनं सज्ञा ॥ २७ ॥

इति भगवता कपाल पृष्ट प्रावाच सस्मित दानव ।

विगमनयनोष्मविगन्मोलोन्दुमुष्माग्मंजीवत् ॥ २८ ॥

शृणु भगवन् येन मया विज्ञप्तोऽस्ति स्वभावसरलात्मन् ।
मुलभोऽपि बोध्यते वा निष्कारणमीश्वर केन ॥ २९ ॥

एष कितवोऽस्तिदुःखी दारिद्र्याद् विरतसकलनिजवृत्त्य ।
प्रासादेऽस्मिन् रचयति लेपनवलिकुसुमधूपार्घम् ॥ ३० ॥

दुःखी भवति तपस्वी धनरहित सादरो भवति ।
भ्रष्टाधिकारविभव सर्वप्रणत प्रियवदो भवति ॥ ३१ ॥

अर्चयति देवविप्रान् नमति गुरुन् वेत्ति निर्धनो मित्रम् ।
कठिनोऽपि लोहपिण्डस्तप्त कर्मण्यतामेति ॥ ३२ ॥

व्यसनपरितप्ताहृदयस्तिष्ठति सर्वं सदाचारे ।
विभवमदमोहिताना कर्मस्मरणे कथा क्व ॥ ३३ ॥

ऐश्वर्यार्थी भगवन्नाशापाशन लम्बमानोऽसौ ।
कुर्वते परा मपर्या प्राप्तार्थो दृश्यते न पुन ॥ ३४ ॥

स्वार्थाधिन प्रयत्ना प्राप्तार्था मेवका सदा विफला ।
न हि नाम जगति कश्चित् वृत्तकाय सेवको भवति ॥ ३५ ॥

देव प्रासादेऽस्मिन् फलजलकुमुभादिभोगसामग्रीम् ।
पूर्णे जाते कितवे विजन नान्य करिष्यन्ति ॥ ३६ ॥

तस्मात् पुण्यायतन कितव सरक्ष सेवक मततम् ।
वरदानमस्य भगवन् निर्वासनमात्मपूजाया ॥ ३७ ॥

श्रुत्वंतद वनतर वचन पृथुविस्मयस्मेर ।
त पप्रच्छ पिनाकी कस्त्व तत्त्वेन मे कथय ॥ ३८ ॥

इति पृष्ट पुनरुचे सपदि कपात् विचिन्त्य सद्भावम् ।
मगधानामहम्भव कायस्थकुले स्वकर्मणो विमुख ॥ ३९ ॥

स्नानजपव्रतनिरतरतीर्थरतो विदितसकलशास्त्रार्थ ।

त्यक्त्वा भागीरथ्या शरीरक त्वत्पद प्राप्तः ॥ ४० ॥ (युग्मम्)

आकर्ष्यैव भगवानूचे कायाश्च एव सत्य त्वम् ।

चित्र कौटिल्यकला न त्यजसि कपालशेषोऽपि ॥ ४१ ॥

इत्युन्वा स्मितविरणं पुर्वन्नाशान्ता कुसुमशुभ्रा ।

स्नात्वागताय तस्मै कितवाय वर ददौ वरद ॥ ४२ ॥

कृत्वा तत् पितवहित पश्यत एवाद्यु तस्य शशिमौलि ।

निष्कासितवास्तच्छिर उत्तमतममालिकापद्भक्ते ॥ ४३ ॥

इत्यथ कुटिल्वला सहजा मलिना जनक्षणे निरताम् ।

यमदष्ट्रामिव मुञ्चति कायस्यो नाम्बिशेषोऽपि ॥ ४४ ॥

सुस्थ षो नाम जन सततानुचिभावदूषितवल्ग्वानाम् ।

दोषवृत्ता शृङ्गनामिव कायस्थानामवष्टम्भे ॥ ४५ ॥

असुररचिताप्रयत्नाद् विज्ञाता दिविरवञ्चना येन ।

नरक्षिता मतिमता रत्नवती वसुमती तेन ॥ ४६ ॥

इति महाकविभोक्षेमेन्निरचिते कलावित्तये

कश्यपचरिते नाम वञ्चनं तमं ।

पष्ठ सर्गं मदवर्णनम् ।

एव गवज्जनाना हृदयेषु कृतास्पदो मद शत्रु ।

येनाविष्टशरीरो न शृणोति न पश्यति स्तथ ॥ १ ॥

विजितात्मना जनानामभवद् य कृतपुगे दमो नाम ।

मोक्ष विपरीतनया मद स्थित वन्धियुगे पुमाम् ॥ २ ॥

मौन वदननिकूणनमूर्ध्वेक्षणमन्यलक्ष्यता चाक्ष्णो ।
गानविलेपनवेष्टनमग्न्य रूप मदस्यैतत् ॥ ३ ॥

द्यौर्यमदो रूपमद शृङ्गारमद कुलोन्नतिमदश्च ।
विभवमदमूलजाता मदवृक्षा देहिनामेते ॥ ४ ॥

शूलारूढसमानो वातस्तब्धोपमोऽथ भूतसम ।
बहुभोगे विभवमद प्रथमज्वरमनिपातसम ॥ ५ ॥

द्यौर्यमदो भुजदर्शी रूपमदो दपणादिदर्शी च ।
काममद स्त्रीदर्शी विभवमदश्चैव जात्यन्ध ॥ ६ ॥

अन्त सुखरसमूर्च्छामीनितनयन समाहितध्यान ।
धनमद एष नराणामात्मारामोपम काऽपि ॥ ७ ॥

उन्मादयत्यविषये विविधविकार समस्तगुणहीन ।
मूढमदस्त्वन्योऽयं जयति विचित्रो निरालम्ब ॥ ८ ॥

स्तम्भान न पश्यति भुव खेचरदर्शी सदा तपस्विमद ।
भवितमदोऽवभतकारी विस्मृतदेहध्वज प्रकृत्यैव ॥ ९ ॥

आकोपरक्तनयन परवाहमात्रासह प्रलापी च ।
विषम श्रुतमदनामा धातुक्षोभो नृणा मूर्त ॥ १० ॥

सततभ्रुकुटिकराल परुषाक्रोशी हठाभिधातपर ।
अधिकारमद पुसा सर्वांगी राक्षस क्रूर ॥ ११ ॥

पूर्वपुरुषप्रतापप्रथितकथाविस्मृतायनिजकृत्य ।
कुलमद एक पुसा मुदीर्घदर्शी महाज्ञान ॥ १२ ॥

यजितमकलस्पर्श सर्वाङ्गुचिभावनानिरालम्ब ।
आवागेऽपि मलेप गीचमदो नित्यसकोच ॥ १३ ॥

सावधय सर्वमदा निजनिजमूलक्षये विनश्यन्ति ।
वरमद एक कुटिलो विजृम्भते निरवधिभोगी ॥ १४ ॥

पानमदस्तु जघन्य सर्वजुगुप्सास्पद महामोह ।
क्षणिकोऽपि हरति सहसा वर्षसहस्राजित शीलम् ॥ १५ ॥

विद्यावति विप्रजने गवि हस्तिनि कुन्कुरे श्वपाके च ।
मद्यमद समदर्शी स्वपरविभाग न जानाति ॥ १६ ॥

विगलितसदसद्भेद समकाञ्चनलोष्टपापाण ।
गाप्तो योगिदशामपि नरवे क्षीव स्वय पतति ॥ १७ ॥

रोदति विहसति गायति बिल्पत्युच्चैरुपैति समोहम् ।
भग्न विविधयिनारान् मसारादगमण्डल क्षीव ॥ १८ ॥

परपतिचुम्बनगवता पश्यति दयिता न याति मत्तायम् ।
क्षीयोऽतिगाढराग पीत्वा मधु वीतराग किम् ॥ १९ ॥

विमृजति वसन दूरे व्यसन गृह्णाति दु मह क्षीव ।
अञ्जलिपात्रे पिवति च निजमूत्रविजृम्भित चन्द्रम् ॥ २० ॥

च्यवन पुरा महर्षिर्वावनमदिवप्रयोगतो लब्ध्वा ।
यज्ञे स्वय वृत्तजस्तौ चत्रे मोमपानार्हौ ॥ २१ ॥

वृद्धस्तमेत्य शत्र प्रोवाच मुने न जानासि ।
भिषजावपटकिनयोग्यो भोमार्हाविश्विनी यज्ञे ॥ २२ ॥

इति घृह्ण मुरपतिना प्रतिपिद्धोऽपि स्वतेजसा च्यवन ।
न चत्वाल निश्चितारमा निजवृत्त्यादश्विनो प्रोत्पा ॥ २३ ॥

नत्वोपोद्यतवय्व जम्भारेरायन भुजस्तम्भम् ।
अम्लम्भयन् मुनीन्द्र प्रभायमभावनापात्रम् ॥ २४ ॥

असृजच् च तद्वधाय प्रलम्बकालोपम चतुर्दष्टम् ।
योजनसहस्रविपुल कृत्यारूप महासुर घोरम् ॥ २५ ॥

तेनाविष्ट सहसा भीतो वज्जी तमाययी शरणम् ।
सोमोऽस्तु देवभिपजोरिति चोवाच प्रणष्टधृति ॥ २६ ॥

मुनिरपि करुणासिन्धुर्भति प्रणत महेन्द्रमाश्वत्थ ।
मदमुत्ससर्ज घोर घूतस्त्रीपानमृगयासु ॥ २७ ॥

सौम्यमसुर प्रमायी मुनिना क्रुद्धेन निर्मितो हृदये ।
निवसति शरीरभाजा स्तम्भाकारो गुणैर्वद्ध ॥ २८ ॥

मौने श्रीमत्ताना नि स्पन्ददृशि प्रवृद्धविभवानाम् ।
भ्रूभङ्गमुखविकारे धनिकाना भ्रूयुगे विटादीनाम् ॥ २९ ॥

जिह्वासु दूतविदुषा रूपवता दशनवसनकेशेषु ।
वैद्यानामोष्ठपुटे ग्रीवाया गुणिनियोगिमणकानाम् ॥ ३० ॥

स्कन्धतटे सुभटाना हृदये वणिजा करेषु शिल्पवानाम् ।
गलपत्राङ्गुलिभङ्गे छात्राणा स्तनतटेषु तरुणीनाम् ॥ ३१ ॥

उदरे श्राद्धार्हाणा जडघासु च लेखहारपुरुषाणाम् ।
गण्डेषु कुञ्जराणा बर्हे शिखिना गतेषु हसानाम् ॥ ३२ ॥

इत्येव मदनामा महाग्रहो बहुविकारदृढमोह ।
अङ्गे वाष्ठीभूतो वसति सदा सर्वभूतानाम् ॥ ३३ ॥

इति महाकविधीक्षमेन्द्रविरचिते कलाचिलासे
मदवर्णन नाम षष्ठ सर्ग ।

सप्तमः सर्गः गायनवर्णनम् ।

अथो नाम जनानां जीवितमखिलत्रियावलापस्य ।
तमपि हरन्त्यतिधूर्ताः श्लक्ष्णगला गायना लोके ॥ १ ॥

नि.शेषं कमलाकरकोपं जग्ध्वापि कुमुदमास्वाद्य ।
क्षीणा गायनभृङ्गा मातङ्गप्रणयतां यान्ति ॥ २ ॥

घटपट्टाकटस्कन्धा बहुङ्गिम्भा भुक्तवैशककलापाः ।
एते योनिपिशाचा भूपभुजो गायना लोके ॥ ३ ॥

तमसि वराकदचोरो हाहाकारेण याति सत्रस्तः ।
गायनचौरः प्रकटं हाहाकृत्स्वव हर्ति सर्वम्बम् ॥ ४ ॥

पापापधनिनिगममाधाधामामागमामगाधामा ।
कृत्वा स्वरपदपाली गायनधूर्ताञ्चरन्त्येते ॥ ५ ॥

कुटिलावतं भ्रान्तर्वैषविकारैश्च मुखविकारैश्च ।
गायति गायनसघो मदलहस्तदिचर मौनी ॥ ६ ॥

आमन्त्रणजमशब्दः प्रतिपदहुकारघर्षरारायः ।
स्वयमुक्नसाधुवादरन्तरयति गायनो गीतम् ॥ ७ ॥

जलपतिते सवतुकणे मत्स्येर्भुक्नेऽस्ति नापि धर्माप्ति ।
गायनदन्तामु पर कोटिप्यपि नास्ति फल्लेयः ॥ ८ ॥

भृग्यधनाना विधिना ग्दानामन्धकूपकोपेषु ।
विहितो विवृतमहाम्यो गायननामा प्रणालोच ॥ ९ ॥

नेनत् प्रकटिनदशना गायनधूर्ता मदव गायन्ति ।
एते गनानुगतिकान् ह्रमन्ति धूर्ता गृहीनार्षान् ॥ १० ॥

प्रातर्गायनधूर्ता भवन्ति धीरा सहारकेयूरा ।

मध्याह्ने द्यूतजिता नद्या भद्या निराधारा ॥ ११ ॥

स्तुतिवागुरानिबद्धैर्वचनशरै वपटकूटरचनाभि ।

गीतैर्गायनलुब्धा मुग्धमृगाणा हरन्ति सर्वस्वम् ॥ १२ ॥

नष्टस्वरपदगीतं क्षणेन लक्षाणि गायनो लब्ध्वा ।

दास्या सुतेन दत्त किमिति वदन् दु खितो याति ॥ १३ ॥

वर्जितसाधुद्विजवरवृद्धाया मङ्गलजोवकलिताया ।

शापोऽयमेव लक्ष्म्या गायनभोज्यं च यत सततम् ॥ १४ ॥

देव गुरा सुराणामधिनाथो नारद चिरायात्तम् ।

पप्रच्छ लोकवृत्त महीतले भूमिपालानाम ॥ १५ ॥

सोऽवददवनिपतीनः जयिना बहुदानधमयज्ञानाम ।

चरता मया नृलोके सुरपतियोग्या श्रियो वृष्टा ॥ १६ ॥

ते तु त्वा स्पर्धन्ते विभवैर्वरुण धनाधिनाथ च ।

शतमल्लसशाममवृद्ध बहुतरयज्ञा ह्रमन्त्येव ॥ १७ ॥

श्रुत्वा तन् मुनिवचन जातद्वेष क्षतत्रनु कोपात् ।

हर्तुं धन पिशाचान् विमसर्ज भुव नरेन्द्राणाम् ॥ १८ ॥

ते गीतनाममन्त्रा सुरपतिदिष्टा पिशाचसघाता ।

हर्तुं सकलनृपाणा घनमखिल भूतल प्रययु ॥ १९ ॥

मायादास प्रथम डम्बरदासश्च वज्रदासश्च ।

जयदासलुण्ठदामो चरहृदास प्रसिद्धदासश्च ॥ २० ॥

वाटवदासश्चाष्टौ ते गत्वा मर्त्यलोकमतिभयदा ।

विवृतास्यघोरकुहरा गायनसृष्टि मसर्जुरतिविचटाम् ॥ २१ ॥

येरेतैर्हंतविभवा दिशि दिशि हंतमकललोकमर्वंस्वा ।
यज्ञादिषु भूपतयो जाता शिथिलोद्यमा सर्वे ॥ २२ ॥

एतेऽ हि कर्णविवरं प्रविश्य गीतच्छलेन भूपानाम् ।
महसा हरन्ति हृदय कर्णपिशाचा महाघोरा ॥ २३ ॥

तस्मादेषा राष्ट्रे न ददाति विकारिणा प्रवेश यः ।
तस्य मकलार्थसंपद्यजवती भूमिराधीना ॥ २४ ॥

नटनर्तकचक्रचराः कुशीलयाश्चारणा विटारुचैव ।
ऐश्वर्यशालिशालभाश्चरन्ति तेभ्यः श्रिय रक्षेत् ॥ २५ ॥

गायनमधस्यैकयादुत्तिष्ठति गीतनि स्वन सुमहान् ।
अस्थाने दत्ताया लक्ष्म्या इव मभ्रमाकन्दः ॥ २६ ॥

इति महारविश्रोक्षेमे-श्रविरचिते कलाविलासे
गायनवर्णनं नाम सप्तमं सर्गं ।

अष्टमं सर्गः सुवर्णवारोत्पत्तिः ।

तत्रापि हेमकारा हरणरत्नायोगिन पृथुभ्याना ।
ये धाम्नि बहुललक्ष्म्या शून्यत्वं दर्शयन्त्येव ॥ १ ॥

मार सकलधनाना मपत्सु विभूषण विप्रदि रक्षा ।
एते हरन्ति पापा मनत तेजः पर हेम ॥ २ ॥

महर्मेय द्रूपयन्ति स्पर्शेन सुवर्णमुपहतच्छायम् ।
निन्यानुचय. पापाश्चण्डाला हेमवाराट्च ॥ ३ ॥

ममृणवपाशमनि निवयो मन्दरचित्रमगता बला तेषाम् ।
येषा परपक्वपाशमनि विप्रयवाग्नेऽपि लाभकला ॥ ४ ॥

सोपस्नेह स्वेद्य सिक्थकमृद्रोऽपि बालुकाप्राय ।
सोष्मा च युक्तिभेदात् तुलोपलाना कला पञ्च ॥ ५ ॥

द्विपुटा स्फोटविपाका सुवर्णरसपायिनो सुताम्रवला ।
सीसमलकाचचूर्णग्रहणपरा पट्कला मूषा ॥ ६ ॥

वरुमुखी विषमपुटा सुषिरतला न्यस्तपारदा मृद्वी ।
पक्षकटा ग्रन्थिमती सिक्थवला बहुगुणा पुरोन्मत्ता ॥ ७ ॥

वातभ्रान्ता तन्वी गुर्वी वा परुषवातधृतचूर्णा ।
निर्जीविना सजीवा षोडश हेम्नस्तुलासु कला ॥ ८ ॥

मन्द सावेगो वा मध्यच्छिन्न सशब्दफूत्कार ।
पाती गीवरकारी फूत्कार पटकलस्तेषाम् ॥ ९ ॥

ज्वालावलयी धूमो विस्फोटी मन्दक स्फुलिङ्गी च ।
पूर्वधृतताम्रचूर्णस्तेषामपि पटकलो वह्निः ॥ १० ॥

प्रश्न कथा विचित्रा कण्डूयनमशुबान्तराकृष्टि ।
दिनवेलाकंनिरीक्षणमतिहासो मक्षिकाक्षेप ॥ ११ ॥

बौतुकदर्शनमसकृत स्वजनकलि सलिलपात्रभङ्गश्च ।
दहिरपि गमन बहुशो द्वादश चेष्टाकलास्तेषाम् ॥ १२ ॥

घटितस्योपरि पाक कृत्रिमवर्णप्रवर्तनोत्कर्षी ।
तनुगोमयाग्निमध्ये लवणक्षारानुलेपेन ॥ १३ ॥

भामान्यलोहपात्राद् भ्रमिन्यस्तेऽपि कान्तलोहतले ।
पावति वदनेन तुला रिक्तापि मुहुः सुपूर्णव ॥ १४ ॥

प्रतिबद्धे जतुयोग्ये प्रक्षिप्तानिगूढबानवक्षणम् ।
तुलित पूरणकाले सुखेन हतुः समायाति ॥ १५ ॥

उज्ज्वलनेऽपि च तेषा पातनमतिमुकरमस्मकाले च ।
मदृशविचित्राभरणे परिवर्तनलाघवप्रमाग्श्च ॥ १६ ॥

पूर्णादाने घटने नेक्षा मापार्षण प्रभायोग ।
कालाहरणविनाश प्रणिपूरणयाचन बहुश्लेष ॥ १७ ॥

एकादश युक्तिवलास्तेषामेता ममासेन ।
एवं वला महती निशि गमन सर्वमादाय ॥ १८ ॥

एता हमकराणा बिचाग्लभ्या जलाच्चतु पट्टि ।
अन्या गूढाश्च कला महत्तनेत्रोऽपि नो वस्ति ॥ १९ ॥

मेघ स्थितोऽतिदूरे मनुष्यभूमि चिगत् परित्यज्य ।
भीतोऽन्यश्च चीर्मात्र घोरगणा हेमवाराणाम् ॥ २० ॥

तनवनिगणतसधिप्रगृतमहाविवग्वाटिगघातै ।
उत्कीर्णनिगिन्ननिगर पुरा कृतो भूपर्वमेर ॥ २१ ॥

तत्रावित्राकुमनानिगाननगरावलेग्ननोग्याने ।
निधिन्निगूल गहमा बभूव मेर पुरा नियतम् ॥ २२ ॥

श्रुत्वैतन् मुनिवचन धूमेन विलावली समापूर्य ।
शापेन पूर्वदग्धान् जग्धुस्त्रिदशा महामूपान् ॥ २७ ॥

एते त एव मूपा सुवर्णकारा क्षितौ पुनर्जाता ।
जन्माभ्यासादनिश काञ्चनचूर्णं निर्वर्पन्ति ॥ २८ ॥

तस्मान् महीपतीनामसभवे गरदचोरदस्यूनाम् ।
एकं मुवर्णकारो निग्राह्य सर्वथा नित्यम् ॥ २९ ॥

इति महाकविश्रीक्षेमेन्द्रविरचिते कलाबिलासो
सुवर्णकारोत्पत्तिर्नामाष्टमः सर्गः

नवमः सर्गः नानाधूर्तवर्णनम् ।

वञ्चकमाया महती महीतले जलधिमेलले निखिले ।
नष्टधिया मत्स्यानां जालाली धीयरैर्विहिता ॥ १ ॥

सर्वस्वमेव परम प्राणा येषां कृते प्रयत्नोऽयम् ।
वैद्या वैद्या सततं येषां हस्ते स्थितास्तेऽपि ॥ २ ॥

एते हि देहदाहाद् विरहा इव दुःसहा भिषजः ।
श्रीष्मदिवसा इवोष्णं बहुतृष्णां शोषयन्त्येव ॥ ३ ॥

विविधीगणपरिवर्तयोगैर्जिज्ञासया स्वविद्यायाः ।
हत्वा नृणां सहस्रं पश्चाद् वैद्यो भवेत् सिद्धः ॥ ४ ॥

विन्यस्य राशिचक्रं ग्रहचिन्तां नाटयन् मुखविकारैः ।
अनुवदति चिराद गणको यत् किञ्चित् प्राश्निकेनोक्तम् ॥ ५ ॥

गणयति गगने गणकश्चन्द्रेण समागमं विशाखायाः ।
विविधभुजगश्रीडामवता गृहिणी न जानाति ॥ ६ ॥

प्रथम स्ववित्तमखिल वनकार्थी भस्मसात् कृत्वा ।
पश्चात् सघनान् रमिकान् विनाशयत्येव वर्णिकानिपुण ॥ ७ ॥

शतवेधो सिद्धो मे सहस्रवेधो रसोऽपि निर्यात ।
इति वदति धातुवादी नग्नो मलिन वृशो रूक्ष ॥ ८ ॥

ताम्रघटोपमशोर्पो धूर्तो हि रसायनी जराजीर्ण ।
केशोत्पादनवधया खल्वाटानेव मुष्णाति ॥ ९ ॥

प्रन्हादनशुचितारवशम्बररमणोजनेऽपि वद्धाग ।
विल्वादिभिरतिकामी हुत्वा धूमान्धतामेति ॥ १० ॥

मेचर्य भुक्षसाभ्या यत्नाद् यदि लभ्यते नभकुमुदम् ।
उक्ता प्रयोगविद्भिर्मंशकास्त्रिषु मिदयो बहुधा ॥ ११ ॥

पृष्णाश्वदाद्वर्त्या पश्यति गगने सुरेन्द्रमवनानि ।
मण्डूववसालिप्तो भवति पुमान् वरलभोऽप्सरसाम् ॥ १२ ॥

द्वत्युक्त्वा पुनराशा दिशि दिशि विलसन्ति धूर्तसघाता ।
यविविधमिद्विलुब्धा क्षिप्ता शतशो नरा श्वध्रे ॥ १३ ॥

वध्याकर्षणयोगी पथि पथि रक्षा ददाति नारीणाम् ।
गतिवामतन्त्रमूल मूल मन्त्र न जानाति ॥ १४ ॥

यद्वो रथ्यागुरवो लघुदीक्षा स्वल्पयोगमनुत्पाद्य ।
व्याघ्रा इव वर्धन्ते मुग्धाना द्रविणदारहरा ॥ १५ ॥

हस्तस्था धनरेखा त्रिपुलनगरस्या पतिश्च त्रलचित्त ।
मृदनाति कुलघूनामिद्व्युक्त्वा कमलवोमल पाणिम् ॥ १६ ॥

वद्वेज्जगुप्ते मलिले पश्यति विविध जनभ्रम कन्या ।
न प्राप्यते च चोरो मोहोऽप्याविन्द्रजालम्य ॥ १७ ॥

खादति पिबति च धूर्तं प्रलापकारी नृणा तलाधातं ।
षेटावेश कृत्वा निमन्त्रक्षुद्रधूपेन ॥ १८ ॥

यक्षपुटे नागार्जुनलिखिता युक्तिविधीयता धूपे ।
यो हर्तुं मोहादिति धूर्तोऽनौ क्षिपति परवित्तम् ॥ १९ ॥

यक्षीपुत्रादचोरा विज्ञेया कूटधूपकर्तार ।
येषां प्रत्यक्षफल दारिद्र्य राजभङ्गरच ॥ २० ॥

बहुतरधनेन वणिजा पुत्री सा पुत्रवद् गृहीतव ।
मदधीनेति कथाभिः कन्यार्थं भुज्यते धूर्त ॥ २१ ॥

चिन्त्य स्वेङ्कितवादी ममंज्ञो हृदयचोर एवासी ।
तिष्ठति परप्रयुक्तो मिथ्याबधिरोज्यवा मूक ॥ २२ ॥

भस्मस्मेरा वेद्या वृद्धा श्रमणा सदैवता गणिवा ।
एतां कुलनारीणां चरन्ति धनशीलहारिण्य ॥ २३ ॥

विधवा तपणी सधना वाञ्छति दिव्य भवद्विध रमणम् ।
धूर्तो जडमित्युक्त्वा सर्वंस्व सस्य भक्षयति ॥ २४ ॥

प्रत्यह्वेतनयुवता कर्मसु ये कारुणित्पिनो धूर्ता ।
विलसन्ति नमंविघ्नैर्विज्ञेया कालचौरास्ते ॥ २५ ॥

अक्षय्यार्जैर्विविधगणनाहस्तादिलाघवैर्निपुणा ।
धूर्ताश्चरन्ति गूढ प्रसिद्धकितवा विदेशेषु ॥ २६ ॥

भोजनमात्रोत्पत्तिर्बहुव्यया द्यूतमलवेष्याभिः ।
विज्ञेयो गृहचोरो बन्धुजनो वेदमदासो वा ॥ २७ ॥

कृतक शास्त्रमसत्य साक्षाद् दृष्टश्च केन परलोक् ।
इति वदति म स शङ्खयो निरहकुशो मत्तमातङ्ग ॥ २८ ॥

बहुलाभलुब्धमनसा हरन्ति ये दुःसहेन लाभेन ।
ऋणधनमधिकविदग्धा विज्ञेया लाभचोरास्ते ॥ २९ ॥

अधिकरणाम्बुधिमध्ये ज्वलन्ति वटवाग्रयः सततभक्षा ।
जनधनपनमनसो ये भट्टाख्या न्यायचोरास्ते ॥ ३० ॥

विभवाम्भोरुहमधुपा दुःसहविपदनिलवेगविमुखा ये ।
सुहृदन्ते मुखचोराश्चरन्ति लक्ष्मीलताहृता ॥ ३१ ॥

यद्यत् किञ्चिदूर्ध्वं पश्चिन्निरित कल्पनादसद्वद्म् ।
वर्णयति हर्षकारी बहुवचनः कर्णचोरोऽसौ ॥ ३२ ॥

वोपपु गुणस्तुतिभिः शत्रुतामुत्पाद्य चतुरवचना ये ।
कुर्वन्त्यभिनवमृष्टिं स्थितिचोरास्ते निगचारा ॥ ३३ ॥

आत्मगुणरयातिपरा परगुणमाच्छाद्य विपुलयत्नेन ।
प्रभवन्ति परमधूर्ता गुणचोरास्ते विमूढहृदयेषु ॥ ३४ ॥

वत्सलमतामुपयाता परवाल्लभ्य विचित्रपैशुन्यैः ।
ये नाशयन्ति धूर्ता मात्मर्यादि वृत्तिचोरास्ते ॥ ३५ ॥

क्षामदमभवितविहीनस्तीव्रव्रतदुर्यहस्तः ।
अभिभवन्ति प्रतिपत्त्या माघुजन कीर्तिचोरोऽसौ ॥ ३६ ॥

देशान्तरसम्भविभिर्भोगवरैर्वर्णनारम्यैः ।
येऽपि भयन्ति विदेश पशुसदृशान् देशचोरास्ते ॥ ३७ ॥

नानाहासविकारैर्बहुवैदग्ध्यैः मनमवैचित्र्यैः ।
रमयति दिवसमशेष प्रकृतिव्यापारचोरोऽसौ ॥ ३८ ॥

भक्षितनिजबहुविभवा परविभवक्षपणदीक्षिताः पदचात् ।
अनिश वेश्यावेशस्तुतिमुखरमुखा बिटादिचिन्त्या ॥ ३९ ॥

अतिशुचितया न वित्तं गृह्णाति करोति चाग्र्यमधिकारम् ।
यो नियमसलिलमत्स्य परिहार्यो नि स्पृहणियोगी ॥ ४० ॥

रथ्याचणिज पापा स्वयमेत्य गृहेषु यत् प्रयच्छन्ति ।
तत्स्वकरापित्तमखिल भवति पर काचशबलमपि ॥ ४१ ॥

छन्दानुवर्तिनो ये श्रभ्रापातेऽपि साधुधादपरा ।
सर्वस्वहारिणस्ते मधुरा विषवद् विशन्त्यन्त ॥ ४२ ॥

तव नरपति प्रसादी गुणगणनपर पर विजते ।
उक्तेवेति राजदासं सेवकलोक सदा मुपित ॥ ४३ ॥

स्वप्ने मयाब्जहस्ता दृष्टा श्रीस्त्वदगृह प्रविष्टा सा ।
मासोपवासनुष्टा देवी श्री सादरा प्राह ॥ ४४ ॥

मद्भूक्तस्ते दास्यति सर्वं तत्त्व मया लब्ध ।
इत्युक्त्वा सरलाना विलसन्ति गृहे गृहे धूर्ता ॥ ४५ ॥

पुरयिप्लवनगरोदययज्ञविवाहोत्सवादिजनसङ्घे ।
प्रविशन्ति बन्धुवेया परेऽपि सर्वापिहाराय ॥ ४६ ॥

परिजमपानावसरे पिबति न मद्य निशासु जागर्ति ।
ध्यानपर सेवार्थी किमपि च नतु कृतोद्योग ॥ ४७ ॥

न ददाति प्रतिवचन ददाति वा गदगदाक्षरैर्विषमम् ।
नष्टमुखं सोच्छवासं प्रवेपते तत्क्षणं चोर ॥ ४८ ॥

पदवाधिवपरिशुद्धिं प्रार्थयत् रटति पदं साटाय ।
घोरापहनवकारी शङ्कायतनं स पाप स्यात् ॥ ४९ ॥

प्रत्यक्षऽपि परोक्षे कृतमकृतं वधिनमप्यनुवक्तव्यं ।
यं कुरुते निर्विकृतिं स परं पुंसं भयस्थानम् ॥ ५० ॥

कृतकृतकमुग्धभाव पण्ड इव स्त्रीस्वभावसलाप ।
 विचरति य स्त्रीमध्ये स कामदेवो गृहे धूर्त ॥ ५१ ॥
 सततमधोमुखदृष्टि सति विभवे मलिनदशनवसनश्च ।
 विलिखन् कोपनियुक्त कोपगृहे मूषकश्चिन्त्य ॥ ५२ ॥
 तिष्ठति य सनलदिन गृहदास प्रीतवेस्मभवनेषु ।
 गृहदीर्घकथा कथयन् स चर सर्वात्मना स्याज्यः ॥ ५३ ॥
 निन्धे बहुदण्डाहं कर्मणि य सर्वथा प्रताप्यति ।
 आजीवभीतिभोज्यस्तेन निवद्धः स्थिरो राशि ॥ ५४ ॥
 दृष्ट्वा गुह्यमशेष तस्य रहस्य च लीलया लब्ध्वा ।
 धूर्तेन मुग्धलोकस्तेन गिलापदृके लिखित ॥ ५५ ॥
 राजविरुद्ध द्रव्य रूप वा कूटलैव्यमन्यद् वा ।
 नि क्षिप्य यात्यलक्ष्य धूर्तो घनिना विनाशाय ॥ ५६ ॥
 क्षुद्र क्षीणोऽपि गृहे लब्धास्त्वाद कृतो धनैर्येन
 शस्त्रविपपाशहस्त स पाशहस्तो धृतस्तेन ॥ ५७ ॥
 लज्जाघनः कुलीन सभावितशुद्धशीलमर्याद ।
 नारीक्रियते धूर्ते प्रायेण सगर्भनारीभि ॥ ५८ ॥
 दुष्टाभिरदृष्टाभि क्रूराभि कृतकवचनमुद्राभि ।
 धूर्तो मुष्णाति वधू मुग्धा विप्रोषिते पत्यौ ॥ ५९ ॥
 सजनेऽपि साधुवेषा विधृताभरणाश्च हेलया धूर्ता ।
 धीरा हगन्ति सकल दृष्टे हासोऽप्यथा लाभ ॥ ६० ॥
 देशे कृत्वा स्फोते कुम्भघनो डम्बरैर्गृह पूर्णम् ।
 निक्षेपलक्षहारी वर्णेण पलायते धूर्त ॥ ६१ ॥

घुचित्कनकविभूषणतनुवस्त्रा सभ्रमेण पूज्यन्ते ।
रिपुभाराराजपुत्रव्याजेन गृहे गृहे धूर्ता ॥ ६२ ॥

आदाय देशवृषभ पुण्य छाग च धूर्तवित्रीतम्
मुग्धस्य दुःसपाक समर्घलाभोदितो हर्ष ॥ ६३ ॥

माधिक्षेपत्यागो महता सपन्मु य कृतामूय ।
तस्मै भयेन यित्त रिक्तोऽपि ददाति यत्नेन ॥ ६४ ॥

निभारभूजंसारं धृत्वा युक्त महासार्थम् ।
धूर्तो दिशि दिशि विचरन् घनिकसहस्राणि मुष्णाति ॥ ६५ ॥

धूर्तो वसन् विदेशेऽपूहिष्य मुरापगागयागायाम् ।
मृतबन्धूनामर्थे द्रविण गृह्णाति मग्धेभ्य ॥ ६६ ॥

मुष्णाति सार्थरमणी शाटीमादाय निद्रया मुग्धान् ।
धूर्तेन कूटरूप दत्त्वा निशि वञ्च्यते सापि ॥ ६७ ॥

वधिर वा मूक वा यणिज निक्षिप्य भाण्डशालायाम् ।
धूर्तो नयति त्वरया बहुमूल्य वणिकद्रव्यम् ॥ ६८ ॥

किञ्चित् परिचयमात्रे किञ्चिद् धाष्ट्ये मकल्पनै किञ्चित् ।
किञ्चिद् विवादकलहं सर्वज्ञो वञ्चकश्चरति ॥ ६९ ॥

मिथ्याडम्बरघनिक पुस्तकविद्वान् कथाज्ञानी ।
वर्णनशूरश्रपलश्रतुर्मुखो जृम्भते धूर्त ॥ ७० ॥

सर्वावयवविधूननकृतसकेतान् विसृज्य गेहेषु ।
भोक्तु व्रजति दिगन्तान् स्वेच्छाचारी महाधूर्त ॥ ७१ ॥

शतवर्षिकमामलक भुक्त्वा श्रीपर्वतादह प्राप्त ।
धूर्तो वदति गुरुणा पुरतः शकुन स्मरामीति ॥ ७२ ॥

एता लेशेन मया कथिता मायाश्चतुःषष्टिः ।
को वेद वञ्चकानां मायानां शतसहस्राणि ॥ ७३ ॥

इति महाकविश्रीक्षेमेन्द्रविरचिते कलाविलासे
नानाधृतवर्णनं नाम नवमं सर्गं ॥

दशमं सर्गं सकलकलानिरूपणम् ।

एता वञ्चकमाया विज्ञेया न तु पुन स्वयं सेव्या ।
धर्म्यं कलाकलापो विदुषामयमोप्सितो भूत्यर्थं ॥ १ ॥

धर्मस्य कला ज्येष्ठा भूतदयाख्या परोपकारश्च
दानं क्षमानसूया सत्यमलोभ प्रसादश्च ॥ २ ॥

अर्थस्य सदोत्थानं नियमपरीपालनं क्रियाज्ञानम् ।
स्थानत्यागं पटुतानुद्वेगं स्त्रीष्वविश्वासं ॥ ३ ॥

वामस्य वेपथोभा पेशलता चारुता गुणोत्कर्षः ।
नानाविधाश्च लीलाञ्छितज्ञानं च कान्तानाम् ॥ ४ ॥

मोक्षस्य विवेकरतिः प्रशमस्तृष्णाक्षयश्च सतोषः ।
सङ्गत्यागं स्वल्पस्थानं परमप्रकाशश्च ॥ ५ ॥

एताश्चतुष्टयकला द्वात्रिंशत् क्रमधृताः समस्ता वा ।
ससारवञ्चकानां विद्या विद्यावतामेव ॥ ६ ॥

मात्सर्यस्य त्यागः प्रियवादित्वं मर्धैर्यमत्रोषः ।
वैराग्यं च परार्थं सुखस्य सिद्धाः कला पञ्च ॥ ७ ॥

सत्सङ्गः कामजयः शौचं गुह्यसेवनं सदाचारः ।
श्रुतममलं यशसि रतिर्मूलकला मष्टौ शीलस्य ॥ ८ ॥

तेज सत्त्व बुद्धिव्यवसायो नीतिरिङ्गितज्ञानम् ।

प्रागल्भ्य मुग्धाय धृतजता मन्त्ररक्षण त्याग ॥ ९ ॥

अनुराग प्रतिपत्तिमित्रार्जनमानुशम्यमस्तम्भ ।

आश्रितजनवात्मन्य मत्तदण कला प्रभावम्य ॥ १० ॥ (गुग्मम्)

भौनमलौत्यमयाच्ञा भानस्य च जीविन कलान्नितयम् ।

एता कला विदग्धं स्वमता कार्याश्चतुषष्टि ॥ ११ ॥

शयनविगोष्ठे गमन तत्प्रणतिर्या वल्लोदये यैर्यम् ।

आनम्य धर्मचर्या दु खे धैर्यं मुनेष्वनर्त्तव ॥ १२ ॥

विभवेषु गविभाग गत्सु रतिर्मन्धगगये प्रज्ञा ।

निन्त्रेषु पण्डितमुखना भेषजमेतत् कलादशकम् ॥ १३ ॥

गुरुवचन सत्याना कार्याणा गोद्विजातिसुरपूजा ।

लोभ पापतमाना क्रोध सर्वोपतापजनकानाम् ॥ १४ ॥

प्राज्ञ भवंगुणाना यशस्विता विपुलवित्तविभवानाम् ।

रोषा दु खतमानामाशा पृथुकालभुजगपाशानाम् ॥ १५ ॥

दान रत्ननिधीना निर्वैरत्व मुखप्रदेशानाम् ।

यावज्जा मान्हगणा दारिद्र्य चोपतापसार्थानाम् ॥ १६ ॥

धर्म पाथेयाना सत्य मुखपक्षपावनकराणाम् ।

व्यसन रोगगणानामालस्य गृहसमृद्धिनाशानाम् ॥ १७ ॥

नि स्पृहता क्लेश्याना प्रियवचन सर्वमधुराणाम् ।

दर्पस्ति मिरकराणा दम्भ सर्वोपहासपात्राणाम् ॥ १८ ॥

अद्रोह शौचानामचापल व्रतविशेषनियमानाम् ।

पञ्चन्यमप्रियाणा वृत्तिच्छेदो नृपसचरितानाम् ॥ १९ ॥

कारुण्य पुण्याना कृतघ्नता पुरुषचिह्नानाम् ।
माया मोहमतीना कृतघ्नता नरकपातहेतूनाम् ॥ २० ॥

मदनश्छलचौराणा स्त्रीवचन ज्ञातिभेदानाम् ।
क्रूरश्चण्डालिना मायावी कलियुगावताराणाम् ॥ २१ ॥

शास्त्र भणिदीपानामुपदेशश्चाभिषेकाणाम् ।
वृद्धत्व वल्लेशाना रोगित्व मरणतुल्यदु खानाम् ॥ २२ ॥

स्नेहो विषमविषाणा वेद्यमारागो विसर्पकुष्ठानाम् ।
भार्या गृहसाराणा पुत्र परलोकबन्धूनाम् ॥ २३ ॥

द्युतु क्षत्यशतामा दुष्पुत्र कुलविनाशानाम् ।
तारुण्य रमणीना रूप कचिरोपचारवेपाणाम् ॥ २४ ॥

सतोषो राज्याना सत्सङ्गश्चक्रवर्तिविभवानाम् ।
चिन्ता शोपकराणा विद्वेष कोटराग्निदाहानाम् ॥ २५ ॥

मैत्री विसम्भाना नियन्त्रणता महार्हभोगानाम् ।
सकोचो व्याधीना कौटिल्य निर्जलाब्धकूपानाम् ॥ २६ ॥

भार्जवममलकराणा विनयो वररत्नमुकुटानाम् ।
द्युत दुष्यंसनाभा स्त्रीजितता भक्तटीपिशाचानाम् ॥ २७ ॥

त्यागो भणिवलयाना श्रुतमुज्ज्वलकर्णरत्नानाम् ।
रत्नमैत्री चपलाना दुर्जनसेवा वृथाप्रयामानाम् ॥ २८ ॥

निवृत्तिद्वयानाना प्रियदर्शनममृतवर्षाणाम् ।
तत्त्वरतिलभ्याना मूर्खमभा सद्विवेकनाशानाम् ॥ २९ ॥

कुलज सफलतरूणा सीभाग्य कृतयुगावताराणाम् ।
राजकुल शङ्खव्याना स्त्रीहृदय प्रवृत्तिकुटिलानाम् ॥ ३० ॥

ओनित्य स्तुत्यान। गुणरागभ्रन्दनादिलेषानाम् ।

वन्या शोकवराणा बुद्धिविहीनोऽनुवम्भ्यानाम् ॥ ३१ ॥

विभव सौभाग्याना जनराग कीर्तिवन्दानाम् ॥

मद्य वेतालाना मृगया गजगहनयक्षाणाम् ॥ ३२ ॥

भ्रमम् स्वाम्भ्यकराणामात्मगतिस्तीर्थमेवानाम्

लुब्ध फलरहितानामाचारविवर्जित श्मशानानाम् ॥ ३३ ॥

नीति स्त्रीरक्षाणामिन्द्रियविजय प्रभावाणाम् ।

ईर्ष्या यक्षमशतानामयश बुस्थानमग्णानाम् ॥ ३४ ॥

माता भङ्गल्याना जनक मुकृतोत्सवोपदेशानाम् ।

घातस्तीक्ष्णतराणा छेदस्तीक्ष्णासिगस्त्राणाम् ॥ ३५ ॥

प्रणतिर्मन्युहराणा मीहार्द कृच्छ्रयाच्ञानाम् ।

मान पुष्टिवराणा कीर्ति ससारसाराणाम् ॥ ३६ ॥

प्रभुभक्तिर्नीतीना युधि निधन सौग्यव्रीथीनाम् ।

विनय कल्याणानामुत्साह सर्वसिद्धीनाम् ॥ ३७ ॥

पुण्य प्राप्यतमाना ज्ञान परमप्रकाशानाम् ।

कीर्ति ससारेऽस्मिन् सारतरा सर्वलोकाणाम् ॥ ३८ ॥ (बुल्लवम्)

ज्ञेय कलाकलापे कुशल सर्वार्थितत्त्वविज्ञानी ।

प्रवरतरो लोकेऽस्मिन् ब्राह्मण इव सर्ववर्णानाम् ॥ ३९ ॥

इत्युक्त शतमेतद यो वेत्ति शुभाशुभोदयकलानाम् ।

तस्यैव व्यवहारे दृष्टा दृष्टप्रयोजना लक्ष्मी ॥ ४० ॥

उषत्वेति मूलदेवो विसृज्य शिष्यानकृतोचिताचार ।

विरणक्लिक्वाविवामा निनाय निजमन्दिरे रजनीम् ॥ ४१ ॥

केलीमयः स्मितविलासकलाभिरामः

सर्वाश्रयान्तरकलाप्रकटप्रदीपः ।

लोकोपदेशविषयः सुकथाविचित्रो

भूयात् सता दयित एष कलाविलासः ॥ ४२ ॥

कलाविलासः क्षेमेन्द्रप्रतिमान्मोधिनिर्गतः ।

शरीरं मानसानन्दं करोतु सततं सताम् ॥ ४३ ॥

इति महाकविश्रीक्षेमेन्द्रविरचिते कलाविलासे

सकलकलानिरूपणं नाम दशमं सर्गं ।

समाप्तः कलाविलासः ।

—

(२) देशोपदेशः

प्रथम उपदेशः दुर्जनवर्णनम् ।

देवा जयन्ति हेरम्ब स्ववन्तविसखेलनं ।
यस्योच्चैस्तत्प्रभा शुभा ह्यन्तीव दिशो दश ॥ १ ॥

जयन्ति वेदया व्यसनाभ्रविद्युतो
जयन्ति कौटिल्यकलानटा विटा ।
जयत्यजस्र जनवृक्षपातिनी
प्रवृष्टमायातटिनी च कुट्टनी ॥ २ ॥

ये दम्भमायामयदोपलेन-
लिप्ता न मे तान् प्रति कोऽपि यत्नः ।
किन्त्वेव ह्यमव्यपदेशयुक्त्या
देशोपदेशः त्रियते मयाद्य ॥ ३ ॥

हासेन लज्जितोऽप्यन्त न दोषेषु प्रवर्तते ।
जनस्तदुपकाराय ममाय म्वयमुद्यमः ॥ ४ ॥

मदा खण्डनयोग्याय तुषपूर्णशिराय च ।
नमोऽस्तु बहुबीजाय खलायोलूखलाय च ॥ ५ ॥

ममः शत्रो च मित्रे च तथा मानापमानयोः ।
वृत्तिच्छेदकृताभ्याम शत्रो निर्वाणदीक्षित ॥ ६ ॥

त्रिह्लाद्वृषितमत्पायः पिण्डार्थी कलहोत्कटः ।

तुल्यतामशुचिर्नित्यं विभर्ति पिशुनः शुनः ॥ ७ ॥

मन्दः पापग्रहः कौर्यादनिष्टः शुभकर्मणाम् ।

पिशुनः जनितुल्योऽपि चित्रं यदगनिर्णाम् ॥ ८ ॥

अहो वन त्वलः पुण्यैर्मूर्खोऽप्यश्रुतपण्डितः ।

स्वगुणोदीरणे दोषः परनिन्दामु वाक्पतिः ॥ ९ ॥

त्वलः मुजनपंशुन्ये सर्वतोऽक्षिणिरोमुखः ।

गर्भतः श्रुतिमान् लोके सर्वमावृत्य तिष्ठति ॥ १० ॥

गत्माधुवादे मूर्खस्य मात्सर्यबलरोगिणः ।

जिह्वा कङ्कमुष्येनापि कृष्टा नैव प्रवर्तते ॥ ११ ॥

मायामयः प्रकृत्येव रागद्वेषमदाकुलः ।

महतामपि मोहाय संसार इव दुर्जनः ॥ १२ ॥

लज्जाव्यमनमम्मोहहेतुना कामकारिणा ।

को नाम जघनेनेव त्वलेन न खलीकृतः ॥ १३ ॥

निकटस्थः प्रभोर्नित्यं विस्मृतस्वपराशनः ।

कर्णे पठति पैशुन्यं ब्रह्मविद्यामिवाधमः ॥ १४ ॥

खलो वक्त्येव सर्वस्य दोषं वक्ति खलस्य कः ।

दोषो मलिनवस्त्रस्य कदा केन विचार्यते ॥ १५ ॥

अक्षिभ्रमणि मायावी रजयत्येव लीलया ।

लघुश्च महता मध्ये तस्मात् खल इति स्मृतः ॥ १६ ॥

खलेन धनमत्तेन नीचेन प्रभविष्णुना ।

पिशुनेन पदस्थेन हा प्रजे क्व गमिष्यसि ॥ १७ ॥

भग्नदन्त इव व्याल श्रेयान् मूर्खखलो वरम् ।
पक्षयानिव कृष्णाहिर्न त्वेव खलपण्डित ॥ १८

तूष्णानुगता नित्य जनस्थानविनाशकृत् ।
कुमंदो विबुधद्वपी पुरुषाव स्वर खल ॥ १९ ॥

खल प्रववृते दैवादार्यवे सुजनस्य यत् ।
तद्वर्ध्वबाहुविपिने मर्कट कुरुते तप ॥ २० ॥

गुणान् स्तीलीन्यसम्बद्ध स्निह्यतीत्यममञ्जसम् ।
ददानीति विरुद्धाथ ग्लो हन्तीति नानृतम् ॥ २१ ॥

अनिश जपता वर्णे मन्ये पैशुन्यमातृकाम् ।
त्रैलोक्येश्वर वशे गस्ता खलेन निखिला दिश ॥ २२ ॥

त दोषा एव न गुणा कस्तेषामर्जनं गुण ।
येषा खलसभाद्वारि मस्तके पतित रज ॥ २३ ॥

भ्रुकुटिकुटिलदृष्टिर्धातुरभ्येव सृष्टि—
धनलवमदलिप्त प्रौढवादानुलिप्त ।
सदसि कुटिलदोषैर्दुजन सज्जनानां
मलिनयति यशामि स्फारवलासभासि ॥ २४ ॥

इति श्रीभ्यासदासावराहकृष्णभट्टविरचिते
देवोपदेशे दुखनवर्णनं नाम प्रथम उपदेश ॥

द्वितीय उपदेश कदर्यवर्णनम् ।

वर्कशाय नमस्तस्मै सर्वाशानिष्फलाय च ।
पयन्ते विटभोज्याय लुब्धाय सतिराय च ॥ १ ॥

यनेन्द्रिय गामुद्यायी नि सगं प्रमृतिपत्र ।
 कदर्यो मुनिरक्रुद्ध विन्तु तृष्णाम्य वधंते ॥ २ ॥
 लुब्धान् मर्वजनानिष्ठात् कष्टचेष्टानिवेतनात् ।
 विमुखा सतत यान्ति श्मशानादिव बान्धवा ॥ ३ ॥
 धूतस्य जनैर्नित्य निनिद्रम्य निग्राम्वपि ।
 उलूनस्येव लुब्धस्य न कल्याणाय दर्शनम् ॥ ४ ॥
 बोपविकृतवचनस्य मन्ये सर्वात्मना हितम् ।
 कदर्यस्यातिपूर्णस्य पिटवम्येव पीडनम् ॥ ५ ॥
 धन भूमिगृह दारा सर्वथा जन्ममञ्चितम् ।
 परार्थमेव पश्यन्ते कदर्यस्य जिनस्य च ॥ ६ ॥
 महन्नाक्षस्तृणतुपे वज्रहस्तो गृहव्यये ।
 भक्षनाच्छादनच्छेदात् कदर्य पाकशासन ॥ ७ ॥
 नीरसस्य कदर्यस्य माधुर्य वचने कथम् ।
 गृहे लवणहीनस्य लावण्य वदन कुत ॥ ८ ॥
 कदर्यश्चर्मवसनो रूक्षोऽस्नानान् सदा जटी ।
 गलेन व्यागलगल शूली बिलवणाशनात् ॥ ९ ॥
 कार्यपीडानिरोधेऽपि नार्थ मञ्चति सग्रह ।
 मचयेष्वेकदृष्टिश्च कदर्य शुक्रना गत ॥ १० ॥
 नि सत्त्वस्य ममुद्रस्य विच्छायास्य पलाशिन ।
 लुब्धस्यावनिमक्तस्य लोकातीत विचेष्टितम् ॥ ११ ॥
 कोऽन्य कदर्यसदृशा दाता जगति जायते ।
 नाशनात्यदत्त्वा योऽर्थिभ्यो गले हस्त गृहेऽर्जलम् ॥ १२ ॥

नक्ताग्निं शाकमूलशुद्धयावकभोजिन ।

अहो यत कदर्यस्य तथापि नरत्वे स्थिति ॥ १३ ॥

पट्टी पितामहप्रीता तन्मूर्वाप्तिश्च शाटक ।

दिव्यवस्त्रस्य तुल्यस्य स्त्रीयने न युगैरपि ॥ १४ ॥

नष्टो सचस्य तुल्यस्य लघ्वन्पुण्यदिनस्थिते ।

अदृष्टान्वणा भार्या प्रातिवेश्यैर्निमग्न्यते ॥ १५ ॥

मुष्टिमानेन दत्त्वापि तुल्यो धान्य गृह्यये ।

मृतो मुष्टि ममादाय केशमूल्य न गच्छति ॥ १६ ॥

पितु पितृदिने तुल्यो वेद्योन्मयदिनेषु च ।

मृतमानीचमाचष्टे ज्वरव्याज करोति वा ॥ १७ ॥

वदरं स्वजनं दृष्ट्वा यदृच्छोपनतं गृहे ।

करोति दारवल्हव्याजेनानशनयतम् ॥ १८ ॥

वदरं कुशरुप्रश्नं न वग्नेति शृणोति वा ।

अभ्यागतस्य मायाहने पश्चाद्भोजनशङ्कया ॥ १९ ॥

गीतादुद्विज्जे स्पर्शं नेच्छति द्वष्टि भोजनम् ।

विमुग्ध मीरभे रूपेऽतुल्यं सर्वेन्द्रियोज्जितं ॥ २० ॥

गन्धं वृत्ताधिनं गृहात् वदयदुत्तमं शव ।

यं गमोतो निरच्छ्वामं क्रत्यादैरुपजीव्यत ॥ २१ ॥

जीवत मञ्चिताद् यस्य न निर्याति कपदिवा ।

मित्रमाणस्य तस्यैव मृतं सर्वं प्रयानि च ॥ २२ ॥

भट्टव्यय निवार्यैव व्ययभीरो वरायणम् ।

पुत्रपार्थे वदर्यस्य भार्या जारायवव्ययम् ॥ २३ ॥

चण्डालम्यापि साहाय्ये दृष्ट्वा लाभलवोद्गतिम् ।
चरणौ चूपति चिरं कदर्यं नार्थगौरवात् ॥ २४ ॥

पश्चात् मशुद्धिमन्त्रामान् नियमं ममुदाहरन् ।
विषवद् वर्जयत्येव कदर्यं पानभाजनम् ॥ २५ ॥

नन्दुर्यं नरपेक्ष्य च शाठ्यं त्रौषं मनोजवं ।
वृत्तविस्मरणं यन् च तन् कदर्यस्य वृक्षणम् ॥ २६ ॥

वित्तव्ययवधाद् दोषमुपकारेऽपि वक्ति यः ।
वृत्तघ्नो गहितं मद्भिः न कदर्या विचार्यताम् ॥ २७ ॥

अचुलरीपात्रमस्मेरममुगं निर्जनं च यतः ।
यदुत्तमवक्त्राहीनं तत् कदर्यगृहं विदुः ॥ २८ ॥

मन्दाग्निं पाण्डुरोगी च लालास्यश्चुस्तलोचनः ।
दुर्गन्धवदनो यस्य च न कदर्योऽभिधीयते ॥ २९ ॥

दन्तेषु मलपूर्णेषु कम्पले धूमपिङ्गले ।
नूनं स्थिता श्रीर्लुब्धस्य जघन्यजनवामिनी ॥ ३० ॥

दन्ता ज्वरितमूत्राभा मुखे पक्वफलोपमम् ।
शुष्काग्निं कदर्यस्य शुष्कचर्मनिभं वपुः ॥ ३१ ॥

कुम्भीपाकेषु येनार्थादिचरं गतेषु पीडिताः ।
स लुब्धस्तेन पापेन मन्ये कुम्भीषु पच्यते ॥ ३२ ॥

सोऽपि सर्वङ्गेषु कालं सत्यं लुब्धस्य विस्मृतः ।
पण्डितवर्णस्य धान्यस्य यः करोति न विश्रम्य ॥ ३३ ॥

नृत्यत्यवृष्टिषु पुरा ह्यतिवृष्टिषु नृत्यति ।
दुर्भिक्षोपप्लवाकाक्षी कदर्यो धान्यगौरवात् ॥ ३४ ॥

या निशा सर्वभूताना तस्या जागर्ति सयमी ।
यस्या जाग्रति भूतानि मा रात्रिर्लुब्धचेतस ॥ ३५ ॥

विरमति मतिहीनो लाभलोभेन वित्त
जरयति यतिरूप सयमादिन्द्रियेच्छाम् ।
चरति च रतिविघ्न सव्ययस्त्वाद् गृहिण्या
स्वधननिधनरक्षाचार्यवर्य कदर्य ॥ ३६ ॥

इति श्रीश्यामश्यामापराव्यक्षेमेन्द्रविरचिते वेश्यापदेशे
कव्येवर्णनं नाम द्वितीय उपदेशः ॥

तृतीय उपदेश वेश्यावर्णनम्

अर्थलुब्धामतिप्रौढा चिन्तालकारहारिणीम् ।
प्रौढा वाणीमिव कवे स्वच्छन्दा बन्धकी नुम ॥ १ ॥

स्पृहारागविनिर्मुक्ता निष्कामा वामचारिणी ।
स्वध्यानशीला गणिका योगिनीव गुणोज्ज्वला ॥ २ ॥

नीचोपभोग्यविभवा मदाचारपराद्धमुखी ।
दुर्जनश्रीरिव चला वेश्या व्यसनकारिणी ॥ ३ ॥

न लोभात् स्थानमस्थान जानीते सर्वगाम्भी ।
आवेशमूढमनसा वेश्या पर्यन्तनिष्फला ॥ ४ ॥

नोपशाम्यति वृद्धापि ममस्ताहृणोन्मुखी ।
तृष्णेव बन्धकी नित्य दुष्पूरा केन पूर्यते ॥ ५ ॥

मकोचिताङ्गी मुरते रक्तापचयवारिणी ।
जरेव वारवनिता जननारूपहारिणी ॥ ६ ॥

न सिध्यति विद्या भक्त्या शक्त्या युक्त्या गुणेन वा ।
कुलटा पलसेवेव मानभ्लानिकरी परम् ॥ ७ ॥

न बालेष्वपि सम्नेहा तरणेषु न मम्पृहा ।
न सानुरोधा वृद्धेषु मृत्योर्मतिरिवासती ॥ ८ ॥

अपि वर्षशतं स्थित्वा सदा वृत्रिमराणिणी ।
नेष्ट्या द्रुवीय नि द्वासा नि सङ्गेभ्य पलायते ॥ ९ ॥

पणेन हृतसर्वंस्वा वृत्तलोलाक्षविभ्रमा ।
वक्ष्या वित्तवमायेव धूर्तानामपि मोहनी ॥ १० ॥

वृत्रिमं देश्यते सर्वं वित्तमद्भाबवर्जिता ।
मूत्रप्रोतेव चपला नतवी यन्त्रपुत्रिका ॥ ११ ॥

निर्यात्येको विशत्यन्यं परो द्वारि प्रतीक्षते ।
यस्या भभव मा वेद्या कार्यार्थगतसङ्कुला ॥ १२ ॥

मधुधारेव वक्षति क्षुरधारेव चेतसि ।
वेद्या कुठरधारेव मूलच्छेदाय कामिनाम् ॥ १३ ॥

मौग्ध्ये बाला रतौ प्रौढा मायाशतेषु च ।
सा कामरूपिणी वेश्या रक्तमासेर्न तृप्यति ॥ १४ ॥

धीमान्, मूढो धनी नि स्व शुचिश्चोरो लघुर्गुरु ।
भवितव्यतयवाय वक्ष्यया त्रियते जन ॥ १५ ॥

असूचिभद्यामासात्र बाला प्रौढाभिलाषिणीम् ।
हा वष्टं मुपितोऽस्मीति प्रभाते वक्ति वामुक् ॥ १६ ॥

स्पष्टकूटकुचा भाटी प्रौढेवादाय बालिका ।
मुष्णाति सुरतायोग्या केवलं परिचुम्बने ॥ १७ ॥

मात्रा ममपिता लोभादभियुक्तैर्विचारिता ।

जन्मावधि विना वेत्ति वेद्या पुरुषसङ्गमम् ॥ १८ ॥

शयनेऽहं तवाद्यैव बाला प्रथमपुष्पिता

इत्युक्त्वा कामुकान प्रातर्वेद्या भुङ्क्षते सदोत्सवम् ॥ १९ ॥

न निर्विचारमुक्त्यापारोपरम् क्वचित् ।

आर्त्तशयादनिच्छन्त्या यस्या मा कस्य रागिणी ॥ २० ॥

यस्याया जघनोद्धान फुल्लं यौवनपादप ।

दिवानिदा भवत्येव मुवर्णकुमुमाच्चय ॥ २१ ॥

पुण्यं पण्यवधूलग्नं यौवनाभ्ये शरत्फले ।

महस्रभगमात्मानं शत्रुरूपं समीहते ॥ २२ ॥

स्तनी नखगुह्योच्छिष्टौ वेद्याया खण्डितोऽधर ।

न रागाय न लज्जायै केवलं पण्यवृद्धये ॥ २३ ॥

पर्यन्तविन्मा सर्वे भावा सनारवर्तिन ।

आदिमध्यान्नविरमो वय्यारतिसमागम ॥ २४ ॥

कर्टिर्विडधतैर्बृष्टा पान्थपीतोऽज्जितं मुखम् ।

स्तनी महस्रमृदिता यस्या कस्यास्तु सा निजा ॥ २५ ॥

स्फटं वगशनं त्यक्त्वा भुङ्क्षते कदशनं रह ।

विश्रवञ्चनशालिन्या वेद्याया माणि वञ्च्यते ॥ २६ ॥

याम कथामि पानेन पर्याप्याम्या परम् ।

वेद्या क्षिपति मृगधम्यं दोषं कृतकनिद्रया ॥ २७ ॥

माक्षगामि मनो मन्य वेद्याया रतिमङ्गमे ।

लिप्यते यन् न रागणं पद्मपत्रमिवाम्भमा ॥ २८ ॥

ब्रूते प्रभाते मिथ्यैव दामो जन्मदिनोत्सवम् ।
भुक्त्वंव बन्धुनिघन शिर दूळ करोति वा ॥ २९ ॥

विरमा मेव्यते वेद्या जनैर्नित्यरजस्वला ।
न कामाय न धर्माय धननाशाय केवलम् ॥ ३० ॥

प्रम्लाने यौवने शुबलकेशरज्जनतत्परा ।
वश्ययोगार्थिनी याति वेद्या कम्य न शिष्यताम् ॥ ३१ ॥

मत्स्ययूपरसैर्दामी धृतक्षीरपलाण्डुभि ।
प्रिय पराद्भुक्ष्णमिव प्रत्यानयति यौवनम् ॥ ३२ ॥

पण्डितर्षापि यद् वेद्या बालेवोन्मार्जितानना ।
तद्युगादौ तया पीत नून कार्क महामृतम् ॥ ३३ ॥

कूटविषयदोषेण ब्रह्मम्बहरणेन च ।
पतिनी पण्यवनिता स्तनी यत्नेन गूहते ॥ ३४ ॥

क्व तदस्ति न जानीम पिबाम किं न तद् विषम् ।
तथैव दृश्यते येन प्रपुराणापि पुञ्चली ॥ ३५ ॥

छद्धाननार्था प्रोत्क्षिप्तस्तनी शीर्णशिरोरुहा ।
मुष्णाति तरुणीभ्रान्त्या मुग्धान् वृद्धापि बन्धकी ॥ ३६ ॥

क्षीणध्वान्तपटा वृद्धा सबाष्पा मष्टतारवा ।
वेद्या प्रभातवेलेव सर्वस्वापहृतिक्षमा ॥ ३७ ॥

रक्तच्छाया पाण्डुमुखी प्रसवं वृद्धता गता ।
मा गुरुन् मूत्रव रक्षा याचते भूतशङ्कया ॥ ३८ ॥

मस्तके भुजयो वण्टे जतुरक्षागतान्विता ।
भूतविनामजननी मा भूतबलिमिच्छति ॥ ३९ ॥

सुबोतवसना तीर्थे स्थित्वा पुण्यदिनेऽसकृत् ।
गण्डावेगेन कुरुते वेद्या मैथुनविनयम् ॥ ४० ॥

प्रमिद्धायतने वेद्या कृत्वा लिङ्गार्चनञ्जनम् ।
महाभ्वेतेव निर्माति शैबलोकजिगीषया ॥ ४१ ॥

मा रागकोजमपयशीर्णजिह्वाकराधरा ।
शीताम्बरा निष्पुरुषा निशि शीतेन कूजति ॥ ४२ ॥

निःश्याम्यवता बर्निलिप्तनयना सा मलीममा ।
न म प्रतीपमायानि यस्यायानि पुर पथि ॥ ४३ ॥

अर्थाधिनी देवपूजास्वप्नोपयुतितत्परा ।
मदा भणकमेह सा प्रष्टु याति महम्पतिम् ॥ ४४ ॥

वागणसी व्रजाम्बेव विन्तु दोषोऽस्ति दुःमह ।
पलाण्डुना विना तत्र न जीवामीति वक्ति सा ॥ ४५ ॥

प्रम्लाननयना देव्यजननी धर्मस्वभा ।
दुःसोच्छ्वामवती वृद्धा भीक्षयाञ्छेव भोचिता ॥ ४६ ॥

नष्टच्छायाञ्जनवती रोगार्त्या धातुवाविनी ।
भूतावेशोऽवणा वेद्या युक्ता मिद्वगुणैरिव ॥ ४७ ॥

हृदयनयनचोरी कारवेसेन वेद्या
ललितवलितरङ्गिभूलता तावदेव ।
म्रियत इह धनिकोऽथ प्रातरागच्छ गच्छे-
त्यनुचितमुचित वा वक्ति यावन् न किञ्चित् ॥ ४८ ॥

इति श्रीव्यासदाभाषराक्षसेन्द्रविरचिते वेद्योपदेशे
वेद्यावर्णनं नाम तृतीय उपदेशः ।

चतुर्थ उपदश कुट्टनीवर्णनम्

हागहगेल्वणा काली कुट्टिग कुट्टनी नुम ।
वदयारनिनिधानम्य क्षयरक्षामहोर्गीम ॥ १ ॥

शत्रुराज्यापहरणक्षमा विबुधवर्जिता ।
कुट्टनी ब्रह्महृत्यव भवस्यापि भयप्रदा ॥ २ ॥

वाग्वापालिकोत्ताङ्कङ्कालाकृतिराकुला ।
कुट्टनी मानुषानन्ति खताक्षपणशालिनी ॥ ३ ॥

क्षणाव बधोऽप्यनुवता गमुद्रोऽपि विगुद्रताम ।
कुट्टनीदष्टिपतित शपोऽप्यायात्यशपताम ॥ ४ ॥

भगदत्तप्रभावाढ्या वणशल्योत्कटस्वरा ।
मेनत्र वृरराजस्य कुट्टनी विन्तु निष्ठृपा ॥ ५ ॥

न वान्त न कशबन्त न दूर सहते सदा ।
प्रतीपचारिणी घोरा राहुच्छायव कुट्टनी ॥ ६ ॥

नापेक्षते परित्रय नापकार स्मरत्यपि ।
मयदैव विरागात्ता खलमैत्रीव कुट्टनी ॥ ७ ॥

सदष्ट्रा कुट्टनी नूरा भुजङ्गाकृष्टिकारिणी ।
याता मूर्ति कृतान्तस्य नूनमयप्रकारताम ॥ ८ ॥

जनपुण्यैरसामान्यं कुट्टनी कुट्टनी नृणाम ।
बङ्काली वारुबङ्काली भक्षिता व्रजतु क्षयम् ॥ ९ ॥

रामेण ताटका मिथ्या हाता कृष्णन पूतना ।
रिश्वकृष्णना याता निहता किं न कुट्टनी ॥ १० ॥

नून विभेति कुट्टन्या सोऽपि सर्वहरो यमः ।
स्नायुचर्मास्थिशोपापि सा मायेव यदक्षया ॥ ११ ॥

कलहोल्लुञ्चितकचा त्रुटितश्रवणद्वया ।
छिन्ननासा पिशाचीव घटय-थेव कुट्टनी ॥ १२ ॥

श्रपुच्छैश्छागशृङ्गैश्च घ्यालैरुष्ट्रगलैः खलैः ।
कुट्टनीहृदयान् मन्ये कौटिल्यमुपजीव्यते ॥ १३ ॥

यावने मूल्यकुल्येव तुल्येव गतिविक्रये ।
पण्यस्त्रीणामनेकार्था वृत्ता देवेन कुट्टनी ॥ १४ ॥

जाने जाम्बवतो ज्येष्ठा जर्जरा बृद्धकुट्टनी ।
रामायणमहन्त्राणा साक्षिणी कथमन्यथा ॥ १५ ॥

मधन कामुक् धूष्टा बिलोकयानिगमागतम् ।
जिह्वा प्रसार्य निर्वारति कुट्टनी कार्यगौरवात् ॥ १६ ॥

कुट्टन्या प्रविशन्नेव नरः साभरणाम्बर ।
सविपाणम्बुरो भेष मौनिकेनेव गण्यते ॥ १७ ॥

वात्मल्यपेशलगिरा सर्वमातेव कुट्टनी ।
करोति पुत्रेत्याह्वान पुराणम्यापि वेधस ॥ १८ ॥

न हृद्यस्त्वत्परः काण खल्वाट शोभसे परम् ।
इति वितार्थिनी स्तीति बुरूपमपि कुट्टनी ॥ १९ ॥

हरत्यपक्वमनिघ पक्व गिलति लाघवान् ।
बहृच्छिष्ट विधत्ते च लुण्ठिता कुट्टनी नृणाम् ॥ २० ॥

कामिनः मप्रयत्नस्य बन्धवीभोजकारिणा ।
न तृप्यति महाकाली महिषस्यापि कुट्टनी ॥ २१ ॥

अदृश्योपक्रमैस्तैस्तैः करोति मुक्षिरं नरम् ।
यत् मत्स्य जृम्भमाणस्य जिह्वां नयति कुट्टनी ॥ २२ ॥

रात्रौ विपूचिकाक्रान्ता क्रन्दती वान्तभोजना ।
परिप्यक्ता बन्धुजनैः पुनजतिव कुट्टनी ॥ २३ ॥

छिन्नाधेनामिका मात्रा विकृतानना ।
जिह्वां प्रमार्य महती ॥ २४ ॥

... ..
... .. ॥ २५ ॥

... ..
... .. ॥ २६ ॥

भृगुतुङ्गं व्रजामीति कृत्वा पुण्यदिनावधिम् ।
भुङ्क्ते नानारसाहारं कुट्टनी बान्धवाहृतम् ॥ २७ ॥

ज्वरास्तीसारक्षोफार्ता तीर्थं नीता स्वबान्धवैः ।
दिनैः प्रतीपमायाति कुट्टनी विजयेश्वरात् ॥ २८ ॥

चौराः सर्वे स्थिताः केन नीता सा हेमवालिका ।
इत्युक्त्वा कुट्टनी स्वस्था निष्कासयति बान्धवान् ॥ २९ ॥

कामिनः सुरतेच्छायां वेश्याविन्यस्तनक्षुणः ।
पूर्वराजकथाव्याजैर्विध्नं चरति कुट्टनी ॥ ३० ॥

क्षीणं व्यसनितं मूढं दुर्दशेव विनाशिनी ।
कुट्टनी प्रेरयत्येव सपत्नकल्हादिषु ॥ ३१ ॥

विरक्ता रिक्ताहस्तस्य प्रच्छन्नव्यक्तयुक्तिभिः ।
सक्ता निष्कासनोपाये निद्रां नायाति कुट्टनी ॥ ३२ ॥

सर्वस्वेनाप्यसन्तुष्टा रुक्षा स्नेहशतैरपि ।
निर्मिता कामिना विघ्न कृतघ्ना केन कुट्टनी ॥ ३३ ॥

नयननयनसक्ता रक्तामासप्रमयना
सकलसकललोकप्रासमुक्तादृहासा ।
कलितकलितरङ्गस्फारसचारचारा
भ्रमति जगति पुता कुट्टनी कुट्टनी सा ॥ ३४ ॥

इति श्रीव्याससहस्रनामपराव्यक्षेमेन्द्रविरचिते देशोपदेशे
कुट्टनीवर्णनं नाम चतुर्थं उपदेश ॥

पञ्चम उपदेश विटवर्णनम्

क्षीणाय गुणहीनाय सदोषाय कलाभूते ।
विटाय कृष्णपक्षेन्दुबुटिकाय नमो नम ॥ १ ॥

मर्वोद्वेगवरी चेष्टा भुजङ्गस्य विलासिन ।
विटस्यानेकजिह्वस्य भोगमात्राभिमानिन ॥ २ ॥

परदागन्धवद्वस्य मरागस्य विकारिणः ।
विदोष नाधिगच्छामि विषम्य विटकस्य च ॥ ३ ॥

सदा विप्लवशीलेन कोपनेन प्रमादिना ।
चटुलेन विट. स्पष्ट मर्वटेनोपमीयते ॥ ४ ॥

अन्तर्मुखोऽन्तरालीनो ध्यानवान् सहृतेन्द्रिय ।
क्षणादवाप्तो योगित्वमात्मारामस्थितिर्विट ॥ ५ ॥

वेद्याभिस्पृष्टतमुक्त मुजनेन विवर्जित ।
अमङ्गलाकृतिरिव भ्राम्यतेऽविरत विट ॥ ६ ॥

मूर्च्छोहस्तः मूत्रधारः सकङ्कणप्रवेशकः ।
क्षीणो नटायते स्पष्टं विटः कपटनाटके ॥ ७ ॥

विटो राम इवाभाति काकुत्स्थः कुलटागृहे ।
निकृत्तकुट्टनीधूर्पणम्बाश्रवणनासिकः ॥ ८ ॥

गतागतेष्वखिप्नेन सततं चञ्चारिणा ।
सरस्वनेन प्रकट विटेन शकटायते ॥ ९ ॥

ग्रूरो दोषाकरः स्त्रीणा वधश्चित्ते मूलो बुधः ।
गुरु पापे व्यये शुक्रो विटः पथि जनैश्चरः ॥ १० ॥

वेण्याभिर्विप्रलब्धोऽपि निरस्तोऽप्यराकृद् विटः ।
पुनर्विधति तद्गृहे श्वा हतो लघुदेरिव ॥ ११ ॥

क्षीण कृतोपवामोऽपि द्रुम्यदेवकुले क्वचित् ।
मिथैव भोगानाचष्टे यैर्विराटायते विटः ॥ १२ ॥

निदाये स्थूलवसन माघे तनुतराम्बरम् ।
पिष्टग धत्ते विटो वेश्याहस्तोत्पुमनकुडकुर्मः ॥ १३ ॥

विलेपनाङ्कितपटः स्वदत्तनस्रमण्डितः ।
वेश्यासम्भोगसौभाग्य याति प्रकटयन् विटः ॥ १४ ॥

फणाटोपकृतास्फोटविचटस्पटपल्लवः ।
विटस्ताम्बूलगण्डूपैर्वेण्याभिः परिपूर्यते ॥ १५ ॥

उदञ्चितकचः किञ्चित् चिबुकश्मश्रुवेष्टने ।
दिने देवगृहाधीशवदनं वीक्षते विटः ॥ १६ ॥

दर्पयन् दन्तताम्बूलो दन्त्यप्रायाक्षरैः पदैः ।
अलम्नोष्ठपुटो वक्ति कत्यनः कटुको विटः ॥ १७ ॥

रुक्षं पश्चात् पुर निगधं कचं कृत्रिमकुञ्चितं ।
शिरो विओलयन् ब्रूते वेद्या केधधनो विट ॥ १८ ॥

मुचिर बालकं कृत्वा हस्ते प्रस्ताथवर्जितम् ।
अङ्गुल्या वर्णयत्येव सर्वं सर्वोद्भवो विट ॥ १९ ॥

यत्नेन स्वादिग्गं रगं रक्षन् वदमिवावरे ।
प्रपाया मण्डकं भुङ्क्ते वेणमावधना विट ॥ २० ॥

निद्रा न याति विवलनं पङ्कजयने निधिः ।
तूम्हप्रावरणं दृष्ट्वा ॥ २१ ॥

मजने जननीं पुनः ।

ममेयं कुम्भदामीति वक्त्रिणं मानधनो विट ॥ २२ ॥

टक्करावोटिटाङ्गारविम्फुटन्मस्तको रत्नः ।
त्वत्वाटं गच्छितो याति वेद्यावेष्मं जरद्विट ॥ २३ ॥

ऋणेन बण्डितो रागी पुञ्जलीनस्तमण्डितः ।
मपत्नैर्दण्डिता याति विदेशं विटपण्डितः ॥ २४ ॥

माममात्रं शठं स्थित्वा क्वचित् खशकुटीरके ।
प्रगन्मते दाक्षिणात्यभङ्गोभणितिभिर्विट ॥ २५ ॥

दुर्निमित्तमिवामह्यं मूकानां विपुलं पटम् ।
जूटं वध्नाति ह्यं कष्टं बहिर्देशगतो विट ॥ २६ ॥

रमायनं बिलज्जनैर्योगशास्त्रैरसङ्गतं ।
गन्धयुक्त्रिकथाभिश्च भुङ्घान् भुङ्क्ते जरद्विट ॥ २७ ॥

क्षपितविक्रयकाशे धातुवादी विटाग्र्यः
सततमलिनभस्त्राभस्ममूपाङ्गहस्तः ।

विषलकचकराल वज्रजालिप्तभाल-

अरति रमविदग्धो दग्धचीर पिशाच ॥ २८ ॥

इति धाव्यामदत्तावर म्यक्षमेन्द्रविरचित वैशोपदेशं

विष्टवर्णनं नाम पञ्चम उपदेश ।

पठ उपदेश छात्रवर्णनम्

नमःछात्राय सतत सत्रे वामार्धहारिणे ।

उग्राय विदग्धक्षाय जिवाय निशि शशिने ॥ १ ॥

कालिकङ्कालमदृशच्छात्रो देशान्तगगत ।

कङ्कुकङ्कया दूरात् मजने वर्ज्यते जने ॥ २ ॥

क्षत्रिण सपवित्रस्य स्पर्शहुङ्कारवारिण ।

लज्जन्ते मुनयोऽप्यग्रे गौडस्यापरपाकिन ॥ ३ ॥

ग्रहवारेषु भुञ्जान स्नातक सशितव्रत ।

प्रणनश्चास्यकादक्षी जपति ग्रहद्वयम् ॥ ४ ॥

अवाप्ततिलक सत्रे भोज्यैरुवर्तनंश्च म ।

भुजङ्ग कञ्चुकमिव त्यक्त्वा सजायते नव ॥ ५ ॥

भादी पृच्छति वेश्याना द्यूत पृच्छति निर्जितम् ।

मास सपृच्छति भोज्य व्रतखिन्नेषु दैशिक ॥ ६ ॥

छात्र प्रवृत्त पाण्डित्ये वृद्धकीरजिगीषया ।

कष्टेन जानात्योकार स्वस्तिज्ञाने वयैव वा ॥ ७ ॥

अलिपिजोऽप्यहकारस्तब्धो विप्रतिपत्तये ।

गौड. करोति प्रारम्भ भाष्ये तर्के प्रमाकरे ॥ ८ ॥

स्पर्श परिहरन् याति गौड कक्षाकृताञ्चल ।

कुञ्चितेनैवपाञ्चने दम्भभारभरादिव ॥ ९ ॥

अलक्षतकाङ्क्षितोद्धृष्टनखश्चित्राम्बरोऽय स ।

लज्जते मलपत्रेण चक्रनाराचमञ्चये ॥ १० ॥

क्रुद्ध कर्मकरान् भवान् निर्गम्य ऋगुडाहृतान् ।

तमेव महते दाम तरुणी यस्य गेहिनी ॥ ११ ॥

उगानम्बुन्मितागवगविन स जनैर्व्रजन् ।

लोहितक्षुरिकापट्टवेण्टिता वीक्षते कटीम् ॥ १२ ॥

लीलाञ्चितलतापाणिभ्रूविलामविकारकृत् ।

वेद्यावेदमायश्यामु माय भ्रमति दैशिक ॥ १३ ॥

वित्तव मुट्टनी वेद्या चर्मकार मनापित ।

पञ्च गौडशरण्डस्य वरण्डग्रन्थिभेदिन ॥ १४ ॥

निर्दीपपात्रतुल्यास्यवान्स्था जितजनैश्चर ।

गीयते रूपवन्दर्पच्छात्रो दुर्गतगायनै ॥ १५ ॥

यान प्रसिद्धि काठिन्यादविश्रान्तरति सदा ।

त्रिगुणेनापि मूल्येन वेद्या नाप्नोति दैशिक ॥ १६ ॥

यदैव शयने गाढ जूट बध्नाति दैशिक ।

तदैव हा मृतास्मीति वेद्या ब्रूते भयार्दिता ॥ १७ ॥

भाटी गृह्णाति या वेद्या परनाम्नापि दैशिकात् ।

सैव तस्या कटीमूलपथ्ये याति चतुर्गुणा ॥ १८ ॥

यस्योपस्पृशन धौचे पर्याप्ता नाभवन् नदी ।

स एव भुङ्क्ते वेद्याभिरुमृष्ट मधुभोजनम् ॥ १९ ॥

शीतकाले क्षिप्रं क्षाटी वक्ष्यावेष्टमसु दक्षिण ।

हसन् कालमुखं शुक्लदशनो वानरायते ॥ २० ॥

रण्डा परवधू वापि यत्नादन्वेष्टुमिच्छति ।

पितुर्नाम्ना परिचयं स करोति गृहे गृहे ॥ २१ ॥

हसन्ति विभ्रन्तीति मग्धोक्त्या परयोपित ।

विश्राम्य सेवते भूतं सत्रभोजनवर्णनं ॥ २२ ॥

चञ्चलत्वर्णमुपर्णाङ्गं स्थूलत्रिगुणवालवी ।

प्रभाते धनदाकारस्तूर्णं निर्वाति दक्षिण ॥ २३ ॥

स पिशाच इवाभाति दिनान्ते द्यूतनिर्जित ।

नमो भग्नमुखं पामुलिप्तसत्रपसत्रप ॥ २४ ॥

उदरावद्धवस्त्रेण ग्रन्थिजूटन नादिना ।

लगुडोद्धतहस्तेन छात्रेणोन्मूल्यते मठ ॥ २५ ॥

अनेकक्षुरिकाघातक्षुण्णकुक्षे क्षयैपिण ।

को नाम गौडयक्षस्य सत्रे याति त्रिपक्षताम ॥ २६ ॥

भुक्तं करोति न प्रीत्या न भयान न च गौरवात् ।

गौडश्चरति लोकेऽस्मिन् दुर्ग्रहोऽपि सविग्रह ॥ २७ ॥

द्वादश्यामन्यवदशीः सत्रच्छदादुपोषित ।

स्ययं पक्वेन कुर्वते मत्स्यमासेन पारणम् ॥ २८ ॥

नापितश्चर्मकारो वा धीवर सोनिकोऽपि वा ।

स्वदेशे दक्षिणो नूत सन्व्यापाठ न वेत्ति यत् ॥ २९ ॥

मने छात्रेण पात्रेण कृते भोज्यप्रतिग्रहे ।

तुष्यन्ति देवता चेष्ट्या क्षीरिणीधृतमोदकं ॥ ३० ॥

वेद्यासक्तो द्यूतकरश्चाक्रिक प्रायश्रुत सदा ।
 बुक्षिभेदी मठवने छात्र पञ्चनपा मुनि ॥ ३१ ॥
 न ब्रह्मचारी न गृही न वनस्थो न वा यति ।
 पञ्चम पञ्चमद्राव्यश्छात्राणामयमाश्रम ॥ ३२ ॥
 दैशिक वृषया येन पीतकोश प्रवेगित ।
 नस्येय लिखति प्राये ब्रह्महत्या विपाशन ॥ ३३ ॥
 वेद्यावरज्ज्वर मन्त्रमन्त्रिपातो मठक्षय ।
 न मद्ग्रहं हृदयं माध्यन्तामेति दैशिक ॥ ३४ ॥
 शृङ्गग्राही दधिक्षीरे सूदापानेषु दण्डवृत् ।
 मठच्छात्र मदाच्छ्री न तथापि स दीक्षित ॥ ३५ ॥
 चान्निक शिवता यानश्चोर कर्मकरंधृत ।
 गौडो गत्रोभ्रतग्रीवच्छक्वुरोऽस्मीति भाषते ॥ ३६ ॥
 सप्राप्तेनोदरस्येन ये मृता बुद्धदैशिका ।
 ने मन्त्रतूर्ये श्रोतन्ति जानाम्न्त्रैश्च कुक्कुटा ॥ ३७ ॥
 यानने पण्यमघिा मूत्यमल्प प्रयच्छति ।
 वणिजस्मिष्ठति पृग् प्रभाने दैशिक कश्चि ॥ ३८ ॥
 मत्स्या मत्स्यमिवाप्नन्ति भागीरुत्यातुर क्षणात् ।
 छात्राच्छत्रवरणादिपटशास्त्रकम्पने ॥ ३९ ॥
 आदपक्ष मठच्छात्रो भुक्वा ठक्वगृहे कश्चित् ।
 न पश्यत्यूर्ध्वनयन शूराश्च डन क्षितिम् ॥ ४० ॥
 नाय मज्ज मज्जमठ प्रागुहंठमज्जोऽपि वा ।
 यद्गगनमपूर्णैश्च योग दाम्निरेर्गुहा ॥ ४१ ॥

मठश्मशाने वेताला पिशाचा स्नानकोष्ठके ।
पत्यन्ति जन छात्रा मन्त्रे सन्नासमैरवा ॥ ४२ ॥

बुधित वपिमालिङ्ग्य कण्ठे वद्धवा महोरगम् ।
गोष्ठ चातुर्भामाद्य बैद्यस्य बुधल वुत्त ॥ ४३ ॥

स्नाने दाने व्रते श्राद्धे निष्कारणरूपा ज्वलन् ।
मातर चौदयामोति वदन् भवं करोति म ॥ ४४ ॥

प्रजति दिनमखित्र सत्रपा मत्रपागे
श्मयति च कुमारी दन्तरूपो धिम्प ।
क्षयति भजमान म्वा कुलाली कुलाली
धिलमति मठचट्ट पापकारी विकारी ॥ ४५ ॥

इति श्रीश्रीमदाज्ञापरामर्शक्षमे द्रविरचित देशोपदे-
ष्टाश्रवणन नाम षष्ठ उपदेन ।

मज्जम उपदेश बृद्धभार्यावर्णनम्

नुम पुष्पवती काता कन्या जीवनशालिनीम् ।
पुरपस्पर्शहिता श्वभ्रजाता लतामिव ॥ १ ॥

अविद्ययव जरया स्पृहया च विमाहित ।
कुमारी याचते वद्ध कदर्य इव सपदम् ॥ २ ॥

विवाह परत्वेकार्यं करोत्यप विचक्षण ।
इति वृद्धस्य वरण वक्ति स्मितमुखो जन ॥ ३ ॥

कृतारुचि पृथुश्चासतमोदृष्टिविरागवान् ।
कन्याया वरणे वृद्धो मूर्तो ज्वर इवागत ॥ ४ ॥

धन्या त्व वृद्धदयिते पुत्रिवाविधवाधुना ।

गृहिणी म्रौभिरित्युक्ता वाप्य नोज्ञत्यमहगलम् ॥ २७ ॥

अभियुक्तंस्तथा चोक्त केश्वित कुशलवादिभि ।

भाग्ययोग्य न नारीणा यौवने म्रियते पति ॥ २८ ॥

मा श्रोष मापि क्व द्राक्ष निन्द्य सर्वापदा पदम् ।

स्थविर तन्मणीभार्य वेज्यामक्त च निर्धनम् ॥ २९ ॥

क्व कियत् किं तयास्तीति कण्ठप्राप्तार्धजीवितम् ।

वृद्ध चीरमिवाभ्यत्य धन पृच्छति गेहिनी ॥ ३० ॥

विरतमुरनगवित स्पर्शमात्रेकभक्ति—

निशि निशितवचोभिर्भत्स्यमानो गृहिण्या ।

भुजभुजगनिचढ स्वक्षय वृद्धयक्ष

मुभगभगनिधान रक्षति न्यस्तहस्त ॥ ३१ ॥

इति श्रीव्यासदासापरायणसंस्कृतविरचिते

देशोपदेशे वृद्धभार्यावर्णने नाम सप्तम उपदेश ।

अष्टम उपदेश प्रकीर्णवर्णनम्

एकत्र सक्षिप्तधिया प्रकीर्णजनवर्णनम् ।

देशभाषापदैर्मिश्रमधुना त्रियते मया ॥ १ ॥

गुरु

रागद्वेषसमाकुल—

मुष्महामोहलोभदम्भभयम् ।

गुरुमपि लाघवहेतु

भवमिव बहुविभ्रम वन्दे ॥ २ ॥

गुणरहितो रूतवारी
 शिष्यवधूना मदा गुरुर्गदित ।
 दीनाग्नक्षयकरणाद्
 दीक्षेत्युक्ता कृता तेन ॥ ३ ॥

मुलभमहो बत पुसा
 बलिकाले लील्यव मोक्षपदम् ।
 हीयामण्डकमधुना
 वक्ति गुरुर्ज्ञानमवग्वम् ॥ ४ ॥

दिविर

लुण्ठितसवलसुरद्विज -
 पुरनगरग्रामघोषमवेस्व ।
 पुनरपि हरणावाङ्मसी
 व्रजति गुरु दीक्षितो दिविर ॥ ५ ॥

बलमशिखाहतजनता -
 दीनतराक्रमदलद्वयविभवस्य ।
 दिविरस्योन्नतिहेतो -
 योगविधाने मतिर्भवति ॥ ६ ॥

वञ्चनविरचितपटली -
 सग्रहमिश्रैश्च दीर्घसञ्चार ।
 निगिलति मेघमण्डप
 तालक्षुद्रोज्ज्व वाचाल ॥ ७ ॥

कुलवधू

वक्त्रालोकिनि सदने
 प्रागल्भ्याद् दामभावमानीते ।

अकाले जरया पुत्रि व्याप्तोज्य धनिना वर ।

इति वृद्ध पिता ब्रूते तनयामश्रुवपिणीम् ॥ ५ ॥

वृद्धहस्तेन कुचयो म्पर्शो मे पथमेतयो ।

इत्युच्छ्वासवती कान्त कन्या शोचति यौवनम् ॥ ६ ॥

आलभ्य कन्यामञ्जर्या विवाहे पाणिपल्लवम् ।

वृद्ध कुचफलन्यस्तवदनो बानरायते ॥ ७ ॥

वधूर्बरोत्सवायानतरणन्यस्तशोचना ।

नोपमर्पति वृद्धस्य शय्या वध्यगिलामिव ॥ ८ ॥

भार्यानिमागमे वृद्ध प्रणामाननमस्तव ।

पादास्फाटनभग्रास्य पणितो मूर्छित क्षिणी ॥ ९ ॥

शालापूर्णैः वक्त्रेण परिचुम्बनमीहते ।

धिगहो वत नष्टा धीरिति वृद्ध ब्रवीति सा ॥ १० ॥

पितुः पितामहोऽस्तीति त्वन्तुल्य किं न लज्जसे ।

आनीताह कुपतिना वद कस्य कृते त्वया ॥ ११ ॥

इति प्रलापिनी वृद्ध शयन याचते वधूम् ।

वाक्यं पतितदन्ता गीगलल्लालालवाकुलैः ॥ १२ ॥

वधूर्वृद्धभुजङ्गेन स्पृष्टा हावष्टवादिनी ।

दष्टेव खट्वायुस्तृज्य गेहाद् गेहं पलायते । १३ ॥

यलाद् बन्धुजनैर्नीता पुनः शय्यानिकेतनम् ।

वधूर्वृद्धस्य सस्पर्श चण्डालस्येव रक्षति ॥ १४ ॥

पृथगश्रुकसवीता मुप्तामालिङ्गत प्रियाम् ।

वृद्धम्ब निद्रा नायाति कुपितेव तदीर्षया ॥ १५ ॥

रजस्वलोत्सवे यन्वा पूर्वजाग्नमागमात् ।

प्रातः क्षिपति मन्दूर वृद्धस्य वदने जन ॥ १६ ॥

विधेय मक्लाज्ञासु पुष्पालकारवस्त्रदम् ।

यट्टकोपधवद वृद्ध मुहूर्त सहते वधू ॥ १७ ॥

गृह धविनदरिद्रस्य गूढाङ्ग स्पृशतो मुहुः ।

न रतिर्विरतिर्वापि स्थविरस्य प्रजायते ॥ १८ ॥

प्रमादाद् यदि वृद्धस्य शक्तिराकाङ्क्षिकी भवेत् ।

तदर्थं तस्य निर्यान्ति शुक्लैव महासव ॥ १९ ॥

पीनस्तनोरजघना जीर्णवीणोपमावृत्तिः ।

तरणी मस्पृशन् वृद्ध शुष्काऽप्यायाति शुष्कताम् ॥ २० ॥

वृद्धस्य वृष्यैराहारैर्वाजीकरणमिच्छन्

अतीसारं सवमननं प्ला पुष्टिस्त्रिवार्षिकी ॥ २१ ॥

अहा वृद्धस्य पर्यन्ते लग्नं सुकृतमञ्चयः ।

भार्या मुरतमन्त्रणं नामग्रहणकारिणी ॥ २२ ॥

गर्भिणी परबीजनं वृद्धस्योत्सववारिणः ।

ददात्यनुशा सततं पादसवाहने वधू ॥ २३ ॥

प्रहर्षति पादपतनैर्बन्धुमध्ये वध्वगिराः ।

पुत्रजन्मनि वृद्धेन मपत्नोऽपि निमन्त्रितः ॥ २४ ॥

घृणजम्घस्य दम्घस्य तरोर्जातोऽप्यप्रह्वुरः ।

इति ब्रुवाणा वृद्धस्य प्रनृत्यन्त्युत्सवे स्त्रियः ॥ २५ ॥

पण्ठीप्रजागरेणैव वृद्धस्याजीर्णकारिणः ।

पर्यन्तवारी विषमश्वासः समुपजायते ॥ २६ ॥

पत्यो विरचितवेशा

याति गुरु दीक्षिता पत्नी ॥ ८ ॥

पशुसस्पशद् विमुखी

ममयविहीनस्य गेहिनी भर्तु ।

आयाति मदा वृत्वा

गुरुमुत्तपविश्रमात्मानम् ॥ ९ ॥

गरत्तम्पृष्ठकटीनट-

मन्थरगमना गृहानेत्य ।

पादाघाने पत्नी

हन्ति पति भोजनस्य चिरात् ॥ १० ॥

भट्ट

मधुगान वृत्तपुष्टि

रोल्लधालष्टजातिमकोच ।

मत्स्यशरावकहस्तो

गुरुगृहमायाति दीक्षितो भट्ट ॥ ११ ॥

घटगलग्नगलशट्ट-

गन्धपूर भैरव मित्रं भट्ट ।

मलस्यत प्रवाहे

वृत्ति इवाम्भोभरात् मित्र ॥ १२ ॥

मीनवा निगमन रात्रि

क्षीवो वान्तामव श्वगीदाम्य ।

अभिवादनपरिपुष्ट

प्रानभट्टोऽन्यभट्टे ॥ १३ ॥

वणिक्

निक्षेपक्षयकारी

निह्नवदक्ष. कलाक्षपायश ।

• वणिगर्थोदयकादक्षी

गुरुगृहमाप्तो न मोक्षार्थी ॥ १४ ॥

मार्जनरेणुकगलो

गुडमधुघृतपिङ्गुतल्लिप्तकर. ।

ग्राहकघट्टनसक्तो

हट्टपिशाचो वणिङ् मूर्तः ॥ १५ ॥

दुर्गन्धोत्कटसंचित-

धननिश्चयविलस्रहट्टनिगडय ।

वणिज, कृतो विधात्रा

श्रीगुरुनाथ, प्रणालनिष्कर्ष ॥ १६ ॥

कविः

मारम्बतमन्त्रार्थी

किञ्चित् सम्कारलिप्तजिह्वाग्र ।

कुलवागीशीसिद्ध्यै

याति गुरुं काव्यहेवाकी ॥ १७ ॥

अज्ञातधातुलिङ्ग

मुखकूणनमुत्त्वणमपक्वम् ।

अज्वरमिव बभूव कवि.

श्लोकं कृच्छ्रात् सह प्राणैः ॥ १८ ॥

शुष्कश्लोकध्यानात्-

कुष्णाति दिवानिश हृदयम् ।

मन्दः काव्येन विना

गत्वा कुम्भे न वृत्ति स्याम् ॥ १९ ॥

धातुवादी

जरया जीर्णशरीर

वासश्वासप्रयासहतदग्नि ।

अजति रसायनमिदं.

स्वगुहं वृद्धोऽप्यजेषावु ॥ २० ॥

मूषामुखाविस्तीर्ण-

भूरिसुवर्णः करोमि सम्पूर्णम् ।

निजजनमपर च रस-

श्रित्युक्त्वा निधनो प्रियते ॥ २१ ॥

पर्यन्तातीगारे.

लग्ने बृद्धस्य सूतमिदम्य ।

मुष्टिदेहमलानां

जानेन्युपजायते ह्यं ॥ २२ ॥

पुतकरः

ध्येतार्कप्रतिगणपति-

मन्त्रार्थी वितवचनविजयाय ।

वितव शफरीमण्डक-

मिन्दूरारो गुहं यानि ॥ २३ ॥

मूषानिगोषान् वृक्षी

मननमननप्रतो जितो मोती ।

धने तापमवृत्ति

पित ससारवञ्चन. वितवः ॥ २४ ॥

भस्मविलिप्तशरीर

सतत नग्न वपात्पाणिश्च ।

ईश्वरस्पोऽपि भृश

दारिद्र्यनिवेतन कितव ॥ २५ ॥

युद्धिविहीन

गुचरिति वितरति मयं

पशुसकाणो गनानुगति

यद्विविहीन दिप्य

केवदभक्ता गत्याट मय ॥ २६ ॥

गुरभक्त

यागगृहेष्वासनो

भोजनपानंकमेयक क्षिप्य ।

चौरस्याप्यतिचौर-

श्चरति सदा वञ्चकस्य गुरो ॥ २७ ॥

जय जय भगवन् मोक्ष-

क्षपर्णकनिमित्तदत्तससार ।

मत्तमधर्मपथ मा-

मुद्धर नाथ स्वहस्तेन ॥ २८ ॥

इत्यादिस्तुतिवचनै

पादाग्रालीनमस्तक स गुरो ।

भुङ्क्ते पिबति च दम्भाद्

भक्तविविहीनो महाधूर्त ॥ २९ ॥

वैणिक

आह्वानेऽपि विमर्जन-

कारी देवस्य घर्घरेर्गति ।

तुम्बकवीणास्वन्ध

प्रविशति यागे गुरो शिष्य ॥ ३० ॥

नो ऋष्टपु श्रोतृपु

कृच्छ्राद् दिवसेन सारणा दत्त्वा ।

तन्त्रीघण्टणखण्डप-

घण्टं धुनिगूढमाधत्ते ॥ ३१ ॥

नाम्दतुम्बुगर्भ

स्वरटाषाण्डद्वन ।

मुहुरीक्षते मुष्यानि

श्रोतृणा माधुवादाय ॥ ३२ ॥

यैद्य

आतुरवनमम्पूर्ण-

चूर्णार्धश्लोकपाठपाण्डित्य ।

वैद्यो गृहमेति गुरो

शिष्यवनव्याधिभक्षस्य ॥ ३३ ॥

हृदयविहीनो धूर्त

सग्रहग्रहित म वञ्चको वैद्य ।

यक्ति न दोषान् दोषी

चरकश्चरक न जानाति ॥ ३४ ॥

गदाटोपैर्मयवृद्

दु महतरमनिपातहृत्तलोव

वैद्यो विद्युदिवोग

पतनि निधानेषु सवनेषु ॥ ३५ ॥

निर्गुट

यूवाङ्गचरुमुस-

श्रन्द्वापीडान्वयी नयनपीड ।

कुल्लगुरमेति ग्रामात्-

तण्डुलतस्या (?) बहन् वक्षे ॥ ३६ ॥

चूर्णहृद्गिरिजिन-

नवहिममूत्राभगीपञ्चाटाव ।

मञ्जुन्या सितसङ्कुट-

विक्वटामोचाटनिर्गताङ्गुष्ट ॥ ३७ ॥

अणराशिर्लेशशतै-

भुक्तफलो निर्गुट कुटुम्बिभटै ।

नीराजदण्डभीत्या

प्रविद्यति वर्षेण राजकुलम् ॥ ३८ ॥

पण्डित

चरितैर्गौरवहेतु-

भूर्खाणा पण्डितो गुरु याति ।

पदमन्दसानुनासिक-

दीर्घपदंजनितशिरशूल ॥ ३९ ॥

वाक्यसमन्वयहीनो

मेलकलमस्फारभारमलयत्र ।

विपरीतच्छिन्नार्थ

पठति पदैष्टिपिवाबन्धै ॥ ४० ॥

विद्वानसाधुशब्दोविस्मृतलिङ्गो नपुंसकप्रकृति ।

अविदितसकलगमामोऽस्त्यु सदा द्वन्द्वमेव जानाति ॥ ४१ ॥

नासा (?) म्यूलकृतिमिश्रमिथ्याकामैः सकण्ठटाङ्गारैः ।
पृष्टो विघ्नं कुरुते विस्मृतलट्प्रत्यग्रो विद्वान् ॥ ४० ॥

लेखक

मिथ्या प्रातः प्रातर्दाना सर्वस्य चर्मकार इव ।
निम्बन्ति भगार्चनकल्प याति गुह्यं लेखको भक्त ॥ ४३ ॥

मकरकुट्टं वर्णानां विप्रधाना पतितपङ्कवितभिर्भयद ।
ममतामेधय पापी कलिकालो लेखक माक्षात् ॥ ४४ ॥

आकारणीर्यहारी नववरकारी पदार्थसहारी ।
अक्षरभक्षकमेकान्निष्टमुखो लेखक काल ॥ ४५ ॥

जटाधर

नयनशिव खलवाटो .. दन्तुरश्च रूपशिव ।
जटिनीं विगन्ति यागे ध्यानशिवस्तन्त्रमन्त्रहीनश्च ॥ ४६ ॥

त्रिफलाक्षालनविमलो धूपाद्यो भस्ममुष्टिहतयूकः ।
वेष्ट्यानामुपधान धन्यो जटिना जटाजूट ॥ ४७ ॥

तन्त्रस्थानायात प्रायतपोभिः शटीजपध्यानं ।
अग्नाति मठनपस्वी शिवतामिद्ध्यं पुनर्विपम ॥ ४८ ॥

रण्डा

कुशतिलराजतवालि कलितकरा स्नानदानजपनिरस्ता ।
मधुमासागनहीना रण्डा त्राण गुरु स्मरति ॥ ४९ ॥

श्राद्धे भर्तुरविद्या त्यक्त्वा सा मष्टभोजकश्राद्धम् ।
भवत्या मृतकोद्वारे जपन हस्ते गुरो क्षिपति ॥ ५० ॥

मण्डितपीवरजघना घनकुचकलशा विलोलाक्षी ।
अस्तु मुष्माय विटाना नवरतरमचाहिनी रण्डा ॥ ५१ ॥

इत्युद्देशनिदर्शनेन विविध यत् किंचिदुक्त मया
तत् सर्वं स्मिनकारण सहृदया शृण्वन्तु सन्त क्षणम् ।
क्षेमेन्द्र प्रणतिं करोति न पटुर्लोकोपहासेष्वल
किन्त्येष व्यपदेशत प्रतिपद देशोपदेश कृत ॥ ५२ ॥

इति श्रीध्यामदामापराक्यक्षेमेन्द्रविरचिते देशोपदेशे
प्रकीर्णवर्णनं नाम अष्टम उपदेश ।

दीर्घा दूरे दुराशा त्वलमुखरमुखालोकने वा कथं व
सेवासन्तापशान्तिं प्रशमपरिचिता स्वान्तसन्तोषलक्ष्मी ।
मयं इलाध्य वदन्ते पयसि बुमरज किन्त्वय दोगलेशाद्-
यस्योन्मेष कथाना हृदयपरिमल शुध्यते केन मार्धम् ॥ १ ॥

दरपाण्डो नगरे तथा परगुणोत्कर्षे महामत्सरो
आमे शेषवृषाण्यन्तरशिलाप्राय परे गह्वर ।
सोन्मेषप्रतिभ प्रगल्भवचसामन्तश्चमत्कारिणा
चित्र नास्ति विचारचारुचतुर प्रत्युत्तरार्हं मुहुत् ॥ २ ॥

कृति क्षेमेन्द्रस्येति शम् ॥
देशोपदेश समाप्त ॥

३ नर्ममाला

प्रथम परिहाम गृहकृत्याधिपति ।

येनेद स्वेच्छया सर्वं भायया मोहित जगत् ।
स जयत्यजित श्रीमान् नायस्थ परमेश्वर ॥ १ ॥

अस्ति स्वस्तिमतामग्र्य मण्डित बुधमण्डलं ।
खण्डिताखण्डलावासदर्पं वस्मीरमण्डलम् ॥ २ ॥

यस्मिन् प्राज्यभुजस्तम्भस्तम्भिताहितविभ्रम ।
त्रिविक्रम इव श्रीमाननन्तो बलिर्जित नृप ॥ ३ ॥

तेन प्रजोपसर्गेषु वारितेषु विवेकिना ।
दुनियोगिषु सर्वेषु नीतेषु स्मृतिशेषताम् ॥ ४ ॥

विदग्धचूडामणिना केनचित् केलिशालिना ।
विद्वदगोष्ठीगरिष्ठेन कश्चित् सहृदयो जन ॥ ५ ॥

क्षामायासीतनायस्थचरित कर्तुमीरित ।
करोति तत् प्रसङ्गेन दुराचारविडम्बनाम् ॥ ६ ॥

कृतविश्वप्रपञ्चाय नमो मायाविधायिने ।
उत्पत्तिस्थितिसंहारकारिणे पुरहारिणे ॥ ७ ॥

व्यापिने जन्महीनाय निर्गुणाय कलाभूते ।
सर्वाधिकारिणे सर्वकालकूटाशनाय ते ॥ ८ ॥

पुरा हतेषु दैत्येषु त्रिष्णुना प्रभविष्णुना ।
दुःखितो दीर्घवैराग्यस्तद्गेहगणनापतिः ॥ ९ ॥

गत्वा वैतरणीनीरं तपो वार्षसहस्रकम् ।
स्वमूत्रचुलकाहारः मुरवैराच् चकार सः ॥ १० ॥

तुष्टस्तमेत्य वरदः कलिः माक्षादभापत ।
सर्वदेवविनाशाय गच्छ वत्स महीतलम् ॥ ११ ॥

अनेन बलमास्त्रेण महत्तेन प्रहारिणा ।
विच्छिन्नदीपकुसुमान् धूपहीनान् निरम्बरान् ॥ १२ ॥

भ्रष्टालयान् धूलिलिप्तान् हाहाभूतान् श्मश्रूतान् ।
करिष्यसि मुरान् सर्वान् भक्तपानीयकाञ्क्षिणः ॥ १३ ॥

जगति ब्राह्मणानां च वृत्तिच्छेदे त्वया कृते ।
यज्ञच्छेदाद् विनश्यन्ति दिवि देवा न संगमः ॥ १४ ॥

दैत्यक्षये कृते यस्माद् भवता दिवि रोदितम् ।
तस्मात् त्वं दिविरो नाम भुवि ख्यातो भविष्यसि ॥ १५ ॥

भषी मकलमा यस्य काली कवल्लिनाम्विला ।
मदा मकलमायम्य तस्य सर्वार्थमिदंदिदा ॥ १६ ॥

खट्वद्वेज्य भविष्यन्ति दैत्या दिविररूपिणः ।
यंरिय लब्धविभवैः पृथिवीं न भविष्यति ॥ १७ ॥

इत्युक्त्वान्तर्हिते तस्मिन् कलौ कल्मषमानस ।
याति काले सुविपुले महीमवततार स ॥ १८ ॥

सोनिकेन प्रजातोऽथ भूतले मर्मघातिना ।
स कुदालकभार्याया जगदुन्मूलनव्रत ॥ १९ ॥

तीक्ष्णैस्तदन्वये जातं सर्ववृत्तिविलोपिभि ।
रक्षेन्नं वम्यचिन् मित्रं पापं मर्वापहारिभि ॥ २० ॥

वल्यान्तैरिव सर्वत्र यस्तस्थावरजङ्गमै ।
मपीविलिप्तमर्वाङ्गै बालेनालिङ्गितैरिव ॥ २१ ॥

अधोगतैर्मृदुतरैः स्तब्धैरभ्युदगतै क्षणात् ।
पुरीषैरिव कायस्थैः कायस्थैर्षोपकारिभि ॥ २२ ॥

मेवाकाले बहुमुखैर्लुब्धकैर्बहुबाहुभि ।
घञ्चने घहुमार्यैश्च बहुरूपै सुराग्निभिः ॥ २३ ॥

व्याप्तासु नगरग्रामपुरपत्तनभूमिषु ।
तस्मिन् काले मपीलिप्तकलमेन खमुल्लिखन् ॥ २४ ॥

ननतं कर्तरीहस्तो भूर्जप्रावर्ण कलि ।
भस्त्राकक्ष्याभिधानोऽयं सर्वभक्षो महासुर ।
जातो जगत्क्षयायेति पिशाचनिचया जगुः ॥ २५ ॥

देवापहाग्निना तेन गोघासलवणच्छिदा ।
भुज्यते पीयते भूरि दिविरेण दिवानिशम् ॥ २६ ॥

भक्त्या भगवतो विष्णोस्त्र्यंलोकयात्रमणे पुरा ।
धर्मं प्रयातो द्रवता मपीरूपेण तिष्ठति ॥ २७ ॥

देवनागमनुष्याणां नित्यनैमित्तिकच्छिद ।

तस्य कायस्यनाथस्य त्रैलोक्याक्रमणे पुन ॥ २८ ॥

कलिं प्रयातो द्रवता मपीरूपेण तिष्ठति ।

यथा स्वर्गप्रदा गङ्गा तथेया नरकप्रदा ॥ २९ ॥

व्यथितं प्रथितैर्ग्रामैर्निगडैर्लगुडैस्तथा ।

भयाद् वंराग्यमापन्नं स वभूव महाव्रती ॥ ३० ॥

भग्नध्वजोऽथ मत्स्यज्यं व्रतं प्रायाद दिगन्तगम ।

कालेन विस्मृतोऽभ्येति भूजंशोऽलोकनि स्पृह ॥ ३१ ॥

कृमाद् ग्रामनियोगेन नगरे गणनापते ।

दम्भसम्भाविनं प्राप गृहकृत्य विधेर्वशात् ॥ ३२ ॥

तस्यानुजीविभिः क्रूरैरनुवर्तनजीविभिः ।

वमुहीना वमुमती कृता प्रकटतस्करं ॥ ३३ ॥

दम्भध्वजो निष्प्रपञ्चो लुब्धकः कलमाकर ।

सूचीमुखो भूजंगुप्तो महीमण्डश्च दुःसह ॥ ३४ ॥

दैत्यावतारा सप्तैते तन्माहात्म्यान् नियोगिनः ।

लुण्ठया यध्याश्च पूज्या ये सर्वे इत्यवदन् मदात् ॥ ३५ ॥

उपतापो वज्रतापः परिघो द्वारभञ्जकः ।

धूमनेतुः नपिमुग्नः कुक्षिमेदो गृहोत्सुकः ॥ ३६ ॥

भट्टी पिशाचास्तस्यैते भटमुग्न्या पुरसगः ।

भर्त्यलोकविनाशाय वभ्रमुयंष्टिपाणयः ॥ ३७ ॥

न वृत्तं मेववशात् सदा दम्भहरार्चने ।

स्तोत्रं पठति हासति कुर्वन् माम्बुविलोचन ॥ ३८ ॥

सुगिरा चिसहारिण्या पश्यन्त्या दृश्यमानया ।

-ह्य कियन्तो मया दत्ता प्रायम्या विजयेश्वरे ॥ ३९ ॥

जयत्युल्लामितानन्तमहिमा परमेश्वर ।

-आदौ स्थितानामुपरि प्रयान्त्वेते त्रिसज्जनि ॥ ४० ॥

य स्फीतः श्रौदयाबोधपरमानन्दसम्पदा ।

-प्रायम्याने मृता भट्टा कृप्यन्ता गुल्फदामभि ॥ ४१ ॥

विद्योदद्योतितमाहात्म्य म जयत्यपराजितः ।

-निर्धामधूमकर्तारो ग्रामान् यान्तु नियोगिन ॥ ४२ ॥

सर्वानन्दस्वरूपाय सर्वमङ्गल्यहेतवे ।

-सर्वस्वहरण कृत्वा बध्या दण्डनिपेधिनः ॥ ४३ ॥

मन्त्रं बलेनापहर्त्रे च चिद्रूपब्रह्मणे नमः

-पीडिता प्रम्वन्त्येव प्रजा गुग्गुलुबीजवत् ॥ ४४ ॥

इत्यादिस्तोत्रमुखरो घण्टावधिरिताखिल ।

ममादिध्याविगच्छ चान्नु नियोगिनिविडा सभाम् ॥ ४५ ॥

मरीचः प्रथितस्थानमास्थितो जनदुष्कृतं ।

ददगं दूरादायान्त वार्यद्रूत नियोगिनम् ॥ ४६ ॥

पदालपाशिव देवगृहोच्चाटनचात्रिवम् ।

मुसूहमदलविन्यासविभागोद्यतटिप्पिकम् ॥ ४७ ॥

अनसीकुमुमच्छायं मृदुस्पर्शाङ्गरक्षवम् ।

जात्यवस्तूङ्गिबामोदस्थूलतूलपट्टीवृत्तम् ॥ ४८ ॥

हम्नाह्मगुलीन्यस्तर्हमन्निगुणावतंवालिबम् ।

दूराच्चकलमसोच्छ्रधामात्कुर्वाण विवृतीर्मुखे ॥ ४९ ॥

दृष्ट्वा पिशूनमायान्त त भागवतमन्तिके ।
उत्थाय हर्षादालम्ब्य पाणौ पाश्वे न्यवेशयत् ॥ ५० ॥

चाक्रिक पुश्चलको वा-

पिण्डुनेभ्यो नमस्तेभ्यो यत्प्रसादान् नियोगिनः ।
दूरस्था अपि जायन्त सहस्रद्योत्रचक्षुष ॥ ५१ ॥

सोऽप्रवीत् त्वामहं श्रुत्वा स्थित शक्तिमता धुरि ।
प्राप्तो देवगृहादेय राणिमार्गप्रदर्शक ॥ ५२ ॥

घस्त्रालक्षाररत्नादि यत् किञ्चिद् देववेश्मसु ।
विद्यमानमशेष तत् करिष्ये प्रकट तव ॥ ५३ ॥

विजयेश्वरवाराहमातङ्गडादिषु विद्यते ।
त्वद्भ्राम्योपचयाद् रागिरपोग्यपरिपूरक ॥ ५४ ॥

अभीरुरपवादेषु नि शङ्क पातकेषु च ।
तत्र तीक्ष्णो भूय घटवत् क्रियता पग्निपालक ॥ ५५ ॥

म चाग्निं भुवि विख्यात कायस्थो भवता सम ।
विना धनं विनायाम सर्वस्वहरणं विना ॥ ५६ ॥

ब्रह्महत्या न गम्यन्ते गोवधेषु वधैव वा ।
प्रभुभक्तिक्रिया येन मूलादुन्मूल्यते जन ॥ ५७ ॥

अन्येऽपि मन्ति सर्वत्र नद्विघस्तु न लभ्यते ।
नीतः स्वजननो येन निघन वन्धने धनी ॥ ५८ ॥

यदि नाम भवत्पुण्यं म ममेप्यति भद्गिरा ।
तत् स्वगेहं निधानानां विद्धि स्वच्छन्दमन्दिगम् ॥ ५९ ॥

इति ब्रुवाणममहृत् वर्षे विहितसविदम् ।
महत्तमस्तमवदत् तूर्णमानीयतामिति ॥ ६० ॥

नत स मत्वञ्च द्विर्नरादराय गनागते ।
तमानिनाय निश्चित्य पापिन परिपालनम् ॥ ६१ ॥

परिपालक

वाप्लम्नस्थोन्नतग्रीव मनि स्पन्दोर्ध्वलोचन ।
कामलाहस्तिच्छायागिर शाटवकञ्जुव ॥ ६२ ॥

लम्बमानन महता मेन्यक्रीडानुवाग्निना ।
उदरण दरेणेव व्याप्त पिशितवेष्मना ॥ ६३ ॥

क्षीग्रदर्पो महाकांक्ष प्राणहन् निष्प्रतिश्रिय ।
मोषद्रव्य मोपनाथ मन्निपान इव ज्वर ॥ ६४ ॥

स महान्त ममामाद्य दुःसह दमन धिटम् ।
लीलयैव वशीकृत्य लम्बे देवगृहान् बहन् ॥ ६५ ॥

मत्तो भूर्नेरिवायामं महर्षेव पुर मरं ।
अर्षेवग ययौ कर्तुममदृश्ये पश्चिधारित ॥ ६६ ॥

बावरोऽय त्रिगुण्याद्य पूर्वैरयनुस्मरन् ।
देवानयाप्त महर्तुमिति त मुबुधे जन ॥ ६७ ॥

सहसा हृतवस्त्राणा गृहिणीना समाययो ।
सन्त्रस्तबालकाना च कर्णो रोदनध्वनि ॥ ७० ॥

लेखकोपाध्याय

अथाययो चिरावाप्तबहुहर्षस्वलद्गति ।
वृश सनेश्चराकारो घूसर क्षुत्क्षतोदर ॥ ७१ ॥

बहुच्छिद्रशिर शाटलटपर्यन्ततूम्बक ।
शतचक्रलिकास्यूतमललिप्ताङ्गुरसक ॥ ७२ ॥

शीर्णजीर्णपटीगुप्तकक्ष्यानियमिताञ्जल ।
याचितानीतसगुल्फपादत्रयधित खल ॥ ७३ ॥

नेत्राधिकारी नि स्वोऽपि नेत्रमस्कारगदित ।
पण्डितकनिदिष्टो वायुभक्ष इवोरग ॥ ७४ ॥

तद्गेहिनी शीर्णवस्त्रस्रण्डावृतकटीतटा ।
कज्जलान्पितनासाग्रा लङ्घ्यस्वर्णभूषणा ॥ ७५ ॥

धुम्बितापत्यपुपिता गूर्पाधिवृतमस्तका ।
ममुत्थाय मगूत्कार कपली बहुश म्पिजो ॥ ७६ ॥

पत्यो चिगत् प्राप्तपदे हृष्टादाय यतस्तत ।
साधतापूपधूपादीर्गणाधिपमपूजयत् ॥ ७७ ॥

माऽप्यनेकार्धमन्दगानाकण्यविहित प्रभो ।
दाप्यप्रमारिवरो नेत्रानम्पन्नोऽग्निश्चित ॥ ७८ ॥

श्रावत्वन्मचीरान्ताङ्ग कपिगियाहत ।
दीनारान् गणयन्नाशु ददौ नेत्रजनद्वयम् ॥ ७९ ॥

परिपालकपादाना यत् किञ्चिदुपयुज्यते ।
दर्वी वृषी पटलिका वृण्डभाण्डवरण्डिका ॥ ८० ॥

इत्यादिलेखदानेन प्रसिद्धिं परमा गत ।
सोऽचिरेणाभवत् पुष्टं पूर्णपाणिमदोद्धत ॥ ८१ ॥

त्रैलोक्यपाणि विगलल्लोचन परिवाचयन् ।
चक्षार विवृतोस्तास्ता भानाभ्रूनेत्रकुञ्चनं ॥ ८२ ॥

गञ्जदिविर -

ततो गृहीतमध्यस्थच्छत्रमङ्गव्यवस्थया ।
आमयी गञ्जदिविरा भट्टभागवताधित ॥ ८३ ॥

म प्रायश्चित्तश्रीवारान् मानी सन्त्यक्तकपट ।
गिर शास्त्रविन्यासश्रितितार्धलगादभू ॥ ८४ ॥

मर्वदेवगृह्यामरागिसहारतत्पर ।
रज्जुशेषीकृताशेषनिर्जर परिपालक ॥ ८५ ॥

म प्राप्य प्रददौ दीर्घा शरत्पणमामवत्पणाम् ।
यस्या मध्यर्ज्मिन् लिखित मार्घं ऋक्षचतुष्टयम् ॥ ८६ ॥

स्वार्थोपाय तत पृष्टस्तेन स्वीकारमविदा ।
उवाच भागमन्तोषान् निञ्चिमद्भ्रावमास्थित ॥ ८७ ॥

अग्निम् ददाहू ते ते प्रमिद्धा परिपाठका ।
प्रित्रीतनिजमर्वम्वा प्रयाना मद्विराधिन ॥ ८८ ॥

भयनोऽयं नु वनंभ्या स्नहादुनवृत्तिर्मया ।
पुलाचार्यं म भगवानेको हि मुग्धावया ॥ ८९ ॥

स्वीकृतैरिह दानेन पञ्चपैश्चक्रिकाशिवै ।
भुज्यते निम्बिल देवद्रव्य भुक्तिश्च पापंदी ॥ ९० ॥

विक्रीतशेष यत् किञ्चिद् विद्यते सुरमण्डले ;
तन्मतेनैव तत् सर्वं भुज्यते निजवत् त्वया ॥ ९१ ॥

तथाहि ताम्रज पूर्वं महान् नीतो घटो मया ।
भक्षितस्तच्छताशेन कृता घण्टा सुरालये ॥ ९२ ॥

कालेन घण्टा विक्रीय तदशेन कृता घटी ।
क्रमेण भक्षिता सापि कृता शेषेण घण्टिका ॥ ९३ ॥

धिर मञ्जूणिता सापि कृता मूढमञ्जिलीमली ।
इति कृत्वा ततः स्तोकघण्टाशः परिपालितः ॥ ९४ ॥

एव चतुर्भुजा लुण्ठि क्रियते शिवपूजया ।
मन्ति धान्यसहस्राणि क्रियता भवतात्र तु ॥ ९५ ॥

ऋषिक्रयिका नाम ततो विज्ञप्यमे मया ।
इत्युपायशतैस्तैस्तैस्तदुक्तैः परिपालकः ।
जरठाखुरिवाक्षोटं शून्यं चक्रे सुरालयम् ॥ ९६ ॥

मार्गपति , व्यापारिको वा

अथान्यराक्षिप्रवणं प्रवीणं साधुलण्ठने ।
आगतप्रथमं प्राप ग्रामं नस्मान् नियोगवित् ॥ ९७ ॥

तम्पावस्करमछद्ममहारौरवसोदरे ।
मण्डस्फुटितनासाग्रवारिधानीमहाघने ॥ ९८ ॥

दामप्रोनजग्द्द्वारम्बलत्पडखडारवे ।
यस्य स्थितिर्भूद् गोहे कुकुट्रीकोटगोदरे ॥ ९९ ॥

दग्धकम्बलिकण्डकृतमुण्डावगुण्ठन ।

श्वजग्धजीर्णशीर्णाग्रोपानत् खञ्ज जनैर्व्रजन् ॥ १०० ॥

कपटीतिलमृद्भूषविनाशममुदगकै ।

दातृपात्री वहन पूर्णा भग्नमात्रुविखण्डिताम् ॥ १०१ ॥

स्नायी जपोच्चलत्बूचं सदाचारपथे स्थित ।

दिनाधेमपठत् स्तोत्र गत्वा य मुरमन्दिग्म् ॥ १०२ ॥

गोप्रदक्षिणद्वद विप्रप्रणतो द्वादशीवत ।

द्वयी दीनजन मार्गे यत्नैककपदिकाम् ॥ १०३ ॥

तम्यैव दैवादायातकार्यस्याशु नियोगिन ।

उपस्करणभाण्डादिपरिपूर्णमभूद् गृहम् ॥ १०४ ॥

शिनिरे यस्य नाङ्गार प्रददु प्रातिवेशिमेन ।

अपाक्षित ददुस्मस्य यन्त्राठङ्कुरणेष्वितम् ॥ १०५ ॥

नत मुधाधवलित तस्य मम्मार्जिताङ्गनम् ।

बहुदाममभूद् गेह मिन्तूरोदरमन्दिग्म् ॥ १०६ ॥

मिष्टभाजनमञ्जातनवलावण्यराच्छवि ।

तम्याभूत्तृणी भार्या दिनैरप्यग्म ममा ॥ १०७ ॥

ततोऽपि य्रजतो ग्राम कण्डशयनादिवम् ।

निर्ययो पुरतश्छत्र कलश ताम्रकुण्डलम् ॥ १०८ ॥

यक्वि पतदग्रतो घण्टा ताम्रपात्रमुपानही ।

यक्वि भगवत्पादा भूर्जभम्बाय मृक्मृवी ॥ १०९ ॥

अशमूत्र मयीभाण्ड दर्पण स्नानशाटिका ।

मम्पुटीटपिवास्तृणा पादुके मन्त्रपुस्तिका ॥ ११० ॥

मक्षत्रपत्रिका खड्गपत्र लोहितवम्बल ।

पवित्रसूत्रक तन्त्री सूची कलमकर्तरी ॥ १११ ॥

वचा जतुमयी रक्षा क्षुरिका योष्णट्टक ।

स्तोत्रमन्त्राणि गङ्गामृद् बिल्वमुच्छिष्टफाल्वम् ॥ ११२ ॥

इत्येकीकृत्य तस्याग्रे भाण्डोपस्करणाययी । ॥ १ ॥

इतस्ततः समानीतमपुनर्दानचेतसा ॥ ११३ ॥

उच्चैः कृतलतापाणिभटिकानीतघोटक ।

भाङ्गारपाणिप्रहतिर्वदनेनाञ्चता मुहुः ॥ ११४ ॥

सन्तर्जयन्निव जन ज्यो तंमिव कुरुता ।

शिथिलम्बूलवमन मययी पुरम्च्छलन् ॥ ११५ ॥

प्रविशेद्य ततो ग्राम सुधीनसितवर्षट् ।

क्षयाय ग्राममत्स्याना वृद्धो वक् इवागत ॥ ११६ ॥

अथ भोजनचर्यादिव्यापदेशं मह्यश ।

तस्य यक्षेश्वरस्येव निधानान्यायम् पुर ॥ ११७ ॥

यानीं हरणचिन्तासु प्रयोगी भूजयोजने ।

वियोगी निजदागणा भोगी नरवसम्पदाम् ॥ ११८ ॥

नोपयोगी फलोत्पत्तो दोषोद्योगी तु नेवलम् ।

अशोक् सतत रोगी नियोगी जयति प्रभु ॥ ११९ ॥

वृक्षारोहमहलेषु प्रायः वगान्नगतसु च ।

ग्रामे तस्य विपत्रेषु नरवप्रतिमाभवत् ॥ १२० ॥

गया दण्डाय यश्चित्रे निधनापधि बन्धनम् ।

करनाम गणना नम्य नृप सर्वापराधेषु ॥ १२१ ॥

सर्वस्वहरणं वन्धो निग्रहो गृहभञ्जनम् ।
इति तस्य मुखाद् घोरं न च्चाल वच मदा ॥ १२२ ॥

पञ्चपाः सतन तस्य करभा इव भारिका ।
धूनमाक्षिकदीनारमरिचार्द्रकसन्धवम् ॥ १२३ ॥

मुद्गकम्बलमायूरोपानम्पविहङ्गमम् ।
विमद्राक्षामधुघटाक्षोटपर्यङ्गपीलिकम् ॥ १२४ ॥

नास्थताप्रायमानेकगृहोपस्करणादिकम् ।
निन्युस्तत् तदविश्रान्ता गृहं यच्च चावदद् वचः ॥ १२५ ॥

दण्डत्याजनलेखाश्च स प्राप्नान् स्वामिनोऽन्तिकात् ।
माधिक्षेप मधूत्कार चकार तिलशो नखैः ॥ १२६ ॥

नित्यं मामघृताहारं स गजपुरुषे स्थिते ।
भुङ्क्षते विलवणं दम्भादेको मुद्गपलद्वयम् ॥ १२७ ॥

ग्रामदिविर.

निरस्य मूलदिविर वीर्याणामचिकित्सकम् ।
नवारं दारिकं सोऽथ चिविस्माचतुरं परम् ॥ १२८ ॥

स मुक्तो बन्धनात् तेन क्षिप्रं द्वादशवार्षिकात् ।
लिलेय बूटकपटप्रकटाक्षरकोविदः ॥ १२९ ॥

श्रुताद्गुण्डं स वामेन पाणिना दिविरो रह ।
फलस्तम्य गृहं गत्वा विदधे भूर्जयोजनम् ॥ १३० ॥

गृहीत्वा मद्यकलशं स जानुयुगलान्तरे ।
मुहुर्मुहुः परिमिश्रं पिबन् बहूनरं जनैः ॥ १३१ ॥

लिलेख चोरीचीत्कारतार कलमरेखया ।

अन्त्याद्युत्था सनिर्घोष लालयोपुसिताक्षर ॥ १३० ॥

विलुम्पन् विप्रगोदेवनित्यनैमित्तिकव्ययम् ।

श्रीचर्मकारगुरुणा हणनायेन भाषितम् ॥ १३३ ॥

शिवभक्तिभराकन्द मुहुर्गयिन् खरस्वर ।

यूका पिपन् नखाग्रेण मुहुरुच्चित्त्य कम्बलात् ॥ १३४ ॥

मुहुनि भ्रस्य नि भ्रस्य निन्दन् ममारचेष्टितम् ।

व्ययेन न समीकुर्वेन प्रवेग हर्षनिर्भर ॥ १३५ ॥

आविष्ट इव वेतालभ्रकम्प मलघूर्णित ।

उत्तरतपटलीमिश्रकङ्काबलयमाग्नि ॥ १३६ ॥

स्थूलभूर्जफडत्कारस्फारवाद्यरसाकुल ।

कर्परीच्छिद्रनियतिव्यावस्मिन्वृषणद्वय ॥ १३७ ॥

मृष्ठपूर्णमपीमाण्डच्छटाच्छुरितविप्रद्र ।

ननतं दिधिः क्षीवो नग्नो भग्नवृषीघ्न ॥ १३८ ॥

धूमरा मलदिग्धाङ्ग म पिशाच इवोत्थित ।

जनजीवापहारेण ननन्द मदनिर्भर ॥ १३९ ॥

वक्षानुट्टनसदृघट्टाङ्कागारावकारिण ।

स्वन्धवाद्यम् कोऽपि तस्याभून् निजं चिन्म ॥ १४० ॥

कायस्थमुन्दरी

ध्यापृतोऽप्यनित्य तेन दिविरेणापहाग्निः ।

वाननसान् मार्धं जग्मा जनकाननम् ॥ १४१ ॥

अचिरादथ सवृत्ते गृहे तस्य महाधने ।

अलङ्कृता माल्यवती ताम्बूलदलनव्रता ॥ १४२ ॥

गृहिणी दर्पणपरा राजमार्गविलोकिनी ।

वभार तद्विरहिता भूपालललनामदम् ॥ १४३ ॥

हारो भारायते हेमताटङ्क मे न वल्लभम् ।

धिगू यणिग्वनितायास्या गुर्वी कनकसूत्रिकाम् ॥ १४४ ॥

एकैवैताप्यगो वान्ता ललितेय प्रिया मम ।

इति दर्पणिग तस्या नाभवत् वस्य तस्मिन् ॥ १४५ ॥

अहो भगवती कार्यमर्वसिद्धिप्रदा मयी ।

अहो प्रवलवान् कोऽपि कल्म कमलाश्रय ॥ १४६ ॥

या पपौ यात्रित चाम भग्नस्यूताम्भभाजने ।

तयैव पीयत रोप्यपात्र कस्तूरिवामधु ॥ १४७ ॥

इत्यधस्ता ममाग्रेव हर्म्ये कायस्थमुन्दरीम् ।

नप्रातिवेष्मिक्मुना कुलीना जगुरङ्गना ॥ १४८ ॥

इति श्रीव्यासदामावगम्यक्षेमेद्विविदिनावा

नर्ममालायां प्रथम परिहास ॥

चास्सोरभलिप्ताङ्गी न सा जग्राह कञ्चुकम् ।
दर्शयन्ती स्तनाभोगमर्धस्रस्तशिरोशुका ॥ ३ ॥

जृम्भमाणा परावृत्य माचोकृतविलोचना ।
जनमेक्षत लोलाक्षी वलितत्रिवलीलता ॥ ४ ॥

अयत्नसाध्या ता वीक्ष्य विटा ललितलोचनाम् ।
वभ्रमुस्तद्गृहोपान्ते निर्व्यापारगतागता ॥ ५ ॥

चिर तदर्चिनश्चित्रवस्त्रवेपविभूषिता ।
मुग्धनिधतलताम्बूलधूपादिव्ययकारिण ॥ ६ ॥

नियोगिधनबद्धाशा स्त्रीरत्नप्राप्तिसोत्सुकाः ।
सस्मिताक्षिनिकोचादिविकारशतवारिण ॥ ७ ॥

तज्जैरप्यपरिज्ञातपदाश्लिद्धप्रतीक्षिण ।
दशकामा भुजङ्गास्ते लीलाकुटिलगामिन ॥ ८ ॥

क्षून्या देवकुटी गत्वा प्रतिष्ठा पाग्दारिका ।
द्विधास्तत्सदृगमोपाय प्रातिवेद्य्या व्यचिन्तयन् ॥ ९ ॥

एकोज्वलत् तत्र विट मुलभंषा न सजय ।
खल्याट तुन्दिल वृद्ध म्वर्षति महते कथम् ॥ १० ॥

नित्यप्रवामिन लुब्धमीर्ष्यालु मुरनामहम् ।
मत्तच्छागमदामोद बहलप्टीविन शठम् ॥ ११ ॥

मुतोपरोधो वन्ध्याया नाम्ना न च वय क्षय ।
न च दुःस्वामिभूतामौ रागदग्धा न लक्ष्यते ॥ १२ ॥

एतर्हि दोषेर्नायान्ति दुःशीला अपि योषित ।
अपर प्राह भवता साभिप्राय विचिन्तितम् ॥
ग्रन्थामत्या परिचये विन्तु यन्नो विधीयताम् ॥ १३ ॥

विवाह्यजतीर्यादिदेवयात्रोत्सवैर्विना ।

न लभ्यते परिचय परदारोपसर्पण ॥ १४ ॥

मुचिर प्रेक्षण लोलकुन्तलोत्तालन मुहुः ।

तत्सम्बद्धा सापदेशा कथास्त्यागप्रकाशनम् ॥ १५ ॥

भोगसौभाग्ययशसा प्रसिद्धिप्रतिपादनम् ।

मन्दमन्द वच स्वैर तद्वाक्यश्रवणादर ॥ १६ ॥

तन्मुख्यस्तनयन चुम्बनाल्लिङ्गन शिखी ।

शिल्पसम्पादन चास्या वस्त्रालङ्कारणोप्सितम् ॥ १७ ॥

जाते परिचये मात्सर्याम्बुदादिसमर्पणम् ।

भित्तौ निपीडन गाढ विजने परिचुम्बनम् ॥ १८ ॥

गुह्यस्पर्शो गतिश्चेति शीलविध्वमयुवतय ।

इत्य या नाम न मया कृता शीलपराङ्मुखी ।

नियोगिभार्या लभ्यैव सर्वदा गमनोन्मुखी ॥ १९ ॥

जीवन विविर

अथावदत तृतीयोर्षप स्वाधीन सर्वमेव न ।

विन्तव्य विधिर्वैमुख्याद् विघ्न समुपलक्ष्यते ॥ २० ॥

योऽय तीक्ष्णाक्षिपटले चित्रगुणविचेष्टित ।

नि शेषजीवनातङ्कविधायो निर्गुणान्तक ॥ २१ ॥

भारवोच्छृङ्खलायामगण्डलेभ्यादियुक्तिभिः ।

निर्गुणा प्राणिना येन गोपालपशुपालताम् ॥ २२ ॥

न बाला यदि नाभासौ तन्वि जीवनहन् नृणाम् ।

पद्याघातो न गेगश्चेत् तन् विमेकाङ्गनाशन ॥ २३ ॥

कियन्तोऽद्य मृता कुत्र पृच्छन्निति मुहुर्महु ।
मृतजीवी श्वतुल्योऽसौ भुङ्क्ते कापालिकव्रतम् ॥ २४ ॥

हरणोद्यतहस्तोऽमौ साधूनामपि वर्तने ।
सदोषेर्दीयतेऽस्माभिरनरकाय तिलाञ्जलि ॥ २५ ॥

यद्यप्यसौ स्नुषाकामी कल्पपालकुलोज्ज्वल ।
तथापि सर्वे सर्वज्ञ परदोषानुदर्शने ॥ २६ ॥

अथवास्त्येव मे मित्र शक्तिमान राजवल्ग्वम् ।
वाङ्मात्रेणैव न सर्वं सरक्षिष्यति जीवनम् ॥ २७ ॥

अगारदाहिनो धेनुस्त्रीशिशुब्राह्मणान्तवा ।
घह्वो रक्षितास्तेन दिग्वार्तामात्रमेववा ॥ २८ ॥

श्रमणिका

गृहं नियोगिवान्ताया प्रविशत्यतिनिर्भग्म् ।
एषा श्रमणिवा नित्यं कुट्टनी वञ्चयोगिनी ॥ २९ ॥

या माता वक्ष्ययोगानां जाराणां मिद्वदूतिवा ।
नरोपपत्तिदीक्षामु स्त्रीणां समयदेवता ॥ ३० ॥

अरन्धतीमपि क्षिप्रं प्रतारयति लीलया ।
पुराणपुञ्चमी मा हि जाह्नवी मन्यते तुणम् ॥ ३१ ॥

मा समीहितमम्भावमचिरेण विधास्यति ।
इत्युक्त्वा ते ययुर्धूर्ता नृद्वयमणिसागहम् ॥ ३२ ॥

दारवोपाध्याय

वदाचिदथ तामच हर्म्ये हरिणोचनाम् ।
रात्रभोजनपूर्णाग्निं पुनरायातयीयन ॥ ३३ ॥

निर्दग्धचन्दनस्फारतिलक पृथुजूटभृत् ।

मायूरोपानदामन्दमन्दरारावर्गवित ॥ ३४ ॥

वक्षान्तसवृतपटो ब्राह्मणानपि न स्पृशन् ।

रे रे दासीमुतेत्यादि जन कोपेन भर्त्सयन् ॥ ३५ ॥

मलपत्र वहन् मूर्खो ददर्श मठदैशिक ।

महमा विस्मयाविष्टो दृष्ट्वा भवरवेतुना ॥ ३६ ॥

निधोगिगृह्वालानामुपाध्यायमुपेत्य स ।

आमयी मागमृत्येन नित्यमभ्यर्गिष्वक् ॥ ३७ ॥

लब्धप्रवेशस्तामेव ध्यायन घूर्तं पपाठ स ।

जानन्नपि लिपि मर्कामोवारमलिखत् छनं ॥ ३८ ॥

बीतुवाद् गृहनारीभिर्वृत्तस्तम्यौ नदुग्मुख ।

उपाध्यायोऽपि क्षीनाङ्गणता निदधद् धिया ॥ ३९ ॥

अष्टाधितारस्तोत्रेण सर्वज्ञ इव वर्णित ।

दैशिक पाठ्यामीनि मोऽभ्रदधिकमुद्विग्न ॥ ४० ॥

गान्तु नो भगवत्पादा जघन्यजनप्रत्मला ।

परलोचस्य हन्तारो गमने क्षेमकाग्नि ॥ ४१ ॥

भाभूतो बुद्धकुमाद्रो रहनऽभद्रुनो (?)

...मुमिमुमिलक्षणी केनपर्वो (?)

.. मणिवनप्रधरो दिव्यगन्धानुलिप्ता

महश्रामण प्रविष्टो फलप(?).. नो लभ्यता गगदग्दमी ॥ ४२

गङ्गायमुनपोवित्त्ववृषभ दूर्णकुम्भयो ।

पञ्चनन्दन गो गृह्णन्ध भविष्यति (?) ॥ ४३ ॥

इत्यादि दत्त्वा वालाना नित्य सुफलकेषु स
वर्षं तिष्ठति नि यको गणयन् मासवेतनम् ॥ ४४ ॥

कर्तॄन् लिखन् सूचीपट्टिकावानमोपधम् (?) ।
कुर्वन्नवैति पुरत स्थितान् नोवा कुमारकान् ॥ ४५ ॥

उपाध्यायेत्यभिहितो ववित क्रोधान्तिना ज्वलन् ।
गान्धर्विकश्चर्मकृद् वा किं तयास्मीति निष्ठुर ॥ ४६ ॥
मठदेशिक

सस्मित सस्मितालाप मुहुर्गोष्ठीविधायिनम् ।
नियोगिकान्ता पश्यन्ती दैशिक नाचलत् तत ॥ ४७ ॥

स भाषा बुद्धिमानोऽपि तत्तत्स्त्रीभिरुदाहृतम् ।
वि भणन्तीति पप्रच्छ प्रोल्लसद्भूलतो मुहु ॥ ४८ ॥

न ताभिनंमंसोत्प्रासनाधिकोपविडम्बनं ।
आयास्यमानो मत्ताभिरभूत् ग्रहसितानन ॥ ४९ ॥

नाय किञ्चिन् महाभागो जानाति न च बुध्यते ।
इति नो भेजिरे लज्जा विवग्ना अपि तस्य ता. ॥ ५० ॥

ऋष्यशृङ्गव्रत सोऽथ वि ।
तासा गोष्ठीरसाभिज्ञ स्तनी पस्पर्श पाणिना ॥ ५१ ॥

स बीजाश्च द्वोत्सृष्टो वडवामण्डले युया ।
सिपेवे ललना सर्वा प्रोषितस्य नियोगिन ॥ ५२ ॥

भातृजाया स्वसार च ता च भार्या मृगोदृशम् ।
अन्यान्धाम्य सदा स्वैरमकामयत दैशिव ॥ ५३ ॥

साम्पतेन आरगुह्या कृतदीक्षा वरादगना
बभूवु सर्वंगामिन्यो निर्विलल्पव्रते स्थिता ॥ ५४ ॥

सभर्तृका

तया श्रमणिवाद्भूत्या ततस्तेऽपि वृत्तोद्यमा ।

धूर्ता स्वाधीनता प्राप्ता स्वरिणी ता सिधेविरे ॥ ५५ ॥

अयाधिकारी तरणी सोन्कण्ठस्ता स्मरन् प्रियाम् ।

भूतवस्त्रो विवेशाशु मिथ्याग्रामचिकित्सया ॥ ५६ ॥

स सेवार्थं ममानोतधृतमाक्षिकसर्पिषाम् ।

भारिगंधनिर्बन्धित्या नगरं सम्पूरयत् ॥ ५७ ॥

प्राप्तं विलोचय मुचिरात् तं दृष्टानेववामुका ।

पीवरं ग्राम्यमासन्नरोगं पूर्णमिवाम्बुना ॥ ५८ ॥

ता च मेघघृताभिज्ञानि शटमधुमम्पदम् ।

रुरोदैवेन नत्रेण जहामान्येन तद्वधू ॥ ५९ ॥

इदं मुरचिरं यस्त्रं त्रीनमाभग्नं च ते ।

तस्येतिवादिनो दृष्ट्वा सा चत्रे मर्वमश्रुतम् ॥ ६० ॥

सा दिरोवेदनाय्याज्ञनिवद्धाभ्यङ्गपट्टिका ।

मनन्ती मन्थनं पत्युर्नाभवत् पार्श्वंयतिनी ॥ ६१ ॥

ततो वाचालवानालमालानलबलाकुटे ।

गृहे तस्याभवद् व्यग्रग्रामदामे महोन्मव ॥ ६२ ॥

दिनान्ते बटुभक्तानीं श्लोहिनामवदुर्मदं ।

नियोगी दयने तस्यो बृम्भजगं द्वापत् ॥ ६३ ॥

अथ वृच्छादिवाभ्येक्ष्य रात्रिनेपे तददृगना ।

आन्दिगने ममुद्रिषा चुम्बने वल्लिगानना ॥ ६४ ॥

रुन्धाना जघनस्पर्शंमूरस्वस्तिकनिश्चला ।

गृहव्यापारखिन्नेव निद्रा चक्रे मुधैव सा ॥ ६७ ॥

ततः प्रभाते प्रसृते भूर्जभाण्डादिवे पुर ।

वदन्ती सर्वगानेषु गूल साप्यकरोत् क्लमम् ॥ ६८ ॥

अथाहूत परिजनैर्वैद्यो मद्यामिषप्रिय ।

निधिं हस्तगतं दैवान् मन्यमानः समाययौ ॥ ६९ ॥

वैद्य

नमो विद्याविहीनाय वैद्यायावद्यकारिणे ।

निहृतानकलाकाय मर्षयिषामपमृत्यव ॥ ७० ॥

भ्रान्तो गृहशतं तूर्णं भाराक्रान्त इवोच्छ्वमन् ।

ललाटस्वेदमलिलपाणिना विक्षिपन् मुहुः ॥ ७१ ॥

वहस्रौषधसङ्घेतनामसयागचीरिक्वाम ।

वृत्तान्ताधिकृतस्याग्रादयः प्रायस्थः (?) इवागतः ॥ ७२ ॥

चिकित्सकोऽप्यप्राणानां व्याधीनामचिकित्सकः ।

आजीवमीश्वरः शूलीयनः न त्यज्यते जनः ॥ ७३ ॥

स वैद्यः कालकूटा वा व्याला वेताल एव वा ।

भूयसा याति मासेन यः क्षिप्रमनुकूलताम् ॥ ७४ ॥

स वैद्य एव कृपितो वायुरामुक्षयङ्कुर

हस्तस्पर्शेन त्रिमलक्षालकः क्षपितेन्द्रियः ॥ ७५ ॥

शृच्छ्रमन्यासकृतपमाप्राणाचार्यविमुच्यते ।

म्रियत भुक्त्वा नु पीतः नु वैद्यननिप्रलापिनः ।

योऽस्ति विधत्ते यत्नेन भिषगानोपजीवकः ॥ ७६ ॥

नगरोत्सवयात्रामु विवाहपर्वतिभाजनात् ।

जनता याति यन्मान्यतद् वैद्यस्य शने पश्यम् ॥ ७७ ॥

गुह्याङ्गस्पर्शकृत् स्त्रीणा बह्वाशी जीवितापह ।
नृणा त्रिदोषकृत् मत्स्य वैद्य एव न तु ज्वर ॥ ७६ ॥

विद्याविरहिता वैद्या कायस्या प्रभविष्णव ।
दुराचाराश्च गुरव प्रजाना क्षयहेतव ॥ ७७ ॥

उपसृत्य स पस्पर्शं स्तनी तस्या मुसहती ।
कठिनो सततस्पर्शो खल खलनगाविव ॥ ७८ ॥

लङ्घन सहते नैषा हित शूले न बृहणम् ।
षरोतु मम चिन्तामु सर्वाहार मया सह ॥ ७९ ॥

जडा ह्यस्या स्थिता बुद्धिर्धातुश्च विषम स्थित ।
तस्मान् म्निग्ध दधि पूर्वमत्र योग्य सगर्करम् ॥ ८० ॥

इत्युषते वैद्यनाथेन स्त्रीभिस्त्पूर्णं ससम्भ्रमम् ।
आहत पादपतनैर्ज्योतिर्गणक आययी ॥ ८१ ॥

गणक

ज्याति दाम्ब्रविद नम्ये नमोज्जु ज्ञानचक्षुषे ।
वर्ष पृच्छत्यवर्ष वा धीवरान् यो विनष्टधी ॥ ८२ ॥

ग्रहनक्षत्रतागणा मस्थानेऽप्यकृतश्रम ।
अनीनानागनज्ञानदम्भाय मल्पप्रभृत् ॥ ८३ ॥

तव वर्षत्रयीमध्य कश्चिद वित्तव्ययो भवेत् ।
श्वरश्च नेत्रपीडा च लभाशोऽप्यविचिन्तित ॥ ८४ ॥

न कश्चिदुपकार ते मन्यने शत्रवश्च ते ।
मग्नि तेभ्यो नय देहरक्षाया नैव वायत ॥ ८५ ॥

दुर्वला दुग्धमे भ्रान्त्यूष न कुरूपे कथम् ।
अप्यस्मि कामला नून ना मन्त्रेण नृदाम्यहम् ॥ ८६ ॥

इति साधारणज्ञानमन्त्रबन्धकमिश्रितम् ।

ज्योतिःशाम्भ विगणयन् शो मुष्णाति जडाशयान् ॥ ८७ ॥

प्रादनियोगिवधूवृत्त जानन्नपि जनश्रुतम् ।

धूर्तो धूलिपटे चक्रे राशिचक्र मुधैव स ॥ ८८ ॥

क्षिप्ते नियोगिना तत्र दीनारकुसुमोत्करे ।

दम्भस्तब्धश्चिर तस्यौ स्वाङ्गगुलीगणनापर ॥ ८९ ॥

ततोऽवदन् मन्दमन्द प्राक्षिप्तभ्रूलतो मुहु ।

इयमापाण्डुरमुखी रतिकामेन पीडिता ॥ ९० ॥

दुर्निवारश्च नारीणा पिशाचो रतिरागवृत् ।

पुन शून्यगृहे स्नाता गुह्यवेन निरम्बरा ।

गृहीतेत्यन पश्यामि चक्रे शुक्रममागमात् ॥ ९१ ॥

एयाशपति (?) तूणरक्षको वा

तत प्रयाते गणके चिन्तिते शुभ्रपूजने ।

निर्यम्पलालपूलीक पादतो धलिधूमर ॥ ९२ ॥

दामवद्वनटिर्ग्राम्य दीर्णवम्बलकावृत ।

विसृष्ट त सहायेन ददौ लेम्ब नियोगिन ॥ ९३ ॥

एडिकाव्यपदेशेन गाव पादहता ददा ।

तासा मध्यान् मृता पञ्च पञ्च शेषा स्थिता मरे ॥ ९४ ॥

तन्मुक्तय त्वरायाता महन्तोऽपि दिनत्रयम् ।

तदभावेऽपि लाभस्त ग्रामे दण्ड पतिप्यति ॥ ९५ ॥

धृतनाडीनिमित्तेन यञ्चामी बन्धने धृत

मोऽपि विप्रो निराहारस्तीक्ष्ण पञ्चवमागत ॥ ९६ ॥

पादान्तिके च प्रहित तस्य प्रघनपत्रकम् ।

वद्ध मया तत्कलत्र मुद्रित सकल गृहम् ॥ ९७ ॥

यान् स्कन्धकनिमित्तेन प्रायस्थान् परिपालक ।

प्रददौ मासवृत्त्यैव ते मया तद्गृहे धृता ॥ ९८ ॥

धान्यराशि प्रभूतोऽस्ति तूर्णमागम्यतामिह ।

तात्पर्यमिति विज्ञप्ता पादा ज्येष्ठार्कवामरे ॥ ९९ ॥

गुरु

वाचयन्नित्यसौ लेख तस्य कर्मण्यता तत ।

प्रशशस महायस्य नियोगी हर्षनिर्भर ॥ १०० ॥

मोऽभून् पूर्वतर बौद्धस्ततो दम्भाय वैष्णव ।

रक्षार्थमथ भार्याया जानकीलागमादर ॥ १०१ ॥

आनिनाय गुरु गर्वदम्भलाभनिकेतनम् ।

मायाबुद्धकटौल्याना दीक्षामभयमण्डलम् ॥ १०२ ॥

नमस्ते गुरुनाथाय धनदारापहारिणे ।

क्षोभिणे सर्वभक्षाय यक्षायैव क्षपाशिने ॥ १०३ ॥

तालुन्यस्तार्धसिन्दूरपत्रिकापुष्पगुच्छिक ।

विन्दूपविन्दुनित्यद्रिमहालालाटकर्पर ॥ १०४ ॥

कर्णमूलक्षायामात्रप्रथितम्बतपजूटिक ।

धुङ्कुमाङ्कितवर्णाग्र वाचराक्षा महाहनु ॥ १०५ ॥

गत्वाटो विरलश्मश्रुर्दोषैवाक् प्रम्यन् क्वचित् ।

विभ्राणो वदन वृद्धमट्टिपीगगविभ्रगम् ॥ १०६ ॥

क्षणान् पिबन्ति यो मद्यघट घटघटागर्व ।

तस्य वण्डप्रणालस्य स्थौन्य केनोपमीयनाम् ॥ १०७ ॥

मद्यमांसदुरामोदमलिनं योगपट्टकम् ।

दधानः स्तनसम्पूर्ण वक्षसा राक्षसाकृतिः ॥ १०८ ॥

सिन्दूरपूर्णगम्भीरनाभिरन्ध्रोपशोभितः ।

लोपिकापूपशफरीमिश्राभृतमहोदरः ॥ १०९ ॥

मधुमांसकृताजीर्णप्रत्यग्रामोददुःसहान् ।

धूमोद्गारगडङ्कारान् मुञ्चन् मेघ इवाकुलः ॥ ११० ॥

गुरुगुरुतराविद्यावद्यमद्यमदान्वधीः ।

अहङ्कार इवाकारमागतः प्रत्यदृश्यत ॥ १११ ॥

झाकारेण गुरुगुरुश्च वचसा कौसीद्यमोर्ष्यैर्गुरु—

मँट्रेणातिगुरुस्तथास्यकुहरदमभूदरस्फिगुरुः

बेद्याकामिनियोगिवञ्चनगुरुः मद्वृत्तशून्यो गुरु—

श्चित्रं सर्वगुरुः शिवोदितमहाशिक्षासु नित्यं लघुः ॥ ११२ ॥

अपि नाम स जायेत पवित्रचरितः क्षितौ ।

अशौचनिधयो येन गुरवो नोपसेविताः ॥ ११३ ॥

अहंपूविकया सर्वे पतितास्तस्य पादयोः ।

चक्रुः निरोभिर्भूकम्पलुठत्पिठिरकभ्रमम् ॥ ११४ ॥

रक्षायै निजभार्यायाः सम्पदा च विवृद्धये ।

निमोगिता यागविधौ विज्ञप्तो भगवान् गुरः ॥ ११५ ॥

लिखित्वा कुड्कुमेनाशु स्वल्पसम्भारचीरिवाम् ।

हृष्टः प्रातः समेप्यामीन्युक्त्वा प्रायात् महानुगैः ॥ ११६ ॥

आस्थानदिविरः

श्रधुरो यागसम्भारे यत्नाहतो नियोगिता ।

पापाघर्माधिकरणदिविरोऽय ममाययो ॥ ११७ ॥

तस्मै नमोऽस्तु नगराचार्यवर्याय योगिने ।
यस्य हस्ते स्थिता भूमिः सशैलवनवानना ॥ ११८ ॥

करोति प्रथयः वक्ति मधुर दिविर पुर ।
जरच्छगलशृङ्गाभा न च त्यजति वक्रताम् ॥ ११९ ॥

कल्माद्धितकर्णेन भूर्जपत्रकपाणिना ।
आस्थानदिविरेणेयः प्रस्ता भगवती मही ॥ १२० ॥

मिथ्या महावराहण दैत्येष्वाङ्गस्वर वृत्त ।
आस्थानदिविरैग्रस्ता यदिय नोद्धता क्षितिः ॥ १२१ ॥

उत्थाय वेद्याशयनात् प्रभाते मद्यधूनिन ।
धनार्थी दिविरः शम्भुमुख द्रष्टुं प्रतीक्षत ॥ १२२ ॥

नूनं निशि भगपात वरानि दिविरः सदा ।
प्रातः प्रातमृदा वक्त्रं क्षात्र्यत्यन्मया कथम् ॥ १२३ ॥

स्नातो मृदुदभैतिलभृतः करोति मुचिर जपम् ।
दिविरः कूटसङ्केतपटीपात्राणि चिन्तयन् ॥ १२४ ॥

विप्र पुरः समयान्त धूतृष्टत्य त्वरित पुनः ।
प्रविश्य गेहं निर्यानि शङ्कमानः पगभवम् ॥ १२५ ॥

श्रीकामो गामयभान्तया वन्दत श्वशरुत् पथि ।
पुरद्वेषाणां सिद्धिषामश्चण्डाली सवरण्डवाम् ॥ १२६ ॥

मुप्रभाततगायार्तं मधुष्टशटिर्भूतः ।
आस्थानं यानि कल्पन् भृष्टमास सपाननम् ॥ १२७ ॥

भूर्जपोडालडत्विश्रममीमुभृन्भाजनः ।
पथयन्निव गन्धेन भाविनी नग्बन्धितम् ॥ १२८ ॥

मयीविपार्द्रया निघ्नन् साधून् कलमदष्ट्या ।

आस्थानजलधेरन्तदिविरो मकरायते ॥ १२९ ॥

तन् मयीविप्रुषस्तस्य दृश्यन्ते कलमच्युता ।

भुवो विलुण्ठ्यमानायाः साञ्जनाश्रुकणा इव ॥ १३० ॥

अधोमुखा विमानेभ्यः पतन्तो दिवि रोदनम् ।

कुर्वन्ति पितरस्तस्य यो भुङ्क्ते दिविरोदनम् ॥ १३१ ॥

जामातुः श्रीमतो दृष्ट्वा स गृहं हर्षनिर्भरः ।

अचिन्तयत् कदास्यापि शटिर्दयाद् भवेदिति ॥ १३२ ॥

अधिकरणभट्टा, सात्रिका च

तत्सङ्कृत्याप्यदृश्यन्त भूर्जभट्टा भयङ्करा ।

तद्गृहे कलयन्तोऽन्तस्तस्य स्थावरविप्लवम् ॥ १३३ ॥

सहरन्ति सदा लोकान ये सस्यावरजङ्गमान् ।

तेभ्यः प्रलयनारिभ्यो भट्टेभ्योऽस्तु नमो नमः ॥ १३४ ॥

घटीपात्रसमाकृष्टं प्राप्तोऽधिकरण भयात् ।

साधुर्निगीर्यते भट्टैर्मत्स्यैरिव जले वलि ॥ १३५ ॥

भट्टैर्भट्टैः सदिविरैः शटीनिपतितो जनः ।

मुच्यते नास्थिणेपोऽपि रक्तक्षीरैरिव द्वभिः ॥ १३६ ॥

ग्राह्याद्या ये हता नैव रामेण श्रद्धाराक्षसाः ।

भास्यानभट्टास्ते मन्ये सदा म्यादन्ति मानुषान् ॥ १३७ ॥

शृत्वा पराजितो जेता जयी वैश्व पराजितः ।

तेषां स्वतन्त्रवचमा वचमा केन जीव्यते ॥ १३८ ॥

अन्ते नरवपार्लयै वृता वेतालता गता ।

शट्पन्त वृतहृद्पष्टा भट्टास्ते कस्य नान्धवा ॥ १३९ ॥

पश्यन्धो वदन् भूक शृण्वश्च बधिरोऽधम ।
उत्कोचेन विना भट्टविचरं निद्रायते शठ ॥ १४० ॥

उत्कोचभक्षण छिद्रशिक्षण साधुतक्षणम् ।
घटिसन्धुक्षण कूटरक्षण भट्टलक्षणम् ॥ १४१ ॥

नमंरन् नर्तकीभ्राता सङ्गत्या नर्तकोऽभवत् ।
सोऽप्य गारुडकल्पज प्रयात मस्यपालताम् ॥ १४२ ॥

सोऽपि ग्रामगणेशस्य प्राप्त प्रासादपालताम् ।
सन्धिविश्रहकायस्यचक्रिणासेवकोऽधम ॥ १४३ ॥

भट्टत्वमाप्तवान् दूतो द्रुहदेशगतागतात् ।
तस्य पुत्राश्च पीत्राश्च सर्वेऽधिकरणद्विजाः ॥ १४४ ॥

कृतोऽन्यथा भवत्येषा वचञ्चमंकृतामिव ।
क्षेमं सुमहती भस्त्रा घटिदीनारभाजनम् ॥ १४५ ॥

इति श्रीश्यामदासपराशरकर्मजैन्द्रविरचित यां
नर्ममालायां तृतीय परिहास

तृतीय परिहास

गुरुभटा

अथ यागोत्सवे तस्मिन् सर्वे दिविरवान्धवा ।
मग्नदृष्टाश्च ललना नियोगिगृहमाययुः ॥ १ ॥

षटिका वरणी हंमी पारलो रत्नमूटिका ।
मिन्दूराद्या रजोभेदा पञ्चरत्नसूत्रकम् ॥ २ ॥

शालिचूर्णं सितच्छत्रं श्वेतवस्त्रं वितानकम् ।

नाराचा क्षुरिका सूत्रं दपणं वीरवर्तरी ॥ ३ ॥

पताका व्यजनं कूर्चं पुष्पलक्षाणि षोडश ।

दार्धानीकलशौ ताम्रौ तिलाम्स्तौ भृगाजिनम् ॥ ४ ॥

सुवस्तुवौ समिधौ दर्भा लाजा सिद्धार्थका धृतम् ।

विल्वपूगफलाक्षोटजातीफल्यवाक्षतम् ॥ ५ ॥

धूपकुङ्कुमकर्पूरकौतुकौपविषन्दनम् ।

पादुकापीठपर्यङ्कघण्टिकाघटकुण्डकम् ॥ ६ ॥

मद्यमामसुरापूपपलाण्डुशफरीदनम् ।

पिष्टभृष्टरसस्त्वच्छभक्ष्यरोचकमोदकम् ॥ ७ ॥

चटिकापूर्णपात्राणि क्षीरिणी तृमरा दधि ।

दश कृष्णा दश श्वेताञ्छागा मेपाञ्चतुर्दश ॥ ८ ॥

भस्त्रा चेत्यादिसम्भारश्चोरिवाल्लिखितक्षणात् ।

सज्जीकृतश्चोसचिवैर्भोगमित्रैर्नियोगिनः ॥ ९ ॥

ततो नित्यावधानेन भगलिङ्गविभूषितम् ।

चकार मण्डलं शिष्यं मिन्दूरान्तरितान्तरम् ॥ १० ॥

अथात्मारामतादम्भमीलिताघूर्णितेक्षणः ।

गुरुगृहीतशिष्याभ्यामव्यदक्षिणहस्तयोः ॥ ११ ॥

यतमन्त्रेणानुयातुं शिष्याभ्यामगच्छतः ॥ १२ ॥

कृष्णं वर्तुमिवात्युग्रो नगराधिपतिस्वयम् ॥ १२ ॥

चर्मवृत्तं मौनिवन्धनी धीवरो हृष्टतापसः ।

वृद्धवेद्या वल्यपालो मद्यभट्टो जरद्विदः ॥ १३ ॥

पञ्च नारङ्गका रुग्णास्त्रिटाङ्कारोऽथ पाचकः ।
गोभक्षो भैरवाचार्यः कुलाचार्योऽथ वायकः ॥ १४ ॥

चूलिकाकृतद्राक्षो घटिलिङ्घनासिकः ।
महाव्रती भगमुखः शैवाचार्यमित्रघण्टिकः ॥ १५ ॥

नग्नो वेलाम्रती मौनी स्तोत्रकृज् जानुघण्टिकः ।
द्विधाश्चोन्मत्तवनिताः श्रभिः परिवृतास्तथा ॥ १६ ॥

गूथलिप्तस्तथोन्मत्तो मन्त्रवादी रसायनी ।
इन्द्रजाली लतावेणी विज्ञानी कामतात्त्विकः ॥ १७ ॥

भट्टादचान्ये गुरोर्धूर्तः पानभोजनमेवकाः ।
विधिजुः स्विन्ननैवेद्यामोदमतोदवाकुलाः ॥ १८ ॥

अशामपक्वसंहारकारिणः सर्वहारिणः ।
मत्ता गुरुभटाञ्चद्रुम्निलधूपघृतक्षयम् ॥ १९ ॥

एको द्वौ बहवः पञ्चान् निन्युस्ते भम्त्रया तथा ।
शालिनूर्णयवाक्षोटबिन्वाघंघृतचन्दनम् ॥ २० ॥

रण्डा

ततः स्वभगिनी रण्डा बालैव व्रतशालिनी ।
धृता निमोगिना यागपरिचर्याविधौ गुरोः ॥ २१ ॥

जयत्यगण्डगीनांशुमण्डलद्युनितस्करी ।
पुण्डरीकमुगी गण्डा नवयौवनमण्डिता ॥ २२ ॥

मदगीण्डं ममुद्दण्डचण्डं मृगवरण्डकम् ।
विना चण्डनरोद्धूष्टं रण्डा गण्डितमानमा ॥ २३ ॥

विस्तीर्णश्रोणिपुलिना पीवरोरुकुचस्थली ।

हरिणीहारितयना रण्डा नेत्ररसायनम् ॥ २४ ॥

रण्डा स्कन्धद्वयासधतमृक्तकेशी विराजते ।

नेत्रोत्पलमुखाम्भोजभृङ्गव्याप्तेव पद्मिनी ॥ २५ ॥

नि सूत्ररुचिर कण्ठ सुवर्णसुभगो भग ।

रण्डाया कर्णपागौ च निरामरणमुन्दरौ ॥ २६ ॥

पुष्पताम्बूलरहिता रण्डा सत्यवतभूषणा ।

लाघण्येनातिमात्रेण सविभक्तेव वेधसा ॥ २७ ॥

हारेण वि सुमध्याया मुक्तेयाः वृसुमेन विम् ।

किमञ्जनेनायताक्ष्या रण्डाया मण्डनेन किम् ॥ २८ ॥

कि धर्मो यत्र नो रण्डा धिक् सुख रण्डया विना ।

रण्डाहीनोऽस्तु मा मोक्ष प्रीडेरित्युदित विटं ॥ २९ ॥

रण्डा विलोभय तरुण करोति ध्रुवुटि मृषा ।

कण्ठग्रह चिन्तयन्ती मनसा तु ग्रहप्यति ॥ ३० ॥

सस्मरन्ती रतिमुख पीवरोरुकुचस्थली ।

रण्डा भगस्पली रात्री मृदनात्पुच्छवासिनी तदा ॥ ३१ ॥

वीक्षते तरुण तिर्यक् वान्त सुभगमानता ।

सवन्ती निर्भर रेतो रण्डा धेनु पयो यथा ॥ ३२ ॥

गौर मुपीवरो धत्ते रण्डाया मुण्डितो भग ।

मेरोरखंहयोल्बोद्विदाप्यहेमतटभ्रमम् ॥ ३३ ॥

तुरगाद्याचितानोतस्तब्धदीर्घध्वजो जग ।

यदि नाम रते शक्नो रण्डा तोषयितु न या ॥ ३४ ॥

श्राद्धेषु मुग्धविप्राणा जटिना च तपस्विनाम् ।
वने पतति घन्याना रण्डा रसनरङ्गिणी ॥ ३५ ॥

चूलिकान्यस्तकुसुम वर्णे कृतपवित्रक ।
युवा रण्डाप्रियो विप्र वन्दर्षणोपमीयते ॥ ३६ ॥

उदञ्चद्गुरुदण्डस्य चण्डस्य ब्रह्मचारिण ।
रण्डा ददाति सतत श्रद्धया मृतभोजनम् ॥ ३७ ॥

तमेव तीर्थयात्रामु पञ्चान् नयति सर्वदा ।
बहन्ती खट्वगपात्रेण बलिघूपसमुद्गिकाम् ॥ ३८ ॥

परस्परप्रार्थनया सुमुण्डितभगध्वजी ।
भूकम्पवारिणी रात्रौ तौ रण्डाब्रह्मचारिणी ॥ ३९ ॥

दिवा दम्भनिधानाय नमस्तीर्थोपमेत्रिने ।
रात्रौ रण्डाभगापानक्षीवाय ब्रह्मचारिणे ॥ ४० ॥

रण्डा जटाभृता भीत्या गौडलाटतपस्विनाम् ।
ददाति जिता प्रीत्या तल्लिङ्गप्लोत वामकृत् ॥ ४१ ॥

गया गुरुगृह रण्डा पत्यु पर्वदिने मती ।
वपन्ती कटिमाभीक्ष्ण्माद् रण्डा निदंयमेहनै ॥ ४२ ॥

रण्डा तत्तन्मृतोद्धारदीक्षादिघ्ननवारिणी ।
ददाति निजि नि शङ्का वाममत्र तपस्विनाम् ॥ ४३ ॥

लिङ्गार्चनापदेगेन दत्त्वा वेऽमनि तालवम् ।
वगेति चर्मलिङ्गेन रण्डा कण्डूविगण्टनम् ॥ ४४ ॥

तपोपचर्यमाणोऽय भृगाध्या गुरुराकुल ।
जिह्वारच ता पपुनेन क्षुधार्ता क्षीरिणीमिव ॥ ४५ ॥

गुरुकृत्यमहत्तमः

ततः प्रविविगुस्ते ते दीक्षासमयिनो नराः ।
यदनेत्रपटा मिथ्या मोहेनेवान्यकारिता ॥ ४६ ॥

अथ व्यजिज्ञपद् भूगिन्यस्तजानुः कृताञ्जलि ।
गुरु नियोगिनः श्रद्धागुद्धान्तं हृदतापसः ॥ ४७ ॥

इहैव मुचिर नाथ यागव्यग्रे त्वयि स्थिते ।
प्रतीक्षन्ते परे शिष्या यागोत्सवसमुत्सुकाः ॥ ४८ ॥

य एष प्रथितो लोके गृहकृत्ये महत्तमः ।
कृतयागममारम्भः स भवन्तमुदीक्षते ॥ ४९ ॥

ब्रह्महत्यादि पाप यन् नि सत्य तस्य विद्यते ।
एकघण्टादनत्कारमात्रेण भवता हृतम् ॥ ५० ॥

मन्यते स तृण सर्वं सर्वसंहारपातकम् ।
यतो मूर्ध्नि त्वया हस्तगतस्य पञ्चफणो घृतः ॥ ५१ ॥

त्वत्प्रगादात् समुत्तीर्णौ स कामपि दनां थितः ।
शङ्करायतनेभ्योऽपि शैवः सर्वं जहार यन् ॥ ५२ ॥

सर्वस्वहरणं धर्मसत्कार्यं ब्राह्मणक्षयः ।
यत् तस्य निर्विकल्पस्य तत् सर्वैव विनृम्भितम् ॥ ५३ ॥

शेषा

व्यामियं भाथ मणिना निमन्त्रयितुमागता ।
घटीप्रतिष्ठा गेहेऽभ्याः त्रियता शिष्यवत्सल ॥ ५४ ॥

विनीर्णभंवता निन्य वशीकरणचूर्णकैः ।
अन्धिनोपा. शृताम्ते ते यया धनिनवामुवाः ॥ ५५ ॥

मशानकोशमपथे क्षीणजिह्वावराधरा ।

त्वद्रक्षारक्षितवंपा कामुकच्छाचाग्नि ॥ ५६ ॥

संशोन्मुष्टे मनार् ग्नेहो वदने न तु चक्षुषि ।

वेद्याया क्षीणवित्तेप् मवोचो नान्त्यजातिषु ॥ ५७ ॥

यदि मद्भाविनी वेद्या यदि बाल कृपापर ।

अचोरो यदि वायम्यस्तद्वेद्याप्यनुगमिणी ॥ ५८ ॥

चक्षुर्वैद्य

चक्षुर्वैद्योऽयमायातस्तपस्वी सर्वसश्रय ।

विगारवर्तिभिर्येन सर्वमग्रीकृत जगत् ॥ ५९ ॥

ग्रीत्सेऽक्षिषोपबाहुल्यादम्य लग्ने शरत्फले ।

गम्पूर्णं प्रियता याग पाण्डुयन्त्रीनिरन्तर ॥ ६० ॥

क्षयहर्ता

नापि नाल्यहर्तामि नृणा येनोपजीविता ।

नीतान्यण्डानि दुर्गेषु स्थूलस्थलीप्रमाणताम् ॥ ६१ ॥

प्राक् प्रतिष्ठापिता येन चामुण्डा मण्डवर्णिना ।

यागो तस्याम्यया वर्षदिने याग समीहते ॥ ६२ ॥

मूयेन महता धीमान् नागागन्धेषणाम य ।

मामपेयीमपि ञ्छित्त्वा ददन्ति स्वयधूमगान् ॥ ६३ ॥

आरुढाऽपि रते यत्नादुत्थानोपहतम्बज ।

वृद्ध प्राप्नोति नो निद्रामृण न्यायनिवाधन ॥ ६६ ॥

निष्पीडिता-प्रसवाशिशिनोऽपि सुरतोत्सुक् ।

हस्त दत्त्वा भगे वृद्धो निधानमिव रक्षति ॥ ६७ ॥

मासक्षीग्धृताहार कृत्वा वृद्धो रताशया ।

रानो वमति तत् सर्वं भजते वा विपूच्चिकाम् ॥ ६८ ॥

द्रुष्यचर्मोपम वृद्ध मधुपर्के क्षण पतिम् ।

गजन तरणी वृष्ट्वा ह्रीता याति रसातलम् ॥ ६९ ॥

एतेन वृद्धवणिजा द्रव्यवृद्धविटोदितै ।

लिप्तलिङ्गन मतत दग्धवायासिता यधु ॥ ७० ॥

म एष बहुनिक्षपमभक्षणवृत्तक्षण ।

द्रविणावस्करक्षत्र वणिग् वासरतम्बर ॥ ७१ ॥

नृत्यति व्याधिवान्तेषु कुटिल वल्गिपत्रम् ।

अज्ञाततृणपाष्ठादिविप्रयी द्रव्यनामभि ॥ ७२ ॥

मरुणावाडक्षिणी वृद्ध प्रियामविचरक्षण ।

सोऽयं निरीक्षत दूरान मिष्ट भोज्यमिवातुर ॥ ७३ ॥

तस्मात् पीप्सिवमागाद्य त्रियता म-प्रसपद ।

गृहिणी गगिणी यत्न लब्धशयत प्रजायत ॥ ७४ ॥

इत्यादि शिष्यस्याख्यान श्रुत्वा तन निवेदितम् ।

सर्वं करोमीत्यवदद् भ्रूविवागवुगे गुर ॥ ७५ ॥

तदा दिवान्त त्रिपुग कृत्वाथ त्रिव्युष्टिकाम् ।

गुरुणा गृह तं शिष्या पपृर्भुवनोत्तर चिरम् ॥ ७६ ॥

नियोगिललनाः सर्वास्ति च तन्मित्रवान्धवाः ।

कपालेषु तदृच्छिष्टं वन्दित्वा बहुशः पपु ॥ ७७ ॥

कश्चिद् गातुं प्रवृत्तोऽथ कश्चिद् रोदिति सस्वनम् ।

कश्चिद् व्याघूर्णते कश्चित् प्लवते कृतशूत्कृतिः ॥ ७८ ॥

कश्चिदत्यन्तचैकल्यं नाटयन् भक्तिसम्भवम् ।

निश्चेष्टस्तिष्ठति चिरं संप्राप्त. श्वतामिव ॥ ७९ ॥

कश्चिद् विलोलश्रवादामभूषितो मदनिर्भरः ।

कृतकण्ठग्रह. पुसा चुचुम्ब ललना अपि ॥ ८० ॥

ततः क्षीवो गुरु किञ्चित् स्वकाव्यं देशभाषया ।

वीणावसरबोदप्रं कोञ्चिकावाद्यकृज् जगौ ॥ ८१ ॥

अर्धकभुजमानन्दादुद्यम्यैकेन पाणिना ।

गुरनंतं द्वाभ्या च शनैरुत्थाय चासनात् ॥ ८२ ॥

ततः शिष्याः समुत्तस्फुरद्दृहामनिनादिन ।

वृत्ताङ्गनापरिध्वङ्गा विभ्रस्तकटिकपंटाः ॥ ८३ ॥

शनैः प्रयाति गन्धर्वो विनष्टे दीपमण्डले ।

निर्विभागोऽभवत् तेजः रतिचक्रमहोत्सवः ॥ ८४ ॥

प्रभाति गुरुगन्धाय त्वग्या बलशप्रदः ।

कृतवद् विदधे मर्धं शिष्यैरन्यैर्निमन्त्रितः ॥ ८५ ॥

ज्वरादिकाले वेदाना शरत्काले नियोगिनाम् ।

पुण्यकाले गुरुणा च हेमपूर्णा यमुन्धरा ॥ ८६ ॥

अयाविशन् पृथुश्राम. नम्पमानः स्फुटश्रितः ।

पाश्चात्क्षीवो गुरुः परमाप्तो नियोगिनः ॥ ८७ ॥

सोऽन्नवीदद्य राज्यधे गृहकृत्यमहत्तम ।

राजराशिधन भूरि हृत्वा यात सहानुग ॥ ८८ ॥

अनुक्त्वापसृते तस्मिस्तत्सम्बन्धिनियोगिनाम् ।

पलायनव्यतिकर कोऽपि जातो गृहे गृहे ॥ ८९ ॥

चपेटोत्स्फोटितमुखस्त्वस्त्वामी बन्धन भट्टे ।

नीत पतत्पुरीपोऽग्रे स तावत् परिपालक ॥ ९० ॥

यावन्नोल्लुण्ठनञ्मथुर्वद्ध्वा त्वमपि नीयमे ।

तावद् राजभय घोरे नीतिरस्मिन् विधीयताम् ॥ ९१ ॥

इति युवाणे तन्मित्रे तैः शिष्यैः सहिते गुरौ ।

तूर्णं प्रयाते नि श्वस्य नियोगी दु पितोऽब्रुवत् ॥ ९२ ॥

अहो नु बालदोरात्म्याद् घोरता कियती बले ।

सावय मवंथा नष्टा कष्ट धर्मोऽनमागत ॥ ९३ ॥

इत्युक्त्वा सानुगो यावत् पलायनवृत्तोद्यम ।

म मुन्नाव भयान् मूय तावदेत्य भट्टैर्वृत ॥ ९४ ॥

म राजा हृतमर्वस्व प्रविलम्बो बन्धने चिरम् ।

धनेन वेद्यया स्वस्या मोचितो निरगान् ततः ॥ ९५ ॥

ततो विभवहीनोऽमी जापी स्वप्ननिरीक्षक ।

वभूय भवंप्रणतश्चाटुकार प्रियवद ॥ ९६ ॥

योऽभूदभ्युत्थितस्तत्त्वो नियोगी जिह्ममग्निभ ।

अधिकाग्निभ्रिगान् स वृद्धवृणायते ॥ ९७ ॥

अपिनाग्मदान्धाना दृष्टिबोधवता मदा ।

नेत्रनर्मल्यजनन बन्धन परमाऽजनम् ॥ ९८ ॥

य पादपनितानातान् पूज्यानप्यवमन्यते ।
भ्रष्टाधिकाग्न्यरणौ क्षकृल्लिप्ती म वन्दते ॥ ९९ ॥

अहो व्रत मुहूर्तेन भवन्ति न भवन्ति च ।
पलालदहनज्वालाचपला दिधिरश्रियः ॥ १०० ॥

स्वयमुत्थाय याताया जयाया निर्घनोऽथ स ।
यभ्राम लौत्यनिलय पिण्डार्थी बन्धुवेदममु ॥ १०१ ॥

रुक्ष कृशोऽतिमलिन स्यूतदग्धपटञ्चर ।
पिगाच इव दुष्प्रदयो दिनरेव बभूव स ॥ १०२ ॥

तुपाग्निकुण्डिकात्तापदग्धम्पिक्वृणोदर ।
यानमूलापनोदाय जानुग्रथितदामव ॥ १०३ ॥

देवद्विजघनग्रामजातबोष्ठगलग्रह ।
क्षुत्क्षामकुक्षि शुष्कास्य पतितोऽवम्करे भ्रमन् ॥ १०४ ॥

श्वजग्धजानुचरण प्रलवद्भूरिजोणित ।
कृपाद्रोच्छिष्टभुग् दत्तभक्तगोलकनिर्वृत ॥ १०५ ॥

दग्धार्धकपटीनिर्यत्सकेश्वपणद्वयः ।
भस्मप्रश्लिप्तशीर्षांगवक्ष पास्वो गतत्रय ॥ १०६ ॥

प्रलपन् काश्चिकावाडशी केनचिद् दत्तमण्डक ।
प्रपाणालिकया डोम्बभ्रान्त्या पाने तिरस्कृत ॥ १०७ ॥

रजस्वलापलालेन चञ्चलाङ्गस्तुहितागमे ।
शरावकर्परादानवलहे याचकार्भकैः ॥ १०८ ॥

वह्निपात्रप्रहारेण दग्धभ्रूश्मश्रुलोचन ।
चण्डालैः प्रेतवार्येषु लगुडैराहत सवृत् ॥ १०९ ॥

पङ्कशायी स चुक्रोश सत्रतीर्याग्रवर्त्मसु ।

नूपुरीपप्रणालेज्य पतितोऽसावधोमुखः ॥ ११० ॥

उच्चैःकृतकटिः प्राणानुत्ससर्ज नराधमः ।

इति दौर्गत्यतपसा प्रयातः सोऽस्थिशेषताम्

सशरीरः स्वयं प्राप्तो नरकं नरकण्टकः ॥ १११ ॥

एवं क्रमेण शान्तेषु नियोगिदिविराग्निषु ।

मोदते गतसन्तापः सन्तोषसुभगो जनः ॥ ११२ ॥

इति दिविरनियोगिघ्नातदुश्चेष्टिताना

कुसृतिचरितचर्चा नर्ममाला कृतेयम् ।

अपि सुजनविनोदायोम्भिता हास्यसिद्ध्यै

कथयति फलभूत सर्वलोकोपदेशम् ॥ ११३ ॥

इति श्रीब्दासदासापराक्वक्षेमेन्द्रद्विरचिताया

नर्ममालायां तृतीयः परिहासः

समाप्त्यै नर्ममाला ।

५. शृंगारः

(१) समयमातृका ।

प्रथम समय चिन्तापरिप्रश्न

अनङ्गयातुलाम्ब्रण जिता येन जगत्त्रयी ।
विचित्रशक्तये तस्मै नमः कुसुमधन्वने ॥ १ ॥

यस्या दुर्धरघोरवक्त्रकुहरे विश्वक्षये ऽक्षयते
क्षुब्धाब्धाविव लोलबालशफरी कुत्रापि लोकत्रयी ।
सामज्ञातविशालनालकलना तैस्तैः पुराणैरपि
प्रौढा देहिसमूहमोहनमयी काली कराग्रा नमु ॥ २ ॥

क्षमन्त्रेण रहस्यार्थमन्त्रतन्त्रोपयागिनी ।
क्रियते वारगगाणामिय समयमातृना ॥ ३ ॥

अस्ति स्वस्तिमता विलासवमते सभोगभङ्गीभुव
केलिप्राङ्गणमङ्गनाकुलगुरोर्देवस्य शृङ्गारिण ।
पद्मरीरेषु पुर पर प्रवरतालन्धामिधाविश्रुत
सौभाग्याभरण महीवरतनो सद्देतमद्य त्रिय ॥ ४ ॥

यत्र त्रिनेत्रनाम्नि नमस्तस्यैवत्वा जगत्त्रयीम् ।
पीरन्त्रोयिवलीकूले वसत्यसममायक ॥ ५ ॥

तत्राभूदभिभूतेन्दुद्युतिः कन्दर्पदर्पभू. ।

कान्ता कलावती नाम वेश्या वश्याञ्जनं दशो. ॥ ६ ॥

कुचयो. कठिनत्वेन कुटिलत्वेन या भ्रुवो. ।

नेत्रयोः श्यामलत्वेन वेश्यावृत्तमदर्शयत् ॥ ७ ॥

सा हर्म्यंशिखरारूढा कदाचिद् गणिकागुरुम् ।

कामिनां नर्मसुहृदं ददर्श पथि नापितम् ॥ ८ ॥

दमथुराशीचितमुख काचकाचरलोचनम् ।

पीवर तीरमण्डूकर्मज्जिरमिव शारदम् ॥ ९ ॥

विटाना केलिपटहं तप्तताम्रघटोपमम् ।

दधानं रोममालान्त स्पूलसत्वाटकपर्परम् ॥ १० ॥

ताम्बूलप्टीवनप्रासादुपरि क्षिप्तचक्षुषम्

आनिनाय तमाहूय सा नेत्राञ्चलमशया ॥ ११ ॥

म समभ्येत्य ता दृष्ट्वा चिन्तानिश्चललोचनाम् ।

पप्रच्छ विस्मित. कृत्वा नर्मप्रणयसंवृतिम् ॥ १२ ॥

ध्यानालम्बनमाननं करतले व्यालम्बमानालकं

लुप्तव्यञ्जनमञ्जनं नयनयोनिःश्वामतान्तोऽधरः ।

मीनवलीवनिलीनकेलिवह्य निद्रायमाण गृहं

वेपः प्रोपितयोपिनां गमुचित. कस्मादकस्मात् तव ॥ १३ ॥

किं भेष्या मदनवन्दिवधूनिनम्बे

मुथोणि नैव वत गायति मद्गलानि

मद्ग कृशाङ्गि किमनद्गमन.प्रभेण

नर्पूरचन्दनग्नेन न लिप्तमेतन् ॥ १४ ॥

प्राप्त पुर प्रचुरलाभमसम्पृशन्ती
 भाविप्रभूतविभवाय कृताभियोगा ।
 किं वेनचित मुचिरसेवननिष्पलेन
 मिथ्योपचारवचनेन न वञ्चितसि ॥ १५ ॥

लोभाद् गृहीतमविभाव्य भय भवत्या
 दर्पात् प्रदर्शितमशङ्कितया सम्बीभि ।
 दत्त तवाप्रतिममाभरणं नृपार्ह
 चोरेण किं प्रल्पित नगराधिपाय ॥ १६ ॥

दानोद्यतेन धनिकेन विनयमद्भगात्
 सवत्तोऽयमित्यथ धनैरवसायितन ।
 एतन्वान्तरस्वजनमिममविरोधितेन
 किं त्वनिकारक्षुपितेन कृता विवाह ॥ १७ ॥

क्षणा सकृत् तनुविभूषणमनुव वा
 यद् वानुबन्धविन्दीकृतकामुवेन ।
 यक्षणं सवजनतासुखभू प्रपव
 तीक्ष्णन भीरु किमु केनचिदावृतासि ॥ १८ ॥

वित्तप्रदानविक्रमेन पलायमाना
 कोटिल्यचारुचटुला शफरीव तोय ।
 गूढ वशीकरचूणमुचा कचेषु
 किं केनचिन् न कुह्वेन वशीकृतासि ॥ १९ ॥

निष्वासितु हृदयमभिततीव्रवरे
 सदर्शितप्रकटकूटधनोपचारे ।
 लोभात् त्वयानपचर्य पुनरावृत्तव (?)
 प्राप्न किमु प्रसभमर्थवशादनर्थ ॥ २० ॥

नैगित्यसभवनिज वणिज त्यजन्त्या

यान्त्या तूणज्वलनदीप्तिनियोगलक्ष्मीम् ।

नष्टे . वस्त्रविभवे विरस्ते पुराणे

जातस्तव स्तवकितोभयलाभमदग (?) ॥ २१ ॥

मिद्ध प्रयत्नविभवै परितोषितस्य

दातु नमुद्यतमति स्वयमर्थशास्त्रम् ।

नीतस्तत्र प्रचुरमत्सरस्यान्यया वि

गेहान् निधिबहुधन स्वमावीमुखेन ॥ २२ ॥

वि बाधमादपदकीमतिवाह्य कष्टा

लब्धाविकारविभवेन विवर्जितासि ।

किं मूर्च्छितामि विरतासि पुण्योज्जितासि

ध्यानावधानवधिरामि निमीलितासि ॥ २३ ॥

अप्युद्दामव्यमनमरणे सगमे कामुवाना

भद्र भद्रे भुवनजमिनस्त्वत्त्वलावीगलस्य ।

अप्युत्साहप्रचुरमृहद कामवेलीनिवासा

प्रीतोत्साहास्तव सुवदने स्वमितमन्तो विलासा ॥ २४ ॥

हरयादि तेन हितमनिहितेन पृष्टा

स्पृष्टा भूत विभवभङ्गभयोद्भवेन ।

मा त जगाद मुसदु स्वमहायभूत

निन्नानिगेवविषया बहुश भ्रमन्ती ॥ २५ ॥

गुणु बद्ध भमानन्ता चिन्ता मतापवाग्णीम् ।

ययाहमवसीदामि श्रीष्मत्पत्नेव मञ्जरी ॥ २६ ॥

मा मये वरभर्षाया मातुर्माता स्थिरमिति ।

व्यागी गृहनिधानस्य रत्ना नैवापमेय मे ॥ २७ ॥

योऽभाववद्यविद्याविद् वैद्य सद्य क्षयोद्यतः ।
दर्पादातुरचित्तेन वृद्धोऽपि तरणायते ॥ २८ ॥

तेन रोगघराभ्येन दत्ता रसवती मम ।
त्रिभागदोषता नीता लील्यलोभोद्भवात् तथा ॥ २९ ॥

प्रपञ्चवञ्चनार्वरात् सा तेनानुरता गता ।
काञ्चन्या पञ्चना नीता पश्यन्ती काञ्चन जगत् ॥ ३० ॥

हिरण्यवर्णा वमुधा तस्मिन्नन्तक्षणेऽपि सा ।
दृष्ट्वा मामध्ववीद् वत्से गृह्यता गृह्यतामिति ॥ ३१ ॥

नतस्तम्यामतीनाया गृह मे शून्यता गनम् ।
पराभवास्पदाभूत कामुकं स्वेच्छया वृतम् ॥ ३२ ॥

रिक्तः शक्तो न निर्याति नाप्नोम्यध्वमर धनी ।
शून्यशालेव पथिर्वनिरुद्धा कामुकैरहम् ॥ ३३ ॥

तस्माद् विदेश गच्छामि नेच्छाम्युच्छृङ्खला स्थितिम् ।
यथ रक्ताधिरक्ताना तुल्या स्वायत्तता सहे ॥ ३४ ॥

इत्युद्वाप्यदृशस्तस्या प्रलाप वृद्धनापित ।
आश्चर्यं ता समाश्चान्य सोच्छवाम प्रत्यभापत ॥ ३५ ॥

भवत्या वित्तलोभेन त्रिविचारतया परम् ।
भिषग् दुष्टभुजङ्गोऽसौ स्वयमेव प्रवेक्षित ॥ ३६ ॥

जनन्यो हि ह्यास्तेन वेद्याना पथ्ययुक्तिभिः ।
किं कुट्टनीकृतान्तोऽसौ वैद्यो न विदितस्तव ॥ ३७ ॥

स रोगिमगवर्गणा मृगयानिर्गतः पथि ।
उन्यादिभिः स्तुतिपदैर्विचित्रैः प्रणम्यते ॥ ३८ ॥

यमाय धर्मराजाय मृत्यवे चान्तकाय च ।

वैवम्यताय कालाय सर्वप्राणहराय च ॥ ३९ ॥

अधुना दुःखमुत्सृज्य मनः स्थित्यै विधीयताम् ।

कृत्रिमं त्रियता गेहे रक्षायै जननीजनः ॥ ४० ॥

व्याघ्रीव कुट्टनी यत्र रक्तपानामिषेपिणी ।

नास्ते तत्र प्रगल्भन्ते जम्बुका इव कामुका ॥ ४१ ॥

यत्र तत्र निमग्नानां वेश्यानां जननी विना ।

मध्ययोर्दिवसम्यापि मुहूर्तार्धम्य न क्षण ॥ ४२ ॥

न भवत्येव घृतम्य वेश्यावेश्मन्यमातृके ।

चुल्लीमुप्यस्य हेमन्ते मार्जारस्त्वेव निर्गम ॥ ४३ ॥

प्रविष्टा कुट्टनीहीनगृहं क्षीणपटा बिडा ।

गाथाः पठन्ति गायन्ति व्ययद्रविणमर्चिता ॥ ४४ ॥

अवष्टवा पुष्पमही वेशयोपिदमातृका ।

मन्त्रिहीना च राज्यश्रीर्भुज्यते विटचेटव ॥ ४५ ॥

अथ पीनस्तनाभोगसीभाग्यविषवोचित ।

द्रविणोषार्जनम्यैव बाल बुवल्प्रक्षणे ॥ ४६ ॥

खला इवातिषपलाः कृतालिङ्गनमङ्गमा ।

न गता पुनर्गयान्ति बाले धीवनवामग ॥ ४७ ॥

प्रथम

..... ना पुष्पवनीनां लगानां च ॥ ४८ ॥

तस्मान् भानिनि चापि हेमबुधुमाराभोक्ष्याय त्वया

माना नावदनेन रूटनुटिला काचिन्ममन्विष्यताम् ।

एता सुभ्रु भवन्ति यौवनभरारम्भे विजृम्भाभुवो
वेद्याना हि नियोगिनामिव क्षरत्वात् घना सपद ॥ ४९ ॥

अमृत्येव सा बहुनराङ्गवती तुत्रेव
कालस्य सर्वजनपण्यपरिग्रहेषु ।
क्षिप्रप्रकृष्टपलकल्पनया ययासौ
भागी कृत परिमितत्वमुपैति मेह ॥ ५० ॥

यामौ रामामन्यजल्तागाढसरोधलीला
नियन्त्राणा नियमजननी भोगिना मन्त्रमुद्रा ।
विश्व यस्या फलकलनया लदयतामेति पाणी
तस्या जन्मत्रयपरिगत श्रूयता वृत्तमतत ॥ ५१ ॥

तद्वृत्तमात्रश्रवणन कोऽपि सजायते बुद्धिविशेषलाभ ।
तयोपदेश स्वयमेव दत्ते भवत्यसौ हस्तगता त्रिलोनी ॥ ५२ ॥

इति श्रीध्यातृदामागरायज्ञेन्द्रनिर्मिताया समयमातृकाया
पितापरिग्रहो नाम प्रथम मन्त्रः ।

द्वितीय समय चरितोपन्यासः ।

अथ दत्तावधानाया कलावत्या यथाविधि ।
कथामकथयत कङ्क मुट्टन्या कपटाश्रयाम् ॥ १ ॥
सर्वभक्षा नमस्कृत्य तामेव भवभैरवीम् ।
वदामि चरितं तस्या कुक्षी यस्या जगन्त्रयी ॥ २ ॥
परिहामपुरं पूव पान्थावसथपात्रिका ।
वभूव भूमिका नाम ॥ ३ ॥

कन्यका ।

जाता चरट्टमालायाभधधर्षिकाभिधा ॥ ४ ॥

मा वर्धमाना मुमुखी पौरैः पर्वमु पूजिता ।

तद्गृहेष्वकरोच् चौरी पूजाभाजनसक्षयम् ॥ ५ ॥

गप्तवर्षेव मा लोभाद् वाक्प्रौढा हृद्वनोर्ण्ये ।

जनन्या पण्यता नीना लोके जालवधाभिघाम् ॥ ६ ॥

मुदृत्तशङ्खलतिका सकूटकुचकञ्चुका ।

वासुकाराधन चक्रे चुम्बनालिङ्गनेन सा ॥ ७ ॥

पुङ्गुमार्थी वणिकमूनुरथ तेनाययो युवा ।

मुन्दर पूणिको नाम पूषंवर्यमुवर्णवान् ॥ ८ ॥

मभाया नेत्रवालनालोलभ्रूलास्यविभ्रमं ।

कृष्टः कौतुकवान् भेजे चपलामङ्गम निशि ॥ ९ ॥

मा तम्य धौव्यमुप्तस्य निशि नष्टावलम्बिनी ।

निमीर्य शनकं मयं कर्णभिरणकाञ्चनम् ॥ १० ॥

अद्भुलीभ्य समाकृष्य हेमवालकबालिवा ।

चौरप्रस्तोव चुक्रोश हा हतास्मीति सम्बनम् ॥ ११ ॥

प्रतिबुद्धोऽथ सहसा य तया मुपितो वणिक् ।

याममाच्छादितधिरा गयी स्वजनलज्जित ॥ १२ ॥

तत मा यौवनयती दक्षिणभ्रमणाम्भरा ।

उयाम शङ्करपुरे मङ्गलेति कृताभिधा ॥ १३ ॥

भूरिभाग्यभरे यवना मा वामिकुमुमोच्चय ।

लेभे ममोगविधानि न रजण्या न वासरे ॥ १४ ॥

निर्गच्छता प्रविशता प्रतिपालयता बहि ।

वभर नद्गुहं मय्या न द्युनामिव वामिनम् ॥ १५ ॥

कूपे प्रपायामुद्याने सूदपीष्पिकवेश्मसु ।
सखीगृहे च तुल्याप्तान् सा सिपेवेऽह्नि कामुकान् ॥ १६ ॥

क्षपारम्भे क्षीब शिशुकमिव निक्षिप्य शयने
जगामान्य तस्मिन् गुरतघननिद्रापरमपि ।
निशाशेषे शूलाकुलनिजसखीवेऽस्मगमना-
पदेशेनान्य सा सततमगमन स्वक्यभरे ॥ १७ ॥

नानावहारकुपितं सान्विष्टा मुभगंभृशम् ।
पलायमाना गुप्तेषु तस्यौ कामुकवेश्मसु ॥ १८ ॥

तत प्रासादपालेन नन्दिसोमेन सा निधि ।
गौरीगर्भगृहं रात्री रागान्धेन प्रवेशिता ॥ १९ ॥

नि श्रामनिद्रया तस्मिन् प्रयाते काष्ठभूतताम् ।
देवालङ्करणं सर्वं सा गृहीत्वा मयी जवात् ॥ २० ॥

ततः समरसिंहस्य डामरस्यावरुद्धिका ।
भूम्वा नागरिका नाम प्रतापपुरवासिनः ॥ २१ ॥

प्रभूतपिशिताहारमभारः स्थूलता गता ।
सा तस्य भीममेनस्य हिडिम्बेवाभवत् प्रिया ॥ २२ ॥

सर्वस्वम्वाभिभाव सा संप्राप्ता तस्य रागिणः ।
प्रेरण बन्धुयुद्धेषु विदधे निधनैपिणी ॥ २३ ॥

हृते पितृव्रजे तस्मिन् बद्धमूला पर गृहे ।
माभूदपरपुत्रस्य श्रीसिंहस्यावरुद्धिका ॥ २४ ॥

विगलद्यौवना भूतः सा सपत्नीजिगीषया ।
चकार तस्य स्वीकारं वशीकरणमूलकैः ॥ २५ ॥

मत्स्ययूपधृतक्षीरपलाण्डुलशुनादिभि ।

प्रत्यायनप्रमवनाभूद् यौवनस्य प्रियस्य मा ॥ २६ ॥

अथ भूपभयात् नस्य प्रत्यासत्तेऽथ भूतपे (?) ।

भूरि द्रविणमादाय साविशन् नगरान्तरम् ॥ २७ ॥

तनग्ननुतरस्वच्छबसना विनतानना ।

रण्डा मृगवती नाम माभूत स्पर्शम्पृहामहो ॥ २८ ॥

सदा सूरेश्वरी गत्वा गतधारातटे चिरम् ।

निलवालुकदर्भाङ्गा सा चक्रे गितृतर्पणम् ॥ २९ ॥

तत्र बन्धुरमारात्यमश्वारोह महाघनम् ।

तीर्थस्थिता मा जग्राह मत्स्य बकवधूरिव ॥ ३० ॥

गृह मुष्ट्या गृहीत्वेव चित्तग्रहणकोविदा ।

मर्वाप्यव्ययकार्येषु सैव तस्याभवद् विभुः ॥ ३१ ॥

गामेन मा गते तरिमन् पञ्चना बहुसचये ।

तस्थौ पादाववष्टभ्य तम्यानुगमनोद्यता ॥ ३२ ॥

तद्वान्धर्ववर्षमाणा मिथ्येवागव्यदुर्ग्रहा ।

धैर्याविष्टम्भगम्भीरमुवाचार्माङ्गनेव गा ॥ ३३ ॥

श्रुते महति वैधव्ये वैधव्ये शीलविप्लव ।

शीलभ्रमे वियोगोऽय वह्निना मम याम्यनि ॥ ३४ ॥

इत्पुस्वा तीव्रमकल्पनिश्चलादममयीव मा ।

तद्विज्ञायाप्तहर्षेण मत्स्वव्यक्तिमिवावहत् ॥ ३५ ॥

ननस्तद्द्रविणम्वाम्य राजादेशादवाप्य मा ।

प्राणिना राजपुर्ण्यम्वाम्यी श्लोलावलम्बिनी ॥ ३६ ॥

सा तत्र पाहकाभावान् मृष्यन्ती पथिकाञ्चलान् ।
सध्यायामञ्चलावर्यः स्वल्पभाटीमयाचन ॥ ५७ ॥

तपस्विनी शिखाय्या सा सटग चक्रे तपस्विना ।
तत्र भैरवसोमेन भिक्षाभक्ताघंदायिना ॥ ५८ ॥

भस्मस्मेग्शरीरमचितरुचिदंताक्षिजीवाञ्जना
विभ्राणा स्फटिकाक्षसूत्रममल वंचिष्यमिष्र गले ।
नि मद्रकोचनिलीनकञ्चुकवचसुस्तन्ववाहुस्तनी
साभूत् क्षोभविधायिनी हतधिया मिधाक्षणे निर्गता ॥ ५९ ॥

जाते तत्रापि दुर्भिक्षे भिक्षाभक्नेऽतिदुर्लभे ।
सा रात्रौ देवमात्रादि ययौ हृत्वा तपस्विन ॥ ६० ॥

सा कृत्याश्रमक गतना बिहार हारितस्थिति ।
भिक्षुकी वज्रघण्टारूपा यभूव ध्याननिश्चला ॥ ६१ ॥

पात्र तत्र गुणोन्नित करतले ब्रुत्वाथ भिक्षास्पदं
जीर्णं कामुककूटरागमदृश कापायमावाय गा ।
चक्रे मुण्डनमण्डन परिणमत्कुम्भाण्यखण्डोपम
पिण्डापर्यै त्रिटटक्कनापञ्चयश्रेणीविहार शिरः ॥ ६२ ॥

पट्वी मण्डलशिक्षार्ण प्रणनाना मदैव सा ।
गृहे गृहे कुलम्बोणा ददौ दौ मीन्यत्रेणनाम ॥ ६३ ॥

वश्यप्रयोगवैद्याना वणिजामृद्विचर्तनः ।
मन्त्रवादेन मूर्खाणा सा पर पूज्यता ययौ ॥ ६४ ॥

नम्रोपामकदासेन मङ्गलाख्येन मङ्गता ।
सा गर्भं दम्भभोगाना मूर्तं विघ्नमिवादये ॥ ६५ ॥

विच्छिन्ने पिण्डपाते सा लम्बमानमहोदरी ।
प्रमृता धर्ममुत्सृज्य जगाम नगर पुन ॥ ६६ ॥

वृटकेशवती तत्र चित्रसेनस्य मन्त्रिण ।
पुनर्जन्मनि सा पुण्यं पत्न्या धात्री प्रवेशिता ॥ ६७ ॥

मार्धक्षीराभिधा धात्री सिंहपादवृक्षीम्विता ।
वालोत्सङ्गा गृह सर्व आसीकर्तुमिवैक्षत ॥ ६८ ॥

क्षीरसक्षयरक्षायं गप्राप्तसरमागता ।
मा मन्त्रिभवन धाना धात्री पानीवृत्ता श्रिय ॥ ६९ ॥

वण्ठे विद्रुममालिषा थवणयोस्ताहीयुग राजत
स्थूलस्थूलविभक्तिमक्तवटकप्राग्भारभाजी भुजो ।
गुल्फास्फाठविलम्बिक्म्बलघनारम्भा निगम्बरधली
धात्र्या समृतभोजनैर्गभितवीभूत पुराण वपु ॥ ७० ॥

ततस्तदपचारण शिशी जातज्वरे व्यथान ।
वैद्यदत्तोपचामा सा मत्स्यमूपपरिक्षयम् ॥ ७१ ॥

पानीय विनिवारणीयमहित भक्तस्य वार्तेव वा
द्वित्राण्येव दिनानि धात्रि दयया धात्रीरस पीयताम् ।
जीववेण शिशुभञ्जस्व विविधैरस्योत्सवै मणद
वैद्येनति निवेद्यमानमवराम मा भवमेयाश्रुतम् ॥ ७२ ॥

दृष्ट्वा तत्रानुर्वाला तृणवत् मुतगगिणी ।
मा ययौ निदया रात्रौ गृहीत्वा हेममूत्रिकाम् ॥ ७३ ॥

तत प्रत्यन्तविगये प्रभूतच्छाममाचर ।
ग्याता धनयन्ती नाम स्फीता चणै गृहम्वितिम् ॥ ७४ ॥

अथाश्वशालादिविरं स्वीकृत्य रतिवाडयम् ।

सा चक्रे जीवलोकस्य म्वनामपरिवर्तनम् ॥ ३७ ॥

तल्याभसेवया नित्य सा तस्य स्नानकोष्ठके ।

दिलासस्वरिणालापदिविरम्याहरन् मनः ॥ ३८ ॥

॥

पृत्वा लुण्ठ दिवममखिल भूरिभूर्जप्रयोगं-

भुक्त्वा पीत्वा निशि बहुतर कुम्भकर्णायमान ।

प्रातः स्नानम्यतिकरकलादम्भसमावनाभू-

माद्य दाह नयति दिविरः गान्तिमन्जलेन ॥ ३९ ॥

प्रबृद्धापरपुत्राथ दिविराराधनव्रता ।

निखिल जीवलोक सा विक्रीय धनमाददे ॥ ४० ॥

सा वेश्मविक्रयादाने पुत्रैराकृष्य वारिते ।

गत्वाधिवरण चक्रे मठिमट्टोपमेयनम् ॥ ४१ ॥

उत्कोचारब्धसघट्टभट्टैः कूटरथादिभि

मादिष्टाभीष्टमपत्तिर्जग्राह जयपट्टकम् ॥ ४२ ॥

गृह विक्रीय सर्वस्व गृहीत्वा पुत्रगङ्गिनी ।

सा चित्रवेपप्रच्छन्ना ययी शाक्तमठाश्रयम् ॥ ४३ ॥

वृष्णीकृतश्वेतवचा रङ्गाभ्यङ्गेन भूयमा ।

... .. जलेव सा तत्र नवपथ्याङ्गनाभवत् ॥ ४४ ॥

चलित्वाभ्यागता वणिक्वधू ।

इति तस्या प्रवादेन बभूवाधिविषय ॥ ४५ ॥

मत्पासत्यवपातत्यमविचार्यैव धावति ।

गतानुगतिकत्वेन प्रवादप्रणयी जन ॥ ४६ ॥

क्षीणजिह्वावरकरा कोपपानेन कामिनाम् ।

छिन्नाद्रगुलि सा जग्राह रागवेला पुन पुन ॥ ४७ ॥

मा चौरद्रविणादानाद् मृहीता शठचेटकैः ।

प्रत्यक्षापहनववती सुबद्धा बन्धने धृता ॥ ४८ ॥

तत्र बन्धनपालेन भुजङ्गास्येन सङ्गता ।

निर्विकल्पसुखा चक्रे मत्स्यापूपमधुक्षयम् ॥ ४९ ॥

नाथ बन्धनपालस्य गाढालिङ्गनगङ्गमे ।

क्षीयस्य चुम्बनामकता जिह्वा चिच्छेद मुक्तये ॥ ५० ॥

मा जिह्वाछेदनिःसृज्य तमानन्दविद्वजितम् ।

श्रीवेप म्यागुक्तेः कृत्वा जगामोत्क्षिप्तभृङ्गवला । ५१ ॥

मा भग्ननिगडा प्राप्य रजन्या विजयेश्वरम् ।

महामात्यमुताम्नीति जगादानुपमाभिधाम् ॥ ५२ ॥

मा तत्र भोगमिश्रस्य प्रीत्या रत्नैर्गवांसिहत् ।

पुगणचित्ररूपस्य यौवनम्याल्पशयताम् ॥ ५३ ॥

मनोऽक्षिप्तकुचा वचायततया करे

वद्वपाटलपट्टवेन मरलस्थूलाञ्जनव्यञ्जना ।

नामार्षविधि वाममा च यदन मछाय विद्याधरी

वेय नृतननिर्गतेति विदधे मा मुग्धममोहनम् ॥ ५४ ॥

नामैकवार दृष्ट्वैव नग्रा प्रथमगोनुकात् ।

पपापि तेन चरम्यान् न कश्चित्पुनरापयी ॥ ५५ ॥

नीतमालेय निनिरे दीपमालेय यागरे ।

जीर्णा निर्मान्यमालेय येऽद्या वस्योपमुग्धने ॥ ५६ ॥

साथ मेघापघातेन तस्मिन् पशुधने वने ।
स्थवाय इव मापाये याते चर्माविशेषताम् ॥ ७५ ॥

गृहीत्वा पशुपालस्य स्थूल निक्षेपकम्बलम् ।
गत्वावन्तिपुर चक्रे तारारयापूपविक्रयम् ॥ ७६ ॥

ग्रीन्वा गणेशनैवेद्यमण्टकाना वण्डकम् ।
पुन पाकाष्मणा नित्यमकरोद् विनय पथि ॥ ७७ ॥

माभुङ्क्षत गृहनारीणा प्रभूतोज्जामतण्डुलम् (?) ।
प्रभूतलाभकुब्धाना मूलस्यापि परिक्षय ॥ ७८ ॥

पान्थकन्या दृताभ्यक्ता कृत्वा कुञ्जलिङ्गमिथा ।
मिश्र्यामन्नविवाहार्थमयाचत गुहे गृहे ॥ ७९ ॥

तत सा पञ्चिका नाम द्यूतशालापुर स्थिता ।
वपटाक्षशलाकानामकरोद् गूढविक्रयम् ॥ ८० ॥

मा पीठिकी मुकुलिका कृत्वा निर्मल्यविक्रयम् ।
देवप्रासादपालाना मूल्य भुक्त्वा यमो निधि ॥ ८१ ॥

ग्रामयात्रामु सा वारिसत्रदात्री हिमाभिधा ।
रङ्गप्रेक्षणवालाना निनाय बलयादिकम् ॥ ८२ ॥

सा नक्षत्रपरावृत्ति कृत्वा पट्टवाष्टकेष्वपि ।
विवाहेष्वकरोद् यत्न वर्णाग्न्या कूटघर्णन ॥ ८३ ॥

गणविज्ञानिका मुग्धप्रत्ययं ख्यातिमाययो ।
नामाभिज्ञानमात्रज्ञा न तु चौरान विवेद सा ॥ ८४ ॥

भावसिद्ध्यभिधाना सा देवतावेशधार्मिणी ।
उपहारान् प्रयच्छेति वदन्ती नावदत् परम् ॥ ८५ ॥

तत उन्मत्तिका भूत्वा सा नगनालिङ्गगिता श्वभि ।
कुम्भादेवीति विख्याता प्राप पूजापरम्पराम् ॥ ८६ ॥

क्षिप्रोपदेशलुब्धन कुलदासेन मन्त्रिणा ।
मार्चिता प्रययौ हृत्वा पूजाराजतभाजनम् ॥ ८७ ॥

साध तक्षकयात्राया चलहृष्टा दिनत्रयम् ।
कल्पपाली कला नाम विदध मद्यविक्रयम् ॥ ८८ ॥

कटिघण्टाभिधानस्य सा क्षीबस्य तपस्विन ।
रात्रौ तत्र प्रमुप्तम्य घण्टा मघ्न समाददे ॥ ८९ ॥

तत सा भरिधत्तूरमधुना नष्टचेतसाम ।
पान्धामा सबमादाय निशि शूरपुर ययौ ॥ ९० ॥

एव कृत्वा लवणसरणी भारिक भतुमश
ताम्मन निद्रावशमुपगते रात्रिमन्यै क्षिपन्ती ।
प्रानबद्ध्वा पृथुकन्तिद सङ्कटे दीर्घदाम्ना
मूर्ध्ना भार दिवसमखिल मा धिलामैरुताह ॥ ९१ ॥

नि गुप्कैरतटमहाहिमपथैरल्लब्ध धाराम गिरीन
श्रम्या नाम दिनायसानसमय मान्याङ्गनारूपिणी ।
हेमन्ते वमनावगुण्ठनमुखी पञ्चालधागमठ
शीतानां घनरुम्भकम्बलवती चक्रे स्पृहा कानरा ॥ ९२ ॥

साध मत्यवती नाम वृद्धा ब्राह्मण्यवादिनी ।
वभ्राम सागरद्वीपगङ्गानाभरणा भुवम् ॥ ९३ ॥

क्वचिद् यागवधाभिज्ञा क्वचिन् मामोपवामिनी ।
क्वचित् नीर्धार्मिनी मिथ्या मा पर पूज्यता ययौ ॥ ९४ ॥

वेदधूननघूपेन मूर्खंश्रद्धाविवायिनी ।

महती प्रतिपत्ति मा लेभे भूपतिवेदमसु ॥ ९५ ॥

मेनास्तम्भ वरिष्यामि राज्ञा कृत्वेति वर्णनम् ।

भुक्त्वा हेम ययौ रात्री प्रत्यासन्ने रणोद्यमे ॥ ९६ ॥

वेदागम्बुगयाध्राद्वगङ्गास्नानादिवादिनी ।

तन्फल बन्धमाधाय सार्धेभ्य साग्रहीद् धनम् ॥ ९७ ॥

नष्टच्छायोपदेशार्थं मार्थिना पवि द्रम्युभिः ।

रुद्धा शिविकया वर्षं प्रपलाप्य ययौ तन ॥ ९८ ॥

चीनानवानामण्डानि माथ रुद्राक्षमञ्जया ।

ददौ मूल्येन शिष्याणा रुद्राक्षाधिक्यवादिनी ॥ ९९ ॥

वित्मिद्विधूतश्रद्धागृहीताभरणाम्बरान् ।

मा चिक्षेपान्धकूपेषु पानालललनोत्सुकान् ॥ १०० ॥

अद्भगविद्विवाभ्यमीनि मुस्तिग्धविषगण्डकं ।

मा बबन्ध गले माला विषजाटगुलिकाभिधा ॥ १०१ ॥

शुक्लस्थानेषु सर्वेषु शौल्किकेभ्य स्वभावतः ।

मुहूर्तमोहनं पुष्पं सा दत्त्वा स्वेच्छया ययौ ॥ १०२ ॥

वर्षाणां मे सहस्रं गतमधिकतरं वेदम्यहं धातुवाद

मिद्वो मे वाक्प्रपञ्चं करतलकान्तिं त्रैपुरं कामनस्त्वम् ।

उर्वर्यां गर्वस्वर्वाकृतसकलगुरुग्राभभक्त्या तथास्या-

मिन्यास्यानेन नीताच्चरणतललिहृष्टककुगं गुरुकुरत्वम् ॥ १०३ ॥

पूजामञ्जा भजन्मे जयनुतिषु नति दिक्षु काम्बोजभोजा

सेवानुष्णाम्स्तुरङ्गा परिचरणगते वि च चीनाः प्रत्रीनाः ।

उत्कण्ठातीस्त्रिगर्ता परिचरणविधौ पीडयन्त्येव गौडा

दम्भारम्भेण तस्या विदधति कुसुमोत्सङ्गतामद्गवद्गताः ॥ १०४

भ्रान्त्वा मही जलनिधिप्रथितामशया

मायायिनीतिविदिताविरतोन्नति सा ।

प्राप्ता पुनर्नजपद तन्वीरणेपा

क्षीणोऽपि देहमिव कस्त्यजति स्वदेशम् ॥ १०५ ॥

सा सर्वदेशपरिशीलितवेषभाषा

प्रभ्रष्टभूपतिमुताहमिति ध्रुवाणा ।

छिन्नाङ्गुलिदंशनस्त्रण्डितनासिकाग्रा

लालाटनीलतिलवैविदिता ममैव ॥ १०६ ॥

सा चेत् प्रकीर्णधनगेहनिधानसर्पी

गूह्णाति लोभजननी जननीपद ते ।

तत्त्वामिलोकरामलार्थसमृद्धिमेता

यत्नाद् विना मृतनु हस्तगतामवेहि ॥ १०७ ॥

तस्मात्तामहमेव वूटकुटिला गत्या स्वय त्वत्कृते

सर्वज्ञा सकलार्थसार्थसरणेः मिद्ध्ये समभ्यर्चये

किं किं वा कथयामि सैव जगती जानाति जेतु धिया

नास्त्यन्या गतिरित्युदीर्य हितवृत्तं तूर्णं ययी नापित ॥ १०८ ॥

इति श्रीमदामदामापराम्यक्षेमेन्द्रनिर्मिताया समयमातृकाया

चरितोप-यासो नाम द्वितीय समय ।

तृतीय ममय ।

प्रदोषवेद्यालापवर्णनम् ।

अथ सर्वार्थजननी जननी वेद्यायापिताम् ।

मित्रे स्वभावमलिनामानेतु गन्तुमुद्यते ॥ १ ॥

गङ्गोच्चलेनमजाना दूरतामिव रागिणाम् ।

आमघ्नश्रीविद्योगाना स्वापग्लानिरजायत ॥ २ ॥

दनेदिनघने क्षीणे स्वल्पशेषाम्बर परम् ।

अन्ध्रत क्षण रागी मध्याधाम्नि दिनेश्वर ॥ ३ ॥

सध्यया क्षिप्ररागिण्या निरस्त पङ्क्तिपवान् ।

नीराग मागजले चिक्षेप तपनम्ननुम् ॥ ४ ॥

तामिमिग्मभारैर्वाग्रामाप्रमाधन ।

गुष्णागुग्मभरोद्भूतधूपधूमोद्गमायितम् ॥ ५ ॥

यामिनीवामिनीनीर्णवेद्यालापोपम तम ।

दीपचम्पकमालाभिविश्रान्तिनियम ययो ॥ ६ ॥

अथ सर्वेनावनिनामापन्न्यक् गृहच्युतम् ।

अदृश्यत दद्याद्भूय दन्नपत्रमिवाम्बरे ॥ ७ ॥

रजनीरमणीवान्ने दिनान्ते नृहिनविधि ।

उदिने मुदिने भोवे बभूव मदनोमय ॥ ८ ॥

भुक्ता महत्सार्गपदममरश्री

कृता जनस्मरणमात्रदशावशेषाम् ।

वेद्येव काममनपेक्षितपक्षपाता

क्षिप्र दद्यात्तुविभवानग्न्या बभूव ॥ ९ ॥

तत कर्तुं प्रवृत्तेषु वेश्यावेशमाग्रवत्समम् ।

विटपु मधुलुब्धपु निर्वापार गतागतम् ॥ १० ॥

द्वाराग्रदत्तवर्णामु ग्रहणग्रहणप्सया ।

कुट्टनीषु तृणापातेऽप्युन्मुखीषु मुहुर्मुहुः ॥ ११ ॥

दिनकामुकनिर्मल्यमान्यताम्बूलिनी भुवम् ।

समृज्य सज्जक्षय्यासु वक्ष्यास्वन्यप्रतीक्षया ॥ १२ ॥

आस्तीर्यमाणखटवान्त किङ्किणीश्रवाणमज्ञया ।

गारावतेषु विरतैर्ब्रजत्सु स्मरवन्दिताम् ॥ १३ ॥

गृहीतम्घोषपरि वक्ष्य गृह्यते ग्रहण पुन ।

पूर्वं किं नागतोऽमीति वदतीप्सवपरां च ॥ १४ ॥

उदरावद्धवमनैर्जटाग्रन्थिनिपीडनम् ।

कुर्वाणर्वारगलहे प्राग्ध्व शठदेशिबे ॥ १५ ॥

श्वय मात्रा च युगपद गृहीत ग्रहणद्वय ।

गारे प्राप्त तृतीय च यान्तीप्सव्यास्यदर्शनम् ॥ १६ ॥

अनायात परिचिते प्रत्याग्यात नयागते ।

उभयभ्रगशोकेन मीदन्तीप्सवगम् च ॥ १७ ॥

भुक्ताज्जितानामन्यासु पुन प्राप्तार्थमपशम् ।

जननी दुजनीकृत्य कुर्वाणासु प्रसादनम् ॥ १८ ॥

यदि तत्र मा मुजननी न जानीयात् सुखामयम् ।

अभ्रिप्यदुपायो म तत कोऽमी प्राणधारण ॥ १९ ॥

नित्यावहारबुधित मर्वायैरुपवाग्निम् ।

अजुमात्रजयन्तीषु त्रिदशामु तवेरिषु (?) ॥ २० ॥

अन्यनाम्ना प्रविष्टानां कलहे कूटकामिनाम् ।

कुट्टनीषु रटन्तीषु घष्टारणरणोत्कटम् ॥ २१ ॥

प्रमुत्तकटकक्षीवक्षीणक्षुद्राभृते गृहे ।

मखीभवनमन्यामु यान्तीप्वादाय कामुकम् ॥ २२ ॥

द्यालमार्जारिकाह्वानव्याजेनान्यामु वर्त्मनि ।

कटाक्षोः कलयन्तीषु वूरात् कामुकमामिषम् ॥ २३ ॥

एकः स्थितोज्ज्वलः प्राप्तोज्ज्वलः परम्याद्यं व दुर्यहः ।

किं करोमीति जननी पृच्छन्तीप्वपरामु च ॥ २४ ॥

निगा दीर्घा नव कामी तनयेयं कनीयमी ।

व्यप्रेति कालहाराय वृद्धायर्गे कथोद्यते ॥ २५ ॥

नामाताद् गृह्यते भाटी चरन्ति भ्लेच्छगायनाः ।

इत्यन्यामु वदन्तीषु दून्यगत्यासु लज्जया ॥ २६ ॥

आयाने वार्यमाणेऽपि निर्माने क्षीणकामुके ।

व्याजकुक्षिनिर्गन्त्यावन्दिनीषु पगसु च ॥ २७ ॥

मुग्धकामुकमित्राणां स्वेच्छया ध्वयकारिणाम् ।

प्रस्तुते स्थिरलाभाय कुट्टनीभिर्गुणमनवे ॥ २८ ॥

लज्जामहे वयं स्वल्पधनेनेति विभाविति ।

गण्यमाने दक्षगुणे धूर्ते प्रथमकामिनाम् ॥ २९ ॥

प्रयामयन्नेरधिनारिभूतोः स्थितावगृह्णा ननया ममेति ।

काचिद् वदन्ती विजने विगूह्य अप्राह भाटीं त्रिगुणां समूहात् ॥ ३० ॥

अप्ये मयैतद् दुहितुनं योग्य

न च क्षणोऽग्नि त्वमदृष्टपूर्वः ।

इति ब्रुवाणापि विट पटान्ते

गाढ गृहीत्वा न मुमोच काचित् ॥ ३१ ॥

अमात्यपुत्रेण भुताद्य नीता

क्षमस्व रात्रिं प्रणयान् मगं वाम् ।

उरुत्वेति काचित् जरती चकार

रिक्तस्य सक्तस्य च विप्रलम्भम् ॥ ३२ ॥

दानस्य न ददाति वारविरहे टपकोऽथ लब्धस्थल

कूर सैन्यपतिः प्रयाति रिपुनामर्षव वार विना ।

वृत्तिर्देवगृहात् कथं नु दिविरे वारोऽज्जिते लभ्यते

वाटीपेटकवारणा गतवती प्रोवाच काचित् सखीम् ॥ ३३ ॥

भन्यास्ता सखि कूटपाशनिचयैराकृष्टमुग्धशिर

कुर्म किं वयमेव वञ्चनकला जात्या न जानीमहे

सद्भावे सतत स्वभावविमुख गर्वाभिगच्छी जनो

वाक्यै काचिदिति प्रकाशमकरोत् सक्तार्जवावर्जनम् ॥ ३४ ॥

.. मवलंब सा रमवती नीता क्षणेन क्षपा

पापेन क्षपित दिन निशि तथा दध्यावहार कृतः ।

इत्युद्वेगपरिग्रहग्लपितधीः पृष्ट महासंविष्टे-

व्याचष्टे बटुकुट्टनीकुण्डलतामक्लिष्टकूटा विटः ॥ ३५ ॥

नाम्नदगेहप्रवेश सगुणजनकधावेलिमात्रोपचारं-

व्यापागरम्भसारप्रयमदवसरे वासरे कामुवानाम् ।

वृत्तिर्वृत्तानुरोधात् कथमपि विदिताद् गृह्यते यामवत्या

इत्युच्चं काचिदूने बहुगनगणितावर्गमर्षोपधान्यै ॥ ३६ ॥

गुह तग्लिने हार वण्टे गृहाण मनोहरे

वयम्युगठ शीले शीले विलोक्य मेगलाम् ।

भज मलयज चित्रे रात्रि प्रयाति कठोरता-

मिति चतुर्गताचार्यस्तामा वभूव मल्लीजन ॥ ३७ ॥

इति श्रीव्यासदासपराक्षमेन्द्रनिर्मिताया समयमानुषाया

श्रवणवेद्यान्तापवर्णन नाम तृतीय समय ।

चतुर्थ समय. पूजाधरोपन्यास ।

अस्मिन्नवमरे घूर्तवान्तालीना मुबुट्टनी ।

नापिताग्नयेन तमसा रजनीव सहाययो ॥ १ ॥

अग्निधन्त्रशिरस्तन्त्री श्रीनान्योदरकृत्तिता ।

धुपवायवरङ्गाङ्गावृतेव वटपूतना ॥ २ ॥

यत्नन्ती मुवहुच्छिद्र घरीर चर्मगन्धनम् ।

अन्नगन्तजगद्व्याजशिक्षाशकुनिपञ्जरम् ॥ ३ ॥

मर्मस्वग्रहणेनापि लम्बमानमुखी मदा ।

तृलेवाद्धमहमाङ्गा ध्रुलोत्पतुलने वडे ॥ ४ ॥

गमा समधने पाप सपापाधमगाधमे ।

धात्रा वृत्रिमरागस्य स्वरमादेव निमिता ॥ ५ ॥

मुष्पष्टदृष्टदीर्घोद्गदशना भीषणावृति ।

प्रमथनूरकोपेन मस्तिष्ताम्यग्ना शुनी ॥ ६ ॥

उड्गकवदना कायश्रीवा मार्जारलोचना ।

निमिता प्राणिनामङ्गैरिव नित्यविराधिनाम् ॥ ७ ॥

वेद्यावननंरूपालिन्या यया रागमहाप्रो ।

वृना वामुत्तरास्य मट्वाट्मशरणा तनु ॥ ८ ॥

सक्ताश्रुपातजननी ता विलोक्य कलावती ।

अभिचारहुतस्याग्ने काली धूमजिह्वामिव ॥ ९ ॥

समभ्रमोत्थिता तस्या वृत्वा चरणवन्दनम् ।

दत्त्वा निजासन चक्रे स्तुति पूजापुर सराम् ॥ १० ॥

व्रेष्योपदेशविषये चतुराननत्वान्-

मायाप्रपञ्चनिचयेन जनार्दनत्वात् ।

निक्तप्रसक्तकलहैरतिभैरवत्वात्

सर्गस्थितिक्षयविधातृगुणा त्वमेव ॥ ११ ॥

उद्भिन्नदीवनमनोहररूपगोभा-

मभाविताभिनयभोगमनोभवानाम ।

एणीवृशा त्वदुपदेशविवर्जितामा

मातर्भवन्ति न हि नाम समीहितार्था ॥ १२ ॥

तस्माद् भजस्व परिकल्पितपुत्रिका मा

भक्तनामन-यशरणा शरण प्रपन्नम् ।

जात्मार्षणप्रणयिना नवदर्शनेऽपि

जात्यैव पेशलधिय सदया भवन्ति ॥ १३ ॥

दृश्यमिता कलावत्या प्रत्यामन्नमुखस्थिति ।

मनुष्यामिषकङ्काली कङ्काली तामभापन ॥ १४ ॥

मशान्तहृदयस्नेहा नि शूलप्रसवोद्भवा ।

गर्भभार विना पुत्रि त्व सुताभिमता मम ॥ १५ ॥

शङ्केन जन्मसुहृदा त्वदर्पमहमर्षिता ।

शूतेष मे विटञ्छिन्ना नागा येन पुन पुन ॥ १६ ॥

पात्र मदुपदेशस्य त्वमेव त्रिदशोचिता ।

सद्भिर्तिलिप्तिन चित्र चित्रनामेति नेत्रयो ॥ १७ ॥

श्रूयता प्रथम पुत्रि भूत्यं यत् वययाम्यहम् ।
कलापोप तु कालेन नित्याभ्यासादवाप्स्यमि ॥ १८ ॥

न कुलेन न शीलेन न रूपेण न विद्यया ।
जीविताभ्यधिकं बुद्धिलभ्य धनमवाप्यते ॥ १९ ॥

प्रायेण जगति प्रज्ञा नाना " स्ति वस्यपितृ ।
इयती जगती वेषि पूर्णामूर्णायुभिर्जडं ॥ २० ॥

भज्ञातकालोचितकर्मयोगा रोगा इवाहंनिशपच्यमाना ।
जगत्त्रये देवमनुष्यनागा प्रज्ञादरिद्रा खलु मर्व एव ॥ २१ ॥

उपेष्टेन तावत् परमेष्ठिनेव विचारशून्येन उत विमेतत् ।
यत् कामिनीपीनपयोधराणा विद्युद्विलोला विल यौवनश्री ॥ २२ ॥

वा नाम बुद्धिहीनस्य विधेरस्ति विदग्धता ।
दूष्माण्डाना न यश्चरे तैलमूर्णा च दन्तिनाम् ॥ २३ ॥

रत्नाविना जलनिधी मधुमूदनेन
म्लेश किलाद्विवलनप्रभवोजुभूत ।
वि सैव पूर्वमखिलार्थविलुण्ठनाय
वान्तावृति वण्टकाममयी न मृष्टा ॥ २४ ॥

निद्रा महीभारणग्रहश्च श्रीमश्रयत्वं पर्याचन च ।
अत्युन्नतत्वं गुणहीनता च किं युक्तमेतत् पुरुषोत्तमस्य ॥ २५ ॥

कृश शरी गणा नम्रा भार्या वस्त्रार्घ्यहाग्निनी ।
शभोधनपतिप्रीतिर्न विद्य वसोपयुज्यते ॥ २६ ॥

भस्मान्न प्रवट विभाति ललना योऽद्रे म वि युक्तदृन्
नि मह्य मनन गणेषु रमते य वि म मत्पन्न ।

य सक्त परमेश्वरोऽपि वृषभृदग्रे स कि नीतिमान्
गोप्या य कुटिला कला स्फुटतया घत्ते स कि धीधन ॥ २७ ॥

कि कामिनीप्रणयिना दिननामवेन
समातित भ्रमकृता कृतिना स्वतेज ।
अर्थेन कि न विहिताभिमुखा मृगाक्षी
वित्तेन तीक्ष्णतरमप्यबला सहेत ॥ २८ ॥

चन्द्रम्येद्वरसेवया कृगतनो क्षैण्य न निर्मूलित
मानी मूर्ध्नि जड स्थित कथमिव प्राप्नोति सपूर्णताम् ।
वृद्धमर्थी यदि कि करोति चरणोपान्ते न तस्यास्पद
हन्त्येव स्वसमीहित गुणमदादुर्ध्वं स्थिति सेवक ॥ २९ ॥

यात प्रतारयितुमीश्वरमद्गनाया
मार पुरा किमिति कार्मुकबाणपाणि ।
माग्ने तनान यनितागुणवर्णनाना
यत् सौ तेन नियत विननाश मूर्ख ॥ ३० ॥

रक्तोज्ज्वलोकविटपी परपुष्टग्रन्धा
प्राप्नोति यस्य विभव वरणप्रहारम् ।
तस्मै नमृद्धिमच्चिर्वमंधुपेनिपत्य
धूर्तं निपीतमधवे मधव नमोज्जु ॥ ३१ ॥

स्वाम्य भवजगत्सु दिव्यभुनयस्तत्रोचिता मन्त्रिणो
राष्ट्र भवगंसहो महामणिगुरु कोप मुधाम्भोजिधि ।
दुर्ग भेग्निर स्वमन्यममरा श्रीमान् मुगारि मुहत्
मा बुद्धिविवुषाधिपस्य तु यया व्याप्त भगार्द्धैर्वपु ॥ ३२ ॥

अन्धम्यापत्वालनूटवटुवत्रोधस्य निम्नेजम्
मर्यात्रान्निनिपीडितस्य जरुधेदानु प्रवृत्तस्य ते ।

सह्यातीतसमस्तरत्नवमतेर्मूर्खा किमेतावता
मोहादेकगजाश्वपादपसुरामात्रेण तुष्टा भुग ॥ ३३ ॥

रामेण हेमहरिणाहृणोन्सुवेन
बूटाक्षवेलिमरणेन युधिष्ठिरेण ।
ईर्यारूपा द्विजरूपा जनमेजयेन
दत्त पर मनुजवर्मनि मौग्ध्यमेतु ॥ ३४ ॥

नागैस्तादृश्यंममपित तदमृत यत्नश्रमंदुर्लभ
नो पीत न विलोकिता न पिहित मोहात् पर हारितम् ।
तस्मान् नास्ति जगत्त्रयेऽपि विमल प्रजाकण कम्यचित्-
सर्वं प्राक्मनजन्मकर्म वशादर्थोत्तमे धावति ॥ ३५ ॥

एष जट्टेषु लोकेषु स्त्रीषु मृग्धासु का कथा ।
मद्विहीनप्रमादेन जीवाम वैवर्त वयम् ॥ ३६ ॥

मृग्ध पर्ययमायानि प्रत्यक्षेऽप्यग्यथा उते ।
मायाप्रपञ्चमारश्च वेद्याना विभवोद्भूय ॥ ३७ ॥

पुग मठरकाभ्यग्य मया पाणी द्विजन्मन ।
ताम्बूलवत्पल्लिन प्ठीविन हाम्यलीङ्ग्या ॥ ३८ ॥

मुग्धस्तनोऽवमानन मोऽभिजानोऽभिमानयान् ।
जनगमदि जज्वाळ त्राधादात्मवपोक्षत. ॥ ३९ ॥

माधो धानुप्रक्षेपेन मिथ्या पश्यमि विभ्रमम् ।
न मया प्ठीविन किञ्चिद् नित्यो पाणि प्रमृग्यताम् ॥ ४० ॥

जातया चर्मयय चक्षुग्मन्मिन् न प्रत्यमन्तव ।
मम मन्त्रावलीगता प्रमाण वचन न निम् ॥ ४१ ॥

इत्युक्त्वा तीव्रशपथंगलहस्तादिचादनः ।

स मया प्रकृतिं नीतस्तथेति प्रत्ययं ययौ ॥ ४२ ॥

पदे पदे जगत्यस्मिन् निधिर्देवेन निर्मितः ।

विटचारणवेद्यानां बुद्धिहीनावलम्बनम् ॥ ४३ ॥

नवयौवनकाले मे गृह विप्रमुतः पुरा ।

विवेश रात्रिभोगाय नाम्ना शकरवाहनः ॥ ४४ ॥

घाण्ड्यादिवातिकठिनं पीन प्रथमयौवनम् ।

त ब्रह्मचारिणं दृष्ट्वा सोद्वेगाहमचिन्तयम् ॥ ४५ ॥

कठिनोयं निशा दीर्घा क्षपिता कामुकैरहम् ।

तस्माद् भोगावहारोऽस्य मया कार्यः प्रयत्नतः ॥ ४६ ॥

इति सचिन्त्य सुचिरं मया तैस्तैः कथाक्रमैः ।

आसन्नदाय्यावसरे याम. पूर्वोऽतिवाहित. ॥ ४७ ॥

आम्ना किमन्यद् वक्तव्यं श्रुतमेतदितस्ततः ।

पतिता नेत्रयोर्निद्रेत्युवाच स पुनः पुनः ॥ ४८ ॥

कथाबन्धेऽथ विरते तत्तद्गमनिवृत्तये ।

शूलापदेमेन मया कृतः कृतकनि.स्वन. ॥ ४९ ॥

सोऽथ मुग्ध. प्रवृत्त्यैव सत्यप्रत्ययमोहित. ।

अत्रे शूलोपशान्त्यै मे चत्रे (?) सर्वाङ्गमर्दनम् ॥ ५० ॥

मादर मृद्यमानेषु तेनादृगेषु दर्नैः दर्नैः ।

प्रययौ गोपरोभेव क्षणदा क्षणवन् मम ॥ ५१ ॥

नन. प्रभाने नद्रोगवञ्चने चिन्तित मया ।

पनुद्युतिर्द्विर्गणनेऽयं मया शूलेन चाह्नित. ॥ ५२ ॥

अनेन मेपमुग्धेन दत्ता भाटी चतुर्गुणा ।

भोगावहारन्यायेन ध्रुव तामनुयाचते ॥ ५३ ॥

तस्मादेव रतिस्पृष्टीकार्यस्तावद् यथा तथा ।

न्यायाय सुरतोच्छिष्ट कथ समुपसर्पति ॥ ५४ ॥

इति ध्यात्वाहमारब्धरतिभोगा क्षपाक्षये ।

प्रीत्येवाकरव तस्य पण्यानृण्याय चुम्बनम् ॥ ५५ ॥

आहृदरतियन्त्रो मे जूलव्लेशकृपाकुल ।

अल मत्सङ्गमेनेति सानुरोधोऽवदत् स माम् ॥ ५६ ॥

आवर्जनाय तस्याथ निर्व्यजिर्जवचेतस ।

मया मिथ्याप्रियालापैर्विहितो रञ्जनधम ॥ ५७ ॥

अहो यतामृतस्पर्शस्तवाङ्गेषु विभाव्यते ।

अधुनैव मया दृष्ट यस्या प्रत्यक्षलक्षणम् ॥ ५८ ॥

गूढाङ्गेन त्वया स्पष्टे ममाम्मिन् रमणस्थले ।

न जाने क्व गत दूल मत्पुण्यैस्त्वमिहागत ॥ ५९ ॥

एति श्रुत्वंव मद्रावय सहमा माश्रुलोचन ।

रन्ध्रविरत शोकात् मोऽन्त मानुषय वरम् ॥ ६० ॥

निज वक्षो ललाट च ताडयिष्या म पाणिना ।

हा वष्ट हा हताऽस्मीति वदन् मामिदमब्रवीत् ॥ ६१ ॥

पूर्वं नैतन् मया ज्ञात यन् मदङ्गममागम ।

दूल हरति नारीणा मणिमन्त्रीषद्यादिवन ॥ ६२ ॥

मन्दपुण्यस्य जननी वात्मत्यञ्जननी मम ।

मुचिरस्यायिना भद्रे दूरेन निधन गता ॥ ६३ ॥

विदितोऽय प्रकाररुचेदभविष्यदसशय ।

तज्जनन्या वियोगो मे नाभविष्यद विचेतस ॥ ६४ ॥

इत्युक्त्वा वञ्चितोऽस्मीति स रुदित्वा विनिर्ययी ।

पुरुषाचारसदिग्धनिविषाणवृषोपम ॥ ६५ ॥

नित्य भोजनमैयुनप्रणयिनस्त्यक्तान्यकार्या पर

लोकेऽस्मिन् मलगतमात्रसुखिन् सन्त्यक् शून्याशया ।

य भेषप्रतिभा क्षयोद्यतमते सर्वस्वहर्तु क्षणा-

दाप्तस्यैव विनिक्षिपन्ति नितरा नि यङ्कमङ्क गिर ॥ ६६ ॥

इत्यबुद्धिधनायाननिधानं विविधोदयं ।

कूटपण्येरसामाग्यैस्तारुण्यमतिवाह्यते ॥ ६७ ॥

असत्यनैव जीवन्ति वैश्या सत्यविवर्जिता ।

एता सत्येन नश्यन्ति मद्यनव कुलाङ्गना ॥ ६८ ॥

मत्य विनाशाय पराङ्गनाना

भमत्यसाग गणिकागणश्री ।

मत्येन वैश्या विल दृष्टसारा

दग्निद्रशात्र इव कस्य मेव्या ॥ ६९ ॥

दानेन नश्यति वणिह्नश्यति सत्येन सर्वथा वैश्या ।

नश्यति विनयेन गुरुनश्यति वृषया च नायम्भ ॥ ७० ॥

वैश्याजनस्य विनवम्येव वञ्चनमायया ।

अहो वैदग्ध्यमियुक्त्वा परोऽपि गन्तुमर्हति ॥ ७१ ॥

पुगह पृथिवीमेता भ्रान्त्वा जग्धिममगम् ।

माप्ता वदयास्पद लाभात् पुर पाटन्पुत्रकम् ॥ ७२ ॥

कुट्टन्यस्तत्र सर्वज्ञा दृष्ट्वा मामल्पकौशलाम् ।
जहसुः सस्वन येन ह्रीताह क्षमामिवाविशम् ॥ ७३ ॥

ततस्तेनावमानेन गणेशायतनाग्रतः ।
स्थिता वृतोपवासाहमहङ्कारविवर्जिता ॥ ७४ ॥

अथ स्वप्ने गणेनाह पृष्टा श्वरसूनुना ।
उपवासा कियन्तस्ते प्राप्ता इति पुनः पुनः ॥ ७५ ॥

स मयाभिहितः कूटकृतप्राणान्तचेष्टया ।
मामद्वयमतित्रान्तः प्रतादनशनस्य मे ॥ ७६ ॥

तच्च द्रष्टुं वा स स्मितमुखः सर्वज्ञः प्राह मा गण ।
अहो प्रतेऽपि स्वप्नेऽपि नासत्यादमिति ते च्युति ॥ ७७ ॥

परितुष्टोऽस्मि ते भद्रे निश्चलासत्यनिश्चयात् ।
महामायामयकला लब्धभोगा भविष्यमि ॥ ७८ ॥

गणेशानुचरः पूर्वमिति मह्यं वरं ददौ ।
अमृतमेनैव वेद्यमाना भवन्ति धनसंपदः ॥ ७९ ॥

धनप्रधानः जनजीवभूतः लोकेषु तत्रापि विशेषयोगात् ।
जनाभिमारप्रतिपत्तिभाजा महीभुजा वेदामुगीदृशा च ॥ ८० ॥

धनेन लभ्यते प्रज्ञा प्रज्ञया लभ्यते धनम् ।
प्रज्ञार्थो जीवलोकेऽस्मिन् परस्परगनिबन्धनो ॥ ८१ ॥

ईश्वरः स जगत्पूज्यः स वाग्मी चतुराननः ।
यस्यास्ति द्रविणः शोके स एव पुरुषोत्तमः ॥ ८२ ॥

न एवाहृदयो गदुर्गलमः स शनैश्चरः ।
यत्र कुजन्मा मनसः चित्तं यम्यं न विद्यते ॥ ८३ ॥

मुजातस्य प्रयातस्य माङ्गल्यस्पृहणीयताम् ।
धनिकस्य विकारोऽपि क्षीवस्येव जनप्रिय ॥ ८४ ॥

धनिनश्चन्दनस्येव सच्छायस्य मनोमुग ।
निष्कलस्यापि लोकोऽय सपक्वं बहु मन्यते ॥ ८५ ॥

निस्त्रिशा अपि सस्नेहा भवन्ति श्रीमत् परम् ।
स्वकेशा अपि नि स्वाना नि स्नेहा यान्ति रूक्षताम् ॥ ८६ ॥

मेव्य कविबुवाशीना गुर शूरकलावताम् ।
गतिप्रदोऽर्थवानेव व्योममार्ग इषोत्तल ॥ ८७ ॥

विक्रीय स्वगुण नि स्व स्वय मासमिव द्विज ।
मद्य पतति नि मत्त्व पतित केन पूज्यते ॥ ८८ ॥

गुणिना चित्तवैषल्याद गुणा निर्गुणवाञ्छया ।
हृदयेध्वेव सीदन्ति विधवानामिव स्तना ॥ ८९ ॥

विद्वद्भिः परिवारिता सगुणतामायान्ति वित्तैर्नरा
शूरत्व मुभटे कुलोत्तमतरे प्रख्यातसद्व्रजताम् ।
सम्माद वित्तसमाश्रय गुणगणे वित्ते च नान्पाश्रये
वित्त वित्तमनन्यनिननियता सपन्निमित्त नृम ॥ ९० ॥

अभ्यानमाल्याभग्नान्म्वरस्य वराङ्गनानन्दनमिदरस्य ।
नित्यप्रकाशाभयमेवितस्य स्वगस्य वित्तस्य च शो विशेष ॥ ९१ ॥

अशेषदाणापगमप्रकाशमित्रागमोत्साहमहा मवाहम् ।
विनासगोभा जनयत्यजस धन जनाना दिनमभ्युजानाम् ॥ ९२ ॥

वित्तेनाभिजनी गुणी पण्डिनी मानी प्रमाणीकृत
सद्भिजन्तुर्पति माधुपदवी पि वा बहु श्रूयते ।

वित्तेन व्रततीर्थसाथंसरणक्लेशाभियोग विना -

तीर्थन्ते ततपातकव्यतिकरास्ते ब्रह्महत्यादय ॥ ९३ ॥

श्रूयता यत् पुरा वृत्त वाराणस्या स्वय मया ।

श्रुत विश्रुतसत्त्वस्य चरित गृहमेधिन ॥ ९४ ॥

तत्राभवद् गृहपतिर्घरातलघनाधिप ।

द्विजन्मा श्रीधरो नाम महाव्यिरिव रत्नवान् ॥ ९५ ॥

अधिकल्पतरोस्तस्य राजार्हवरभोजनं ।

अवारितमभूद् गोहे भोज्यसत्र सदार्यिनाम् ॥ ९६ ॥

तस्य विप्रसहस्रेषु भुञ्जानेषु सदा गृहे ।

लोके युधिष्ठिरकथा श्लथादरकथा ययी ॥ ९७ ॥

तत कदाचिदाचारनिघेस्तस्य ममाययो ।

नियनात्मा यतिर्गोह ज्ञानात्मा नाम दिव्यधी ॥ ९८ ॥

म पूज्य पूजितस्तन श्रद्धयापनिमन्त्रित ।

पाकशाला ययी द्रष्टु भक्ष्यरानिशतान्विताम् ॥ ९९ ॥

तत्रापश्यत् म मर्वाभ्रव्यञ्जनादिगणोपरि ।

मितयज्ञोपवीताङ्क लम्बमानतनु शवम् ॥ १०० ॥

स्रवद्भिस्तस्य गात्रभ्य सूक्ष्मशोणितविन्दुभि ।

अत्र मर्वजनादृष्टे सिच्यमान ददर्श म ॥ १०१ ॥

दृष्ट्वा तदतिगोमलम घृणासकुचिताशय ।

सम्पृष्टवर्णं स ययी ततस्तूर्णमलक्षित ॥ १०२ ॥

अप सवत्सरे याते पुनरभ्येत्य शीतुवात् ।

मोऽपश्यन् मासहीन तन् स्नायुबद्ध कठेवग्म् ॥ १०३ ॥

शिरामुखशतैस्तम्य क्लिप्तस्नेहकणैश्चित्तम् ।

स दृष्ट्वा भोज्यमगमत् जुगुप्सामीहितेक्षण ॥ १०४ ॥

वर्षेण पुनरायात सोऽस्मिन्नेपशबन्धुते ।

अन्नव्यञ्जनमद्राक्षीद् व्याप्त द्वित्रैर्वसाकणै ॥ १०५ ॥

योतुकाद वत्सरे याते मोऽपश्यन् पुनरागत ।

कपालजेपकलनादग्नोपरि रजश्च्युतम् ॥ १०६ ॥

पङ्क्तिर्मसैरथायात शुद्ध शवविवर्जितम् ।

रम्य महानस दृष्ट्वा पुरोहितमुवाच स ॥ १०७ ॥

अहो गृहपतेरस्य महासत्त्वेण पातकम् ।

क्षीणमत्पेन कालेन लीढ याचककोटिभि ॥ १०८ ॥

यभूव पूर्वपुरषोपाजितास्य गृहाश्रया ।

ब्रह्महत्या यतवती सान दानात् क्षय गता ॥ १०९ ॥

यैस्तस्य भवने भुक्त तैस्तत्पाप समाप्तम् ।

पापमनाश्रय पुसा भोक्नारमुपमपति ॥ ११० ॥

ब्रह्महत्या भवस्यापि या बभूव भयप्रदा ।

धनेन दापिता सेयमहो धनमहो धनम् ॥ १११ ॥

इत्युक्त्वा स शिगपट् लिप्तिवा दग्धवामादरात् ।

पुरोहितेनार्च्यमान प्रययौ ज्ञानवोचन ॥ ११२ ॥

वाच्यमान न त्रिद्वि सस्नवाद्भुतवादिभि ।

श्लोकाऽयगौरवरमान् मया तत्र स्वय श्रुत ॥ ११३ ॥

धम्मणि चित्त पाप पाप विरुम्पति दुमह

कम्पति कुत्र कल्याणाना वन्द्योऽप्योजितम् ।

धनमवलुप तीर्थं पुमा तदेव महत्तप

मुकृतनिधये थद्धाधाम्ने घनाय नमो नमः ॥ ११४ ॥

एतदाकर्ण्य युवतार्यमर्थस्तुतिमय मया ।

नीत दशापदेशाना समये सारतन्त्रताम् ॥ ११५ ॥

कुस बिज्ञाजंन तूर्णं -- भवति योपिता ।

न यौवनसहायोऽय तनये कायविक्रय ॥ ११६ ॥

तनुवल्लीवमन्तश्रीर्वंदनेन्दुशरक्षिणा ।

पयोधरोद्गमप्रावृद् चपला यौवनद्युति ॥ ११७ ॥

तारुण्ये तरले सुभूर्ध्रमद्भूभङ्गविभ्रमे ।

म्त्रीणा पीनस्तनाभोगा भोगा द्वित्रिदिनोन्मत्ता ॥ ११८ ॥

अय मुखमरोरहभ्रमरविभ्रम सुभ्रुवा

कुचस्थलकुरङ्गक पृष्ठुनितम्बलीलाक्षिणी ।

न यौवनमदोदयश्चरति चारुकान्तिच्छटा-

कुलत्रिवर्णिकूलिनीपुलिनराजहमन्वित्रम् ॥ ११९ ॥

आलानमुन्मूल्य सुवाभिधान

तारुण्यनागे गमनोद्यतेऽग्निम् ।

पलायिते कामिगणेऽद्भुताना

विमर्दभीत्येव कुचा पतन्ति ॥ १२० ॥

गुयनितटिनीप्रावृत्काल मपीनपयोधर

रुतमदनरारम्भ वामी विलामशिक्षण्डिनाम् ।

मदनपवनलोल

... .. ॥ १२१ ॥

श्रीशाल्मलीकुसुमसमये रागपद्याकरार्य

दर्पोद्याने वदनशानभृत्तौमुदीवार्तिवेऽस्मिन् ।

याते मुग्धद्रविणतुलया यौवने कामिमित्रे

पण्यश्रीणां व्रजति महसा दुर्दशाशेषता श्री. ॥ १२२ ॥

न तु यौवनमात्रेण लभन्ते ललनाः श्रियम् ।

भोगार्हा बृद्धकरिणो तल्ली हरिणी वने ॥ १२३ ॥

स्पवत्यद्भुतास्मीति कान्ते त्याज्यस्त्यया मदः ।

वने मयूरा दुष्यन्ति बलिमश्नन्ति वायमाः ॥ १२४ ॥

पूर्णा वक्रचला ते जनाः ।

क्षीणोऽपि वृद्धिमायाति कुटिलैकवल्, शयी ॥ १२५ ॥

भ्रूपुष्पं कुमुदेषुकार्पुकलसालावण्यलीलाहर

ववत्र न्यक्कृतचन्द्रविम्बमधरो विम्बप्रभातस्कन्धः ।

रूपं नेत्ररसायनं किमपर मुश्रोणि तत्रापि ते

शिक्षाहीनतया मदद्विरदवत् प्राप्नोति नार्थश्रियाम् ॥ १२६ ॥

तदेवं यौवनतरोञ्छाया विस्मयकारिणी ।

यथा कामुकलोकस्य स्मग्तायः प्रवर्तते ॥ १२७ ॥

रागमागमंजातविद्रुमद्रुमपल्लवैः ।

तवाधरे स्मितकनि. करोति कुमुमभ्रमम् ॥ १२८ ॥

भानि सचन्दनतिलकं कालागुरुकुटिलपल्लवाभरणम् ।

वदनं नन्दनमेनद् भूलतिवालाभ्यलम्बितं ते ॥ १२९ ॥

यान्. मुन्दरि मुतरां स्तनमागपश्रियमः शनर्कः ।

प्रोपिनर्थावक्रीकादिव मध्यः कृतनग्नं ते ॥ १३० ॥

तथाप्युपायमन्येन रूपेणानेन मुन्दरि ।

न प्राप्यन्ते प्रशृष्टेन प्रयत्नेनेव संपदः ॥ १३१ ॥

गुणवती ललितापि न शोभते
तनुनराथकदथनयान्विता ।

मुक्कविमूक्किरिवार्थवती पर
व्रजति वेगवधू स्पृहणीयताम् ॥ १३२ ॥

समक्तेषु मुरामयी घनगुणाधानेषु लक्ष्मीमयी
स्फीतार्थेषु सुधामयी विषमयी निष्क्रान्तवित्तेषु च ।
वेद्या शङ्खमयी नितान्तकुटिला सद्भावलीनेषु या
देवानामपि सुधु मोहजननी क्षीरोदवेलेव सा ॥ १३३ ॥

इति तया वचनामृतमपित
श्रवणपेयमवाप्य कलावती ।
जननि मे द्रविणाधिगमोचित
परिचय कथमेति जगाव ताम् ॥ १३४ ॥

इति श्रीव्यासदासापराज्यसमेन्द्रविरचितायां समयमातृनायां
पूजाधरोपगमासौ नाम चतुषः समय

पञ्चम समय रागविभागोपन्यास

अथ ममथमत्ताना करिणामिव कामिनाम् ।
यन्धाय श्वन्धकीनिक्षामाचचक्षे जरञ्छिता ॥ १ ॥

श्रूयन्ता पुत्रि मवंत्र विचित्रोपायवृत्तय ।
मया दुहितृवात्सल्यादर्थं किञ्चित् तदुच्यते ॥ २ ॥

पूर्वं भावपरीक्षैव कार्या यत्नेन कामिनाम् ।
जातरागविभागाना कर्तव्या त्यागमग्रही ॥ ३ ॥

कुसुम्भराग सिन्दूरराग कुङ्कुमरागवान ।
लाक्षारगोऽय माञ्जिष्ठो राग वापायरागभूत ॥ ४ ॥

हारिद्रो नीलरागश्चेत्यष्टौ वर्णानुवारिण ।
सुवर्णरागस्ताम्राम्यो रीतिरागस्तथापर ॥ ५ ॥

राग रीसकराज्ञश्च लौहो भणिसमुद्भव ।
काचरागस्तथा शैलो ह्यष्टौ धात्वनुकारिण ॥ ६ ॥

साध्यरागस्तथा चान्द्रस्तयैन्द्रायुध एव च ।
वैद्युताङ्गारकेत्वार्यरविरागास्तथैव च ॥ ७ ॥

राहुरागोऽष्टमश्चेति रागा गगनसङ्गिन ।
ध्रोत्ररागोऽक्षिरागश्च रसनासश्रयस्तथा ॥ ८ ॥

त्वन्नागो घ्राणरागश्च मानसो बुद्धिसम्भव ।
अहकाराभिधानश्चेत्यष्टाविद्विषयसञ्ज्ञवा ॥ ९ ॥

वृषरागोऽश्वरागश्च कृकलामाह्वयस्तथा ।
मेपराग श्वरागश्च खररागस्तथापर ॥ १० ॥

मार्जाररागो हस्त्यारयश्चेत्यष्टौ प्राणिभदजा ।
शुकरागो हसरागस्तथा पारावताभिध ॥ ११ ॥

मायूरश्चटकारयश्च वृकवाकुसमुदभव ।
कोकिलो जीवजीवारयश्चेत्यष्टौ पक्षिजातय ॥ १२ ॥

वेदारागोऽस्थिरागश्च नखारय पाणिसगत ।
दतरागस्तथा पादरागस्तिर्यकरागवान् ॥ १३ ॥

वणपूराभिधानश्चेत्यष्टावङ्गविभाविन ।
छायारागस्तथा भूतरागोऽपस्मारवानपि ॥ १४ ॥

ग्रहरागोऽथ गान्धर्वो यक्षाख्य क्षोभरागभृत् ।
पिशाचराग इत्यष्टौ महारागा प्रकीर्तिता ॥ १५ ॥

कौसुम कुम्भरागश्च नारङ्गाङ्कोऽथ दाडिम ।
मद्यराग कुष्ठरागो विमर्षाख्यश्चिताभिध ॥ १६ ॥

भ्रामरोऽप्यथ पातङ्गो वृश्चिकाख्यो ज्वराभिध ।
भ्रमाख्य स्मृतिजन्मा च रतिरागो ग्रहाभिध ॥ १७ ॥

रागो रधिरसज्ञश्च षोडशैते प्रकीर्णका ।
सक्षिप्त लक्षण तेषा ऋमेण श्रूयतामिदम् ॥ १८ ॥

कौसुम्भो रक्षित स्थायी क्षणान् नश्यत्युपेक्षित ।
स्वभावरूक्ष सैन्दूर स्नेहद्व्येण धार्यते ॥ १९ ॥

अल्पकीन मुखायैव घनो दुःस्वाय कौटुकुम ।
तप्त दिलम्पति लाक्षाङ्ग दलेप नापाति शीतल ॥ २० ॥

तप्त ग्रीतश्च मान्जिष्ठ स्थिरभोगक्षम मम ।
स्थिरो रौक्ष्येण कापाय स्नेहयोगेन नश्यति ॥ २१ ॥

मुरक्षितोऽपि हारिद्र क्षणेनैव विरज्यते ।
नीलो देहक्षयस्थायी वार्यमाणोऽपि निश्चल ॥ २२ ॥

भीषर्णश्छेदनिर्वर्पतापस्तुल्यलचि मदा ।
मृज्यमानस्य वैमल्य ताम्रसज्ञस्य नान्यथा ॥ २३ ॥

रीतिनाम्नस्तु मान्जिष्ठ स्नेहेनाप्युपजायते ।
सैमस्यादी च मध्ये च क्षये च मलिना रचि ॥ २४ ॥

तीक्ष्णस्वभावात्लोहस्य वाठिन्याच् च न नम्रता ।
मणिनामा च निर्व्याज सहजस्वच्छनिश्चल ॥ २५ ॥

स्वभावभिदुरः काचसंज्ञश्छलनिरीक्षकः ।

गेलोऽपि गौरवस्थायी हृदयाभावनीरसः ॥ २६ ॥

सांध्यश्चलश्च नित्यश्च कल्पदोषो दशाश्रयः ।

चन्द्ररागः प्रशान्तातिशीतलः क्षयवृद्धिभाक् ॥ २७ ॥

ऐन्द्रायुधो बहुरुचिर्वक्रमायाविलासभूः ।

वैद्युतस्तरलारम्भदृष्टनाटविकारकृत् ॥ २८ ॥

भङ्गारः स्त्रीजनावज्ञाज्वलितो लोहिताननः ।

केतुसंज्ञः स्फुटानर्थकारो वन्धवधादिभिः ॥ २९ ॥

आर्कस्तीक्ष्णतया नित्यसंतापः सततोदयः ।

मित्रक्षयपी विषमो राहुरागो महाग्रहः ॥ ३० ॥

शोत्रं कर्णमुस्ताभ्यासाद् गुणाकर्णनतत्पदः ।

अक्षिजन्मा परं रूपमात्रे परिणतस्पृहः ॥ ३१ ॥

रामनो विविधास्वादभोज्यसंहारलौत्यवान् ।

त्वदमयः सर्वमुत्सृज्य सर्वाङ्गगालिङ्गनोत्सुकः ॥ ३२ ॥

घ्राणाख्यः पुष्पधूपादिभूरिसौरभलोभभृत् ।

मानसः सतताभ्यस्तस्पृहामात्रमनोरथः ॥ ३३ ॥

बुद्ध्यान्वो गुणवत्कान्तामवितव्यसनवर्जितः ।

अहङ्काराभिधः श्लाघ्यसङ्गमोन्नतिलक्षणः ॥ ३४ ॥

वृषसंज्ञश्च तारुण्यात् कायदर्पबलोद्भवः

अद्वस्तु रतमात्रार्थो तत्कालोद्यतकातरः ॥ ३५ ॥

कृकलासाभिधानश्च स्वैणदर्शनचञ्चलः ।

भेषाख्यः शष्पकवलाभ्यासतुल्यरतिस्पृहः ॥ ३६ ॥

आख्यो रत्यन्तविमुक्त स्थीरहस्यप्रकाशक ।

गार्दभ क्रूरसमर्दतृप्तिमात्रपरायण ॥ ३७ ॥

मार्जारजन्मा सातत्यादत्यन्ननिकटस्थिति ।

योञ्ज्यर वलेशबन्धादिनिरपेक्षसमागम ॥ ३८ ॥

शुवाभिधोऽन्तर्नि स्नेह काम मुखमुखम्यति ।

हमसज मुखस्थित्या गुणवोपविभागवत् ॥ ३९ ॥

पारावताख्य सम्नेहरतिसर्वस्वलक्षण ।

मायूर स्ववपु स्फीतरूपप्रमदनुत्तावान् ॥ ४० ॥

बहुश मुरतामङ्गमात्रार्थी चटकाभिध ।

वृकवाकुभव कान्ताकण्ठेशलेशविभागवान् ॥ ४१ ॥

वीविलो मधुगलाय प्रभूतप्रसरत्त्वथ ।

जीवजीवकमज्ञदच परिचुम्बनमिदचल ॥ ४२ ॥

केशाख्य मप्यदिवसस्थायी वृच्छानुरञ्जव ।

अम्बिसम्थाऽन्तरस्थदच प्रच्छन्नस्नेहजीवित ॥ ४३ ॥

नग्वाभिष्यो मासमात्रस्थायी याति शनै शनै ।

प्राणिनामा प्रबुद्धोऽपि बद्धमुष्टन लक्ष्यत ॥ ४४ ॥

दन्ताभिधो यस्नाम्बूललीलामात्रवृचि सदा ।

पादारयश्चरणालीन प्रणामैरेव कवलम ॥ ४५ ॥

तिलकप्रतिमो नीचम्यात्तमस्त्रीसमागम ।

वर्णपूरश्च वीटित्यात् कण्ठगनाऽतिक्त्वन ॥ ४६ ॥

सवत्रानुचर शोपकारी छायाग्रहाभिध ।

अज्ञातचित्त स्तब्धाख्यो भूतमज्ञो विचेतन ॥ ४७ ॥

अपस्माराभिध कूरकोपाक्षेप क्षणे क्षणे ।

ग्रहो वस्याञ्चलग्राही मजने विजने पथि ॥ ४८ ॥

गान्धर्वो गीतनृत्तादिरमसमक्तमानस ।

यक्ष क्षिप्तो न निर्यानि गूहावृत्तिविचक्षण ॥ ४९ ॥

यत्तत्प्रलापमुत्तर क्षोभाख्यस्त्यक्तयन्त्रण ।

पंगाघश्चाणुचिरतस्तीव्रक्षतविदारण ॥ ५० ॥

कौमुभ क्षणिकोदार, पूजामानपग्निग्रह ।

भग्नोऽपि कौम्भ क्षवलश्लेष चिन्ष्ट इवेक्ष्यते ॥ ५१ ॥

नारदग मरसोऽप्यन्तर्वेहिस्तीक्ष्ण वट परम् ।

वहुगर्भतया रुढो हृदये दाडिमाभिध ॥ ५२ ॥

क्षणक्षेधोपमो माद्य स्वस्थो वैलक्ष्यलक्षण ।

बीभत्साचारवैरस्यात् कुण्ठारयोऽतिजुगुप्सित ॥ ५३ ॥

वैरूप्य च समायाति च्छेदेनेवाङ्गमर्भणाम् ।

चिताभिधान सर्वाङ्गदाही वश्यप्रयोगज ॥ ५४ ॥

भ्रामर कौतुकास्वादमात्रो नवनवोन्मुख ।

पातङ्ग कामिनीदीप्तिरसिव क्षयनिर्भर ॥ ५५ ॥

वृश्चिवाक्यो व्यथादायी द्वेष्योऽप्यत्यन्तनिदचल ।

त्यक्ताहारोऽतिसतापनष्टच्छायो ज्वरामिध ॥ ५६ ॥

भ्रमनागा मतिभ्रशाच चक्राम्बु इवानुल ।

स्मरणाद्य प्रियस्मृत्या वृत्तान्यस्त्रीसमागम ॥ ५७ ॥

रतिग्रह मदा स्वप्ने सप्राप्तसुरतोत्सव ।

रोधिर बलहे स्वतपार्तर्नीचस्य वर्धत ॥ ५८ ॥

इत्यङ्गीति समासेन रागभेदा प्रकीर्तिता ।

विस्तरेण पुनस्तेषां क सम्या कर्तुमर्हति ॥ ५९ ॥

सुहृज्जनाजन कुर्यात् पूर्वं वारविलासिनी ।

वेद्यानां पद्मिनीनां च मित्रायत्ता विभूतयः ॥ ६० ॥

मुहुद्भिरेव जानाति कामुकानां घनं गुणम् ।

हृदयग्रहणोपायं गीतं रक्तापरकृतताम ॥ ६१ ॥

महाघनम्यं सुहृदां कामिनां प्रमशालिनाम् ।

प्रच्छन्नसुरतेनापि कुर्यादाराघनं भद्रम् ॥ ६२ ॥

एको वित्तवत् सूनुः पितृहीनः सुयोधनः ।

मुनिं भूभुजिं कायस्थं कर्मिन्स्पर्धीं वणिक्सुतम् ॥ ६३ ॥

नि यातुरामात्यैश्च प्रमिद्धस्य गुरोः सुतः ।

प्रच्छन्नकामो जाडयधनः ॥ ६४ ॥

नपुंसकप्रवादस्य प्रसन्नार्थी फलाशनः ।

गन्तो धूतसहायश्च राजसूनुर्निरङ्कुशः ॥ ६५ ॥

ग्राम्यो घातद्विजमुत् प्राप्तगान्धर्वः गायनः ।

मद्यमाधपतिः प्राप्तश्चीमान् देवपरायणः ॥ ६६ ॥

गतानुगतिको मूखः श्याम्बन्मादश्च पण्डितः ।

नित्यक्षीवश्च वेद्यानां जङ्गमा वल्गुपादपाः ॥ ६७ ॥

प्रथमं प्रार्थनां वेद्यां न क्षणोऽस्तीत्यदाहरेत् ।

जनस्यायं स्वभावो हि भुलभामवमयतः ॥ ६८ ॥

शिरःशूलादिव व्याधिमनित्यमजगुप्सितम् ।

अवहारोपयोगाय पूर्वमेव समादिशतः ॥ ६९ ॥

पत्नीव बुर्यादिनुवृत्तिपूर्वं पूर्वं महार्थस्य वरोपचारम् ।
 द्रव्यैस्त्वया मन्त्रजपादिभिर्वा वशीकृतास्मीति वदेन् न सर्वम् ॥ ७०
 स्वयं प्रदत्तेऽपि नम्यक्षते च शङ्केत तद्भक्तिविवादशीलम् ।
 निन्देत् प्रकाम जननी विरुद्धा गच्छेत् स्वयं वैष्णवं च कामुकस्य ॥ ७१
 विदेशयात्रामपि मन्त्रयेत् तेनैव सार्धं विहितानुबन्धा ।
 मुप्तस्य कुर्यात् परिचुम्बनं च गुणस्तुतिं चार्धविबोधभाज ॥ ७२
 मन्त्रेणैव प्रल्पेत् सरामं सर्वं च तन्नामनिबद्धमेव ।
 न चास्य तृप्तिं मुरतेषु गच्छेद् व्ययस्य कुर्वाणं च मुहुर्निषेधम् ॥ ७३
 तस्माच्च च पुत्रार्थमनोरथा स्यात् प्राणात्ययं तद्विरहे वदेच्च च ।
 इत्यादिभिः स्वीकरणाद्युपायैर्निबद्धबुद्धेर्द्रविणं लभत ॥ ७४ ॥
 तावन् न तूर्णं धनमाहरेत् यावत् स रागेण विनष्टसज्ज ।
 प्रणान्तरागान्भीतलम्बु स लोहपिण्डीकठिनत्वमेति ॥ ७५ ॥
 याचेत् सर्वं सुरतातिवाले तमूरवन्धेन निरुद्धकायम् ।
 प्रायेण तृप्ताय न रोचते हि विनम्रभाखापरिपक्वमात्रम् ॥ ७६ ॥
 सधारयत् तं च विनोपवित्तं यावन् न नि शेषधनत्वमेति ।
 पुनः पुनः स्नहलवार्द्रवक्त्रा दीपं यथा दीपकदीपवर्ति ॥ ७७ ॥
 निष्पीतसारं विस्तोपकारं क्षुण्णक्षालकप्रतिमं त्यजेत् न ।
 लब्धाविवासक्षयकारिण्युक्तं पुण्यं त्यजत्येव हि केशपाश ॥ ७८ ॥
 हेमन्तमार्जारं श्यातिलीनं न चेन् न निर्याति विरस्यमानः ।
 तदेव कार्यंस्तनुमर्मभेदी प्रवर्धमानं परुषोपचार ॥ ७९ ॥
 गय्यावहारैर्वचनप्रहारैः कोपप्रकारैर्जननीविकारैः ।
 शौटिल्यसारैर्विविधप्रसारैर्विषद्विचारैर्गणितापचारैः ॥ ८० ॥

याच्ञाविवादैरधनापवादैर्दन्तानुवादैः परसाधुवादैः ।
निन्दाप्रवादैः पर्यप्रवादैर्विटप्रवादैः कथितावसादैः ॥ ८१ ॥

मुहुः प्रवासं कलहोपवासं र्मायानिवासं वटुवाधिवसं ।
सभ्रूविलासं व्यसनोपवासं निष्कासनीयं ॥ पृथुप्रवासं ॥ ८२ ॥

स चेत् पुना रागजतुप्रसयतस्तीव्रावमानंरपि न प्रयाति ।
तदा तमुत्क्षिप्तभुजान्यवक्त्रा दासी वदेद् वित्तवियोगदीनम् ॥ ८३ ॥

यत्राभवत् कामुकलोकयाना
विचित्ररूपा सतत विभूति ।
गृहे चतुर्थं दिनमद्य तस्मिन्
दृष्टस्य दृष्टस्य वधूत्सवस्य ॥ ८४ ॥

कलीवस्य यस्यास्ति न भोगमपत् स किं भुजिष्याभवने करोति ।
न यस्य हस्ते तरमूल्यमस्ति स किं समारोहति नावमग्रे ॥ ८५ ॥

प्रक्षिणवित्तेन निरुद्यमेन किं रूपयुक्तेन करोति वेद्या ।
विच्छिन्नदुग्धा न पुनः सगर्भा सा कस्य गौश्चास्तयोपयुक्ता ॥ ८६ ॥

मिथ्यैव रिक्तं कुस्ते जडानामावर्जनैः प्रेममयैर्वचोभिः ।
श्रीरक्षये चुम्बनलालनेन वाग्स्य वृद्धिं विदधाति धारी ॥ ८७ ॥

इत्यादिभिस्तद्वचनावमानैस्तस्मिन् गते श्रोत्रतुषारतुल्ये ।
क्षीणं निरस्तं पुनराप्तवित्तं भजेत यत्नाहृतवित्तमन्यम् ॥ ८८ ॥

प्राप्ते वान्ते कथमपि घनादानपात्रे च वित्ते
त्वमे सर्वं त्वममि हृदय जीवितं च त्वमेव ।
इत्युक्त्वा न क्षापितविभवः कञ्चुकाभ भुजङ्गी
त्यक्त्वा गच्छेत् सचनमपरं वैशिकोऽयं ममाम् ॥ ८९ ॥

उद्देशलेणेन यदेतदुक्तं तत् कार्यकाले विविधप्रयोगम् ।
तस्मात् स्वबुद्ध्यैव विचार्य कार्यमुत्त्वेति तूष्णीं जग्ती चकार ॥ ९०

इति श्रीव्यासदासापराज्यक्षेमेन्द्रविरचिताया समयमातृकाया
रागविभागोपन्यासो नाम पञ्चमः समयः ।

पाठः समयः ।

अथ क्षणक्षीणधनायमाने जनः जनैर्निष्प्रतिभे यताङ्गे ।
शोर्दोषमुक्तेव विलोकनेन सविप्लवा मीलिततारकाभून् ॥ १ ॥

इन्दौ प्रयाते कृतरात्रिभोगे पवेशकाले चिरकामुकस्य ।
वेद्येव सप्त्या गगनाङ्गनाम निर्दिष्टताराकुसुम चकार ॥ २ ॥

अर्धादिते स्वस्थितिदानदक्षे बाले रवी श्रीमति पङ्कजिन्या ।
बिकासकाले मधुपानकेलिरभूद् विटानामिव पट्पदानाम् ॥ ३ ॥

कलावती मौक्तिकभूषणाङ्गा धम्मिल्लमात्यप्रणयप्रसक्तं ।
भृङ्गैर्वृता दर्पणमीक्षमाणा मतारका चन्द्रवती निशेव ॥ ४ ॥

स्मराङ्गनाकेलिशुकायमानकरस्थनाम्बूलविलासपूर्णा ।
समातुका नापितदत्तहस्ता कान्ता तनु पण्यदशा नयन्ती ॥ ५ ॥

सलीलमानान्तविलोलकाञ्चीरवेण पागवतदत्तसजा ।
अर्थार्थिनी राजपथप्रकार हर्म्य प्रियोत्सङ्गमिवारुरोह ॥ ६ ॥

ताम्रवती त्वरिभोगयोग्य प्रानर्नव कामुकमीक्षमाण ।
विलोक्य चङ्क शयनोत्थिताना पण्याङ्गनाना गणयन् विचेष्टा ॥ ७ ॥

आमन्नमित्रागममुच्यमानसमागमे वासरवल्लभस्य ।
निर्यान्ति दीपा इव रात्रिभोग्या पश्य प्रभाते गणिकागृहेभ्यः ॥ ८ ॥

एष प्रबुद्ध सहसा जटाभृत्लीलाशिव कुक्कुटकूजितेन ।
गृहान् नलिन्या परिहृत्य राजरथ्या कुमारेण मठ प्रयाति ॥ ९ ॥

एते निधेनिग्रहभट्टमूनो पृष्टा विटा रात्रिसुख प्रभाते ।
कर्तुं प्रवृत्ता पृथुभोज्यभूरिव्ययाय भद्रामवने विभागम् ॥ १० ॥

प्राप्ते गृहद्वारमनद्गसारे महाविटे पश्य वसन्तसेना ।
दून्यप्रसुप्तापि पुर ममेत्य निशीथभोग कथययमत्यम् ॥ ११ ॥

भद्राङ्गदा त्रोटितवर्णपाली मतङ्गनाम्ना गणपालकेन ।
आत्मापराध विनिगूहमाना विरीति रामा जननीजनाग्रे ॥ १२ ॥

निर्गच्छतो ग्रामनियोगिनोऽस्य ददाति गुप्तम्य ममेत्य पदचात् ।
इद तथेद च पुर प्रहेयमित्यादि सदेशगतानि वृद्धा ॥ १३ ॥

सप्रस्थितेय सह माधवेन कोश ध्रुव पातुमनङ्गलेखा ।
अग्रे यदस्या मधुकुम्भवाही मेघ विवर्पन् पुरुष प्रयाति ॥ १४ ॥

टवरम्य सा च्चलितस्य विप्राय यत स्कन्दकानकाले ।
प्रमाधनाय स्वयमेव गन्तु समुद्यता पश्य शशाङ्कलेखा ॥ १५ ॥

उद्यानलीलागमने निशाया मुनिश्चिते मल्लिकयार्जुनस्य ।
वृत्त प्रभाते नवचीनवम्ब्रदान विना पश्य मुहूर्तविघ्न ॥ १६ ॥

मेघप्रदस्येन्द्रवसोद्विजस्य मुक्त्वा प्रभूत निशि कालखण्डम् ।
विपूचिकार्ता विटर्पहेतुर्वैद्यायिनी अन्दति कुट्टनीयम् ॥ १७ ॥

वैद्योऽप्यसौ मण्डलतुल्यनामा प्रभातचारी नगराजितानि ।
समुद्यत पूगफलानि दातु कुरङ्गिकायै निजमुष्टिपूरै ॥ १८ ॥

कक्षालनाम्ना निशि गायनेन वारावहारान् निज(?) भग्नभाण्डा ।
गृह्णाति वा नो(?) चरणस्पृशोऽस्य वराश्रुव कुण्ठघटादिमूल्यात् ॥ १९ ॥

प्राप्तस्य शभोर्वणिजस्तु वारे सुप्तस्य शून्ये क्षयने निशायाम् ।
नन्दा ममेत्यापरवामिगेहात् सविप्रलम्भ शपथ करोति ॥ २० ॥

पितुर्गृहाद् भूरिविभूषणानि प्राप्त गृहीत्वा मदन मृणाली ।
निगूह्य सदशंसयति स्वगेहं धून्य तमन्विष्टमुपागतानाम् ॥ २१ ॥

भोज्य विना पाटलिका प्रविष्ट मुष्टिप्रद श्रोत्रियमप्रिरात्रम् ।
शुष्कान्नदाता पितृकार्यमेतत् किं किं करोपीत्यसकृद् व्रवीति ॥ २२ ॥

मार्जारजिह वा जननी हरिण्या
पदम्य भोज्य निशि लुण्ठित यत ।
तस्मिन् गते तद्विजने विजङ्क्ता
पदय प्रभाते वज्रलीकरोति ॥ २३ ॥

उर्ज्वाविशेषात् वृत्तवोपवादमूर्छिताया मत्प रमण्याम ।
विभूषण तोपणमाशु किञ्चिदस्य प्रयच्छेति वदन्ति सरय ॥ २४ ॥

रागेण कृष्णीकृतवेश एष बलीविशेषस्तुष्टवृद्धभाव ।
योगागूह शम्बरसारनामा यागाय युग्येन गुरु प्रयाति ॥ २५ ॥

अथ जनस्थानविनाशहेतु केतु खरकूरतमा प्रसिद्ध ।
आस्थानभट्टश्रिटिवत्सनामा प्रयाति युग्येन विशीर्णवस्त्र ॥ २६ ॥

उच्चैश्चिरात् सोधनिपक्तदृष्टिरश्वाधिरूढ कमलोऽधिकारी ।
बलावति त्वामयमीक्षमाण शूलार्पिताकारतुला विभर्ति ॥ २७ ॥

श्रीवण्टोज्ज्वलमतिलकातिलकवानक्षामहेमाङ्गद-

शिखध्रस्त्रिलिप्तविनष्टनासिकतया प्रख्यातजारज्वर ।

एष त्वामवलोक्य मालवपतेर्दूत प्रपञ्चाभिध

पश्योद्विष्टविवेष्टनानि कुरुते भोगीव मन्त्राहत ॥ २८ ॥

एष प्रख्यातकूट वपटविटघटानमं वमं प्रगल्भ
 श्रीगुप्तो नाम धूर्त सकलकलिकलाकल्पनामूलदेव ।
 दृष्ट्वा दूरात् प्रसिद्धा तव नवजननीमञ्जलिशिलिष्टहस्त
 पदयाक्षणा दत्तसज्ञ स्मितचलचिबुक स्तोतुमेता प्रवृत्त ॥ २९

पातालोत्तालतालुप्रविततवदनस्पष्टदृष्टोग्रदष्ट्रा
 विश्वप्रासावहेलाकुलितशिखिशिखाविभ्रमोद्भ्रान्तजिह्वा ।
 मेपाणा चण्डमुण्डाहरणकटकटारावपिष्टास्थिसस्या
 मिद्धा गुप्तातिपूर्णा जयति भगवती कुट्टनी चण्डघण्टा ॥ ३०

एष स्फीतधनस्य लोभवसते पापस्य मूर्तिस्पृज
 शङ्खारयस्य महार्घहृदवणिज पङ्काभिधान मुत ।
 आकृष्ट प्रतिवेशमनिर्गतविटं सारङ्गममुग्ध शिशु
 सुभ्रु त्वा तुपगणिलोलचटकाकार समुद्धीक्षते ॥ ३१ ॥

एष निधिविधिना तव नून मेपमतिविधित प्रहितो वा ।
 स्थूलमुख गृध्रचूलवलाप स्कन्धयुगाञ्चितकर्णसुवर्ण ॥ ३२ ॥

इत्यादि यद्धेन वितर्क्यमाण वणिवसुत दृक्पतित विचार्य ।
 मनोरयाभ्यायितलाभतुष्टा षड्कालिका सस्मितमित्युवाच ॥ ३३

निर्मत्ताम्बूलालालवशबलवन्दग्रीवववन्नावलाकी
 रफोपानद्युगोचत्सरम्बरमुखरप्रस्खलत्पादचारं ।
 एवरूपाऽतिमग्ध शिशुरखिलधनावाप्तय उन्धकीना-
 भवन्शाराधनार्हं स्वयमुपनमति प्रायश पण्यपुण्यं ॥ ३४

बलावति त्वन्मुखनिध्नलोऽय महायिदम्भारणचक्रचारं ।
 निवेदितोऽग्रे तव देवताया शिशु पशुभोगविभूतिकामं ॥ ३५

पाश्वे त्वमेषा प्रज वडक तूर्णं दूत करिष्यन्ति भवन्तमेते ।
तयेति दत्तोचितरामनोऽसौ जगाम सौवादवरुह्य हृष्ट ॥ ३६ ॥

इति श्रोव्यादासापरास्यक्षेमेन्द्रविरचिताया समथमानुकाया
पष्ठ ममय ।

सप्तम ममय । कामुकसमागम

अथाययो धनै श्रीमान् नवोद्भूतमनोभव ।
लतालिङ्गनशृङ्ग बाल काल कुसुमलान्छन ॥ १ ॥

सभोगमुखसपत्ति पराधीनेव कामिनाम् ।
आलम्ब्य धनेशाशामित्तीवाकल्यन रवि ॥ २ ॥

दक्षिणानिलसोच्छवासा लसत्कुमुमपाण्डरा ।
जातजूम्भा ययुस्तन्व्यो लता सात्कण्ठतामिव ॥ ३ ॥

दग्धज्ज्वकद्विपा रोपात पुराणे पञ्चसायवे ।
नव विनिर्गमे नाममृतुराज प्रजापति ॥ ४ ॥

प्रसन्नलत्कोकिलालापा गायन्त्यो भृङ्गविज्जिते ।
वेदया इव मधुक्षीबा विरेजुर्वनराजय ॥ ५ ॥

नवकिसयलेखा पङ्क्तिरङ्गे लताना
नम्रमुखलिपिलीलाब्धोभिनीमाकल्प्य ।
मधुमदपरिगम्भे भेजिरे लोहितत्व
म्यलकमलवनानामीर्ष्ययेवाननानि ॥ ६ ॥

क्षौण्यक्षाम शिशिरमण्य वृद्धमुत्सृज्य दूरे
त्यक्त्वा जीन तरुणमसृष्ट गाढरागानुबन्धम् ।
उद्यानधीर्मधुमभिमत बालमेवालिलिङ्ग
प्राय स्त्रीणा वयसि नियतिर्नास्ति कार्याधिनीनाम् ॥ ७ ॥

अथ नापितद्रूपेन कृतद्वित्रयतागता ।

मिथ्याकृतनिषेधापि ग्रहणाग्रहणे शिशो ॥ ८ ॥

वयचिदभ्यर्थनया गृहीतार्था कलावती ।

सध्याया मण्डनासक्ता ययौ वासकसज्जताम् ॥ ९ ॥ (युगलकम्)

कपोले कस्तूरीस्फुटकुटिलपत्राडकुरलपि-

ललाटे कार्पूर तिलकमलकालीपरिमरे ।

तनौ लीला हेमद्युतिपरिचिता कुङ्कुमरुचि

रा तस्या कोज्यासील ललितमधुरो मण्डनविधि ॥ १० ॥

प्रीङ्ग्वामुक्सभोगसाक्षिणी बालसगमे ।

नोचितास्मीति तामूचे लज्जया नतमेखला ॥ ११ ॥

हारिणी सा तनुलता हारिणी च कुचस्थली ।

दृष्टिश्च हारिणी तस्या बभौ स्मरविहारिणी ॥ १२ ॥

अत्रान्तरे षण्णिवमूनुविवेश गणिकागृहम् ।

आसन्नलाभाभिमुखैरावृत क्षेत्रवासिभि ॥ १३ ॥

कर्णससक्तमुक्ताङ्गवनकस्थूलबालक ।

बहुहेमभरानाग्नितमव्ययध्रुवणद्वय ॥ १४ ॥

कण्ठाभरणमध्यस्थहंमरक्षाचतुष्टय ।

जननीहस्तचिन्यस्तसर्पपाङ्क्तिचूलिक ॥ १५ ॥

राजावतमणिस्थूलगुलिकाभ्या विराजितम् ।

राजत चरणालीन विभ्राण वटवद्वयम् ॥ १६ ॥

मुहुर्दीर्घान्ज्वलदशा सस्ता सक्लयन पटीम् ।

बहुनूर्णवताम्बूलदग्धास्यवृत्तसीत्पुन ॥ १७ ॥

म प्रविश्य प्रनादाशा ददर्शादर्शमादरात् ।
 यदावती तलाकान्तललितामिव धवंरीम् ॥ १८ ॥
 यथ लालनयोग्योऽयं बालः सभोगभाग् भवेत् ।
 इतीव तान्द्वारेण सस्मितस्ननमण्डलात् (?) ॥ १९ ॥
 त्रविणक्षयदोक्षाया वैचक्षण्यकृत्तक्षणा ।
 ऋत्विजः सप्त विविशुः पुरस्तस्य महाविटा ॥ २० ॥
 निर्गुटः क्षीणसाराम्यो दिबिरः कमलाररः ।
 रेचको भरतानार्यः क्षुण्णपाणिस्तुलाधरः ॥ २१ ॥
 गणकः सिंहगुप्तश्च तिकतनामः भिषक्मुतः ।
 वटिः कुटिलश्चेति भोगाम्भोरुहपदपदा ॥ २२ ॥
 वेद्याममागमे शैली शिक्षितः स विटवंहि ।
 प्रविश्य कामिनीपादर्वे प्रोढवत् समुपाविशत् ॥ २३ ॥
 वामसाच्छाद्य नासार्धमप्रस्तावकटूत्वटाम् ।
 नर्मगोष्ठीः स विदधे शिक्षिता शुकपाठवत् ॥ २४ ॥
 ततः प्रविश्य बङ्काली गृहीतोच्चतरामना ।
 गञ्जनाय पुरश्चक्रे विटानां कपटस्तुतिम् ॥ २५ ॥
 धन्योऽयं बालकः श्रीमान् भवद्भ्यस्य सङ्गतिः ।
 युष्मत्परिचयः पुण्यपरिपावेन लभ्यते ॥ २६ ॥
 शिशुरप्ययमस्माकं वामुकोऽभिमतः परमः ।
 बाल एव महमाणुः कमलिन्या विकामकृत् ॥ २७ ॥
 इत्यादिभिः स्तुतिपदैः कुट्टन्या विटमण्डले ।
 म्बोद्धत भूरभूत क्षिप्र ताम्बूलावेलपाटला ॥ २८ ॥

तत काली कलावत्या धात्री वेतालिकाभिवा ।
ताम्बूलदानावसरप्रहृषण्णिलितावदत् ॥ २९ ॥

अत्यल्प परिवारोऽयं ताम्बूलप्रणयी म्पिन ।
नाम्नाकमन्यवेद्यानामिवामग्नयं परिग्रह ॥ ३० ॥

वङ्क प्रथमपूज्योऽयं देवाङ्गुतिरदारधी ।
यस्यानुरोधात् सुलभा दुर्लभापि कलावती ॥ ३१ ॥

जामाता गौरवार्होऽयं पूज्य वयार्पणेन न ।
शाङ्खिना वमगे नाम समान पूर्वमर्हन्ति ॥ ३२ ॥

अयं पितुः कलावत्या प्रेतकार्यप्रतिग्रही ।
ह्य पर्यदिवमावाप्तः ॥ शक्तिमहायती ॥ ३३ ॥

अयं स्वर्गपते मूनुः कपिः कलाभिधः ।
गुरुभ्राता कलावत्या कल्पपात्रो मधुप्रदः ॥ ३४ ॥

मृदङ्गोदरनामाय कलावत्या स्वमु पतिः ।
मातुलः कलहो नाम बिन्दुसार महोदरः ॥ ३५ ॥

इयं दत्तवपुत्रस्य कलावत्या कलायुषः ।
धात्री कलावती नाम रत्नचन्द्रश्च तत्पतिः ॥ ३६ ॥

अयं भक्तभाषाज्ञः काम्बो भागवतात्मजः ।
गायनः सरदासोऽयं महामात्यस्य वल्गुः ॥ ३७ ॥

निगिष्ठः सूपनारायणः कुम्भकारश्च कर्पूरः ।
वक्त्रश्च घण्टायाय सञ्जतो युग्यवाहनः ॥ ३८ ॥

रतिशर्मा द्विजन्माय गणिवाग्रहस्तान्तिवृत् ।
आगमिव कलालोऽयं नीलचतश्च नायिवः ॥ ३९ ॥

उद्यानपालः कन्दोज्यं मुकुलास्यश्च पौष्पिकः ।
नमंगृद् वमंदत्तोज्य मारच्छिद्रश्च धावकः ॥ ४० ॥

बहिरास्ते च नाण्डाली क्रोशन्ती घर्घराभिधा ।
डोम्बश्चण्डरवाम्यश्च कोष्ठागारप्रहारिकः ॥ ४१ ॥

ताम्बूलं देयमेतेभ्यः प्रहेयं प्रातरेव तु ।
मम्यै शम्बरमालायै गुरवे दम्भभूतये ॥ ४२ ॥

उक्तवेति पूगफललुष्टिनिविष्टचित्ता
वैतालिका विविधवेशवनीप्रविष्टाः ।
चक्रुः प्रभूतमधुपानविघूर्णमाना-
स्ताम्बूलदानबहुमानगतागतानि ॥ ४३ ॥

ततः क्षीर्ब्रमभाव्य कल्पमानंविष्टैः परम् ।
उद्वेजितेव रजनी धूपध्याजेन नियंयी ॥ ४४ ॥

नृपस्य बाहुयुधि दक्षिणोऽहं
ममैव राज्य कलमान्तरस्त्वम् ।
मयि स्थिते तिष्ठति नाट्यशास्त्रं
मूले तुला वित्तपतिश्रियं मे ॥ ४५ ॥

त्रैलोक्यवृत्तं गणितेन वेद्यि ममैव भोजस्य कृता चित्तिता ।
भुक्ता मया भूपतयः स्वसूक्तैरित्यूचिरे मद्यमदोद्धतास्ते ॥ ४६ ॥

विसृष्टास्ते कलावत्या ताम्बूलार्पणलीलया ।
नियंयुः कलयन्तोऽन्तर्भाविनी भोज्यसपदम् ॥ ४७ ॥

अथ विततवितानं हंसशुभ्रोपधानं
शयनममलचीनप्रच्छदान्छादिताम्रम् ।
अभजत हरिणाक्षी क्षीब्रमादाय वालं
निजपरिजननमस्मेरववत्राम्बुजथी ॥ ४८ ॥

शिशुतररमणेऽप्या कौमुमामोदलुभ्यद्-

भ्रमरभरनिपातैर्धूर्णमाना प्रवामम ।

प्रभरदगुरुधूमज्यामन्याया बभूवु-

वंलितविरतवक्त्रा लज्जयेव प्रदीपा ॥ ५० ॥

इति श्रीव्यासदासपराख्यक्षेमेन्द्रविरचिताया समयमातृकाया

कामुकसमागमो नाय सप्तमः समयः ।

अष्टम समय कामुकप्राप्ति

अथ सितकिरणरतिश्रमनिघ्रेव विनिव्रतारवा रजनी ।

प्राभातिवमलिललयस्त्रेदन्ती क्षामना प्रययो ॥ १ ॥

गणिका तत प्रभाते सकलनिशाजागरेण ताम्राक्षी ।

राधिसुखप्रद्वनवरा प्रोवाच समेत्य वङ्कालीम् ॥ २ ॥

शृणु मात शिशुवयसस्नस्य स्फुटतामकालपुष्टस्य ।

यस्याल्पकम्य बहुल मरिचकणम्येव तीक्ष्णत्वम् ॥ ३ ॥

आरोपित म चेद्या सट्वामन्युनता दानं शिशुक ।

निश्चलननुर्मूर्त धूर्त ग च कृतकमुप्तोऽभूत् ॥ ४ ॥

ललनामुलम्बुतूहलचपलतयालिङ्गित स्वय म मया ।

तत्क्षणनवमुरनान्ते महमा निन्देऽप्यन्ता प्रययो ॥ ५ ॥

पूरुफल्मस्य लम्न जाल्वेति मया म दीप्तसलिलादेम् ।

दत्त्वा वक्षसि हस्त प्रलयभयाल् लम्बित मजाम् ॥ ६ ॥

वालमुखं तरुणतरं रभसरसेन प्रबोधयन्त्या तम् ।
कष्टं मयैव कृष्टो ज्वलिताद्गगः स्वहस्तेन ॥ ८ ॥

रोदिति शिशुरिति दयया यस्य न दशनक्षतं मया दत्तम् ।
तेन ममाधरविम्बं पश्य शुकेनेव खण्डितं बहुशः ॥ ९ ॥

मुद्गरारोहणहेलापरिरम्भैर्वमिनीकृतं तेन ।
शिशुसंगमात् क्षणं मे लज्जितमिव नोन्नतम कुचयुगलम् ॥ १० ॥

अहमस्थाननखक्षतविक्षततनुबत्सरी परं तेन ।
गुप्तिं कथं करिष्ये विदग्धजनसंगमेऽद्गगानाम् ॥ ११ ॥

उक्त्वेति वाररमणी निखिलनिशीथप्रजागरोद्विषा ।
क्षोणीं निरीक्षमाणा वैलक्ष्येण क्षणं तस्थौ ॥ १२ ॥

तामवदत् कङ्काली सस्मितवदना विटङ्कुदंष्ट्राभिः ।
भोगोज्ज्वले विटाना मनोरथं पाटयन्तीव ॥ १३ ॥

एवंविधं मुग्धे परिपीलितहृद्वेदकटुकानाम् ।
प्रीडिः कण्टकतीक्ष्णा भवति परं पण्यजीवनशिशूनाम् ॥ १४ ॥

पितृभवनहृतं नियतं हस्तगतं विद्यते धनं तस्य ।
भवति न तद्विषमधिकं प्रागल्भ्य रिक्तहस्तस्य ॥ १५ ॥

त्रिलिङ्गितद्रविणकण्डचपलगतिर्मूपकोऽप्यल प्लवते ।
दानक्षीणस्तन्द्री मुषिरकरः कुञ्जरो भजते ॥ १६ ॥

विटविनिवारणयुक्त्या निर्मदिकमादिकोपमं सहमा ।
गत्वा करोमि तावत् तवोपजीव्यं वणिक्तनयम् ॥ १७ ॥

अस्माकमद्गमद्गं पण्योपनतं महाघननिधानम् ।
दासीमुताः किमेते ग्राहन्ति विटाः प्रसङ्गेन ॥ १८ ॥

इत्युक्त्वा तूर्णतर अय्याभवनस्थित समभ्येत्य ।
निशुमवदत् नङ्कानी विजनकथाकेलितन्त्रेण ॥ १९ ॥

अपि पुत्र रात्रिरखिला सुखेद ते कुमुदहासिनी याता ।
बन्धनयोग्योऽस्माक कलावतीहृदयचोरस्त्वम् ॥ २० ॥

ध्यान बलन जृम्भणमुच्छ्वसन वैपन परिस्खलनम् ।
त्वत्सगमेर्जप यस्या कि कुरते निर्गते त्वयि मा ॥ २१ ॥

लङ्घिततरणममुद्रा कलावती यत्पटाञ्चले लप्ता ।
यामथंयते दूतदेशिणदिग्वल्लभो भोज ॥ २२ ॥

जन्मान्तरेऽनुबद्धा यदि नेय मगनि कृता विधिना ।
तत्त्वि त्वयि मम जाता परलोके पुनकार्याशा ॥ २३ ॥

विघ्नस्तु सगमेऽस्मिन्नेव परिचिन्तितोऽग्नि मे भयद ।
यदय विटसघात वष्टवजालायते परित ॥ २४ ॥

भुक्त्वा पीत्वा भवत परधनवर्णा स्ववित्तपरिहीणा ।
धूर्तास्त्वाभेय पितुर्वन्धनयाम्य प्रयच्छन्ति ॥ २५ ॥

तस्माद् यदि दिनमेक तिष्ठमि मुतरामदृश्यरूपस्त्वम् ।
नदय वृटिलविटाना नैराश्याद् भिद्यते यूथ ॥ २६ ॥

इत्युक्ते वृट्टन्या शैशवगरलाशयो वणिकमूनु ।
तामवदत् भर्त्यामिद स्नेहान् मातस्त्वया कथितम् ॥ २७ ॥

अस्मि ग्रन्थिनिबद्ध मम किञ्चिज् जनकभाण्डशालात्तम् ।
तदिद गृहाण दुहितुर्मण्डनभोगव्यये योग्यम् ॥ २८ ॥

इत्युक्त्वा मार्गतर दत्त्वा तस्यै निशुर्गुम्द्रविणम् ।
नमदग्निमविशच् छन्नपथ पृथुलहर्म्यतल्कोष्ठम् ॥ २९ ॥

त प्रच्छाद्य सहर्षा कृत्वा मिथ्या मुख नवविषादम् ।
अभ्येत्य विटानप्रदत् वङ्गाली कलालारम्भे ॥ ३० ॥

आजन्ममहजमुहदामस्मत्प्रणयोपचारतुष्टानाम् ।
उचित विमयमकम्माद् भवता निन्द्य समाचार ॥ ३१ ॥

दस्युगुतस्तीक्ष्णतर स भवद्भि कि वणिक्सुतव्याजात् ।
रत्नाभरणाकीर्ण प्रवेणितोऽस्मद्गृह गत्री ॥ ३२ ॥

अन्यगणिकाप्रयुक्ता यदि यूय प्रहसनोन्नता प्रमभम ।
तत् कि त्रीवधमदृश न्रियते पृथुमाहम पापम् ॥ ३३ ॥

त पर प्रभातनिद्रालवविवशाया क्षण कलावत्याम् ।
आदाय हारमहित वेयूरयुग गत कामी ॥ ३४ ॥

श्रूयन्ते प्रतिनगर भूषणलब्धै पणाङ्गना निहता ।
निजदेवताप्रसादात् कलावती कि तु मुक्ताद्य ॥ ३५ ॥

तेन यदेतन् नीत राजकुले कस्य मूर्ध्नि परिपतति ।
प्रतिभूर्भनद्विधाना न्य गृहीत पण्यललनाभि ॥ ३६ ॥

पश्यत पश्यत लोका कलिकाल कीदृश प्रवृत्तोऽयम् ।
स्निग्धा मुहद सधना त्रीवधपाप भजन्ते यत ॥ ३७ ॥

को वेत्ति गुणविभाग हस्तेन परीक्ष्यते कथ जाति ।
दुर्ज्ञेय कुटिलाना चेष्टितमन्यद वचश्चान्यत् ॥ ३८ ॥

इत्युक्त्वा गृहपरिजनकलकल्होदग्रदु महविकारा ।
गङ्गाली राजपथे चुकोश गतागनैस्तारम् ॥ ३९ ॥

तद्वीत्येव विटास्ते मपदि विनर्णा निरुत्तरप्रतिभा ।
निर्मत्योत्पथविवरैर्दूतरे सङ्गम चश्रु ॥ ४० ॥

अथ ते विचार्य मुचिर भोगभ्रष्टा. ममापतितकष्टा ।
मिव्यापवादभ्रष्टा विफटविलष्टा मियो जग्मुः ॥ ४१ ॥

जाताक्षयटलदोषैस्त्रि नाम्नाभिर्त्रजन् वणिग् दृष्टः ।
बद्धार्थैव हृतोऽमावित्यवदन् निर्गुटस्तत्र ॥ ४२ ॥

राशि निर्गूह्य वणिज पश्यत भूर्जेन निग्रहोऽम्माकम् ।
पुट्टयैव वृत्तोऽय परिशोचन्नबोद् दिविरः ॥ ४३ ॥

विहिताद्गहारयुक्ति कुट्टस्या पूर्वरेडगयोग्योऽयम् ।
अम्मदृत्त वृत्त किमन्यदिति नाट्यवित् प्राह ॥ ४४ ॥

वपटतुला वटवालौमटनदानाद्बकामह वेष्टि ।
विहितस्तया भ्रमोऽमावित्याह तुलाधर. नोपात् ॥ ४५ ॥

आवृत्त्य भेषभोगाद् दूरतर मित्रमण्डल वणिज ।
कालकलयेव नीत बद्धाया गणक इत्युचै ॥ ४६ ॥

पेया मद्यसमृद्धिस्तयैव मा वृत्तचिकित्सायाम् ।
लहघनमिदमुपदिष्ट तापादिन्यत्रबोद् बंध ॥ ४७ ॥

नवमुसचग्नि नष्ट वष्ट विभ्रष्टनियमवृत्तानाम् ।
अम्मावमेतदनुपममित्याह कवि अस्मन् विरम ॥ ४८ ॥

इति दुःखकोपविम्भयलज्जाकुलिता वया मिथ वृत्ता ।
कुमुमाराभ्रष्टा इव मधुपास्ते विटा प्रययु ॥ ४९ ॥

अथ बद्धाली गूढ निःशल्या कामभोगमामयीम् ।
आम्बाय निशामनयन् निःशङ्कमहोत्सवोत्साहा ॥ ५० ॥

प्रातर्विचिन्त्य युक्ति मा गन्वा हट्टमाष्टशालाग्रम् ।
कामिजनकस्य वणिज ग्नीनार्धममृद्धिमद्वाशीन् ॥ ५१ ॥

सोऽपि महाधनसचयलाभविशेषेऽपि सद्ग्राह ।

पुनरुत्तरेभचिन्तासनापात् वातरतरोऽभूत् ॥ ५२ ॥

उन्नतवृत्तीनिविष्ट बोटिनयलेग्यसपुटीहस्तः ।

अर्थिजनवदनदर्शनगीलितनयनप्रसक्तमततान्ध्यः ॥ ५३ ॥

बन्धादिमोक्षणागतलाभपरित्यागवाचने बधिरः ।

अन्यल्पपण्यदानप्रश्नप्रतिवचनजल्पने मूकः ॥ ५४ ॥

तैलमलवलललाञ्छितमूपकजग्घार्घटुपिकाविबटः ।

शीर्णोष्णप्रावरणप्रलम्बघनवञ्चुकाञ्चलालोलः ॥ ५५ ॥

नग्नोरुजानुजर्जरधूमान्णपृथुलशिथिलमोचोटः ।

ऋक्षश्मश्रुकलापस्थूलप्रचलल्लट्टम्पकग्रन्थिः ॥ ५६ ॥

निजगृहदिवसपरिव्यययाच्ञागनवन्यवाप्रहारोद्यः ।

रज्जुग्रथितबुभुक्षितमार्जारीरावनिर्दयप्रवृत्तिः ॥ ५७ ॥

दूराद् विनवयमाणः स तथा नामार्पिताङ्गुलीलतया ।

स्यान् स एव वणिग्यमिति विदधे ग निश्चित तस्याः ॥ ५८ ॥

माय दानैरपसृत्य प्रविग्लजनमिमंलायनरे ।

नमभापत भाण्ड्यते वकनव्य किंचिद्विस्त मम विजने ॥ ५९ ॥

पुत्रस्ते भुग्धमतिभृंगशिगुरिव लुधकैर्विष्टे वृष्टः ।

हारितभूषणमनः सग्याया ह्यो मया दृष्टः ॥ ६० ॥

दयया प्रवेदिनोऽगो मया स्वगेह मनोह्रगवागः ।

अधिगत् क्षण न जाने केन पथा मन्मुनाहृदयम् ॥ ६१ ॥

ग तथा स्नानानन्तरन्निगम्यरभूषणार्पणप्रणयः ।

राजार्हविरिचभोगै वाम द्वाभ्यचिनो भक्त्या ॥ ६२ ॥

वदजगौरवयोगात् भुवृत्तताश्लाघ्यरूपसभार ।

यष्टे ह्यङ्ग इवामी शृ तम्नया गुणगणोदार ॥ ६३ ॥

कायपणार्जितवहुविधराजमुनामात्यवहुधनेन मह ।

अधुना त्वसनयोऽस्या स्वामी प्राग्जन्ममवन्धात् ॥ ६४ ॥

उचिततरमङ्गमुभगा दृष्ट्यैव कलाप्रती रागयीरतोन्मत्ताम् ।

तव हस्ते निक्षिप्त इतीधनमहित मया गेहम् ॥ ६५ ॥

याताया मयि तीर्थं कचिन काल त्रया कलावत्या ।

मुद्रामुद्रितमङ्गि सर्वम्ब पालनीय तत् ॥ ६६ ॥

अत्र तु भवता कार्यं पुनस्नेहात् स्नुषानुरोधाच्च ।

अम्मद्गेहे स्वल्पो भोज्योत्भवमङ्गलाचार ॥ ६७ ॥

उक्तेति माश्रुनयना वडवाली तस्य वज्रहृदयस्य ।

निपपात चरणयुगले सुतलाभविज्ञेपतुष्टस्य ॥ ६८ ॥

म च तामुवाच भद्रे सर्वमिदं हर्षकारि कुशलनरम् ।

किं तु त्वद्गमन मे नाभिमन मह गमिष्याव ॥ ६९ ॥

परभोजननियमवता भोक्तव्यं त्वद्गेहे कथं नु मया ।

सभोजनमूत्य मे गृह्णामि तदा गमिष्यामि ॥ ७० ॥

इत्युक्त्वाभ्यां हस्ते दत्त्वा हृष्टः स रूपक माधम् ।

तामन्तस्मिनवदना विसृज्य पश्चाद् ययी भोक्तुम् ॥ ७१ ॥

तत्र पुनः सखिलाम दृष्ट्वा कान्तामतरथमभोगम् ।

निर्व्ययभोज्यसमृद्ध्या निश्चिन्तः प्रीतिमानभवत् ॥ ७२ ॥

कर्पूरैरङ्गपरिमलमवासितविविधभोजन भुङ्क्ता ।

पीत्वा च भूरि मद्यं जगाद लुप्तः स कङ्कालीम् ॥ ७३ ॥

सतत दिनव्यय व सर्वमह समृचित प्रदाम्यामि ।
एरविधस्तु न पुन वार्य स्थूलव्ययारम्भ ॥ ७४ ॥

इत्युक्त्वा स गृह तिजमगमद् गगनस्थलीकृपिकृताश ।
लाभप्रदर्शन किल लुब्धविया वञ्चनोपाय ॥ ७५ ॥

अन्येद्यदिवसव्ययमानेतु कुटिलचेतमस्तस्मात् ।
चित्तग्रहणाय निजा विमसर्ज वलावती दासीम् ॥ ७६ ॥

मुचिरात् ममेत्य दामी शगवचञ्चत्महिद्मगुणभूर्जा ।
हृत्तेन विस्फुटन्ती वलावती मस्मितामवदत् ॥ ७७ ॥

श्वशुरेण ते महार्घं प्रहितोज्य भूरिभोज्यसभार ।
उत्तिष्ठ कुरु विभाग निमन्त्र्यता बन्धुपुत्रंश्च ॥ ७८ ॥

तैलस्य तोलवमिद तोलकमुयल च चूर्णलवणस्य ।
दत्त्वा मामिदमूचे श्रुवुटीकुटिलानन म परम् ॥ ७९ ॥

तैलमिद लवणमिद शाकाय श्वेतिवाह्वय दत्तम् ।
वेदमाया वि वामी ददाति दिवसव्यये लक्षम् ॥ ८० ॥

इत्युक्त्वा तत्प्रहित दामी गदर्यं शूलत बहुधा ।
क्षिप्त्वा दूरे तन्मुग्धदर्शनमलिना निनिन्द दृशम् ॥ ८१ ॥

अन्येषु कङ्काली विचिन्त्य तद्वञ्चने मुग्धोपायम् ।
प्रययौ कृत्वा विजने वलावती रिदितवृत्तान्ताम् ॥ ८२ ॥

सा वर्णमानमुद्रामदृशममुद्गद्वय विधाय नवम् ।
एतस्मिन्नाभरणान्यन्यस्मिन्नुपलब्धिविदधे ॥ ८३ ॥

स्थूलतन्तूलादिनाप्रावरण प्राप्य भाण्डशालाग्रम् ।
मा वक्ष्याञ्चरमवृतममुद्गयुगलारदद् वणिजम् ॥ ८४ ॥

वाराणसीप्रयाणे नक्षत्र क्षिप्रकृन् ममापनतम् ।
नास्ति पुनरेमुनातरदर्शनमात्र त्वयि गतायाम् (?) ॥ ८५ ॥

इदमाभरण सर्वं समुद्गवन्यस्तमस्ति रत्नाङ्गम् ।
स्त्रीबालघन भवता प्राणमग्न मवथा रक्ष्यम् ॥ ८६ ॥

इत्युक्त्वा तत् सर्वं मदस्य पुन मुमुद्रितं कृत्वा ।
निक्षिप्य पुर प्रचुर सा तमवादीत महेष्टैव ॥ ८७ ॥

पात्रेयमन पृठात् लाभन ममापयुज्यते लक्षम् ।
त्वं दातुमर्हसि मत्त देवालयधान्यभुक्तिमशोधम् ॥ ८८ ॥

इति लीलया युवाणा समुदगयुगमस्य विनिमय कृत्वा ।
लक्ष क्षणाद् गृहीत्वा जगाम निजवेदम कङ्काली ॥ ८९ ॥

अथ निर्वर्तितकृत्या जात्या तामागता वणिग्भवनात् ।
पञ्चसुत हर्म्यगता प्रोवाच बलावती विजने ॥ ९० ॥

त्वयि मे हृदयमवस्मादन्त मक्त वलान् न निर्याति ।
त्वं तु धनवान विवाहं करिष्यमीत्येव मे शङ्का ॥ ९१ ॥

दिनरमणीय पुसा जन्मजघनस्तु गेहिनीसङ्ग ।
तदपि विधाहे मोहादविचारतरादरा पशव ॥ ९२ ॥

नित्यप्रसूतिहन्तमुन्मिषरयीवनपु
वेशोपचाररहितेषु मदोज्ज्वितेषु ।
गोष्ठोविलासस्मकेलिनिरादरेषु
दारुणेषु ना स्मरन्निव कल्हाद्भुरेषु ॥ ९३ ॥

जात्यैव कामिजनरञ्जनजीवितामु
वेशोपचारनिग्तामु ममोरभामु ।

कामप्रमोदमभकासु (?) सविभ्रमासु

वेद्यासु कस्य न रति मततस्मितासु ॥ ९४ ॥

पुर मे प्रत्ययहेतोर्धनधारणपत्रिका विवाहे त्वम् ।

विहिता संव तवाम्ते मत्तगजस्याहकुञ्जसिखेव ॥ ९५ ॥

इत्युक्तः ॥ रमण्या म्बूलतरोज्जासपत्रिकामलिखत् ।

नाम्ना विनमस्यतेर्नृपमहिषीभ्रातृपुत्रस्य ॥ ९६ ॥

अथ शय्याभवनगत प्रातः स्वयमेत्य वङ्काली ।

जामातरमिदमनन्दन् मिथ्यैव सखेदवदनेव ॥ ९७ ॥

आसन्नयोवनम्त्वं दुहितुर्मे योवन त्वया प्राय ।

क्षपितमलक्ष्य स्त्रीणा गलति हि सहसैव तारण्यम् ॥ ९८ ॥

स्थिरयोवना प्रवृत्त्या पुष्पा विन्द तालसालमपात्रा ।

ह्य वन्यकाद्य तरणी प्रातर्वृद्धा भवत्येव ॥ ९९ ॥

मासादधिवायात दिनद्वय पुष्पदर्शनस्नाने ।

अद्यैव वलावत्या गर्भाशङ्काकुल चेतः ॥ १०० ॥

शीवनविभ्रमशापस्तनुनलिनीतुहिननिकरधनपानः ।

प्रगवदिन नारीणा पानवमुग स्तनयुगस्य ॥ १०१ ॥

प्रमवहृतयोवनानामधोमुमे लज्जयव वृषयुगले ।

भवति न पण्यवधना विव्रयनर्त्ता तूणेनापि ॥ १०२ ॥

ग्यविरत्वे पुरपाणा भवन्ति मुपजीविनाः परिज्ञानं ।

योवननागे वेद्या यदि परमटति स्फुट भिक्षाम् ॥ १०३ ॥

तस्मात् जनवाभावादयिवलभापम्यमाननिजविभवम् ।

अधिनरणपत्रिगित प्रयच्छ भुमते वलावर्ग्यं ॥ १०४ ॥

इत्युक्ते कुट्टन्या मोत्माह प्रीतये वणिक्तनय ।
आपत्स्यमानमन्त्रिं प्रददौ हृष्ट कलावत्यै ॥ १०५ ॥

अथ शिथिलादरया म द्वित्रैर्दिवसं समेत्य कङ्कात्या ।
वृतसकेत कङ्क श्रुत्यै कलावतीमूचे ॥ १०६ ॥

अयि रागदग्धहृदये कलावति व्रतवतीव कस्य त्वम् ।
एष त्वामर्थयते ठक्कुरपुत्रो रणविलाम ॥ १०७ ॥

देवगृहगञ्जदिविग्नस्तव सततप्रार्थनानुरन्धेन ।
पदमुक्षितधन्यवाले गणयति चण्ड मकरगुप्त ॥ १०८ ॥

अद्यापि महाभात्य सत्यरथस्त्वत्कृते समर्धदिने ।
प्रहिणोति वस्त्रयुगल न च प्रमादस्त्वपास्य कृत ॥ १०९ ॥

प्रेक्षणवे त्वा दृष्टवा माहमगजेन गजपुत्रेण ।
त्वद्गत सरभसमनमा वामबमेनावर्द्धिका त्यक्ता ॥ ११० ॥

विरजमि वयमि नवेऽस्मिन्नेकश्चेदीप्सितस्तव स्वामी ।
तत्किं यौवनभङ्गे ददाति कश्चिद धन मुग्ध ॥ १११ ॥

याभिर्यौवनसमये गगण वनार्जनं परित्यक्तम् ।
ता एता पयन्ते भम्माद्भ्यश्चीवरिण्यश्च ॥ ११२ ॥

कुचवाञ्चनकलशवती नितम्बसिंहासना स्मितच्छत्रा ।
एकपुष्पोपसेया नून त्व रतिरमणराज्यधी ॥ ११३ ॥

भक्त मयाम्य वित्त दाक्षिण्यमिति प्रनष्टविभवेऽपि ।
मा तत्र कृथा मुमध्ये ह्यो भुक्त नाद्य नृप्तिवरम् ॥ ११४ ॥

दामी दामी तावद यावत् पुरुषस्य विचिदन्ति करे ।
क्षीणधनपुण्यगात्रोर्दुप्रापा स्वर्गनगरीव ॥ ११५ ॥

ह्यो दत्त्वार्थं कथमिव गच्छाम्यद्येति निवसते प्रापम् ।

कं कुरुत वक्ष्याना तत्क्षणवनदानभोग्यानाम् ॥ ११६ ॥

इति वङ्कवदननिर्गतवचनशरैर्दारितो वणिक्तनय ।

निश्चेष्ट क्षणमभवद वैलक्ष्याद वीक्षमाण क्षमां ॥ ११७ ॥

अथ शूलबन्धुनिधनस्यमनाद्यङ्गप्रसङ्गवचनाद्यं ।

क्षय्यावहारमवरोत कलावती शङ्खवतनयस्य ॥ ११८ ॥

अद्य व्रतनियमो मे दुःस्वप्ननिरीक्षणात् परं मातु ।

पण्ठीप्रजागरेऽद्य च राजकुलं तत्र मे क्षया ॥ ११९ ॥

अद्य वयस्यामूनोश्चूडाकरणं भृगाङ्कदत्तस्य ।

इत्यादिभिरपदेनैः सा प्रययौ कामिना भवनम् ॥ १२० ॥

त्वरिता तत् प्रभाते वदन्निदम्येत्य कम्पविवलाङ्गी ।

वङ्काली शङ्खमुत जगाद भयसंभ्रमात्तैव ॥ १२१ ॥

उत्तिष्ठ पुत्र तूर्णं व्रज दत्त्वा गिरतिं किञ्चिदविभाव्यम् ।

अस्मत्कृतञ्च यूनो मपल्लवल्है वधो वृत्त ॥ १२२ ॥

नगरगतिविषमतरं कलावती मित्रमन्दिरं याता ।

त्वं तु वणिक्मुत साधर्वनगन्धे धावति क्षमां ॥ १२३ ॥

तूलपटी त्यज पृष्ठाद् गृहाण तूस्ती (?) शरदृमालात् ।

यो जानीते वर्मनि किं कुरुते कं पश्चिमाय ॥ १२४ ॥

इत्युक्ते वङ्काल्या मिथ्यैव विनत्यवेश्मवरणाय ।

वृत्वा तद्वनमधिरु पङ्क्तं प्रययौ कुमारेण ॥ १२५ ॥

वदयालता भरागं पूर्वं तदनु प्रगीततनुरागम् ।

भस्मादपगतरागं पत्ययमिव दग्धयन्ति निजतरिणाम् ॥ १२६ ॥

इति समयमातृकाया वङ्गाख्या बुद्धिसविभागेन ।
भुक्त्वा वणिज्ज मक्त्वा कलावती पूर्णविभवाभूत् ॥ १२७ ॥

इति बहुभिरुपायैः कुट्टनो कामुवाना
कृतसुकृतविहीना धञ्चना सा कृतघ्ना ।
वनभुवि मृगबन्ध हन्त पश्यन्ति नित्य
तदपि हरिणशावा कूटपाश विगन्ति ॥ १२८ ॥

समयन मातृका सा कृत्रिमरूपा कृता कलावत्या ।
तन्नाम्नेव निबन्ध क्षेमेन्द्रेण प्रबद्धोज्यम् ॥ १२९ ॥

इति श्रीव्यासश्रमापराधस्येमेन्द्रतायो समयमातृकाया
कामुकप्रान्तिर्नामाष्टम समय ।

मालङ्कारतया विभक्तिरचिरच्छाया विशेषाश्रया
वन्ना सादरचर्वणा रसवती मुग्धार्थलब्धा परम् ।
आश्रयोचितवर्णनानवनवास्वादप्रमोदाचिता
वेद्या सत्त्वविभारतीव हृति प्रौढा वङ्गशालिनी ॥ १ ॥

मन्त्रसरे पञ्चविधे पौषधुक्लादिवामरे ।
श्रीमना भूतिरक्षायै रचितोऽयं स्मिनोत्सव । २ ॥

अद्रिच्छिद्रविनिद्ररीद्रफणिनामनास्ति बाल कुल
मत्तास्तत्र वसन्ति दन्तिपतय मिहाश्रयेय युता
इत्यातिप्रतिबद्धवृद्धशबरीवर्गेण मार्गाग्रगा
यद्वेरिप्रमदा सदा वनमहोगादग्रहे वारिता ॥ ३ ॥

वीरम्यार्तदयाविधेयमनस क्षीलव्रतालकृते—

निस्त्रिंश परदारकृज् जयविघो यस्यैकवार्थं मुहुत् ।
तस्यानन्तमहीपतेविरजस प्राज्याधिराज्योदये
क्षेमेन्द्रेण सुभाषितं कृतमिदं सत्पक्षरक्षाक्षमम् ॥ ४ ॥

इति श्रीव्यासदामापरान्यक्षेमे ऋता समयमातृका समाप्ता ॥

६. आत्मवृत्तम्

आत्मवृत्तम्

१

दशावतारचरितोपसहारस्य अन्तिमा. श्लोका. १-५

यो मत्स्यकूर्मादिविचित्ररूपरादच्यंकारी हृदयस्यरतः ।

श्रीमाननन्तः स्फुटशङ्खवनः त्रियेऽस्तु विष्णुविभवोदधिर्व' ॥ १

कश्मीरेषु वभूव सिन्धुरधिक मिन्धोश्च निम्नाशय

प्राप्तस्तस्य गुणप्रकर्षयशसा पुत्रः प्रकाशेन्द्रताम् ।

धिमेन्द्रप्रणिपादिताग्रघनभूगोसंबद्धाजिनैः

प्रख्यातातिशयस्य तस्य तनयः क्षेमेन्द्रनामाभवत् ॥ २ ॥

तेन श्रीत्रिपुरेशशैलगिम्बरे विप्रान्तिगन्तोपिणा

विष्णो. स्वल्पविलोकिताकृतिमुधा संवर्धितोत्कण्ठया ।

वाक्पुष्परमलर्गुणप्रणिहितैरम्लानशोभै. स्थिरैः

भक्तिव्यक्तदशावनारसरसः पूजाप्रबन्ध' कृतः ॥ ३ ॥

स्तुतिसङ्कीर्तनाद् विष्णोविपुल यन् मयार्जितम् ।

तेनास्तु सर्वलोकाना कल्याणकुशलोदयः ' ॥ ४ ॥

एकाधिकेऽब्दे विहितश्चत्वारिंशे मकार्तिके ।

राज्ये कलशभूमर्तु कश्मीरेष्वच्युतस्तवः ॥ ५ ॥

इति श्रीव्यासदामापराम्यक्षेमेन्द्रविरचितदशावनार-

चरितोपसहारभूतात्मचरितम् ।

मृदुतायामञ्जया उपमन्नाग्लम्बस्सग्रहस्लोका २१-४१

वाल्मीरका गुणाधारप्रवण्डश्चाभिवोऽभवत् ।

नानाथिजनमवल्यपूरणे कल्पपादप ॥ १ ॥

यस्य मेरोरिवोदारकत्याणापूर्णसपद ।

अगण्यमगूढ गेहे यस्य भोज्य द्विजन्मनाम् ॥ २ ॥

सूर्यग्रहे त्रिभिर्दंर्दत्वा ऋणाजिनत्रयम् ।

अल्पप्रदोऽस्मीत्यभवत् स लज्जानतकन्धर ॥ ३ ॥

स्वयम्भूनिलये श्रीमान य प्रतिष्ठाप्य देवता ।

दत्त्वा कोटिचतुर्भाग देवद्विजमठादिषु ॥ ४ ॥

पूजयित्वा स्वयं शम्भु प्रसरद्वाप्पनिर्भर ।

गाढ दोर्भ्यां समालिङ्ग्य यस्तत्रैव व्यपद्यत ॥ ५ ॥

क्षेमेन्द्रनामा तनयस्तस्य विद्वत्सु विश्रुत ।

प्रयात वविगोष्ठीषु नामग्रहणयोग्यताम् ॥ ६ ॥

श्रुत्वाभिनयगुप्ताग्यात साहित्य बोधवारिधे ।

आचार्यगेयरमणेवित्राविवृतिवारिण ॥ ७ ॥

श्रीमद्भागवताचार्यमोमपाद्राब्जरेणुभि ।

धन्यता य पर यात नागवणपरायण ॥ ८ ॥

वदाचिदव त्रिप्रेण स द्वादश्यामुपोषित ।

प्रार्थितो रामयशमा मग्म स्वच्छन्नेत्मा ॥ ९ ॥

कथामेतामनुव्यायन् दिनेषु विपुलेक्षण ।

विदधे विबुधानन्दमुधास्यन्दतरङ्गिणीम् ॥ १० ॥

स श्रीदेवधरायस्य द्विजराज्यपदस्थिते ।

सर्वज्ञस्याज्ञया चक्रे कथामेता विनोदिनीम् ॥ ११ ॥

इति श्रीव्यामदासापराध्वक्षेमेन्द्रवृत्ताया

गुरुत्वायामञ्जरी स्वचरित्रम् ।

— —

३

भारतमञ्जर्युपमहारम्य १५ श्लोका

काश्मीरको गुणाधार प्रकाशेन्द्राभिधोऽभवत् ।

नानार्थिसार्धमवल्यपूरणे वरपपादप ॥ १ ॥

मम्पूर्णदानमन्तुष्टा प्राहुस्त ब्राह्मणा सदा ।

इन्द्र एवामि वि त्वेव प्रकाशस्ते गुणोर्ध्विक ॥ २ ॥

वदाचिद् ब्राह्मणेर्नृत्य म रामयज्ञसाधित ।

सक्षिप्ता भारतकथा कुरुष्वेत्यायंचेतमा ॥ ३ ॥

स तमूचे करोम्येव प्रागेतषु चरित मम ।

दृष्ट मयवनीमूनु स्वप्न ज्ञाननिधिर्ददी ॥ ४ ॥

त नममृत्य वरद सज्जोऽह त्वस्ममीहिते ,

इत्युनवा स्वप्नदृष्टस्य मुनेस्तुष्टाव तद्वपु ॥ ५ ॥

इति श्रीव्यामदासापराध्वक्षेमेन्द्रविरचितभारतमञ्जरी-

समृद्धत रत्नरीचरितम् ।

— —

रामायणमञ्जर्युपसंहारस्य १-७ श्लोका

वदमीरेष्वभवत् सिन्धुजन्मा चन्द्र इवापर ।
प्रकाशेन्द्र स्थिरा यस्य पृथिव्या कीर्तिवौमुदी ॥ १ ॥

मदा दयार्द्रहस्तेन महता भद्रमूर्तिना ।
माधु कुञ्जरिता येन प्राप्ता कीर्तिपताविना ॥ २ ॥

विद्वज्जनसपर्याप्तपर्याप्तस्वजनोत्सव ।
कथासारमुधासार क्षेमन्द्रस्तत्मुतो व्यधात् ॥ ३ ॥

मुक्तात्मना रणत्तारहारनूपुरमेखला ।
विलासलामिका यस्य वदन भाति भारती ॥ ४ ॥

लोभाभिमानमलिनानि घनानि नित्य
कान्तावटाक्षचटुलानि च जीवितानि ।
नात्वेति चन्द्रधवलानि यदासि यम
राव्यै स्थिराणि भुवनेषु निवशितानि ॥ ५ ॥

आमोदयन्ति सग्नान्यतिकोमलानि
त्रिप्रेण रामयदासा प्रणयार्थितानि ।
येनानिभ प्रणयभूषणता जनस्य
नीतानि काव्यकुसुमायमितानि तानि ॥ ६ ॥

गुणा गुणितया भान्ति येषु वरतेषु विस्मय ।
निर्गुणेषु गुणानेव ये वदन्ति जयन्ति ते ॥ ७ ॥

इति श्रीव्यासगमापराख्यक्षेत्रेन्द्रविरचितगमायण-
मञ्जरीगमूढस्य स्वरीयोदयस्य ।

७. परिशिष्टानि

श्लोकानामनुक्रमसूची

अंगे. प्राविद्य	२२७।९२	अच्छामु हंम इव	९९।४६
अकण्टका पुष्पमही	३५४।४५	अज्ञातदेशकाला.	२२१।१९
अकवर्धनया	५२।३२	अज्ञातनामवर्ण	२४४।२
अवाण्डखण्डिनोच्चण्ड	१९१।४१	अज्ञानकालोचित	३७३।२१
अकारेऽपि कृते	९९।२१	अज्ञातभाविचौरादि	१५८।५२
अकाशगमनशोध	२०८।१३	अज्ञातधातुलिङ्ग	३०९।१८
अबाले जरया पुत्रि	२९५।५	अज्ञानाद् यदिवाधिपत्य	१०६।६९
अक्षव्याजैर्विधिः	२६२।२६	अज्ञोऽप्यलक्ष्यम्	१०१।२४
अक्षमूत्र मयीभाण्डम्	३१७।२१०	अञ्जली जलमधीर	९७।३५
अग्न्यामैविषम	२४८।८	अटति ममुत्कट	२३०।२०
अग्नितयशमा	२३३।६१	अणुधनमपि	३५।२७९
अगनि बाह्यत्येको	२०७।६	अतथ्यान्यपि तथ्यानि	८१।५५
अगारदाहिनः	३२४।२८	अतसौ कुमुमच्छायम्	३११।४८
अभ्यागारान्तरे	१८५।५३	अतिपरिचयसप्रतिभ	२२०।१३
अग्रं गच्छन् यच्छत	७४।२४	अतिगुचितया न	२६४।४०
अङ्गचन्दनपत्रज	८०।४६	अतिमरलनिज	२२६।७३
अङ्गाग म्त्रीकतायशा	३८८।२९	अतिमाहसमति	२३२।४६
अङ्गविटविषा	३६५।१०१	अतृणता निजोत्कर्ष	६९।१३
अद्भुलिभग	२२४।५२	अन्यथाः परिवारः	४०१।३०
अद्भुलिभिरिव	१११।८२	अत्युन्नतपदार्थ	१४०।५७
अद्भुलीभ्यः ममावृष्य	३५६।११	अत्र चैवसमये	९६।३४
अद्भेऽनन्तर	७२।१६	अत्रान्तरे वणिक्मनुः	३९९।१३
अचिरादय मवृत्ते	३२१।१४२	अत्र चत्कन्धजुगः	५०।८४
अचुन्नीपावमम्भेर	२७८।२४	अत्रान्तरे चन्द्रम्य	१६२।८४

अग्रान्तरे भरद्वाज	१७६।१२२	अथ वद्धद्विजो भूत्वा	१७०।५५
अग्रान्तरे भ्रमन्	१७७।७६	अथ व्यजिज्ञपद् भूमि	३४०।४७
अग्रान्तरे शशाङ्क	२४१।५५	अथ शिथिलादरया	४६३।१०६
अत्रायं खरदूषण	७३।२३	अथ शूलबन्धुनिधन	४१४।११८
अथ वकालिगूढम्	४०७।५०	अथ पथिकवधूदहन	२२२।३०
अथ कृच्छादिव	३२७।६४	अथ वेद्याधन	२४६।२९
अथ कृतनिजधन	२४०।४३	अथ शय्याभवनशतम्	४१२।९७
अथ क्षणक्षीण	३९४।१	अथ शिथिलकरण	२२२।१४
अथ गत्वा निराहार	१५२।७७	अथ सवत्सरे याते	३८१।१०३
अथ नास्य सुप्रभाते	२४३।७३	अथ स भगवान्	२०५।६७
अथ तस्या कुसुम	२४२।६९	अथ स ललितयापित	१००।४८
अथ ता सभं व	२४७।३८	अथ स विषयव्यावृत्त	४९।८२
अथ ते विचार्य	४०७।४१	अथ सर्वार्थ	३६।७१
अथ दत्तावधानायाम्	३५५।१	अथ सा विवेश	२४१।६०
अथ धारणाप्रवृद्ध	२३५।८३	अथ सितवरण	४०३।१
अथ नापितदूतेन	३९९।८	अथ स्वप्ने गणन	३७९।७५
अथ निर्यत्तित	४११।९०	अथ स्वर्वेशवनिता	३६७।७
अथ पुरुष सदिगन्तम्	२३०।२१	अथात्मारामतादम्भ	३३६।१२
अथ भूपभयात्	३५८।२७	अथाधिकारी तरुणी	३२७।५६
अथ भोजनचर्या	३१८।२१७	अथान्यराशि	३१६।९७
अथ मर्त्यलोकमेत्य	२२७।८६	अथामपक्वसहार	३३७।१९
अथ ममथमत्तानाम्	३८५।१	अथाययी चिरावाप्त	३१४।७१
अथ यागात् सर्वे	३३५।१	अथाययो शनै	३९८।१
अथ याते शनै	१७७।१२८	अथावदत्तृतीयोर्जिप	२२३।२०
अथ राजा वृत्तस्नान	१८५।५५	अथाविशत्पृथुश्वास	३४३।८७
अथ वास्त्येव मे	३२४।२७	अथास्वदाला	३५९।३७
अथ विततयितानम्	४०२।४८	अथाज्य तीव्रतपसा	१७०।६२

अथाह मक्तुरागेण	१९६।४६	अधोगतं मृदुतरं	३०९।२२
अवाहूतः पग्जिनैः	३२८।६७	अधोमुखा विमनिभ्यः	३३८।१३१
अयैकभुजम्	३४३।८२	अनगवातलास्त्रेण	३४९।१
अयोदिते म्वम्यतिम्	३९४।३	अनघीता गुरुमुखात्	१६७।२२
अयोद्ययी बालमुहत्	७५।२७	अनघीता बलाद् विद्याम्	१७०।६२
अदत्तभुक्तमुत्सृज्य	१६१।७१	अनन्यलावण्य	२०१।३२
अदय दगसि कि	५६।९६	अनभ्यासहेतोः साह	१६८।४०
अदपंक्षीर्यम्पूहणीय	१९०।४५	अनायाते परिचिते	३६८।१७
अदूरवर्तिनी श्रुत्वा	१६२।८९	अनास्वाद्यमवित्रेय	१९३।१७
अदृश्योपभ्रमैस्तै	२८६।२२	अनित्यतेय यदि	१४९।४२
अदैन्यपुण्यमतमा	२०८।१०	अनिश जपताम्	२७५।२२
अद्य तु भवता कार्यं	४०९।६७	अनुवत्पापमृते	३४४।८९
अद्यत्वावधि	७६।३२	अनुरक्तजनविरक्त	२३७।९
अद्य वयम्यासूनो	४१४।१००	अनुराग प्रतिपत्ति	२६८।१०
अद्य प्रतनियमो	४१४।११९	अनुष्टुप् छन्दसाम्	९४।४
अद्यापि महारमान	४१३।१०९	अनुष्टुप् सतताराक्ता	११५।२९
अद्यापि हरिहरादि	२४५।२४	अनुष्ठानेन रहिता	१६८।३१
अद्रिच्छिद्रविनिद्र	४१५।३	अनेकच्छुरिवापात	२९२।२६
अद्रोह गीचानाम्	२६८।१९	अनेन कलमाम्त्रेण	३०८।१२
अद्वेपपेशलम्	१३७।२४	अनेन मेघमुग्धेन	३७७।५३
अधरे दिन्दुकमले	७८।३९	अनेन समूचयता	२०४।६३
अधिवरणाभ्युधि	२६३।३०	अन्तमुद्योन्तगालीन	२८७।५
अधिवारमदान्धाना	३४४।९८	अन्तर्ज्वरग्न्योष	२०३।५५
अधुना दुःखमुत्सृज्य	२५४।४०	अन्न मुग्धरम	२५२।७
अधुना द्रव्यविहीन	२३३।७३	अन्न स्थितेऽप्यान्मनि	२१०।३०
अधुना वर्तमाने अम्पिन्	१९७।५०	अन्ने नरवपात्रे	३३८।१३९
अधुना विद्यया त्रि ते	१६७।२३	अन्ने मन्त्रोपदम्	१४४।९९
अगुनेय नरेन्द्रोऽयम्	१८६।६०	अन्त्यवर्गेऽदधायाम्	१६६।११०

अन्ध कुञ्ज	१६१।७७	अभोगसुभगा भूति	१४८।३६
अन्व स एव	२२०।८	अभ्यासहेतो	६५।२
अन्धा डव न पश्यन्ति	१७८।१४२	अभ्येत्य याचित	२३५।७६
अन्यगणिवा प्रयुक्ता	४०६।३३	अमस्तपदै	९८।३७
अन्यदाभाषित पूर्वम्	१९३।१३	अम्बरेऽम्बुभि	९७।३७
अन्यनाम्ना प्रविष्टाना	३६९।२१	अम्बानमाल्याभरण	३८०।९१
अन्याय प्रौढवाकेन	१६७।२९	अमात्यपुत्रण सुताद्य	३७०।३२
अन्यास्ता सखि	३७०।३४	अयत्नसाध्या ता	३२२।५
अन्यद्युदिवस	४१०।७६	अय च तदणीभाय	३४१६४
अन्येद्यु ककाली	४१०।८२	अय जनस्थानविनाश	३९६।२६
अन्येऽपि सन्ति	३१२।५८	अय पितु कला	४०१।३३
अपर प्राह भवता	३२२।१३	अय पीनस्तनाभोग	३९४।४६
अपवादघूलि	२३४।७१	अय भरतभाषाज्ञ	४०१।३७
अपस्माराभिध-	३९०।४८	अय मुक्तसरोरह	३८३।११९
अपि कुञ्जर कर्णाग्रा	१५१।६३	अय मे दक्षिणाकाले	११७।१३८
अपि नाम स जायेत	३३२।११३	अय स्थलपते सूनु	४०१।३४
अपि पुत्र रात्रिरखिला	४०५।२०	अय स्मरातुर	१७४।१०२
अपि वर्षशतम्	२८०।९	अयाचकस्वमप्राप्त्य	७०।१८
अप्युद्दामव्यसन	३५२।२४	अयि रागदग्धहृदय	४१३।१०७
अभग्न जामदग्न्य	५।८	अयि विजहीहि	४४।७३
अभवन ममकोऽपि	०४६।३५	अयि विरहविविधे	५३।९१
अभिज्ञात तभजर्ज	९१।२९	अयोमयाना	१२७।६
अभिजनपधू	२०।२०	अरागभोगसुभग	१४१।७३
अभिनवपयोधर	१२७।१२	अरुन्धतीमपि क्षिप्रम्	३२४।३१
अभिन्नार्थानार्थं	१३३।२४	अर्चयति देवविप्रान्	२५०।३२
अभियुक्तेस्तथा	२९७।५८	अर्थलुब्धामतिप्रौढाम्	२७९।१
अभि द्यवत नभभरं	९०।२७	अथम्य सदोत्थानम्	२६७।३
अभीररपवादेपु	३१२।५५	अर्थावृष्टिम्	१२५।२५

अर्थाधिनी देवपूजा	२८३।४४	अगवते रौद्रनातैक्षण्यम्	१८९।२१
अर्थिकल्पतरो	३८१।९६	अशान्तान्तमृतृष्णा	१५४।१०
अर्थभुक्तावशिष्टम्	१३५।७	अक्षिप्यमेवया	१४१।७४
अर्थो नाम जनानाम्	२५५।१	अग्रेपदोपापगम	३८०।९१
अर्थोचित्यवता	१९।१५	अग्रेपविश्ववैचित्र्यम्	५।१
अर्थोक्ते स्थगितर	२४९।२५	अश्माप्यहृदय	१६५।९
अर्वाविसुस्तमवदत्	१७७।१३३	अञ्जत्यामवधामिधान	५८।१००
अलकृतकाञ्चन	१६०।६५	अष्टाक्षरविरामेण	९१।३०
अलकारास्त्यल	१।५	अष्टावतारस्तोत्रेण	३२५।४०
अलक्तकाक्षि	२९१।१०	अष्टो पिशाचा	३१०।३७
अलिपिज्ञोप्यह	२९०।८	असत्पयो भेदसंसर्गात्	८७।१५
अलोम परम विसृम्	१७९।५	असत्येनेव जीवन्ति	३७८।६८
अलोमम पूर्ण	१८०।३	असमञ्जस	२३४।७०
अल्पमप्यवमन्येत	१३९।४९	असमस्तपदे	९८।१७
अल्पघना बहुभोगा	२३८।१२	असमासे पदं भाति	१०२।२७
अल्प मर्मतद्	३६९।३२	असार ससार परिमुपित	१०४।६३
अस्फलीन मुगायैव	३८७।२०	अमुररचितप्रयत्न	२५१।४६
अवचितबलिपुष्पा	११२।८५	अमूचिभेद्यामागाद्य	२८०।१६
अवतारवया	५।१३	अमृजच्च नद्वधाय	२५४।२५
अवमानहृत यत्	१९०।५	अम्नामिते दिवगन्तरे	२२१।२५
अवस्थौचित्तमादधे	५७।३६	अस्तव्यस्तत्वगुण्य	७७।३४
अवाप्ततिलव मन्त्रे	२९०।५	अस्तिवविशालम्	२१९।१
अविश्रम्यनतानन्दयं	७०।२०	अस्तिग्रन्थितिवद्धम्	४०५।२८
अविदूरे चरन्ती गा	६५२।७४	अस्तिस्वस्तिग्रतामग्न्यम्	३०७।२
अविद्ययेव नरसा	२९४।७	अस्तिस्वस्तिग्रतामग्न्यम्	३४९।४
अविधान्त्या विग्वाह्य	२०९।७४	अम्यत्तग्न्या दिशि	९५।२९
अवितर्गस्तु	९७।१४	अस्त्येव गा.	३५५।५०
अविमृतापसारः	१३७।२५	अम्ययन्त्रनिरानन्वी	३७१।७

अस्थिर कुम्भम्बन्ध	१४७।२८	आकृतेन मुमहता	२२५।७३
अस्मत्पिता मृगधिया	१७८।१४८	आकारगुरुयुक्त्य	१०७।४१
अस्माकमगभगम	४०४।१८	आकारमन्यरै	९९।१९
आम्भन कुटिल	१७०।५८	आकारेण गुरु	३३२।११२
अस्मिन् देवगृहे ते	३१५।८८	आक्रान्त पिशुनं	१३०।६
अस्मिन्नवसरे	३७१।१	आकारस्त्रीर्षं हारी	३०५।४५
अस्मिन्नेरुविशाले	२३०।२४	आकारेऽपि कृते	९९।२१
अस्य कितवस्य	०४९।२७	आकृत्यमेव भोगो	४०७।४६
अस्या मस्रदि कस्या	१८३।०९	आकोपरवतनयन	२५२।१०
अहमस्थाननख	४०४।११	आरयायिकानुरागी	२२८।६
अह्वाराभिभूतानाम्	१४५।५	आचार भजते	४४।७२
अहं पुरा रज स्नाता	१५२।६७	आजन्मसहज	४०६।३१
अहं पूर्विकया	३३२।११४	आजन्मार्जित	२२०।१६
अहं वादी विद्या	१४९।४३	आत्मन्वन सरसा	७८।३७
अहं शूर कूर	१८७।१	आतुरधनसम्पूर्ण	३०३।३३
अहो काष्ठस्य मूकमोऽयम	१८६।६५	आत्मगुणरयाति	२६३।३४
अहो गृहपतेरस्य	३८२।१०८	आदाय देशवृषभ	२६६।६३
अहो तज्ज्ञा वेदया	१३१।१३	आदिमत्स्य ज्ञा जयताद्य	५।३
अहां नु काल	३४४।९३	आद्यतयोर्गुणोत्कार्यं	१०७।३८
अहो वत खल	२७४।९	आद्यन्ताकारविरहात्	१०७।३९
अहो वत भरद्वाज	१७५।११२	आद्यन्ताकारविरहात्	१०८।४२
अहो वत महूर्तेन	३४५।१००	आद्यत्वावधि शिष्टि	७६।३२
अहो वतामृतस्पश	३७७।५८	आधानोद्धरणप्रज्ञा	६९।१२
अहो वनास्य प्रतिभा	२०४।६४	आनदसदोहपदार	६५।१
अहो भगवती	३२१।१४६	आनिनाय गुरुम्	३३१।१०२
अहा वृद्धस्य पयन्ते	२९६।२२	आपत्वा गोपयुक्ताम	१४१।७२
अहो वा हारे या	२९।४५	आपाण्डुतामदन	१२८।१५
आवर्ष्यैव भगवान्	२५०।४१	आमन्त्रणजयशब्दै	२५५।७

इति दु सहमाकर्ष्यं	१५१।५७	इति सरलतरत्वात्	९३।३८
इति ध्यात्वा तमवदत्	१७४।१०३	इति साधारणज्ञान	३३०।८७
इति न्यात्वाह	३७७।५५	इत्यवस्ता समालोक्य	३२१।१४८
इति परिचित नाना	१०८।४६	इत्यनुभूत बहुश	२२९।१५
इति पृष्ट पुनरुच्चे	२५०।३९	इत्यबुद्धिघना	३७८।६७
इति प्रियाया प्रणयो	२००।२४	इत्ययिता कलावत्या	३७२।१४
इति बहुतरशिक्षा	७०।२३	इत्ययिते वरे तेन	१७८।१४९
इति बहुभिरुपायं	४१५।१२८	इत्यशीति समासेन	३९१।५९
इति बहुश सुरपतिना	२५३।५३	इत्यादराव् विसृष्ट	२२७।८५
इति प्रलापिनी वृद्ध	२९५।१२	इत्यादि कङ्कन	३९७।३३
इति ब्रुवाणम्	३१३।६०	इत्यादि तेन	३५७।२५
इति ब्रुवाण त रंभ्य	१७६।११७	इत्यादि दत्त्वा	३२६।४४
इति ब्रुवाणमपर	१८३।३०	इत्यादि दर्शित नेह	१०८।४५
इति ब्रुवाणे तन्मित्रे	३४४।९२	इत्यादि भुग्धबुद्धे	२२९।१६
इति भगवता कपाल	२४९।२८	इत्यादिभिस्तद्वचन	३९३।८८
इति मातुर्वच श्रुत्वा	१५२।७६	इत्यादिभि स्तुतिपदे	४००।२८
इति मानस्य महता	१९१।४३	इत्यादिलेखदानेन	३१४।८१
इति लीलया	४११।८९	इत्यादिशिष्यस्य	३४२।५७
इति वचन भूमिपते	२४५।२१	इत्यादिस्तोत्र	३११।४५
इति वञ्चनामयात्पे	२४६।३७	इत्यादिस्तुति	३०२।२९
इति विनयनम्	२२१।२१	इत्यारूक्षो प्रथमो	११६।३९
इति श्रुत्वैव मद्रावय	३७७।६०	इत्यार्तराविण पुत्र	१५०।२२
इति सचिन्त्य	३७६।४७	इत्याद्यापरिहारं	२३२।४७
इति सचिन्त्य	१७८।१३९	इत्युक्त एष	७४।३
इति सचित्य दृष्ट्वा	१७६।१२४	इत्युक्त त्रिपुरारिणा	२०५।७०
इति सचिववचो	२४५।२५	इत्युक्त शतमेतद्यो	२७०।४०
इति सभापिणम्	२३५।८०	इत्युक्ता प्रणयात्	१८५।४९
इति समयमातृकाया	४१५।१२७	इत्युक्ता रचिरोचिता	८३।२

इदमाभरण सर्वं	४११।८६	उचितस्थानविन्यस्तं	४४।२५
इद कविधरै	६८।१२	उचितेन विचारेण	५८।३७
इद सुरचिर	३२७।६०	उचितेनैव लिखेन	४०।२१
इन्दो प्रयाते	३९४।२	उचितरेव वचनं	४१।२२
इय तपोवनमहो	१७४।९६	उचितस्थानविन्यास	१२।६
इय दत्तकपुत्रस्य	४०१।३६	उचितार्थविशेषेण	१६।१३
इय हि नववसन्ते	१०१।५०	उच्चं कृतकटि	३४६।१११
इह निवसति मेह	३९।६४	उच्चं कृतजल	३१८।११४
इह विक्रमद्	८२।६०	उच्चंश्चिरात्	३९६।२७
इहैव सुचिर नाथ	३४०।४८	उच्चैश्च वा शक्रम्	८१।५१
ईर्ष्या कलहमूल	१३६।१२	उम्बलनेऽपि च	२५९।१६
ईर्ष्या कलिकेलिकला	२४४।५	उटजागनसक्तानाम्	१७२।८१
ईर्ष्यालुब्धभार्या	२३८।२०	उ कोचमक्षण	३३५।१४१
ईर्ष्याविशेषात्	३९६।२४	उत्कोचारव्य	३५९।४२
ईश्वर स जगत्सृज्य	३७९।८२	उत्क्रातप्रखरा	७५।२८
उ		उत्तिष्ठति नमति	२२९।१०
उक्ता परस्यामिषता	१५४।६	उत्तिष्ठ पुत्रतूर्णं	४१४।१२२
उक्तवेति तस्मै	२०४।६५	उत्तिष्ठ सकलजल	२२६।८४
उक्तवेति पूगफल	४०२।४३	उत्थाय वेद्यागयनात्	३३३।१२२
उर वेति मूलदेवो	२७०।४५	उत्पत्तिभेदकुले	४९।८३
उक्तेति बाररमणी	४०४।१२	उत्पन्नगोपनकला	२४८।१५
उक्तेति शम्भु	२००।२९	उत्पाटय विकटा	१७५।११४
उन वेति साधुनयना	४०९।६८	उत्साहोद्धतविभ्रम	१८०।२४
उक्तेति अर्षावमु	१७७।१३६	उत्सृज्य तीव्र	२११।३६
उग्रगोश्रहमग्रामे	११०।११	उत्सृज्य निजभार्याणि	२०७।२
उचिततरसगम्	४०९।६५	उत्सृज्य प्राज्यसेवा	२७५।५९
उचित प्राहु	१२।७	उत्सृज्य साधु	२३४।६०
		उत्सृज्य सन्तोषमुद्यानि	१३१।९

उदञ्चद्गुरु	३३९।३७	उपसृत्य स पस्पशं	३२९।७८
उदञ्चितकचः	२८८।१६	उपाध्यायेत्यभिहिते	३२६।४६
उदरावद्ववसनः	३६८।१५	उपानत्कुत्सिता	२९१।१२
उदरावद्ववस्त्रेण	२९२।२५	उलूकवदना	३७१।७
उदरे श्राद्धार्हाणाम्	२५४।३२	ऊरुमूलनक्षमागं	१७।१३
उद्दामोत्कलिकाम्	२२।२३		
उद्देश्यलेशेन	३९४।९०	ऋ	
उद्भिन्नयौवन	३७२।१२	ऋणदं. स्वजनः	१९४।२०
उद्भिन्नयौवनाश्रान्ता	१५२।७०	ऋणवच्चिर सशोध्मं	१९४।१८
उद्यानपाल. कन्दोऽय	४०२।४०	ऋणराशिलेख	३०४।३८
उद्यानलीलागमने	३९५।१६	ऋणिकः कलहैः	१७०।४०
उद्याने मधुचन्द्रिका	१३०।२	ऋणेन खण्डितो	२८९।२४
उद्याने शववदने	२४३।७५	ऋद्धयायुतं	१२३।६
उन्नतवृत्तीनिविष्ट.	४०८।५३	ऋष्यगुगवतः	३२६।५१
उन्मादनमिदं रूप	१६३।८४		
उन्मादयस्यविषये	२५२।८	ए	
उन्नेजयेष तैक्ष्ण्येन	१४२।७७	एकत्रसंक्षिप्त	२९७।१
उपकाराय या पुसा	१६७।२८	एकमैश्वर्यसंयुक्तम्	६४।७
उपतापो वय्यतावः	३१०।३६	एकमालिगति (उत्तरार्ध)	१८८।७
उपजातिविरुत्पानां	९४।६	एकवृत्तावरः	११५।२८
उपदेशविशेषोक्तिः	७०।१६	एन्द्रेत्पूर्वपूरय.	१४६।९
उपदेशाय शिष्याणाम्	११९।२	एक स्थितोऽन्तः	३६९।२४
उपनतमतिपुण्यवचनः	२३२।४२	एकमिन्द्रिय यवृत्तो	११५।२६
उपपन्नपरिच्छेदकाले	११३।२०	एकस्मै पूर्णमन्यस्मै	१९४।१९
उपपरिमर गोदावर्याः	१०३।६०	एवस्य जाने	२११।३७
उपधिग पुत्र	२०६।८०	एकः सकृन्नजनानां	२५१।२
उपसर्गो निपाते च	१३।९	एकस्यामेव	२१२।४३
उपनृत्य मन्दमन्द	२३०।२७	एकादशयुक्ति	२५९।१८

एकाधिकेऽद्वे	४१९।५	एताः सन्ति विलास	१२६।४
एकेन केनचित्	७१।२	एता हेमकराणा	२५९।१९
एकैवैकावली	३२१।१४५	एते त एव भूपा	२६०।२८
एको द्वौ बहवः	३३७।२०	एते दम्भसहायाः	२२७।८८
एकोऽत्रवीदहो	१८३।२८	एतेन वृद्धवर्णिजा	३४२।७०
एकोऽवदत्तम्	३२२।१०	एते निधिनिग्रह	३९५।१०
एको वित्तवतः	३९१।६३	एतेऽपि कर्णविवरैः	२५७।२३
एकोऽस्मिन् भव	२२२।४०	एते हि कामकलिताः	२३६।२
एडिकाव्यपदेशेन	३३०।९४	एते हि कालपुरुषाः	२४७।५
एतत्किं श्रुतसदृशं	२३३।६२	एते हि चित्रमुक्ताः	२४८।११
एतदर्थं श्रुते बुद्धि	१६७।२६	एते हि देहदोषात्	२६०।३
एतदाकर्ण्य सहसा	१७५।१०९	एतैर्हि दोषैः	३२२।१३
एतदाकर्ण्य युक्तायं	३८३।११५	एवं चतुर्मुखा	३१६।९५
एतदेव कुलीनत्वम्	१४७।२९	एवं क्रमेण	३४६।११२
एतदेव परं शौर्यं	१९०।२३	एवंविधैव मुग्धे	४०४।१४
एतदेव विरुद्धानां	१६१।७९	एवमुद्देशलेशेन	१०७।४३
एतदेवार्थसामर्थ्यम्	१४७।२७	एव कृत्वा लवण	३६४।९१
एतद्विजवच. श्रुत्वा	१७०।६१	एव जडेय लोकेषु	३७५।३६
एतस्माज्जलधैः	३६।६२	एव विचारणीयः	१२७।९५
एतस्याः स्मरसंज्वरः	१९।१७	एव विधैव मुग्धे	४०४।१४
एतां नमः	६४।१०	एव स्वभावलुब्धाः	२३१।३७
एता लेशेन मया	२६७।७३	एव स्वभावलुब्धाः	२३६।८८
एता वच्चकभाषायां	२६७।१	एष वित्तवो ऽतिदुःखी	२५०।३०
एताश्चतुष्टयकला	२६७।६	एष नन्दस्तव पिता	१६४।१०८
एताः स्वसनोत्कम्पाः	१५२।६	एष निधिविधिना	३९७।३२
एताः सत्यविहीनाः	२४५।२२	एष प्ररमातकूट	३९७।२९
एता सकलजनानां	२५१।१	एष प्रवृद्धः सहसा	३९५।९
		एष श्रद्धा सरोजे	८१।५४

एष विद्योपदेशेन	१७१।७१	कठिनेय विद्या	३७६।४६
एषस्फीतघनस्य	३९७।३१	कणवृत्तिपरिविलष्ट	२०८।१५
ऐ		कण्ठयिय कुवलय	९९।४५
ऐन्द्रायुधो बह्वहनि	३८८।२८	कण्ठामरण मध्यस्य	३९५।११
ऐश्वर्यायी भगवान्	२५०।३४	कण्ठे कृत्तावशेष	२६।३६
ओ		कण्ठे मेघलया	१२।१
ॐ स्वस्त्यङ्कं स्तुमः	६४।६	कण्ठे विद्रुममालिका	३६२।७०
ओचित्य प्रत्युताचारः	१३९।५१	कथंचिदभ्ययनया	३९९।९
ओचित्यरचितं पापय	१४।१२	कथं लालनयोग्योऽयं	४००।१९
ओचित्यस्य चमत्कार	११।३	कथाचण्डेय विरते	३७६।४९
ओचित्य स्तुत्याना	२७०।३१	कथामेवामनुध्यायन्	४००।९
ऋ		कथितश्लेषवापेन	२०८।९
क		कदर्यं कुक्षलप्रश्न	२७७।१९
कक्षपुटे नागार्जुन	२६९।१९	कदर्यश्चर्मवसन	७७६।९
कक्षाकट्टन	३२०।१४०	कदर्यं स्वजन	२७७।१८
कक्षान्तवृत्तपटो	३२५।३५	कदली कुञ्जरेणैव	१७३।८९
कक्षालनाम्ना निशि	३९५।१९	कदाचित् सह गन्धर्वै	१७१।१८
कव प्रथमपूजा अथ	४०१।३१	कदाचित् स्वगृहद्वारि	१५३।२०
कवेन जन्मसु	३७२।१६	कदाचिदथ सागेव	३२४।३३
कनकप्रहमनुग्रह	१०५।५६	कदाचिद्दिन पर्यन्त	१५६।१३०
कनकप्रहमनुग्रह	१०७।५६	कदाचिदेव विप्रेण	८००।८
कणाचाम तुषारान्तरा	१५७।३६	कदाचिद् द्वादाशेनेव	४०१।३
कटि घण्टाभिधानस्य	३६४।८९	कनकशिलागत	७५९।२१
कटिघटिततं	२८१।२५	कनीयानावयो	७७७।७४
कटिघटिततं	६८।११	कन्याया-जातापरट्ट	३५६।६
		कन्यायास्तनय तप	१८३।१९
		कपटनुला ररादौ	८०७।१५
		कपोते कङ्करी	३९९।१०

कामस्यवेषशोभा	२६७।४	किं करोम्यजने	१७४।१०१
कायपणार्जितबहु	४०९।६४	किं कामनीप्रणयिना	३७४।२८
कामिनःसप्रयत्नस्य	२८९।२१	किं क्रियते कामोऽयं	२४१।५१
कामिन सुरतेच्छायां	२८६।३०	किञ्चित्कुचित	७३।२१
कायापायमयी	१६२।९१	किञ्चित्परिचयमात्रेः	२६६।६९
कारुण्य पुष्पाणां	२६९।२०	किं धर्मो यत्र नो	३३८।२९
कार्यपीडानिरोधेऽपि	२७६।१०	किं मेखलामदन	३५०।१४
कार्योपयोगकाले	२२४।५७	किमयं याचमानोऽपि	१६४।१०४
कालकपाल	२९०।२	किमयं सुनयाभ्यास	२२३।६३
कालाकपालिका	२८४।३	किमेतदित्यनुचितं	१७३।९२
कालेन घण्टा विप्रीय	३१६।९३	किं राजभिर्दुर्जन	२११।३४
कालीचित्येन	४५।२६	किं वावसाद	३५२।३३
काल मुहूर्ताद्गुलि	१८१।१६	किं क्षीयेण सरागास्य	१९०।२५
काव्य क्रियेच्छा	६४।१४	कियन्तोऽयं मृता	३२४।२४
काव्यस्यालं	११।४	कुकुमार्यो वणिक्	३५६।८
काव्यं हृदयसंवादे	५०।३०	कुचकाचन	४१३।११३
काव्यार्थं साधु	४९।२९	कुचयो कठिनत्वेन	३५०।७
काव्ये रसानुसारेण	११०।७	कुटिलावर्तभ्रान्तं	२५५।६
काव्यैक पात्र	७४।१	कुट्टन्यस्तत्र सर्वज्ञा	३७९।७३
काश्मीरको गुणाधारः	४०१।१	कुट्टन्या प्रविशन्निव	२८५।१७
काश्मीरको गुणाधार	४२०।१	कुटिला लिपिदिन्यासा	२४८।१०
काश्मीरेषु पृथु	८४।४	कुनोऽयं दया	३३५।१४५
काष्ठस्तब्धोन्नत	३१३।६२	कुपित कविमालिद्वय	२९४।४३
काष्ठस्तम्भप्रवीचः	२२५।७०	कुभूपकूपान्तर	१२४।१८
विनय, कुट्टनी	२९१।१४	कुम्भीपात्रेषु यत्र	२७८।३२
किं करोमि मुने कस्य	१७६।१६	कुह तरलिवे	३७०।३७
किं करोमि यमेनाह	१५०।५१	कुम्भोत्पत्तिदेशेषु	१९३।८
		कुम्भ नितात्रेन तूर्णम	३८३।११६

कुरु मे प्रत्ययहेतो	४१२।९५	कूटकेशवती	३६२।६७
कुर्यात्तीर्थांश्वुभि	१४१।७१	कूटविक्रयदोषेण	२८२।३४
कुर्याद व्यय स्वहस्तेन	१४३।९३	कूटस्था कायस्था	२४९।१८
कुर्यान्नीचजनाभ्या	१३८।३१	कूगे प्रपायाम्	३५७।१६
कुर्याद वियोगदु खेष	१३८।४०	कुकलासाभिधान	३८८।३६
कुर्वन् सर्वाशये	२१।१६	कृच्छ्रसन्ध्यासकृत्	३२८।७४
कुर्वीत सगत	१३६।१५	कृणाश्वशकृत्	२६१।१२
कुर्वीत साहित्यविद	६५।१५	कृतकशास्त्रमसत्य	२६२।२८
कुल कुल कलयता	१४५।६	कृत शमजलेन	३३१।८
कुल कुतनयेनेव	१९०।२८	कृतकापरिस्फुराक्षर	२३७।१२
कुल कुवृत्त्या	१२५।२०	कृतकृतकमुग्ध	२६५।५१
कुलज सफलतरूणा	२६९।३०	कृतनूरापकारेषु	१६४।१०६
कुलस्य कमलस्य	१४५।७	कृत पराजितो जेता	३३४।१३८
कुल वित्त श्रुत रूप	१४५।४	कृतविश्वगपञ्चाय	३०८।७
कुलाभिमान त्यज	१४८।३९	कृतार्चन नरपती	१८५।५७
कुलाभिमान कस्तेषा	१४६।११	कृत्रिम देश्यते सर्वम	२८०।११
कुलाभिमानाभरणस्य	१४६।१६	कृत्वा तत्कितवहितम्	२५१।४३
कुलीनस्य कुलीनस्य	१४६।१२	कृत्वा निश्चलदंढ	८३।५३
कुले महति	३५८।३४	कृत्वापि कार्यालकारा	११।२
कुलोपचितमौचित्य	४८।२८	कृतारिखचने	११।१
कुवलयमयी लोला	१२७।७	कृतारुचि पृथु	२९४।४
कुशतिगराजतवालि	३०५।४९	कृते प्रसिद्धवृत्ताना	२९४।१
कुशलानामयतन्तो	२३८।२५	कृत्ताद्गुण्ठ	३१९।१३०
कुसुमशयन पाषाण	२९।४४	कृत्वाल्पांठ	३५९।२९
कुसुमकुसुमार देहा	२३७।८	कृत्वा समस्त दिवस	१५५।१३
कुसुम्भराग सिन्दूर	३८६।४	कृश काण सञ्ज	२८।४०
कूजत्तूरवपाट	२१४।५३	कृश शशी	३७३।२६
कूटमहाशत	२४७।४	कृष्णाजिनोत्तरासगम	१७७।१२७

कृष्णाश्वशकृद्धयी	२६१।१२	कयविक्रमकूट	२२८।४
कृष्णीकृतश्चेतकचा	३५९।४४	कयविक्रयिका नाम	३१६।९६
कृष्णेनाम्ब गतेन	२८।४१	क्रीडावल्ली	३८३।१६२
केदाराम्बुजया	३६५।९७	क्रीत्वा गणेश	३६३।७७
केन निष्करुणेनेद	१६२।९०	क्रुद्ध कर्मकरान्	२९१।११
केनैते विशिक्षा	१२९।२४	क्रुद्धस्तमेत्य शक्र	२५३।२२
केलीमय स्मितविलास	२७१।४२	क्रोध प्रभो सहर	६०।१०४
केशरागोऽस्थि	२८६।१४	विलम्बं कोपनिषण्ण	१२१।१५
केशाकुले रक्त	१३१।१२	विलप्टः कष्ट कदर्यो	१६४।१०७
केशारयः सप्त	३८९।४३	क्लीबम्य यस्यास्ति	३८५।८५
कनित्य सभव	३५२।२१	क्व कियत् किं	२९७।३०
कोकिलो मधुरालापः	३८९।४२	क्वचिद योगकथा	३६४।९४
कोन्य कदर्यसदृश	२७६।५	क्वचिद्विक्षिप्त	८६।९
कोपविकृत	२७६।५	क्व तदस्ति न जानीम	२८२।३५
कोपेन ज्ञापस्फुरिता	१९८।४	क्व विद्या विदिता	१७४।९९
कोपोत्कटव्याघ्र	२०३।५३		
कोय विजातिविगुणः	२०४।६२	क्ष	
को वेत्तिगुणविभाग	४०६।३८	क्षणपायेन कालस्य	
कौतुयदर्शनसदृश	२५८।१२	क्षणाद् बुधोऽप्यबुधतः	२८४।४
कौतुवादू गृह्णारीभिः	३२५।३९	क्षणात् पिबति	३३१।१०७
कौतुकाद्वत्सरे	३८२।१०६	क्षत्रिण स पवित्रस्य	२९०।३
कौवेर घनमखिल	२३२।५०	क्षपारम्भे क्षीव	३५७।१७
कौमुद पुम्भराग	३८७।१६	क्षपितविकलकालो	२८९।२८
कौमुद क्षणिकोदार	३९०।५९	क्षमा क्षम शासन	१९९।१६
कौमुम्भो रक्षित स्थायी	३८७।१९	क्षिपेद् वाक्यशरान्	१३७।२९
क्रतुसीर्य सुरनिवेतन	२३८।२६	क्षिप्तपत्रा सुमनसा	१७७।७७
क्रतुधनाना	१२६।३	क्षिप्ते नियोगिता	३३०।८९
क्रमाद् ग्रामनियोगेन	३१०।३७	क्षिप्रोपदेश	३६४।८७

क्षीणजिव्हाधरा	३६०।४७	खेचर्यं मुखसाध्या	२६१।११
क्षीणध्वान्तपटा	२८२।३७		
क्षीण व्यसनिन मूढ	२८६।३१	ग	
क्षीण वृतोपवास	२८८।१२	गगनाङ्गणकमलवने	२२१।२७
क्षीणश्चन्द्रो विशति	४७।७९	गगायमुनयो	३२५।४३
क्षीणाय गुणहीनाय	२८७।१	गच्छामि गच्छामि दिन	२१२।४०
क्षीबस्वेवाचलस्य	३१।४७	गणक सिंहगुप्तश्च	४२०।२२
क्षीरसक्षयरक्षायै	३६२।६९	गणपतिगुरो	८५।१
क्षुद्र क्षीणोऽपि	२६५।५७	गणपतिगणने	२६०।६
क्षुधितापर्यकुपिता	३१४।७६	गणविज्ञानिका	३६३।८४
क्षेमेन्द्र सुहृदा प्रीत्या	१४५।३	गणिका तत प्रभाते	४०३।२
क्षेमेन्द्रनामा तनय	४२०।६	गणेशानुचर	३७९।७९
क्षेमेन्द्रेण रहस्यार्थं	३४९।३	गतागतेषु अखिन्नेन	२८८।९
क्षेमेन्द्रण सुशिक्ष्या	८५।४	गतानुगतिवो भूखं	३९१।६७
क्षैष्यक्षाम शिशिर	३९८।७	गते भुक् वातिथौ	१९६।४५
		गन्तव्य यदि नाम	३२।५०
ख			६७।८
खगोत्क्षिप्तैरस्त्रै	२०।१९	गत्वा मुहुगृह रण्डा	३३९।४२
खचित्रमपि मायावी	२७४।१६	गत्वा वतरिणीतीर	३०८२०
खटिकाकरणी	३३५।२	गभिणी परबीजन	२९६।२३
खरत्तरपृष्ठ	२९९।१०	गवा दण्डाय यश्चक्र	३१८।१२१
खल प्रवृत्ते	२७५।२०	गाढालिङ्गननिश्चला	१२९।२३
खल सुजन	२७४।१०	गाण्डीवस्त्रुवमार्जन	३१।४८
खला इवातिचपला	३५४।४७	गान्धर्वो गीतनृत्तादि	३९०।७१
खलेन धनमत्तेन	२७४।१७	गायनसप्तस्यैक्यात्	२५७।२६
खलोक्तयव	२७४।१५	गाहन्ता महिषा	१०७।७१
खल्वाट म्पूलयपु	२२५।६३	गीताद्बुद्धिजते	२७७।२०
खल्वाटो विरल	३३१।१०६	गीतेषु गाथा	६५।१७
खादति पिबति च धूर्तं	२६२।१८		

गुणपरिचयस्तोत्रं	१०३।५९	गृहिणी दर्पणपरा	३०१।१४३
गुणरहितो	२९८।३	गृहीतम्योपरि	३७८।१४
गुणवत्कुलजातोऽपि	१४६।१३	गृहीत्वा पशुपालस्य	३६३।७६
गुणवती ललितापि	३८५।१३२	गृहीत्वा मयकलय	३१९।१३१
गणस्तवनेन कुर्वीत	१३८।३५	गृहे धाराधिरूढापि	१६९।४३
गुणा गुणतया भान्ति	४२२।७	गृह नियोगिकान्ताया	३२४।२९
गुणिना वित्तवैकल्यात्	३८०।८९	गृह मुष्ट्या	३५८।३१
गुणिना मत्सरं ज्ञातु	१४८।३५	गृह विक्रीय सर्वस्व	३५९।४३
गुणान् मतीति	२७५।२१	गोप्यते या श्रुतज्ञस्य	१६८।३२
गुणेष्वावरं कुर्माति	१३८।३६	गोप्रदक्षिणकृत्	३१७।१०३
गुणेष्वावावरं पुन	१४८।३८	गोष्टीरञ्जनमित्र	२३९।२८
गुरुगणकैरबुधाना	१२४।१४	गोष्ठीविदं	१२३।९
गुरुगर्वाति कवि	१६९।४९	गोष्ठीविहरणशीला	२३८।२१
गुरुगुह्यतरा	३३२।१११	गौरवशैथिल्यकला	१४४।८
गुरुद्वययुतं	८९।२४	गौर सुपीवरो	३३८।३३
गुरुमाराधयेद भवत्या	१४१।४७	ग्रहनक्षत्रताराणा	३२९।८३
गृष्टरिति वितरति	३०२।२६	ग्रहरागोऽय	३८७।१५
गुलध्याविनियमात्	१०१।२५	ग्रहवारेषु भुजान-	२९०।४
गुरुवचनं सत्यानाम्	२६८।१४	ग्रामयानानु	३६३।८२
गुरुवक्षरेण सरूढम्	९५।८	ग्राम्यो धातृद्विज	३९१।६६
गुरुहृदयम्	२२७।९०	ग्राह्यपरिच्छेदकला	२४८।१४
गुह्यं स्वदर्शो रति	३२३।१९	ग्रीवास्तम्भभृत	१७१।६९
गुह्यागम्यशकृत्	३२९।७६	ग्रीष्म द्विप तु	४३।७१
गूढाङ्गेन त्वया स्पृष्टे	३७७।५९	ग्रीष्मेऽक्षिकोप	३४१।६०
गूढोपवेन निकुजे	२४१।५२		
गूथलिप्तस्तथोन्मत्तो	३३७।१७		
गृहणीविग्रहोप्रस्य	१५९।५५		
गृहमेतु गृहस्थस्य	१५६।२४		

ध

घटगलगल

२९९।१२

घटपटनकटम्यन्ध

२५५।३

घटितस्योपरि	२५८।१३	चारुसौरमलिप्तांगी	३२२।३
घुणजघस्य दग्धस्य	२९६।२५	चिकित्सको ज्यप्राणाना	३०८।७१
घृतनाडीनिमित्तेन	३३०।९६	चिताचक्र चन्द्र	२१।२१
घोरप्रतिग्रहग्राम	१५७।४२	चित्त वातविकासि	८३।६३
घ्राणास्य पुष्प	३८५।३३	चित्त वातकि कासि	१३३।२३
च		चित्तस्य जात्यनिल	१८८।५
चक्षुर्द्वारि च	२०९।२२	चित्त विरक्त यदि	१९८।३
चक्षुर्वद्योऽयम	३४१।५९	चिन्त्यते यदि	१३२।१६
चटिकापूर्णपात्राणि	३३६।८	चिन्त्य स्वगितवादी	२६२।२२
चण्ड पिण्डार्थिना	१६९।४४	चित्र तावदिद	१०५।६७
चण्डालस्यापि साहाय्ये	२७८।२४	चित्रमिय बहु	२४५।१९
चञ्चत् कर्णमुवर्ण	२९२।२३	चिर तदर्धिन	३२२।६
चतुर्वर्गोपदेशन	१३४।२९	चिर सचूर्णिता	३१६।९४
चतुवद्यापि		चिरसेवानुरोधेन	१९३।१४
चतुर्वयिञ्जली	२०९।२२	चिरसकेतस्थित्या	२४२।६३
चतु पट्सप्तधिरति	९२।३५	चीनानकाना	३६५।९९
चन्द्रकला इव	२४७।२	चुबनसक्त सोऽस्या	२३।२८
चन्द्रस्यद्वरसेवया	३७४।२९	चूर्णहरिद्रा	३०४।३७
चन्द्रोच्छलज्जल	६४।८	चूलिकाकृतस्रदाक्षा	३२७।१५
चपला तिष्ठति हर्म्ये	२३८।१७	चूलिकान्यस्तकुसुम	३३७।३६
चपेटोत्स्फोटित	३४४।९०	चेत शान्त्यै द्वपदर्पो	१७९।१५९
चमत्कार करोत्येव	५१।३१	चैन सूचितयोवन	४२।७०
चमकृतको	३३५।१४२	चौर क्षण स तस्मिन्	२४१।५४
चमकृत्स्नीनिज	३३६।१३	चौरा सर्वे स्थिता	२८६।२९
चरितंगीरिव	३०४।३९	चौरोऽपि निखिलवृत्त	२४३।७४
चलित्वाभ्यागता	३५९।४५	च्यवन पुरा महपि	२५३।२१
चात्रिक शिवता	२९३।३६	च्युतमुमनस	४६।७७

छ		जन्मान्तरेऽप्यतो	१६८।१०९
छन्दानुर्यतिनी	२६४।४२	जन्मावधि न	१४३।९४
छान्नाधार्य	२८२।३६	जपहोमार्चन	१३५।८
छात्र प्रवृत्त पाण्डित्ये	२९०।७	जम्बूविम्बकदम्ब	८२।५७
छन्दो देवाभिधानोऽथ	१५३।८०	जय जय भगवन्	३०२।२८
छायाग्रहो मूर्तं	२१३।४४	जयति जितसुधा	६३।१
छायोपजीवी	६६।१	जयत्यक्षण्डशीताक्ष	३३७।२२
छिन्नाधनासिका	२८६।२४	जयत्युपेन्द्र स	३७।५९
		जयत्युल्लासिता	३११।४०
		जयन्ति ते स्वस्ति	२११।३२
ज		जयस्ति वाणासुर	९८।३९
जगति ब्राह्मणान्	३०८।१४	जयन्ति वेद्या	२७३।२
जगत्येको भद्र	१९२।१	जयाय नूहरि	१।६
जगद्वैरीजरास	१३९।५०	जरया जीर्णशरीर	३०।२०
जग्राह रजनिरमणि	२४१।५८	जराग्रहणतुष्टेन	१३६।१७
जटाक्षसूत्राजिन	१९८।१२	जराजीर्णानि रूपाणि	२८६।६३
जठरान्तरे पुरारे	२३५।८१	जगनिर्गो	१९९।२१
जडमेवापरिविलष्ट	२०८।१७	जरा शुभ्रेषु	१४९।९६
जडा ह्याम्या	३२९।८०	जलपतिते सक्तुकणे	२५५।८
जतजै गुह	८८।१९	जवात् स रजसा	९२।२७
जनक हतमालोक्य	१७७।३२	जसजं सयलं	९२।३२
जनपुण्यैरसामान्यै	२८४।९	जात स एव लोके	२३७।१०
जनन्यो हि हतास्तेन	३५३।३७	जात. सन्कुलज	१२५।२१
जन स्मृतिदशा	८६।२	जातक्षपटलदोषे	४०७।४२
जनस्य सीघ्रातप	९०।१५	जाता मूषकरूपा	२५९।२६
जनम्याने भ्रान्त	७९।४१	जाते तत्राय दुर्भिक्षे	३५१।६०
जनहृदयत्रिलम्बो	२२३।४५	जाते परिचये माल्य	३२३।१८
जन्मान्तरेऽनुबद्धा	४०५।२३	जात वशे भुवनविदिते	१६।९

जात्या चर्ममय	३६५।४१	ट	
जात्येव कामिजन	४११।९४		
जानामि धाल मित्र	२३२।४४	टक्कस्य सा	३९५।१५
जानामि यत्कृतस्यास्य	१७३।८६	टक्करावोटि	२८९।२३
जाने जाम्बवत	१८५।१५		
जामाता गोरबाहो	४०१।३२	त	
जामातु श्रीमत	३३४।१३२		
जाया शीलविवर्जिता	१२४।१०	सकाराभ्या जकारेण	८८।१८
जितो जगत्येव	८८।९	तत उन्मात्तिका	३६४।८६
जिह्वाद्रूपित	२७४।७	तत कदाचित	१९९।१८
जिह्वाभु दूतविदुषाम्	२५४।३०	तत कदाचित	३८१।९८
जीवत सचिताद्यस्य	२७७।२२	तत वर्तु प्रवृत्तेषु	३६८।१०
जीवन्नप्यक्रियो नि स्व	१५६।२६	तत कपग्मादाय	१६२।८५
जृम्भमाणा परावृत्त्य	३२२।४	तत काली कलावत्या	४०१।२९
जृम्भाविकासितमुख	१ २।८४	तत काल गते	१६१।७६
ज्याजिह्वा बलयित	१७।११	तत कुमुदनाथन	८७।५
ज्यायान् घन्वी	५७।९९	तत क्षावं	४०२।४४
ज्यष्ठो जयति वाल्मीकि	७।१	तत क्षीबो गुह	३४३।८१
ज्यष्ठन तावत्	३७३।२२	तत प्रत्यन्त	३६२।७४
ज्योति शास्त्रविदे	३२९।८२	तत प्रभाते	३७६।५२
ज्योत्स्ना भस्म	२२२।३५	तत प्रभाते प्रसूते	३२८।६६
ज्वरादिभमस्शोकाती	२८६।२८	तत प्रयाते गणके	३३०।९२
ज्वरादि काले वंद्याना	३४३।८६	तत प्रविशिशु ते	३४०।४६
ज्वालावलयी धूमो	२५८।१०	तत प्रविश्य ककाली	४००।२५
ज्ञाता ससारकला	२४७।३	तत प्रासादपालेन	३५७।१९
ज्ञात्वा तमासनाथि	२२६।७९	तत शिष्या	३४३।८४
ज्ञात्वाय चन्दन	२६३।१०१	तत स काले	१६०।७०
ज्ञेय कलापे	२७०।३९	तत समरसिंहस्य	३५७।२१

तत स सत्वर	३१३।६१	तत्प्राज्ञत्व	१२०।७
तत सा पञ्जिका नाम	३६३।८०	तत्र केवलशास्त्रेऽपि	१०९।५
तत सा भूरि	३६४।९०	तत्र ददर्श विभूषित	२४२।६१
तत सा यौनवती	३५६।१३	तत्र पुण्योच्चयव्यग्राम्	१७२।८०
तत सुधाधवलित	३१७।१०६	तत्र बन्धनपालेन	३६०।४९
तत तद्वचारेण	३६२।७१	तत्र बन्धुरसार	३५८।३०
ततस्तन्द्रविण	३५९।३७	तत्र वर्षत्रयी	३२९।८४
ततस्तनुतर	३५८।२८	तत्र स मधुमद	२४०।४६
ततस्तस्याम्	३५३।३२	तत्र स वेश्याभवन	२४५।१६
ततस्तिमिरसभारै	३६७।५	त राजलक्षणोचित	२४५।१७
तत तेनावमानेन	३७९।७४	तत्र सुत सविकास	४०९।७२
तत स्वभगिनी रण्डा	३३७।२१	तत्राकवे कविताप्ति	६३।६
ततो गृहीतमध्यस्थ	३१५।७३	तत्राखिलाखुसेना	२५९।२२
ततो दिनान्ते विपुला	३४२।७६	तत्राचमनतायेन	१९६।४७
ततो निर्याधधानेन	३३६।१०	तत्रापश्यत स सर्वान्	३८१।१००
ततोऽपि यज्ञतो	३१७।१०८	तत्रापि वेशयोपा	२४३।१
ततो मूर्ते इव	३१३।६६	तत्राभूदभिभूत	३५०।६
ततोऽवदन् मन्द	३३०।९०	तत्रापि हेमकारा	२५७।१
ततो वाचाल	३२७।६२	तत्राप्यनियमो	९४।५
ततो विभवहीनो	३४४।९५	तत्राभवद् गृह	३८१।९५
ततोऽह वामपाश्वर्यम्	१९७।४८	तत्राभूदभिगत	२१९।९
तत्कोपोद्यतवज्रम्	२५३।२४	तत्रास्थित स्थिति	३९।६५
तच्छ्रुत्वा विकसित	२२९।१२	तत्राह वृत्तकतव्या	१५२।७२
तच्छ्रुत्वा सस्मित	३७९।७७	तत्रोपासकदासन	३६१।६५
तज्जैरप्यपरिज्ञात	३२२।८	तत्सम्भ्रमादायम	२०४।५९
तत्कालोपनते	७४।२५	तत्तगत्याप्य	३३४।१३३
तत्तस्य शौचम्	२२६।७३	तत्तचूर्णनजातै	२२९।१७
तत्तस्या प्रेम दृढे	२४६।२८	तत्तत्रिधानेन	१५३।१००

जात्या चर्ममय	३६५।४१	ट	
जात्यैव कामिजन	४११।९४		
जानामि दाल मित्र	२३२।४४	टक्कस्य सा	३९५।१५
जानामि पत्कृतस्यास्थ	१७३।८६	टक्करावोटि	२८९।२३
जाने जाम्बवत	१८५।१५		
जामाता गौरबाहो	४०१।३२	त	
जामातु श्रीमत	३३४।१३२		
जाया शीलविर्वजिता	१२४।१०	सकाराभ्या जकारेण	८८।१८
जितो जगत्येव	८८।९	तत उन्मत्तिका	३६४।८६
जिह्वादूषित	२७४।७	तत कदाचित	१९९।१८
जिह्वासु दूतविदुषाम्	२५४।३०	तत कदाचित	३८१।९८
जीवत सचिताद्यस्य	२७७।२२	तत वर्तु प्रवृत्तपु	३६८।१०
जीवन्मप्यक्रियो नि स्व	१५६।२६	तत वपग्नादाय	१६२।८५
जृम्भमाणा परावृत्य	३२२।४	तत काली कलावत्या	४०१।२९
जृम्भाभिकासितमुख	१२।८४	तत काल गते	१६१।७६
ज्याजिह्वया बलयित	१७।११	तत कुमुदनायन	८७।५
ज्यायान् घन्वी	५७।९९	तत क्षाबै	४०२।४४
ज्यष्ठो जयति वाल्मीकि	७।१	तत क्षीवो गुरु	३४३।८१
ज्यष्ठन तावत्	३७३।२२	तत प्रत्यन्त	३६२।७४
ज्योति शास्त्रविदे	३२९।८२	तत प्रभाते	३७६।५२
ज्योत्स्ना भस्म	२२२।३५	तत प्रभाते प्रसूते	३२८।६६
ज्वरादिभमस्थोकार्ता	२८६।२८	तत प्रयाते गणके	३३०।९२
ज्वरादि काले वैद्याना	३४३।८६	तत प्रविशिशु ते	३४०।४६
ज्वालावलयी धूमो	२५८।१०	तत प्रविश्य ककाली	४००।२५
ज्ञाता ससारकला	२४७।३	तत प्रासादपालेन	३५७।१९
ज्ञात्वा तमासनाधि	२२६।७९	तत शिष्या	३४३।८४
ज्ञात्वाथ चन्दन	२६३।१०१	तत स काले	१६०।७०
ज्ञय कलापे	२७०।३९	तत समरसिंहस्य	३५७।२१

तव शतपत्रपत्र मृदु	१०१।२७	तस्मिन्नप्यति	१६१।८१
तवेय यौवनतरोः	३८४।१२५	तस्मिन्नभिद्रुते वेगात्	१७६।११
तस्माच्च पुत्रार्थं	३९२।७४	तस्मिन्कुणपञ्चरीरे	२४५।२६
तस्माज्जनिकाभावात्	४१२।१०४	तस्मिन्प्रोढ	२२२।२६
तस्मात्कार्यस्त्वया पुत्र	१४८।३६	तस्मै नमोऽस्तु	३३३।११८
तस्मात्तामहमेव	३६६।१०८	तस्मै विहितसत्कारा	१९६।४२
तस्मात्पुण्यायतने	२५०।३७	तस्य कदाचित् प्रकृत्या	२४९।२३
तस्मात्पीष्णिकमाहृत्य	३४२।७४	तस्य निशेषितारातेः	१९०।३०
तस्मात्प्रभूत विभवो	१६०।६७	तस्य प्रवेशे वदना	२०२।४४
तस्मात्सदा मान	१९१।४४	तस्य मुक्तालता नाम	१४७।२१
तस्मात्सुवर्णम्बिर	१९७।५४	तस्य यातस्य निरय	१६१।७२
तस्मादथ यथास्थाने	११०।१५	तस्य विप्रसहस्रेषु	३८१।९७
तस्मादलब्ध	१२३।७	तस्यात्मजः सर्वमनीषि	६२।३
तस्मादस्थिररूप	१८७।७५	तस्यातितीव्र नियम	२२६।७५
तस्मादेव रति	३७७।५४	तस्याघरे चुम्बन	२०२।४९
तस्मादेषा राष्ट्रे	१५७।२४	तस्यानुजीविभिः	३१०।३३
तस्माद् भजस्व	३७२।१३	तस्यान्तविलोकने	१८२।२५
तस्माद्यथायं	११६।३८	तस्याभवद्विभूतिः	२३९।३४
तस्माद्यदि दिनमेकं	४०५।२६	तस्यामराधीश	२७०।३०
तस्माद् विदेश गच्छामि	३५३।३४	तस्या तस्याभवत्कान्तः	१४७।१२
तस्मान्न कार्यः सुधिया	१८७।७२	तस्या तस्या भवत्सूनुः	१५५।१९
तस्मान्न दर्पः पुरुषेण	१६४।११३	तस्या निजभुज	१११।७८
तस्मान्मर्मप	२३५।७८	तस्यावस्करसच्छत्रः	३१६।९८
तस्मान्महीपतीना	२६०।२९	तस्याः सेष्याप्सरौ	१८२।२३
तस्मान्मानिनि	३५४।४५	तस्यैव दैवात्	३१७।१०४
तस्मात्लोभ	२३६।८९	तस्योग्रतपसा तुष्टः	१५३।७८
तस्मिन्जर्जरशिरसरे	२५९।२४	तस्योदितानां वदन	१९९।१९
तस्मिन्नद्री कतिचित्	११३।८९	नातो जानाति	२३१।३४

तत्सूनोद्वन्दनस्याथ	१६१।७३	तप्त शतिञ्च	३८७।२१
तथाप्यवस्थासदृशै	११०।१२	तप्तस्तीव्रघ्नै	२२२।२७
तथाप्युयायशून्यन	३८४।१३१	तमसि बराकश्चोर	२५५।४
तथाहि ताम्रज	३१६।९२	तमुवाच देवदेव	२३५।८४
तदनु ध गणध कला	२२७।९१	तमेव तीर्थयात्रासु	३३९।३८
तदन्वये शुद्धिमति	९४।१७	तमोऽध्वतापेन	२१०।३९
तदपि सतताभिशसी	२३१।३२	त तपस्तापितात्मनम्	२६७।२१
तदपुण्ये परीक्षीण	१६१।७८	त तुङ्गभवनवलभी	२३०।२६
तदगहिनी शीण	३१४।७५	त दप दोषज्वरित	१४७।२४
तद्गान कौतुक	२०२।४३	त दर्प मत्त सत्कोप	१७२।७३
तद्वाधवैर्वीर्यमाणा	३५८।३३	त दृष्ट्वा चन्दन	१६२।८६
तदभाजि जन्म सन्निवे	९१।१८	त दृष्ट्वा निष्कल	१७०।६६
तदभीत्यव विटास्ते	४०६।४०	त दग्ध्वा परमेष्ठी	२२६।७४
तद्वृत्तमात्रश्रवणम	३५५।५२	त दृष्टवव विलीना	२४२।६३
तनुत्पागप्रवत्तन	१५१।६१	त नमस्कुमहे कूर्म	५।४
तनुधनहरकूर	१०३।५८	त नमस्कृत्य वरदे	४२१।५
तनुवल्लीवसना	३८३।११७	त प्रच्छाद्य सहसा	४०६।३०
तत्र स्थानायात	३०५।४८	त मदाक्रान्ता	१७१।६४
तन्मयीविप्रुपस्तस्य	३३४।१३०	त मुद्रकामुक	१९१।३७
तन्मुक्तय त्वरायाता	३३०।९५	त वदति सोऽन्य	२३०।२८
तन्मुक्तय मय	२४६।३६	त समाप्तव्रत प्राप्त	१७७।१३७
तन्मुखन्यस्त	३२३।१७	तया श्रमणिकया	३२७।५५
त वज्रचनिबरागमे	१२९।२२	तयोपचयमाणोऽथ	३३९।४५
तपोवन मुनिवरी	१६६।१६	तृणाकाक्षिणी वृद्ध	३४२।७३
तप मदारोगधनाभि	१९७।१	तल्लामसेवया	३५९।३८
तपस्विनी शिखारया	३६१।५८	तव तत्र प्रयातस्य	१७१।६९
तपो न तप्त वयमेव	५५।९५	तव नरपति प्रसादी	२६४।४३
तपोविशपैर्निशित	२०५।७२	तव वपत्रयी	३२९।८४

तव द्युतपत्रपटन मृदु	१०१।७७	तस्मिन्नप्यति	१६१।८१
तवेय यौवनतरो	३८४।१२५	तस्मिन्निभिद्रुते वेगात्	१७६।११
तस्माच्च पुनार्थं	३९२।७४	तस्मिन्कुणपक्षरीरे	२४५।२६
तस्माज्जगिकाभावात्	४१२।१०४	तस्मिन्प्रौढ	२२२।२६
तस्मात्कार्यस्त्वया पुन	१४८।३६	तस्मै नमोऽस्तु	३३३।११८
त मात्ताग्रहमेव	३६६।१०८	तस्मै विहितसत्कारा	१९६।४२
तस्मात्पुण्यायतने	२५०।३७	तस्य कदाचित् प्रकृत्या	२४९।२३
तस्मात्पौष्णिकमाहृत्य	३४२।७४	तस्य निशेषिताराते.	१९०।३०
तस्मात्प्रभूत विभवो	१६०।६७	तस्य प्रवेशे वदना	२०२।४४
तस्मात्सखा मान	१९१।४४	तस्य मुक्तालता नाम	१४७।२१
तस्मात्सुवर्णाम्बर	१९७।५४	तस्य यातस्य निरय	१६१।७२
तस्माद्वय यथास्थाने	११०।१५	तस्य विप्रसहस्रेषु	३८१।९७
तस्मादलब्ध	१२३।७	तस्यात्मज सर्वमनीषि	६२।३
तस्मादस्थिररूप	१८७।७५	तस्यातितीव्र नियम	२२६।७५
तस्मादेव रति	३७७।५४	तस्याधरे चुम्बन	२००।४९
तस्मादेवा राष्ट्रे	१५७।२४	तस्यानुजीविभि	३१०।३३
तस्माद् भजस्व	३७२।१३	तस्यान्तविलोकने	१८२।२५
तस्माद्यथाय	११६।३८	तस्याभवद्विमूर्ति	२३९।३४
तस्माद्यदि दिनमेक	४०५।२६	तस्यामराधीश	२७०।३०
तस्माद् विदेश गच्छामि	३५३।३४	तस्या तस्याभवत्कान्त	१४७।१२
तस्मान्न वार्यः सुधिया	१८७।७२	तस्या तस्या भवत्सूनु	१५५।१९
तस्माग्न दपः पुरुषण	१६४।११३	तस्या निजभुज	१११।७८
तस्मान्ममैव	२३५।७८	तस्यावस्करसल्लभः	३१६।९८
तस्मान्महीपतीना	२६०।२९	तस्याः सेष्याप्सरो	१८२।२३
तस्मान्मानिनि	३५४।४५	तस्यैव दैवात्	३१७।१०४
तस्मात्लोभ	२३६।८९	तस्योग्रतपसा तुष्ट	१५३।७८
तस्मिज्जजं गगिखरे	२५९।२४	तस्योदिताना वदन	१९९।१९
तस्मिन्नद्री कतिचित्	११३।८९	नातो जानाति	२३१।३४

तामन्नवीत् तत्	३९४।७	तीर्थाप्ति साधुसपकं	१८५।५१
तामवदत्कफाली	४०४।१३	तीर्थोपवनसुरा	२४४।२०
तामेकवार दृष्ट्वैव	३६०।५५	तीव्रदर्पो महाकोपः	३१३।६५
तां च मेघधृता	३२७।५९	तीव्रेतपसि	१३८।३९
तादृष्ट्वा चन्द्रवदना	१६२।८२	तुरगाद्याचिता	३३८।६४
ता प्रबलज्वलित	२४६।२६	तुपाग्निकुण्डिकाताप	३४५।१०३
ताम्बूलं देयमेतेभ्यः	४०२।४२	तुष्टस्तमेत्य वरदः	३०८।२१
ताम्बूलप्लीवन	३५०।११	तूर्ण पुनश्चशनकैः	२२९।१५
ताम्रघटोपमशीर्षं	२६१।९	तूर्णसहस्रभागैः	२२७।८९
तारं रोदिपि किं पुत्र	१६३।९६	तूलपटी त्यज पृष्ठात्	४१४।१२४
तारुण्यं तरालेसुभ्रु	३८३।११८	तृप्तिद दर्शनेनापि	१५६।२६
तारुप्येन निपीत	६०।१०३	तृष्णातुराणां रजसा	२११।३५
तावच्च तूर्णधनम्	३९२।७५	ते गीतनाममन्त्रा	२५६।१९
तालुन्यस्ताधं	३३१।१०४	तेजः सत्त्व बुद्धिः	२६८।९
तावध्रान्तभ्रुतो	१७१।७२	ते तं स्मितप्रस्फुरिता	२०४।६१
तावद्धर्मकथा	१२५।०४	ते तु त्वा स्पर्धन्तो	२५६।१७
तायूचतुः क्षितिपते	१८४।४६	ते दोषाः एव	२७५।२३
तासा तदर्चारभमा	२०२।४७	तेन तीक्ष्णप्रतोदेन	१५०।४८
तासा वभी रोमलता	२०२।४८	तेन तम्यानुसंसेन	१७८।१४४
तामा मध्ये वभी	१८२।१९	तेन प्रजोपसर्गेषु	३०७।४
तास्तेन जारगुर्णा	३०६।५४	तेन प्रविभवना	८६।१
तिलकप्रतिभः नीच	३८९।०५	तेन प्रहृतमशस्त्र	२३५।७७
तिलकं विभ्रतो	१३।११	तेन यदेतन्नीत	४०६।३६
तिष्ठति य सकल	२६४।५३	तेन रूपगुणोत्साहं	१८३।३४
तीक्ष्णस्वभावान् लोहस्य	३८७।२५	तेन रोगधरा	३५३।२९
तीक्ष्णान्तस्त्रीवटाक्ष	३२।४९	तेन थोत्रिपुरेश	४१९।३
नीक्षणाशुविरह	२२१।०८	तेनान्यरूपेण	२०१।३८
तीक्ष्णस्तदन्वये	३०९।००	तेनाप्यनृप्तिमालोचय	१९६।४४
तीर्थाणि दीर्घाध्व	१०२।०१		

तेनाविष्टः सहसा	२५४।२६	त्रैलोक्यवृत्त गणितेन	४०२।४६
ते प्रापुरीर्ष्यापदम्	२९४।६०	त्रैलोक्याक्रमणै.	४१।६८
तेषामपर्षादिमृश	२०४।५८	त्र्यक्षरम्त्र्यक्षरं	९५।९
तेषां परस्परश्लेषात्	३०।१८	त्र्यक्षरप्रस्तर	
तैलमलकललाञ्छित	४०८।५५	त्वप्रागो घ्राणराग.	३८६।९
तैलमिदं लवणमिद	४१०।८०	त्वत्प्रसादात् समुत्तीर्णा	३४०।५२
तैलस्य तैलकमिद	४१०।७९	त्वदधीनस्थान	२२९।१३
तैलोन्मृष्टे मनाक्	३४१।५७	त्वद्वशेऽन भविष्यति	३०८।१७
तौ जन्मगूढौ	८८।८	त्वन्मुखचन्द्रनिरीक्षण	९५।३१
तौ त ददुशतुः	१८४।३१	त्वमि मे हृदयम्	४११।९१
तौ दृष्ट्वा पृथ्वीपाल	१८५।५६	त्वयि सुहृदि वित्तनामो	२३१।४०
त्यक्तगूहव्यापारा	२३८।२४	स्वरातरलविच्छेदं.	१०३।२९
त्यक्त्वा कीर्तिमन्ताम्	२३४।६६	स्वरिता तत प्रभाते	४१४।१२१
त्यक्त्वा प्रथमसन्तोषी	१६७।२७	त्वामियं नाय गणिका	३४०।५४
त्यक्त्वाशागतसत्पात्र	१९३।१२	यूष्कृतस्य जनैः	२७६।४
त्यक्त्वार्जुन कृष्ण	१८९।१३		
त्यज धनमिति	२३५।८०	द	
त्यजेन्मृगव्यसन	१३७।०८		
त्यागिना कि दरिद्रेण	१४८।३३	दक्षिणानिलमोऽद्वास	३९८।३
त्यागिनः अन्यस्य	१९२।६	दग्धकम्बलि	३१७।१००
त्यागे सत्त्वनिधिः	१३६।१९	दग्धार्धकपंटी	३४५।१०६
त्यागो मणिवलयानां	२६९।२८	दग्धेऽन्धकटिपा	३९८।४
त्रिकोणयुगमप्ये	६४।१२	दण्डत्याजनलेखाश्च	३१९।१०६
त्रिगुह. प्राग्गुह.	८५।७	दणु इन्द्र	२५।३२
त्रिफलाक्षालन	३०५।४७	दन न वित्त	१६८।६११
त्रिविक्रमोऽश्वु	५।७	दत्त त्रियवियोगोय	१९८।०८
त्रिषु पादेषु विधान्त	१०३।३०	दत्त्वा दिशि दिशि	००८।८
त्र्युद्यति विलसन्नधीव	२०९।२५	दत्त्वा मृत्तनु	३५१।१८

दन्ता ण्वरितमूढाभा	२७८।३१	दामवद्धकटिग्राम्य	३३०।९३
दन्ताभिदो य	३८९।४५	दारिघ्रेण कुल	१२४।१५
दन्तेषु मलपूर्णेषु	२७८।३०	दासस्पृष्ट स नि शोच	१७६।१२१
दम्भञ्जो निष्प्रपञ्च	३१०।३४	दासी दासी तावत्	४१३।११५
दम्भविकार पुरत	२२८।९६	दिङ्मातगघटा	३७।६०
दम्भारम्भोद्धत धर्म	१३७।२१	दिनकामुक	३६८।१०
दम्भन क्षीलव्रतम्	१२२।२३	दिनरमणीय पुता	४११।९०
दयया प्रवेशितोऽसौ	४०८।६१	दिनान्ते बहुभक्त	३२७।६३
दयादरिद्र हृदय	१५०।५५	दिनेन्धनवने	१८६।६१
दयार्द्रा सर्वसत्त्वेषु	१६४।१०५	दिवा दम्भानिधानाय	३३९।४०
दयितेषु शरीरवता	२३३।५५	दिवि भुवि फणि	५१।८०
दयैव विदिता विद्या	१४८।३०	दीप्तकाञ्चनवर्णेन	१९५।३१
दर्पकण्डूलदोर्दण्ड	१९०।३२	दीर्घव्यसन निरुद्धो	०३६।४
दर्पयन् दन्तताम्बूल	२८८।१७	दीर्घादूरे दुराक्षा	३०६।५२
दर्पात् कोपात् परिणत	२०५।६९	दीर्घे सयोगपूर्वे च	८५।६
दर्पात् एक परो	२०७।३	दुःखीभवति	२५०।३१
दर्पाङ्घो नगरे	३०६।२	दुर्गन्धोत्कटसचित	३००।१६
दष्टाधरा कम्पविधूर्ण	२०३।५४	दुर्गग्रहेषु विरुद्धेषु	१९८।०२
दस्युसुतस्तीव्रतर	४०६।३०	दुर्निमित्तमिवासह्य	०८०।२६
दाक्षिण्यप्रणयन	१२८।१७	दुर्निवारद्वज	३३०।९१
दाक्ष्य वित्तस्य मूल	१२४।११	दुबलो दृश्यस	३२९।८६
दातव्य स ददाति	३७०।३३	दुर्मदो यौवनभर	१७४।९७
दान रत्ननिधीनाम्	२६८।१६	दुर्वाग्मोहलाभ	२०७।४
दानादिधर्म प्रियत	१२३।२	दुर्बारा कुसुमशरव्यथा	९९।४३
दानेन नश्यति	३७८।७०	दूताहूत सहसा	०३३।५९
दानोद्यतन	३५१।१७	दूर दुर्वारमात्रेण	००७।७
दानोपभोगविगृहित	०२९।१९	दूराद्वितर्क्यमाण --	४०८।५८
दामप्रोतजरद्वार	३१६।९९	दूरे भवत्यथ धनि	००४।६६

दूरे व्याकरण	१७०।५३	दन्ययितोऽय	२०५।७१
दूषणानुगतो नित्य	२७५।९	देशकालक्रियापात्र	१९३।९
दृष्टा बालकचेष्टा	१३०।४	देशान्तरसम्मवि	२६३।३७
दृष्टामिरदृष्टाभि	२६५।५९	देने कृत्वा स्फीते	२६५।६१
दृष्ट्वा गुह्यमशेष	२६५।५५	देशोचित्येन	४७।२७
दृष्ट्वा छ्वांसि	८५।५	देहप्रदा प्राणहरा	१५१।६६
दृष्ट्या तत्रातुर	३६२।७३	दैत्यक्षये कृते	३०८।१५
दृष्ट्वा तदति	३८१।१०२	दैत्यावतारा सत्पते	३१०।३५
दृष्ट्वा तमापद्गत	१६३।९९	दैक्षिक कृपया येन	२९३।३३
दृष्ट्वा तेजोनिधी	१९१।३६	दोधकजोटक	११४।२३
दृष्ट्वा त्रिलोकी	२०१।३५	दोषपु गुणस्तुतिभि	२६३।३३
दृष्ट्वा पिशुनमायाना	३१२।५०	द्यामालोकयता	८०।४७
दृष्ट्वा त नरयंजोवे	२२५।६७	द्यूतमधुपानसक्ता	२३८।२३
देवगूहगञ्जदिविर	४१३।१०८	द्रविणक्षयदीक्षाया	४००।७०
देवस्वराधन	१९९।७१	द्रविणमार्पाद भूषणम्	७९।४५
देवद्विजघनग्राम	३४५।१०४	द्रव्य स नृप	१८४।३८
देव घनाधिनाथ	२३१।३८	द्रुतताल्लयं	९७।१६
देवनागमनुष्ठ्याणा	३१०।२८	द्वादश्यामयवत्	७९२।७८
देव प्रासादेऽस्मिन्	२५०।३६	द्वादश्या पितृदिवसे	३२८।७
देवपौरदिवनोस्तत्र	१८२।२७	द्वाराग्रन्तवर्णामु	३६८।११
दा पापादपायात्	५।७	द्वार रज्जुपेक्षते	७१८।५४
देव पुरा मुराणाम्	२५६।१५	द्विगुरपि सद्गन्धो	७८।३६
देवाणहारिणा तेन	३०९।२५	द्वितीयाया हृताया च	३७५।११५
दयि त्वयोपन	२००।७५	द्वितीयायै समस्ताभ्याम्	१००।२३
देवी विजोषयाथ	१९९।७०	द्विपुटा स्फोटविपाका	७५।१६
देवो जयति हेरम्ब	७७३।१	द्वेपदपंहना विद्या	१६०।५७
देवो जानाति सर्व	४५।७५	द्वेप नश्य न दोषाय	१४८।३७
देवो दयादात्	१८।१५		

घ		धूमेन चित्र तुहिनेन	१८०।४
घनप्रधान जन	३७९।८०	धूर्तकरकन्दुकाना	२२०।१८
घन भूमिगृह	२७६।६	धूर्ता समृद्धि	२२२।३४
घनयोधनसजात	१५१।५५	धूर्तो वसन् विदेशेषु	२६६।६६
घनार्जनविचिन्तन	१३३।२७	धूसरो मलदिग्धाग	३२०।१३९
घनरहित त्यजति	२३३।५४	धृतनाडी निमित्तेन	३३०।९६
घनिनश्चन्दनस्यैव	३८०।८५	धृतो गण्डाभोगे मधुष	१०४।६२
घनन जीवितेनेव	१५४।७	ध्यान बलन जृम्भणम	४०५।२१
घनन दर्प किमय	१५३।१	ध्यानालम्बनमानन	३५०।१३
घनेन दर्प को नाम	१५७।३७	न	
घनन लभ्यते प्रज्ञा	२७९।८१	नक्षत्रपत्रिकासङ्ग	३१८।१११
घन्या त्व वृद्धदक्षिते	२९७।२७	न कदर्यतया	१३९।४१
घन्याऽय बालक	४००।२६	न कञ्चिदुपकार	३०९।८५
घम पाथयाना	२६८।१७	न कश्चिद बुद्धिहीनस्य	१९०।२४
घर्म शम परन चेह	११९।३	न कस्य कुर्वन्ति	१३२।१५
घर्मस्य कला ज्येष्ठा	२६७।२	न कान्त न कलायन्त	२८४।६
घर्माधानोऽशिशु	१२३।८	न कालो यदि नामासौ	३२३।२३
घर्माघो पापमाप्नोति	१७७।१२४	न कुर्मात् परदारेच्छा	१३६।१०
धान्यराशि	३३१।९९	न कुर्मादिभिचार	१४३।९१
धावत्कलमग्रीव	३१४।७९	न कुर्वति क्रिया	१३५।४
धावन् सेवितुमेति	१०५।०२	न कुलेन न शीलेन	३७३।१९
धिग्धिग्वन कुनिघन	१६१।७५	नक्ताशिन शाकमूल	२७७।१३
धिग्धिग्व कि विवेकेन	१७४।९८	न नोघयातुधान	१३८।४१
धोमान्मूढो घनी	२८०।१५	नक्षदलितहरिद्रा	७९।९४
धीर स किर्मीर	३३६।६	नखाभिख्या	३८९।४४
धूप वृक्षमकपूरे	३३६।६	नगरपतिविपम	४१४।१०३
धूमायमानोऽक्षि	२१२।४०		

न गीतवाद्याभिः	१४१।७६	न वन्द्युसंविधिजनं	१३८।३३
नगरोत्सवयात्रासु	३२८।७५	न वाध्यन्ते गुणैः	१५१।६४
नमोऽरुजानु	४०८।६६	न बालेष्वपि	२८०।८
नमो वेलामती	३३७।१६	न ब्रह्मचारी न गृही	२९३।३२
न अभैर्जंजलं.	९१।३१	न भवत्येव धूर्तस्य	३५४।४३
न जातूल्लघनं	१३८।३२	नमस्त्यताना	२०१।४१
न जाने बत हेवाकः	१८३।३६	नभंसि भर्गगलच्छविः	९०।१६
नटनर्तकचक्रचराः	२५७।२५	नमः कृष्णाजिनजुषे	८।५
न तस्य वक्तृत्व	६६।२३	नमः छंदोनिधानाय	८५।३
न सीयेंसे यया	१६८।३४	नमः छात्राय सतत	२९०।१
न तीव्रतपसा	१४०।५३	नमः शशिकला	८।६
न तीव्रदीप	१४५।६५	नमः सत्यनिवासाय	८।८
न तु योवनमात्रेण	३८४।१२३	नमः मन्मथासमाधानं	८।३
न त्यजेद्धर्मं	१३६।१३	नमः महामशायाय	८।४
न ददाति प्रति	२६४।४८	न मद्यव्यग्नो	१३६।२१
न ददाति प्रतिपद्यन्	२२९।९	नमस्ते गुरुनाथाय	३३१।१०३
न दम्यन्ति न दीर्घे	१९०।२७	नमामि भवोच्चरण	९८।४०
न दानवुत्सवं	१२०।१०	नमो ज्ञानानल	८।१
नदीयुन्दोद्दाम	५०।८८	नमो विद्यामदी	८।७
नननं वतरीहस्त.	३०९।२४	नमो विद्याविहीनाय	३०८।६८
नननममयाणी	९१।१९	नमस्तेजोमय	८।२
ननमतिचरणी	८३।६	नयननयनसन्ता	२८३।३४
न निर्यदलहात्रान्ते	१४०।५४	नयननिमीलन	२०३।८३
न निविचारमुरत	२८१।२१	नयनविकारंरुग्मं	२०३।१६
नन्नाधममिति	६६।८	नयनगिब	३०५।८६
न परम्यातिरामनः	१९८।२१	नयनाञ्जनंः मयोपः	२०५।३१
नपुमबप्रवादम्	१९१।६५	न राजमेवारजसा	१९८।१९
न पुत्रापापमैःकर्मम्	१४१।८०	न सद्यमे नमगुनिः	१८०।३

न लब्धे प्रभु	१४१।८२	न हि नाम नवोन्मेषि	११०।१४
न लोकायतवादेन	१४०।५६	न हि नामसञ्जनाना	२३४।६९
न लोभात् स्थानम्	२७९।४	न हि परिचयहीन	७७।१
नवकिसमयलेखा	३९८।६	न हृद्यस्त्वत्पर	२८५।१९
नवनीतोपमावाणी	१५०।५६	नागस्ताक्ष्यं	३८९।३५
नवविसकिसलय	२१९।६	नाज्ञानाद् गृह्यते	३६९।२६
नवयीवनकाले	३७६।४४	नाटकाभिनयप्रेक्षा	६९।५
नवसुखचरितम्	४०७।४८	नात्ययमर्थार्थं	१३८।३८
नवाक्षराणि नर्तनै	८७।१६	नानादिभ्येशागत	२२०।१०
न विवाहमवाध	१३८।३४	नानावहारकुपितं	३५७।१८
न विवेकोचिता ॥ iv	१६८।३६	नानावृत्तविशेषा	११०।१०
न शत्रुणपदप्याना	१४१।८१	नानाहासविकारं	२६३।३८
न श्रुतेन न वितेन	१७३।८७	नापित् शब्दवृत्तम्	३४९।६१
॥ षट्सप्ताक्षरे	९४।२	नापित्श्चुम्कारी	२९२।२९
नष्टच्छायाञ्जनवती	२८३।४७	नापेक्षते परिचय	२८४।७
नष्टच्छायोपदेशार्थं	३६५।९८	नाम्ना कर्मानुरूपेण	५९।३८
नष्ट वर्षवर्	२७।३७	नाय किञ्चनमहाभागो	४२६।५०
नष्टशीला त्यजेक्षारी	१४१।७५	नाय निशामुख	४२।६९
नष्टस्वरपदगीतं	२५६।१३	नाय मठः शठमठ	२९३।४१
नष्टे लब्धितवित्तं	१६०।६८	नारग सरस	३९०।५२
नष्टोत्सवस्य दुग्धस्य	२७७।१५	नारुतुम्बुक्ष्मर्वं	३०३।३२
न सचरणशील	१३६।९	नारदेनेत्यभिहिते	१९१।३५
न सतीना तपोदोष	१४१।६६	नार्थं शृणोति न पुन	१५९।६२
न सत्यव्रतमगेन	१३६।१४	नाले शीयंगहा	१५।८
न समरसना	९२।२२	नासादिदानि वनधरा	१२७।११
न समं रसलैर्गेन	९०।३३	नासास्थूत	३०५।४०
न सिद्ध्यति धिया	२८०।७	नासेव्यसेवया दद्यात्	१३७।०२
न स्वय मस्तुतिपदं	१३७।०७		

नास्त्युपाय सससार	१४७।२६	निदाघ स्थूचसन	२८८।१३
नास्ति च्चत्सदृश	१९०।३३	निद्राच्छेदसखेद	१६०।६४
नास्ति स्वस्तिकर	१३३।२८	निद्रा न याति	२८०।२१
नास्मदमेहप्रवेश	३७०।३६	निद्रा न स्पृशति	६०।६६
निषटस्य प्रभो	२७८।१४	निद्रामहीभार	३७३।२५
निक्षपक्षयकारी	३००।१४	निद्रामुद्रितनयने	२४१।५३
निखिलजमवञ्चना	२५४।१४	निन्द्य जन्म	११९७५
निगिल सूपकार	४०१।३८	निन्द्य बहुदण्डाहं	२६५।५४
निर्गोर्णोऽतिथिता	१९६।४३	निपतता भ्रमता	९८।४२
निज वक्षा ललाट च	३७७।६१	नियता दूषितमनसा	२३४।६८
निजकरमृणाल	२२२।३२	नियोगिगृहवालाम्	३२५।३७
निजगृहदिवस	४०८।७७	नियोगिधनबद्धाशा	३२२।७
निजजननीकलह	२४४।७	नियोगिललना	३४३।७७
निजजानुसन्धि	२२६।७७	निरस्य मूलदिविर	३१९।१२८
निजपतिचपलकुरमी	२३७।१५	निरामगा प्रीति	७९।६२
निजभुजजै	९१।२०	निराच्छता प्रविशता	३५७।१५
निय भोजनमंथुन	३७८।६६	निर्गुट क्षीरसारगह्य	४००।२१
नित्य मासधृताहार	३१९।१२७	निगुणलाकप्रणत	२२४।५६
निय राजकुल	२१४।५५	निर्जितधनपतिविभव	२०९।३३
नित्यप्रयासिन	३२२।२१	निदग्धचन्दन	३२५।४३
निय प्रसत्या न	२११।२२	निर्दोषपात्रतुल्य	२९१।१७
निय प्रसूतिहत	४११।९२	निधना सुगिन	६०९।५७
निय मुत्रतिका मो	२०८।१८	नियस्ताम्बूल	३९७।३८
नित्यार्चा हृदयस्थितस्य	७२।१८	नियति दयित गृह	५६।९७
नित्यातुरामय	३९१।६४	नियायका	२८०।१२
नित्यावहारकृपित	२६८।२०	निर्विकारा निराकारा	—६८।१२
नित्याभ्यक्ता वति	—२८३।४२	निर्व्यञ्जन निर्लवण	१७५।१४
नित्याभ्यासप्रयासेन	१६८।३५	निवृत्तिस्थानानां	२६९।२९

निशा दीर्घो नव	३६९।२५	नीवारप्रसराम्मुष्टि	२७।३८
निशाशेषे प्रबोधश्च	६९।९	नुम पुष्पवती कान्ता	२९४।१
निश्चित्य सर्वभावाना	१८६।६२	नुमः सर्वोपजीव्यम्	७।३
निश्चेतन काष्ठ	१६०।६६	नूतनोत्पादने यत्न	७०।१९
निश्वासनिद्रया	३५७।२०	नून निशि भगापान	३३३।१२३
निश्वासिनीना	२०३।५२	नून विभेति बुद्ध्या	२८५।११
निष्कारणनृशसस्य	१८९।२०	नृत्यति व्याधि	३४२।७२
निष्कासितु हृदय	३५१।००	नृत्यन्ती सा वमी	१८२।२१
निष्पीतसार विरत	३९२।७८	नृत्यत्यवृष्टिपु	२७८।३४
निष्पीडिताऽथ	३४२।६७	नृत्यन्मुग्धमयूरा	२१९।७
निसर्गवन्द्यासु	२१०।२९	नृपस्य बाहुदीर्घ	४०२।४५
निमर्गेण जगत्	१८४।४७	नेतु नीभिरिभा	११४।९०
नि शेषऽथमलाकर	२५५।०	नेत्रनिमीलननि सह	२४४।६
नि शोभूर्जदाह	२४८।१६	नेय तरण्यास्त्रिवली	१२७।१३
नि शुष्केरतटे	३६४।९०	नेतत्राठितदणना	०५५।१०
नि मगयोग घन	१९९।१४	नैष्ठुर्यं नैरपेक्ष्य	२७८।२६
नि मारभूर्जसारः	२६६।६५	नोच्चैर्वायम्	२२६।८०
नि सूत्रहन्तिर यष्ट	३३८।२६	नोत्तरस्या प्रनीच्या	१३५।६
नि मन्तोष परित्यज्य	२०८।१६	नोपदेशामून प्रात्य	१८०।७९
निमिश्रा अपि	३०८।८६	नोपदेशेऽप्यमव्याना	१८१।६६
निष्पुहतादलाध्यागा	२६८।१८	नोपयोगी फलोपनी	३१८।११९
निस्तवस्य समुद्रम्य	२७६।२१	नापताम्यति युदापि	२७९।५
नीचतुरगारोहो	०४४।१४	नोमि गम रिपो	५।९
नीवासऽमथु	२०३।५०		
नीषोपभोग्यविभवा	०७९।३	य	
नीति ह्रीरक्षाणाम्	६७०।३६		
नीत्या नितिलो	०९९।१३	पञ्चाया स पुत्रोऽन	३४६।११०
नीरम्य वायंम्य	०७६।८	पञ्चारङ्गना	३३७।६८

पंचमं लघु	८७।१४	परमात्सर्यशत्र्येन	१६८।३८
पञ्चपाः सतत	३१९।२३	परस्परप्रार्थनया	३३९।३९
पटी पितामहक्रीता	२७८।१४	परातिशमन वित्तं	१९३।७
पट्वी मण्डलशिक्षायै	३६१।६३	परिजनपानावसरे	२६४।४७
पठेत् समस्तान्	६५।१९	परितुष्टोऽस्मि -	३७९।७८
पणेन हृतसर्वस्वा	२८०।२०	परिपालकपादाना	३१५।८०
पण्डिताः कवयः शूराः	१५६।३०	परिपीडितः स राज्ञा	२३१।३६
पताकाव्यञ्जन	३३६।४	परिम्लान पीन	१४।४
पत्नीव कुर्याद्	३९२।७०	परिहासपुरे	३५५।३
पत्न्यै चिरात् प्राप्त	३१४।७७	परेषा क्लेशद	१३७।३०
पश्यी याते तरुणी	२३९।३७	परोत्कर्ष समासाद्य	१६८।३३
पदान्तरविन्यास	८८।२०	परोपकार ससार	१४३।८९
पदालग्नशिख	३११।४७	परोपताप क्रियते	१६९।४८
पदे पदे जगत्यस्मिन्	३७६।४३	पर्यन्तरेखाङ्गविभाग	१८०।२
पदे वाक्ये प्रबन्धार्थ	१२।८	पर्यन्तविरसा सर्वे	२८१।२२
पद्मवन्न नयेत्	१४२।७८	पर्यन्तातीस्मारे	३०१।२२
पद्मानामिष सा	१२१।१८	पलायमानः सप्राप्त	१७६।१२०
पद्मोपमाना दिन	१७९।१	पशुरिव वक्तु कर्तुम्	२३८।१८
परदारानुबद्धस्य	२८७।३	पशुमस्पृशति विमुरी	२९९।९
परद्विषनि स्पृहः	१२१।१७	पश्चात्परिचय	६३।४
परपतिचुम्बनसक्ता	२५३।१९	पश्चात्सशुद्धि	२७८।२५
परपुष्परामिणीना	२४१।५०	पश्यत कष्टमनिष्ट	२३०।३०
परप्राणत्राण	१२०।१२	पश्यत पश्यत लोका	४०६।३७
परप्राणपरित्राणपर-	१३७।२३	पश्यन्मधो वदन्मूकः	३३५।४०
परभोजननियमवता	४०९।७०	पाकश्रेणैव	१८०।६
परमात्मानमन्ते	१४४।७७	पाठस्यावसरज्ज्वं	६९।१५
परं फलप्रदं	६४।९	पाणिस्थितश्याम	२०१।३३
परमूनापहारेण	१६८।३९	पाण्डित्य यन्मदान्याना	१२०।६

पाण्डु प्रियारुण	१९८।७	पुष्पपूतशरीर	१३५।३
पातालोल्लाल	९७।३०	पुष्पप्राप्या मतिर्नाम	१५५।१७
पात्र तत्र गुणोचित	३६१।६२	पुष्पफलप्राप्यानाम	२४६।३४
पात्र मनुपदेशस्य	३७२।१७	पुष्पे ग्रामे बने वा	५०।८५
पाथेयमत पृष्ठात्लाभे	४११।८८	पुष्पे पण्यवधू	२८१।२२
पादाघात शिताकुश	२३६।३	पुत्र मृहाण	०४९।२४
पादान्तिके च प्रहित	३३१।७७	पुत्रदारादि-सम्बन्ध	१५६।२९
पादेन क्षितिमालिखन्ति	१४९।४६	पुत्र प्रयत्नेन	१४९।४०
पानकला केलिकला	२४३।४	पुत्र प्राप्ता स्वया	१७१।६५
पादमदन्तु जघन्य.	२५३।१५	पुत्र मिथ्याभिभावेन	१४७।२५
पानीय विनिवारणीय	३६२।७२	पुत्रस्ते मुग्धमति	४०८।६०
पान्तु नो भगवत्पादा	३२५।४१	पुत्रावभूता रैभ्यस्य	१६६।१७
पान्यकन्या घृताभ्यवता	३६३।७९	पुन पुनर्जन्म	१३०।५
पापसकल्पमात्रण	१७३।९४	पुन पुन रतपसा	१५३।७९
पापाधधनिनिगमसा	२५५।५	पुनर्गपि धीरतरो	२३६।८६
पारावसाराख्य	३८।४०	पुनर्जन्मजरा	१४३।९६
पाश्वे स्वमेवा	३९८।३६	पुन सेवावमानाना	२०८।१४
पिटकस्येव पूर्वस्य	१५८।५३	पुरविप्लवनगरोदय	२६४।४६
पितु पितामहोऽन्तीति	२९५।१७	पुराणप्रतिबिम्बेषु	११०।९
पितु पितृदिने	२७७।१७	पुरा मठरकारयस्य	३७५।३८
पितुर्गृहाद् भूरि	२९६।२१	पुरा यत्र स्रोत	४७।८०
पितृभवनहृत	४०४।१५	पुराहतेषु	३०८।९
पित्रापि त्रायते यान	७५।२९	पुराह पृथ्वीमेता	३७८।७२
पिशुनेभ्य नमस्तेभ्य	३१२।५१	पुरोहिताय गुरवे	१९४।२५
पिहितवृहस्पति	२२०।१४	पुष्पताम्बूलरहिता	३३८।२७
पीनस्तनोरुजघना	०९६।२०	पूगफलमस्य	४०३।६
पुंसामवस्थानितय	१८०।८	पूजयित्वा स्वय	४२०।५
पुण्य प्राप्यतमाना	०७०।३८	पूजाघनेनैव	१२३।४

पूजासज्जा भजन्ते	३६५।१०४	प्रतिलोमविवाहेषु	१४३।८६
पूर्णं सखे तवाय	२३१।३९	प्रत्यक्षमेया मनसो	२००।२७
पूर्णा कदर्यवणिजा	२२९।१८	प्रन्यक्षेऽपि परोक्षे	२६४।५०
पूर्णार्पिदानु काध्यस्य	६०।३९	प्रत्यग्रोपनताभि	२४।२९
पूर्णादाने घटन्ते	२५९।१७	प्रत्यहवतनयुक्ता.	२६२।२५
पूर्णा बक्त्रचला	३८४।१२५	प्रत्युत्थान कुष्ठे	२३८।१९
पूर्ण भावपरीक्षैव	३८५।३	प्रथम ..लताना च	३५४।४८
पूर्वपरूपप्रताप	२५२।१२	प्रथम द्वयक्षरै छेदं	१०१।२६
पूर्वं नैतन्मया ज्ञातम्	३७७।६२	प्रथम प्रायिता	३९१।६८
पूर्वाक्षरचतुष्क	८९।२२	प्रथमसमागम सुखदा	२४५।२३
पूर्वाक्षरद्वया	८६।१०	प्रथम स्ववित्तमञ्जिल	२६१।७
पृच्छति कमपि सनाक	२३०।२२	प्रददी स तामपुत्र	२३९।३५
पृथगशुकसवीता	२९५।१५	प्रदीप्तज्वलनाकारै	१९१।४०
पृथु प्रसाद प्रथम	२००।२३	प्रधानधाम्ना निघये	१२३।१
पृथुशास्त्रकथा	७९।४३	प्रपञ्चवदञ्चन	३५३।३०
पृथुशास्त्रकथा	१११।७९	प्रबन्ध सुतरा भाति	१०९।१
पृथ्वी साकारगभीरः	१०२।२९	प्रभाते गुरुस्त्याय	३४३।८५
पेया मद्यसमृद्धि	४०७।४७	प्रभावभवनस्तम्भ	१९०।२९
पीलस्य प्रणयेन	३६।६१	प्रभुप्रणामे जठर	२०८।७१
प्रक्षीणवित्तेन	३९३।८६	प्रभुप्रसादे नो	१३९।४२
प्रणत चरणालीन	१६३।१०३	प्रभुप्रसादे सत्याशा	१४०।५५
प्रणतिर्मन्युहराणाम्	२७०।३६	प्रभुभक्ति नीतीनी	२७०।३७
प्रणतो हिरण्य	२२०।१२	प्रभुभक्त भूमीतेन	१६७।८७
प्रणयकृपितेति	२८०।४९	प्रभूतपिशित	३५७।२२
प्रतिमद्य जतुयोग्ये	२५८।१५	प्रभूतमागसम्भार	१९३।१६
प्रतिबुद्ध मवलजने	२४२।७१	प्रभूतलाभलोभेन	१५८।४४
प्रतिबुद्धोऽय	३५६।१०	प्रमादाद्यदि वृद्धम्य	२०६।९
प्रतिभाभरण	५४।३५	प्रम्लाननयना	२८३।६६
प्रतिभायामवस्थाया	१३।१०		

प्रम्लाना सरसत्वमेति	२१३।४९	प्राज्ञ सर्वगुणाना	२६८।१५
प्रम्लाने चिरकाल	५८।१०१	प्राणाधिवस्य सुहृद	१५९।६१
प्रम्लाने यौवने	०८२।३१	प्राणाना परिक्षणाय	१२०।१३
प्रयच्छसि किमर्थिभ्य	१५६।२८	प्रातर्यायनधूर्ता	२५६।२१
प्रलपन् काचित्	३६५।१०७	प्रातर्बालितरोऽथ	१८७।७३
प्रवाससक्तेरधिका	३६९।३०	प्रातयिचिन्त्य	४०७।५१
प्रविवेश ततो	३१८।११६	प्राप्तपुर प्रचुर	३५१।१५
प्रपिष्टा वृद्धकुट्टनीहीन	३५४।४४	प्राप्त विलोक्य	३२७।७८
प्रवृत्ते विधिवत्तस्य	१७७।१२९	प्राप्तविद्य स सौत्साह	१७१।६३
प्रवृत्तऽम्मिन्महादाने	१९५।३६	प्राप्तस्य गभी	०९६।००
प्रवृद्धापरपुत्रादथ	३५९।४०	प्राप्ते वान्ते कथमपि	३९३।८९
प्रव्रज्या त्यक्तगेहस्य	१५८।४७	प्राप्तावधिरजीवेऽपि	१४४।९८
प्रथम स्वाध्यकराणाम्	०७०।३३	प्राप्त स्वर्गवराङ्गना	१९४।२७
प्रथमामृतसेकाय	१४५।२	प्राप्ते गृहद्वारम्	३९५।११
प्रथमेन तवानन	१७८।१४५	प्राप्तन भूभुजा दृष्टा	१९५।३४
प्रशान्ताग्नेपविघ्नाय	१४७।१	प्रायण जगति प्रजा	३७३।००
प्रशान्ताऽन्तस्तृष्णा	००६।८६	प्रारब्धकायनिर्वाह	७०।०२
प्रश्न कथाविचित्रा	०५८।११	प्रारम्भे द्रुतविन्यास	९८।१८
प्रसवहृतयोवना	४६२।१०२	प्रद्वलच्छवाभिधान	११४।९१
प्रसिद्धायतन वक्ष्या	२८३।४१	प्रेक्षणके त्वा	४१३।११०
प्रसुप्तकटक	३६९।२२	प्रोवाच भूलदवा	२२२।३८
प्रस्रलत्कोकिलालाषा	३९८।५	प्रोढकामुकसमोग	३९९।११
प्रस्तुतार्थोचित	१८।१४	प्लोपकलश प्रपिताना	९६।३९
प्रहर्षात्पादपतनं	२९६।२४	फणाटोप कृत	२८८।१५
प्रह्लादनशुचितारक	२६१।१०		
प्राक् प्रतिपन्नसख	०३३।७८	ब	
प्राक्प्रतिष्ठापिता	३४१।६२		
प्राट्प्रयोगिवधू	३३०।८८	बकदम्भो	२२३।४७

बदर्याथमसंसक्ती	१९१।३४	वात्यं दु सहमोहे	१३०।३
बधिर वा मूकं वा	२६६।६८	वात्यादेव निरर्गल	८३।६१
बद्धेन्द्रगुप्ते	२६१।१७	विभूयाद् बन्धुमघनं	१४३।९०
बन्धादिमोक्षण	४०८।५४	विभ्रतोऽन्तर्गतरसां	१७३।९३
बन्धूनां वारयेत्	१४३।८८	विभ्राणः कुक्षपूली	२२५।६८
बभूव पूर्वापुरुषः	३८२।१०९	विलनिहितद्रविण	४०४।१६
बभी स कान्तः	२०१।३६	विलसिद्विधृत	३६५।१००
बलाद् बन्धुजनैर्नीति	२९५।१४	बुद्ध्यारम्यो गुणवत	३८८।३४
यलिसिद्धधृत	३६५।१००	बुभुक्षितः व्याकरणं	५१।८७
बहवो रघ्यागुरयः	२६१।१५	वृत्ती ममुक्षिप्य	२०३।५६
बहिरास्ते च चांडाली	४०२।४१	ब्रह्मचारी गृहस्थः	११४३।१९२
बहुच्छिद्रशिरः	३१४।७२	ब्रह्मन् क एव	१७०।५७
बहुतरपन्नं नैन वणिजा	२६२।२१	ब्रह्महत्यादिपापं	३४०।५०
बहुलामलुब्धमनसा	२६३।२९	ब्रह्महत्या न गण्यन्ते	३१२।५७
बहुविधतया	२३७।१६	ब्रह्महत्या भवस्यापि	३८०।१११
बहुगः गुरतामंग	३८९।४१	ब्रह्महत्यायत तीर्थं	१७७।१३५
बह्वन्नाशनलोभेन	१४०।६०	ब्रह्मावतं जनपदम्	१०५।६८
		ब्रह्मणाचे इता	३३४।१३७

भक्त्या भगवत्	३०९।२७	भस्मस्मेरशरीर	३६१।५८
भगदत्तप्रभावाढ्या	७८।४०	भस्मस्मेरशरीरमा	२०५।६८
भगदत्तप्रवाढ्या	२८४।५	भस्मस्मेरा वेद्या	२६२।२३
भगवन् पुरा स्वयम्भू	२०५।६५	भस्माग प्रकट	३७३।२७
भगवन् भवत्	२३४।७३	भस्मा चेत्यादि	३२६।९
भगवानपि साश्चर्यं	१६३।१०२	भागीरथीतीर	२१०।३१
भग्नवन्त इव	२७५।१८	भाटी गृह्णाति वेद्या	२९०।६
भग्नमसत्यं कायसहस्र	८७।७	भाटी पृच्छति वेद्या	२९०।६
भग्नव्यथोऽथ	३१०।३१	भाति सचन्दनतिलक	३८४।१२९
भग्नागदा नोटित	३९२।१२	भाभूतो कुकुमाद्री	३२७।४२
भग्नाहितस्वसित	३६।५७	भारकोच्छृङ्खलायास	३२३।२२
भट्टत्वमात्पवान्	३३५।१४४	भार्याप्यहृत्या	१९८।५
भट्टव्यय निवार्यैव	२७७।२३	भार्यासमागमे वृद्ध	२९५।९
भट्टाश्चान्ये गुरो	३३७।१८	भार्याया स्वरचारिण्या	१५८।४९
भट्टं भट्टं सदिवरं	३३४।१३६	भावसिद्ध्यभिधाना	३६३।८५
भट्टगंलित	३१३।६९	भिक्षुकतापस	२४४।२१
भद्रा न दूषितेपा	२२९।१४	भिक्षुकतापस भक्त्या	२३८।२७
भभजा सनया	८६।८	भीमनिष्पीयमाणा	१८९।१८
भयात् पलाय्य	३१३।६८	भीमोऽपि कर्णेन	१८९।१२
भरद्वाजस्य पुत्र	१६६।१८	भीरु शूरत्वमायाति	१८९।१४
भरद्वाजात्मजस्तात	१७५।१०७	भुक्त करोति प्रीत्या	२९२।२७
भवतोऽथ तु कर्तव्या	३१५।८९	भुक्त मयाथ	४१३।११४
भक्त्या दित्तलोभेन	३५३।३३	भुक्ता सहस्र	३६७।९
भवत्सन्दर्शननाह	१८५।५०	भुक्त्वा पीत्वा भवत्	४०५।२५
भवन्नो वेदान्त	११३।८६	भुक्तोऽजितानाम	३६८।१८
भवभूते शिखरिणी	११५।३३	भुक्तोत्तर सहृदयं	२२०।२१
भवभ्रमासक्त	१६३।९८	भुव ममगताम्बुधि	१८३।३७
भस्मविलिप्तशरीर	३०२।२५		

सूची

भूमग्नमूर्तिर्वररत्न	१९८।६	मग्नानि द्विपती	१३।२
भूमजां सोमवंश्यानां	१४६।१८	मठश्मशाने वेतालाः	२९४।४२
भूमिशापी निराहारः	२०९।२०	मणिभूविम्बित	२१९।२
भूरिभाग्यभरः	३५६।१४	मण्डितपीवरजघना	३०९।५७
भूजंपीडालडत्	३३३।१२८	मत्ता गोष्टीगर्भ	८९।११
भूजस्वनैराहित	२०२।५०	मत्पिन्ना यो ऽभिचारेण	१७८।१४७
भूगुतुंगं व्रजामीति	२८६।२७	मत्स्ययूप	३५८।२६
भोगसौभाग्य	३२३।१६	मत्स्ययूपरसैः	२८२।३२
भोगाभोगविशेष	१३०।१	मत्स्यस्येवाप्सु	२२३।४३
भोगे रोगभयं	२९।४३	मत्स्या मत्स्यमिव	२९३।३९
भोगे रोगभयं	१३०।७	मत्स्यार्थी चरति	२२७।९३
भोजनमात्रोत्पत्तिः	२६२।२७	मयुरायामभूत् पूर्वं	१४७।२०
भोजंभज्जन	८१।५६	मदपूर्णितलोचन	९७।३८
भोज्यं दिना पाटलिका	३९६।२२	मदनः छलचौराणाम्	२६९।२१
भो भवविभ्रम	८८।१०	मदक्षोण्ड समुदण्ड	३३७।२३
भ्रमनामा मति	३९०।५७	मदूक्तः ते दास्यति	२६४।४५
भ्रमद्भ्रमरकेतकी	१२६।२	मद्यमांसदुरारोह	३३२।१०८
भ्रष्टालयान् धूलि	३०८।१३	मद्यमांससुरापूप	३३६।७
भ्रातृजाया स्वसारं	३२६।५३	मधुधारेव वचसि	२८०।१३
भ्रान्तौ गृहसत्	३२८।६९	मधुपाने कृतबुद्धिः	२९९।११
भ्रान्त्या मही	३६६।१०५	मधुमांसकृता	३३२।११०
भ्रामरः कीतुका	३९०।५५	मधुमुलमिव	१०९।७६
भ्रामरोज्य	३८७।१७	मध्येन सा वेदि	१११।८०
भ्रुनुटिबुटिल	२७५।२४	मध्ये भंगी	९३।२४
भ्रुमुगं शुमुमेपु	३८४।१२६	मन्त्रबलेन भुजंगा	२२३।४४
		मन्थराश्रान्ता पित्तार्थः	१०५।३४
		मन्द्रः पापग्रहः	२७४।८
		मन्द्रः सावेगः वा	२५८।९
म			
महाशयुगपवंते	८६।१२		
हो-स-४१-३०			

मन्दपुष्पस्य जननी	३७७ । ६३	मातव्रह्मिणपुत्रोऽयं	१५० । १०
मन्दाक्रान्ता भवेन्मध्ये	१०८ । ४४	मात्रा समर्पिता	२८१ । १८
मदाग्निः पाण्डुरोगी	२७८ । २९	मात्सर्यतीव्रतिमिर	६७ । ५
मन्मथसितातपत्रं	२२२ । ३१	मात्सर्यस्य त्यागः	२६७ । ७
मन्यते तृप्त्यं सर्व	३४० । ५१	माता न यस्यास्य	१५३ । ८१
मन्ये मुकृतिना	२०७ । ८	माता भंगल्यानां	२७० । ३५
मभजाः सनया	८६ । ८	माद्यस्तज्जसमा	९३ । २५
मम पुष्पफलादान	१७६ । १२३	माधुर्यं ललितोद्गार	१७२ । ७८
मय्यैव रिक्त.	३९३ । ८७	माधुर्यानुभवेऽपि	७२ । १७
मरीचप्रथितस्यान	३११ । ४६	मानीजः सुरभिगुणैः	९० । १७
मलपत्रं वहन्	३२५ । ३६	मान्यः कुलीनः	१२२ । २६
मलशीलस्य वणिज	१५८ । ४५	मान्यः कुलीनः	८२ । ५९
मलिनस्य कुवस्त्रस्य	१५९ । ५६	मा मा मलिनय	२३४ । ६५
मपीसकलम	३०८ । १६	मा मा मलिनय स्वच्छं	१७३ । ९०
मपीविपाद्वया	३३४ । १२९	मायादासः प्रथम	२५६ । २०
मतर्जः सततैः मेन	९३ । ३६	मायाप्रपञ्चसचय	२४८ । ९
मसृणकपाश्मनि	२५७ । ४	मायामयः प्रकृत्यैव	२७४ । १२
गस्तके भुजयो. कण्ठे	२८२ । ३९	मायारहस्यमन्त्र	२९३ । ४२
महतामपि पूर्वेषाम्	१८९ । २२	मायूरश्चटकाख्यः	३८६ । १२
महाकवेः काव्य	६५ । ८०	मायाविनिमय	२२८ । १२
महाधनस्य सुहृदा	३९१ । ६२	मार्गे केतकसूचिभिः	२३ । २७
महाप्रलयमाहृतः	१८ । १७४	मार्जनरेणुकराली	३०० । १५
महाप्रलयमाहृत	१०२ । ५७	मार्जारजन्मा	३८९ । ३८
महीपते निवर्तस्व	१९१ । ३८	मार्जारजिह्वाजननी	३९६ । २३
मा कश्चिन्नाम	१६१ । ७४	मार्जाररामो हस्त्याख्य	३८६ । ११
मार्गे केतकसूचि	२३ । २७	मा श्लोप मापि	२९७ । २९
माण मुंचय	३३ । ५१	मासदीरघृताहारं	३४२ । ६८
मातरं पितरं भक्त्या	१६१ । ६३	मासमात्रं शठः स्थित्वा	२८९ । २५

मासादधिकायात	४१२।१००	मूलान्वेषणचिन्त्यमान	१४६।१५
मासेन सा गते	३५८।३२	मूल्येन महता	३४१।६३
मित्रमय द्रविणपति	२३३।६०	मूषकनखरोत्वात	२५९।२३
मित्रमय घनलाभ	२३५।७५	मूषामुखविन्तीर्ण	३०१।२१
मिथ्याडवरधनिव	२६६।७०	मृत्योराभ्यम	४६।७८
मिथ्याधनलव	२४५।२०	मृदगोदरनामाय	४०१।३५
मिथ्यापवाददानन	१७८।१४३	मरुस्थितोऽपि	२५९।२०
मिथ्या प्रात	३०५।४३	मेघप्रदस्येन्द्रवसो	३९५।१७
मिथ्यामहावराहेण	३३३।१२१	मैत्री विन्नभानाम	२६९।२६
मिष्टभोजनसज्जात	३१७।१०७	माक्षगामिमनो	२८१।२८
मीलितनयन	२२५।६७	मोक्षस्य विवेकरति	२६७।५
मुक्तकन्दुक	५७।९८	मोहस्थानयात्य	२२०।१६
मुक्तामनारणता	४२२।४	मोहो नामजनाना	२४७।१
मुद्गकम्यल	३१९।१२४	मोक्ष्य प्रमादो	१२४।१७
मुग्धकामुक्तिमित्राणा	३६९।२८	मोक्ष्यान्मृगार्थी	१२४।१६
मुग्धजनाना	२५५।९	मोक्ष्ये बाला	२८०।१४
मुग्ध प्रत्ययमापाति	३७५।२७	मोन ध्यान भूमी	८६।३
मुग्धस्ततोऽवमानन	३७५।३९	मोनमलीषमयाञ्चा	२६८।११
मुग्धा जटिला	२२४।६२	मोन वदननिष्पूनन	२५०।३
मुनिरपि कृष्णामिधु	२८४।२७	मोने श्रीभवकानां	२५४।२९
मुमूर्षुस्त्यक्तसर्वाणि	१९४।२३		
मुष्टिमानन दत्त्वापि	२७७।६७	य	
मूत्रदोषाञ्चलदया	३९९।१०		
मुहुनि स्वस्य	३००।१३५	य वार्तवीर्यस्य य	१८८।८
मुहु प्रवासं	३९३।८२	य पादपतिता	३६५।१९
मुहुराराहणहेला	४०४।१०	य पृथ्वीमपि दर्शय	२०७।८
मुहु नविनद्विद्विद्वि	२९६।१८	य प्रम्यातजन	३४।५०
मूत्रनिरोधान् कृच्छ्री	२०१।२४	य एष प्रयितो न्यवे	३४०।४९

यक्षीपुत्राश्चोरा	२६२।२०	यदा पहारैर्दलिता	१८०।१२
यज्वा विप्र	१२२।२२	यदर्जित परिकलेशी	१५४।८
यत्करोत्यरुचि कलेश	१५६।३३	यदा लोला लक्ष्मी	१३२।१७
यत्तत्प्रलापमुखर	३९०।५०	यदा सदाङ्गीकृत	१८०।११
यतेन्द्रिय पाशुशायी	२७६।२	यदा स्थित प्रत	१८०।१०
यत्कलीबैर्भट	१२३।३	यदि त्वा सा	३६८।१९
यत्नेन शोषयेत्	१४०।६१	यदि नाम कुत्रचिदह	२४६।३३
यत्नोत्क्षिप्तकुचा	३६०।५४	यदि नाम भवत्पुण्यै	३१२।५९
यत्नेन खादिर राग	२८९।२०	यदि सदभाविनी	३४१।५८
यत्र नितत्र	३४९।५	यदैवशयन गाढ	२९१।१७
यत्र नितयन	२१९।४	यद्यत् किञ्चिदपूर्व	२६३।३२
यत्र यत्र निमग्नाना	३५४।४२	यद्यत् प्राप्नोति पुरष	१९७।४९
यतपार्वतीहठ	१७।१२	यद्यनेन महत्पाप	१६३।९३
यत्पुष्पधूपतिलक	१९३।१५	यद्यप्यसौ स्नुपावामी	३२४।२६
यत्प्राप्य न मनोरथै	७८।३५	यद्विद्यापि गुणोत्कृष्ट	१९२।३
यत् त्वन्नेत्रसमान	१०७।७२	यवर्न सभलैर्गेन	९२।३४
यत्रानेके वदचिदपि	८१।५३	यमाय धर्मराजाय	३५४।३९
यत्राभवत् वामुक्	३९३।८४	यया भूपतिमाश्रित्य	१६९।४२
यत्सत्यक्तफलस्पृह	१९४।२६	यया मुग्धमृगा	१६९।४७
यथा जात्यनुरङ्गस्य	१४५।८	यशसि विहितादराणाम्	२३१।४१
यथा मन्मुलीन	९०।२३	यश्चाधिकपरिशुद्धिम्	२६४।४९
यथा मधुररिक्ता	३०।१७	य श्रीस्वयम्भू	६२।७
यथारन्ध्र व्योम्न	६७।६	यष्टीनिपण्णगमन	१६०।८३
यथारन्ध्र व्योम्न	१०४।६१	यस्तु प्रकृत्याश्म	६६।७२
यथा साप्तोपयुक्तार्थ	१५९।५९	यस्मिन् प्राज्यभुज	३०७।३
यदा दरिद्र परिधान	१८१।१४	यस्य क्षीणस्य गृहे	७३४।७४
यदा न धीमान् अरिपु	१८१।१३	यस्य सभूध्रमावग्ना	६।११
यदा नर शोचति	१८०।९	य माता परमेश्वरा	३७४।७७

यस्या दुर्धरघोरं	३४९।२	युवतितटिनी	३८३।१२१
यस्यासिः परिवार	६२।५	यूकांगश्चुल्लमुख	३०४।३६
यः स्फीतः श्रीदया	३११।४१	ये दम्भमाया	२७३।३
यस्योपस्पृगतः	२९१।१९	ये दृश्यन्ते विपत्	१६३।९४
यागगृहेष्व्यासन्नो	३०२।२७	ये घनादानसन्नद्धा	१५४।५
याचते पण्यमधिकं	२९३।३८	येनेद स्वेच्छया	३०७।१
याचेत सर्व	३९२।७६	ये ससत्सु विवादिनः	१६६।४
याच्ञाविवादः	३९३।८१	यैस्तम्य भवने	३८२।११०
यातः प्रतारयितुम्	३७४।३०	यैरेतैर्हृतविभवा	२५७।२२
यातः प्रसिद्धिम्	२९१।१६	योगी हरणचिन्ता	३१८।११८
यातः सुन्दरि	३८४।१३०	योग्योपसर्ग	४३।२४
यातायां मयि तीर्थं	४०९।६६	यो मत्स्यकूर्म	४१९।१
यातु व्यक्ति	१३२।२०	यो यः शस्त्र विभक्ति	२४।३१
याते भोगे स्मरण	१३२।१९	योऽभूवभ्युत्थित	३४४।९७
या निशा सर्वभूताना	२७१।३५	योऽभूदोपशिशुः	४६।७६
यान् स्कन्धकनिमित्तेन	३३१।९८	योऽयमश्वः पताकेयम	१६।१०
या पपी याचित	३२१।१४७	योऽय तीक्ष्णाक्षि	३२३।२१
याभिर्द्यौवनसमये	४१३।११२	योऽय विलोक्यते	१८६।६४
यामं कयाभिः	२८१।२७	यो विद्यागुरुरायावि	१६५।४
या माता वश्य	३२४।६४	योऽसाववद्य	३५३।२८
यामिनी कामिनी	३६७।३०	यीवनविभ्रमशाप	४१५।१०१
यावन्ति दानानि	१२२।२४	यीवने मूल्यकुल्येव	२८५।१४
यावन्नोल्लुण्ठित	३४४।९१		
यासी रामा मलय	३५५।५१		२
युद्धं मरभनैः	९३।३७		
युद्धेषु भाग्यचपलेषु	१९।१६	रक्तकाञ्चनपात्राम्बु	१९७।५१
युद्धोद्धता भूपतयः	१८८।११	रक्ताकर्णसक्ता	२३६।५
युधिष्ठिरस्य भूमर्तुः	१९५।२८	रक्तच्छायापाण्डुमुखी	२८२।३८

रक्तस्त्व नवपल्लवं	७१।१८	रवन्दुतारा	६९।११
रक्ताप्यशोकबिटपी	३७४।३१	रतिलुलितललित	२१९।५
रक्षतं ख्यातिं	१३९।४५	रसायनी जराजीर्ण	१६९।४६
रक्षन् परसस्पशम्	२२५।७२	रसायनैबिलजातं	२८९।२७
रक्षायं निजभार्याया	३३०।११५	रसे रसे तन्मयता	६५।२८
रक्षायं सम्पदा पुत्र	१९३।१०	रहसि हृतदुकूल	१०१।१७
रजनी रमणीकान्ते	३६७।८	रागद्वयसमाकुल	२९७।२
रजनी रराज	२२१।२९	राजकुलद्वारगते	२३१।३५
रजस्वला पलानन	३४५।१०८	राजकोप निमुक्तस्य	१५८।५१
रजस्वलोत्सवे	२९६।१६	रागसागरसजात	३८४।१२८
रदति कटुकांोप	१५०।५७	रागं सीसकसज	३८६।६
रणोत्सृष्टतनो	१८३।३२	रागिमृगवागुराणा	२३७।६
रण्डा जटाभृता भीत्या	३३९।४१	रागण कृष्णीकृता	३९६।२६
रण्डा तत्तन्मृतो	३३९।४३	रागण साधम्	१३३।२२
रण्डा परवधू	२९२।२१	रागो रुधिरसश	३८६।१८
रण्डा बिलोक्य तरुण	३३८।३०	राजधानी समासाद्य	१८४।४०
रण्डा स्वध्वयासक्त	३३८।२५	राजसस्यातिदानस्य	१९५।३५
रतिग्रह सदा	२९०।५८	राजन्यज्ञमहीमेप	१७८।१८०
रतिक्षर्मा द्विजन्मा य	४०१।३९	राजविरुद्ध द्रव्य	२६५।५६
रत्नकाचन	१९७।५१	राजावतमणि	३९९।१६
रत्नभगविमलं	८९।१३	राजा विक्रमसिंहो	२४४।१५
रत्नार्थिना जल	३७३।२४	राज्ञ स्नानक्षण या	१८६।६६
रथोद्धता विभावेपु	१११।१८	राशामशतया वृत	२१५।६८
स्थ्यावणिज पापा	२६४।४१	रात्रिसेवा वसतस्य	१५७।४३
रनरंरन्वित	८९।२३	रात्री विपूचिकाक्रान्ता	२८६।२३
रममाण म तथा	२३९।३०	रात्रि निगूह्य वणिज	४०७।८३
रम्यतमबलभोग	८९।१०	रासनो विविधाभाद	३८८।२२
रविपरितापश्राता	१८१।५७	राहुरागोऽष्टमचेति	२८६।८

रामेण ताटका	२८४।१०	लघो गुरो च	८६।१३
रामेण हेमहरिणा	३७५।३४	लज्जाकरमसत्कर्म	१५१।६२
रामोजिपि साहाय्यक	१८८।९	लज्जाधन कुलीन	२६५।५८
रिवत शक्त	३५३।३३	लज्जामज्जल्लोल	६।३३
रु धाना जघन	३२८।६५	लज्जामहे वय	३६९।२९
रुक्ष कुशोऽतिमालिन	३४९।१०२	लज्जावक्रो मनसिज	१२६।५
रुक्षकला तीक्ष्णकला	२४४।९	लज्जाव्यसन	२७४।११
रुक्ष पद्मास्पुर्	२८९।१८	लतावधूपल्लव	२०१।३७
रूप क्षणत्वोकृत	१८०।५	लब्धप्रवेशस्तमिव	३२५।३८
रूप वय शौर्य	१८१।१७	लब्धावधि सत्य	१३३।२६
रूप विरपीकृता	२०१।३९	लब्धाम्बाद	४०४।७
रूपवदद्भुत	३८४।१२४	लम्बमानन महता	३१३।६३
रूपमाभ्यन शीताक्षु	१८३।३५	ललनासुलभ कुतूहल	४०३।५
रूपायकुरु	१४३।८७	ललितललना	१२६।१
रैभ्य तत समायात	१७५।१०६	लागूलेन गमस्ति	३६।५८
रैभ्य प्रयात पुत्राभ्याम्	१८२।७९	लालापूर्णेन वक्त्रेण	२९५।१०
रोगादित स्पृशति	१६०।६३	लालिना म्रुतनत्रेण	३४१।६६
रोदिति विहसति	२५३।१८	लावण्यद्रविणव्यय	१४ ३
रोदिति शिग्रुरिति	४०४।४	लिखित्वा कुकुमेनाशु	३३२।११६
रौद्र गूढेण जातोऽय	१८०।५४	लिगाचर्नापदेशन	३३९ ४४
		लिलल श्रीरो	३२०।१३२
ल		लीना देवविमानपू	१८२।२२
लक्ष्मी क्षणक्षयवती	१४९।४४	लीलाचामरडम्बरो	१०६।६८
लक्ष्मी दानफला	१२१।१९	लीलाञ्चित	२९१।१३
लघन महते	३२९।७०	लुठत्पूणमयी	३२०।१३८
लघितनरणसमुद्रा	४०७।२२	लुण्ठितमवल	२९८।५
लघुभुत भदोद्धत	१७।४	लुब्धात सव	२७६।३
		लुब्धम्याफल्वा	३७४।३३

लेखपत्राणि विगलत्	३१५।८२	वयस्त्रिभागे तरणस्य	१८८।४
लेखाधिकारी निरस्य	३१४।७४	वरमिह रवितार्प	१००।४७
लोभप्रसिद्धिसिद्धयं	१९२।४	वराह नीमि सानन्ता	५।५
लोकाचारपरिज्ञानं	६९।६	वरणरणसमर्था	४१।६७
लोके बला प्रतिष्ठा	२४८।१२	यजंयेदिन्द्रियजयी	१३९।५२
लोके फुल कुल	१४६।१०	वर्जितसबलस्पर्श	२५२।१३
लोभ पितातिबृजो	२२५।६४	वर्जितसाधुद्विज	२५६।१४
लोभ प्रभूतवित्तस्य	१६८।४१	वर्णनदमित वस्त्रित्	२४७।४०
लोभ सदा विचिन्त्य	२२८।१	वर्णप्रकर्षे सति	२२।२५
लोभस्य मोहाध्वनि	२१०।२७	वधंते यो धनव्याधि	१५७।३४
लोभाद् गृहीतम्	३५१।१६	वर्षाणि मे सहस्त	३६५।१०३
लोभानाभूद् गृहे यस्य	१५७।३५	वर्षेण पुनरायात	२८०।१०५
लोभाभिमानमलिनाति	४२२।५	वल्लभतामुपयाता	२६३।३५
		वशजगौरवयो	४०९।६३
व		वशनोन्नतशालिना	१४८।३७
		वस्यप्रयोगैर्वेश्याना	३६१।६४
वक्रमुखी विपमपुटा	२५८।७	वस्याकर्पणयोगी	२६१।१४
वक्रलिपिन्यासकला	२४८।१३	वसन्ततिलक	११२।१९
वक्रत्रालोकिनी	२९८।८	वसन्ततिलकस्यापे	९९।२०
वक्त्रे नूरतरै	१३८।३८	वसन्ततिल्काहृष्टा	११५।३२
वक्त्रे बाह्लीकाना	२२७।८७	वसु देय स्वय	१४१।६०
वक्त्रा जलुमयी रक्षा	३१८।१२२	वस्त्रालकाररत्नादि	३१०।५३
वञ्चकमाया महती	२६०।१	वहन्तीसुवह	३७१।३
वञ्चनविरचिनपटली	२९८।७	वहन्नीपथ	३२८।७०
वधूर्वरोत्सवायात	२९५।८	वहैन दुर्भेद पुत्र	१५०।५३
वधूर्वद्वभुजगेन	२९५।१३	वह्नि पात्रप्रहारेण	३४५।१०९
वनप्रवेशनिर्गम	२००।२६	वागर्थाविध मपूवत्रै	६५।२
वन्द्य स पुता	१२१।१६	वाचयन्निगमो	३३१।१००

वाक्यसमन्वयहीनः	३०४।४०	विच्छिन्नपादं पूर्वार्धे	१०६।३७
वाक्यार्थाविव	६६।३	विलिप्ते पिण्ड	३६२।६६
वाडवदासः चाष्टो	२५६।२१	विच्छेदकारी सहमा	२१२।४१
वातमान्ता तन्वो	२५८।८	विज्ञानशङ्काप	६५।१६
वातसत्यपेशलगिरा	२८५।१८	विजयेश्वरवाराह	३१२।५४
वादिभि कलहो	१६६।११	विजितस्य मदविकारः	२३७।११
वादै. खलैः खलीकृत्य	१९३।११	विजितात्मनां जनानाम्	२५१।२
वानस्कन्धनिपण्ण	८१।५८	विटविनिवारण	४०४।१७
याराणसीप्रयाणे	४११।८५	विटाना केलिपटह	३५०।१०
वाराणसी ब्रजान्मेव	२८३।४५	वटो राम इवाभाति	२८८।८
वारितास्त्रस्त	१९१।८२	विहम्बयश्रेष्ठ	१४०।६३
वालो प्रसङ्गप्लवग	१८८।१०	वितीर्णभवता	३४०।५५
वास कम्पविशूल	१२८।१९	वित्तप्रदानविकले	३५१।१९
वामसाञ्छाद्य नासायं	४००।२४	वित्तव्ययवशात्	२७८।२७
वाच्यमान सविद्विभ	३८२।११३	वित्तेनाभिजनी गुणी	३८०।९३
विकसति सहकारे	१२९।२१	विदग्धचूडामणिना	३०७।५
विक्रमाभरण दिक्षु	१८३।३३	विदितोऽय प्रकारद्व	३७८।६४
विक्रीनक्षेप यत्	३१६।९१	विदेशयात्रामपि	३९२।७२
विक्रीय स्वगुण	३८०।८८	विद्याकलापरिचय	१२५।२३
विगलद्योवना	३५७।२५	विद्यामुणास्ते	१६९।५०
विगलितसदसद्भेदः	२५३।१७	विद्या प्राप्य कृत	१६५।५
विघ्नं न चतुर्ननु	१८२।२६	विद्यावता स्फुरत्यस्त	१७५।११०
विघ्नस्तु सगमेऽस्मिन्	४०५।२४	विद्यावति विप्रजने	२५३।१६
विघ्नोऽभिसारिका	२१९।३	विद्याविनयमुत्सृज्य	१७३।८५
विचार्य तस्या मर्यादं	१८४।४४	विद्याविरहिता वैद्याः	३२९।७३
विचार्यमाणस्तत्त्वेन	१५७।३८	विद्या विवादाय	१५४।९
विच्छाद्य निःभुक्तानन्द	१५५।१५	विद्याश्रीरिव लोभेन	१६५।६
विच्छाद्ययोनिर्व्यवयो.	१५४।४	विद्योद्योगो गतोद्देगः	१३९।६३

विद्योद्योतित	३११।४२	विरसा सेव्यते	२८२।३०
विद्वज्जनसपर्याप्त	४२२।३	विरोधी वाविरोधी	३२।५० अ
विद्वज्जनाराधन	२१५।६१	विलुम्पन् विप्र	३२०।१३३
विद्वत्संसदि वादिभिः	१८१।१५	विलेपनांकितपटः	२८८।१४
विद्वद्भिः परिवारितः	३८०।९०	विलोकितस्त्वं	१८४।४८
विद्वानसाधु	३०४।४१	विवासस्तस्य ससंग	२०१।४०
विद्वान् सुभगः	२३३।५६	विवाह परलोकार्थ	२९४।३
विधवा तक्षणी	२६२।२४	विवाहयज्ञतीर्थ	३२३।१४
विधेयं सकलाज्ञासु	२९६।१७	विविधगहनगर्भं	५५।९४
विनयातिक्रमोऽस्माकं	१८५।५८	विविधनवांशुक	२३०।२३
विन्यस्य राशिचक्रं	२६०।५	विविधोपधपरिवर्तः	२६०।४
विपुलजटावलिङ्गः	२२७।९४	विवेकरहिता विद्या	१६७।२५
विपुलमहोत्सव	२४०।४४	विवेकस्वाधीने	१३१।१०
विपुलहृदयैरभ्यैः	११३।८७	विशेषणैः समुचितैः	४२।२३
विप्र पुरः समाग्रान्तं	३३३।१२५	विश्रान्त विग्रहकथो	२०।१८
विप्रेषु पूर्णमाणेशु	१९५।३०	विष्टिदिने किमपि	२१९।१५
विभवः सौभाग्यानां	२७०।३२	विसर्गंयुक्तं.	९६।१३
विभवाम्भोऽन्नमधुपाः	२६३।३१	विसर्गहीनपर्यन्ता	१००।२२
विभवेषु सविभागः	२६८।३३	विसर्जनोपस्योत्वेन	१०५।३६
विभूतिनलिनीगजः	१४९।४१	विसारसंसारतरो	१९८।८
विभूषणाय महते	२०७।१	विसृजति वसनं	२५३।२०
वियोगे तन्वङ्गया	१२८।१६	विसृज्यमानोऽप्यनिशं	२१३।४५
विरक्ताविरक्तहस्तस्य	२८६।३२	विसृष्टास्ते कलावत्या	४०२।४७
विरचितवस्तरक्षणने	२४०।४५	विस्तीर्णं श्रेणि	३७८।२४
विरजति वयसि	४१३।१११	विस्तीर्णः भवता	३४०।५५
विरतमुस्तशक्तिः	२९७।३१	विस्मृता यावलिप्तस्य	१६९।४५
विरमति मतिहीनो	२७९।३६	विहितागहारयष्टिः	४०७।४४
विरम विरम नेयं	२१३।४८	वीक्षते तर्कणं	३।८। २

वीणेव श्रोत्रहीनस्य	१६९।५१	वेद्यालता सराग	४१४।१२६
वीरस्यातंदया	४१६।४	वेश्यावचसि किदवासी	१३९।४८
वृक्षारोहसहस्रपु	३१८।१२०	वेशावारज्वर	२९३।३४
वृत्र सारस्वत	६८।२	वेद्योपदेश	३७२।११
वृत्तपूरणमुद्दोग	६८।३	वेप परिक्लेष	१०४।१३
वृत्तरत्नावली	११०।१३	वैदग्ध्य पटुता	७०।१७
वृत्तसगमयोरेव	१८३।३०	वैद्योऽयसी मण्डल	३९०।१८
वृत्त यस्य भवेत्	११५।२७	वैरायते मुहृदभावा	१४८।३४
वृत्त्या जीवति	२१५।६०	वैरूप्य च समायाति	३९०।६४
वृत्र छत्रस्यसा	११५।२१	वैरूप्य यत सहज जरा	१८७।७४
वृद्धस्य वृष्टशैराहारै	२९६।२१	वैश्यावनैक	३७१।८
वृद्धहस्तेन कुचयो	२९७।६	वैश्याममागमे जैली	४००।९३
वृद्धा प्रमिद्धा	१२३।५	वैजति दिनमखित	२९४।४८
वृद्धास्त न विचारणीय	२६।३५	व्रणं स पूतिकलिल	१६१।८०
वृद्धोऽह न्यन्तमार	२६१।३४	व्रत सारस्वतो	६८।२
वृद्धिकाख्या व्यथा	३९०।५६	व्रतदीक्षापरे पत्नी	१५२।६८
वृषरागोऽश्वराग	३८६।१०	व्रतनियमैक	२२३।४८
वृषसज्जश्च तारुण्यात्	३८८।३५	व्रतिना पयुपासश्च	६९।८
वगाप्त कालभवने	१८९।१६	व्ययितप्रापितं	३१०।३०
वैधघूननधूपेन	३६५।९५	व्यर्थात्ययगता	२१४।५२
वैल्लत्पल्लवसमिल	७१।१३	व्यसनपरितप्त	२५०।३३
वैशवला नृत्यकला	२४३।३	व्याघ्रोव कुट्टनी	३५४।४१
वेद्याजनस्य कितव	३७८।७१	व्याप्तास्वयोक	१०९।२०
वद्याभिर्विप्रलब्धो	२८८।११	व्याप्तानु नगरग्राम	३०९।२४
वेद्याभि स्यूक्तमुख	२८७।६	व्यापिन जन्महीनाय	३०८।८
वद्यावनैक पालिन्वा	३७१।८	व्यापृतोऽप्यनिज	३००।१४१
वेद्यामनो छूतकर	२९३।३१	व्यावलन्ति तरला	९७।३६
वेद्याया जघनीयाने	२८१।२१	व्यूढोऽग्नौ वृषम्बध	८०।७०

श	शास्त्रकाव्येऽति दीर्घाणां
शक्तिकथने	१३९।४७
शक्तिःपतगद्वाह	३१७।१०९
शक्तिविरोधे	२६८।१२
शक्रराज्यापहरणक्षमा	२८४।२
शत्रुसेवागताः तत्र	१८२।३०
शटीपाशसमाकृष्टः	३३४।१३५
शतमात्रेणानुयाता.	३३६।१२
शतवर्षिकमामलक	२६६।७२
शतविधौ सिद्धौ	२६१।८
शत्रुन्ताक्षरसंयोगैः	९६।११
शत्रु शत्रुवाताना	२६९।२४
शनैः प्रयाते	३४३।८४
शनैर्दिनतयने क्षीणे	३६७।३
शनैः शनैराश्वम	२०२।४५
शब्दाटोपैः भय	३०३।३५
शब्दैर्निसर्गकटुभिः	६८।१०
शमदमभक्तिविहीनः	२६३।३६
शमयति चित्त पाप	३८२।११४
शयनेह तवाद्यैव	२८१।१९
शय्याजहारैर्घञ्ज	३९२।८०
शशिकिरण	२२०।८
शाठ्यादिवाति	३७६।४५
शार्दूलश्रीद्वितरेव	११६।३५
शालिबूर्णे सितच्छत्र	३३६।३
शालिनीश्लघ	९५।१०
शास्त्रकाव्यं चतुर्वर्ग	१०९।४
शास्त्रं काव्यं शास्त्रकाव्यं	१०९।२
शास्त्रं काव्यविद.	१०९।३
शास्त्रं कुर्यात्	१९९।६
शास्त्रं मणिदीपानाम्	२६९।२२
शिक्षाम्यासेन सुव्यक्त	१६५।२
शिलरिप्याः पदैः	१०४।३२
शिलरिप्याः समारोहात्	१०४।३१
शिर. शूलदिक	३९१।६
शिरसा विभक्ति	२२४।५५
शिरामुखशतैस्तस्य	३८२।१०४
शिलोच्छृङ्खलना	१९९।३९
शिल्पिना कौशल	६९।७
शिवशक्तिभरा	३२०।१३४
शिशिरे यस्य	३१७।१०५
शिशुतरपणेऽस्या	४०३।४९
शिशुपालस्य शिरसि	१८९।१७
शिशुरण्यऽस्माकं	४००।२७
शिशोरदकुशशून्यस्य	१५८।४८
शिष्यसपादिताशेष	१५८।५०
शिष्याणामुपदेशाय	६३।२
शीतकाले शिर. शारी	२९२।२०
शीतेनोद्धृता	२१।२२
शीतशालेव	३६०।५६
शीत नैव विभक्ति	१६६।१३
शीत्कारिदीर्घं	२१३।४६
शीलं परहितासवित	१६७।२४
शीर्णजीर्णपटी	३१४।७३

शील पालय चपले	२४०।४०	शोच्यता मात्यशीलेन	१६६।१६
शील शीलयता	१२१।२०	श्रीचाचारविवादी	२२४।६०
शीलशुक शुक	१७३।९१	श्रीचाशोचविवादेन	१६८।३८
शुक्लमिधानोऽन्त	३८९।३९	श्रीरिजंयति कसस्य	५।१०
शुक्लिका रजतजान	१७१।७०	शौर्यमद भुजदर्शी	२५२।६
शुक्ल विद्या	१७९।१५३	शौर्यं विक्रीतकार्यस्य	१९०।२६
शुक्लविष्टशरीर	२३०।४९	शौर्यमद रूपमद	२५२।४
शुक्लितरक्तक	२६६।६२	शौर्यश्रीकेशपाश	१०८।६५
शुक्लिवम्भ शमभ	२२४।५९	शौर्यस्तवे नृपादीना	११४।२२
शुक्लस्थानेषु	३६५।१०९	शौर्याराधितभयं	२५।३३
शुक्लचर्मोपम	३४१।६९	शौर्येण वपं पुरुषस्य	१८८।२
शुक्लशोकध्यानात्	३००।१९	दमशानकोशक्षपथं	३४१।५६
शुक्लत्यम्धुधय	१८६।७०	दमशुराशोचित	३५०।९
शून्यश्रवणपाशस्य	१८४।४३	श्यामा शुशुभ	२२२।३३
शून्या देवतटी	३२२।९	श्यामास्वङ्ग चकित	७६।३०
शून्यायतन गत्वा	२४९।२१	श्यामाद्विघ्नग्रह	५३।९०
शूरा सन्ति सहस्रज	७२।१५	श्रव्या श्रीव्यास	१३४।१००
शूरो दोषाकर स्त्रीणा	७८८।१०	श्राद्ध श्रदान्वित	१३५।४
शूलारुढसमान	७५२।२	श्राद्धेषु मुग्ध	३३९।३५
शूग्राही दधि	२९३।३४	श्राद्धपक्ष मठच्छात्रो	७९३।४०
शूगारशौर्यवत्थन	७३९।३१	श्राद्धे मर्तुरविद्या	३०५।५०
शूगारालम्ब	१११।१७	श्रावस्या सार्यवाहो	१७४।११
शूणु कक मम	३५२।२६	श्रिय कुरुणामधिपत्य	११२।८३
शूणु पुत्र वञ्चकाना	२२२।३९	श्रिय कुर्यात् पलायिन्या	१४२।८४
शूणु भगवन्मेन	२५०।२९	श्रीकामो गोमय	३३३।१०६
शूणु मात	४०३।३	श्रीखण्डोज्ज्वल	३९६।२८
शेषाणामप्यनुवृत्ताना	११४।२४	श्रीमद्भागवतार्चयं	८००।८

श्रीरत्नचन्द्रवर	२१३।४७	पष्टिषर्पापि महेष्ट्या	२८२।३३
श्रीरत्नसिंहे सुहृदि	६२।४	पष्टी प्रजागरेणेव	२९६।२६
श्रीलाभसुभग	१३५।१		
श्रुतिस्मृत्युक्तम्	३४०।८३	स	
श्रुत्या तन्मुनिवचन	२५६।१८		
श्रुत्वाभिमान	४२०।७	समुक्त भभसं	८७।१७
श्रुत्वेतदतुल	२३०।२५	स एव सत्त्वाभरण	१२१।१४
श्रुत्वेतद्वदतर	२५०।३८	स एवाहृदय	३७८।८३
श्रुत्वेतन्मुनिवचन	२६०।२७	स एव बहुनिक्षेप	३४२।७१
श्रूयता पुनि सर्वत्र	३८५।२	स कदर्य सदा	१५४।१२
श्रूयता प्रथम पुत्रि	३७३।१८	स कदाचिद्वाप	२४९।२०
श्रूयता यत् पुरा	३८१।९४	स कदाचिद्वराश्चेकु	१५०।४७
श्रूयता ययया	१९६।३८	सकरकृत् वर्णाना	३०५।४४
श्रूयन्ते प्रतिनयर	४०६।३५	सकलकस्य क्षयिण	२४८।२७
श्रौत्र कर्णमुखाभ्यास	३८८।३१	सकलैव सा रसवती	३७०।३५
इत्यस्वभावात्	९६।१२	सकारैरन्वित	८९।०५
इलोकैऽस्मिन्	१०४।३३	सकोचनलेशसजाता	३६७।२
श्वजग्धजातु	३४५।१०५	सकोचव्यतिकर	९९।४४
इवपुच्छं छाग	२८५।१३	सकोचितकमलाया	२४१।५६
इवशुरादि बन्धु	२४३।७२	सकाचिताङ्गी सुरते	२७९।६
इवशुरेण त महार्घ	४१०।७८	स एष बहु	३४२।७१
इवशुरो याग	३३२।११७	स कोऽपि प्रेमाद्रं	६१।१०५
इवश्रूजनविरुद्धा	३२१।२	सक्रान्तहृदयस्नेहा	३७२।१५
इवाह्योरत्यन्त	३८९।३७	सयनाश्रुपातजननी	३७२।९
इवेता सरस्वती	६४।११	सन्तुपात्रे तत मिद्रे	१९६।४०
इवेतार्का कृतिगणपति	३०१।२३	स गत्वा जाह्नवीतीर	१६७।१
य		सग्नअपारिजात	३४।५३
पट्टिभिर्मै रय	३८०।१०७	सगुणत्व सुवृत्तत्व	३४।९१

स चतामूवच भद्रे	४०९।९६	सत्त्वप्रशमतपोभि.	२२८।३
स चास्ति भुवि	१२।४६१	सत्संगः कामजय	२६७।८
स चेत्पुनः	६९६।८३	सत्साधुवादे	२७४।११
स जने जवनी पुनः	२८९।२२	सदष्टा कट्टनी कूरा	२८४।८
स जनेऽपि साधुवेवा	२६५।६०	सद्गुणाः शुचयः	१६५।८
सज्जनपूजन	९५।७०	सदा खण्डनयोग्याय	२७३।५
सज्यासु रजभोज्यासु	१९५।२९	सदा दयार्द्रहस्तेन	४२२।२
सतत दिनव्ययं वः	४१०।७४	सदा प्रच्छाद्य	१५५।१८
सततभ्रुकुटि	२५२।११	सदा विप्लवशीलेन	२७२।४
सततानुरक्तदोषा	२३९।२५	सदा सक्त शैत्य	३६।५६
सततमधोदृष्टि	२६५।५९	सदा सक्त शैत्यं	७२।२०
सततावर्तभ्रान्ते	२२३।६५२	सदा सुरेश्वरी	३५७।२९
॥ तया स्नानान्तर	४०८।४६	सदा स्वकाव्याख्यानं	६९।१४
स तमूचे करोम्येव	४२१।२	सधन कामुकं घृष्टा	२८५।१६
स ताभिर्नर्मसोत्प्रास	३२६।४४	सधारयेत् त च	३९२।७७
स तामर्दय्यं वदनस्य	१२२।३९	सध्यया क्षिप्ररागिणा	३६७।४
संतोष. राज्यानां	२६९।२५	सधि विधाय रिपुणा	१४०।५८
संतोषाम्भः पिवति	१३२।२८	स धीमान् वेदविद्वादी	१४७।२३
य तौ कृताञ्जलिः	१८४।४५	स निभिन्नललाटास्थि	१६२।८८
सत्यं कृताधिकलह	२७७।२१	स निद्वसप्रथ	१७५।१११
सत्यं पातालकुक्षि	१०८।७४	सन्तः कुर्यन्ति यत्नेन	१५६।३२
सत्यं मनोरमासमाः	३०।४६	सतर्जयन् इव जनः	३१८।११५
सत्यं वानि दृशि	१२०।११	सन्तर्ज्यमाना इव	२०२।५१
सत्यं विनाशाय	३७८।६९	संत्यक्तभोगाः स्पृहया	२००।२८
सत्यस्वन्धस्तरुण	११९।१	स पर प्रभातनिद्रा	४०६।३४
सत्यासत्यकया	३५९।४६	स पिशाच इवाभाति	२९२।२४
सन्नाद्रेनोदर	२९३।३७	स पूज्यः पूजितः	३८१।९१
सन्ने छात्रेण पात्रेण	२९२।३०	सप्तवर्षेव सा	३५६।६

सत्पाक्षरसमायुक्त	८६ । ११	समा समघने	३७१ । ५
सपूर्णदानसंतुष्टा	४२१ । २	समासंलघुवृत्ताना	९४ । ३
सप्रस्थितेय सह	३९५ । १४	स मुक्तो बन्धनान	३१९ । १२९
सपूर्णस्यायुष	१८६ । ६७	समूर्च्छितो विपणैव	१५१ । ६०
स प्रविश्य प्रकाशाशा	४०० । ११	सन छात्रेण पात्रण	२७२ । ३०
सप्रसावपद्व्यास	७० । २१	सम्मोहपातालविताल	१५३ । ३५
स प्राणाहुतितोयार्थी	१९६ । ४८	समोहमीलिताक्षी	२४२ । ६५
स प्राप्य प्रददौ	३१५ । ८६	स यस्य दशकन्धर	११५ । १७
स प्रायश्चल्ली	३१५ । ८४	स युवा रंभ्यतनय	१६६ । १७
स बीजाश्व इव	३२६ । ५२	सरस स्मरतारतरौ	७० । १४
स ब्रह्मचारी कामेव	१७२ । ८३	सरस्यामेतस्यामुदर	६७ । ७
स भक्तसचय	१५५ । १६	सरागकापाय	१९९ । १३
सभाया नत्रवलत्र	३५६ । ९	सरागरोग बहुल	१९८ । २१
स भाषा बुध्यमान	३२६ । ४८	स राज्ञा हृतसर्वस्व	३४४ । ९५
सम्बन्धी पुत्र	१५ । ७	स रोगिमृगवर्पाणा	३५३ । ३८
सभारोऽय भुवन	१९५ । ३७	स लक्षित जतर्भ	९० । २६
सभृतविपुलबलौघै	२४६ । ०	स लब्धसज्ञ	१५१ । ५९
सभोगसुखसपत्ति	३९८ । २	स लब्धसज्ञ	१७६ । १२५
सम शत्रौ च	२७३ । ६	सलीलमाकांति	३९४ । ६
समन्वित मनजने	९० । २८	स लोचनाभ्या गृधु	२०० । ३४
स मया दुग्धग्रस्त	१७५ । १०८	सवत्सरे पचविंश	४१५ । २
स मयाभिहित कूट	३७९ । ७६	स व पुनातु	७ । ४
समयन मातृका सा	४१५ । १२९	स वधमान शनकै	१६२ । ८२
समस्ताश्चर्याणाम्	२८ । ४२	स विचित्य गृहे	२३२ । ४८
स महान्त समासाद्य	३१३ । ६५	स वृत रोचकशर्त	३१० । ३८
समानपु व्यतीतेषु	१५९ । ५८	स बंध एव	३२८ । ७३
स मामेकाकिनी	१५२ । ७२	सवक्लेशापहृत्र	३२१ । ४४
समायाते पत्यौ	१२८ । ८१	सवया सत्त्वशुद्धाय	१९७ । ५२

सर्वदेवग्रहग्राम	३१५।८५	स सेवार्थं समानीत	३२७।५७
सर्वभक्षा नमस्कृत्य	३५५।२	सहजमनुरागम	२४५।१८
सर्वानानूचर	३८९।४७	सहरन्ति सदा	३३४।१३४
सर्वस्वग्रहणेनापि	३७१।४	सहवास कविवैर	६८।४
सर्वस्वमेव परम	२६०।२	सहतासादितार्थस्य	१५७।४१
सर्वस्वरवाग्नि	३५७।२३	महमा हृतवस्त्राणा	३१४।७०
सर्वम्बहरण धर्म	३६०।५३	सहसैव दूषयति	२५७।३
सर्वस्वहरण बन्धो	३१९।१२२	सहस्त्राक्ष तृण	२७६।७
सर्वस्वेनाप्यमतुष्टा	२८७।३३	सहस्रहृदिष	२२४।६१
सर्वात्मना शुद्धधिया	१९७।२	साक्षेपञ्चोघधिककारे	११३।११
सर्वानन्दस्वरूपाय	३११।४३	साकाराद्यै	९७।१५
सर्वापायत्रयाश्रयस्य	२७।३९	साकाराद्यक्षर पाव	१०५।३५
सर्वावयवविधूत	२६६।७१	सा कृत्याश्रमक	३६१।६१
सर्वे स्वर्गसुखार्थिन	४५।७४	सा कृत्वा विदितकथा	२४०।४१
सर्वोद्देशगरी	२८७।२	सा चान्त पुर	२४६।३१
ससरीर स्वय	३।११२	सा चेत्प्रकीर्णं	३६६।१०७
सशिखिशिखर धूम	१०२।५२	सा चोरद्रविण	३६०।४८
स श्रीदेवघराख्यस्य	४२१।११	सा जिह्वाच्छद	३६०।५१
ससवतेप् सुरामयो	३८५।१३३	सा तत्र ग्राहक	३६१।५७
ससञ्जय गुप्त	१९८।१०	सा तत्र भोगमित्रस्य	३६०।५३
ससम्प्रभोत्थिता	३७२।१०	सा तस्य क्षैब्य	३५६।११
स समभ्येत्य ता	३५०।२	सा तस्य वदनकमल	२४२।६८
ससारचित्रमाया	२३७।७	सा तीव्र जहनिम्न	२१५।५६
ससारदोषप्रशमक	१६५।१	सा तेन चपलनयना	२४०।३९
ससारव्यतिरेकाय	१४५।२	साथ कदाचितर	२४६।३१
स सुरासुरयुद्धाप्त	१९०।३१	साथ तदाकथानाया	३६४।८८
सस्मरन्ती रति	३३८।३१	साथ बन्धनपालस्य	३६०।५०
सस्मित सस्मितालाप	३२६।४४	साथ मेघापघातेन	३६३।७५
से ल का ३१			

साथ शनैरुपसृत्य	४०८ । ५९	सावधयः सर्वमदा	२५३ । १४
साथ सत्यव्रती	३६४ । ९३	सा वर्धमाना सुमुखी	३५६ । ५
सादरं मृद्वमानेषु	३७६ । ५१	सा विद्या या मद	१६५ । ३
सा दूरे हरिचंदनस्य	१३३ । २५	सा वैश्मविक्रया	३५९ । ४१
साधयेद्धमकामार्थान्	१४१ । ६९	सा शिरोवेदना	३२७ । ६१
साधिक्षेपत्यागः	२६६ । ६४	सा सखे करभ	३५२ । २७
साधुतेजोवधायैव	१६६ । १२	सा समीहितमस्माकम्	३२४ । ३२
साधो धातुप्रकोपेन	३७५ । ४०	सा सर्वदेश	३६६ । १०६
सार्धंक्षीरनिभा	३६२ । ६८	सा स्वादे नवसौरभ	१२५ । १९
सा नक्षत्रपरावृत्ति	३६३ । ८३	सा हर्म्यशिखरारूढा	३५० । ८
सान्ध्यरागस्तथा	३८६ । ७	सिद्धः प्रयत्न	३५२ । ६२
सान्ध्यश्चलश्च	३८८ । २७	सिन्दूरपूर्वगम्भीर	३३२ । १०९
सान्ध्य शोभते	३५ । २०	सीकृतदन्त	२२४ । ५४
सापि हृदयान्तर	२४० । ४७	सीधुस्पर्शभयात्	२३ । २६
सा पीण्टिकी	३६३ । ८१	सुकविरतिज्ञार्थी	७१ । १
सा प्राप्य चापलोचितम्	२४२ । ७०	सुकुमाररसस्यात्र	१०७ । ४०
सापि बालकुरग	३२१ । १	सुगिरा चित्त	३११ । ३९
सा भग्ननिगडा	३६० । ५२	सुचिर प्रेक्षपो	३२३ । १५
साभिनयाञ्चित	२२४ । ५३	सुचिर बालक	२८९ । १९
सा भुक्त गृहनारीणा	३६३ । ७८	सु चिरात्समेत्य	४१० । ७७
सामान्यलोहपात्रात्	२५७ । १४	सुचिरोत्थिते	२२६ । ७८
सार सकलधनानां	२५७ । २	सुजातस्य प्रजातस्य	३८० । ८४
सारं संप्रह्वाक्यैः	५४ । ३४	सुतोपरोधो	३२२ । १२
सारस्वतमयार्थी	३०० । १७	सुघोतवसना तीर्थे	२८३ । ४०
सा रागकोश	२८३ । ४२	सुप्तजनेऽथ निशार्थे	२४१ । ५९
सारारम्भानुभाव	९३ । २६	सुप्ताकर्पण	२१४ । ५१
सालकारतया	४१५ । १	सुप्रभाततगप्यतः	३३३ । १२७
सा वर्णमानमुद्रा	४१० । ८३		

सुरक्षित तिष्ठति	२५३ । २	सोऽपि सर्वकपः	२७८ । ३३
सुरक्षितोऽपि ह्यारिद्रः	३८७ । २२	सोऽप्यनेकार्यसन्देश	३१४ । ७८
सूलभमहो वत	२९८ । ४	सोऽप्यस्नेह स्वेद्य.	२५८ । ५
सुवशा कालिदासस्य	११५ । ३४	सोऽभूत् पूर्वतर	३३१ । १०१
सुवर्णपाद्वं नकुलं	१९५ । ३३	सोऽभ्येत्य तूर्णमुच्छिष्ट	१९५ । ३२
सुवर्णाहं प्रबन्धेषु	११५ । ३७	सोऽब्रवीत्त्वामह	३१२ । ५२
सुविभक्तिस्तमन्वित	६३ । ५	सोऽब्रवीदद्य	३४४ । ८८
सुर्वत्त शखतिलका	३५६ । ७	सोऽय निधानकुम्भो	२२३ । ४१
सुनिद्रकन्याञ्जलि	२०२ । ४२	सोऽयमगुरः प्रगाथी	२५४ । २८
सुस्थ को नाम	२५१ । ४५	सोऽवदत् कोपदण्डोऽष्टः	१५५ । २१
सुस्पष्टजानु	२०३ । ३१	सोऽवददति	२३५ । ८५
सुस्पष्टदृष्ट	३७१ । ६	सोऽवददवनि	२५६ । १६
सुहृज्जनाजंनम्	३९१ । ६०	सोऽधे मन्मथरूप	२३९ । ३८
सुहृदा मर्मज्ञेन	२३२ । ५२	सौनिकेन प्रजातो	३०९ । १९
सुहृद्भूरेव जानाति	३९१ । ६१	सौवर्णच्छेद	३८७ । २३
सूचीहस्तः सूत्रधारः	२८८ । ७	स्कन्धतटे सुभटाना	२५४ । ३७
सूत्रस्यैवात्र	९५ । ७	स्तनयुगमश्रुस्नातम्	३५ । ५४
सूयग्रहे त्रिभिः	४२० । ३	स्तनस्थली ह्यारिभि.	१२७ । ९
सूर्यवंशे त्रिशकुपं	१४६ । १७	स्तनी नखमुखोच्छिष्टौ	२८१ । २३
सेनास्तम्भ करिष्यामि	३६५ । ९६	स्तनी स्तब्धो तीक्ष्ण	७३ । २२
सेवाकाले बहुमुखं	३०७ । २३	स्तनी सुपीनी	७६ । ३१
सेवाध्वजोञ्जलि	२०८ । १२	स्तम्भान्न पश्यति	२५२ । ९
सेवाप्रते प्राय	२१२ । ३८	स्तम्भतविदुष	२२४ । ५८
सेवासक्षपितागाना	२१० । २६	स्तुतिवागुत्तमिष्ये	२५६ । १२
सेव्य. कविदुष	३८० । ८७	स्तुतिसंकीर्तनात्	४१९ । ४
सोत्कृष्टेषु श्रोतृषु	३०३ । ३१	स्तोत्रजपगीत	२४९ । २२
सोऽय मुग्धः	३७६ । ५०	स्तोत्रपदाराधितया	२३६ । ८७
सोऽपि ग्रामगणेश	३३५ । १४३	स्त्रीजितो न भवेत्	१३७ । २६
सोऽपि महाधन	४०८ । ५२		

स्त्रोणा मध्ये	२६ । ३४	स्पृहणीया सता तावत्	१६५ । ७
स्त्रियो यत्र प्रगल्भन्ते	१५५ । २३	स्पृहारागविनिर्मुक्ता	२७९ । २
स्थविरत्वे गुरुपाणा	४१२ । १०३	स्फटिकासनोपविष्ट	२२२ । ३७
स्थिरताशा न ब्रघ्नीयात्	१३९ । ६२	स्फाराजगरसरुद्ध	१८९ । १९
स्थिरयोवना. प्रकृत्या	४१२ । ९९	स्मरशरनिशिताक्षया	१२७ । ८
स्थूलग्रन्थि	२२३ । ५१	स्मराद्भगनाकेलि	३९४ । ५
स्थूलतरकुषा	२२५ । ६९	स्त्रवद्भिस्तस्य	३८१ । १०१
स्थूलतरतूल	४१० । ८४	स्नुक्स्नुवी समिधो	३३६ । ५
स्थूलभूर्जफडत्	३२० । १३७	स्थकूलान्प्यनता	१४१ । ७०
स्नातु याते तस्मिन्	२४९ । २६	स्वच्छन्दप्रोच्छलन्	६ । १६
स्नातु वाञ्छसि किं	७६ । ३३	स्वच्छन्दलघुरूपाय	८५ । २
स्नातु वाञ्छसि किं मुधैव	१०६ । ७०	स्वच्छन्दप्रवाहसुभगा	७ । २
स्नातो मृद्गर्भ	३३३ । १२४	स्वजिह्वास्तुतिभि	१६७ । ३०
स्नात्वा सपुत्र काले	१७४ । १०४	स्वप्ने मयाब्जहस्ता	२३४ । ४४
स्नानजपव्रत	२५१ । ४०	स्वप्ने सदैव प्रलपेत्	३९२ । ७३
स्नानाभ्यक्तेन न मया	१८५ । ५२	स्वभावभिदुर काच	६८८ । २६
स्नाने दाने श्रुते	२९४ । ४४	स्वभावीचित्यमाभाति	५३ । ३३
स्नानोत्तारितकेयूर	१८४ । ४२	स्वभासविक्रयासक्त	२०८ । १९
स्नायी जपोच्चलत्कूर्प	३१७ । १०२	स्वय कुलकृतस्तस्मात्	१४६ । १४
स्नेहार्थी बन्धुजन	२३२ । ४५	स्वय प्रदत्तेऽपि	३९२ । ७१
स्नेहो विषमविषाणाम्	२६९ । २३	स्वयभूतिलये	४२० । ४
स्निग्धश्यामलशादले	७५ । २६	स्वय मात्रा च	३६८ । १६
स्तुताश्रु कथितपलेश	१५० । ४९	स्वयमृत्याय यातायाम्	३४५ । १०१
स्पर्श परिहृन्	२९१ । ९	स्वर्गादिसमोग	१९२ । २
स्पष्टकूटकुचा	२८० । १७	स्वार्थाद्यिन प्रयता	२५० । ३५
स्पष्ट वराशन त्यक्त्वा	२८१ । २६	स्वार्थोपाय तत	३१५ । ८७
स्पृष्टाति मति न हि	१७१ । १५४	स्वामी प्रमादेन मदेन	७८ । ३८
स्पृहणीयस्वर्चस्ते	११५ । ३०	स्वाभ्य सर्वजगत्सु	३७४ । ३२

स्वीट्ट्यैरिह दानेन	३१६ । ९०	हारिद्रो नीलरामदत्त	३८६ । ५
स्वैरविहारगत	२३७ । १३	हारेण किं सुमध्यायाः	३३८ । २८
		हारो जलाद्रं	१८ । १५
		हारो भारायते	३२१ । १४४
ह		हालोहोलोत्वणां	२८४ । १
		हा धृगारतर	२४ । ३०
हहो वृष्टविनष्ट	२१५ । ५७	हासायातीत	३०७ । ६
हंहो म्निगमये	६७ । ९	हासेन लज्जित.	२७३ । ५
हते वित्तुग्रजे	३५७ । २४७	हा हा नयनानन्द	२४२ । ६६
हन्त पाञ्जावमानेन	२०९ । २३	हित न किञ्चित्	१२० । ९
हरगुप्तकुले	२३१ । ३१	हितोपदेश कृत्वा	१४० । ५९
हरणोद्यतहस्तो	३०४ । २५	हिमाचले श्यामल	१९९ । १७
हरक्षयपक्षमनिग	२८५ । २०	हिमासहस्र रवि	१२४ । १२
हर्गन्ति किं भणन्ति	२९२ । २९	हिरण्यवर्णा वसुधा	३५३ । ३१
हस्तन्यस्तललाट	२३२ । ५१	हुताञ्जनश्यामवचिरैः	९४ । २८
हस्तारथा धनरेखा	२६१ । १६	हत्वा धनं जनानां	२२८ । ५
हस्तागुलीन्यस्त	३११ । ४९	हृदयदयितावियोग	२४२ । ६२
हा पुत्र रक्षितेनापि	१७६ । १२६	हृदयनयनचोरो	२८३ । ४८
हारिणी सा तनुलता	३९९ । १२	हृदयविहीनो यूतः	३०३ । ३४
हारिण्यदत्तदुलतरल	२४३ । २	हेमन्त माजीर इय	३९२ । ७९
हारिण्यो हरिणीदूतः	२२० । १७	ह्यो दत्त्वाथं कथमिय	४१४ । ११६
हारिस्तपनपद्मपतन	२४९ । १९	ह्यो येन भग्नाः	१८८ । ६

परिशिष्टम् (२)

क्षेमन्द्रोदोहताः ग्रन्था ग्रन्थकाराश्च

अभिनन्दः -

तस्यां निजभुजो १११।७८

अगरुफः

अमरशतकम्

३. आलोलामलावली ६१।१०७

गन्तव्यं यदि नाम ६७।८

आनन्दसर्धनः

ध्वन्यालोक

(३।८७) विरोधी वाविरोधी वा ३२।५०

आयंभट्टः -

दाददितिसर्गकटु ६८।१०

उपाध्यायगंगक -

स कोऽपि प्रेमाद्रिः ६१।१०५

कलशकः

अञ्जली जलमघीर ९७।३५

कार्पटिकः

दीतेनोदुषूपितस्य २१।२२

कालिदासः

पुन्तेश्वरदोरयम्-

द्रह निवसति मेघः ३७।६४

कुमारसम्भवम्

- (८ ६३) अङ्गुलीभिरेक १११ । ८२
 (२ ६४) अथ स ललितयोपित १०० । ४८
 (१ ६०) अवचितवलिपुष्पा ११२ । ८५
 (१ १) अस्त्युत्तरस्या दिशि ९५ । २९
 (८ ८२) ऊरुमूलनख १७ । ८
 (३ ७२) क्रोध प्रभो सहर ६० । १०४
 (३ २७) बालेन्दुवननाणि २२ । २४
 (१ ३९) मध्यम सा वेदि १०१ । ८०
 (३ २८) वर्णं प्रकर्षे सति २२ । २५

मेघदूतम्

- (१) कश्चित् वा ताविरह १०५ । ६५
 (६) जात वक्ष निभुवन १६ । ९
 (२) तस्मिन्त्रौ ११३ । ८९
 (५१) ब्रह्मावत जनपद १०५ । ६४
 (१०१) समामास्वङ्ग ७६ । १०१

रघुवक्षसम्-

- (३ ७०) अथ स विषय ४९ । ८२
 (१ १२) तदवयव शुद्धिमति ९४ । २७
 (१ १) वागर्थविव ६५ । २
 (१ ३३) व्यूढोरस्वो वृष ८१ । ५२

सिक्कमोर्वंशीयम्

- (२ ६) इदमसुलभवस्तु ५९ । १०२

शाकुन्तलम्

- (२ ६) गाहता महिषा १०७ । ७१

कुमारदास

जानकीहरणम्

अयि विजहीहि

४४ । ७३

(महाभाष्ये (१ ३.४८) उदाहृतं किन्तु जानकीहरणे न दृश्यते)

गन्दिनक

करतरलितवन्धम् १०० । ४९

गोहकुम्भहार

लाङ्गलेन गमस्तिमान् ३६ । ५८

घन

नेतु नौमिरिभा ११४ । ९०

सत्यं पातालकुक्षि १०८ । ७४

चन्द्रक

कुश काण खञ्ज २८ । ४०

कृष्णोन्नाम्ब गतेन २० । २१७

(लोकागुलस्य कृष्णकर्णामृते (२ ६३) दृश्यते)

अगोत्क्षिप्तं २० । १९

यनानेके क्वचिदपि ८० । ५३

मुद्रेषु भाग्य १९ । १६

स्तनो मुपीतो १७६ । ३१

तुञ्जीर

त्वन्मुखचन्द्रनिरीक्षण ३५ । ३१

दामोदरगुप्त

कुदुनीमतम्

(४०२) अघरे बिन्दु वण्टे २८ । ३

धीपय -

अयि यिरह विचिते ५३ । ५१

तनुधनहर १०३ । १५८

पुष्पे ग्रामे वने ५० । ८५

श्येनादधिग्रह ५३ । ९०

धमंकोरति

लावण्यद्रविणमद १४ । ३

परिव्राजकः

तपो न तप्त वयमेव ५३ । ९५

परिमल.

अच्छासु हंस इव ९३ । ४६

आहारं न करोति ३५ । ५३

तत्र स्थित स्थिति ३९ । ६५

मग्नानि द्विपता १३ । २

हा क्षृङ्गारतरंगिणी २४ । ३३

प्रवरसेनः

सेतुबन्धः

(१.२०) दण्ड एन्द सहिर २५ । ३२

(४.२०) सग्न अम्मरिजाभ ३४ । ५३

भट्टनारायणः

घेणीसंहारम्

(३.४) महाप्रलयमास्त १८ । १४

१०२ । ५१

(३.१२) यो य क्षस्त्र २४ । ३७

भट्टप्रभाकर.

दिङ्मातङ्गघटाः ३७ । ६०

भट्टबाणः

कादंबरीप्रस्तावना

(२) जयत्युपेन्द्रः स ३७ । ६७

(५) जयन्ति बाणासुर ९८ । ३९०

(४) नमामि भवोऽथ ९८ । ४०

(१०) स्तनयुगमश्रुस्नातम् ३८ । ५४

हारोजलाद्रवसनं १८ । १५

(न एष बाणभट्टस्य दलोकः किन्तु रविचन्द्रस्य एव— प्रा.
सी. आर. देवघरमिश्राणा अमरशतकम् अत्र द्रष्टव्यम्).

भट्टभल्लटः

भल्लटशतकम्

- (५) द्रविणमापदि ७९।४५
 (४) नन्वाथय ६६।४
 (९) मृत्योरास्यमिव ४६।७८

भट्टेन्दुराजः

- आदाय वारि परितः ३९।६३
 आश्रयं बडवानलः ५२।८९
 उपपरिसर १०३।६०
 गुणपरिचय १०३।५९
 रहसि हृतदुकूला १०१।५४

भर्तृमेष्ठः

आसीद् दैत्यौ ह्यमग्रीवः ११०।७७

भर्तृहरिः

सुभाषितसंग्रहः

- (२८७) भवन्तो वेदास्त ११६।८६
 (१६२) विपुलहृदयैरन्यैः ११३।८७

भबभूति

उत्तररामचरितम्

- (४.२९) ज्याजिह्वायावलयित १६।२१
 (२.२७) पुरा यत्र स्रोतः ४७।८०
 (४.२७) योज्यमश्व पतकेयम् १६।१०
 (५.३४) बृद्धास्ते न विचारणीय २६।३५

मालतीमाधवम्

- (५.५०) असारं ससारम् १०४।६३
 अज्ञानाद्यदि वा १०६।६९

भारवि

किरातार्जुनीयम्

(११) श्रिय कुरूणाम् ११२ । ८३

भीमसाहिः इन्द्रभानु

स्नातु वाञ्छति ७६ । ३३

भातृचक्रपाल

सरस्यामेतस्याम् ६७ । ७

माध

वुभुक्षितेर्व्याकिरणं ५१ । ८७

(एष शिशुपालवधे न दृश्यते)

मातुगुप्तः

नाय निशामुख ४२ । ६७

मालयकुचलयः

च्युतसुमनस कुन्दा ४६ । ७७

मालवरद्व

अभिनववधूगोप २० । २०

एतस्माज्जलधि ३८ । ८२

वेत्तत्पल्लव ७१ । १३

मुवताकण.

यथा रन्ध्रं ६७ । ६, १०४ । ६१

लीलाचामरदम्बरो १०६ । ६८

मुषितकलशः

द्विगुरपि सद्बन्ध ७६ । ३६

यशोयर्मा

उत्पत्तिर्भण्डकुले ४३ । ८३

यत्त्वमेतत्मान १०७ । ७२

रयतस्त्व नवपल्लवं. ७१ । १४

स यस्य दशकन्धरः ११३ । ८८

रत्नाकरः

वण्डप्रियं कुचलम्	२९ । ४५
जृम्मावितामित	११२ । ८४

राजमुक्तापीडः

नीदारप्रसवाग्र	२७ । ३८
----------------	---------

राजशेखर

कपूरमञ्जरी

(११.८) भाण मुञ्चघ	३३ । ५१
-------------------	---------

प्रघण्डपाण्डयम्

(२ ११) नाले दीपमहो	१५ । ८
--------------------	--------

पालरामायणम्

(५ २१) एतास्याः स्मरताम्बरः	१७।१७
-----------------------------	-------

(४ ३) ज्यायान् घन्वी	५७ । ९९
----------------------	---------

(१ ६३) ताम्बूलमद	१०७ । ७३
------------------	----------

(२ २८) पीलस्त्य प्रणयेन	३८ । ६१
-------------------------	---------

(१ ३९) यत्पार्यतीहृड	१७ । १२
----------------------	---------

(१० ४१) सम्बन्धी पुरु	१५ । ७
-----------------------	--------

विद्वद्भालभञ्जिका

(१.३०) इह हि नयवसन्ते	१०१।५०
-----------------------	--------

कर्णाटीदशनाकितः	४८ । ८१
-----------------	---------

चिताचक चन्द्रः	२१ । २१
----------------	---------

नगदलितहरिद्रा	७९ । ७४
---------------	---------

स्त्रीणां मध्ये सलिलम्	२६ । ३४
------------------------	---------

रिस्मुः

स्नातु वान्छसि	१०६ । ७०
----------------	----------

लाटडिण्डोरु

चित्र तावदिद	१०८ । ६७
--------------	----------

यराहमिहिर

क्षीणश्चन्द्रो विशति ४७ । ७९

वाग्भट.

मधुमूर्खमिव सौत्पलम् १०९ । ७६

विद्यानन्द

द्यामालोकयता ८० । ४७

दीरदेव

तवशतयत्रयत्र १०१ । ५२

सशिखि शिखेव १०२ । ५३

ध्यास

अपठ्यान् यदि तप्यानि ८१ । ५५

इव कविवरं ६८ । १२

(म भा हाद्रोणपर्व १८४ ४६) सत कुमुदनाथेन ८७।५

सत्य मनोरमा रामा ३० । ४६

शिष्यभट्टोदयसिंह

भषितभवमहाकाव्यम् -

वात्यादेव निरर्गल ८३ । ६१

ललिताभिधानम् -

इह विकसदगोत्र ८२ । ५९

शिष्यराजपुत्रलक्ष्मणादित्य.

आशापाशविमुक्ति ८६ । ६१

श्यामल

आलान जयबुज्जरस्य १०५ । ६६

चम्पनसवत सो ऽस्या २३ । २८

घृतो गण्डाभोगे १०४ । ६२

धीचक्र

१ ।

देवो जानाति सर्वम् ४५ । ७५

श्रीमदुत्पलराजः

बही वा हारे वा	२३।४५
मात्सर्यतीव्र	६७।५
हुताञ्जनश्यामल	७४।२८

श्रीहर्षः

रत्नावली

(२४) उद्दामोत्कालिका	२२।२३
(४.२१) एष ब्रह्मा सरोजे	८१।५४
(२.२) कण्ठे वृत्तावशप	२६।३६
(२.७) कुर्वासिकुसुमशर	९९।४३
(२३) नष्टं वपंवरः	२७।३७
(२.१३) परिम्लान पीन	१४।४
(१.८) विश्रान्तविग्रह	२०।१८

साहिल.

कचग्रहमनुग्रहम्	१०२।५४
-----------------	--------

परिशिष्टम् (३)

क्षेमेन्द्रस्य उदाहृताः स्वकीयाः श्लोकाः

अमृततरङ्गः —

आवतंशोभी ८०।१००

अषत्तरत्तारः —

भग्नाहितद्वसित ३६।५७

अमकजानकीः —

अत्रायंः गरदूषण २३।२३

आयंस्यास्यधन ३०।४८

कर्णभ्यर्णविकीर्ण ८०।४९

जम्बूविम्व ८२।५७

यामस्कन्दनिपण्ण. ८२।५८

चतुर्पंगसंप्रहः —

(४.२३) चित्तं वातविकासि ८३।६३

(४.७) भोगे रोगभयं २९।४३

(१.२६) मान्यः शूलीनः ८२।५९

चित्रभारतनाटकम्: —

दत्तद्वन्द्वत् २२।१९

नदीमृन्दोद्दाम ५२।८८

पयुगास्तकया ७९।४३

वेणीपदेनः —

(४.५) भगदत्तप्रभावाटपा ७८।४०

नीतिमाला-

त्रैलोक्याक्रमणं	४१ । ६८
य प्रख्यातजव	३४ । ५२
वरुणरणसमर्था	४१ । ६७
शौर्यराक्षित	२५ । ३३

पद्यकादम्बरी-

अग चदन	८० । ४६
अगेऽनङ्गज्वर	७२ । १८
अथोद्यमो बाल	७५ । २७
विचित्रकुजित	७३ । २१
तत्कालोपनते	७५ । २५
नित्यार्चाहृदय	७२ । १८
यत्प्राप्य न मनोरथै	७८ । ३५
स्वामी प्रमादेन	७८ । ३८

पद्यनपञ्चाशिक्षा-

प्रेक्षच्छलाभिधात	११४ । ९१
-------------------	----------

घोढ्यापदानकल्पलतिका

(२४ १११) क्षीबस्येवाचल	३१ । ४७
(६४ ११७) तारुण्येन निपीत	६० । १०३
(८३ ३४) दिवि भुवि फणिलोके	५१ । ८६

मुषताधली

अत्र तत्त्वलजुप	५० । ८४
निरासगा प्रीति	७९ । ४२

मृनिमतमीमांसा-

अद्वयधामवधाभिधान	५८ । १००
आचार भजति	४४ । ७२
वर्णस्तान्त्रित	५४ । ७२

कुसुमञ्जयनं पापाण	२९ । ४४
गाण्डीवस्रुवम्लानि	३१ । ४८
चैत्रे सूत्रित	४२ । ७०
तीक्ष्णान्तस्थी	३२ । ४९
नीवारप्रसर	२७ । ३८
प्रत्यग्रोपनताभि	२४ । २९
प्रम्लाने चिरकाल	५८ । १०१
भक्तिः कातरतां	५३ । ९४
योऽभूद् गोपशिशुः	४६ । ७६
विविधगहनगर्भः	५५ । २४
समस्ताश्रयिणाम्	२८ । ४२
स्वर्गे स्वर्गे सुखा	४५ । ७४
सर्वोपायचयाश्रय	२७ । ३९

ललितरत्नमाला—

निद्रा न स्पृशति	४० । ६९
------------------	---------

लावण्यवतीकाव्यम—

जलय दशसि किं	५६ । ९६
नियति दयिते-गृहे	५६ । ९७
मार्गे केतक	२३ । २७
मुक्तः कन्दुकविभ्रम	५७ । ९८
रादा सक्तं शैत्य	३६ । ५६
सीघ्रस्पर्शं	२१ । २६
स्तनी स्तब्धी	७३ । २२

वात्स्यायनसूत्रसारः

कामं कामं कमलवदना	६१ । १०६
-------------------	----------

विनयवल्ली—

देवो दयावान्	१५ । ५
धीरः स किर्मीरः	१५ । ६

शशिवश -

अग्र गच्छत गच्छत	७४ । २४
भोजैर्मज्जन	८१ । ५६
माघुयानुभवे	७२ । १७
शूरा सन्ति सहस्रश	७२ । १५
स्निग्धश्यामल	७५ । २६

परिशिष्टम् (४)

क्षेमेन्द्रस्य अर्निर्दिष्टग्रन्थाः स्वकीया इलोकाः

अत्र चन्द्रसमये	९६ । ३४
अम्बरेऽम्बु	९७ । ३७
कचग्रहसमुत्लसत्	१०२ । ५६
कमलपल्लव	९८ । ४१
जन स्मृतिदशाष्ट	८६ । २
जनस्य विप्रताप	९० । १५
जवात् स रजसा	९० । २१
जसमरसना	९३ । २३
जितो जगत्येष	८८ । ९
तद्भाजिजन्म	३१ । १८
तेन प्रविभक्ता	८६ । १
ती जन्मगूढी	८८ । ८
दम्प्य नर्मकल	८९ । ३
ननननभय वाणी	९१ । १९
ननमाने	८३ । ६
नमसि भगं	९० । १६
निजभुजं	९१ । २०
निपतता अमता	९८ । ४२
पृथु शास्त्र	१११ । २९
प्लोपवलेष	९६ । ३१

भग्नमसत्यैः	८७ । ७
भो भवविभ्रम	८८ । १६
मत्ता भोष्ठीं	८९ । १२
मदघूर्णित	९७ । ३८
मध्ये भंगीवलन	९३ । २३
माद्यत्सज्जः	९३ । २४
मानोजः सुरभि	९० । १७
मौनेऽप्यादि!	८६ । ३
लज्जामज्जत्	९६ । ३३
व्यावत्गन्ति	९७ । ६३
शौर्यं श्रीवेश	१०४ । ७५
संकोचव्यतिकर	९९ । ४४
सज्जनपूजन	९५ । ३०
सरसः स्मरसार	९० । १६
सारारम्भानु	९३ । २६
हंहो स्निग्धसरवे	६७ । ९

परिशिष्टम् (५)

शब्दसंग्रह

- अकालपुष्टः, १ precocious ४०३।३
 अद्वितयम्, ३ one who has never studied ३२९।८३
 अक्षरभक्तकर्मेलालिप्तमुखः, ३३ whose mouth is besmeared with the
 black soot while licking off letters from
 writing, ३०५।४५
 अक्षरशिखा, ३३ a tutor teaching the alphabets ४१५।१७
 अक्षिकोपः, ३ irritation of the eyes ३४१।९०
 अनिरागः, ३ eye love love as expressed by an exchange
 of glances (of मनः) ३८६।८
 अन्निजन्मनः, ३ born of eyes ३८८।३३
 अन्निजीवाञ्जनः, ३ collium making the eyes lively ३६८।५९
 अक्षोटः, ३ a walnut fruit ३१६।९६
 अङ्कशतशङ्काः, ३ marked out with hundred figures ४०७।४५
 अङ्कसहस्राङ्कः, ३ marked with thousands of curves (hooks) ३७१।४
 अङ्कशूलिका, ३ the tip of the goad (अङ्कशूलः) ४१२।९५
 अङ्गारवाहिनः, ३ (cf आगवाहिनः in marathi) a legal term (?) ३२४।२८
 अङ्गममन्, ३ : vitals of the body ३९०।५४
 अङ्गारसकः, ३३ cloth soft to touch ३११।४८
 outer covering of the body (आवरणः) ३१४।७२
 अङ्गविद्विषा, ३ a f. whose body is pervaded by poison (cf विषकन्दा)
 ३६५।१०१
 अङ्गविहासिनः, ३ apparent on the body ३८६।१४
 अङ्गहारपुनिः, ३ a plan for gesticulation ४००।४४

- अद्यारराग-,m love representing charcoal or fire ३८६।७
 अञ्जलावर्ण, a pulling at the end of the garment ३६१।५७
 अचिक्वित्क-,m one who does not diagnose ३१९।१२८
 अचुलीपाक-,m without anything ever being cooked in the
 fireplace २७७।२८
 अचौर, m. not a thief, i. o. honest ३४१।५८
 अक्षर, a having no fever ३००।२८
 अज्ञातचित्त, a of an unknown mind ३८९।४७
 अञ्जलिसूटहस्ता, a f with hands closed (embraced) ३९६।२९
 अतिचौर, a expert in theft, surpassing thieves, better than
 ordinary thief ३०२।२७
 अतिपूण a excessively full (of wealth or pus) २७५।७
 अतिरात्र, m a proper name ३९६।१२
 अतिसन्तापनष्टञ्जय, a losing lustre through great heat or pain
 ३९०।५६
 अत्यतनिकटस्थिति- a straying very close ३८८।८
 अत्यतनिश्चल, a extremely steady ३९०।५६
 अदृष्टदृष्टवणा, a f who had never seen salt (on account of
 stingyness) २७७।१५
 अघनापवाद, m scandals concerning poverty ३९३।८
 अघमगा, a f going to the wicked or the lowest persons,
 acting wickedly ३०१।५
 (the three musical notes घमग) ३७१।५
 अधिवारणद्विज, m the birds of the court, judicial officers ३३५।१४४
 of, अधिवारणभट्ट ३३४।१३३
 अधिकरणपत्रलिख-, n, writing on a stamp, a letter of authority
 ४१२।१०४
 अधिकरणभट्ट, m an officer in the court (नासर in marathi) ३१४।३३
 अधिकारपरिभ्रंश, m loss of authority ३४४।९७
 अधिकारमद, m vanity of authority ३४४।९८
 अधिकारिपुत्र, m the son of an officer ३६९।३०

- अनङ्गलेखा, f. a proper name ३९५।१४
 अनङ्गसार-, m. the essence of love ३९४।१०
 अनन्त-, a. having no end. N of a king in Kashmir ३०७।३
 अनन्यचित्तनियत-, a. solely bent upon other's mind ३८०।९०
 अनशनव्रतिन्-, a. having a vow of not eating; abstaining from food ३०१।२४
 अनुपमा-, f. a proper name ३६०।५२
 अनुवर्तनजीविन्-, a. living on compliance ३१०।३३
 अनुवृत्तिपूर्वम्, ad. preceded by obedience ३९२।७०
 अनेकजिह्व-, a. speaking in different languages; double tongued i.e. a deceiver २८७।२
 अग्नः सक्त-, a. firmly attached ४११।८१
 अग्नः सानुशय-, a. internally repenting ३७५।६०
 अन्तक्षण-, m. last moment at the time of death ३५३।३१
 अन्तरस्थ-, a. lying inside ३८९।४३
 अन्तर्बालीन-, a. abiding within himself २८७।५
 अग्नौ स्नेह-, a. having no love in the heart ३८८।३१
 अन्तर्मुख-, a. turned towards, self centred, introverted २८७।५
 अन्धाङ्गुलि-, m. the small finger ३२०।१३२
 अन्धवद्विन्-, m. enemy of the demon अन्धक i.e. god siva ३९८।४
 अन्वप्रधारता-, f. assuming different form २८४।८
 अन्वराशिप्रवण-, a. inclined to acquire other's wealth ३१६।९७
 अन्ववक्ष्, a. f. with her face turned aside ३९३।८३
 अन्वाश्रय-, a. depending on others ३८५।९०
 अन्नपाकिन् (स्वर्षपाविन्)-, a. one who cooks his own food himself २९०।३३
 अन्नपुत्र-, m. another's son or another son ३५८।२४
 अन्नमारोग-, m. love resembling epilepsy ३८६।१४
 अन्नवैभक्त्यन्-, m. food and condiments ३८२।१०५
 अन्नमंसाङ्गुलि- m. desirous of food

- अपुनर्दानचेतसा-,ad. not with a view of returning ३१८।११३
 धनोप्यपरिपूरक-,a filling the wealth of the poor ३१२।५४
 अप्रस्तावकटुस्कटा-,a f. bitter and unpleasant on account of
 being inopportune ४००।२४
 अभिवारहृत-,a. offered to for exorcising purpose, ३७२।९
 fire to whom an oblation is offered of
 अभिवारहोम ३८५।९
 अम्पङ्गपट्टिका-,f. ointment bandage ३२८।६०
 अमङ्गलाकृति-,a. having an inauspicious face २७७।६
 अमृतस्पर्श-,m. nectarlike touch ३७७।५
 अम्भोभर-,m volume of water २९९।१२
 अम्पुत्थितस्तब्ध-,a. risen and stiff (prosperous and haughty)
 ३४४।७७
 अवलसाध्य-,a. available without effort, loose ३२२।५
 अधर्मपथ-,m a path of sin ३०२।२७
 अर्थमाण-,a. who regard wealth as his life i.e. richman
 ३२८।७४
 अर्थलुब्ध-,a. greedy of wealth, desirous of good
 meaning २७९।१
 अर्थस्तुति-,f. praise of money or wealth ३८३।११५
 अर्थसौभाग्यिनी-,f. named अर्थसौभाग्य ३९२।६८
 अर्थपर्यटिका-,f. a proper name ३५५।४
 अर्धनिषीयमान्-,a. half awakened ३९२।४२
 अपोद्यम-,m. efforts for acquiring or earning ३८५।१५
 अर्धवेला-.,ad. for half a time i.e. for a short time २१३।७२
 अवाप्ततिलक-,a. marked with a तिलक at the time of feeding
 २७०।५
 अलिपिज्ञ-,a. not conversant with writing; ignorant;
 illiterate २९०।८
 अर्थसाधन-,a. (should be as अर्थसाधन) plenty of wealth
 ३५२।२२

अलोकनिस्पृहः, a	pretending to be desireless ३१० । ३१
अल्पकौशलाः, a f.	having little skill ३७९ । ३३
अल्पलीनः, a	stoking for a short time; disappearing in a short time ३८७ । २०
अवधकारिन्, a	doing blameable actions; doing base actions ३२७ । ६६
अवघट्टिद्यावित्, a	knowing the censurable lore ३९३ । २८
अवनिस्तवतः, a	rooted to the ground २७६ । ११
अवच्छिन्नाः, f	a woman secluded in the inner apartment; a kept woman or a keep ३५७ । २१
अवस्करक्षेत्रः, n	a place for a closet (तडाग, शौचकूप) ३४२ । ७१
अवसादपदवीः, f	state of distress ३५२ । २३
अवहारोपयोग्याय, a	for use in breaking an appointment ३९१ । ६९
अवारितम्, ad	unrestricted ३८१ । ९४
अविकारः, m	no change ३५२ । २३
अविधिहितः, a	unexpected ३२९ । ८४
अविदितसकलसमाप्तः, a	who did not understand the whole compound ३०४ । ४१
अव्युचिरतः, a	attached to unclean things ३९० । ५०
अशेषः, a	without a remainder १ ■ a popper (M. W.) २८४ । ४
अशेषामृतः, a	about to die ३०१ । २०
अशौचनिधिः, m.	store of impurities ३३२ । २१३
अधृतपण्डितः, m.	conversant with ignorance, ignorant २७४ । ९
अविचलेक्षणः, a.	steady eyed ३४२ । ८३
अध्रुवपिन्, a.	shedding tears; weeping २९५ । ५
अश्वरागः, m.	horse-like love ३८६ । १०
अश्वशालादिविरः, m.	a stable man; a groom or warder ३५९ । ३७
अष्टावतारस्तोत्रः, n	a stotra referring to the अष्टावतार or वृष्णस्तोत्र ३२५ । ४०
असाधुशब्दः, a.	using bad words ३०४ । ४१

- अमृचिमेष्ट-१ not to be pierced even by a needle, too young
for the amorous sport २८०।१६
- असत्यचार-*a f.* based on falsehood having a false principle
३७८।६९
- अस्याननससत-*a* nail wounds given at an improper place
(*puḍendā*) ४०४।११
- अस्थियत्रितारको *f* the frame of bones and a lute with
strings ३७१।२
- अस्थिरता-*f* unsteadiness, attached to or fond of
bones (*Sch*) ३७१।६
- अस्थिराग-*m* bone like love २८६।१३
- अस्थिराग-१ one whose bones have only remained
२३४।१९५
- अस्थिरागता-*f* reduction to a skeleton ३४६।२११
- अस्थिराग-*a* lying in bones ३८९।४३
- अह्वारस्तम्भ-*a* stiff or weak with vanity २९०।८
- अह्वाराभिधान *a* having the name of ego ३८६।९

आ

- आकारशीपहारिन-*a* omitting sign of the long आ and the head
destroying body and headlines of letters, ३०५।४५
- आक्ष-*a* devoid of crying ३६०।५१
- आक्षुविषण्डित-*a* damaged or bored by rats ३१७।१०१
- आचारनिधि-*m* store of good conduct ३८१।९८
- आतरदनमात्रम् *ad* enough for the sight of front for crossing
the river ४११।८५
- आतुरवित्त-*n* money received from a diseased person (by
a physician) ३५३।२८
- आभोदरवृत्तिता-*f* having skin over bowels and stomach
sunk deep inside ३७१।३

- आत्मारामता-*f* condition or state of rejoicing in one's self
(M W.) ३३६।२१
- आत्मारामस्थिति-*a* staying in his own garden; rejoicing in
self position २८७।५
- आपप्रशमन-*n*. pacification of the distress; removing
distress ३१६।९७
- आप्तसम्पत्ति-*a* what was going to be obtained ४१३।१०५
- आप्तदुरमलो-*a, f.* (पाण्डुमूली) pale faced (M. W.) ३३०।९०
- आप्तवित्त-*n*. with wealth obtained or acquired ३९३।८८
- आमाचोट-*m* a kind of dress; a piece of cloth (of sch)
(कुडवे in marathi) १०४।३८
- आपश्यकार्य-*n* transaction concerning income and
expenditure ३५८।३१
- आपातकार्य-*n*. with whom people have some business
३१७।१०७
- आयुःक्षयकार-*n*. causing destruction of life ३२८।७३
- आरामिक-*m* a gardener ४०१।१९
- आरुद्धरतिवन्-*a* (रतिवास-मयोग) being in the posturo of
cohabitation ३७७।५६
- आर्याङ्गता-*f* a noble lady ३९८।३३
- आमपक्वसह्यारकारि-*a* consuming or devouring raw as well as
cooked food ३७७।१९
- आसन्नयौवन-*a*. approaching youth, adolescent ४१२।९८
- आसन्नरोग-*a*. who is almost to fall ill ३२७।५८
- आसन्नलाभाभिमुख-*a* with face turned towards eminent profit
३९७।१२
- आदिलष्टकूट-*a*. deceitful without efforts ३७०।३५
- आस्थानदिविर-*m* the assembly clerk ३३२।११७; ३३३।३२०
- आस्थानभट्ट-*m* a clerk of the assembly ३९६।९६
- आस्थानभट्ट-*m*. court officer, medical officer ३३४।२३७

इ

- इन्द्रियसंज्ञक-,a. named after इन्द्रियः ३८६। ९
 इन्द्रावधराग-,m. rainbow like love ३८६। ७
 इन्द्रियेच्छा-,f. desire of the senses ३८९। ३६

ई

- ईर्ष्या-,f. anger due to envy, wounded or scared
 with spite (vedic) ३८१। २७, ३७५। ३
 जख्- f. soar or wounds (M. W.) ३७५। ३४

उ

- उच्छिष्टकालक-,n. a wooden tray for throwing the उच्छिष्ट
 कालकम्-,n. a shovel ३२८। ११२
 उज्जामतकुल-,m. a kind of rice (?) ३५३। ७
 उच्छृंखलायास-a, tormenting of perverted men ३२३। २२
 उज्जास-,m. liberation कश्चिपत्र; तादा in marathi) ४१२। ९६
 उक्तोचमक्षण-,n. swallowing bribes; corruption ३३५। १४१
 उक्षिप्तभुजा-,a. f. with hands raised ३९३। ८३
 उक्षिप्तशृङ्खला-,a. one who has thrown off the chains ३६०। ५१
 उत्तमस्त्रीसमागम-,m. intercourse with high class women ३८९। ४६
 उत्पद्यविदर-,m. hole made through wrong road or a byelane
 ४०६। ४०
 उत्सृष्टिवासर-,a. who had rubbed off the letter ३२०। १३२
 उत्तरत्पटलीमिश्रकंकालयमाहित-,a. having a large number of
 sandal bracelets interwoven with a moving
 golden ring (पटली) ३२०। १३६
 उत्तकोटितमुस-,a. (cf उत्तन्त्रितमुस) whose beard has been plucked
 ३४४। ९०

उदञ्चित च-a with the hair raised up or combed backward
२८८।१६

उद्देशनिर्देशन-n illustration by the object of description

३०६।५३

उद्देशलेखन-ad in the form of statement, by way of sample

३१४।९०

उत्साहितानना~,a having a clean face २८२।३३

उद्वाणदृक्ष~,a having tearful eyes ३५३।३५

उद्देश-विवेष्टन ,n writing and squirming ३१६।२८

उत्ताप m pain, troubles, N of a demon ३१०।३६

उपबिन्दु-m smaller dot ३३१।१०४

उपकल्लिष्टिका ,f pieces of stones, rubbles ४१०।५३, ३३५।२

उपस्करण n utensils or house hold articles ३१७।१०४

उपानतकुत्सिताराधगवि~,a haughty on account of the despised
noise of a shoe २९१।१२

उपायशून्य ,a devoid of expedient ३८४।१३१

उपासकदास ,m a buddhist servant ३६१।६५

उद्वुषवदन a having owl like face, owl faced ३७१।७

उद्वुगल ,m the neck of a camel २८५।१३

ऊ

ऊरुस्वरितक-,n a स्वरितक formed by crossing the thighs

३२८।६५

ऊर्णामु-,m. a ram (वेप), a blockhead (vedho) ३७३।२०

ऊर्ध्वनयन ,a with his eyes upwards, looking up २९३।४०

ऊर्मन्- m fire ३६३।७७

ऋ

ऋणराशि-,a having a burden of debts, greatly in debts

३०४।३८

श्रुतिवर्धन-*n.* increase in prosperity, growth of wealth
३६१। ६४

ए

एकदृष्टि-*n.* one eyed, concentrating solely upon
one thing २७६। १०
एकपुरुषस्य-*a* fit to be enjoyed by one man only ४१३। ११३
एकाङ्गनाशन-*a* destroying one side of the body ३२३। २९

क

कशाकुडन-*n.* pounding the sides ३२०। १४०
कशास्नामन्-*m* named कशास् ३९५। १९
कङ्क-*m* a proper name ४०१। ३१
कङ्कमूल-*n.* a pincer, a sharp instrument,
a sort of forceps (M W) २७४। ११
कङ्काली, *f* (विशाचिनी) devouring human flesh, a female
demon, a proper name ३७९। १४
कङ्क + आली, (?) a row of birds २८४। ९
कङ्कालय-*n* a sandal bracelet ३२०। १३६
कङ्काला, *a* like to a कङ्क ३९३। ८९
कटि, *f* a proper name ४००। २२
कटक-*n* (?) ३६९। २२
कटीघण्टाभिधान, *a* कटीघण्ट by name ३६४। ८९
कटुकतीक्ष्ण, *a* as sharp as a thorn ४०४। १४
कटीमूल, *m* sciatic pain, pluriy ३९१। १८
कटुकायिमास, *m* bitter smelling cosmetics ३९३। ८२
कटुकजामापले, *a* behaving like thorns ४०५। २४
कण्ठप्रणाल, *m* throat passage ३३१। १०७
कण्ठविक्षण, *a* appeasement of itch (sexual desire
of women) ३३९। ४४

कथितावसाद- <i>m</i>	(?) expressed indifference ३९३।८१
कदवान, <i>n</i>	bad food or little food २८१।२६
कयामजरी <i>f</i>	a blossom like girl = १ beautiful young girl २९५।७
कपटकाममयी <i>a</i>	full of false love ३७३।२४
कपटतुला <i>f</i>	a balance of deceit ४०७।४५
कपटनाटक, <i>n</i>	a drama of deceit २८८।७
कपटधम्य <i>a</i>	based on tricks, full of tricks ३५५।१
कपटाक्षशाखा <i>f</i>	a false dice ३६३।८०
कपटाक्षशाला <i>f</i>	१ gambling house for deceiving of घूतशाला ३६१।८०
कपाटपाणि <i>a</i>	with a skull in hand ३०२।२५
कपिमुखा <i>a</i>	having a monkey like face, N of a demon ३१०।३६
कमल <i>m</i>	a proper name ४०१।३२
करस्क <i>m</i>	(?) skeleton २९०।२
करणी <i>f</i>	a mason = instrument (बारी in marathi)
करण- <i>m</i>	a bamboo basket १९१।१४
करभशीवा- <i>f</i>	long necked as a camel ३५२।२७
करिका- <i>f</i>	water vessel ३१७।१०९
कणपूरण- <i>m</i>	love resembling ear ornaments ३८६।१४
कणलग्न, <i>a</i>	attached to the ear, constantly looking ३८९।४६
कर्तरीहस्त <i>a</i>	with a scissor in hand ३०९।२५
कणमुखाभ्यास, <i>m</i>	practice of giving pleasure to the ear ३८८।३१
कपर, <i>m</i>	a proper name ४०१।३८
कपरी, <i>f</i>	a torn cloth, १ ragged cloth ३२०।१३७
कटमकर्तरी <i>f</i>	= penknife or scissor to cut the ends of १ pen ३१८।११२
कमलपुत- <i>a</i>	fallen or dropped down from the pen ३२५।१३०
कलमरेखा, <i>f</i>	the pen point ३२०।१३२

- कलमसिंहाहत-.a. beaten with a stroke of a pen i. e. destroyed through writing २९८। ६
- कलमाकर-.m. a mine of pens; working with a pen ३१०। ३५
- कलमास्त्र-.n. a weapon in the form of a pen ३०८। १२
- कलमः-.m. a proper name ४०१। ३४
- कलशप्रद-.a. (?) giver of a pot (pitcher) ३४३। ८५
- कलह-.m. a proper name ४०१। ३५
- कलहाङ्कुर-.m. sprouts producing quarrels ४११। ९३
- कलहांकट-.a. furious in quarrel; quarrelsome २७४। ७
- कलहोपवास-.a. fast done as a result of quarrels १९३। ८२
- कलङ्ककण-.m. slightest blame ३८२। ११४
- कला-.f. a proper name ३६४। ८८
- कलाकोश-.m. wealth of arts ३८२। १८
- कलामूर्त्ति-.m. one holding some art, an artisan, the digit bearer, i. e. the moon २८७। १
- god siva (M. W.) ३०७। ८
- कलावत्-.a. possessing arts, skilled in fine arts, the moon २८४। ६
- कलिपन्नग-.m. a serpent during the कलि age ३४२। ७२
- कल्पमानस-.a. desirous of moral stain ३०९। १८
- कल्पदोष-.d. having the defects of a kalpa ३८८। २७
- ३२४। २४, ३३६। १३
- कल्पपाल-.m. a distiller or seller of spirituous liquors f. कल्पपाली ३६४। ८८
- कवलितानिल-.a. swallowing every thing ३०८। १६
- कष्टं मयं कष्टः क्वलितागारः स्वहस्तेन, alas, I have myself pulled out chestnuts out of fire ४०४। ८
- कस्तूरिकामधु-.n. liquor or honey scented with musk ३२१। १४७
- काकप्रोषा-.a (f) with neck just like a crow; crow-necked ३०१। १

- काचकाचरलोचन-*a.* with glassy eyes; having eyes shining like glass ३५० । १
- काचर-*a.* (कपिल) tawny, brown ३१३ । ६७
- काचराक्ष-*a.* having glassy eyes. ३३१ । १०५
- काचराग-*m.* glass like love ३८९ । ६
- काञ्चनी-*a.f.* a poisonous medicine producing jaundice and ultimately death ३५३ । ३०
- काञ्चिका-*f.* sour gruel of rice (पेज in marathi) ३५५ । १०७
- कांताकृति-*f.* the appearance or form of a lovely woman ३७३ । २४
- कांताकृतेकृतेनविभागवत्-*a.* sharing in the least the pain of the female companion ३८९ । ४२
- कायासिकव्रत-*a.* a vow observed by a कायासिक ३२४ । २४
- कामतत्त्व-*n.* principles of love ३६५ । १०३
- कामतार्क्षिक-*a.* expert in the science of sexual love ३३७ । १७
- कामप्रमोदममका-*f.* (? owned by (or subservient) or completely under the control of sexual enjoyment ४१२ । ९४
- कामप्रमोद-*f.* sexual enjoyments ४१२ । ९४
- कामप्रमोदसामग्री-*f.* materials of enjoyment ४०७ । ५०
- कामला-*f.* jaundice ३१३ । ६२
- कामलाहरितच्छायागिरिजाटककञ्चुक-*a.* whose shirt and head-dress had a green lustre like that of jaundice ३१३ । ६२
- कामसत्त्वम्-*a.* amorous sport, free enjoyment ३३९ । ४३
- कामिगण-*m.* a friend of the lustful ३८३ । १२०
- कामिनीदीप्तिरसिक-*a.* taking delight in the lustre of women ३९० । ५५
- कामिस्वयिन्-*m.* vying with lovers ३९१ । ६३
- कामुकछद्मचारिन्-*a.* (श्री f) — (prostitute) practising deceit towards lovers ३४१ । ५६
- कामुकलोक-*m.* a group of lovers ३८४ । १२७
- कामुकलोचयात्रा-*f.* conduct of lovers ३९३ । ८४

काम्ब-,m	a proper name ४०१।३७
कामपण ,m.	wealth in the form of body ४०९।६४
कायविक्रय-,m	sale of body (prostitution) ३८३।११६
कायस्थनाथ-,m	chief of writers ३००।२८
कायसंपंखोद्धूत-,a	born of pride in one's own physique ३८८।१५
कायसमुन्दरी-,f	the beautiful lady of the writer १२१।१४८
कायदूत-m	a messenger ३११।४६
कालकङ्काल-,a	reduced to death-like skeleton ४९०।२
कालसण्ड ,m	a part of time ३९५।१७
कालदौरास्य ,m	wickedness of time (ago) ३४४।९३
कालाहार ,m.	(कालापहार) whiling away the time, waste of time ३६९।२५
काव्यहेवाकिन्-,a	devoted to composing poetry ३००।१८
कापयराग-,m.	love resembling brown colour ३८६।४
काष्ठभूतता-,m	the state of being reduced to a piece of wood १०८।३९
किशाखवर्ति, f (?)	if completely unconscious ३५७।२०
	ointment prepared from the beard of corn ३४१।५९
रितवचक ,n	a group of gamblers ३०१।२३
किलाट ,m	inspissated milk ३२७।५९
कीलवर्त-,m	a proper name, a helmsman (मुकागूवाला) ४०१।३९
कुकुटोकोटरोदर ,m	the inside of which is like the nest of a hen ३१६।९९
कुक्षिभेद ,m	splitting the sides, N of a demon ३१०।३६
कुक्षिभेदिन ,a	loosening the bowels, splitting the bowels ३९३।३१
कुडकुमराग ,m	love resembling कुकुम ३८६।४
कुम्भादेवी-,f	a proper name ३६४।८६
कुटुम्बिभट-,m	hosts of family relatives ३०४।२८

- कुटिलक m a cook, ■ proper name ४०० । २२
 कुटनी f a pestle (मुगळ in marathi) २८४ । ९
 कुट्टनीकृताश्च ३ like god of death for a harlot ३५३ । ३७
 कुण्डघण्टादिमूल्य n cost of कुण्ड (pots) bells etc ३९५ । १९
 कुहायकभार्या, f the wife of a potter (कुहालक) ३०९ । १९
 कुन्दागृह n the house of a prostitute (कुलटा) २८८ । ८
 कुमुन्हासिनी n f (a night) laughing through kumud flowers
 ४०५ । २०
 कुण्डलिराजतवालीकलितकरा a f whose hands are filled with
 कुण्ड लिल and a silver ring who has got कुण्ड लिल
 and a silver ring in hand ३०९ । ४९
 कुलवाणीक्षी f family deity of learning ३०० । १७
 कुण्डवदिन n speaking good २९७ । २८
 कुलाक्षी, f a potter woman २९४ । ४५
 कुल- आक्षी कुलपरंपरा f the ways and customs of the family
 २९४ । ४५
 कुलरोग n leprosylike love ३८७ । १६
 कुसुमराग m love resembling the colour of saffron ३८६ । ४
 कृत्कामिन m false lover ३६९ । २१
 कूटकुटिला n f crooked in her tricks ३६६ । १०७, ३५४ । ४९
 कूटकुचकञ्चुक m a bodice containing falsies (false breasts)
 ३५६ । ७
 कूटप्रवृत्तना जवेष्टा, f pretending to attempt to end one's own
 life ३७९ । ७६
 कूटवेणवत n f (नी) having false hair ३६२ । ६७
 कूटवपटप्रकटापरकोविन् n expert in कूट (ambiguous) वपट (tricks)
 and वपट (clever) writing ३१९ । १२९
 कूटवप्य, n deceitful trade ३७८ । १७
 कूटरक्षण m hiding or guarding of the tricks ३३५ । १४१
 कूटरघ, m a proper name ३१९ । ४२

कूटसंकेतपटीवाच-*n* (?) cloth and pot containing secret signs ३३३।१२

कृतकनिद्रा-*f.* feigned sleep; pretended sleep २८१।२७

कृतकनिस्वन-*m* false groaning ३७६।४९

कृतकोरावादसामृद्धित-*a.* fainted on account of angry speech ३९६।२४

कृतद्विव्रतागता-*a.f.* come and gone twice or thrice ३९९।८

कृतदोष-*a.* initiated ३२६।५४

कृतविस्मरण-*n.* forgetting of services rendered २७६।३१

कृतरात्रिमोक्ष-*a.* who has enjoyed the night; who has enjoyed during night ३९४।२

कृताग्रस्त्रीसमागम-*a.* having intercourse with another's wife or another woman ३९०।५

कृतान्ताधिकृत-*a.* an officer of death *i e* यम ३२८।७०

कृताभियोग-*a.* making efforts ३५१।१५

कृताश्वि-*a.* having loss of appetite; one who has created displeasure २९४।४

कृतोपवास-*a.* one who has fasted २८८।१२

कृताङ्गुष्ठ-*a.* whose thumb has been cut off ३१९।३०

कृत्याश्रमक-*a.* hermitage of a witch ३६१।६१

कृत्रिमकुञ्चित-*a.* artificially made crooked; curled २८९।१८

कृत्रिमराग-*m.* false (artificial) tunes ३७१।५

कृत्रिमसमिपि-*a(f)* showing false love; pretending to love २८०।९

कृपापट-*a.* kind, compassionate ३४१।५८

कृसर-*(f)* (पिवञ्ज) a mixture of rice, peas with a few spices ३३६।६

कृष्णीकृतकेश-*a.* one who has darkened (dyed) his hair ३९५।२५

केतुराग-*m.* love resembling केतु ३८६।७

केवलभक्त-*m.* a mere devotee ३०२।२६

केलिपटह-*m.* a drum for sport; playfully struck again and

again ३५०।१०

केलिसाधन-,n. courtyard for playing sports; a playing ground ३४९।४

केसधन- n having good hair as his wealth (fine looking on account of hair) २८९।१८

केसररञ्जन-,m colouring of the hair २८२।३१

केसररस-,m love resembling the hair ३२६।३१

कोष्ठीवाद्य-,n, a musical instrument called कोष्ठीवा. ३४३।८१

कोपप्रकार-,m ways of causing or showing anger ३९२।८०

कोपविप्लव- n estranged with anger २७६।५

कोपपानम्-,m swallowing of treasurer or money ३६०।४०

कोटागलबद्ध-,m (?) sash of abdomen and throat ३४५।१०४

कोटागारग्रहारी- a a robber of treasury ४०२।४२

कोकिलरस-,m cuckoo-like love ३८६।१२

कोटिरससार- a essentially crooked ३९२।८०

कोतुतास्वादमात्र-,n interested only by way of curiosity

३९०।५५

कोतुकोदयी, (f) (?) an herb or plant used in ceremony

कोलरसा-, (f). family tradition; the tradition of the kaulas

कोमुद- n flowery, coming from flowers ३८७।१६

कवयित्रीविव- n having rules of sales and purchases ३१६।९५

क्रूरकोपाक्षेप-,n. convulsed on account of great anger ३९०।४८

कृतकसत्तेष्ट- (and) out of whom hundreds have faded (died)

३१८।१२०

कृतकसाधिनिरत्येकसमागम- a indulging in intercourse without caring for the pain or bondage ३८८।३८

कृतकमूल्य-,n. price of trouble (?) २७७।१६

क्ष

क्षयशीलपरायमान-,n. behaving like a person quickly grown poor ३९४।११

- क्षणिकोदार, a. noble for a moment ३९० । ५९
 क्षत्रिन्, a. (?) २९० । ३
 क्षपारम्, m. beginning of the night; evening ३५७ । १०
 क्षपाशिन, a. eating during the night ३३१ । १०३
 क्षपितविभव, a. whose wealth is lost ३९३ । ८९
 क्षपितेन्द्रिय, a. destroying the limbs of others; killing others ३२८ । ७३
 क्षय, m. undergoing waning and waxing ३८८ । ३०
 क्षयहेतु, m. cause of destruction ३२९ । ७७
 क्षयनिर्भर, a. deeply attached to destruction ३९० । ५५
 क्षयवृद्धिभाक्, a. undergoing waxing and waning ३८८ । २७
 क्षयोद्यतमति, a. with mind bent on destruction ३७८ । ६६
 क्षयोद्यत, a. ready for destruction ३५३ । २८
 क्षिप्तचक्षुस्, a. directing the eye upwards ३५० । २१
 क्षिप्रहृत्, a. hastening; fast approaching ३४१ । ८५
 क्षिप्रोपदेश, a. quick advice, quick instruction ३५४ । ८७
 क्षिप्रराशिणी, a (f) showing transitory (quick) love or colour ३६७ । १४
 क्षीणवदा, a. (f) with saintly cloth; having no cloth i. e. poor
 क्षीणवित्त, a. having tatted clothes; one whose wealth is exhausted ३४१ । ५० (cf क्षपितविभव, ३९३ । ८९)
 क्षीरशय, m. } drying up of mother's milk ३१३ । ४७
 क्षीरमशय, m. } ३६२ । ९७
 क्षुण्णनामि, a. proper name; with hands folded ४०० । २०
 क्षुण्णशुक्लप्रतिम, a. similar to the crushed sugar cane chips (गन्ध) (विषय in marathi) ३९२ । ७८
 क्षुद्रपतनोदर, a. whose belly has been suffering through hunger ३१४ । ७१
 क्षुद्रप्राणनुशि, a. having his stomach irritated through hunger ३४५ । १०४

सुद्राभूत ,a	supporting the bailots (सुद्रा) (sch) of कुट्टनीमत ३६९।२२
क्षेत्रवासिन् ,a	living in the region २९८।१३
क्षेमकारिन् ,a	conferring happiness or security (M W) ३२५।४१
क्षीयशाम ,a	imatiated through weakness ३९८।७
क्षय्यमुक्त -,a	who had slept due to intoxication ३९६।१०
क्षोभराग ,m	love causing fury ३८७।१५
क्षपाय m.	a king ४१४।१२४
क्षुरिकाण्ट - ,m	a belt for holding a dagger २९१।१९

ख

खज्जल ,n	a proper name ४०१।३८
खटिका ,f	a chalk ३७५।१
खट्वागधारण a	supported on the खट्वाग or leaning on the staff (M.W.) ३७१।८
खडखडाराव ,m	the noise खडखड ३१६।९९
खण्डितमानस ,a	having a disappointed mind, distracted, broken hearted ३३७।२३
खण्ण m	■ javelin (खजिर) ३१७।११०
खड्गपात्र m	a vessel made of a rhinoceros horn (M W) ३३९।३८
खड्गपत्र ,n (?)	the blade of the sword ३१८।१११
खण्डलेख-,n	difficient records ३२३।२२
खरदास ,m	■ proper name ४०१।३७
खलमैत्री ,f	friendship of a wicked person २८४।■
खङ्कुरता ,f	cruelty of the खर demons, terribly cruel ३९६।२६
खरराग ,m	donkeylike love ३८६।१०
खरस्वन -,a	speaking like a donkey, having a harsh noise as that of a donkey २८८।९

सशकुटीरक-,n.	a hut made of khasha grass	२८९।२५
सलतर-,a	very wicked	३२९।७८
खनदण्डित-,m.	a learned rogue	२७५।१८
स्वाश -,m.	(?) death	३३०।९२
स्वाशाति -,m	(?) one who brings on death	३३०।९२
खेदकलान्त-,a.	wearry on account of sexual pleasures (खेद- sexual passion of महाभाष्य 1st वातिक)	४०३।७
खलदाटकपेर-,n.	■ cranium of a bald man; ■ bald cranium	३५०।१०

ग

गगनसंगिन्-,a.	attached to the sky	६८६।८
गगनस्थलीकृषि-,f.	farming in the sky	४१०।७५
गगनाङ्गन-,a.	the courtyard of the sky i. e. the sky	३१४।२
गंगासूत्-,a	earth from the ganges	३१८।११२
गञ्जदिविर-,m.	chief clerk in charge of treasury (गञ्ज) or a treasury officer	३१५।८३
गडंकार-,m.	the sound गडगड	३३२।११०
गणनापति, m.	an arithmetician; a calculator; an accountant or accounts officer	३०८।९
गणशक्त-,m. गणपति-,m. गणाधिपति-,m.	protector of clans, tribes, corporations	३९५।१२
गणयिज्ञानिका-,f.	one who has the knowledge of गण i. e. female astrologer	३६३।८४
गणिकागुद-,m	preceptor of courtezans	२९०।८
गणितापवार-,m.	astrological troubles; trouble indicated by astrology	३९२।८०
गणेशनैवेद्यमण्डक-,m	sweet balls (मण्डक) to be offered to Ganesha	३९२।७७
गतिप्रद-,a.	giving final beatitude	३८०।८७

- गण्डक-*m.* (?) a ball ३६५ । १०१
- गन्धयुक्ति-*f* blending of fragrant substances i. e. perfumery २८९ । २७
- गन्धयुक्तिप्रका-*f* stories relating to the preparation of perfumes २८९ । २७
- गर्भधार-*m.* responsibility of carrying a womb ३७२ । १५
- गर्भशंका-*f* fear of pregnancy ४१२ । १००
- गलमुलम्, गर्भमुलम्-*a* pleasure of cohabitation ३७८ । ६६
- गलगर्भपागमुलिन-*a* finding pleasure only in gullet and cavity (of a woman) ३७८ । ६६
- गलग्रह-*m* seizing by the throat ३४५ । १०४
- गलग्रहम्-*ad* upto the throat ३९९ । १३
- गणहस्तादिवादन-*m.* (?) sound produced with throat and hands ३७६ । ४२
- गाययर्षदाग-*m.* love belonging to a singer ३८७ । १५
- गाययर्षि-*m* a singer ३९६ । ४६
- गाययर्षिज्ञ-*a* one who knows the गाययर्षि-*m* (jugglery) art of a charmer-(M W) ३३५ । १४१
- गीतृतादिरगतमगमनम्-*a* greatly attached to singing, dancing etc ३९० । ४९
- गुणदोषविभाग-*m.* making a distinction between virtues and vices ३८८ । ३९
- गुणवशात्तादालिप्तवशवर्जित-*a.* void of attachment towards a virtuous ३८८ । ३४
- गुणमद-*m.* pride of one's merits ३७४ । २९
- गुणविभाग-*m.* classification of merits; distribution of merits
- गुणवर्णन-*a.* bent on (engaged in) listening to the qualities (of wife) ३८८ । ३१
- गुणोपय-*a.* adjusted with strings, or appropriated to qualities ३६१ । ९२
- गृहपितृ-*m.* father's money ४०५ । २९

गुणोन्मिश्रित ,a	void of merit i e worthless, free from the presence of the three qualities (सत्त्व रजस तमस)	२७९ । २
गुरुभ्रातृ ,m	uncle or father's brother, an elder brother	४०१ । ३४
गुणकदामन n	stung reaching the ankles	३११ । ४१
गुरुभट्ट- m	venerable preceptor (गुरु) ३३५ । १, of गुरुनाथ	३३१ । १०३
गुरुनाथ m	lord preceptor (ironical)	३३१ । १०३
गुणपात्कालन n	(?) the expanse of the ankles	३६२ । ७०
गुडाधन ,a	the private part, secret part of गुत्यागम	४९६ । १९ / ३७७ । ५९ /
गुणलिप्त ३	besmeared with ordure	३३७ । १६
गुरुकृत्य ,a	affairs of a royal house	३१० । ३२
गुरुद्वयमहत्तम n	supervisor of the household affairs	३४४ । ८८
गुरुद्वयप्राधिपति ,m	a chief person looking after the household affairs	३०७ । १
गुरुभञ्जन n	demolishing the house	३१९ । १२२
गुरुनिधान n	a house treasure	३५२ । २७
गुरुव्यय m	household expenses	२७६ । ७
गुहावृत्तिविचक्षण a	expert in returning to the house	३९० । ४९
गुहाश्रम ,a	residing in a house	३८२ । १०९
गुहोत्सव m	a fire brand in the house N of a demon	३१० । ३६
नेहिर्निसङ्गम m	intercourse with one's own wife	४११ । ९२
गुह्वारी ,f	a woman of the household	३२५ । ३९
गोधामलवगच्छिद् ,a	stealing salt and grass meant for the cow	३०९ । २६
गोवर ,m	a pasture land	३९२ । ७४
गानासता ,f	state of a hoidisman	३१३ । २२

- गोप्रदक्षिणकृत्-, n. circumambulating a cow or the earth ३१७ । १०३
- गोमल- n. a cow eater ३३७ । १४
- गो-ठीविधायिन्- n. making conversation ३२६ । ४७
- गो-प्रीरसामिज्-, n. knowing the pleasure of association (with women) ३२६ । ५१
- गो-दशरण्ड-, m. a gaud rogue २९१ । १४
- गोरव-धायिन्-, n. lasting for the duration of respectability (गोरव) ३८८ । २६
- गौरीगर्भगृह-, n. inner apartment of the gauri temple ३५७ । १९
- ग्रन्थिजूट-, n. having knotted hair २९२ । २५
- ग्रन्थिनिबद्ध- n. kept in a knot; perfectly knotted ४०५ । २८
- ग्रन्थिभेदिन्-, n. a pick-pocket; breaking open the baskets of others २७१ । १४
- ग्रस्तयावरजयम्-, n. swallowing or capturing the moveables and immoveables; destroying all moveable and immoveable creation ३०९ । २१
- ग्रहण .n. the fees of a prostitute ३६८ । ११
- ग्रहणद्वय-, n. double fees ३६८ । १६
- ग्रहवार-, m. (ग्रहवारः) planetary days; eating at different houses by turns ४९० । ४
- ग्रहाण-, m. planet like love ३८७ । १५
- ग्रहस्थिति-, f. position of stars २८३ । ४४
- ग्रहामिय-, n. known as planets (ग्रह) ३८७ । १७
- ग्रामगजेय-, m. a leader of the village ३३५ । १४३
- ग्रामनिविरता-, f. medical practice in a village ३२७ । ५६
- ग्रामदास-, m. a village servant ३२७ । ५२
- ग्रामनियोग-, m. appointment in the village ३१० । ३२
- ग्रामनियोगिन्-, n. village officer ३९५ । १३
- ग्राममत्स्य-, m. a village fish; a fish in the village tank ३१८ । ११६

ग्रामयात्रा-,f.	village fair; pilgrimages	३६३।८२
ग्राहकघट्टन-,n.	pushing the customers, bringing round the customers or deceiving the customers	३००।१५
ग्रासीकर्तुम्-,inf. of p.	to swallow or steal	३६२।६८
ग्रीष्मतृषारतुल्य-,a.	like the dew or frost in the summer	३९३।८८
ग्रीष्मलान-,a.	withering due to summer	३५२।२६

घ

घटघटारव-,m.	the noise पटपट while drinking	३३२।१०७
घटिल-,a.	having a prominent neck (गणरत्नमहोदधि gives घाटाल)	३३७।१५
घटी-,f.	a water jar or a small bell	३१६।९३
घटीप्रतिष्ठा-,f.	ceremony performed on the first day of आश्विन (known as घटस्थापना)	३४०।५४
घण्टा-,f.	a large bell	३१६।९२
घण्टिका-,f.	a small bell	३१६।९३
घण्टमाला-,f.	series of grind stones; a proper name	३५५।४ } ४१४।१२४ }
घर्षरा-,f.	a proper name	४०२।४१
घर्षरस्वन-,a.	having indistinct sounds	२८३।४६
घुणजाय-,a.	eaten by worms	२९९।२५
घृणासंकुचिताशय-,a.	with mind repulsed with disgust (घृणा)	३८१।१०२
घृताम्यजत-,a.	annointed with ghee	३६३।८९
घ्राणरग-,m.	love resembling the nose	३८६।९
घृतनाडी-,f.	a नाडी for feeding घृत (ghee)	३३०।९६

च

चक्र-,n.	(?) the part of the body	३७६।२०
चक्रचारिन्-,a.	acting crookedly	२८८।९
चक्रनाराचसंघय-,m.	(?) collection of wheels and arrows	२९१।१०

चकलिवा, f.	patches ३१४।७२
चक्रावृत्ति, n.	riding on a wheel ३१०।५७
चक्रिवाचिवा, m.	(?) fraudulent sivas ३१६।९०
चक्षुर्वैद्य, m.	quack-eye specialist, eye-doctor ३४१।५९
चक्रवर्ति, n.	having a sparrow-like intercourse ४०३।७
चक्रवर्ति, m.	a sparrow-like love ३८६।१२
चटिका, f.	(चटणी) chatnee ३३६।४
चक्रवर्ति, n.	having harsh bells ३०६।३०
चक्रवर्ति, n.	rubbing fiercely (violently in sexual intercourse) ३३७।२३
चक्रवर्ति, m.	a proper name ४०२।४१
चक्रवर्ति, m.	a preceptor teaching cleverness ३७०।३७
चक्रवर्ति, n.	one who had taken all the four sides; four sided, all sided ३१६।९५
चक्रवर्ति, n.	god Brahma; state of being clever mouthed i. e. clever in speech ३०७।२१
चक्रवर्ति, n.	born in the family of चक्रवर्ति (a Kashmirian prince of the ११th century) ३०४।३६
चक्रवर्ति, n.	hoking the sole of the feet ३१५।१०३
चक्रवर्ति, n.	touching the feet ३१५।११
चक्रवर्ति, n.	lying at the feet, worn on the feet; sticking to the feet ३८९।४५
चक्रवर्ति, n.	near the feet; at the feet ३८४।३९
चक्रवर्ति, n.	who has become the guru of the shoe-maker ३२०।१३३
चक्रवर्ति, f.	(चक्रवर्ति) a female hawkier having a moving shop ३६४।८८
चक्रवर्ति, n.	(चक्रवर्ति) a shoe-maker ३२६।४६
चक्रवर्ति, n.	tied or covered in a skin ३७१।३
चक्रवर्ति, n.	artificial penis made of skin (this was

known even to the Greeks in olden times)

३३१।४४

- चर्मवस्त्र-*n* (कृतिवाह्) covered with hyde; wearing only skin clothes २७६।९
- चाञ्चिक-*n* (?) trickery ३१६।४७
- चाञ्चिक-*a* moving in bad company २९३।३१
- चाञ्चर-*n*,*m*. love resembling the moon;-moon-like love ३८६।७
- चाम-*m* (?) water in which rice is boiled, वेज in mainthi) ३२१।१४७
- चारवेदा-*m* pretty dress (M. W.) २८३।४८
- चिकित्साचतुर-*a*. expert in curing, expert in diagnosing ३१९।१२८
- चिद्विस्त-*m* a proper name ३९६।२६
- चिनाभिष-*n* pyrenamed; a proper name ३८७।१७
- चित्तग्रहण-*n*. captivation of the heart (of मनोग्रहणम्) ३५८।३१
- चित्रगुप्तविवेचित-*a* acting or behaving like चित्रगुप्त ३२३।२१
- चित्राम्बर-*n* having multicoloured clothes २९१।१०
- चीनानक-*m* (?) some kind of a bird ३६१।१९
- चिरिका-*f* a piece of paper ३२८।७०
- चोरिकालिखित-*a*. written on a slip of paper ३३६।९
- चीरीचीतकारत्तार-*a* as loud as the noise of a cricket or the tip of the pen-point (चीरी) ३२०।१३२
- चीवरित्-*n* clad in rags ४१३।११२
- घुम्बनलालन-*n*. lissing and caressing ३९३।८७
- चुल्लमुख-*a* having blear face ३०४।३६
- चुल्ललोचन-*a* having blear eyes (of क्लिन्नस्य चित् पित्. रुद्रास्य चक्षुषी, चुल् च P. v. 2-35 वातिक) २७८।२९
- चुल्लीमुख-*a*. lying in (at) the fireplace ३५४।४३
- चूर्णलवण-*n*. salt powder ४१०।७९
- चोरिका-*f* a female thief ३३६।९

चौरग्रस- ,m	robbed by thieves	३५६ । ११
चौरवधिग- ,n	the money of a thief or stolen money	३६० । ४८

छ

छगलदट्टमम्- ,n.	horn of a he-goat	३३३ । १२०
छन्नपथ- ,n.	a closed path; (a) having a secret path or way	४०५ । २९
छत्रनिरीक्षक- ,n	observing all pretences or tricks	३८७ । २६
छागगीवर- ,n	having a large number of goats and pasture land	३६२ । ७४
छागगुल्म- ,n	the horn of a goat	२८५ । १३
छायापद्माभिष- ,n.	named छायाग्रह	३८३ । ४७
छायाञ्जन- ,n.	a magic ointment	२८३ । ४७
छायाराम- ,m	shadow-like love	३८६ । १४
छिन्ननासिक- ,n	(छिन्ननास) out-nose	३३७ । १५
छिन्नार्धनासिका- ,n	having half the nose cut off	२७६ । २४
छिद्रसिक्खण- ,n	acquisition of knowledge of other's weak points	३३५ । १४१

ज

जगदुन्मूलनघट- ,n.	who has taken a vow of destroying the world	३०९ । १९
जपनक्षत्र- ,m	touching of pudenda (cf गुहास्पर्श)	३२८ । ६५
जटाघर- ,n	an ascetic, one who has matted hair	३०५ । ४६
जटामूल- ,n.	wearing matted hair	३९४ । ९; ३३९ । ४१ (जटाघर)
जतुरक्षा- ,f.	(?) protection with the help of lac (जतु) used as a charm	२८२ । १९
जतुरीवापहार- ,n.	taking away the life of people; killing the people	३३० । ११९

जनदुष्कृत .n	wicked actions of the people	sins	३११ । ४६
जननीविकार m	disturbance due to her mother		३९२ । ८०
जनपुण्यम- n	meritorious actions of the people		२८४ । ९
जनस्थानविनाशहेतु m	cause of destruction of an area		३९६ । २६
जनाभिसार m	meeting of the people		३७९ । ८०
जनादन .a	name of the vishnu, tormentor of people		३७२ । ११
जनितशिरःसाल .a	having head-ache		३०४ । ३९
जमजघन्य a	condemnable throughout life		४११ । ९२
जमदिनोत्सव .m	birthday celebrations		२८२ । २९
जमहीन a	not having birth		३०८ । ८
जमसंचित n	acquired during life-time		३७६ । ५
जमावधि m	the lower limit of adult life (the age of puberty)		२८१ । ३८
जपोच्छलःकूच a	whose beard is moving while muttering		३१७ । १०२
जयपट्टक n	a record of victory in a law suit		३५९ । ४२
जयनति .f	eulogy for victory		३६५ । १०४
जरच्छिन्ना a f	a grey haired women		३८५ । ३
जरद्विष्ट m	an old paramour or keeper of harlots		३३६ । ११
जम्हालु .m	an old rat or an old thief		३१६ । ९६
जाड्यधन n	having foolishness as his wealth : a fool		३९२ । ६४
जानुषटिक a	to whose knees bells are tied		३३७ । १६
जापिन् a	muttering something to himself		३४४ । ९६
जारगुरु m	a paramour in the guise of गुरु (preceptor)		३२६ । ५४
जारो सव m	merry-making with a paramour		२७७ । २३
जालवध .m	killing after catching in snares or tricks		२५६ । ६

जीववीधोरमकृति ■	having a form just like an old lute २९६।२०
जीवनदिवि m	a dairy clerk, a clerk in charge of births and deaths ३२३।२०
जीवनहृत a	robber of life life destroyer ३२३।२३
जावबीवरान m	pheasant-like love ३८६।१२
जीविताहा a	taking away life, destroying life ३२९।७६
जीविताम्यधिक a	more precious than life ३७३।१९
ज्येष्ठदशम, m	sunday in the month of ज्येष्ठ ३३१।९९
ज्योतिषगण m	an astrologer or astronomer ३२९।८१
ज्वरामिध, a	called ज्वर ३८७।१७
जुगुप्साभीलिगण, a	with his eyes closed through disgust ३८१।१०४
ज्योतिषास्त्रविद a	one knowing astrology or astronomy ३२९।८२
ज्ञानसर्वस्व, m	the whole essence of knowledge २९८।४
ज्ञानालास m	with (having) an eye of knowledge ३८१।११२
ज्ञानमन्, m	a proper name ३८१।९८

झ

झिलीझली f	cymbals (ताज) ३१६।१४
-----------	----------------------

ट

टहल m	a foolman (sch) ३३०।३३
टहल, m	a proper name ३९५।१५
टहलारकोटि f	crores of blows, millions of blows २८९।२१
टहलार n	blow on the head ३९९।६२
टहलार, m	{टहलार twang of a bow (M W) ३८०।१०
टिप्पणी m	(?) (टिप्पणी) cap ३११।४३

टिपिकावन्ध, m. (?) arranged with the help of a gloss (टिपिका)
(वन्ध composition such as गद्यवन्ध, पद्यवन्ध, सर्गवन्ध
of टिपिका-) ३०४।४०

टुपिका, f. a cap ३१८।११०

ठ

ठक्कगृह, n. the house of a merchant २९३।४०

ठक्कुरपुत्र, m. the son of a chief (सरदारपुत्र)

ड

डामर, m. a lord; a baron, (adj) causing tumult
३५७।११

त

तक्षयाज्ञा, f. the Naga fair held in honour of तक्षक or naga prince. ३६४।८८

तत्कालोद्यतकातर, a agitated or overpowered on account of
being ready for immediate intercourse २८८।३५

तत्क्षणधनदानमोक्ष, a. enjoyable on account of wealth to be
paid then and there. ४१४।११५

तनुतरास्वर, n. thin cloth २८८।१३

तनुतरासंवदवेना, f. distress on account of scantiness or
shortage of money ३८५।१३२

तनुमर्मभङ्गिन्, a. piercing the vitals of the body ३९२।७९

तनुवभूषण, n. ornament for the body ३५१।१८

तनुवोरशोषा, a f. (?) (wrong reading for तनुवारशोषा) having
rags on her body ३६६।१०५

तन्मग्नहीन, a. void of तन्मग्न & मग्न ३०५।४६

तन्त्रस्थानापात- <i>a</i>	who had come to or from <i>a</i> तन्त्रस्थान (<i>a</i> place of worship or a temple) ३०५।४८
तरमूल्य- <i>n</i>	freit for crossing a river (तरीचा उतार) ३१३।८५
तरलारम्भ- <i>m.</i>	with <i>a</i> fickle beginning ३८८।२८
तद्व्याकाङ्क्षिन्- <i>a</i>	(<i>नी</i> <i>f</i>) desirous of young men ३४२।७३
तद्वैरिण- <i>m.</i>	(?) ३६८।२०
तस्मा- <i>f</i>	(तसर, तसरिक) something woven (शोळी in marathi) ३०४।३६
तद्वणीभार्य- <i>a.</i>	having <i>a</i> young wife ३४१।६४; २९७।२९
तद्विशालाश्रय- <i>a.</i>	full of trees and rocks ३०६।२
ताडीपुग- <i>n.</i>	<i>a</i> pair of ear ornaments ३६२।७०
ताम्बूलकलकलित- <i>a</i>	full of remains of ताम्बूल ३७५।३८
ताम्बूलगण्डूप- <i>m.</i>	spitting of <i>a</i> ताम्बूल (विड्याची चूळ) २८८।१५
ताम्बूलप्रणविन्- <i>a.</i>	attached through receiving the ताम्बूल ४०१।३०
ताम्बूलाबेलपाटल- <i>a.</i>	red with spitting of the chewed betel ४००।२८
ताम्बूलबीजामात्रद्वि- <i>a</i>	desirous of only of chewing the betel
ताम्रकुण्ड- <i>n.</i>	copper vessel ३१७।१०८ (of ताम्रकुण्ड)
ताम्रज- <i>a</i>	made of copper ३११।१२
ताम्राव- <i>a</i>	(love) resembling copper colour ३८६।६
ताम्राक्ष- <i>a</i>	(<i>क्षी</i> <i>f</i>) red eyed ४०३।२
तालशूट- <i>m</i>	(?) as small as- (span) measure (ताल) (M. W.) २९८।७
तारी- <i>f</i>	<i>a</i> proper name ३७३।८६
तिलकराग- <i>m.</i>	love resembling sandal (तिलव) ३८६।१३
तीक्ष्णदृष्टि- <i>n.</i>	keen eye (ब्रिजिटल=ज्ञि) ३२३।२१
तीरमण्डप- <i>m</i>	<i>a</i> f-og at the bank ३९०।९
तीर्थार्थिन्- <i>a</i>	(<i>नी</i>) desirous of <i>a</i> holy place ३६४।९४
तीर्थोपनिविन्- <i>a.</i>	resorting to sacred places ३३९।४०
तीव्रसतविदारण- <i>a</i>	tearing through terrible wounds ३९०।५०

तीव्रदर्प-,a.	full of strong (great) pride; greatly proud	३१३।६४
तीव्रशपथ-,m.	strong oaths	३७६।४२
तीव्रावमान-,a	bitter dishonour; strong insults	३९३।८३
तुलाधर-,m.	a goldsmith or a scale holder; a proper name	४०७।४५
तुल्यरश्मि-,a	having the same lustre; having the same attachment	३८७।२३
तुल्यप्राप्त-,a.	equally obtained; equally intimate	३५७।१६
तुहिनखिप्-,a	the moon	३६७।८
तुहिनागम-,m	advent of winter	३४५।१०८
तुणरक्षक-,m.	a person in charge of arrows (if may be a mistake for तुणरक्षक a stable-man)	३३०।९२
तुस्तप्रावरण-,n.	covering of dust lying in dust	२८९।२१
तुस्ती-,f.	dust	४१४।१२४
तुणबुल-,n.	chaff i. e. worthless stuff	२७६।७
तुणापात-,m.	falling down of a blade of grass or straw	३६८।२१
तेलोलम्पट-,a.	rubbed with oil	३४१।५७
त्यक्तपरामण-,a.	losing restraint; unrestrained	३९०।५०
त्यक्ताहार-,a.	avoiding or giving up food	३९०।५६
त्रिगुणायर्वपालिक-,m.	a thin ring with three golden threads	३११।४९
त्रिघण्टिक-,a.	having three bells	३३७।१५
त्रिटाकार-,m.	(?)	३३७।१४
त्रिदशोचित-,a.	fit for gods	३७२।१७
त्रिकलाशालनविमल-,a.	without dust on account of washing with त्रिकला	३०५।४०
त्रिमलशालन-,a.	purifying the three unclean humours	३२८।७३

त्रैलोक्यतुलन-,n weighing or comparing of the three worlds ३७१।५

त्रैलोक्याश्रमण-,n crossing the three worlds as in the incarnation of vaman ३०९।२७

घोदितकर्णदाली-,a f with ear-ornaments broken ३९५।१२

त्वग्भाग-,n. love resembling skin ३८६।९

थ

पू-दृष्ट-,n disregarded; scorned २८५।६
(of राजतरंगिणी ७ १११६; ४१०।८१

पू-दृष्टमूख-,n whose face has been spit upon २८७।६

द

दहन-,m destroying ३१३।६१

दण्डक्षमनलेख-,m. letters as to the acquittance to condono punishment or fine ३१९।१२६

दण्डधृन्-,n. having a stick in hand २९३।३५

दण्डनिवेदिन्-,n. who oppose punishment or fine ३११।५३

दणाक्षिजीवाञ्जना ,a.f. who had made her eyes lively ३९१।५९

दत्तानुवाद-,m. repeated mentioning of what is given by others ३९३।८१

दक्षिणीर-,n. curds and milk २९३।३५

दन्तताम्रमुल-, m having a betel-nut under his teeth २८८।१७

दन्तसङ्ग-,m. tooth like love ३८६।१३

दन्तस्त-,n. prominently looking an account of teeth २९४।४५

दम्भविधान-,n. store house of hypocrisy i.e. excessively hypocrite

दम्भस्वभ-,n. having hypocrisy as his characteristic ३१०।३४

दम्भभूति-,m.	a proper name ४०२।४२
दम्भ. योग-,m.	feigned enjoyments ३६१।६५
दम्भसंभावित-,a.	being honoured on account of hypocrisy ३१०।३२
दम्भस्तम्भ-,a.	stiff with hypocrisy ३३०।८७
दम्भहाराचन-,n.	pretended worship of siva ३१०।३८
दरिद्रशाला-,f.	■ house of a poor man ३७७।६९
दर्पणपरा-,n f	frequently looking in the mirror ३२१।१४३
दर्पो-,f.	a ladle ३१५।८०
दशाश्रय-.a.	depending on condition or wick ३८८।१७
दस्यसुत-,m.	the son of a rogue or a thief ४०६।३२
दाक्षिणात्यमगिभणिति-,f	clever way of talking of the दाक्षिणात्य people ३८९।२५
दाडिम-,a.	(love) resembling a pomegranate ३८७।१५
दानक्षीण-.a.	emaciated on account of exudation of rut; poor on account of giving alms ४०४।१६
दानोद्यत-,a.	ready for giving alms ३५१।१७
दाप्यप्रसारितकर-.m.	who had spread out the hand for bribe (दाप्य) ३१४।७८
दारिकम्-,n.	(?) ३१९।१२८
दारिद्र्यनिकेतन-,n.	abode of poverty ३०२।२६
दारिद्र्यशाला-,f.	house of poverty; i. e. poor ३७८।५९
दाहगिरि-,m.	■ wooden mountain २९१।४१
दाहपात्री-,f.	a wooden vessel ३१७।१०१
दिग्दार्तामात्रसेवक-,m.	serving only by bringing news from all quarters or directions ३२४।२८
दिवस्मणीय-,a.	charming only for a day ४११।५२
दिव्यव्यय-,m.	(दिवसव्यय) daily expenses ४००।७४
दिविर-,m.	■ secretary, the chief clerk ३०८।१७
दिविररूपिन्-,a.	having the form of a secretary (दिविर) ३०८।१७

- दृष्टानेककामुकः, a who has seen or enjoyed many lovers ३२७।५८
- देवद्रव्यः, n. wealth of gods, offerings given to the gods ३३६।९०
- देवप्रासादादिकः, m. a keeper of the royal palace or temple ३६३।८१
- देवमात्रादिः, a money i. m. belonging to the god or temple
- देवालकरणः, n. ornaments of god statue ३५७।२०
- देवालमहाव्ययमुक्तिः, f. dues to be paid for enjoying or consuming the grain belonging to a temple ४११।८८
- देशभाषादिः, n. local words; words of the ordinary people २९७।१
- देशोपदेशः, m. painting out some circumstances ३९९।११५
- देशोत्सवः, m. local festival २७७।१७
- देहक्षयस्यायिन्ः, a remaining to the end of life ३८७।२२
- देहमलः, m. impurities of the body. ३०१।२२
- दैत्यावतारः, m. incarnations of the demons ३१०।३५
- देव्यजननीः, f. causing poverty २८३।४६
- देशिकः, d. a kind of dance ३२५।४०
- दोषः, m. a blame २७४।१५
- दोषः, m. the three humours of the body; defects ३०३।२४
- दोषोद्योगिन्ः, a. attempting to find faults ३१८।११९
- दौर्गत्यपम्पः, n. poverty and penance or penance imposed by poverty ३४६।१११
- दोषोद्योगदेशनाः, f. wicked advice ३६१।६३
- द्रव्यदेशः, n. name of a country ३३५।१४४
- द्यूतशाला, f. gambling house ३६३।८०
- द्रविणक्षयदीक्षाः, f. initiation in stealing the wealth ४००।२०
- द्रविणवत्करसेवः, n. like a वत्करसेव for money ३४२।७
- द्रविणाधिगमः, m. acquisition of wealth ३८५।१३४
- द्रविणोपायः, m. means of getting wealth ३५४।४६

द्वादशीव्रत ,a	one who observes the द्वादशीव्रत (observance on the 12th day of the first half of भाद्रपद called वामनद्वादशी) ३१७ । १०३
द्वारभञ्जक ,a	breaking the door, n of a demon ३१० । ३१
द्विजवप f	anger towards Brahmin (of महाभारत for this story) ३७५ । ३४
द्विदिविनीत्यवा ,a f	whose festivity lasts only for two or three days ३८३ । ११८

घ

घनधारणपत्रिका f	a document regarding holdings of wealth, receipt for keeping money ४१२ । ९५
घनप्रधान ,a	having wealth as the chief thing ३७९ । ८०
घनमत्त ,a	intoxicated with wealth २७४ । २७
घनवती f	a proper name ३६२ । ७४
घनादानपात्र ,n	the object of getting wealth ३९३ । ८९
घनाधान ,a	(घनवत्) rich ३७८ । ६७
यत्निककामुक ,a	rich lovers ३४० । ५५
घनमाघा f	the north ३१८ । २
घनसत्कार्य n	noble deed in accordance with religion (धर्म)
घातुश्रब्दीय ,m	imitation of humours ३५ । ४०
धातुवादिन .a	an assayer, a metalurgist २८९ । २८
घनुवादिनी f	speaking about the humours of the body
मान्द्विजसुत ,m	a paramour an adulterer and a brahminson ३९३ । ६६
घातु ,m	a paramour ३९३ । ६६
घा परावि m	hoops of grain ३३१ । ९९
घातसहस्र n.	thousand of grains ३१६ । ९५
घात्रीरस .n	juice of the घात्री plant (given to a wet nurse) (of घात्रीफल) or the milk of a nurse ३१२ । ७२

पायक ,m	a washerman ४०१ । ४०
धीधन ,a	having wisdom as his wealth, m wise man ३७४ । २०
घृणहीन m	void of incense ३०८ । १२
घूमवेतु m	a comet N of a demon ३१० । ३६
घूमपिङ्गव n	brown through smoke ३७८ । १०
घृणदासालीन m	engaged in talking to or about rogues ३७१ । १
घृतसहाय a	with rogues as friends ३९१ । ६५
धूलिलिप्त a	covered with dust ३०८ । १३
धूलिपट n	(धूलिपट्ट) a wooden slab covered with sand and used for writing on ३१० । ८८
ध्याननिश्चल m	motionless in contemplation ३६१ । ६१
ध्यानसिद्ध m	siva in meditation ३०५ । ४६
ध्यानारम्भन a	resorting to contemplation engrossed in deep thought ३५० । १३

न

नक्तशित m	eating at night time (of नक्तभोजिन) २७७ । १३
नक्षत्रपत्रिका f	a calender (पत्राण) ३१८ । २१६
नक्षत्रपरावृत्ति f	change of stars, returning of stars ३६३ । ८१
नखराग- m	nail like love ३८६ । १२
नगराचार्य m	(नगराधिपति)—town chief ३३३ । ११८
नगराचित a	earned or obtained in the town ३९५ । १८
नटाग्रते v	behaves like an actor २८८ । ७
नदिसौम m	a proper name ३५७ । १९
नपुंसकप्रकृति ,a	neuter by nature ३०४ । ४१
नपुंसकवशाद् m	scandal of impotency ३९१ । ६५
नयनपीड a	having an eye sore eye soiled ३०४ । ३६
नयनगिरि m	siva in eyes ३०५ । ४६

नरकप्रतिमा-,f	similar to hell	३१८ । १२०
नरकपाल-,m	a guard of hell	३३८ । १३९
नरकशृङ्ग-,m.	as if a thorn amongst men; a wicked man	
नरकशृङ्ग-,a	leading to hell	३१० । २९
नरकसभ्य-,f.	wealth of hell	३१८ । ११८
नरकस्थिति-,f.	residence in hell	३३३ । १२८
ननकीधरातु-,m.	brother of a dancing girl (ननकी)	३३५ । १४२
नर्ममाला-,f.	series of jokes	३०७
नवचीनवामदाह-,n	gift of new china cloth	३९५ । १६
नवदरकारिन्-,a	causing new fears, making new holes while writing	३०५ । ४५
नवदर्शन-,n	first appearance	३५२ । ११
नवनवीन्मुख-,a	inclined towards new objects	३९० । ५५
नवोदयमनोभव a	having a new adhesion in love; during which there is upsurge of passion	३९८ । १
नष्टश्रमाञ्जन-,n	lustreless magic ointment, disappearing or vanishing ointment ?)	२८३ ४७
नष्टश्रमाञ्जन-,m.	a clue, advice as regards hidden articles	३९५ । ९८
नष्टतारका ,a f	with stars disappearing, having lustreless pupils of the eyes	२८२ । १७
नागरिका ,f	a proper name	३५७ । ३१
नानावहारदुषित- a	enraged through failure to keep various appointment	३५७ । १८
नापितवस्तुहस्त ,a-	supported or helped by a barber	३९४ । ५
नापितदूत ,m	the barber messenger	३९९ । ८
नामग्रहणकारिन्-,a	('नी f) causing the continuity of some body's name (by bearing a son to him)	२९६ । २२
नामनिबद्ध-,a	connected with his name	३९२ । ७३
नामपरिवर्तन-,n	change of name	३५९ । ३७

नामाभिधानमात्रज्ञ-,a.	who only knows the names; or signs of the thieves	३६३।८४
नारङ्गक-,m	libertine	३६७।१४
नारंगिक-,a.	love having a sign of an apple; or orange like love	३८७।१६
नासासंश्लेषण-,n.	joining the nose by surgery	
निक्षेपस्यकारिन्-,a.	destroying the deposit	३००।१४
निक्षेपकम्बल-,n.	a blanket to lie upon; or a blanket kept as a deposit	३६३।७६
निगल-,m.	(?) a swallower	४०१।३८
निगीर्ष-,ad.	taking off stealing	३५६।१०
निग्रहभट्टसूत-,m.	the son of a jail superintendent	३९४।१०
निग्रहभट्ट-,m.	the superintendent of the jails	३१४।२०
निजवारा-,m (pl)	one's own life	३१८।११८
निरयस्त्रीय-,a.	constantly intoxicated	३९१।३७
नित्यनैमित्तिकश्चिद्-,a.	destroying all the regular and recurring ceremonies	३१०।२८
नित्यसंताप-,a.	constantly painful; scorching	३८८।३०
नित्याभ्यवृत्त-,a.	constantly annoyed	२८३।४३
नित्याभ्यास-,m	constant practice	३७३।१८
निधनावधि-,ad.	till death	३१८।१२१
निधनैषिन्-,a.	(‘णी. f) wishing for death	३५७।२३
निन्दाप्रवाद-,m.	words of censure	३९३।८१
निबद्धबुद्धि-,a.	with mind fixed; brought under control	३९२।७४
नियमजननी-,f.	the creator of rules; one formulating rules	३५५।५१
नियोगविद्-,a.	one who knows the appointment or occupation	३१६।९७
निगोमिनिबिड-,a.	crowed with officers	३११।४५
निवृत्तप्रतिम-,a.	whose intelligence could give no answer; unanswerable	४०६।४०

निश्चयाय, m	whose body is bound	३९२ । ७६
निर्गट- m	a low grade clerk or officer	४०० । २० } ३०४ । ३६; ४०७ । ४२ }
निर्गुणवाञ्छा-, f.	desire for worthless persons	३८० । ८९
निर्दण्डवन्दन-, n	(?) burnt sandal	३२५ । ३४
निर्दिष्टताराकुसुम-, a	with star like flowers placed	३९४ । २
निर्धामधूमकक्ष-, a	(?) producing smoke without the house (ad to नियोगिन्)	३९४ । २ ३११ । ४३
निर्गुणान्तक-, m	destroyer worthless people	३२३ । २१
निर्मलिकमाक्षिक, n	honey comb without bees; empty honey comb	४०४ । १७
निर्मान, a	devoid of self respect (sch)	३९९ । ३७
निर्वाण-, a	having no check; unrestricted persons	३५५ । ५१
निर्वर्तितकृत्य-, a	who had completed the business	४११ । ९०
निर्वाणदीक्षित-, a	initiated in निर्वाण	२७३ । ६
निर्विकल्पप्रत, n	vow of nonhesitation or nondiscrimination with regard to paramour	३२६ । ५४
निर्विकल्पसुख, a	who had complete happiness	३६० । ४९
निर्विचारसुख-, n	thoughtless or un contemplated intercourse	२८१ । १९
निर्विभाग-, a	uninterrupted	३४३ । ८४
निष्प्राजार्जवचेतस्-, n	having a sincerely honest mind	३७७ । ५७
निशाशेष-, m	end of the night	३५७ । १७
निशीयभोग-, m	night enjoyment	३९५ । २१
निश्चलासत्यनिश्चय-, a	adhering to the firm falsehood	३७९ । ७८
निःशब्द-, a	faultless, without any fault or object	४०७ । ५०
नि शेष रनन्व-, n	state of being pennyles; pennylesness	३९२ । ७७
निश्वाससान्त्-, a	withering with sighs	३५० । १३
निश्वासनिद्रा-, f.	sleep accompanied with deep breathing (sound sleep)	३५७ । २०

निकासनोपाय-,m.	ways or means of driving away	२८६ । ३२
निष्कान्तेवित्त-,a	devoid of wealth	३८५ । १३३
निष्पीतसार-,a	whose wealth has been completely swallowed or sucked out	३९२ । ७८
निष्पुरुष-,a	having no company of a man	२८३ । ४२
निष्प्रतिद्विय-,a.	one who cannot be retaliated	३१३ । ६४
नि.सरव-,a	devoid of magnanimity; character void of creatures	२७५ । २१
नि मध्य-,a	innumerable (M. W.)	३४० । ५०
निह्वकारिन्-,a	expert in concealing	३०० । १४
नीचपाश्या-,f.	begging by a low person.	२८३ । ३५
नीराजदण्ड-,m.	public punishment	३०४ । ३८
नीलराग-,m	love resembling blue colour	३८६ । ५
नुपाई-,a	befitting a king	३५१ । १६
नूपुरीपत्रणाल-,m.	a channel for the excrement of men; drains or gutters	३४६ । ११०
नेत्रनैर्मेघ-,n.	clarity of sight	३४४ । ९८
नेत्ररसाघन-,n.	elixir to the eyes	३८४ । १२ } ३३८ । २४ }
नेत्रपीडा-,f.	eye sore or pain in the eye	३२९ । ८४
नेत्रान्मलसंज्ञा-,f.	a sign with a side glance or eye-corner	३५० । ११

प

पक्षिव्रजति-,a	classified according to birds	३८६ । १२
पंक्त-,m	a proper name	३९७ । २१
पक्षसायिन्-,a	lying in mud	३४६ । ११०
पंचकण्ठ-,a	having five hoods (i. e. five fingers)	३४० । ५१
पंचभद्रामय-,n.	leaving five beautiful things	२९३ । ३२
पञ्चवर्णक-,n.	five coloured (thread)	३४५ । २
पञ्चालधारापठ-,m.	an as'ram at पञ्चालधारा	३६४ । ९२

पञ्जिकाभिष- ,a.	named पञ्जिका	३६३।८०
पटिका- ,f	a little chest, a small basket	३१५।८०
पटला ,f	an ornamental mark on the forehead (गारले in marathi)	२९८।८
प्रायजीवन- ,a	business-man, a trader	४०४।१४
पण्यता- ,f	trade	३५६।६
पण्यदशा- ,f.	vendible stores, state of something to be sold	३९४।५
पण्यवृद्धि ,f	increase in trade	२८१।२३
पण्यानुष- ,n	paying off the charges or fees	३७७।५५
पण्योपनत- ,a	brought or presented for sale	४०४।१८
पतिनपति ,a	missing the lines in writing	३०५।४८
पतत्पुरोप- ,a	voiding excrement (through fear)	३४४।१०
पदमन्दमानुनासिक- ,a	slow in nasal-like speech	३०४।३९
पदमद- ,ad.	slow in speech; low in steps	३०४।३९
पदभुक्तिधन्यकाल- ,m	auspicious time of the release of his post	
पवार्यमहारिन्- ,a.	destroying the meaning of words, destroying everything	३०५।४५
पदालग्नादिद्- ,a	that has inauspicious things attached to the foot	३११।४७
पदस्थ- ,a	occupying an important position	३७४।१७
परगुणीरक्ष- ,a	excellence of other's merits	३०६।२
परदारानुबद्ध- ,a	attached to another = wife, bent upon rending others excessively	२८७।३
परदीपानुदर्शन ,n	observation of other's faults	३२४।२६
परधनवर्ण- ,a.	colour shining or flourishing through other's money	४०५।२५
परनाम्ना ,ad	in other's name	२९१।१८
परपुष्टवन्धु ,m	friend of cackoos	३७४।३१
परबीज- ,n.	another's seed	२९६।३३

परभोजननियमवत् , a	making a rule against परभोजन (taking food at other's house)	४०९ । ७०
परयाचन- n	begging others	३७३ । २५
परमञ्जन , n.	very efficacious ointment	३४४ । ९८
परिकल्पितपुत्रिका- f	adopted daughter	३७० । १३
परिध , m	a bolt, name of a demon	३१० । ३६
परिचुम्बननिदल- a	sturdy while kissing	३८९ । ४२
परिज्ञान n	perception	४१२ । १०३
परिणतष्टुत्र , n	with longing developed	३८८ । ३१
परिवालक- , m	carotaker	३१५ । ८९, ३१३ । ६१
परिहासपुर , n	a town of jokes, N of a place	३५५ । ३
परुषप्रवाद m	harsh words	३९३ । ८१
परुषाचार , m	harsh treatment	३९२ । ७९
परमनिष्फल- , n	ultimately useless	२७९ । ४
परम-निरम a	unpleasant in the end	२८१ । २४
परम तारीमार- m	fatal dysentery	३०१ । २२
पर्वदिन (श्राद्धदिन) , n	an anniversary day	३३९ । ४२
पलाल- , n.	grass	३६० । ९२
पलालदहनशालाक्षपत्रा	sickle like the flames of straw fire	३४५ । १००
पलालबुन्दी , f	straw bundles	३३० । ९२ ,
पलामयन , n	a straw bed, lying in dust	२८९ । ११
पल्लव	(?)	
पवित्रचरित्र- , n	pure charactered	३३२ । ११३
पवित्रतूत्रक , n	the sacred thread	३३८ । १११
पशुपात्रता- , f	state of a hardsmen	३२३ । २२
पशुबुद्धि , n	having an intellect as that of a beast i. e. a blockhead	३७६ । ५२
पशुसकार्य- , n	appearing like an animal	३०२ । २६
पशुसस्पर्श- , m	the touch of an animal	२९९ । ९
पशुपुत्रि- , f.	device of pretending to prescribe wholesome food	३५३ । ३७

पाकोष्मन्, m	cooking fire	३६३ । ७७
पाचय, m	a cook	३३७ । १४
पाणिसंगत, ३.	attached to the hand, similar to hand	३८६ । १३
पाण्डुरस्त्री, f.	(?) = white creeper	३४१ । ६०
पातङ्ग- n	pertaining to a butterfly	३८७ । १७
पातालललना, f.	women of the Patala	३६५ । १००
पा-यावसयपालिका, f.	a female keeper of a tavern (hotel)	३५५ । ३
पारावतदत्तसङ्ग, n	being given a sign by the pigeons, 1 e awakened by the pigeons	३९४ । ६
पामुल्लिपसन्नप, ३.	drinking at muddy tank or pond	२९२ । २४
पाशुषायिन् n	lying in dust, sleeping on ground	२७६ । २
पादराग, m	foot like love	३८६ । १३
पादसबाह्न- n	rubbing the feet, shampooing the feet	२९६ । २३
पादा, m	your honour	३३१ । ९९
पादास्फोटन, n.	kicking with the foot	२९१ । ९
पादोन्तिक, ad	towards your honour	३३१ । ७७
पानभोजन, n	drinking and eating	२७८ । २५
पानभोजनसेवक, m	looking after or (serving in respect of) drinking and eating	३३७ । १८
प्राण्यकन्या, f	a daughter of a traveller	३६३ । ७९
पारदारिक, m	an adulterer	३२१ । १
पारावतराग, m	pigeon like love	३८६ । ११
पार्श्वलोकित्, a	looking side-wards	३४३ । ८७
पार्यंदो भुक्ति, f	the food or possession given to an attendant of God	३१६ । ९०
पिण्तल, n	yellow oil	३०० । ११
पिठिरक, m	(पिठोरक) a pan	३३२ । ११४
पिण्डपात, m	abortion	३६२ । ६६
पिण्डाप्ति, f	obtaining food	३६१ । ६२
विभक्तिदिन, n	(श्राद्धदिवस) day for the dead (anniversary day)	२७७ । १७

पिण्डादिन्-,n.	asking for food wishing for food	३७४।७ } ३४५।१०१ }
पितृग्रज-,m.	going to pitris (father's side)	३५७।२४
पिशाचनिचय-,m.	a group of demons or ghosts	३०९।२५
पिशाचराग-,m.	love of a ghost	३८७।१७
पिशितदेहमन्-,n.	a store house for flesh	
पीतकोश-,m.	having his funds exhausted	१९३।३३
पुण्यपरिपाकेत्-,ad.	through good fortune or fortunately	४००।२६
पुत्रकार्याशा-,f.	expectation for ceremony to be performed by the son	४०५।२३
पुत्रशङ्किन्-,n.	(=नीति) suspicions of a son	३५९।४३
पुत्रार्थमगोरथ-,n.	having a desire for a son	३९२।७४
पुद्गलक-,m.	an arrogant man	३१२।५१
पुराणनिबन्ध-,n.	old and wonderful	३६०।५३
पुराणपुच्छली-,f.	an old harlot	३२४।३१
पुरहारिन्-,n.	destroyer of the city i. e. god śiva	३०८।७
पुष्पकाल-,m.	the time of blossoming i. e. the spring or (?) time of worship; summer	३४३।८६
पुष्पदर्शनस्तान-,n.	adolescent after the mensesful period	४१२।१००
पुष्पधूपवादिभूरिरीरमलोन्नमत्-,n.	having a strong greed for the rich fragrance of flowers and unguents etc.	३८८।३३
पुष्पमही-,f.	region or area full of flowers	३५४।४५
पूजाधर-,m.	worshipper of a temple	३७१।३
पूजापुरस्सर-,n.	preceded by homage	३७२।२०
पूजामात्रपरिग्रह-,n.	accepting only worship or praise	३९०।५१
पूजासम्पन्न-,n.	ready for worship	३६५।१०४
पूर्णपाणि-,n.	full of money or other things obtained as bribes	३१५।८३
पूर्णवर्णमुवर्णवत्-,n.	having pure or the best of gold ornaments	३५६।८

पूर्वविभवः, a	full of prosperity	४१९ । १२०
पूणिकः, m	a proper name	३५६ । ८
पूर्वरगयोग्य, a	fit for the previous stage	४०१ । ४३
पृथुबलकलापः, a	having big side locks	३९७ । ३२
पुष्पप्रवासः, m.	long sojourn	३९३ । ८२
पुष्पमोक्षभूरिख्यः, m.	great expenses (large amount of money) for the purchase of many things	३९४ । १०
पुष्पवासः, a.	panting	३४३ । ८७
पुष्पसाहसः, a.	demanding a great dare	४०६ । ३३
पेशकरीः, a.	having a compassionate mind; kind hearted	३७२ । १३
मैशुयमातृकाः, f	magic formula	२७५ । २२
पौष्पिकः, m	a seller in flowers (a flower man)	३४२ । ४४
पौष्पिकम्	(?) flower money i. e. remuneration for favour	३४२ । ७४
पौष्टिकीः, f.	(?) belonging to one of the nourishings	
प्रकटनरकरः m	open thief, open rogue	३१० । ३५
प्रमाणानाः, f.	clear quarters; the east	३९८ । १८
प्रविशः, n	moved with compassion; moist; swented (rotten in prison) (M. W.)	३४४ । ९५
प्रधीनवितः, n	whose wealth is lost i. e. poor	३९३ । ८६
प्रभूरमरमदः, a	having a great envy; excessively jealous	३९२ । २२
प्रचुरलाभः, a.	plentiful gain	३५१ । १५
प्रच्छन्नसुरतः, n.	secret intercourse	३९१ । ६३
प्रच्छन्ननेहजीवितः, a.	regarding concealed love as his life	३८९ । ४३
प्रजोपसर्गः, m.	calamity amongst the subjects	३०७ । ४
प्रज्ञावदः, m.	a particle of intelligence or wisdom	३७५ । ३५

प्रज्ञादरिद्र १	pool in intelligence, pool talented, weak-minded	४०७ । २१
प्रणानिष्कपं m	the chief out-drain	३०० । १६
प्रतापपुर, n	N of a town	३५७ । २१
प्रतीपचारिन्, a	behaving in a contrary manner	२८४ । ६
प्रत्यक्षलक्षण, n	obvious sign	३७७ । ५८
प्रत्यन्तविषय, m	neighbouring country (place)	३६२ । ७४
प्रत्यासत्, a	(प्रति+आ+सद्) (verbal past passive participle) seated, come, approached	३५८ । ३५
प्रत्युत्तरार्हं n	fit to be answered	३०६ । २
प्रथमपुष्पिता a f	having menses for the first time (mense sweating for the first time)	२८१ । १९
प्रथमयौवन-१	one in early youth	३०६ । २
प्रथमकौतुक, n	initial curiosity	३६० । ५५
प्रथितस्थान n	a place of prestige	३११ । ४६
प्रघनपत्रक, n	list of valuable goods	३३१ । ९७
प्रबलवत् a	very strong	३२१ । १४६
प्रपुराण, १	very old (M W)	२८२ । ३५
प्रभातचारिन्, a	walking in the morning	३९५ । १८
प्रभातवेला, f	morning time	२८२ । ३७
प्रभुभक्तिकृन्, a	devoted to some god	३१२ । ५७
प्रभूतप्रसरत्क्व, a	talking at great length	३८९ । ४२
प्रम्लाननयन, a	having faded eyes	२८३ । ४६
प्रयत्नविभव, m	wealth of efforts, great efforts	३५२ । २२
प्रलयकारिन्, a	causing destruction or ruin	३३४ । १३४
प्रवादप्रणयिन्, a	believing in rumours	३५९ । ४६
प्रवाससक्ति a	attached to travels	३६९ । ३०
प्रज्ञातरागानलशीतल a ca m	on account of the love fire having been cooled down	३९२ । ७५
प्रज्ञा तार्ति, a	soothing all pain	३८८ । २७
प्रग्वनूरकोपा a f	furious disorder of the humours	furious

	anger at the time of delivery	३७१।६
प्रसवदिन-,n.	day of delivery	४१२।१०१
प्रसवहृत्यौवना-,a.f.	whose youth has been destroyed by delivery	४१२।१०२
प्रसिद्धायतन-,n.	well known sanctuary	२८३।४१
प्रस्तावयजित्-,a.	without talking, without making any reference	२८९।१९
प्रहृयनीयत्-,n.	bent on ridicule	४०६।३३
प्राक्षु-,a.	strong	२९३।४१
प्राग्जन्मसम्बन्ध-,m.	relation of the former birth	४०९।६४
प्राग्भार-,m.	presents	३६२।७०
प्राणहृत्-,n.	taking away life; a killer	३१३।६४
प्राणाचार्य-,m.	a physician	३२८।७४
प्राणिनामन्-,n.	called प्राणि	३८९।४४
प्राणिप्रेक्ष-,n.	named after various animals	३८६।११
प्राप्तवत्-,n.	reaching the place	३२४।७७
प्राप्तलाभ-,n.	getting benefit; getting wealth	३९१।९६
प्रायकुत्-,a.	starving	२९३।३१
प्रायतपोमि-,ad.	with penances; crusing death of	३०५।४८
प्रायस्थ-,a.	(प्रायगत) approaching death	३२८।७१
प्रायस्था-,a.f.	about to die	३२८।७१
प्रायस्थसलीकार-,m.	ill treatment given to those approaching death	३१५।८४
प्रायस्थान-,n.	death place	३१३।४१
प्रासादपाल-,m.	a palace guard	३५७।१९
प्रासादपालता-,f.	the keeping of the palace; a palace keeper (चीसीदार)	३३९।१४३
प्रेक्षण-,n.	a show; spectacle	४१३।२१
प्रेतार्थप्रतिग्रहन्-,a.	receiving money for obsequial rites	४०१।३३

प्रेमशालिन्, a	shining through affection १. & affectionate	३९१ । ६२
प्रोक्षिष्वस्तनी, a f.	having her breasts thrown out	२८२ । ३६
प्रोदितयोपित्, f.	wife of a man dwelling abroad	३५० । १३
प्रोडाभिलाषिणी, a f.	longing for an adult, desirous of an adult person	२८० । १६
प्रोडोत्साह, a	having great enthusiasm	३५२ । २४

फ

फट्कार, m	flapping sound	३९० । १३७
फल, n	wealth	३०४ । ३८
फलाशन, a	eating fruit	३९१ । १५

ब

बद्धमुष्टि, a	having his fists closed	३८९ । ४४
बन्धकीभोजकारिन्, a	giving enjoyments to a courtesan	२८५ । २१
बन्धकीशिक्षा, f.	advice given by a harlot	३८९ । १
बन्धनपाल, m	superintendent of prisons	३६० । ४९
बन्धनप्रोथ, a	fit for being tied or bound	४०५ । २०
बधुनिघन, n	death of a relative	२८२ । २९
बधुत्सार, m	a proper name	३५८ । ३०
बन्धुमुद्, n	fight amongst the relatives	३५७ । २३
बध्वेश्वरम्, n	house of a relative	३४५ । १०६
बद्धनेत्रपटा, a f.	having eyes tied or bound with a cloth (for ceremonial purposes)	३८० । ६६
बम्बा, f.	a proper name	३६४ । ९२
बहलप्लीविन्, a	spitting frequently, ejecting much	३२२ । ११
बहिर्वेशगत, a	gone outside his native region	
बहुभ्रमन्, a	having a full inside	३९० । ५२
बहुचर्णकतान्मूलदग्वास्थ, a	with his mouth burnt (scorched) with	

a तम्बूल containing excess of chunam (चूर्णक)

३५८ । १८

बहुतराक्षती-, a f having many marks on the body (वेष्टा)

having weights of high dimensions (?)

(balance)

३५५ । ५०

बहुबाहु-, a, having many hands; doing wicked notions

३०९ । २३

बहुभक्ष्याशिन-, a eating too much rice

३२७ । ६३

बहुमाय-, a, having many tricks

३०९ । २३

बहुमुख-, a, having many mouths i e. flattering very much

३०९ । २२

बहुवर्ण-, a, multi-coloured

३८८ । २८

बहुवैभवं -, a causing a great illusion

२९७ । २

बहुसत्त्व-, a, possessing great wealth

३५८ । ३२

वालकंजाली-, f (?) approaching young men (वाकपा. कक to go १४)

२८४ । ९

वालमूख-, a child faced; looking like a child

४०४ । ८

वालसंगम-, m. intercourse with a young boy

३९९ । २१

विन्दुसार-, m. proper name

४०१ । ३५

विलसाह-, n giving information of the cave; knowledge of the pit, विलम् (?) a mine

२८९ । २७

विलसिद्धि-, f. supernatural power to enter a hole

३६५ । १००

विलम्बवृद्ध-, m. (?)

३२५ । १३

बीजाश्व-, m. a stallion

३२६ । ५२

बीभत्साचारवैरस्य-, n unpleasantness on account of scornful conduct

३९० । ५३

पुद्गलिक-, m. buddhist rustic

२९३ । ३७

पुद्गलम्प-, a obtainable by talent or skill

३७३ । १९

पुद्गलभव-, a produced by intellect

३८९ । ६

पुद्गलविभक्त-, m distinction of talent

४१५ । १२७

युसरजस ,n	straw dust	३०६।१
वृत्ती ,f	a seat for an ascetic	३१५।८०
ब्राह्मणवादिनी m f	professing to be a brahmin	३६४।९३
ब्राह्मणक्षय m	destruction of brahmins	३४०।५३

भ

भयनगोत्रम् . m	balls of cooked rice	३४५।१०५
भक्तपानीयवाञ्छित् ,a	desiring for boiled rice and water	३०८।१३
भक्तिविवादवर्त्त ,n	nature contrary to devotion (विवाद=विसवाद)	३९२।७१
भक्तित्तमम् ,n	born of devotion	३४३।७९
भक्ष्यराशिस्तान्त्रित् ,n	full of hundreds of heaps of food	३८१।९९
भगमुल्ल n	(भगाय) whose mouth is used as uluva	३३७।१५
भगवत्पाद n	having auspicious feet	३१७।१०९
भगवत्पत्नी ,f	(भग) ulva	३३८।३१
भगाङ्क m	marks of uluva N of Indra	३७४।३२
भगापान n	sucking or licking of female organ	३३३।१२३
भगाचतकले a	(?) (writing) like or similar to that done in worshipping भग (siva)	३०५।४३
भग्नदन्त ,n	having the teeth broken (broken toothed)	२७५।१८
भग्ननिगड ,n	one whose fetters are broken	३६०।५२
भग्नस्रापट ,n	who has used a broken pot for a seat	३२०।१६८
भग्नमुख n	with his face hanging down, with a drooping head	२९२।२४
भग्नव्यथ n	who has lost (appressed) the agony	३१०।३१
भग्नदण्ड ,n	having the armlets broken	३९५।१२

- भटपुरुष-*m.* chief servants or soldiers ३१० । ३७
 भट्टभगवतादित-*a.* who was requested by the wise and devotees of vishnu ३१५ । ८३
 भट्टभोजकघाट-*n.* a *ghat* in which learned men are fed ३०५ । ५०
 भट्टव्यय-*m.* remuneration given to a learned man (a bard) २०७ । २३
 भद्रादय-*n.* the temple of the goddess; the house of भद्रा ३१५ । १०
 भद्रभाषाज्ञ-*n.* conversant with the language of the actors (भद्र) or conversant with rules of भद्र ४०१ । ३७
 भवभैरवी-*f.* in terror (भैरवी) to the whole of the world ३५५ । २
 भस्मभूष-*n.* ornamented with ashes ३८९ । २८
 भस्ममुष्टिहतमूक-*n.* in whose head the lice have been killed with handful of ashes ३०५ । ४७
 भस्माङ्गी-*a. f.* whose body is besmeared with ashes ४१३ । ११२
 भस्माक्षयप्रतिपान-*n.* named भस्माक्षय ३०९ । २५
 भस्माङ्ग-*m.* N. of s'iva; one whose body is besmeared with ashes (M. W.) ३०३ । २७
 भागसन्तोष-*m.* satisfaction regarding his spheres ३१५ । ७७
 भाटनागीदण्डोदक-*a.* for whom a horse has been brought on hire ३१८ । २१४
 घोद-*m.* horse, भाटनम् (hire; wages)
 भागीकृत्य-*ad.* dividing; making a division; sharing २९३ । ३९
 भाटी-*f.* earnings of a prostitute २८० । १७
 भाण्डारि-*m.* lord of vessels; a vessel merchant ४०८ । ५९
 भाण्डालाघ-*n.* foremost of the vessel shops ४१० । ८४
 भाण्डोपकरण-*m.* pots and ornaments ३१८ । ११३
 भारत-*m.* hard labour ३२३ । २२

भारिक- m.	a porter; a carrier	३२७। ५७
भारिका- f.	a female carrier	३१९। १२३
भारिकम्- n.	a load	३६४। ९१
भोकारपाट्मिग्रहति- n.	one who has given a kick with heels	३१८। ११४
भावपरीक्षा- f.	test of feelings	३८५। ३
भावविद्व्यभिधाना- n.	who had assumed the name भावविदि	३६३। ८५
भीषणाकृति- n.	having a terrible appearance	३७१। ६
भिक्षास्पद- n.	receptacle of begging	३६१। १२
भिक्षाभक्त- m.	cooked rice obtained by begging	३६१। ६०
भिक्षाभक्तार्पदायिन्- n.	who gave half the cooked rice obtained by begging	३६१। ५८
भुक्ताफल- n.	whose wealth has been enjoyed	३०४। ३८
भुवतोऽग्नित- n.	enjoyed and left	३६८। १८
भुवतोत्तर- n.	after eating	३४२। ७६
भुजग- m.	a proper name	३६०। ४९
भुजिष्याभवन- n.	house of a prostitute	३९३। ८५
भुवनजयिन्- n.	conquering the whole world	३९२। २४
भूतप- m.	(?)	३५७। २७
भूतराग- m.	love resembling ghost	३८६। १४
भूतशंका- f.	fear of ghosts or demons	२८२। ३८
भूतावेश- m.	demoniac possession (M. W.)	२८३। ४७
भूपभय- n.	fear of the king	३५८। २०
भूमिका- f.	a proper name, a place	३५५। ३
भूरिभूजप्रयोग- m.	many documents	३५९। ३९
भूजंश- n.	one who knows the written documents (भूजं)	३१०। ३२
भूजंशट्ट- m.	a person in charge of documents; a record keeper	३३४। १३३
भूजंशदा- f.	a leather bag for keeping the written documents	३१७। १०९

- मूर्जमाण्डादिक-, a. documents and pots etc. ३२८ । ७६९
 मूर्जयोजन-, n. arrangements for documents; modifying
 written document ३१९ । १३०
 मृषणलुब्ध-, n. greedy for ornaments ४०६ । ३९
 मृगशुङ्ग-, a. m. a sacred mountain in the Himalayas;
 having a high peak २८६ । २७
 मृगतिष्ठित-, n. humming of bees ३९८ । ५
 भूतधर-, a. one who has carried or acquired his
 dress २२७ । ५६
 भैरवसौम-, m. a proper name ३६१ । ५८
 भोगभ्रष्ट-, a. devoid of pleasures ४०७ । २१
 भोगविध-, n. a partner or a companion in enjoyment
 ११६ । ९
 भोगविध-, m. a proper name ३६० । ५३
 भोगवञ्चन-, m. cheating of enjoyments ३७६ । ५२
 भोगविरतिवाम-, n. with desires for great enjoyments २१७ । १५
 भोगाग्नोद्भव- , m. the bees in lotus in the form of enjoy-
 ments ४०० । २४
 भोगार्ह-, a. deserving enjoyment or pleasure (M.V.)
 (० f. गगार्ह ३८४ । १२३)
 भोगावहार-, m. avoiding of enjoyments ३७६ । ४६
 भोजनपानैकसेव-, m. mainly addicted to food and drink
 ३०२ । २७
 भोजनवैपुल्यप्रसक्ति-, a. desiring for food and sexual intercourse
 ३७८ । ६६
 भोजनप्रतिग्रह-, m. acceptance of dinner ३९२ । ३०
 भोजन-, n. festive dinner
 भोजनप्रद-, n. (भक्ष्यप्रद) food giving ३८७ । ९९
 भ्रमण-, a. causing confusion; going round ३०४ । २८
 भ्रमण-, a. called confusion ३८७ । १७
 भ्रष्टमांस-, n. roasted meat ३११ । १२७

अष्टाधिकार, n	fallen from a high position who has lost his authority ३४५।१९
अव्यारव, a m	void of residence, who has lost his residence ३०८।१३
भूजगुण, n	protected with documents ३१०।१४
अभर- n	pertaining to a bee ३८७।१७

म

मगल, m	a proper name ३६१।६५
मठक्षय m	tuberculosis for the मठ, destruction of the hermitage २९३।३४
मठचट्ट, m	(?) a man eating voraciously in an आश्रम a voracious man २९४।४५
मठतपस्विन m	an ascetic of a hermitage, an ascetic of a cloister ३०५।४८
मठदशिका m	residing in a मठ ३२५।३६
मठरक- m	a proper name ३७५।३८
मठरमणान, n	cemetery in the form of an asrama २९४।४२
मठिभट्ट m	a priest in charge of a मठ ३९९।४१
मणितमसुद्ध, n	produced from jewels ३८६।६
मण्डकारिन्, n	wishing for (desires of) licetgruel ३४१।६२
मण्डलशुक्लनामन	a named मण्डलशुक्ल ३९५।१२
मण्डलशिला f	teaching of the group or multitude ३९१।६३
मगल m	a proper name ३९५।१२
मतिभ्रम m	loss of intelligence ३९०।५७
मतिभर a	completely intoxicated ३४३।८०
मदशीण्ड a	(?) intoxicated with liquor kind of liquor ३३६।७३
मद्यवट, m	(मद्यकुम्भ) a liquor vessel ३३१।१००

- मद्यध्वजित्, a. rolling or tottering; faltering on account of liquor ३३३। १२२
- मद्यराग, m. wine coloured; love resembling wine ३८७। १६
- मद्यसमृद्धिः, f. excessive wine; excess of wine ४०७। ४७
- मद्यमिषप्रिय - n. fond of wine and meat ३२८। ६७
- मद्यपुष्पवाहिन्, a. carrying a pitcher full of liquor ३९५। १४
- मद्यघटः, m. a pot of wine ३१३। १२४
- मद्यपानकेलिः, f. sport of drinking liquor or honey ३९४। ३
- मद्यलुब्धः, n. coveting for liquor ३६८। १०
- मनुजयमन्त्रः, n. a path traversed by human beings ३७५। ३४
- मन्त्रव्यूहः, a. (मनोहारिन्) stealing; (captivating) the mind ३८०। ८५
- मन्त्रगुस्तिकाः, f. a booklet containing मन्त्र-स ३५७। ११०
- मन्त्रवशः, f. wealth or abundance of charms (मन्त्र-ब) ३४२। ७४
- मन्त्रमुद्राः, f. secret seals ३५५। ५१
- मन्त्रमत्तः, n. intoxicated with love ३८१। १
- मन्त्रपातिन्, n. wounding mortally ३०९। १९
- मन्त्रविषागः, a. having the body besmeared with dust ३२०। ११९
- मलवपत्रः, n. (?) dirty marks of tattoos; a dirty paper २९१। १०
३२५। ३६
- मलवपत्रमुद्राः, a. carrying a मलवपत्र ३२९। ८३
- मलपूजः, a. full of dirt, dirty २७९। ३०
- मलिनवस्त्रः, a. having a dirty cloth २७४। १५
- मलपुत्रः, m. a pupil of the मल २९३। ३५
- मलिकाः, f. a proper name ३९५। १९
- मन्त्रिभाण्डः, n. ink pot ३२०। १३८
- मन्त्रिहीनः, n. void of ministers ३१४। ४५
- मन्त्रिपुत्रवपत्रः, n. a pen besmeared with ink ३०९। २४
- मन्त्रिपुत्रवपत्रः, a. having the body besmeared with ink ३०९। २१

मयीविषय ,m	a drop of ink	३३४ । ३३०
महत्तम- ,a	the great man	३१३ । २१
म कोप- a	having a very great anger, highly angry	३१३ । ६४
महामणिगुरु- ,a	precious (rich) on account of excellent jewels	३७४ । ३२
महामत्सर- ,a	greatly envious	३०६ । ७८
महामायामयकल ,a	full of deceitful acts	३७९ । २
महाराग ,a	having great love	३८७ । १७
महार्घहस्तवणिज्- ,m	a merchant doing business in precious jewels	३९७ । ३१
महाविट m	chief keeper of prostitutes	३९५ । २१
महीमण्ड ,m	a jester, a basoon on earth	३१० । ३४
महीभारपरिवह- ,m	the assumption of burden of the world	३७३ । २५
महत्तना- ,f	a proper name	३५६ । १३
मगिलवस्पृहणीयता	f desire for suspiciousness	३८० । ८४
मज्जितराग ,m	love resembling मज्जित	३७६ । ४
माद्य n	wine pertaining to liquor	४५९ । ३९
मायक- m	a proper name	३५९ । १४
मायतगग ,m	love resembling the mind	३८६ । ९
मायागता मानिनी- ,a	f assuming the form of respectable ladies	३६४ । ९२
मायानिवास ,a	full of tricks, abode of tricks	३२३ । ८२
मायाविषाविन् ■	(मायाविन्) acting with the help of mystic power	३०८ । ७
मायूरराग ,m	peacock like love	३८६ । १२
मायूरगान् ,f	a shoe having the shape of a peacock, ■ shoe studded with peacock feathers	३१९ । १९४ ३५९ । १३४

मारुतिः, a	(मारजित्) N of s'iva; a proper name ४०२ । ४०
मार्गपतिः, m.	a road inspector ३३६ । ९७
मार्जनरेणुः, m.	washing powder ३०० । १५
मार्जारजिह्वा, af	having a cat-tongue; proper name ३९६ । २२
मार्जारलोचनः, a.	(मार्जारी) having catlike eyes ३७१ । ७
मासमासवाचिन्, a.	lasting only for a month ३८९ । ४४
मातरिरागः, m.	catlike love ३८६ । ११
मासमूलः, m.	monthly wages, or salary ३२५ । ३७
मासवेतनः, m	" ३२६ । ४४
मासवृत्तिः, f.	" ३३१ । ९८
मासास्तवतिनी, a f	lasting for a month
मण्डलविद्याः,	(?) mass education ३६१ । ६३
मित्रव्यपिन्ः,	desiring distribution of friend or the Sun ३८८ । ३०
मित्रमन्दिरः, m.	house of friends ४१८ । १२३
मित्रावलः, m.	dependent on friends ३९६ । ६०
मीढिमात्राः, m.	having pupils the eyes closed, in which stars have disappeared ३९४ । १
मृदुलः, a	a proper name ४०२ । ४०
मृदुदिवाः, f.	a seller of birds; a proper name ३६३ । ८१
मृगबुधनः, m.	contraction of mouth; i. e. without opening the mouth ३०० । १८
मृगवत् (१६), a.	(??) basket faced ३३७ । २१
मृगमुखापिपतिः, a.	existing only in the pleasure of mouth (i. e. talking) ३८९ । ३९
मृषात् मृषोः,	enjoys with the fools ३८९ । २३
मृगवत्पट्टः, m	a piece of cloth tied round the head (मृगवत्पट्ट) (मृगवे in marathi ३१७ । १००
मृगवत्पट्टः, m.	two measures of मृग (मृग pulse) १११ । १७०
मृगमृदिः, a	market with seal, sealed ४०९ । ६६
मृदिगुणः, m	fruitful ३९५ । ३८

मुष्टिप्रदः, a	giving by handfuls ३९६।२१	
मुष्टिमानेन, ad.	measured with one fist; fistful २७७।१६	
मूहृतमोहनः, n.	causing a swoon for a moment ३६६।१०२	
मूहृतार्धः, m.	half a moment ३९४।४२	
मूहूर्तविघ्नः, m.	momentary obstacles ३९५।१६	
मूत्रविरोधः, m.	obstruction in urine; garudal (मूत्ररुधा in marathi) ३०१।२४	
मूर्खलः, m.	a foolish rogue २७५।१८	
मूर्तिस्पर्शः, a.	touching the body or the image १९७।३१	
मूलदिविरः, m.	chief secretary; chief clerk ३१९।१२८	
मूलपट्टरुपः, f.	a river of earnings; source of getting money २८५।१४	
मूषामुषः, m.	having the mouth of a crucible ३०१।१९	
मृगवतीः, f.	a proper name ३५८।२८	
मृगवानिर्गतः, a	gone out for hunting ३५३।३८	
मृतकाशीवः, n.	(मृतमण्डोचम्) impurity contracted through the death of any one २७७।१७	
मृतकोद्धारः, m.	uplifting of the dead ३०५।५०	
मृतजीविन्, a	living on the dead ३२४।२४	
मृतभोजनः, n.	food offered to the dead (घातभोजन) ३२९।१७	
मुदगीवरः, m.	a proper name ४००।३५	
मेघापातः, m.	drought (दुष्काळ; अवर्षणम्) ३६३।७५	
मेघश्रीहानुकारिन्, a.	(?) resembling a strong sport ३१३।९३	
मेघनिरसः, n.	the top of the mountain मेघ ३७४।१२	
मेलाः, f.	black substance used in writing ३०५।४५	
मेलकलमङ्कारभारमलयः, a.	(?) having a dirty bag full a big load ink and pens ३९४।४०	
मेघप्रदः, a	giver of rains; a proper name ३९५।१७	
मेघमतिः, n.	a block-head ३९३।३२	
मेघमुग्धः, a.	silly like a ram ३७७।५३	
मेघरागः, m.	enjoyment of eating a ram ४०७।४६	

याञ्चाविकार-,m.	quarrels over asking demands (for fees)	३९३।८१
युक्तकृत्-,n.	(युक्तकर्मन्) doing proper actions	३७३।२७
युगवाहन-,n.	a coachman or a driver	४०१।३८
यूकाङ्ग-,n.	full of lice	३०४।३६
योगपट्टक-,m.	a cloth thrown over the back and knees in meditation	३१८।२१२
योगा-,f.	a proper name	३९६।२५
योगबह-,n.	bringing out union	३९६।२५
यौवनमर्ग-,m.	loss of youth (cf. यौवनच्छेद)	४१८।२११
यौवनवास-,m.	a day of youth	३५४।४०
यौवनमहाय-,n.	a friend of young age i.e. a helper	३८३।५१९

र

रक्वलीव-,n.	intoxicated with liquor	३३४।१३६
रक्तापरक्वता-,f.	attachment and non-attachment	३९१।६१
रक्ताविरक्ता-,n.	attached and indifferent	३५३।३४
रंगप्रेक्षणमाल-,m.	boys looking at a theatre (रंगप्रेक्षण)	४६३।८२
रङ्गाभ्यङ्ग-,n.	besmearing with colours or coloured powders	३५९।४४
रञ्जनकर्म-,m.	course of pleasing	३७७।५७
रण्डा-,f.	a slut	३३७।२२
रण्डाप्रिय-,	dearer to a slut; lover of a slut	३३९।३६
रसमावायिन्-,n.	longing only for sexual intercourse	३८८।३५
रतिस्पृष्टीकार्म-,n.	touched by way of intercourse	३७७।५४
रतिकाम-,n.	desirous of intercourse or (amorous enjoyment)	३३८।८६
रतिवाटव-,m.	a stallion in love	३६९।३७
रत्यन्तविमुख-,n.	in different or disinclined at the end of intercourse; with faces overturned	३८८।३७

रसायनिन्-	an alchemist	३३७ । २७	
रसायन	"		३३७ । १७
रतिचित्रमहोत्सव ,m	an orgy of amorous enjoyments	३४३ । ८४	
रतिविक्रय ,m	sale of sexual intercourse (cf मधु विक्रय)		२८५ । १५
रतिमुख ,n	pleasure of sexual intercourse	३३८ । ३१	
रभसरस-	desire to be impetuous	४०४ । ८	
रमणस्थल ,n	(रतिमन्दिरम्) a place of enjoyments	३७७ । ५९	
रविशाय ,m	lover resembling the sun	३८६ । ७	
रत्नासिद्ध	reverting to the tongue	३८६ । ८	
रागजलुप्रसक्त ,n	attached with lac in the form of love		३९३ । ८३
रागबन्ध ,n	suffering from love	३२२ । १२	
रागवेला ,f	limit (time) of love	३६० । ४७	
राजावर्तमणि ,m.	the best jewel	३९८ । १५	
रात्रिभोग ,m	night pleasure night enjoyment	३७६ । ४४	
रात्रिबुद्ध- n	enjoyment during night	} ४०१ । २ ३९४ । ४०	
राहुच्छाया f	the shadows of राहु		२८४ । ६
राक्षसाकृति ,f	having an appearance of a demon	३३२ । १०८	
रामायण ,n	the great epic, the ways of beautiful women i e the prostitutes	२८५ । १५	
रागमहाव्रत-,n	first great vow of love	३७१ । ८	
रागविभाग- m	classification of love	३८५ । १	
राजद्वारप्रकार ,m	(?) free or open to the public having com- pound walls along the main road	३९४ । ६	
राजराजिधन n	money belonging with king	३४४ । ८८	
राजरव्या-,f	the main road	३९४ । ९	
रात्रिभाग्य n	enjoyable at night, night lover	३९४ । ८	
रात्र्यर्थ- m	midnight	} ३४४ । ८८ ३४३ । ८४	

राशिप्राग्दर्शनम्, m	one who shows the path of stars and an astrologer ३१२ । ५२
राहुराग, m	lover resembling राहू ३८९ । ८
रिक्तहस्तः, m	one who has no money in hand; empty Landed ४०४ । १५
रीतिराग, m	love resembling bell colour रीति, (bell metal i ० काश्य) ३८० । ६
रुतकारित्, a	causing a sound २९८ । ३
रुधिरसत्ता, a	called रुधिर ३८७ । १८
रुद्रपुत्रः, a.	having beauty, beautiful ३९३ । ८६
रुपशिवः, m.	s'iva in appearance ३०५ । ४६
रेवकः, m	a proper name ४०७ । २०
रुगचन्द्रः, m	a proper name ४०१ । ३६
रोगघरः, a, m	carrying or preserving = disease; a proper name ३५३ । २१
रोगातिः, f	sufferings caused by diseases; २८३ । ४७
रौप्यमालान्तम्, ad.	filled with the garland of hair ३५० । १०

- लब्धशक्तिः, a. one who has acquired strength ३४२।७४
 लब्धस्थलः, a. occupying a place ३७०।३३
 लब्धाधिवासक्षयकारिण्युज्ज्वलः, a. dry on account of being withered
 after being used for fragrance ३९२।७८
 लम्बमानतनुः, m. with body hanging ३८१।१००
 लम्बमानमुखी, af. long faced; discontented ३७१।४
 लक्षणसरणी, (?) a path leading to a salt mine ३६४।९१
 लक्षणहीनः, m. not having salt in the house २७६।८
 लाक्षाराम, m. love resembling lac ३८६।४
 लाभलवोद्गतिः, a. arising out of slightest profit २७८।२४
 लाभ लोभः, a. averse for gain ३७९।३६
 लाभान्, m. amount of gain ३२९।८४
 लालनयोग्यः, af. fit to be fondled ३९८।१९
 लालटः, a. existing on the forehead ३६६।१०६
 लालपूर्णः, a. full of saliva ३९९।१०
 लालिन्, a. running saliva; slobbering ३२१।९५
 लालस्यः, a. having mouth full of saliva ३७७।२९
 लीलायलम्बिन्, af. (ली) resorting to pleasures ३५८।३६
 लीलाशिवः, m. pretending to be s'iva ३९४।९
 लुटिः, f. plunder ३५९।३९
 लुब्धचेतस्, a. covetous minded २७९।३५
 लेखपत्र, a. letters, records ३११।८२
 लेखाधिकारिन्, a. keeper of records ३१४।७४
 लेखकोऽध्यापः, m. (?) the chief writer ३१४।६७
 लेखसतद्वयः, n. two hundred writings (letters) ३१८।७९
 लेखसंस्कारः, m. refinement of writing records ३१४।७४
 लेख्यसुटीहस्तः, m. having a box of documents in hand
 ४०८।५३
 लोकोपहासः, m. ridicule of people ३०६।५२
 लापिका, f. a kind of sweetmeat ३३२।१०९
 लोभवसति, f. abode of greed, greedy ३९७।३१

—व्याख्यानम्)

लोहपिण्डवद्विभक्तम्	,n hardness as that of a lump of iron	३९२ । ७ ।
लाहुराग ,m	love resembling iron	३८६ । ६
लाहितमम्बल ,m	red blanket	३९८ । २२१
लोहितानन n	having a red face	३८८ । २९
लाहितासव m	red wine	३२७ । ६३
लैल्यनिग्रय ,m	abode of greediness	३४५ । १०१

वर्तवृत्तनयना—*at* having eyes besmeared with collarium
(वर्त) २८३।८४

वर्मदत्त—, *m* a proper name ४०२।४०

वर्षहित—, *n* anniversary day of a temple ३४१।६३

वर्त्तविरासपङ्कटवृद्धसाय *m* having old age manifested through
particular wrinkles ३९६।१५

वदययोग—, *m* (वशीकरणयोग) tame tricks ३२४।२९

वशीकरणयोग—, *m* tame tricks २८२।३९

वशीकरणचूर्णक—, *n* powder for bewitching (वशीकरण) ३४०।५५

वदयप्रयोगत— *ad* balm of (वशीकरणप्रयोग) ३९०।५४

वसाकण—, *m* a particle of fat ३८२।१०५

वस्त्राञ्चलप्राप्तिन—, *n* catching the skirts of cloth ३९०।४८

वस्त्रालकरणेक्षित—, *a* desirous of cloth and ornaments
३१७।१०५

वश्यञ्जान—, *n* ointment for bewitching or subjugating
३५०।६

वर्तिहृपात्र *n* a fire vessel ३४१।१०९

वाक्यप्रपञ्च *m* the entire phenomenon of speech, the entire
expanse of speech ३६५।१०३

वाक्प्रवीण *ad* expert in speech ३१६।३

वाक्यनमन्य *m*, coordination of speech or sentences ३०४।४०

वाटापेटववारता *f* (?) the condition of a garden basket which is
used by a number of persons by turns
३७०।३३

वातञ्ज *a* vry (U W) ३४२।१

वा मत्वजननी *f* mother or source of affection ३७७।६३

वातभोजन *n* having food vomited २८६।२३

वा-तासय— *m* vomiting the liquor २९९।१३

वायक *m* a weaver ३३७।१४

वायुग्रस *a* wind swallower : = serpent ३१४।७४

वारकलह *m* quarrel for turns ३६८।१५

वारविग्रह m	missing the turns ३७० । ७०
वारविग्रह m	avoiding an appointments ३९५ । १८
वारियानी f	a water container ३९६ । ९८
व रियत्र m	water session (पाणपोई in marathi) ३९३ । ८२
वारोन्वित n	losing his turn ३७० । ३३
वार्यामी f	a water container ३९६ । ४
वापसहस्र u	extending over a thousand year ३०८ । १०
वासरयन्त्र	a lover visiting a prostitute during day ३९४ । ९
विप्रयवर्षा f	talk of sale ४१२ । १०२
विप्रोतविप्रयवर्षा	a f who had disposed of their all and all ३१५ । ८८
विप्रोतय n	which has remained after disposal or selling ३११ । ९१
विप्रोतय n	whose youth is declining ३५७ । २५
विप्रोतय n	loving eyes flowing (oozing) i e full of tears ३१५ । ८२
विप्रोतय n	having unusual nature, of various kinds ३९३ । ८४

विटभोज्य n	to be eaten or enjoyed by knives (विट)	२७५।१
वित्तवृत्तिश्री f	wealth of Kubera ४०२।४५	
वित्तव्यय- m	expenditure of money ३२९।८४	
वित्तवियोगहीन a	meek on account of loss of wealth ३९३।८३	
वित्तसमाश्रय n	depending on wealth ३८०।९०	
वित्ताशिन a	desirous of wealth २८५।१९	
विद्युद्विलोत ,	fickle like lightning ३७३।२२	
विनम्रशालापरिपक्व a	ripening on a bending branch ३९२।७५	
विनष्टधा , a	one who has lost his understanding or sense	३२९।८२
विनष्टमन a	(विनष्टमति) out of mind losing the power of thinking ३९२।७५	
विपन्न ३	without a vehicle or without a leaf leafless	३१८।१२०
विषद्विचार , m	thought of adversity ३९२।८०	
विप्लवप्रणाल ३	habitually causing trouble habitually jumping (monkey) २८७।४	
विकलविलम्ब- a	unscorable on account of having failed	४०७।४१
विद्युद्वशेनिन् ३	enemy of gods hostile to gods २७५।१९	
विषयवर्जित n	avoided by wise men or gods २८४।२	
विमर्शित f	separation ३६२।७०	
विमवोद्भूत m	source of prosperity ३७६।३७	
विभाविन् ३	(?) ३६९।२१	
विरक्त m	blameless clean ४१३।२११	
विरतोपना m	having his usefulness completely stopped or disappeared ३९२।७८	
विरलमधु a	having a sparse beard ३३१।१-९	
विरागात् a	ending in aversion २८८।७	
विराटावधे v	behaves or appears like the king विर २८८।१२	

—घोरकर्म (री)

- विश्व-*n* saltless ३१९।१२७
 विलवणाशन-*n* saltless food २७६।५
 वक्रमायाविलासम्-*s* generated by the play of crooked tricks ३८८।२८
- विविधप्रयोग-*m* various appliances ३९९।९०
 विविधप्रसार-*n* moving in various directions ३९२।८०
 विविधास्वादभोग्यसहारलोच्यवत्-*ad* having a strong greed for a large variety of luscious food ३८८।३९
 विविधोदय-*ad*. bringing about various properties ३७८।९७
 विनाश्यवेदमकरण-*m*. making the house free from any sort of horror ४१४।१२५
- विनीर्णवस्त्र-*n* having cloths torn ३९६।२६
 विशेषवित्त-*n* particularly rich ३९२।७७
 विश्रान्तिनिषम *m* restriction due to abatement (विश्रान्ति) ३८७।६

- गट निपतित)

चन्द्रप्रह

वद्यादिनी a f	requesting for a physician ३९२।१७
वधुनराग- m	love resembling lightning ३८६।७
व्यथादायिन- a	causing pain ३९०।५६
व्ययनारिन्- a	spending money ३९९।२८
व्ययवधिण n	money for expenditure ३५४।४४
व्ययभीत- a	afraid of spending money २७७।२३
व्यसनोपवास, m	(?) fasts due to troubles ३९३।८२
व्याधिकाल, m	a period in which an epidemic prevails, a period of a prevailing epidemic ३६२।७२
व्यापारिका f	female trader ३१६।७७
व्रतवती a	observing a vow ४१३।१०७
व्रतसिन् a	depressed (weakened) by a vow २९०।६
व्रतवालिनी- a f	observing a vow ३३६।२१

वा

वाक्कल्लेय m	joining of parts ३९०।५९
वाकुल्लिप्त a	besmeared with excrement ३४५।९७
वाकरपुर n	a name of a city ३५६।१३
वाकरवाहन m	a proper name ३७६।४४
वाकरायतन n	as a temple ३४०।५२
वाकित्तरिद a	weak in strength feeble २९६।१८
वाकित्तरिच्छ n	poverty of potency impotency ३४१।६४
वाकमयी, a	(शलाक) crooked like the hole in a conchshell ३८५।१३३
वाटीजपध्यान n	} matted hair and meditation ३०५।४८
वाटीजटाजपध्यान n	
वाटीदीनारभाजन n	a pot for money obtained in an auction ३३७।१४५
वाटीपाशममाकृष्ट a	drawn in the snares of auctioning or confiscating ३३४।१३५
वाटीनिपतित a	fallen in auctions ३३४।१३६

शटीसंशुद्धि-,n.	(?) kindling or causing the auction to take place ३३५ । १४१
शटिल-,m.	a person engaged in auctioning; a bankrupt ३३३ । १२७
शतधारा-,f.	N. of a river; having hundred streams ३२८ । २९
शतवत्-,n.	hundred folded ३८२ । १०९
शब्दाटीव-,m.	a show of words (cf शब्दावडम्बर) ३०३ । १५
शम्बरमाला-,	a proper name ४०२ । ४२
शम्बरसार-,m.	a proper name ३९६ । २९
शय्यानिकेतन-,n.	a bed chamber (शय्यागृह) २९५ । १४
शय्यावसर-,m.	time of going to bed ३०६ । ४७
शय्यावहार-,m.	avoiding going to bed (for sexual intercourse) (sleeping on the same bed) ३९२ । ८० ३७० । ३९ ४१४ । ११८
शरत्फल-,n.	the fruit coming in शरत्; autumn crops ३४१ । ६०
शरत्मासकल्पना-,f.	report on account of the autumnal half year ३४५ । ८४
शाल्यहर्ता-,m.	remover of thorns, a surgeon ३४१ । ६१
शालाकलेखा-,	a proper name ३९५ । १५
शाल्यकलाम्बुसमुत्पन्ननिस्पृह-,a	whose love (desire) has been similar to the swallowing of fodder ३८८ । ३६
शस्तमुख-,m.	face of an auspicious person i. e. an auspicious person ३३३ । १२२
शालिक-,	a dealer in shells; a conch blower ४०१ । ३२
शाटक-,m.	a piece of cloth ३०४ । ३७
शाब्द्य-,n.	celibacy, virginity; bachelorship ३०६ । ४५
शालिचूर्ण-,n.	rice flour ३३६ । ३
शास्त्रोन्माद-,a	insane through excessive learning ३९१ । ६७

—सुगन्धादि-

निशा-	a woman's name ३६१।५८
निषिद्धस्थूलवसन-	a having loose, and heavy clothes ३१८।११५
निःपक्षपाद-	accomplishing an art, completing or preparing an object of art ३२३।१७
निरागती-	a piece of cloth round the head २९२।२०
निबकुण्डिका-	a basket for keeping शिवलिंग ३४२।७६
निबतासिद्धि-	becoming s'iva १०५।४८
निमृगद्वय-	intercourse with a young boy ४०४।१०
निप्यव सल-	affectionate towards pupils ३४०।५४
नीतशाला,	a cold house, a summer house ३६०।५६
नीताम्बर,	not having warm clothes २८३।४२
नीलबिल्व-	destruction of character (नीलभ्रम) ३५८।३४
शुकपाठवत-	parrot like ४००।२४
शुक्राग-	parrot love ३८६।१२
शुक्रपूजन-	worship of the planet शुक्र ३३०।९२
शुक्रममागम-	union with the planet शुक्र ३३०।९१
शुक्रस्वान-	a toll house ३६५।१०२
शुक्रान्नदान-	giver of dry food ३९६।२२
शुक्राशित-	eating dry food (devoid of butter or milk) २७८।३१
शुक्राशय-	whose mouth has dried up ३४५।१०४
शुक्राशित-	(शुक्रार) hissing or drizzling sound ३४३।७८
शु-यगृह-	empty house ३३०।९१
शु-यप्रभुत्वं	sleeping in an empty place ३९५।२१
शून्याशय-	vacant minded, absent minded (शून्यचित्त) ३७८।६६
शुरशुर-	N of a town ३६४।९०
शूलाहट-	fixed on stake ३९३।४०
शूलोपशान्ति-	removal of pain ३७६।५०
शूलगन्धादि-	carrying a शूल, without asking any one (cf शूलहारिण) २२३।२५

शेखाचार्य-,m	a s'arva preceptor ३३७ । १५
शैलराग-,m	love resembling a rock or mountain ३८६ । ६
शैशवसरलाशय-,a	simple hearted on account of childhood, simple hearted simple ४०५ । २७
शोषकरिन्-,a	causing dryness ३८९ । ४७
श्रीशिक- ,m	a superintendent of tolls and customs, ■ customs-officer ३६५ । १०२
श्यामकण्ठ a	blue necked, black necked, (नीलकण्ठ), having a dirty neck ३७६ । ९
श्रद्धाघामन्-,n	receptacle of faith ३८३ । ११४
श्रीधर-,m	a proper name ३८१ । ९१
शमसानवीश-शपथ,a	swearing by cemetery and treasures ३४१ । ५६
श्रावधम-,m.	resort of ladies ३७३ । २५
श्रीसन्निव-,m	a companion possessing wealth or accompa- nied by riches i. e. a rich man ३३६ । ९
श्रीशरान-,m	love resembling the ear ३८६ । ८
श्रीसिंह-,m	a proper name ३५७ । २४
श्लघावरकवा ,f	talk without respect ३८१ । ९७
श्लाघ्यसंगमोदति लक्षण	having the characteristic progress (property) due to the company of good people ३८८ । ३४
शमघात-,a	form in a den २९४ । १
श्वलीदास्य ■	having his mouth licked by dogs २९९ । १३
श्वेतिका- f.	a cowry (कवची in marathi) ४१० । ८०
श्वशकृत्-,n.	excrement of a dog ३३३ । १३६
श्वेतवस्त्र-,n.	white cloth ३३६ । ३
श्वतुल्य-,a	comparable to a dog ३२४ । २४

घ

षट्काष्टवा-, f.	the sixth and the eighth places of the horo- scope ३६३।८४
षष्टिवर्ष-, a	(षष्टिवयिन्) sixty years old २७८।३२
षष्टीप्रजामर, m	waking on the sixth day of a child's birth २९६।२६ ४१४।१२९

स

संश्लिप्तव्रत-, a.	firmly adhering to a vow; faithful to an obligation (स+मी P.P.P.) २९०।४
मनुद्विभ्रंशम-, m	fear of purification or clearing २७८।२५
मसारवञ्चक-, m.	cheating everybody ३०१।२४
मसारवर्तिन्-, a	found in the world; worldly; temporal २८१।२४
मन्यितासिधरता-, a f	assuming unsteadiness, becoming unsteady ३७१।१
मंसृष्टरणं-, a	touching the ear by way of disgust or fear; ३८१।१०२
मद्वैतद्विष-, a.	restraining the senses २८७।५
मालवक-, a.	having a small basket (कण्ड) in hand ३३३।१२६
मालव-, a	having pons in hand ३०८।१६
मालव्याव-, a.	using all tricks ३०८।१६
मालव्याव-, a	knowing all arts २९६।१७
मालव्याव्यावृत्त-, a f	having falsies (false breasts) २५६।७
मालव- ad.	(might be मालव) ३३४।१३३
मालव्यावृत्त-, m.	who craves mixture ३०५।४४
मालव्यावृत्त- m	house for assignation; rendezvous ३४९।४
मालव्यावृत्त- m.	code name (of medicine) ३२८।७०
मालव्यावृत्त- a f.	making the limbs shrink (old age) con- tracting ultra २७९।६

संक्षय-,m.	theft ३५६। ५
सग्रह-,n.	accompanied by planets; tenacious २७६। १०
सग्रह-,m.	collection or material २९८। ७
सग्रहरहित-,n.	having no cause of medicine; a quack doctor ३०३। ३४
मसारचेष्टित-,n.	the ways of the world ३२०। १३५
सततस्पर्श-,n.	touched constantly ३२८। ७८
सज्जशय्या-,n. f	one who had prepared a bed to receive a lover (cf. वासरसज्ज) ३६८। १२
सतताभ्यासस्पृष्टामात्रमगोरथ-,m.	having the only intention for constant desires ३८८। ३३
सततामेध्य-,n.	always impure; constantly nepharious ३०५। ४४
सततोदय-,n.	rising day after day ३८८। ३०
सत्त्वविर्जित-,n.	void of truth; false ३७८। ६८
सत्त्वव्यवित-,f.	manifestation of reality ३५८। ३५
सत्यवध-,m.	a proper name ४१३। १०९
सन्नच्छेद-,m.	closing of the free eating house २९२। २८
सत्यवती-,f.	a proper name २९२। २८
सत्त्वतूर्य-,m.	a musical instrument belonging to the सत्त्व २९३। ३७.
सनभोजन-,n.	food supplied at a free eating place ३२४। ३३
सनसन्निपात-,	like the collapse of the free dinner house २९३। ३४
मन्त्रपाली-,f.	keeper of a free dinner house २९४। ४५
सनात्र-,n.	food given at the free dinner house २९३। ३७
मधूत्कारम्-,ad.	spittingly; accompanied by spitting ३१९। १२६
सदाचारवप-,m.	the path of good behaviour ३१९। १०२
सदाच्छत्रिन्-,n.	always carrying an umbrella २९३। ३५
मद्ग्राह-,m.	(?)
सन्तोषगुणग-,n.	blessed with contentedness ३४६। ११२

मरुद्- , n.	having large teeth	२८४।८
सद्भावलीन- , n.	stopped in goodness	२८५।१३३
सद्भावनील- , f	good natured	३७९।४०
सन्तान्यह- , m.	quarrels amongst the rivals	४१४।१२२
गन्धिविप्रह्वयस्थ- , m.	a secretary for managing (foreign) affairs	
	in making peace or war (M.W.)	३३५।१४३
मत्पतनवर्षट्- , n.	who has thrown off the rags (वर्षट्)	३१५।८४
मन्थासभैरव , m	greatly horrible, (भैरव) causing a great fear;	
	as यक्ष causing great fear	२९८।४२
मन्तदिवसस्यापिम् , n.	lasting for seven days	३८९।४३
सद्भावलीन- , n.	stopped in goodness; devoted to goodness	३८८।१३३

संज्ञाप्रामाण्य- ॥	price of a meal ४०० । ७
समाजितालयन १	whose courtyard has been swept clean ३१७ । १०६
समुद्रगिरा ,f	(समुद्रग) १ round box or casket (M V) ३३९ । ३८
समुद्यतमति f	ready witted ready minded ३५२ । २२
सर्वगु १	big or large in everything ३३२ । ११२
सर्वगामि ॥	approaching everybody २७९ । ४
सर्वजनादृष्ट १	not seen by all men or by anybody २८१ । १००
सर्वसंहारपातक ॥	sin of killing all ३४० । ५१
सर्वभाषिणी १ f	(वक्त्रा) indulging in sexual intercourse with all ३२६ । ५४
सर्वप्रणत १	saluted to by all or saluting all ३४४ । ९६
सर्वप्राणहर १	robbing the life of all i.e. killing all ३५४ । ३९
सर्वभक्ष ॥	devouring all ३३१ । १०३
सर्वसंशयहेतु m	cause of all suspiciousness ३२१ । ४३
सर्वमाता f	the mother of all २८५ । १८
सर्ववृत्तिविनोदिन-	causing the destruction or loss of livelihood of all ३०९ । २०
सर्वसंशय m	resort of all resorted to by all ३४१ । ५९
सर्वसंपत्तिभाष ॥	ownership of all his wealth ३५७ । २३
सर्वस्वहृत् १	stealing or snatching everything ३७८ । ६६
सर्वस्वापहृति f	stealing everything robbing everybody ॥ sleep i.e. weakening everybody २८२ । ३७
सर्वांगदाहिन m	burning the whole body ३९० । ५४
सर्वांगमदन ॥	shampooing the whole body ३७६ । ५०
सर्वांगालिङ्गना मुक्	१ eager for the embrace with the whole body ३८८ । ३२
सर्वाधिकारिन् १	the sovereign dominating over every body ३०८ । ८
सर्वपराधिन १	who commits all faults ३१८ । १२१

- सर्वावहारिन-१ } seizing everything ३०९।२०
 सर्वहारिन-२ } (M W) ३३७।१७
 सर्वनिमित्त-३ suspecting everybody ३७०।३४
 सर्वोद्योगिनी f effecting or producing things, accomplishing
 all desired objects ३९७।१
 सार्वभौमिक-४ giving or bringing success in all undertakings
 ३०८।१६
 सर्वांगानिपुणः m fruitless on all sides, barren २७५।१
 सार्वाहार-१ full meal (पूर्णाहार) ३२९।७९
 सर्वेन्द्रियोत्थित-२ one who has abandoned faculties of senses
 १७७।२०
 गर्वोद्भव-३ producing anything ३८९।१९
 मयसंविन्नचूडिक-४ having locks of hair besmeared with
 mustard ३९८।१५
 सन्नेहसिद्धसंस्पर्श-५ characterised by affectionate intercourse
 ३८९।४०
 मस्मिन्नात्मा-१ talking, smilingly ३२६।४७
 गर्विता-२ troubled ३९४।१
 मत्सर्ग-३ containing sugar (M W) ३२९।१०
 सत्यपाल-४ state of being a grain keeper, cropkeeper
 or field guard (M W) ३३५।१४२
 मांसप्रपा-५ N of Indra, having thousand marks of
 female organs २८१।३२
 मत्स्यपाल-६ having a thousand ears and eyes ३१२।१३
 मात्रि-७ a person engaged in a free dinner house (मात्र)
 ३३४।१३३
 मायापरा-८ common sense, general knowledge ३३०।८३
 माविधेय-९ scornfully ३१९।११६
 माधुपद-१० cutting or destroying of the good ३३५।१४१
 माधुपदी f a good position, a position of a noble man
 ३१०।२३

साधुवाद-.m.	good sayings; praise of the good ३१३।८१
सांध्यराग-.m.	love resembling twilight ३८५।७
सारणा-.f.	note of a lute ३०२।३१
सारणी दद्या-,	producing a note on the lute ३०२।३१
सारसंज्ञता-.f.	essential doctrines ३८२।११५
सारङ्गमुष्य-.n.	silly like a सारंग bird ३०९।३१
साधुविलोचन-.n.	having tears in eyes ३१०।३८
सितच्छत्र-.n.	a white umbrella (M.W.) ३३६।३
सिद्धगुणा-.m.	accomplishments of a सिद्ध (an ascetic with supernatural power) २८३।४७
सिद्धार्थक-.m.	white mustard; an ointment १३५।५
सिद्धिकाम-.m.	desirous of success or prosperity ३३३।१२६
सिद्धूराग-.m.	love resembling सिद्धूर ३८६।४
सिद्धूरीदरमन्दिर-.n.	a house which contains a temple painted with bitumen (सिद्धूर) ३१७।१०६
सिंहपाश्वसी-.f.	a chair having the legs shaped like those of a lion; a lion footed seat (सिंहामन) ३१७।१०६
सिंहगुप्त-.m.	a proper name ४००।२२
सीनकराग-.m.	love resembling lead ३८६।६
सुकृतनिधि-.n.	store house of virtue ३८८।२१४
सुखजीविका-.f.	happy livelihood ४१२।१०३
सुखस्थिति-.f.	comfortable position ३८६।३९
सुखोपजित-.n.	abandoned by happiness ३५२।२३
सुखिरस्यामिन्-.n.	staying for a long time ३७७।६३
सुखोपरोध-.m.	trouble due to a son ३२२।१२
सुषाववस्त्रित-.n.	white washed ३१७।१०६
सुधीतसितवर्षट्-.n.	whose cloth has been well washed ३१६।११६
सुप्रभाततरम्-.nd.	earliest dawn; very early in the morning ३३३।१२७
मुरतमन्त्र-.m.	(?) the मन्त्र which is like मुरत (talk about the sexual intercourse २९६।२२

- सकन्दकदानवाल-,m. (?) time of offering her body (for prostitution) ३९९।१५
- सकन्दक-,m. (?) a body ३९९।१५
- सकन्दक-,m. (?) ३९९।१८
- सकण्ठसूत्राञ्जितकर्णसुवर्ण-,n. having the golden earrings touching the shoulders ३९७।३२
- सकण्ठवाद्यरस-,m. sound of the musical instrument in the form of shoulders ३२०।१४०
- सतनमंपूर्ण-,n. completely full with breasts ३३२।१०९
- सतव्याप्य-,n. known as सत-व्य ३८९।४७
- सतुतिपत्र-,n. object of praise (M.W.) ३५३।३८
- सतोत्रमन्त्र-,n. stotras and mantras ३१८।२१२
- सतोत्रश्रुत् कारिन्-,n. reciting a स्तोत्र ३३७।१६
- सत्रीचनावनाञ्जलित-,n. burning though dishonour shown by woman ३८८।२९
- सत्रीबालधन-,n. women's or children's property ४२१।८६
- सत्रीणदर्शनचञ्चल-,n. fickle through the sight of women ३८८।३६
- सत्रीरहस्यप्रकाशक-,n. revealing the secret (parts) of a woman ३८९।३५
- सफलपति-,m. a proper name, a land lord ४०१।३४
- सघावरविनाश-,n. ruin or taking away or robbing of immovable property ३३४।१३३
- स्थिरभोग-,n. contact with oil; long lasting enjoyment ३८७।२१
- स्थिरलभ-,m. constant gain ३९९।२८
- स्थिरस्थिति-,n. firmly established (cf. स्थिरम्यायिन्) ३५२।२७
- स्यूलगुलिका-,f. large balls ३९८।१५
- स्यूलतूलमट्टी-,f. think (costly) cotton cloth ३२१।४८
- स्यूलत्रिगुणवालकी-,n.f. having a treble and thick carving २९२।२३
- स्यूलमुख-,n. having a thick or big flat face ३९७।३२

- सधूतवसन ॥ २ coarse cloth २८८ । १३
 सधूल्यवधारम्भः ॥ १ beginnings of heavy expenses ४१० । ७४
 स्नानकोष्ठक ॥ १ a bath room ३५९ । २८
 स्नानगादिका f २ piece of cloth worn round the waist while bathing ३१७ । २१०
 स्नायित ॥ १ one taking a bath ३१७ । १०७
 स्नायुबद्ध २ tied to २ bowstring ३८१ । १०३
 स्नुयाव मित्र ॥ १ desirous of or longing after having an intercourse with his own daughter in law ३२४ । २६
 स्नेहललाटवन्ध ॥ १ having २ mouth soft on account of soft or tender love, having top of the wick wet with little oil ३९२ । ७७
 स्नेहदेह- २ having adhesion of oil, mixed with oil, affectionate embrace ३८७ । १९
 स्तम्भसूक्ष्मही f (?) a place of longing and touch ३०८ । २८
 स्तम्भसूक्ष्मही २ f having prominent falsies (artificial breasts) ३८० । १७

- स्वप्ननिरीक्षण m having a vision ३४४ । १६
 स्वभावभिदुर-, a fragil ३८७ । २६
 स्वभावमलिन a impure by nature ३६७ । १
 स्वभावरुण a naturally dry ३८६ । २९
 स्वभावविमुख- a disinclined by nature, advised by nature
 स्वमूषचलकाहार, a having only a handful of one's own mine
 as food ३७० । ३४
 स्ववित्तपरिक्षीण- a not having money as his own or different
 in his own wealth ४०१ । २५
 स्वरपाता, f series of notations of music ३७१ । ५
 स्वरस्वर, & having a donkeylike sound ३२० । १३४
 स्वर्गमही- f heavenly region or world ३७४ । ३२
 स्वल्पमात्री- f low wages ३६१ । ५७
 स्वल्पवमारचोरिका- f a list of requisite materials ३३० । २१९
 स्वयमु स्त्रीतरुणप्रमदनुत्तमन्-, a dancing with great vanity of his
 physical beauty ३८९ । ४१
 स्वरकूरता f canolty of terrible harsh words ३९६ । २६
 स्वल्पभाटी, f low fees ३६१ । ५७
 स्वस्थितिदानदय, a skilful to show his own position, about
 to rise ३०४ । ३
 स्वप्नरक्त ति, f loss of sleep, ३६० । २
 स्वार्थोपाय m means of serving self interest ३११ । ८६
 स्वोक्तवाद्युपाय, m means of वाचरण (banging under the
 influence of) ३९२ । ८७
 स्वाकारसन्निद्, a one who has the knowledge of acceptance,
 knowledge of acceptance ३१५ । ८७

ह

- हमराग-, m sw in love ३८६ । ११
 हट्टेद- m a market servant ४०० । १४

हृदयप्रदीपः in	one who professes to be a sage in a bazaar	३३६ । १३ ३४० । ४७
हृदयप्रदीपः in	the portal of a market place	३५६ । ६
हृदयप्रदीपः in	demon in the market place	३०० । १५
हृदयप्रदीपः in	vessel store of the bazaar	४०७ । ५१
हृदयप्रदीपः in	abode of violence	an abode of rogues
		२९३ । ४१
हृदयप्रदीपः in	chains in the market place	३०० । १६
हृदयप्रदीपः in	anxiety to snatch everything	३१८ । ११८
हृदयप्रदीपः in	full of joy or overjoyed	३३४ । १३२
हृदयप्रदीपः in	elephant like love	३८६ । ११
हृदयप्रदीपः in	uttering हा वट हा कट alas alas	२९५ । १३
हृदयप्रदीपः in	who had caused the residence or maintenance to be removed deprived of maintenance	३६१ । ६१

हृदयपरिमल- m. joy of heart; fragrance of the heart २०६।१
 हृतसर्वस्व-, a. who has seized or stolen everything

२८०।१०

हृदयविहीन, a. heartless; cruel ३०६।३४

हृदयभावनीरस-, a. dry on account of heartlessness ३८७।२६

हेमन्तमाजरी-, m. a cat in the winter ३९२।७९

हेमपूर्ण, a. full of gold ३४३।७६

हेमबालकवालिङ्गा- f. golden bracelet and rings ३५६।११

हेमवालिङ्गा-, f. a thin golden ring २८६।२९

हेमस्त्रिका-, f. golden rings; necklace ३६२।७३

शुद्धाशुद्धसूची

पृष्ठम्	पंक्ति	अशुद्धम्	शुद्धम्
२३	४	काव्यास्य	काव्यस्य
३७	४	विकटो दरम्	विकटोदरम्
२२	३	धुवम्	ध्रुवम्
२३	१०	लावण्यावर्याम्	लावण्यवर्याम्
२७	१६	भयस्य	भयस्य
३०	२	शिवशिवशिवेनी	शिव शिव शिवेति
३१	१	अङ्गाङ्गिभाषो	अङ्गाङ्गिभाषी
३२	१७	शृङ्गाररसस्य	शृङ्गाररसस्य
३९	२५	—	कुन्दी. १
५१	९	—	(८३ । ३४)
५५	२२	अलङ्कृत	अलङ्कृत
५६	११	—	add काव्यकीर्तुके
५९	१८	दक्षितेपु	दक्षितेपु
६०	१	—	(६४ । ११७)
६४	२	निगृह्यम्	निगृह्यम्
६४	१३	प्रमोदिनीम्	प्रमोदिनीम्
६९	७	बलेमा	व्रतिनाम्
७७	२१	प्रकीर्णं	प्रकीर्णं
७८	४	प्रायण	प्रायेण
८१	५	ध्वटारस्की	ध्वटोरस्की
९६	४	गाट	गाढ
१००	४	वल्लीवलून	वल्मीवालून
१०२	६	असमायेः	असमायैः
१०६	१६	—	add दूतागदे ९
१०७	१२	यनूवेनेत्र	यन्स्वनेत्र
११२	२	—	कृ. सं. ८ । ६३

पृष्ठम्	पङ्क्ति	अनुक्रमम्	शुद्धम्
११२	११	नन्नाकरस्य	रत्नाकरस्य
११२	१७	कलिदासस्य	कालिदासस्य
१२०	५	काम	काम
१२१	५	प	पर
१२२	८	पणं	पूर्णं
१२३	६	विवन	वित्तम्
१२७	७	स्मशर	स्मरशर
१२७	१३	विलम्बिलास	विलम्बिलास
१३०	२१	य	य
१३१	१८	भोगाम्नि	भोगनाम्नि
१३३	१७	सत्यसुखामृतस्य	सत्यसुखामृतस्य
१३८	४	यदन	यदन
१४२	१५	पञ्चकलश	पञ्चकलेश
१८३	९	यन्धुगयन	यन्धुमयन
१४५	३	दपमर्षासिङ्गात्	दपमर्षागमर्षात्
१८८	■	दरिद्रेण	दरिद्रेण
१४९	८	स्यात्	स्यात्
१४९	२२	निरीक्षणविद	निरीक्षणविशेषनि
१५०	५	निजाम	निजाम्
१५१	१०	लुलिताक्षरं	लुलिताक्षरं
१५३	१५	दपदलने	दपदलने
१५८	१२	वापात्वा	वापात्वा
१५८	१९	भूभजा	भूभजा
१५९	१३	परिपोष	परिपोष
१६१	८	भोगभट्ट	भोगभट्ट
१६१	१९	यन्मयश्रुति	यन्मयश्रुति
१६२	१९	दृष्ट्या	दृष्ट्या
१६४	११	मृग्युपेया	मृग्युपेया
१६५	२१	पाटिगान्ध्या	पाटिगान्ध्या

गुह्यागुह्यगुह्य

१७१	१	दण्डकृतम्	दण्डकृतम्
१७१	११	निकृष्ट	निकृष्टि
१७६	५	तमिन्	तस्मिन्
१७८	८	तनैव	तेनैव
१७८	१२	तमूचुस्त्रिदि	तमूचुस्त्रिदि
१८०	५	विम्बम्	विम्बम्
१८४	१	दण्डकृतम्	दण्डकृतम्
१८७	१७	परास्त्रमेन्द्र	परास्त्रमेन्द्र
१९४	२	वाच्यदानेन	वाच्यदानेन
१९८	१३	मूलम्	मूलम्
२००	६	आकृष्य	आकर्ष्य
२०५	१२	मयत्	मयेन
२२०	२२	भुग्धानम्	भुग्धानम्
२२१	१७	सचूर्णन	सचूर्णन०
२३२	२१	० लुप्तम्	० लुप्तम्
२३३	११	मतेरववरस्तेन	मतेरववरस्तेन
२५०	१७	पृथ्वायतन	पृथ्वायतने
२५१	९	इत्यय	इत्यय
२५४	२०	मदवर्णन	मदवर्णन
२५६	२०	क्षयदास	क्षयदास
२५७	१	तद्वृत्तविमवा	तद्वृत्तविमवा
२६०	१३	स्थितारते	स्थितास्ते
२६०	१७	० परिचर्त	० परिचर्त
२६३	१९	सनधर्मेचिन्म	सनधर्मेचिन्म
२६६	१	मुचिस्तर	मुचिस्तरक
२६८	७	० वनूस्त्रेव	० वनूस्त्रेव
२६८	२०	वर्धेस्ति मिर	वर्धेस्तिमिर
२६९	१९	० वर्णानाम	० वर्णानाम
२७९	१०	वेद-वर्तनम्	वेदवर्तनम्
२७९	२२	वनता	वनता
२८०	१४	वृठरपारेव	वृठरपारेव

२८१	९	मुष्यवधूलंगे	मुष्यवधूलंगे
२८३	२१	वेशोपदेशे	वेशोपदेश
२८५	२१	भोजनकरिणा	भोजनकरिणा
२८७	१५	परदानवद्धस्य	परदानवद्धस्य
२८९	१९	रसायनैविल	रसायनैविल
२९३	१८	पुर	पुर :
२९५	१२	नत	नत
२९५	२२	बुद्धम्ब	बुद्धाय
२९६	२१	अजोर्णकारिण	अजोर्णकारिणा
२९७	१७	सहित्पधिया	सहित्पधिया ?
२९९	१७	भंरव	भंरवम्
३०१	१६	घुतवर	घुतवर
३०३	१०	आतृणा	आतृणा
३०६	१२	ह्लाध्य	ह्लाध्य
३०९	१९	ननत	ननतं
३१०	२	कापस्थ	कापस्थ
३११	२२	वागातनुर्वाण	वागातनुर्वाण
३१४	६	लटत्	लटत्
३१५	२	वृसी	वृसी
३१६	१८	लुण्डने	लुण्डने
३१६	१७	लुण्डने	लुण्डने
३१९	७	गृहापररणादिन	गृहापररणादिनम्
३२०	२१	मानेनवानल	मानेनवानल
३२३	१४	जावा दिविर	जीवनदिविर
३२५	२१	मूर्ण	मूर्णमुम्भपो
३२६	८	नावा	नावा
३३०	१७	पादेरुती	पादेरुता
३३१	१७	निर्वादि	निर्वादि
३३२	७	गृह	गृह
३३३	१५	समपग्न	समागता
३३५	१७	गृहमहा	गृहमहा

१३६	९	रापूष	रापूष
१३९	२१	मूकुराकुल	मूकुराकुलः
१४४	७	भुविद्धत	भुविद्धत
१४५	८	दुष्प्रहाया	दुष्प्रहायो
१४७	४	तर्म	तर्म
१४८	६	अर्थदाहन्म्	अर्थजातम्
१५५	६	भागी कृत्	भ गीकृत
१५५	१८	भवभंरवीम	भवभंरवीम्
१५९	१२	चक्र	चक्रो
१६०	२२	वरयो	वयो
१६४	१३	प्रानवं	प्रातवं
१६४	२०	भुवम	भुवम
१७६	५	तनुवीरशीपा	तनुवीरशीपा
१७७	१४	मवरोत	मवरोत
१७७	१८	मुटाकना	मुटिका
१७४	२२	बुद्धि	बुद्धि
१७५	१२	बुद्धि	बुद्धि
१७६	१८	चक्र	चक्र
१७६	१०	०दग्नि	०दग्नि
१७९	१०	०दग्नि	०दग्नि
१८१	२२	अददयव	अददयन्
१८६	१९	०तामिष	तामिष
१९०	९	वट	वट
१९०	१३	समापति	समापति
१९२	१०	लभत	लभेत
१९३	१३	प्रदिण	प्रक्षीण
१९४	१९	स्वारिमोय	परिमोय
१९७	१६	वट्कालिका	वट्कालिका
१९७	१९	तिमाव	उतिमुग
१९८	८	पराधीनेव	पराधीनेव
१९८	१६	विस्तपयेया	विस्तपयेया

४०४	१०	वेत्तव्येण	वेत्तव्येण
४०५	३	मुखेद	मुखेन
४०६	४	०मउम्माद्	०मउम्माइ
४०६	११	पण्याडगना	पण्याडगना
४०९	१७	साधम	साधम्
४१०	१	समनित	समनित
४११	२	नाम्ति	नाम्ति
४१३	१२	त्वदगतं सरमस	त्वदगनमरमस
४२२	८	क्षेम ब्रह्म	क्षमे ब्रह्म
४२१	१०	३१। ३५	३१। ५५
४५१	४		
४७२	२७	सपुषती	सपुषती
४७४	६	विवाप्तस्य	विवासस्तस्य
४७४	११	विद्या त विग्रह	विश्रातविग्रह
४७५	३	वृक्षारोहसहस्रपु	वृक्षारोहसहस्रपु
४७६	१८	पयुषामच्च	पयुषासुच्च
४७६	८	समारोहत	समार हात
४७६	१८	शिगुरप्यस्माक	शिगुरप्ययमस्माक
४७६	२४	वृणुकक	गृणू कक
४७८	१०	अयता	अयता
४७८	२६	वेतार्का	इवेतार्का
४७८	२८	पटभिमेरप	पटभिर्मातरयम्
४७९	१०	य ती	त ती
४८०	१	सत्ताक्षर	सप्ताक्षर
४८०	१४	नैत्रवलत्र	नैत्रवलन
४८१	१२	साकाराद्यक्षर	साकाराद्यभरे
४८१	१८	विच्छा-छद	विच्छा-छद
४८२	६	साधयदमका	साधयेदधम
४८३	२१	स्तनो मुपीतं	स्तनो मुपीतो
४८४	७	सवद्विस्तरय	स्ववद्विस्तरय
४८७	२	क्षमेद्रोहता	क्षमेद्रोहाहता

४८७	७	आलोलामलावली	आलोलामलावली
४८७	१७	अज्जली जल	अज्जलीजल
४८९	३	गन्दिनक	गन्दिनक
४९३	२६	टिण्डीर	टिण्डीर
४९४	२३	म-भा हाद्रोण	महाभा द्रोण
४९८	६	पञ्चाकदम्बरी	पञ्चाकदम्बरी
५०३	५	m	a
५०३	१३	n	n
५०३	१५	n	a f
५०६	३	on account	on account
५०६	६	—	m
५०५	१०	अमृतस्पर्षा	अमृतस्पर्श
५०९	८	आपाण्डुरमखी	आपाण्डुरमखी
५०९	२४	c f	of.
५१९	१२	seizure	seizure
५२०	१६	a	m
५२१	२६	खर demon	खर (demons)
५२३	९	only,	only
५२३	२३	voidy	void of
		towards a	towards the
		nouse N.	house; N.
५२४	२३	घ्राणरग	घ्राणरग
५२६	२५	चर्मकत्	चर्मकत्
५२७	२८	ज ठाम्	जरठाम्
५३०	२१	the Naga	the
५३२	११	तनुमर्मभदिन्	तनुमर्मभेदिन्
५३२	२०	esembhng	resembling
५३३	२६	अक्षिपटल=अक्षि	अक्षिपटल=अक्षि
५३३	२७	il may	it may
५३४	१२	of dust lying	of dust; lying in
५३४	१४	in dust	dust

५३०	१२	दगन	दगन
५३६	१६	दण्डनिषेधिन	दण्डनिषेधित
५३७	१	peculiar	peculiar
५३७	१८	दृष्टान्तास	दृष्टान्तास
५३७	२७	विकारभूत	रभकवति
५३८	८	god statue	god (statue)
५३८	७७	दार्पाद्यागिन	दार्पाद्यागिन
५३९	४	n of	N of
५३९	१६	घनढन	घनाढघ
५३९	२९	घातुप्रकोप	घातुप्रकोप
५३९	२१	घातुवादिन	घातुवादिन
५३९	२२	घातुवादिनी	घातुवादिनी
५४२	२४	brought	brought
५४२	२९	नियोगिनविष्ट	नियोगिनविष्ट
५४३	८	rd to	rdy to
५४७	१९	पदात्मनासिन	पदात्मनासिन
५४८	८	विमवाद	विमवाद
५६१	१६	pupils the eyes	pupils of the eyes
५६१	२८	मुग्धपल्लव	मुग्धपल्लव
५६७	१६	मृत्ताग्रीव	मृत्ताग्रीव
५६३	१३	garrulous	garrulous
५६८	२९	rediculouse	rediculouse
५६९	६	लंघनिलय	लंघनिलय
५७०	४	वपहिन	वपहिन
५७०	१५	वदयञ्जन	वदयञ्जन
५७१	६	वाधामि	वाधामि
५७१	१५	ving eyes	having eyes
५७२	२४	source	source
५७३	२४	विसर्पिण्य	विसर्पिण्य
५७४	१८	वेधघूननघूत	वेधघूननघूत
५७४	१९	wound	wound
५७५	१	वैद्यायिनी	वैद्यायिनी
५७५	१६	गङ्गायिनी	गङ्गायिनी